55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XVII

1974

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XVII

1974

EGYETEMI KÖNYVTÁR
FOLYÓIRATOK
SZEGED

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. prof. ȘT. PASCU — *redactor responsabil*
Acad. prof. V. VĂTĂȘIANU, prof. I. I. RUSSU, I. H. CRIȘAN șef sector, A. EGYED șef sector, I CICALĂ șef sector, AL. NEAMȚU, șef sector — *secretar de redacție*

Redacția și administrația

Academia Republicii Socialiste România — Filiala Cluj-Napoca
Cluj-Napoca, str. Republicii 9

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA

TOMUL XVII 1974

SUMAR

I. CICALĂ, Treizeci de ani de victorii istorice sub conducerea Partidului Comunist Român 7
ȘT. PASCU, Napoca-Cluj — 1850 de ani de la conferirea statutului de municipiu 18

STUDII ȘI ARTICOLE

I. H. CRIȘAN, Despre arta „traco-getică" 25
I. I. RUSSU, Contribuții epigrafice la istoria Daciei Romane (I, II) 36
ȘT. PASCU, Începuturile Clujului medieval 60
C. FENEȘAN — K. G. GÜNDISCH, Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI-XVII) în calendarele lui Paul Eber 79
L. GYÉMÁNT, Memoriul românilor ardeleni din anul 1834 . 98
D. KÁROLYI, Adunările românilor din Cluj, Abrud, Cîmpeni și Bistra în primăvara anului 1848 118
A. EGYED, Structura proprietății funciare în Transilvania la sfîrșitul veacului al XIX-lea 136
I. CICALĂ, Tradițiile istorice revoluționare — factor mobilizator în lupta proletariatului din România 154
GH. I. BODEA, Lupta revoluționară și națională împotriva ocupației horthyste pentru reîncadrarea Nordului Transilvaniei în hotarele României 188

MISCELLANEA

P. IAMBOR, Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea 211
A. RĂDUȚIU, Un „articuș" în limba română de vecinătăți din scaunul Mediașului la sfîrșitul veacului al XVIII-lea 224
I. BOZAC, Semnificația europeană a răscoalei lui Horea în comentariul lui W. L. Wekhrlin 237
I. DANI, Contribuții privitoare la Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815) 247
AL. NEAMȚU, Probleme de istoria științei și tehnicii oglindite în Arhiva Tezaurariatului Montanistic 262
H. MUREȘANU, Proiecte privind construirea primelor căi ferate în Transilvania 269
G. NEAMȚU, Presa transilvăneană și înființarea Societății literare române (1866—1867) 280
G. CIPĂIANU, Mărturii documentare despre starea de spirit și politica românilor ardeleni (septembrie 1865—mai 1867) 291
V. DOBRESCU — I. KOVÁCS, Presa românească despre cooperația din Transilvania la începutul sec. al XX-lea . . . 305

RECENZII

Kurt Horedt — Carl Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara — Schässburg* (I. H. Crișan) 317
Nicolaie Maghiar — Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România* (V. Wollmann) 321
Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale* (A. Egyed) 330
Imreh I., *A rendtartó székely falu* (I. Kovács) 331

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA

TOME XVII 1974

SOMMAIRE

I. CICALĂ, Trente ans de victoires historiques sous la conduite du Parti Communiste Roumain 7
ST. PASCU, Napoca-Cluj — 1850 ans depuis l'octroi du statut de municipium 18

ÉTUDES ET ARTICLES

I. H. CRIȘAN, Sur l'art „thraco-gétique" 25
I.I. RUSSU, Contributions épigraphiques à l'histoire de la Dacie Romaine (I, II) 36
ST. PASCU, Les débuts de Cluj médiéval 60
C. FENEȘAN — K. G. GÜNDISCH, Informations regardant l'histoire de la Transylvanie (XVI —XVII siècles) dans les calendriers de Paul Eber 79
L. GYÉMÁNT, Le Mémoire des Roumains transylvains de l'an 1834 98
D. KÁROLYI, Les assemblées des Roumains de Cluj, Abrud, Cîmpeni et Bistra au printemps de l'an 1848 118
A. EGYED, La structure de la propriété foncière de Transylvanie à la fin du XIXe siècle 136
I. CICALĂ, Les traditions historiques révolutionnaires — facteur mobilisateur dans la lutte du prolétariat de Roumanie 154
GH. I. BODEA, La lutte révolutionnaire et nationale contre l'occupation horthyste et pour la réintégration du nord de la Transylvannie dans le territoire de la Roumanie 188

MISCELLANEA

P. IAMBOR, Les attaques cumano-tatares contre La Transylvanie dans la seconde moitié du XIIIe siècle 211
A. RĂDUȚIU, Une réglementation en langue roumaine de voisinage du district de Mediaș à la fin du XVIIIe siècle 224
I. BOZAC, La signification européenne de la révolte de Horea dans le commentaire de W. L. Wekhrlin 237
I. DANI, Contributions regardant Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815) 247
AL. NEAMȚU, Problèmes d'histoire de la science et de la technique reflétés dans l'Archive du „Montan-Thesaurariat" 262
H. MUREȘANU, Projets concernant la construction des premières voies ferrées en Transylvanie 269
G. NEAMȚU, La presse transylvaine et la création de la Société littéraire roumaine 280
G. CIPĂIANU, Témoignages documentaires regardant l'état d'esprit et la politique des Roumains transylvains (septembre 1865 — mai 1867) 291
V. DOBRESCU — I. KOVÁCS, La presse roumaine sur la coopération de Transylvanie au commencement du XXe siècle 305

COMPTES RENDUS

Kurt Horedt — Carl Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg — Schässburg* (I. H. Crișan) 317
Nicolae Maghiar — Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România* (V. Wollmann) 321
Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale* (A. Egyed) 330
Imreh I., *A rendtartó székely falu* (I. Kovács) 331

30 DE ANI DE VICTORII ISTORICE SUB CONDUCEREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Măreţele aniversări înscrise în calendarul luptelor seculare ale poporului român pentru libertate, independenţă naţională, pentru progres social şi democraţie — şi între acestea ziua de 23 August se înscrie pe primul loc — îndeamnă la incursiuni în trecutul istoric zbuciumat al poporului nostru.

Studiul trecutului de luptă al poporului, în vederea unei mai bune înţelegeri a prezentului şi, în acelaşi timp, a preluării şi dezvoltării, potrivit noilor condiţii, a tezaurului de idei cucerit în această luptă, constituie o preocupare permanentă a partidului nostru. Tradiţiile istorice revoluţionare joacă un rol de mare importanţă în ansamblul factorilor care concură la formarea conştiinţei socialiste, patriotice şi internaţionaliste a oamenilor muncii din ţara noastră.

Pentru generaţiile de astăzi ale societăţii noastre socialiste, angajate plenar în măreaţa operă de făurire a orînduirii noi, istoria evenimentelor majore ale anului 1944 şi a celor care au urmat constituie un inepuizabil izvor de patriotism. Învăţămintele desprinse vin să întărească încrederea în justeţea liniei Partidului Comunist Român, organizatorul şi conducătorul tuturor victoriilor istorice obţinute de poporul nostru în cele trei decenii de la eliberare, dorinţa fierbinte de a sluji cu abnegaţie şi devotament cauza socialismului.

Ameninţat de o catastrofă naţională, spre care a fost împins de dictatura militaro-fascistă, sprijinită pe baionetele armatei hitleriste, poporul român, urmînd indicaţiile Partidului Comunist Român, a reuşit să întoarcă roata istoriei şi, în locul catastrofei iminente, să deschidă orizonturile spre o societate nouă, socialistă, pe care generaţii şi generaţii de înaintaşi au visat-o, jertfindu-şi sîngele şi viaţa pentru ea.

Misiunea istorică plină de răspundere de a conduce forţele patriotice antifasciste pentru salvarea fiinţei poporului român a revenit Partidului Comunist Român, partidul revoluţionar al clasei muncitoare, înarmat cu învăţătura marxist-leninistă şi călit în focul bătăliilor de clasă, pentru eliberarea socială şi naţională a poporului nostru. Cunoscînd bine, pe baza unei analize temeinice, situaţia din ţară, raportul şi dispozitivul forţelor de clasă, deplasările şi evoluţia stării de spirit a maselor, cît şi particularităţile politice interne şi internaţionale ale ţării, Partidul Comunist Român, concentrînd ca într-un puternic focar aspiraţiile multiseculare ale poporului, ale ţării, a reuşit să adune în jurul său toate forţele sănă-

toase, patriotice ale naţiunii şi să conducă poporul la victorie împotriva fascismului înrobitor.

Partidul Comunist Român a aplicat creator adevărurile generale ale învăţăturii marxist-leniniste la situaţia concretă din România, elaborînd, de sine stătător, linia politică, obiectivele luptei antifasciste, căile şi metodele înfăptuirii acestor obiective, dovedindu-şi prin aceasta meritele de conducător încercat şi priceput. Încă din primele zile după instaurarea dictaturii militare-fasciste, demascînd scopurile imperialiste ale Germaniei hitleriste de ,,robire colonială a poporului muncitor român", prin ,,ocuparea militară a României şi prefacerea ei într-un cîmp de război antisovietic", Partidul Comunist Român a fost cel care a indicat şi calea de ieşire din această situaţie catastrofală. ,,Salvarea poporului din România de robie şi măcel — spunea *Scînteia* din 17 septembrie 1940 — nu poate veni decît prin lupta revoluţionară a muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor într-un puternic front popular, pentru doborîrea dictaturii militaro-gardiste şi instaurarea unui guvern popular, care să reprezinte poporul român şi interesele lui".

Bazîndu-se pe starea de spirit revoluţionară a clasei muncitoare, partea cea mai combativă şi organizată a poporului român, Partidul Comunist Român s-a străduit să polarizeze în jurul său toate forţele patriotice şi să organizeze rezistenţa antifascistă. Încă în iulie 1941 printr-o circulară a sa, P.C.R. arăta că în faţa forţelor democratice din România stătea sarcina istorică de a lupta pentru zdrobirea fascismului şi alungarea cotropitorilor germani din ţară, pentru doborîrea dictaturii militaro-fasciste, pentru o Românie liberă şi independentă.

Urmărind înfăptuirea unui front naţional unic împotriva fascismului, Partidul Comunist Român a elaborat cunoscuta sa platformă din septembrie 1941 cu un conţinut profund patriotic, care prevedea răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, scoaterea ţării din războiul hitlerist şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, formarea unui guvern din reprezentanţii tuturor forţelor antifasciste şi democratizarea ţării. Declarîndu-se gata să colaboreze cu toate partidele, grupările şi personalităţile politice, indiferent de poziţia lor de clasă şi de convingerile lor ideologice, comuniştii au stabilit drept singur criteriu al colaborării lupta împotriva ocupanţilor hitlerişti şi a susţinătorilor lor din ţară.

În ciuda terorii fasciste, al cărui ascuţiş principal era îndreptat împotriva comuniştilor, Partidul Comunist Român a reuşit să organizeze o eroică luptă de rezistenţă antifascistă pe întreg teritoriul ţării, în care şi-au găsit oglindirea patriotismul profund al maselor, hotărîrea poporului român de a lupta pentru libertate şi independenţă naţională. În acest scop, comuniştii au folosit toate mijloacele, de la activitatea agitatorică a presei ilegale, manifeste şi foi volante, pînă la munca de la om la om, creînd o largă opinie de masă antifascistă şi antirăzboinică. Nepierzînd nici un moment din vedere tot ceea ce putea consolida unitatea de acţiune a forţelor antifasciste, comuniştii au demascat cu hotărîre politica de învrăjbire între poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare, prin

care fascismul căuta să slăbească rezistența maselor. Analizînd temeinic această problemă, *România Liberă*, organul Uniunii Patrioților din Banat, în articolul „Cum știe Hitler să înșele popoarele", demascînd substratul politicii Germaniei hitleriste față de poporul român și maghiar, pe care căuta să le învrăjbească pentru a le putea domina mai ușor, cerea ambelor popoare să se unească într-o „luptă comună", împotriva „dușmanului comun", fascismul cotropitor. „La luptă cetățeni ai Ardealului și Banatului, la luptă prin orice mijloace, pentru distrugerea fascismului german" — își încheia apelul *România Liberă*. Comuniștii erau convinși că poporul român, cu bogatele sale tradiții de luptă pentru libertate și independență națională, nu poate lipsi „din marea bătălie ce se desfășura împotriva barbariei fasciste", căci, așa cum spunea aceeași gazetă, „toți deopotrivă, indiferent de convingeri politice, indiferent de pături sociale, suferim apăsarea aceluiași jug nemțesc și avem aceeași neîmpăcată ură pentru asupritorii noștrii hitlerişti". Întreg poporul era chemat să se ridice „cu puteri unite, într-un larg front patriotic al tuturor forțelor naționale, la lupta cea sfîntă și dreaptă, pentru pace, pentru pîine, pentru libertate". Masele populare de pe întreg cuprinsul țării au răspuns chemărilor patriotice ale comuniștilor.

Mișcările revendicative, grevele, actele de sabotaj ale muncitorilor din întreprinderi, și transporturi, rezistența țărănimii împotriva livrărilor forțate de produse agricole și a rechizițiilor, nesupunerile la încorporări și mobilizare reprezentau tot atîtea forme prin care masele muncitoare își exprimau împotrivirea față de regimul fascist și de ocupanții hitlerişti, care au împins poporul și țara la marginea prăpastiei.

Cercetările arhivistice locale și lucrările de istorie locală, care au îmbogățit cu noi date și fapte diferite aspecte sub care se manifesta rezistența antifascistă din România, demonstrează, totodată, adevărul istoric de necontestat că această rezistență, în fruntea căreia se situau comuniștii, a cuprins treptat cele mai diverse pături sociale de la orașe și sate. Notele confidențiale ale autorităților fasciste sînt unanime în a recunoaște o stare generală de nemulțumire, de exemplu pentru județul Cluj, atît în teritoriul ocupat din nordul Transilvaniei cît și în teritoriul rămas în granițele țării. Această nemulțumire — după mărturisirile autorităților însăși se datora atît agravării situației economice, cît și „propagandei comuniste" și ea a cuprins treptat „toate straturile sociale" care-și revărsau „indignarea lor în primul rînd împotriva statutului". Numeroase alte documente consemnează o susținută activitate propagandistă antirăzboinică desfășurată de către soldații și ofițerii întorși de pe front. O vie nemulțumire a cuprins și satele, unde tot mai mulți țărani își exprimau deschis nemulțumirea față de situația grea în care i-a adus regimul fascist și față de războiul care secera mii de vieți.

Se adevereşte astfel că mase tot mai largi de oameni ai muncii de la orașe și sate, îndrumați de comuniști, înfruntau cu curaj teroarea fascistă, manifestîndu-și nemulțumirea și ura față de fascism. Starea de spirit antifascistă a unor largi pături sociale constituie o dovadă că tot

mai mulţi patrioţi, de pe întreg cuprinsul ţării, răspundeau chemărilor Partidului Comunist Român, încadrîndu-se în marea bătălie antifascistă a popoarelor din Europa. În această mişcare de rezistenţă antifascistă a maselor populare din România s-a oglindit fidel patriotismul profund al comuniştilor, sufletul mişcării, hotărîrea lor nestrămutată de a lupta cu abnegaţie pînă la sacrificiul vieţii pentru libertatea şi independenţa ţării cotropită de armatele hitleriste.

Creşterea continuă a nemulţumirii poporului, ascuţirea pe această bază a contradicţiilor interne, înfrîngerile de pe front au agravat criza politică şi militară a regimului fascist, creind condiţii tot mai favorabile pentru răsturnarea acestuia. Făcînd o analiză profundă a situaţiei politice şi militare, interne şi internaţionale, Partidul Comunist Român a conceput în vara anului 1943 un ansamblu de măsuri, care să ducă la: doborîrea pe cale insurecţională a dictaturii militaro-fasciste, ieşirea din războiul hitlerist prin întoarcerea armelor împotriva Germaniei şi alăturarea României la coaliţia forţelor antihitleriste, la formarea unui guvern din care să facă parte reprezentanţii tuturor forţelor antihitleriste. În acest scop s-a prevăzut întărirea unităţii şi combativităţii partidului, realizarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, închegarea unei colaborări cu toate partidele, grupările şi personalităţile politice care doreau ieşirea din războiul hitlerist, crearea unor forţe proprii înarmate ale clasei muncitoare şi atragerea armatei de partea forţelor patriotice antihitleriste.

Înfăptuirea unor asemenea obiective, de o profunzime şi o complexitate deosebită, impunea din partea partidului comunist ca forţă conducătoare a acţiunii un simţ de orientare politică şi o amplă capacitate organizatorică, pe care numai un partid consecvent revoluţionar le putea avea. Un prim pas important pe linia înfăptuirii acestor obiective a fost închegarea în anul 1943 a Frontului Patriotic Antihitlerist, care reunea toate organizaţiile democratice antifasciste.

Pentru a întări nucleul forţelor rezistenţei antifasciste, reprezentat de clasa muncitoare, partidul comunist a luptat pentru a pune capăt sciziunii din mişcarea muncitorească, iniţiind acţiuni de apropiere între comunişti şi social-democraţi, care s-au soldat cu încheierea, în aprilie 1944, a Frontului Unic Muncitoresc. Avînd la bază o platformă antifascistă, F.U.M. a contribuit la accelerarea luptei întregului popor împotriva hitlerismului. Manifestul F.U.M., dat publicităţii la 1 mai 1944, adresa o chemare pentru trecerea la înfăptuirea sarcinilor istorice care stăteau în faţa poporului român: răsturnarea guvernului fascist, ieşirea din războiul antisovietic şi întoarcerea armelor contra Germaniei hitleriste, izgonirea ocupanţilor din ţară, alianţa cu U.R.S.S., Anglia şi S.U.A.

Calea insurecţională, impusă de prezenţa unui mare număr de trupe germane în ţară, în condiţiile continuării de către guvernul fascist a războiului alături de Germania hitleristă, necesita şi crearea unor forţe înarmate proprii ale proletariatului. În condiţii de adîncă conspirativitate, au fost create şi instruite formaţiunile de luptă patriotice (F.L.P.), în Bucureşti, Ploieşti, Valea Prahovei şi alte localităţi învecinate cu căile

de comunicație mai importante. În Capitală și în alte puncte strategice din Muntenia, Oltenia, Banat etc., au fost create depozite secrete de armament și muniții. În același timp, în Valea Prahovei, Munții Vrancei, Delta Dunării, în Banat, în Maramureș și Moldova au început să acționeze grupe de partizani.

Paralel cu aceste pregătiri militare ale insurecției, partidul comunist a continuat cu consecvență acțiunea pentru coalizarea tuturor forțelor politice antifasciste, a tuturor factorilor interesați, dintr-un motiv sau altul, să scoată țara din războiul antisovietic. În aceste condiții, au fost atrase în acțiunea inițiată, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste și cercurile claselor dominante care nu voiau să împărtășească soarta guvernanților fasciști. La întîlnirea reprezentaților acestor forțe, în noaptea de 13 spre 14 iunie 1944, planul prezentat de partidul comunist, care prevedea răsturnarea prin forță a dictaturii militaro-fasciste, scoaterea țării din războiul hitlerist și întoarcerea armelor contra Germaniei, s-a impus prin realismul său, fiind acceptat și de reprezentanții armatei. În aceste condiții a căzut orientarea cercurilor palatului de a reduce acțiunea la o simplă lovitură de stat, înfăptuită de un grup restrîns de persoane, care de fapt urmărea evitarea unei largi ridicări la luptă a maselor populare. Acceptarea planului prezentat de partidul comunist și constituirea pe această bază a unui comitet militar pentru pregătirea armatei în vederea insurecției au întărit rolul conducător al comuniștilor, datorită faptului că în mîinile partidului comunist era concentrată organizarea militară a întregii acțiuni.

Temîndu-se să nu rămînă în afara evenimentelor și într-o totală izolare, într-un moment în care soarta dictaturii militaro-fasciste era pecetluită, conducătorii P.N.Ț. și P.N.L. au acceptat să creeze împreună cu P.C.R. și P.S.D., la 20 iunie 1944, Blocul Național Democratic. Înfăptuirea unei largi coaliții de forțe politice și sociale, îndreptată spre același țel al înlăturării dictaturii militaro-fasciste, a însemnat o reușită aplicare creatoare din partea Partidului Comunist Român și, în același timp, suplă, a principiilor strategice și tactice leniniste, potrivit condițiilor concrete din România acelor ani. O asemenea politică constituia garanția pentru reușita acțiunii istorice întreprinse de P.C.R., dat fiindcă asigura o bază socială largă acesteia și, totodată, asigura pregătirea ei în cele mai conspirative condiții. În același timp, conducerea partidului a acordat toată atenția și pregătirii militare a insurecției, elaborînd un plan amănunțit de acțiune, de la măsurile cu caracter strategic-operativ, pînă la cele tactice de amănunt. Dat fiind numărul mare de trupe hitleriste aflate în țară și posibilitățile pe care o avea comandamentul hitlerist de a aduce forțe din afara granițelor țării, planul insurecției prevedea ca acțiunea să înceapă concomitent la București, Ploiești și bazinul petrolifer al Văii Prahovei, dat fiind că aici exista un proletariat numeros, bine organizat, călit în lupte revoluționare; dar, în același timp, și unitățile de pe front urmau să întoarcă pe loc armele contra trupelor germane,

alăturîndu-se armatei roşii, pe a cărei ofensivă se sconta în momentul declanşării insurecţiei.

Avînd la bază studierea atentă şi temeinică a realităţilor din ţară şi de peste hotare, planul insurecţiei armate elaborat de P.C.R. a putut fi înfăptuit cu succes. La 23 august 1944 insurecţia a fost declanşată prin arestarea lui Antonescu şi a membrilor guvernului fascist şi trecerea sub controlul forţelor insurecţionale a tuturor obiectivelor de bază din Capitală: Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Ministerele de Interne şi de Război, Subsecretariatul de Stat al Aerului, principalele centrale telefonice, posturile de radio ş.a. În acelaşi timp, obiectivele hitleriste prevăzute în planul insurecţiei au fost blocate. În seara aceleaşi zile a fost constituit un nou guvern sub preşedinţia generalului Sănătescu, iar la orele 22 a fost difuzată prin radio proclamaţia care anunţa lichidarea dictaturii militaro-fasciste, încetarea acţiunilor militare împotriva Naţiunilor Unite şi începerea luptei comune a armatei române alături de forţele coaliţiei antihitleriste, pentru apărarea independenţei naţionale a ţării şi eliberarea nordului Transilvaniei.

Semnificaţia istorică internaţională a insurecţiei naţionale armate din România n-a scăpat din vedere celor mai importanţi factori militari şi politici din tabăra aliaţilor. Comentînd evenimentele din România, postul de radio Moscova spunea la 25 august 1944 că: „Ieşirea României din Axă are o importanţă covîrşitoare nu numai pentru această ţară, ci şi pentru întreaga regiune a Balcanilor, deoarece prin această lovitură se prăbuşeşte întregul sistem de dominaţie german din sud-estul Europei". La rîndul său, postul de radio Londra afirma: „România a îndeplinit un act foarte curajos care apropie sfîrşitul războiului. Situaţia Germaniei în Balcani se apropie de o teribilă catastrofă". Ziarul *New York Times* din 25 august 1944 scria că istoria va consemna actul de la 23 august „ca unul dintre cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război". În numeroase alte ţări victoria insurecţiei a avut un puternic ecou. Cel mai grăitor exemplu pentru aprecierea importanţei internaţionale a insurecţiei sînt mărturiile căpeteniilor fasciste, care, dîndu-şi seama de consecinţele catastrofale pentru ei a actului săvîrşit în România, au considerat necesar să preconizeze a „se lua toate măsurile ca România să dispară de pe harta Europei şi poporul român să dispară ca naţiune". Istoria, prin hotărîrea poporului nostru de a-şi încorda toate resursele şi energiile în vederea înfrîngerii Germaniei hitleriste, a hărăzit o altă soartă ţării şi poporului român decît cea pe care au gîndit-o hitleriştii.

Cu sprijinul neprecupeţit al întregului popor, forţele insurecţionale au nimicit prin lupte dîrze trupele hitleriste din interiorul ţării. Chemările Partidului Comunist Român, care se bucura de un deosebit prestigiu, ca urmare a situării sale în fruntea forţelor patriotice pentru salvarea ţării de plaga fascismului, au produs o răscolire profundă stîrnind un puternic avînt revoluţionar pe întreg cuprinsul ţării. Pretutindeni, în fruntea luptei s-au situat muncitorii, constituind forţa cea mai combativă,

factorul dinamic principal care însufleţea toate celelalte pături sociale de la oraşe şi sate.

La vestea insurecţiei victorioase din Bucureşti muncitorii din întreprinderile industriale ale judeţului Cluj s-au organizat, creindu-şi comitete de întreprinderi, care au sprijinit efortul revoluţionar, iar cei din teritoriul ocupat de hortişti, organizaţi ilegal de comunişti, au zădărnicit încercările fasciştilor în retragere de a distruge totul şi au sprijinit înaintarea armatelor române şi sovietice.

Însufleţiţi de un nestăvilit avînt patriotic, ostaşii şi ofiţerii armatei române, împreună cu armata sovietică, sprijiniţi de populaţia civilă, au dat lovituri nimicitoare trupelor germano-maghiare, alungîndu-le rapid de pe teritoriul Transilvaniei. Despre caracterul luptelor duse de armatele română şi sovietică în podişul şi centrul Transilvaniei, ziarul *Pravda* din 17 septembrie 1944 scria: „Agăţîndu-se cu disperare de orice întăritură naturală a terenului, fasciştii luptă pentru fiecare sat, pentru fiecare înălţime. Li s-a ordonat să stăvilească prin orice mijloace înaintarea armatei roşii, care luptă umăr la umăr cu trupele române ... Dar toate acestea n-au putut opri înaintarea noastră. Românii luptă alături de noi cu aceeaşi dîrzenie, cucerind cu vitejie fiecare metru de pămînt, fiecare nod de cale ferată, fiecare sat. Deseori duelurile de artilerie sînt urmate de lupte corp la corp. Pămîntul Transilvaniei arde sub picioarele ocupanţilor germani şi unguri". Cauza dreaptă a eliberării teritoriului patriei era un imbold însufleţitor pentru armata română, fapt ce explică vitejia şi rapiditatea cu care a fost eliberat întreg teritoriul patriei pînă la 25 octombrie.

Eliberarea Clujului în 11 octombrie 1944 a permis reluarea legăturilor organizaţiilor comuniste cu Partidul Comunist Român, crearea Frontului Unic Muncitoresc la 21 octombrie şi a Comitetului pentru nordul Transilvaniei al Frontului Naţional Democratic la 28 octombrie. Ca urmare, şi în aceste părţi, ca pe întreg cuprinsul patriei, mase tot mai largi de oameni ai muncii au participat activ la acţiunea de sprijinire a frontului antihitlerist şi la lupta pentru democratizarea ţării, obiective majore imediate ale revoluţiei populare, începută odată cu victoria insurecţiei din august 1944.

Răspunzînd cu însufleţire chemărilor patriotice lansate de P.C.R. în vederea încordării tuturor forţelor şi energiilor naţiunii, pentru sprijinirea frontului antihitlerist — exprimată în lozinca „Totul pentru front, totul pentru victorie!" —, oamenii muncii de pe întreg cuprinsul ţării au sprijinit activ lupta armatei române de pe front. Şi în judeţul Cluj, prin eroismul muncitorilor din spatele frontului au fost puse în funcţiune întreprinderile capitaliste (numai în oraşul Cluj acestea au totalizat peste 80%) şi, tot prin efortul muncitorilor şi al sătenilor din împrejurimi au fost reparate tunelurile de la Boju şi Stana, cît şi liniile ferate distruse, astfel că în cel mai scurt timp s-au putut reda circulaţiei importante căi de comunicaţie necesare armatelor în înaintare şi aprovizionării populaţiei. Înfrîngînd condiţiile vitrege, muncitorii au reuşit să sporească zi de zi producţia. Apreciind importanţa efortului depus de masele muncitoare

pentru refacerea economică și sprijinirea frontului, ziarul *Făclia* din Cluj, din 28 martie 1945, scria că ,,autorii manualelor de istorie vor consacra un capitol special sforțărilor aproape supraomenești depuse de organizațiile muncitorești în aceste timpuri de tranziție pentru normalizarea vieții economice", pentru ,,democratizarea și consolidarea vieții economice în cadrul statului democrat român".

Voința nestrămutată a întregului popor român a fost factorul de bază care a asigurat posibilitatea de a participa, timp de 260 de zile, o armată română de peste 538.000 de oameni la eliberarea a peste 3800 de localități din Ungaria, Cehoslovacia și Austria. Apreciind efortul eroic al poporului român pentru victoria împotriva fascismului, în septembrie 1944, A. Eden, pe atunci ministru de externe al Angliei, declara în Camera Comunelor că ,,România a dat deja un ajutor substanțial cauzei aliaților", iar în ianuarie 1945 postul de radio Londra arăta: ,,Dintre națiunile care luptă împotriva Germaniei hitleriste, România se situiază astăzi în al patrulea rînd în ce privește numărul de ostași care participă la bătălia pentru distrugerea nazismului". Acest fapt a îndreptățit pe ministrul de externe al Uniunii Sovietice să declare la Conferința de pace că ,,împreună cu trupele aliate, noua Românie democratică a început lupta pentru înfrîngerea lui Hitler, a făcut sacrificii considerabile în această luptă și noi cu toții recunoaștem serviciile aduse de poporul român acestei cauze". Astfel, victoria insurecției și asigurarea participării României la înfrîngerea Germaniei hitleriste — care reprezintă punctul culminant al rezistenței antifasciste din țara noastră-constituie aportul poporului român la lupta generală a popoarelor împotriva fascismului.

Istorica ridicare la arme a poporului nostru împotriva dictaturii militaro-fasciste și a ocupanților hitlerişti, contribuția țării la zdrobirea pe plan internațional a fascismului, a constituit expresia voinței poporului român de a-și asigura propria libertate și independență, dreptul la construirea noii Românii democratice. Animați de un fierbinte patriotism, care izvora din tradițiile nobile ale luptei seculare a poporului român pentru civilizație și progres, oamenii muncii din țara noastră au găsit resursele de energie necesară pentru a înfrînge toate piedicele, răspunzînd cu entuziasm chemărilor Partidului Comunist Român în vederea făuririi conștiente a noii istorii a patriei.

Prin acțiunea hotărîtă a maselor populare, organizate în Frontul Național Democratic, au fost înfăptuite pas cu pas toate obiectivele de mare însemnătate pentru desfășurarea victorioasă a revoluției, între care la loc de frunte se situa problema democratizării țării. În această măreață bătălie s-au încadrat din primele zile de la eliberare și oamenii muncii din Cluj. A doua zi după constituirea Comitetului pentru nordul Transilvaniei al F.N.D., în orașul Cluj au avut loc, la chemarea acestei organizații, cinci mari adunări populare, la care cei peste 10.000 de participanți, români și maghiari, au declarat că ,,se alătură în unanimitate la lupta maselor concentrate în F.N.D., pentru un guvern al tuturor forțelor democratice sub președinția lui Petru Groza". Expresie a acestei

hotărîri este şi faptul că imediat după eliberare în fruntea prefecturii şi oraşului Cluj, a prefecturii şi oraşului Turda, ca şi a altor localităţi, au fost aleşi reprezentanţi ai forţelor democratice.

Schimbarea raportului de forţe pe întreg cuprinsul ţării în favoarea maselor populare, a forţelor democratice, a permis P.C.R. să treacă la o nouă etapă a luptei pentru instaurarea unui guvern democrat, prin lansarea, în ianuarie 1945, a Platformei de guvernare a F.N.D. Reflectînd o necesitate stringentă, corespunzătoare intereselor şi năzuinţelor celor mai largi pături ale populaţiei ţării, programul de guvernare al F.N.D. a stîrnit un viu entuziasm şi o deplină adeziune pe întreg cuprinsul patriei. În cursul lunii februarie şi în judeţul Cluj are loc o impetuoasă ridicare a maselor; la 4 febr. peste 7000 de oameni din Dej, Gherla şi împrejurimi au demonstrat pentru instaurarea imediată a unui guvern democratic; la 11 februarie la Turda au manifestat în acelaşi scop alţi 5000 de oameni din oraş şi împrejurimi, iar la Cluj, în aceeaşi zi, cei peste 150 de delegaţi din 25 de comune, prezenţi la o adunare a Frontului Plugarilor, au cerut şi ei un guvern al F.N.D. O grandioasă manifestare a voinţei maselor populare a avut loc la Cluj în 15 februarie 1945, cînd peste 30.000 de oameni, români, maghiari şi de alte naţionalităţi, au demonstrat pentru un guvern democrat, preconizat de P.C.R.

Clasele exploatatoare, care nu voiau să părăsească de bună voie puterea, au făcut eforturi disperate pentru a stăvili lupta revoluţionară a maselor populare. Partidul comunist însă a întărit formaţiunile de luptă patriotică şi a ţinut mereu trează vigilenţa poporului, desfăşurînd, în acelaşi timp, o largă activitate în rîndurile armatei pentru a merge alături de popor.

Aceste pregătiri şi-au dovedit eficienţa în ziua de 24 februarie 1945, cînd reacţiunea burghezo-moşierească a recurs în unele localităţi la represiunea armată împotriva maselor care cereau guvern democrat. În Capitală, la Braşov, Craiova şi alte oraşe s-a tras asupra demonstranţilor, provocîndu-se victime, morţi şi răniţi, fapt care a îndîrjit şi mai mult masele. Peste 600.000 de oameni au demonstrat în Piaţa Palatului din Bucureşti în semn de protest, cerînd, totodată, instaurarea unui guvern al poporului. Cu această ocazie şi în Cluj s-au adunat la o demonstraţie peste 10.000 de oameni ai muncii cerînd „înlăturarea imediată a lui Rădescu, asasinul muncitorimii".

Influenţa crescîndă a P.C.R. asupra armatei şi întărirea legăturilor armatei cu poporul în decursul insurecţiei, pentru alungarea cotropitorilor şi cucerirea independenţei patriei, a determinat trecerea alături de mase nu numai a soldaţilor, dar şi a ofiţerilor. Un important grup de generali şi ofiţeri superiori s-au desolidarizat în mod public de politica reacţionară a gen. Rădescu, exprimîndu-şi ataşamentul lor faţă de F.N.D. Pierzînd orice sprijin, generalul Rădescu nu a mai putut stăpîni situaţia. Înlăturarea lui, la 28 februarie 1945, impusă de lupta maselor populare, care au urmat cu convingere linia politică trasată de P.C.R., a reprezentat un deosebit succes al forţelor democratice.

Noul guvern de largă concentrare democratică, instaurat la 6 martie 1945, a aplicat cu fermitate programul de transformări democratice din platforma de guvernare a F.N.D., deoarece se baza pe sprijinul majorității covîrșitoare a poporului. Legiferînd și reforma agrară, guvernul democrat a cîștigat definitiv de partea revoluției masele de bază ale țărănimii, care forma majoritatea populației țării.

În noile condiții, lupta pentru cucerirea deplină a puterii politice de către clasa muncitoare, aliată cu țărănimea și celelalte pături muncitoare, s-a desfășurat cu succes deplin. Prin victoria hotărîtoare repurtată de forțele democratice, în frunte cu P.C.R. în alegerile din noiembrie 1946, s-a putut crea un nou parlament — Adunarea Deputaților — în care, din cei 414 deputați, 378 reprezentau coaliția forțelor democratice. Expresie a voinței majorității covîrșitoare a poporului român, noua reprezentanță națională a devenit organul revoluției populare și, împreună cu guvernul, au adoptat o serie de măsuri legislative, care, la rîndul lor, au exercitat un important rol în desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. Prin aceasta, raportul de forțe pe arena politică a țării s-a schimbat în favoarea clasei muncitoare și a celorlalți oameni ai muncii, contribuind la înlăturarea treptată a reprezentanților burgheziei din viața politică a țării, proces care a culminat cu abolirea monarhiei și proclamarea, la 30 decembrie 1947, a Republicii Populare Române. În scurt timp, a fost cucerită și puterea economică, prin naționalizarea din iunie 1948 a principalelor mijloace de producție, creindu-se astfel condițiile pentru trecerea la o nouă etapă istorică — etapa înfăptuirii sarcinilor revoluției și construcției socialiste.

Lupta eroică pentru cucerirea puterii de stat, înflăcăratele chemări ale P.C.R., munca neobosită a comuniștilor pentru mobilizarea forțelor națiunii la înlăturarea moștenirii regimului trecut și pentru construirea conștientă a noii istorii a patriei, au cîștigat inimile tuturor oamenilor muncii din România. Patriotismul, care a căpătat acum un nou conținut, mult mai bogat, a devenit dinamic, constructiv, atingînd dimensiunile întregului nostru popor.

În aceste condiții, România a progresat rapid, ajungînd să prezinte astăzi, la cea de a XXX-a aniversare a eliberării, imaginea unei țări în plin avînt creator spre culmile civilizației comuniste. Marile transformări politice, economice și sociale, schimbările înnoitoare în viața cetățenilor patriei noastre, își găsesc expresia în faptul că socialismul a triumfat deplin și pentru totdeauna pe meleagurile României.

Economia românească progresează viguros, în ritmuri înalte și stabile, se dezvoltă potențialul material al țării, ceea ce asigură o bază trainică pentru noi și noi succese, în vederea înfăptuirii înainte de termen a măreților sarcini trasate de Congresul al X-lea al partidului și pentru atingerea țelului suprem al orînduirii socialiste : ridicarea continuă a nivelului de trai, material și spiritual, al populației.

Socialismul a generat o nouă organizare, profund democratică, a vieții politice a societății, întemeiată pe o participare tot mai largă și mai activă a celor ce muncesc la conducerea treburilor publice.

O victorie de seamă a politicii marxist-leniniste a partidului, a orînduirii noastre socialiste, este lichidarea oricăror forme de inegalitate, discriminare şi asuprire naţională, crearea condiţiilor pentru afirmarea liberă, nestînjenită în viaţa socială a tuturor oamenilor muncii, indiferent de naţionalitate. Pe această bază s-a cimentat unitatea de nezdruncinat dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare. Naţiunea socialistă română se prezintă astăzi ca un bloc de monolit în jurul partidului şi guvernului Republicii Socialiste România.

Transformările înnoitoare profunde, care au revoluţionat întreaga noastră istorie, au permis o dezvoltare necunoscută încă a spiritualităţii româneşti. Institutul de Istorie şi Arheologie din Cluj al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S. România, ca urmare a acestei dezvoltări impetuoase ce caracterizează ştiinţa românească, a devenit o citadelă solidă a frontului istoriografiei marxiste, adînc ancorat în politica partidului şi statului nostru de promovare a spiritualităţii socialiste. Urmînd în permanenţă indicaţiile politicii ştiinţei promovată de partid, cercetătorii istorici clujeni, alături de istoricii din întreaga ţară, s-au străduit să aducă la lumină momente importante din trecutul glorios de luptă al poporului nostru pentru libertate socială şi naţională, pentru asigurarea progresului şi civilizaţiei pe aceste străvechi meleaguri.

Marile prefaceri politice, social-economice şi spirituale, obţinute de poporul nostru sub conducerea P.C.R., stau la temelia înfloririi şi dezvoltării multilaterale a naţiunii socialiste române, care a preluat şi îmbogăţit virtuţile pe care şi le-a dăltuit de-a lungul secolelor poporul nostru. Acestea îşi găsesc expresia în locul şi rolul schimbat pe care România socialistă le are pe arena mondială, ca şi în orientarea întregii sale politici externe. Edificiul României Socialiste, suverane şi independente, clădit pe postamentul de granit al unei istorii milenare, se înalţă astăzi plin de vigoare, ca un factor activ în viaţa internaţională, situîndu-se alături de celelalte ţări socialiste, de întreg frontul democratic şi antiimperialist, în lupta pentru progresul civilizaţiei umane şi salvarea omenirii de pericolul unui nou război.

Întîmpinînd aniversarea a 30 de ani de la eliberarea de sub jugul fascist, poporul român priveşte cu justificată încredere viitorul. Avem cu toţii ferma convingere că, sub conducerea încercată a Partidului Comunist Român, prin valorificarea geniului creator al întregii noastre naţiuni, vom dobîndi noi şi noi victorii pe calea dezvoltării societăţii socialiste multilateral dezvoltate, transformînd în realitate cele mai îndrăzneţe visuri făurite de înaintaşii, care au muncit şi luptat pentru ţara pe care şi-au dorit-o, cu un dor nestins întreagă şi înfloritoare, aşa cum se prezintă astăzi Republica Socialistă România.

IOAN CICALĂ

CLUJ-NAPOCA — 1850 DE ANI DE LA CONFERIREA STATULUI DE MUNICIPIU

Aşezarea ce s-a învrednicit acum 1850 de ani de cinstea ridicării la rangul de municipiu a fost la început un sat (*pagus* sau *vicus*) cu numele Napoca (sau Napouca). Un sat locuit de daci încă înainte de stăpînirea romană. Şi a rămas un sat şi sub noii stăpîni ai acestor meleaguri, romanii, care au continuat să-l numească tot Napoca.

N-a rămas însă un simplu sat prea mult timp, deoarece romanii, adică împăratul Hadrian, îl înalţă în 124, la rangul de municipiu, chemîndu-se de aci înainte pompos: *municipium Aelium Hadrianum Napoca.*

Se constituise nu cu mult timp înainte o nouă provincie, numită *Dacia Porolissensis.* O nouă provincie care se cuvenea, avea absolută trebuinţă, de un centru politic-administrativ, de o „capitală", locul de reşedinţă al procuratorului prezidial, al unei armate (*exercitus Daciae Porolissensis*) pentru nevoile procuratorului. *Porolissum* era prea lateral şi prea neînsemnat pentru asemenea funcţiuni. S-a socotit, cu deplină îndreptăţire, Napoca mai potrivită din toate punctele de vedere pentru astfel de rosturi. *Şi cu prilejul călătoriei sale în Dacia din anul 124, călătorie de „lucru" de mare însemnătate pentru organizarea provinciilor romane, împăratul roman înalţă Napoca la rangul de municipiu.*

Nu în primul rînd din generozitate imperială, ci mai ales din consideraţii multiple: economice, politice, strategice. Aşezare centrală, într-o regiune agricolă mulţumitoare, nu departe de saline pe o arteră de comunicaţie „imperială" însemnată, la intersecţia acesteia cu altele, înconjurată de dealuri de toate părţile, pe o apă suficientă de bogată, unde-şi aleseseră loc de vieţuire numeroşi colonişti romani, Napoca întrunea calităţile cuvenite unui municipiu, în acelaşi timp şi capitală de provincie. Apreciere realistă, izvorîtă din cunoaşterea lucrurilor şi buna cumpănire a hotărîrilor. Ceea ce s-a adeverit foarte curînd, deoarece n-a trecut nici o jumătate de secol pînă cînd municipiul Napoca e din nou cinstit, cu o nouă înălţare, de data aceasta la rangul de colonie, prin chibzuinţa împăratului Marcus Aurelius: *colonia Aurelia Napocensis,* dăruită pe deasupra cu dreptul italic (*jus Italicum*). Ceea ce înseamnă, pe lîngă alte privilegii politice şi administrative, şi scutirea de obligaţii funciare; înconjurarea cu un puternic zid de incintă; în centru forul propriu marilor oraşe. Municipiul şi colonia Napoca cunoaşte o viaţă înfloritoare, de meşteşugari şi negustori, proprietari funciari şi dregători, oameni întreprinzători şi stăruitori în stră-

daniile lor constructive cei mai mulţi, beneficiari ai roadelor muncii acestora mai puţin dintre ei.

Viaţa a fost prosperă pînă la retragerea oficialităţii şi a armatei — nu părăsirea Daciei de cei ce-şi aveau rosturi seculare în aceste locuri, legaţi prin rădăcini adînci de acestea; ei au continuat să trăiască în aşezarea de pe Someşul Mic fără întrerupere. Ale acestora sînt mormintele descoperite recent în mijlocul Clujului, databile şi datate în sec. IV, aceştia au folosit monede romano-bizantine din bronz în sec. V—VI; aceştia au trăit împreună cu popoarele migratoare, stăpînitoare vremelnice în aceste locuri, purtînd fibule de argint în sec. IV—V; aceştia au răzbit la lumina istoriei după secole de viaţă acoperită de ceaţa valurilor în migraţie; aceştia au făurit obiecte de uz gospodăresc de mare trebuinţă îndeletnicilor de toate zilele; aici şi-au îngropat morţii, legîndu-i pentru veşnicie de aceste meleaguri. Este adevărat că şi aici ca şi în cele mai multe locuri pe unde s-au abătut, valurile migratoare au cauzat multe neajunsuri oamenilor şi aşezărilor lor. S-a întîmplat la fel şi cu Napoca şi locuitorii ei. S-a ruralizat oraşul şi s-au ruralizat orăşenii, îndeletnicindu-se cu agricultura şi creşterea animalelor.

Dar în zorile noii ere, medievale, urmaşii locuitorilor din Napoca şi-au durat o cetate (*castrum*), păzită de valuri puternice şi de palisade înconjurate de şanţuri, iar alături o aşezare sătească, folositoare aşezării întărite prin roadele muncii oamenilor, iar aceasta folositoare aşezării săteşti prin adăpostul ce oferea oamenilor în vremuri de restrişte. Aşezarea întărită (*castrum*), ce-şi dovedeşte existenţa în veacurile IX — prima jumătate a sec. XIII, era situată pe un promontoriu, la depărtare de 200 m doar de albia Someşului, la Cluj—Mănăştur. Iar aşezarea sătească ocupa o parte a vetrei de azi a oraşului Cluj.

Oamenii şi-au numit cetatea Clus şi de la cetate şi-a luat numele şi satul, iar de la acestea comitatul. Le-au numit Cluj, deoarece erau aşezate, cetate şi sat, într-un loc închis, *clausum — clusum*, înconjurat de dealuri înalte din toate părţile: al Hoii, al Lombului, al Feleacului, al Gilăului. Dealuri de pază în faţa primejdiei, ocrotitoare a oamenilor şi a roadelor acestora. *Clusa — Cluj*, nume latin de formă medievală deoarece latina a fost limba oamenilor ce au durat aşezările şi cînd le-au durat, în vremea obştilor patriarhale, latina populară, aşa cum au moştenit-o de la străbuni şi au transmis-o urmaşilor, evoluată şi modificată în pas cu evoluţia şi mutaţiile din societate. Dovadă şi aceasta cu privire la continuitatea de vieţuire neîntreruptă a populaţiei de limbă latină, a populaţiei dacoromâne, pe aceste meleaguri ca şi pe altele, din alte părţi ale ţării.

Oameni şi locuri, locuri şi oameni, români băştinaşi, se contopesc pentru veşnicie, înfruntînd vicisitudinile vremurilor şi răutăţile mai marilor acestora, legaţi de pămînt prin rădăcini trainice, frămîntînd pămîntul pentru a-l face roditor. Din această legătură şi contopire, încetul cu încetul, nu fără greutăţi şi opintiri, s-a născut oraşul (*civitas*) Cluj. S-a născut la începuturile erei mijlocii, din contopirea satului şi a cetăţii, refăcută după distrugerea celei dintîi la 1241, în vîrtejul marii invazii tătaro-

mongole, în mijlocul satului. Tot mai bine așezat, în plină devenire, Clujul a atras alți oameni, de alte neamuri, maghiari și sași, care, sprijiniți de oficialitate, și-au asigurat rosturi mai bune spre prejudiciul băștinașilor. Împreună, băștinași și oaspeți, au ridicat așezarea de pe Someșul Mic la o stare mereu mai bună, pentru a deveni unul din cele mai înfloritoare dintre orașele Transilvaniei. Oraș ca un plan urbanistic radiar concentric, asemenea multor orașe europene, înconjurat de o centură de ziduri puternice, împodobite cu turnuri și bastioane, care comunica cu exteriorul prin patru porți, în cele patru părți. Cu numeroase meșteșuguri organizate în bresle din a doua jumătate a sec. XIV, împlinind nevoile populației din oraș și din alte orașe cu produse alimentare, de îmbrăcăminte și încălțăminte, obiecte de trebuință gospodărească și unele pentru îndeletnicirile agricole, cu arme de tot felul, podoabe bărbătești și mai ales femeiești, din argint-aurit și aur, schimbate de cei ce le produceau sau de intermediarii dintre aceștia și cumpărători, negustorii pe piața Transilvaniei, pe piețele celorlalte două țări românești, Țara Românească și Moldova și pe piețele mai depărtate, pînă în Italia și țările germane, Cehia și Polonia, Balcani și Orientul Apropiat. Oraș cu case din lemn, dar și din piatră și cărămidă, unele cu etaj, împodobit de monumentale biserici gotice, cu ulițe înguste, noroioase sau prăfoase, cu școli triviale, quadriviale și apoi gimnaziale, cu monetărie proprie, cu dieci și scriitori, cu juzi, primari și jurați, aleși dintre cei mai înstăriți meșteri și negustori, cu un consiliu alcătuit din 100 de bărbați (*centumviri*), aleși și ei jumătate dintre ,,cetățenii'' cu stare și jumătate cu situație mai modestă. Oraș care se mîndrea cu o populație relativ numeroasă, cca 5500—6000 pe la mijlocul sec. XV, cu vreo mie mai mulți pe la sfîrșitul aceluiași veac și cu încă o mie peste altă jumătate de secol. Oraș care din toate aceste considerații era chemat, cu mîndrie, în sec. XVI, ,,orașul comoară'', orașul cel mai de seamă al Transilvaniei (*civitas primaria*), împodobit de clădiri din piatră și cărămidă construite în pretențiosul stil al renașterii, de școli gimnaziale și de o universitate (1581—1603) cu trei facultăți.

Orașul Cluj își continuă viața economică, culturală și politică tot mai activă, își sporește ulițele și străzile, meșteșugurile și negoțul, populația care pe la 1660 ajungea la cca 10.000 de locuitori ce-și aveau casele și gospodăriile în cele patru cartiere sau cvartale ale orașului și în afara zidurilor acestuia, în cele trei direcții de extindere.

Clujul, împreună cu întreaga țară a Transilvaniei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea suferă o serie nesfîrșită de nenorociri: războaie și invazii de oști străine, otomane și habsburgice, epidemii ucigătoare de mii de vieți omenești, ploi torențiale și geruri prelungite, secetă neobișnuită și incendii distrugătoare de gospodării și bunuri, devastări păgubitoare și dări nimicitoare. Ceea ce înseamnă o decădere a vieții urbane din toate punctele de vedere, economic și politic, cultural și demografic. În primii ani ai sec. XVIII populația orașului era de abea jumătatea celei din 1664. Viața orașului este la fel de zbuciumată și în primul deceniu al sec. al XVIII-lea cînd e ocupat de armatele habsburgice care-i cauzează un mare incendiu și

cu care prilej o parte a orașului este mistuită de flăcări. Între 1703—1705 orașul trece de sub stăpînirea habsburgilor sub aceea a curuților lui Francisc II Rákoczi și apoi din nou sub cea a labonților imperiali. Suferințele orașului au fost mari, zidurile au fost aruncate în aer de beligeranți, numeroase bunuri au fost distruse, populația scade la 5000 de locuitori la 1714. Rămînînd stăpîni pe oraș și pe Transilvania, Habsburgii construiesc, între 1713—1716, pe platoul de pe malul stîng al Someșului o cetățuie în stil Vauban. Habsburgii restaurează catolicismul și la Cluj, construiesc biserici catolice în stil baroc, redeschid, la 1698, universitatea, permit pătrunderea nobilimii în oraș, care-și construiește palate în același stil baroc.

Din deceniul 3 al sec. XVIII-lea, orașul Cluj cunoaște o înviorare, asemenea întregii societăți a Transilvaniei, cînd viața oamenilor și bunurile acestora cunosc o perioadă mai liniștită, mai tihnită. Atelierele meșteșugărești sînt completate de manufacturile orășenești (de mătase, de hîrtie, de ulei, de țigarete, de zahăr, de hîrtie, de unelte-mașini). Clujul devine locul de reședință al guberniului, al procuraturii și locul de întrunire a dietei. Situația demografică înregistrează un spor sensibil (se dublează) pînă la sfîrșitul secolului cînd trăiau la Cluj 10.660 locuitori. Sporește populația orașului de pe Someș și prin pătrunderea mai masivă a populației românești, putîndu-și construi o biserică ortodoxă proprie. Universitatea sau colegiul se modernizează și își deschide porțile tinerimii dornică de instruire, la început mai puțin largi, din cauza îngustimii de vederi a iezuiților, patronii ei; tot mai largi în a doua jumătate a secolului, în timpul piariștilor, mai receptivi la nou și noutate în comparație cu confrații lor iezuiți, universitate cu patru facultăți (drept, filosofie, științele naturii și chirurgie). Se întemeiază tipografii, teatre, societăți economice și culturale, societăți de învățămînt și de binefacere, hanuri, hotele, băi publice. Noi cartiere sau suburbii iau naștere, una deasupra Cetățuii, alta spre sud-est și a treia spre nord-vest. Străzile încep să fie pavate cu piatră, înlocuind podeaua din scînduri și grinzi. Luminatul cu gaz lampant înlătură, în parte și în centru, bezna nopții. Zidurile orașului nu-și mai găsesc rosturi practice, dar extensiunea orașului era împiedicată. Ele au fost la început neglijate, iar apoi din 1820 demolate treptat.

Clujul, numit din toate considerațiile amintite și mai cu seamă din cele cu caracter cultural și „Atena de pe Someș", atribut nu lipsit de oarecare exagerare și „patriotism local", este martorul unor evenimente social-politice de mare însemnătate. Răscoala lui Horea din 1784 s-a resimțit pînă în vecinătatea orașului și în oraș chiar, unde populația săracă a început să se agite și să se revolte împotriva burgheziei înstărite și a nobilimii. De aceea nobilimea își concentrează la Cluj puterile; aici se urzește „insurecția" nobilimii spre înfrîngerea țărănimii. La dieta nobiliară din Cluj dezbate marea petiție a națiunii române cunoscută sub numele de *Supplex Libellus Valachorum* (1791), respingînd-o, după cum era de așteptat.

Valurile revoluției din 1848 au cunoscut la Cluj o amploare deosebită. Aci era concentrată activitatea politică a burgheziei și moșierimii maghiare.

Aici se întruneşte dieta la sfîrşitul lunii mai şi la începutul lunii iunie. Oraşul a trecut dintr-o stăpînire în alta: habsburgică, maghiară din nou habsburgică, viaţa a stagnat, dezvoltarea s-a oprit cîteva clipe.

Oraşul îşi reia mersul după revoluţie, mai lent în primii ani şi din cauza regimului neoabsolutist habsburgic. Mai impetuos din deceniul al 7-lea, aşa cum se petrec lucrurile în toate societăţile capitaliste. Nu însă în chip liber şi firesc, ci îngrădit de multe şi mari piedici, generate de regimul politic care a fost compromisul dualist din 1867, cu numeroasele lui nedreptăţi, mai ales pentru populaţia în majoritate absolută, cea românească.

Industria în dezvoltare — 14 întreprinderi industriale cu cca 500 muncitori la 1890, vreo 35 întreprinderi cu peste 7500 muncitori la începutul sec. XX (maşini, cărămizi, mobilă, pielărie, încălţăminte, ţigări, chibrituri, spirt etc.) — în beneficiul burgheziei maghiare şi austriace, este completată cu ceea ce produceau cei peste 10.000 de meşteşugari în cele peste 2000 de ateliere, şi unele şi altele ajutate de cele 20 de bănci (peste 100.000.000 coroane capital), spre îmbogăţirea bancherilor. Calea ferată se construieşte în 1870. Învăţămîntul superior sporeşte în instituţii şi prestigiu: Academia de drept şi Institutul de medicină şi chirurgie, completate cu facultăţile de Ştiinţe şi de Litere şi Filozofie se organizează în 1872 într-o universitate cu patru facultăţi (litere, ştiinţe, drept şi medicină), alături de care funcţiona un Institut de agronomie (1869). Şi una şi altul dominate de concepţii burgheze, idealiste şi naţionaliste. Clinici universitare şi Biblioteca universitară servesc nevoile universităţii. Cea din urmă şi pe ale Conservatorului de muzică, ale institutelor teologice înfiinţate la începutul sec. XX, ale liceelor şi şcolilor medii. Teatrul dramatic este dăruit la 1906 cu o frumoasă clădire.

Clujul este martorul luptei dintre reprezentanţii burgheziei şi moşierimii maghiare şi ai celei româneşti. Cea dintîi, ocupînd, în urma compromisului dualist, poziţii economice, politice şi culturale dominante, se opune din răsputeri şi prin toate mijloacele revendicărilor de emancipare socială şi culturală a poporului român. Românii, la rîndul lor, pe temeiul aportului lor la întreţinerea societăţii şi a majorităţii absolute, pretindeau cu tărie asemenea drepturi. În acest scop înaintează la 1892, împăratului de la Viena faimosul Memorand, care-l trimite Ministrului de interne de la Budapesta pentru „examinare". Rezultatul a fost răsunătorul proces al Memorandiştilor, dezbătut la Cluj în mai 1894 şi încheiat cu condamnarea fruntaşilor români la ani mulţi de temniţă pentru îndrăzneala lor de a fi cerut drepturi îndreptăţite pentru poporul român. În zilele procesului peste 80.000 de ţărani, muncitori şi intelectuali din toate părţile Transilvaniei manifestau pe străzile Clujului. Oficialitatea era cuprinsă de teama unei noi revoluţii, asemenea celei din 1848. Şi n-a lipsit mult să reînvie acele zile.

Centru economic, cultural şi politic, Clujul creşte în suprafaţă şi populaţie; aproape 38 000 locuitori la 1890 şi aproape 61.000 la 1910.

Case cu etaje, peste cinci sute se ridică mai ales în centru. Gazul lampant este îndepărtat de gazul aerian, iar acesta apoi de curentul electric în iluminarea oraşului şi a caselor. Canalizarea, medicii, farmaciile, spitalele sînt salutare pentru populaţia Clujului. Statuia mîndrului rege al renaşterii, de origine românească, Matei Corvin, opera talentatului sculptor János Fadrusz împodobeşte piaţa centrală a oraşului.

Cea mai mare, mai însemnată, din toate punctele de vedere dezvoltare a cunoscut Clujul în perioada interbelică. Desăvîrşirea unităţii naţionale şi statale în 1918 — la care Clujul şi-a adus o însemnată contribuţie prin gărzile şi consiliile naţionale, prin acţiunile politice organizate —, şi-a vădit urmările binefăcătoare şi asupra Clujului. Oraşul de pe Someş devine centrul incontestabil al Transilvaniei, politic, administrativ şi cultural, dacă nu şi economic. Dar nici din acest punct de vedere nu rămîne în urma altora : 81 de întreprinderi industriale, mai mici şi mai mari, existau în Cluj în 1938. Fabrici de porţelan, textile, pielărie, metalurgie, tutun, chibrituri etc. împodobesc oraşul. Mai importante erau Atelierele C.F.R., Fabrica de pielărie „Dermata", Fabrica de porţelan „Iris" şi Fabrica de tutun. Aproape 9.000 muncitori îşi cîştigau existenţa în aceste industrii şi peste 4350 în cele aproape 1000 ateliere meşteşugăreşti. O existenţă grea, plină de privaţiuni din cauze binecunoscute, proprii capitalismului cu exploatarea celor mulţi de o minoritate, exploatare generatoare de nemulţumiri, agitaţii, greve, lupte. La care participă muncitorii industriali şi cei aproape 4000 din cele peste 1000 unităţi comerciale, români, maghiari şi de alte naţionalităţi, înfrăţiţi în suferinţă, luptă şi aspiraţii, mai bine organizaţi după înfiinţarea Partidului Comunist Român în 1921. Clujul, datorită şi puternicei organizaţii muncitoreşti, este locul de întrunire, în 1923, a Congresului sindicatelor. Şi tot la Cluj are loc şedinţa comitetului de pregătire a grevelor din 1933; este oraşul numeroaselor conflicte de muncă, a grevelor frecvente în anii 1927—1930. La Cluj grevele ceferiştilor din 1933 au luat o amploare deosebită prin participarea, alături de ceferişti şi a altor muncitori din industria clujeană.

Clujul interbelic îşi datorează strălucirea mai ales prin instituţiile de învăţămînt şi cultură : Universitatea reorganizată la 1919 cu limba oficială română, Academia de muzică şi artă dramatică, Academia comercială, Academia agricolă Grădina Botanică, mîndria Clujului şi a ţării întregi, Institute de cercetări, de mare prestigiu şi în toate ştiinţele fundamentale (Muzeul limbii române, Institutul de istorie Naţională, Institutul de studii clasice, Institutul de Speologie, Institutul de chimie, Institutul de psihologie etc. etc.). Biblioteca Universităţii, Muzeul Etnografic, Muzeul arheologic, Teatre, Operă, şcoli primare, gimnazii şi licee. Peste 100.000 de locuitori trăiau în Cluj (47.00% muncitori şi 53.00% alte categorii). Noi cartiere iau naştere, în toate direcţiile : spre nord-vest (Grigorescu, Dîmbul Rotund), spre sud-est (Andrei Mureşanu, Turzii) şi sud-vest (Hajongard). Suprafaţa clădită a oraşului însumează aproape 1900 ha ; se modernizează sub toate aspectele. Străzile principale sînt pavate aproape în totalitate. Cele trei şosele principale ce leagă oraşul cu Oradea, Turda şi

Dej sînt asfaltate şi lărgite. Clădiri monumentale împodobesc oraşul: Clinicile Noi, Casa Universitarilor, Policlinica nr. 1, Palatul Uzinei Electrice, Palatul Telefoanelor, Catedrala ortodoxă etc. etc. Clujul este dăruit cu un frumos Parc sportiv.

O gravă sincopă încearcă Clujul la 1940: dictatul de la Viena, din 30 august prin care Transilvania a fost sfîşiată în două de puterile fasciste, urmat de războiul nedrept cu întreg cortegiul său de nenorociri. Eforturi multe şi mari au fost necesare pentru vindecarea rănilor pricinuite de război şi de regimul fascist. Eliberarea ţării şi Clujului în toamna anului 1944, urmată de reintegrarea oraşului României în martie 1945, au fost cei dintîi mari paşi. Urmaţi de alţii, în ritmul dezvoltării întregii ţări.

Revoluţia socialistă, inaugurată la 30 decembrie 1947, consolidată la 11 iunie 1948 a înălţat şi Clujul asemenea altor oraşe, asemenea ţării în întregimea sa pe treptele cuvenite. Clujul socialist se mîndreşte a fi socotit unul din cele mai mari oraşe ale ţării, ca însemnătate judecată din felurite unghiuri de vedere. Uzine şi fabrici noi, 6 instituţii de învăţămînt superior, 2 teatre şi 2 opere, numeroase institute de cercetare, biblioteci şi muzee, şcoli de toate gradele şi structurile, uniuni de creatori, cartiere noi, mari cît nişte oraşe. Fiecare şi mai ales toate la un loc conferă Clujului un prestigiu bine meritat şi celor vreo 220.000 locuitori, români, maghiari şi de alte naţionalităţi, posibilităţi de muncă şi de creaţie, de desfătări spirituale, îndreptăţindu-i la aspiraţii tot mai înalte, împreună cu cele douăzeci şi unul de milioane de cetăţeni ai Republicii noastre înfloritoare.

ŞT. PASCU

STUDII ŞI ARTICOLE

DESPRE ARTA „TRACO — GETICĂ"

Pe teritoriul ţării noastre şi pe cel al Bulgariei au fost descoperite mai multe tezaure de argint datate în veacurile V—IV î.e.n., ale căror piese au ornamente în stil animalier, bine cunoscut în arta scitică sau orientală. Asemenea tezaure au fost atribuite, o vreme, în unanimitate de către cercetători sciţilor.

M. I. Rostovtzeff este cel care defineşte arta scitică şi stilul animalier scitic. El arată că nu poate stabili locul de formare al acestei arte care apare în regiunea nord-pontică pe deplin constituită încă din secolul al VI-lea î.e.n.

În ce priveşte etnicul celor ce au produs asemenea opere M. Rostovtzeff este de părere că aceştia nu puteau să fie decît grecii din coloniile nord-pontice. Ei erau cei care cunoşteau îndeaproape obiceiurile sciţilor şi lucrau pentru aceştia podoabe, la a căror decorare — pe lîngă motivele proprii, greceşti — ei adăugau scene din viaţa şi religia clienţilor lor sciţi. Deci ar fi, în ultimă instanţă, o artă pe gustul sciţilor, executată însă de meşteri greci[1].

Studii ulterioare au arătat că artă animalieră, similară celei scitice se întîlneşte în Asia Mică, în Iran, în Caucaz sau în Armenia şi că ea este cu mult mai veche decît stabilirea sciţilor în regiunile nord-pontice. Stilul animalier în care se încadrează şi cel scitic îşi găseşte analogii în arta orientală, asiriană ori babiloniană[2]. B. Filov este primul dintre autori care vede într-o bună parte a tezaurelor ornamentate în stil animalier din Bulgaria produse locale tracice şi nu scitice[3]. Părerea lui este împărtăşită apoi şi de alţi cercetători[4].

Cei mai mulţi dintre învăţaţii care s-au ocupat cu problema tezaurelor în discuţie au considerat că acestea au putut fi produse în ateliere locale sud-tracice, sub influenţe puternice ale artei scitice şi de aceea acestei arte

---

[1] M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922; idem, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931.

[2] Cf. de ex., G. Contineau, în *RA*, X, p. 148; idem, în *RA*, 1940, p. 172 şi urm.; F. Hampel, în *ESA*, IX, 1934, p. 47 şi urm.

[3] B. Filov, *Denkmäler der Thrakischen Kunst*, în *MittDArchInst*, 32, 1917, p. 21 şi urm.; idem, *Grabhügelnekropole bei Duvanjlij*, Sofia, 1934.

[4] De ex., K. Malkina în *PZ*, 19, 1928, p. 152 şi urm.

i-au spus traco-scitică[5]. În această ipoteză, geţilor le putea reveni — prin situarea lor geografică — rolul de intermediari între sciţi şi tracii de sud[6]. Recent însă I. Venedikov a formulat părerea că arta tracică ar fi fost puternic influenţată de cea ahemenidă, de unde preia motivele animaliere. Aceste influenţe s-ar fi manifestat direct ori prin intermediul grecilor. După părerea cercetătorului bulgar arta tracică, produsă în ateliere locale, nu numai că s-a dezvoltat independent de cea scitică, ci i-a şi influenţat dezvoltarea. Iată-ne în faţa unei păreri diametral opusă celeia care era, oarecum, acceptată de covîrşitoarea majoritate a cercetătorilor după ce teoria lui Rostovtzeff a fost modificată în sensul că asemenea podoabe ar fi putut fi lucrate, măcar o parte a lor, de către meşteri orfevrari traci de sud. După ultima părere a lui Venedikov tezaurele tracice se datează în sec. V—IV î.e.n. şi există o artă tracică specifică ce s-a dezvoltat sub puternice influenţe persane (achemenide). Deci nu arta scitică a fost cea care a influenţat-o pe cea tracică, ci dimpotrivă arta animalieră a ajuns din Tracia în regiunea nord-pontică. Teritoriul de formare al acestei arte tracice, ce foloseşte în decor motivistica animalieră — după părerea aceluiaşi autor — este valea Mariţei[7]. Înscriindu-se în această idee, D. Berciu merge şi mai departe, susţinînd că există o artă traco-getică în sensul că produsele ornamentate în stil animalier aparţinînd sec. V—IV î.e.n., descoperite pe teritoriul României, n-au fost produse în ateliere sudtracice, ci în unele locale şi că ar exista anumite caracteristici decorative proprii teritoriilor noastre, distincte de cele tracice propriu-zise, motive ce ar obliga la a numi arta respectivă artă traco-getică, ce n-ar avea, chipurile, nimic de-a face cu arta scitică[8].

Iată acum care sînt descoperirile pe care s-a bazat D. Berciu atunci cînd şi-a formulat teoria. „Descoperirea de la Agighiol a jucat un rol — spune profesorul bucureştean textual — cu adevărat hotărîtor în determinarea artei traco-getice ca o artă independentă faţă de arta animalieră scitică şi orientală"[9]. La Agighiol, în cadrul unui mormînt de inhumaţie tumular cu cameră funerară dublă construită din blocuri de piatră ecarisată, ce conţinea două schelete, al unui bărbat şi al unei femei, s-au descoperit: un coif şi două cnemide de argint, la care se adaugă vase, tot de argint, piese de harnaşament şi ceramică grecească de lux. Mormîntul, din al cărui inventar au fost recuperate piesele amintite, a fost atribuit de D. Berciu unui şef local traco-get. Unei atari atribuiri i se opun o mulţime de

---

[5] De ex., V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 28, 33; R. Vulpe, *L'âge de fer dans les régions thraces de la Péninsule Balkanique*, Bucureşti, 1929, p. 42 şi 138; A. I. Meliukova, în *SA*, XXII, 1955, p. 239.

[6] Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în vol. *La rayonnement de la civilisation grecque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris, 1965, p. 317.

[7] I. Venedikov, *L'art thrace et l'art acheménide*, în vol. *Actes du premier congr. intern. d'études balkaniques et sud-est européennes*, II, (Sofia), 1969, p. 381—396.

[8] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; idem, *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien*, în *BerRGK*, 50, 1969, p. 209—267.

[9] Idem, *Arta*, p. 33.

fapte[10]. În primul rînd felul de înmormîntare: inhumaţia în mormînt tumular cu cameră construită din piatră şi drum de acces este străin lumii geto-dacice[11], regăsindu-se însă din abundenţă în lumea grecească. El a fost preluat de tracii sudici şi-l găsim răspîndit pretutindeni. Mormintelor tracice le este caracteristică marea varietate de forme. Ritul de înmormîntare majoritar este cel al incineraţiei, alternînd, uneori, chiar în cadrul aceluiaşi tumul, cu cel al inhumaţiei. În tumulii tracilor meridionali întîlnim construcţii funerare similare celei de la Agighiol, la care se adaugă îngroparea de femei şi de cai, exact ca şi în cazul pe care-l discutăm[12]. În inventarele aceloraşi morminte îşi găsesc analogii, uneori mergînd pînă la identitate, şi piesele recuperate din mormîntul de la Agighiol.

Datorită bogăţiei inventarului şi al construcţiei funerare, la care se adaugă sacrificarea cailor şi a unei femei, este neîndoielnic că mormîntul de la Agighiol a aparţinut unui şef, unui membru al aristocraţiei. A fost el însă un localnic get, cum susţine D. Berciu? Iată întrebarea la care vom încerca să dăm răspuns.

Străine mediului autohton sînt nu numai ritualul şi amănuntele construcţiei, ci şi întregul inventar funerar. Cele două cnemide (pulpare) de argint, împodobite cu chipul Gorgonei şi animale fantastice, şerpi, călăreţi etc., nu au nimic de a face cu autohtonii. La origine, cnemida este, fără îndoială, grecească, însă ea a fost preluată de mai multe neamuri, ornamentată bogat, ca în cazul nostru, ori simplă, neîmpodobită. Cnemide au fost folosite, printre alţii, şi de celţi. În acest sens poate fi citat mormîntul căpeteniei de la Ciumeşti[13], ce se datează în secolul al IV-lea î.e.n. Ele se întîlnesc apoi în mormintele scitice din regiunea nord-pontică. Pînă acum se cunosc cnemide în peste 30 de morminte scitice[14]. În sfîrşit, cnemidele nu lipsesc nici din morminte tracice, de ex. la Vraţa [15]. Analizînd amănunţit întreaga motivistică întîlnită pe cnemidele de la Agighiol, precum şi tehnica lor de executare, într-un studiu recent, Gh. Marinescu ajunge la concluzia că ele provin, după toate probabilităţile, dintr-un centru grecesc din Tracia sau din Ionia[16]. Tot dintr-un atelier al unui oraş grecesc din Ionia sau din coloniile nord-egeene provine — după opinia temeinic documentată a aceluiaşi autor — şi coiful ornamental de argint de la Agighiol. Călăreţul reprezentat pe obrăzarul coifului de la Agighiol îi găseşte o ana-

[10] Un valoros studiu, amănunţit şi documentat asupra aşa-zisei arte traco-getice a fost elaborat recent de Gh. Marinescu sub titlul: *Problema formării culturii daco-getice de tip Latène* (lucrare de diplomă, Cluj, 1972, ms.).

[11] Cf. D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971, p. 76.

[12] M. Čičikova, în *Actes du prem. congr. intern. d'études balk. et sud-est eur.*, II, 1969, p. 365 şi urm.

[13] M. Rusu — O. Bandula, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970, p. 8; M. Rusu, *Das keltische Fürstengrab von Ciumeşti in Rumänien*, în *BerRGK*, 50, 1971, p. 278—279.

[14] L. K. Galanina, în *Arheologiceskij Sbornik*, Leningrad, 1957, 7, p. 17—27. Această constatare infirmă afirmaţia lui D. Berciu după care cnemidele la sciţi apar „cu totul sporadic" (*Arta* ..., p. 106).

[15] I. Venedikov, în *Arheologija*, VIII, 1, 1966, p. 10—11, fig. 3—4.

[16] Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 65.

logie apropiată pe aceeaşi parte a coifului de la Trebenişte, atribuit unui principe ilir. Părerile cu privire la etnicul posesorului descoperirii de la Trebenişte şi, mai ales, a atelierului în care s-a lucrat, sînt împărţite. Unii cercetători consideră că obiectele sînt greceşti, de tip corintic, bazîndu-se, în special, pe forma şi motivul călăreţului de pe coif[17], iar alţii sînt de părere că ele provin dintr-un oraş grecesc nord-egeean, ori din Ionia[18].

Dacă continuăm analiza pieselor ce intră în compunerea inventarului funerar al mormîntului princiar de la Agighiol, constatăm că aplica ce redă capul unui ursuleţ — motiv specific tracic după D. Berciu[19]. — îşi găseşte analogii în arta scitică[20]. Motivul ornamental ca atare a fost preluat de sciţi, din cultura Ananino şi apoi de grecii din coloniile nord-pontice[21], ori de traci[22]. Calul apare şi el în decorul de la Agighiol. El se regăseşte însă frecvent în arta scitică sau în cea grecească. Amănunte de minoră importanţă cum ar fi execuţia diferită a unui ochi sau nerespectarea unor benzi nu sînt în măsură să singularizeze într-o artă aparte produse ce prin totalitatea trăsăturilor lor principale şi definitorii aparţin unui stil bine cunoscut[23].

Fără să fi făcut o analiză stilistică amănunţită a tuturor pieselor ce intră în lotul recuperat al inventarului funerar de la Agighiol considerăm că cele spuse sînt suficiente pentru a formula concluzia că întregul inventar este străin lumii daco-getice şi că el n-a putut fi produs de localnici tot aşa cum şi cel înmormîntat n-a putut fi decît un străin. El pare să fi fost un principe din dinastia odrizilor despre a căror stăpînire ştim că, în această vreme, s-a întins pînă la Dunăre[24].

O analiză atentă şi competentă a ceramicii greceşti găsită în mormîntul de la Agighiol, făcută de colegul P. Alexandrescu (Bucureşti), dovedeşte că mormîntul nu se datează la începutul secolului al IV-lea, cum susţine prof. D. Berciu, ci mai tîrziu; al doilea sfert, dacă nu chiar mijlocul veacului al IV-lea î.e.n.[25].

Iată deci că argumentul „cu adevărat hotărîtor" în determinarea unei arte traco-getice — inventarul mormîntului de la Agighiol — este departe de a fi capabil să probeze o asemenea artă. El ar putea pleda, în cel mai bun caz, pentru o artă tracică, însă în nici un caz pentru o artă getică.

---

[17] V. Popović, în *Starinar*, N.S., XV—XVI, 1964—1965, p. 30; idem, *Katalog nolaza iz nekropole kod Trebeništa*, Belgrad, 1956, p. 80.

[18] V. Popović, *op. cit.*, p. 84.

[19] D. Berciu, *op. cit.*, p. 114.

[20] Cf., de ex., G. Borovka, în *ArchAnz*, 1926, p. 375 şi 381; K. Malkina, în *PZ*, 19, 1928, 3—4, p. 181, fig. 6; E. V. Iakovenko, în *SA*, 1969, 4, p. 206, fig. 2, 1—3; V. I. Cerneţov, în *MIA*, 35, 1953, p. 128, fig. 3, 1, 2, 6.

[21] E. V. Iakovenko, *op. cit.*, p. 206 şi A. Mancevici, în *BIAB*, XXII, 1959, p. 73, fig. 17, b.

[22] I. Velkov, în *BIAB*, XI, 1937 (1938), p. 135 şi 167—168, fig. 123.

[23] Cf. şi Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 77.

[24] Diodor, *Bibl. Hist.*, XII, 50, 2; Thucydides, II, 97, 1.

[25] P. Alexandrescu, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 660 şi urm.

Dacă inventarul mormîntului de la Agighiol este departe de a ne putea dovedi o artă getică, să vedem în ce măsură celelalte piese grupate de prof. D. Berciu pot susţine teza d-sale.

Printre manifestările aşa-zisei arte traco-getice s-a integrat, în chip cel puţin ciudat, pumnalul *(akinakes)* — emblemă, descoperit în anul 1955 la Medgidia. Arma ca atare este de origine orientală cunoscută fiind la mezi şi perşi, ca apoi ea să fie preluată de sciţi, constituind o armă specifică a acestora[26]. Cum este şi firesc, *akinakes*-ul cunoaşte o largă răspîndire în toate teritoriile ocupate sau influenţate de sciţi. Ornamentele cu care este împodobit exemplarul de la Medgidia se regăsesc pe numeroase *akinakai* ce s-au descoperit în teritoriile nord-pontice, în Caucaz sau chiar în Iran. Evident, însă, că nu vom întîlni o piesă care să fie absolut identică cu cea găsită la Medgidia[27]. Dar, fiecare motiv în parte îşi găseşte numeroase analogii foarte apropiate pe arme de acelaşi fel. Sînt, firește, şi anumite mici particularităţi, cu totul neesenţiale, ce nu ne autorizează să separăm piesa de la Medgidia, din marele grup de *akinakai* scitice. Existenţa unor ornamente banale cum ar fi butonii înconjuraţi de cercuri duble sau simple, nu sînt în măsură să sprijine detaşarea de care vorbeam, mai cu seamă că butoni similari se întîlnesc şi pe obiecte de factură neîndoielnic scitică.

La toate acestea se adaugă un argument, după părerea noastră hotărîtor, care pledează în favorul scitismului piesei de la Medgidia. Ea nu este o armă propriu-zisă, ci numai o emblemă, ce reproduce întocmai un *akinakes*. Placa are pe dos două piroane, ceea ce dovedeşte, fără putinţă de îndoială, că era expusă pe un suport. Explicaţia faptului îl găsim în textul celebrului istoric din Halicarnas. Herodot, vorbind despre obiceiurile sciţilor, ne spune: „Săbiei îi aduc anual jertfă cai şi alte animale, în mai mare număr decît celorlalţi zei"[28].

Aşadar, *akinakes*-ul de la Medgidia este o piesă de cult, scitică, care nu are nimic de a face cu arta ori cu obiceiurile populaţiei autohtone din Dobrogea. Ea a putut fi adusă aici de sciţi la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. ori la începutul celui următor, răstimp în care se datează cele mai multe analogii ale ei. Executarea piesei într-un atelier getic, la sfîrşitul secolului al VI-lea sau chiar la mijlocul celui următor, este de neimaginat[29]. Împotriva unei atare ipoteze pledează evidenţele: ansamblul de fapte pe care l-am expus. Ea a fost produsă, după toate probabilităţile, ca şi alte numeroase arme scitice ce fac parte din aceeaşi categorie într-un oraş grecesc de pe litoralul Pontului Euxin. Un asemenea centru unde se lucrau

[26] Cf. W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928; K. Schefold, *Der skythische Tierstiel in Südrussland*, in *ESA*, XII, 1939, p. 8—9 şi, mai recent, R. D. Barnett, în *Iranica Antica*, II, 1962, p. 77 şi urm.

[27] Analiza ornamenticii şi numeroase analogii la Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 44—60.

[28] Herodot, IV, 62.

[29] De aceeaşi părere este şi Vl. Dumitrescu, *Muzeul Naţional de antichităţi*, Bucureşti, 1968, p. 53.

arme ornamentate în stil animalier scitic a fost Panticapeum și, mai cu seamă, Olbia[30].

Printre produsele artei „traco-getice" D. Berciu mai încadrează o armă, și anume, sabia de la Dobolii de Jos. De la publicarea piesei, făcută încă la 1886 de către Géza Nagy și pînă astăzi, asupra sabiei de la Dobolii de Jos s-au exprimat diverse păreri[31]. Lungimea neobișnuită a ei (1,135 m) ce o detașează net de armele scitice, l-a făcut pe V. Pârvan să o considere „un adevărat *unicum* de artă locală hallstatto-thracică, combinată cu elemente decorative orientale, asiatico-scythice"[32].

Tot un produs local hallstattian o consideră și A. I. Meliukova[33].

Ornamentele cu care este împodobită sabia de la Dobolii de Jos se regăsesc, într-o formă mai mult sau mai puțin apropiată, în motivistica folosită la împodobirea armelor ori a altor obiecte lucrate pe seama sciților, multe avîndu-și corespondente orientale[34]. Faptul că sabia de la Dobolii de Jos a aparținut, după cît se pare, unui mormînt autohton de incinerație[35], la care se adaugă și dimensiunile ei, sînt argumente puternice care pledează în favorul ipotezei că în posesorul ei trebuie să vedem un localnic — un fruntaș daco-get. Înseamnă aceasta oare că sabia a fost produsă în Transilvania și ar constitui un argument în favoarea existenței unei arte proprii de nivelul celei cunoscute în lumea scitică? Răspunsul, după părerea noastră, nu poate fi decît negativ. Cea mai plauzibilă dintre ipoteze ni se pare aceea ca sabia să fi fost comandată de un aristocrat autohton și să fi fost executată într-un atelier grecesc de pe țărmul Mării Negre unde se lucrau arme și pe seama sciților. În favorul acestei ipoteze vin și alte descoperiri.

D. Berciu vorbește despre „coifuri de tip getic" ornamentate în stil propriu artei traco-getice, constituind, în chip firesc, unele dintre piesele cele mai reprezentative[36]. În această categorie încadrează, pe lîngă coiful din mormîntul de la Agighiol pe care l-am comentat deja, coiful descoperit undeva în regiunea Porților de Fier și păstrat în Muzeul din Detroit, precum și coiful de aur de la Coțofenești[37]. Cele trei coifuri, prin elementele decorative ce le împodobesc, sînt strîns legate, dovedind că provin din același atelier ori din ateliere foarte apropiate. Existenței unui tip de coif specific getic, pe lîngă amănunte de ordin tehnic[38], i se opune categoric lipsa totală a coifurilor în secolele ce urmează. În cazul existenței obiceiului de a purta coif de paradă, fie el obicei propiu ori împrumutat, firesc ar fi

---

[30] Pentru Panticapeum, vezi de ex., J. Marcenko, în *KS*, 89, 1962, p. 52 cu fig. 18, iar pentru Olbia, N. N. Boudac, în *SA*, XXIII, 1955, p. 58—81.

[31] I. H. Crișan, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 135, nr. 3, cu toată bibliografia mai veche.

[32] V. Pârvan, *Getica*, p. 359.

[33] În *SA*, XXII, 1955, p. 240. A se vedea și D. Berciu, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 33.

[34] Cf. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 51—53.

[35] I. H. Crișan, *loc. cit.*

[36] D. Berciu, *Arta* ..., p. 39 și urm.

[37] Descrierea amănunțită a coifurilor, precum și date privind împrejurările în care au fost descoperite la care se adaugă bibliografia pot fi găsite în lucrarea lui D. Berciu, citată în nota precedentă.

[38] Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 68—69, a arătat că nu poate fi vorba de o formă specială și că anumite amănunte sînt neesențiale.

ca în epoca de apogeu a culturii daco-getice, pe vremea lui Burebista, coifurile să fie numeroase. Or, ele lipsesc cu desăvîrşire atît din descoperirile arheologice cît şi de pe toate reprezentările figurative pe care le cunoaştem.

Marea asemănare existentă între decorul celor două coifuri de argint: cel de la Agighiol şi cel care se păstrează în muzeul american, dovedeşte proveniența lor sudică. Coiful de aur de la Coţofeneşti este împodobit cu motive ce-şi găsesc analogii apropiate, mergînd uneori pînă la identitate, în produse greceşti făcute pe seama sciţilor din regiunile nord-pontice. Este greu de determinat etnicul posesorului coifului de la Coţofeneşti. El a putut foarte bine aparţine unui scit — cum crede prof. I. Nestor[39] — după cum tot atît de bine a putut fi al unui autohton. Cert rămîne, după părerea noastră, faptul că el a fost produs într-un atelier grecesc situat, mai probabil, în nordul Pontului Euxin şi în consecinţă el nu poate sluji, sub nici o formă, drept argument în favorul aşa-zisei arte traco-getice. De altfel, tehnica de lucru, imaginaţia meşterului care l-a lucrat şi multitudinea elementelor decorative de indiscutabilă factură străină, îl obligă chiar şi pe prof. D. Berciu să admită posibilitatea confecţionării coifului de aur de la Coţofeneşti într-un atelier grecesc[40].

Printre obiectele de aur ale aşa-zisei arte traco-getice se înscrie şi rhytonul de la Poroina, publicat mai întîi de Al. Odobescu[41]. De atunci, el a fost datat în mod diferit de către diverşi învăţaţi şi atribuit fie sciţilor fie sarmaţilor[42]. Analogiile apropiate existente pentru rhytonul de la Poroina, dovedesc că el a fost lucrat într-un oraş grecesc din Asia Mică, fără să poată fi atribuit unei arte locale getice[43]. Tot într-un atelier grecesc (fără să putem preciza unde anume era el situat), a putut fi lucrat şi marele tezaur compus din obiecte de aur — de fapt inventarul unui mormînt princiar — descoperit la Băiceni—Cucuteni, jud. Iaşi, încă nepublicat[44].

Ne-au mai rămas de discutat aplicile de argint ale aşanumitului tezaur de la Craiova — de fapt inventarul unui mormînt — şi încă cîteva descoperiri mărunte considerate, toate de către D. Berciu, ca fiind produse ale artei traco-getice. Cele aproximativ 80 de piese din argint care intrau în compunerea inventarului funerar al mormîntului, descoperit undeva în jurul Craiovei[45], sînt ornamentate în stil animalier. Unele îşi găsesc analogii apropiate în inventarul mormîntului de la Agighiol, cum ar fi cele ce redau un cap de urs ori de cal.

Analiza stilistică amănunţită a pieselor de argint din aşa-zisul tezaur de la Craiova dovedeşte că ne găsim în prezenţa unor produse de certă

---

[39] I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932, p. 151.

[40] D. Berciu, *op. cit.*, p. 80.

[41] Al. Odobescu, *Le trésor de Petrosa*, I, 1889—1900, p. 489, fig. 202—205.

[42] V. Pârvan (*Getica*, p. 9) îl atribuie sciţilor şi-l datează în sec. IV—III î.e.n., iar Rostovtzeff îl data în secolul al III-lea şi-l consideră sarmatic ori scitic tîrziu.

[43] G. Marinescu, *op. cit.*, p. 54—58.

[44] O scurtă semnalare a lui a făcut M. Petrescu-Dâmboviţa, în *Enzyclopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I, Praga, 1966, p. 77—78.

[45] D. Berciu, *op. cit.*, p. 123.

factură grecească, scitică și eventual, sudtracică, însă nimic ce ar putea fi atribuit unei arte proprii geților. Tot produse străine sînt și aplica găsită în mormîntul de inhumație de la Sf. Gheorghe sau stanța de la Pîrjoaia. Aplica de la Sf. Gheorghe, ce redă extrem de stilizat un cerb, este un produs greco-scitic lucrat, probabil, la Olbia[46]. Unealta de la Pîrjoaia are și ea bune analogii în regiunea nord-pontică și de aceea — pe bună dreptate — V. Culică o consideră tipic scitică[47].

Cercetătoarea bulgară L. Ognenova-Marinova a studiat stilul de pe armurile găsite în Tracia[48]. Cu această ocazie autoarea a supus unei minuțioase analize stilistice, cu multiple comparații, toate produsele ornamentate în stil animalier. Ea ajunge la cîteva concluzii foarte interesante, demne de relevat. Motivistica de pe armele din Tracia — ce se poate extinde cu îndreptățit temei și la alte produse — comparată cu cea grecească dovedește o strînsă interpătrundere de stiluri și tehnici desfășurată pe o vastă zonă geografică ce cuprinde teritorii din bazinul Mării Mediterane, a Mării Negre, Grecia, Asia Mică, ajungînd pînă în Peninsula Iberică. În această zonă vastă, în secolele V—IV î.e.n. au circulat nu numai motivele ornamentale, ci chiar și obiectele finite. De aceea este foarte greu de făcut o separație netă și tranșantă pe grupe și, mai ales, o atribuire din punct de vedere etnic: grecească, scitică, orientală ori tracică, în cadrul acestei arte orientalizante de foarte largă răspîndire. Separarea și fixarea unor trăsături definitorii pentru anumite grupe este îngreunată și de faptul bine cunoscut că grecii lucrau în atelierele lor mărfuri destinate diferitelor populații din apropierea orașelor lor: sciți, traci, iliri etc. La ornamentarea tuturor acestora, pe lîngă motivele proprii, meșterii greci adăugau scene din viața populațiilor pentru care lucrează. Ei produc o artă comandată, pe gustul clienților, în funcție de cerințele acestora. Un bun exemplu în acest sens ne oferă regiunile nord-pontice unde — cum a arătat Rostovtzeff[49] — grecii lucrau pe seama sciților, dînd naștere unei arte greco-scitice. Același lucru se întîmpla și în zonele locuite de traci ori de iliri. Pentru unele dintre tezaurele descoperite s-a putut stabili cu certitudine proveniența lor din ateliere grecești, de ex. cel găsit la Panagiurište[50], Novi Pazar[51] ori Trebenište[52]. În alte cazuri, locul în care s-au lucrat tezaurele este mai dificil de stabilit.

Puternicele influențe persane în arta orientalizantă se explică prin includerea unor vaste zone în cadrul imperiului persan. Grecii, îndeosebi

---

[46] Z. Székely, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 373 și urm.; G. Marinescu, *op. cit.*, p. 59.

[47] V. Culică, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 677 și urm.

[48] L. Ognenova-Marinova, *Les motivs décoratifs des armures en Thrace au IVe siècle av. n. ère*, în *Actes du premier congr. int. d. études balkaniques et sud-est eur.*, II, Sofia, 1969, p. 397—418.

[49] *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 199 și urm.

[50] I. Venedikov, în *ActaAnt* VI, 1958, fasc. 1—2, p. 67 și urm; idem, *Le trésor de Panagurichte*, Sofia, 1961, p. 22 și urm.

[51] D. Mano-Zisi — L. Popović, *Illiri*; *Grcki*, Belgrad, 1959, p. 76 și urm.

[52] L. Popović, *Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa*, Belgrad, 1956, p. 76 și urm.

cei din Asia Mică, răspîndesc motivistica orientală în Europa, mai întîi în spațiile învecinate, apoi pe arii din ce în ce mai largi.

Iată motivele pentru care arta din sec. VI—IV î.e.n. ce folosește motivistica animalieră produsă în cea mai mare parte, dacă nu chiar în exclusivitate, de greci poate fi cuprinsă sub termenul de artă orientalizantă[53]. În cadrul ei pot fi determinate anumite grupe mai restrînse ce pot fi atribuite cu un larg coeficient de probabilitate unor anumite populații. Obiectele aparținînd artei orientalizante descoperite pe teritoriul României, produse în ateliere grecești pe seama unor aristocrați odrizi, sciți ori localnici, nu sînt în măsură să dovedească existența unei arte proprii a daco-geților sau a unei arte traco-getice cum o numește D. Berciu. Asemenea produse dispar cu desăvîrșire pe parcursul secolului al III-lea î.e.n. și, în consecință, nu poate fi vorba de o continuitate, de o origine a artei daco-getice din epoca clasică în cea orientalizantă din sec. V—IV î.e.n. Unele vagi și neimportante asemănări existente se datorează influențelor elenistice și nicidecum unei continuități.

H. Daicoviciu este și el de părere că piesele de argint sau aur de la Agighiol, Peretu, Coțofenești, Craiova ori Poroina sînt produse ale unor mari ateliere grecești situate undeva pe coasta Traciei și în acest fel se pot explica elementele achemenide întîlnite atît în forma cît și în cadrul unora dintre ele[54]. Același cercetător arată că între tezaurele din secolele V—IV î.e.n. și cele daco-getice din faza clasică nu există nici o legătură genetică[55]. Lipsa de continuitate de care vorbeam constituie o dovadă clară a inexistenței unei arte proprii, daco-getice în sec. V—IV î.e.n.

Din cele arătate se desprinde, după părerea noastră, limpede concluzia că în secolele V—IV î.e.n. pe teritoriul țării noastre nu poate fi vorba de existența unor ateliere care să producă podoabe de aur sau de argint ornamentate în stil animalier. Societatea dacă-getică nu păsise încă în cea de a doua epocă a fierului, în Latène. Pentru a produce asemenea obiecte era nevoie de meșteșugari specializați, ce vor apare în societatea daco-getică mai tîrziu, ca urmare a dezvoltării social-economice. Abia în secolul I î.e.n. putem vorbi de ateliere specializate și de o artă daco-getică a prelucrării argintului. În chip firesc, această artă va suferi multiple influențe, dar ea are trăsături proprii, definitorii, care o singularizează[56].

În ce privește produsele din metal prețios datînd din secolele V—IV î.e.n. descoperite pe teritoriul României ele sînt produse străine ajunse aici în diverse moduri; fie împreună cu populații străine venite în teritoriile dacă-getice, fie ca piese de import. O analiză chiar și fugitivă a produselor

[53] Denumirea este folosită de L. Ognenova-Marinova, *op. cit.*, p. 417 și de P. Alexandrescu, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 655—662.

[54] H. Daicoviciu, *Illiri și daci*, Cluj—București, p. 67; idem, *Thraces et Daco-gètes à la fin d'Hallstatt et au début du La Tène en Roumanie*, comunicare prezentată la congresul de tracologie din 1972 de la Sofia.

[55] Idem, *Dacia, de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj 1972, p. 272—273.

[56] Despre tezaurele dacice de argint vezi K. Horedt, *Der dakische Silberschmuck und seine circummediterranen Beziehungen*, lucrare prezentată la Primul congres de tracologie, Sofia, 1972 (în curs de publicare).

grupate în aşa numita artă traco-getică dovedeşte că nu există o unitate, ci că ne găsim în prezenţa unei mixturi, a unor podoabe ajunse aici din lumea scitică, grecească, achemenidă ori sudtracică. Trăsătura de unire pe care o prezintă toate acestea o constituie motivistica animalieră, aşa numitul stil traco-scitic. Termenul ca atare socotim că va trebui păstrat în continuare fiind mai cuprinzător, deoarece componenta scitică, după părerea noastră nu poate fi exclusă. Stilul traco-scitic ridică încă o mulţime de probleme şi n-a fost în intenţia noastră de a-l discuta.

ION HORAŢIU CRIŞAN

ABREVIERI

Acta Ant	= Acta Antiqua. Budapest.
ArchAnz	= Archäologischer Anzeiger, Berlin.
BerRGK	= Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a. Main.
BIAB	= Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique Bulgare. Sofia.
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua. Helsinki.
KS	= Kratkie soobscenija Instituta istorii materialnoj kultury. Moskva.
MIA	= Materialy i issledovanija po arheologii SSSR. Moskva—Leningrad.
MittDArchInst	= Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts. Berlin.
PZ	= Prähistorische Zeitschrift. Berlin—Leipzig.
RA	= Revue Archéologique. Paris.
SA	= Sovetskaja arheologija. Moskva.
SCIV	= Studii şi cercetări de istorie veche. Bucureşti.

ÜBER DIE „THRAKISCH-GETISCHE" KUNST

(Zusammenfassung)

Es werden kurz die auf dem Gebiet Rumäniens (in Agighiol, Medgidia, Dobolii de Jos, Porţile de Fier, Coţofeneşti, Poroina, Băiceni-Cucuteni, Craiova, Sf. Gheorghe und Pîrjoaia) entdeckten und von D. Berciu als Erzeugnisse der bodenständigen Thrako-Geten des 6.—4. Jhs. v.u.Z. bezeichneten Gegenstände analysiert, die eine eigenständige Kunst rechtfertigen

und difinieren würden. Der Verfasser kommt aber zu dem Schluss, dass all diese fremde, auf verschiedene Art — sei es mit fremden Völkerschaften (Skythen, Südthraker), sei es als Importe — hierher gekommene Erzeugnisse sind. Eine auch nur flüchtige Untersuchung zeigt, dass hier keine Einheitlichkeit vorliegt, sondern dass es sich um ein Gemisch von Schmuckgegenständen handelt, die aus der skythischen, griechischen, achemenidischen oder südthrakischen Welt hierher gelangten. Das Bindeglied, das alle aufweisen, ist die Tiermotivstil. Es handelt sich demnach nicht um eine örtliche getische, sondern um eine thrakisch-skythische Kunst, die mit Beginn des 3. Jhs. v.u.Z. verschwindet, ohne sich in der klassischen Phase der dakisch-getischen Kultur des 1. Jhs. v.u.Z. — 1. Jh.u.Z. fortzusetzen. Der Verfasser ist der Ansicht, dass der Begriff des thrakisch-skythischen Stils auch weiterhin erhalten bleiben soll, da er umfassender ist und der skytische Anteil nicht ausgeschlossen werden kann. Der thrakisch-skythische Stil wirft noch viele Probleme auf, deren Erörterung nicht in der Absicht des Verfassers liegt.

CONTRIBUȚII EPIGRAFICE LA ISTORIA DACIEI ROMANE

Importantul material documentar conținut în textele epigrafice grecești și romane antice (pe piese lithice, produse ceramice, metalice etc.) a fost adunat în mari colecții sistematice constituind de mai multă vreme — alături de literatura istorico-geografică și etnologică, de monete, medalii, monumente mai mari sau mici, de toate resturile arheologice nescrise — temelia informării asupra structurilor și desvoltării societății greco-romane, ca și a întregului cerc larg de popoare-triburi și culturi din preajma Mării Mediterane, Europa, Asia de Vest, Africa de Nord. Sporirea cantitativă continuă a materialului epigrafic a făcut în chip firesc să crească paralel și valoarea calitativă a conținutului său documentar; azi istoria antichității greco-romane în ansamblu nu mai poate fi studiată și reconstituită just în niciunul din compartimentele ei variate (unele încă destul de obscure) — dar cu deosebire în problemele demografice, social-economice și filologic-lingvistice, ca și a organizării și desvoltării vieții provinciilor, a teritoriilor de expansiune și „colonizare" greco-romană — fără utilizarea directă, permanentă, circumstanțiată și cît mai largă a inscripțiilor, iar cunoașterea popoarelor limitrofe din teritoriile amintite și a contactelor acestora cu civilizația Greciei și a Romei nu pot fi abordate fără materialul epigrafic grecesc și latin.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ACMIT	= Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice, secția pentru Transilvania. Cluj, I—IV, 1926—1938.
ActaMN	= Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de Istorie). Cluj, I 1964—XI 1974.
AEM	= Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich—Ungarn. Wien, I 1877—XX 1897.
AISC	= Anuarul Institutului de Studii clasice. Cluj (Sibiu), I 1928—32—V 1944—8 (1949).
AnnÉp	= Année Épigraphique. Paris. (pînă în 1964 în Revue Archéologique).
BCH	= Bulletin de correspondence hellénique. Athena—Paris, I 1877 și urm.
BIAB	= Bulletin de l'Institut archéol. bulgare (Izvestija). Sofia (vol. XVI: Sbornik G. I. Kazarov — Serta Kazaroviana, I, 1950).
CIG	= Corpus Inscriptionum Graecarum. Berlin, 1828 și urm.

CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin, 1863 și urm.
CRAI = Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions. Paris.
EDR = Ephemeris Dacoromana. Roma (București), I 1923—X 1945.
IG = Inscriptiones Graecae. Berlin, 1873 și urm.
IGB = Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, ed. G. Mihailov. Serdica (Sofia), I, 1956 (ed. II, 1970), II, 1958, III/1, 1961, III/2, 1964, IV, 1966.
ILS = Inscriptiones Latinae Selectae, ed. H. Dessau. Berlin, I, 1892, II, 1902, III, 1916.
IPE = Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae, ed. B. Latyšev. Petropoli (Petrograd—Leningrad), vol. I (ed. II, 1916), II, IV.
RE = Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly—Wissowa—Kroll ș.a.). Stuttgart, I 1893 și urm.
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche. București, I 1950 și urm.

I. INSCRIPȚII DIN THESSALONICE

După limba în care au fost redactate, inscripțiile s-au repartizat în publicațiile de ansamblu în două mari categorii: *a)* grecești, *b)* latinești. Ample culegeri de inscripții din ambele categorii s-au făcut și înainte de A. Boeckh și Th. Mommsen; dar numai prin opera acestor protagoniști ai erudiției din sec. al XIX-lea, *Epigrafia* se poate considera ca știință istorică formată; prin *Corpus Inscriptionum Graecarum* (Berlin, vol. I, 1828, II 1843; vol. III 1853 de J. Franz, vol. IV 1877 de E. Curtius, A. Kirchhoff), Aug. Boeckh așeza temeliile epigrafiei grecești. Încă înainte de încheerea CIG, se inițiază prin a. 1870 tot de Academia din Berlin *Inscriptiones Graecae*, „corpus" elaborat la nivel superior, — care începînd cu Attica (1873, vol. I) și cu Hellada continentală a cuprins materialul din insulele Mării Egee și Sicilia cu „Magna Graecia", urmînd să progreseze spre nordul și estul Greciei: Epirul, Macedonia, Thracia, Scythia, Sarmatia și Asia Mică cu Orientul Apropiat, Africa de Nord. Înaintarea spre zonele septentrionale se făcea mult mai încet și greoi, teritoriile „barbare" la periferia lumii ellenice părînd mai greu penetrabile pentru redactorii IG, care abia în a. 1972 au ieșit din limitele propriu-zis etnice ellenice ale Greciei antice, cu editarea unei părți din vol. X al IG care (potrivit unei planificări mai vechi) este menit să cuprindă „Inscriptiones Epiri Macedoniae Thraciae Scythiae", urmînd să aibă deci dimensiuni considerabile. Începutul părții a II-a (Macedonia) îl face acum fasc. 1 cu inscripțiile din orașul Thessalonike și teritoriul său, redactat de eruditul nordamerican Charles Edson[1]. Fascicolele următoare vor cuprinde materialul din restul Macedoniei, iar

[1] IG, X, Inscriptiones Graecae Epiri Macedoniae Thraciae Scythiae. Pars II Inscriptiones Macedoniae, fasc. 1 Inscriptiones Thessalonicae et vicinae, edidit Carolus Edson. Berolini, Gualter de Gruyter, 1972, 316 p. text in 4°, 1041 epigrafe, 16 planșe foto.

partea III Thracia; aici însă lucrurile par a „se complica" (ori poate mai curînd ... „se simplifică") prin faptul că IG au fost în bună parte devansate de excelentul „corpus" bulgăresc al inscripţiilor de limbă greacă descoperite pe teritoriul actual al Bulgariei[2]; rămîne deci ca IG, X/III să înceapă cu materialul epigrafic ellenic din zona de sud a Thraciei (teritoriul de azi al Greciei şi Turciei europene), iar pentru spaţiul dintre Rodope, Dunăre şi Pontul Euxin nu mai are decît să preia reproducînd materialul adunat de G. Mihailov, cu reduceri sau amplificări în comentarii, eventual renunţînd [?] la ilustraţia (copioasă, aproape exhaustivă, de bună calitate); dar „IGB" ale lui Mihailov nu pot fi înlocuite de sistemul învechit (fără ilustraţii, decît cîteva „mostre" sau curiosităţi, pe vreo duzină sau două de planşe) adoptat şi menţinut de IG. Pentru Scythia şi Sarmatia, în locul strălucitului „corpus" de „Inscriptiones ... Ponti Euxini" al lui V. Latyşev şi al marelui *Korpus Bosporskih nadpisei, — Corpus inscriptionum Regni Bosporani*, Moscova 1965, 951 p. cu 1316 epigrafe, se va realiza un fascicol cu dimensiuni uriaşe din IG, X(?).

Impozantul „fasciculus" cu inscripţiile din Thessalonike (IG, X/II, 1) este elaborat după canoanele consacrate la IG în descriere şi comentarii, întregiri şi informare istorică, antroponimică etc.; redactat într-o limbă latină destul de corectă şi clară, avînd deci prin această formă de expresie marele avantaj de a fi accesibilă cu uşurinţă pentru toată lumea savantă. Important, esenţial în primul rînd apare faptul că din marele centru macedo-ellenic şi tracic avem materialul epigrafic (peste 1000 piese) grupat şi prezentat după criterii moderne, elaborat în virtutea unui vast control riguros al pieselor sau cel puţin a bibliografiei (la materialele dispărute); textele antice în transcriere cu întregiri şi aparat critic. Este un material documentar deosebit de bogat, variat, valoros cu conţinut social-economic, militar-politic, antroponimic, filologic-lingvistic etc.; a insista mai mult asupra calităţilor şi utilităţii lui ar fi absolut inutil pentru cei care cunosc şi recunosc îndeobşte valoarea istorică a inscripţiilor antice.

În legătură cu prezentarea fascicolei 1 din IG, X/II în aceste pagini, precizăm că ea nu urmăreşte vreo analiză de ansamblu şi integrală a materialului epigrafic din Thessalonice, — lucru ce nu ar fi cu putinţă aici în primul rînd din lipsa mijloacelor documentare şi a bibliografiei complete; el va fi făcut de cercetătorii mai îndrituiţi şi bine echipaţi cu totalitatea mijloacelor necesare, avînd acces direct la materialele respective sau la ilustrarea lor fotografică. Un început de analiză şi studiu penetrant pentru unele piese a făcut în acelaşi an cunoscutul ellenist parisian G. Daux[3], care — în calitate de eminent cunoscător al materialului epigrafic al zonei, colaborator şi asiduu susţinător al lui Ch. Edson — continuă împreună

[2] IGB (Mihailov), vol. I—IV.

[3] Georges Daux, *Trois inscriptions de la Grèce du Nord*, în CRAI, 1972, p. 478—493; cf. BCH, XCVI 1972, p. 736, XCVI 1973, p. 242—245 şi în special p. 585—599 „Compléments et corrections aux Inscriptiones Thessalonicae"; 1974, p. 521—522; recenzii de ansamblu anunţate în BCH, 1973, p. 585; 1974, p. 552; Bingen, în *Chronique d'Égypte*, 1972; *Antiquité Classique*, 1973; Chr. Habicht, în *Gnomon*, 1974, p. 484—492; Vickers, în *Journal of Hellenic Studies*, 1973; G. Mihailov, în *Classical Philology* ş.a.

cu acesta munca de analiză comparativă cu aceeași forță pătrunzătoare a doctrinei și acribiei sale verificate și călite de peste o jumătate de veac (cf. infra, nota 11). Aici vor fi făcute numai unele observații de amănunt asupra cîtorva epigrafe grecești, a unor detalii de lectură și interpretare, ca și mai ales în legătură cu piesele privind provincia D a c i a , contribuind în fine la amplificarea materialelor printr-un text epigrafic omis, uitat sau negăsit (?) în acești ani de Ch. Edson la Salonic.

IG, XII/II, 1, nr, 146 (=ILS, 9472; textul grecesc reprodus de A. Dobó *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. III, Budapest, 1940, p. 109, nr. 97; piesa reluată în BCH, 1973, p. 587—588, fig. 1 foto, G. Daux), altar onorific de marmură pe care-l reproducem și noi după o bună fotografie trimisă de direcțiunea Muzeului Arheologic Thessalonike (prin amabilitatea prof. K. Romiopoulou) și în desen cu transcrierea textului „întregit" *(fig. 1—2)* Scrierea prezintă numeroase ligaturi (vreo 25 în r. 1, 2, 4, 5, 7—12), tipice pentru stilul ellenistic din sec. III e.n. În traducere: „După hotărîrea prea-puternicului senat și a slăvitului popor, pe Gaius Mestrius Servilianus prea distinsul cavaler roman, tribun în cohorta I călărească de Musulami, praefectus alae equitum numeri Palmyrenorum Porolissensium, Antonius Publius (îl onorează ca pe) socrul (sau patronul său?)". Editorul american formulează ipoteza „suspicor cohortem in tit(ulo) commemoratam s. III p. alicubi in Dacia militavisse" aserțiune deocamdată improbabilă (sugerată poate de toponimicul Porolissen— din context), lipsind în provincia Dacia vreo urmă documentară despre *cohors I Musulamiorum equitata*, staționată cu siguranță — pe cît se știe pînă acum — în Mauretania Africii. Dupăce în această unitate a fost tribunus, Gaius Mestrius Servilianus era avansat *praefectus alae numeri Palmyrenorum Porolissensium*, uniitate auxiliară de cavalerie ce s-a format din vechiul *Numerus Palmyrenorum Porolissensium* în nord-vestul provinciei Dacia; textul epigrafic grecesc din Salonic oferă astfel unul din cele mai clare, elocvente exemple despre existența denumirii prin alăturarea celor doi termeni *ala* și *numerus* (în procesul de transformare a numelor și a structurilor la formațiile auxiliare ale armatei romane pe la mijlocul veacului III): „ala numeri" sau „numerus alae"[4]. Ultimul cuvînt în textul prinosului epigrafic e interpretat „vox πατρῶος hic est eiusdem significationis atque πατρυιος vitricus", „socru". Ar trebui văzut însă dacă nu este vreo eroare de scriere sau de lectură (?) pentru apelativul latin *patronus*, τὸν πατρῶ(ν)ον, — cu toate

[4] Alte exemple: CIL, XIII 8818 „vet(eranus) ex N(umero) Ala Thracum"; *Germania*, XV 1931, p. 8 „equitibus N(umeri) Ala Firmae catafr(actariae) Aur(elianae)"; din Dacia alt exemplu este cel din castrul Brîncovenești (Marosvécs, la nord de Reghin, pe malul drept al Mureșului) *Al(a) N(umeri) Il(l)yr(icorum)*, CIL, III 6284 = 8074, 7, cărămidă ștampilată (Muz. Cluj; *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 130); o inscripție funerară a unui militar din ALA I NLYRI(?) VIX [ann. ...], descoperite în săpătura la același castru (D. Protase, 1972). Cărămizi ștampilate descoperite la 1973 în săpătura la castrul auxiliar din satul Boroșneu Mare (jud. Covasna) de către prof. Székely Z. (Sf. Gheorghe) poartă literele ALPALM, evident *Al(a) Palm(yrenorum)* care a staționat ori a făcut cărămizi și construcții la castrul din colțul de sud-vest al Daciei intracarpatice.

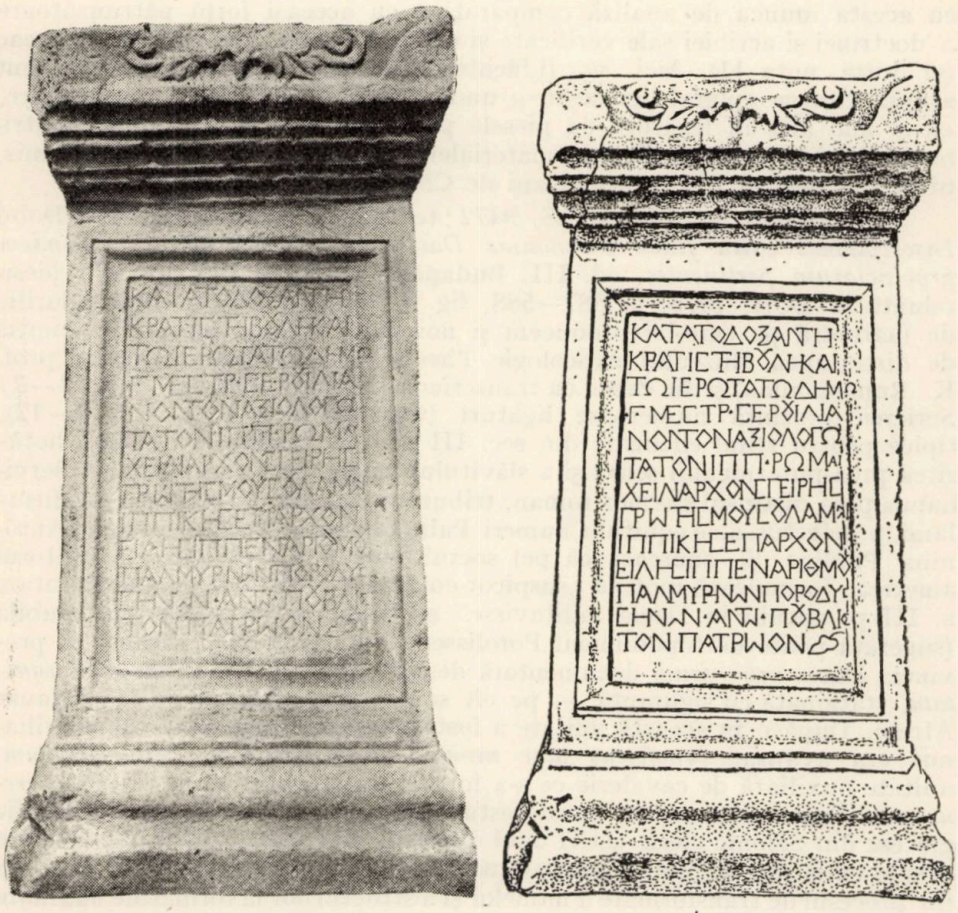

a *b*

Fig. 1. Altarul onorific pentru ofiţerul superior roman Gaius Mestrius Servilianus (Thessalonice); *a* foto, *b* desen (Muz. Thessalonice).

că subiectul (autorul) dedicaţiei onorare *Antonius Publius* poartă alt nomen gentilicium decît onoratul (patronus al său?) G. Mestrius Servilianus, ofiţer superior cavalerist din ordinul ecvestru (posibil italic), care se va fi aflat în vreo deplasare de serviciu pe la Thessalonike, fiind onorat aici cu un monument de către fidelul său client (libert? ori ginere?) Antonius Publius.

După criteriul lingvistic consacrat, ,,IG'' cuprinde în chip firesc, logic, numai textele epigrafice ale unui teritoriu determinat redactate în l i m b a g r e a c ă, inclusiv cele ,,bilingve'' adică cu text grecesc şi latinesc, reproduse ambele integral. Dar în IG, X/II, 1, Ch. Edson aduce o inovaţie prin ,,derogare'' atît dela principiul pur lingvistic, cît şi dela cel

teritorial-geografic (urmate pînă acum consecvent la „Inscriptiones Graecae") şi include nu numai piesele bilingve (IG, X/II, 1, nr 112, 380, 666), dar şi cîteva texte lapidare integral şi exclusiv l a t i n e ş t i (fără vreo urmă de cuvinte sau litere ellenice), unele provenite din oraşul Thessalonike sau din teritoriu, altele din ţări mult mai îndepărtate, conţinînd (este adevărat) nume ori indicaţii despre militari sau alte persoane originare din Salonic sau din zona învecinată; de ex. IG, X/II, 1, nr. 1022 din Aquincum în Pannonia Inferior (CIL, III 3528 „D(is) M(anibus), P. Aelius Cl(audia) Lusimacus Tessalonice mil. leg. II Adi(utricis) an(norum) XXX, stip(endiorum) XIII, (centuria) Ulpi ETR ... BITVS M"), nr 1036—1038 din Roma (=CIL, VI 2646, 2679, 2886) ş.a.; una greacă din Africa de Nord nr 1027 (=CIL, VIII 25364a); în total apar incluse vreo 20 piese romane cu text curat latin, IG, X/II, 1, nr. 112, 147, 268, 328, 358, 380, 631, 659, 661, 666, 668, 671, 688, 910 (=CIL, III 7330, revizuită şi rectificată lectura de Edson), 927, 1012, 1018, 1022—3, 1033, 1036—8, — importante — fireşte — pentru istoria localităţii şi a teritoriului ei, a relaţiilor externe, a populaţiei şi emigraţilor spre alte provincii etc.; dar locul acestor epigrafe „externe" ar fi fost potrivit nu în cadrul repertoriului epigrafic propriu-zis al Thessalonikei (cu numerotarea unitară a materialului local), ci mai curînd între „testimonia epigraphica externa" privind oraşul Thessalonike. Oricum însă (indiferent de atare sistem al economiei şi distribuirii materialului), prin asemenea abatere şi „abuz", C. Edson aduce servicii valoroase cercetării, dînd la lumină în forme controlate şi sigure unele texte epigrafice importante din care cea mai utilă apare (pentru istoria Daciei romane)

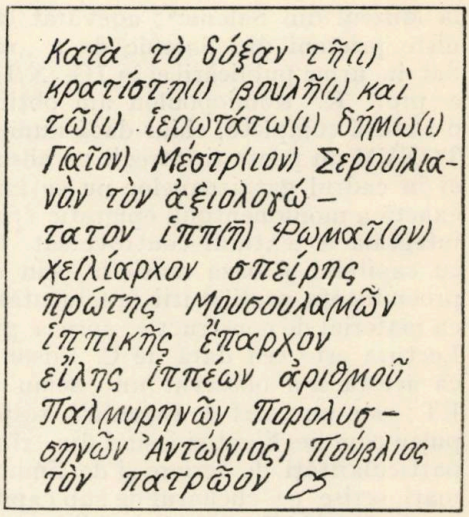

Κατὰ τὸ δόξαν τῆ(ι)
κρατίστη(ι) βουλῆ(ι) καὶ
τῶ(ι) ἱερωτάτω(ι) δήμω(ι)
Γ(αῖον) Μέστρ(ιον) Σερουιλια-
νὸν τὸν ἀξιολογώ-
τατον ἱππ(ῆ) Ῥωμαῖ(ον)
χε(λίαρχον σπείρης
πρώτης Μουσουλαμῶν
ἱππικῆς ἔπαρχον
εἴλης ἱππέων ἀριθμοῦ
Παλμυρηνῶν Πορολυσ-
σηνῶν Ἀντώ(νιος) Πούβλιος
τὸν πατρῶον

Fig. 2. Altarul onorific pentru G. Mestrius Servilianus (*fig. 1*), textul grecesc transcris şi întregit

IG, XII/II, 1, nr. 147 (=CIL, III 13704 = ILS, 9009, după AEM, XVII 1894, p. 117, I. H. Mordtmann, cu un scurt comentar al lui Th. Mommsen; A. Dobó, *op. cit.*, p. 109, nr. 98; BCH, 1973, p. 587—586, fig. 2 foto), piesă care s-a bucurat de oarecare faimă şi celebritate, mult discutată şi controversată în bibliografia românească de specialitate privitoare la Dacia, mai ales din cauză că lipsea o lectură integrală şi sigură a textului[5]; unii interesaţi o considerau ... „pierdută", fără să fi întrebat

[5] V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis* (Analele Academiei Române, tom. XXXVI, Memoriile Secţiunii Istorice), Bucureşti, 1913, p. 46—48; N. Gostar, *Arheologia Moldovei*, IV 1966, p. 183—184; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Bucureşti, 1968, p. 347.

la Muzeul din Salonic[6]; adevărat că în ultimii ani încercările făcute prin niște prieteni din Salonic de a „regăsí" epigrafa nu ne-au dat rezultate, dar în urma publicării ei în IG, X/II, 1 nr. 147, prin amabilitatea promptă a prof. K. Romiopoulou am obținut o excelentă fotocopie care permite o lectură completă, chiar dacă numele unității auxiliare COH I F M BRYTTONVM nu poate fi întregit cu absolută certitudine, încît nici identificarea ei în cadrul garnizoanelor nu se impune categoric deocamdată. Imaginea exactă a monumentului epigrafic *(fig. 3)* permite și necesită o reexaminare integrală a textului controversat. Este un a l t a r onorific de marmură, cu capitelul și baza mutilate prin martelare pe fața principală, tăindu-se proeminența profilaturii ornamentate (evident cu ocazia utilizării blocului ca material de construcție, spre a putea fi plasat și legat cu mortar în zid). Lectura este cea dată de C. Edson (IG, X/II, 1, nr. 147), cu deosebirea că acesta n-a observat un „semn" în r. 8 între numele PHILIPPVS și ET : este un „vîrf de săgeată", respectiv un C inversat spre stînga, trasat puțin cam neglijent și ieșind din rînd cu marginea inferioară. De remarcat particularități de scriere și de limbă populară ; literele rîndului 1 B F mai mari, scrise pe chenarul de sub capitelul altarului ; în r. 4 ligatură R+O, iar în DACIAE ultimele trei litere mai mici chiar în interiorul lui C ; în r. 3 ligatură T+R și literele EM mai mici în cuvîntul PATREM ; în r. 6 litera C este redată cu semnul grecesc (un caz analog în Dacia de ex. KARISSIMAE, CIL, III 1469 = EDR, IV, p. 79, fig. 2 ; Muz. Deva) ; r. 7 doi M pentru pluralul („dualul") „Marci", iar „Aurelii" la plural redat în chip ingenios prin AVRELL ; r. 8 vîrful unei săgeți spre dreapta, considerat de Daux, BCH, 1973, p. 587 ca „frunză de iederă îndreptată în sus" (neverosimil, după fotografie), este mai curînd semnul pentru „centurio" neobservat de editorii precedenți ; în CASSIA ultima literă este mai mică ; r. 10 „Brittonum" e scris cu Y care în greaca populară (koinè) avea prin sec. III-lea e.n. foarte probabil valoarea de simplu I (ca și azi, nu *ü* „igrec") ; frunze ornamentale („hederae distinguentes") se văd în r. 1, 6 și 11 ; deasupra cîtorva litere bara orizontală scurtă (r. 2 pe M, r. 7 pe doi MM, r. 9 pe I, r. 10 pe F și M). Deci lectura este :

B(onae) F(ortunae)
M(arcum) Aurel(ium) Cassianum v(irum) e(gregium) praesidem prov(inciae) Daciae
M a l v e n s i s p a t r e m
k a r i s s i m u m
M(arci) Aurell(ii) Philippus (centurio) et Cassianus trib(unus) coh(ortis) I
F(laviae ?) M(iliariae) Bryttonum
M a l v e n s i s.

[6] D. Tudor, *loc. cit.* „se pare că aceeași unitate *(cohors I Aurelia Brittonum milliaria)* se ascunde [!] și într-o inscripție din Salonic (azi dispărută) unde figură în text un *Cassia-*

a *b*

Fig. 3. Altarul onorific pentru Marcus Aurelius Cassianus, praeses provinciae Daciae Malvensis (Thessalonice) ; *a* foto, *b* desen (Muz. Thessalonice).

Onoratul *M. Aurelius Cassianus v(ir) e(gregius) praeses provinciae Daciae Malvensis* era un nobil greco-macedo-roman din ,,ordo equester", identificat de C. Edson cu un omonim ,,Macedoniarches" și ,,agonothetes" atestat la Beroia (Veria) Macedoniei în două inscripții onorare grecești, *Jahrbuch des Deutschen Arch. Institutes*, 57, 1942, *Archaeol. Anzeiger*,

nus trib(unus) coh(ortis) I F Brittonum [sic] *Malvensis* (CIL, III 13704 = ILS, 9009 = AEM, XVIII 1894, p. 117—118). După părerea noastră, în litera F (pusă sub semnul întrebării de Mommsen) se poate reconstitui un P, în atare caz propunem lectura p(acensis)" ; încheerea argumentării este confuzionistă ,,astfel ajungem la concluzia că în Dacia inferioară (respectiv Dacia Malvensis) a staționat o singură *cohors I Brittonum*, care și-a schimbat garnizoana de pe Olt pe Jiu ..." [?].

col. 175, nr 3 (conciliul Macedonenilor cinsteşte pe Marcus Aurelius Cassianus Macedoniarhul şi agonothetes al conciliului lor), col. 178, nr. 17 (conciliul Macedonenilor cinsteşte pe Gaia Iulia Cassiane preoteasa şi soţia lui Marcus Aurelius Cassianus Macedoniarhul). Cu rangul de *vir egregius*, el era guvernator *praeses* (procurator praesidial) al provinciei *Dacia Malvensis*[7], unde *fiii* săi erau ofiţeri cu grade importante într-o unitate auxiliară, primul *M. Aurelius Philippus* (remarcabil acest cognomen tipic greco-macedonean) era *centurio*, iar al doilea (cu nume integral identic cu al tatălui lor) *M. Aurelius Cassianus* era *tribunus coh(ortis) I F(laviae?) M(iliariae) Bryttonum Malvensis*. Identitatea acestei importante formaţii auxiliare este controversată (cf. supra, nota 5—6), dar staţionarea ei în teritoriul Olteniei (Dacia Malvensis, după care şi-a primit epitetul geografic-local; ori în vestul Munteniei) este înafară de orice discuţie, — după cum apar absolut evidente literele COH I F M BRYTTONVM MALVENSIS; dintre cohortele de *Brittoni* staţionate în Dacia Malvensis, cea care — deşi poartă epitetul „F(lavia)" — poate să fie menţionată în epigrafa tessalonicensă este mai probabil *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum miliaria* atestată în Dacia Inferior la a. 140 (diploma *Klio*, XXXVII 1959, p. 196—198 = *AnnÉp*, 1962, 264), eventual identică celei cu numele abreviat CORSMB pe o cărămidă la Stolniceni în Oltenia (CIL, III 14216, 25; *Arheologia Moldovei*, IV 1966, p. 183; *OltRom*[3], p. 346). În orice caz, neexistînd în Dacia cohorte de Brittoni decît în *Porolissensis* (nordul Transilvaniei) şi în *Malvensis*[8], precum s-a recunoscut şi apare absolut evident, inscripţia din Salonic constituie a treia dovadă epigrafică pentru identitatea geografic-teritorială *Dacia Inferior* = *Dacia Malvensis*

---

[7] *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, ed. II, vol. I (1933), p. 299, nr. 1475; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 87 îl plasă pe Aurelius Cassianus în timp cel mai devreme în perioada împăratului Marcus Aurelius „das Rangprädikat v(ir) e(gregius) für diesen Mann des Ritterstandes weist die Inschrift der Zeit frühestens unter Kaiser Marcus zu"; dar inscripţia din Salonic este sigur din sec. III, cum bine a remarcat şi Edson în comentariul său la IG, X/II, 1, 147 „ante medium s. III p.". — În *Revue Roumaine d'Histoire*, XII 1973, p. 1013, I. Piso face remarca ingenioasă că titulatura de „praeses" a lui Aurelius Cassianus nu înseamnă că el era un procurator praesidial (guvernator independent) al provinciei Dacia Malvensis, ci procurator financiar, numit impropriu, printr-o exagerare, „praeses" de fiii lui ofiţeri în aceeaşi unitate auxiliară din provincia Malvensis, „les deux tribuns dédièrent l'inscription à Cassianus non pas en tant qu'officiers, subordonnés au procurateur, mais comme ses fils. Ceux-ci pouvaient exagérer l'importance de leur père, surtout qu'ils ne posèrent pas l'inscription en Dacie, mais à Thessalonike".

[8] Observaţia editorului C. Edson „cohors commemorata sine dubio eadem est atque *I Flavia Augusta Britannica milliaria civium Romanorum*, quae in provincia Dacia a. 110 Porolissi castra habuit. Vide Nesselhauf, CIL, XVI, suppl. 222, 163 cum not. 2. Init. s. IIIp. in regionem meridianam Daciae, quae agnomen *Malvensis* a colonia *Malvense* traxit, videtur translata esse" se bazează pe confuzia lui Nesselhauf în nota 2 la inscripţia-diplomă CIL, XVI 163, unde unitatea citată este numită de fapt „I Britonum (miliaria) Ulpia torquata c(ivium) R(omanorum)" pe care Nesselhauf o confundă în nota sa 2 „pleno nomine *I Flavia Augusta Britannica milliaria c.R.*"; acestea sînt de fapt *alae*: prima în Dacia pe locul III între *alae* în diploma CIL, XVI 163 (numită *Ala Britonum c.R.* în diploma din 10 august 123 descoperită la Gherla, pentru Dacia Porolissensis), iar a doua staţiona în Pannonia, fără să fie atestată pînă acum în provincia Dacia; cf. I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973, p. 34—35, 67—70.

= Oltenia[9]: *a)* CIL, II 1180 (din Sevilla) = ILS, 1403 „curator civitatis Romulensium Malvensium" (D. Tudor, *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 526, *OltRom*[2], p. 135—145; H. Nesselhauf, *Madrider Mitteilungen*, IV 1963, p. 180—184; *Magazin Istoric*, București, III 1969, nr. 3, p. 5 și nr 9, p. 22); infra, p. 45; *b)* CIL, VIII 9381 = ILS, 2763 „N(umerus) Syrorum MALVENSIVM" (lectura corectă *Malvensium* dată în a. 1971 de M. P. Speidel, Honolulu, SUA)[10]; *c)* inscripția onorară pentru M. Aurelius Cassianus reluată mai sus, în care — pe lîngă bogăția elementelor documentare conținute în cele 11 scurte rînduri de text — este demnă de relevat semnificația social-familiară a monumentului epigrafic la Thessalonice: puternica legătură cu patria macedoneană a acestui „vir egregius" Marcus Aurelius Cassianus cu sonoră și corectă nomenclatură romană. El era onorat de compatrioții săi în țara de baștină cu magistraturi și funcții onorifice-religioase, posibil chiar în timpul guvernatoratului în Dacia Malvensis, unde fiii săi aveau grade în aceeași cohortă miliară de Brittoni, iar la Thessalonice își onorează cu un monument în limba latină părintele ce le va fi fost un sprijin de nădejde în cariera militară ascendentă. Este un monument ridicat cu ocazia vreunei ceremonii familiare și politice pe care urbea Thessalonice a urmărit-o ca un eveniment de mari proporții pe plan local; ori ridicarea monumentului onorar pentru un guvernator de provincie va fi fost făcută de fiii lui ofițeri cu prilejul deplasării trupei lor prin Thracia și Macedonia participînd la vreo acțiune militară în Balcani sau în Asia Mică. Dealtfel nu este acesta singurul monument epigrafic atestînd legăturile puternice și frecvente ale provinciei Dacia cu Macedonia și Thessalonicul.

IG, X/II, 1, nr, 151 stelă cu ornamente, textul în limbă greacă (descoperită pe la a. 1900) onorează pe Aurelius Valentinus τὸν διασημότατον τριβουνον Βαταονων, considerat de C. Edson ca *tribunus* în *cohors I Batavorum miliaria* care a avut garnizoana în Dacia la Potaissa în cursul primelor 4—5 decenii ale provinciei, apoi la Romita lîngă Porolissum; dar identitatea nu apare absolut sigură, este chiar îndoielnică, în inscripția din Thessalonike putînd ușor să fie altă unitate auxiliară „batavică".

IG, X/II, 1 nr, 241 numele tracic (patronimic al unui „grec" Alexandros) înțeles inițial ca ΔΟΡΖΙΝΟΟΥ de primul editor grec Papageorgiu (în 1911), a fost citit corect ca genetiv Δορζινθου la 1923 de G. G. Mateescu, EDR, I, p. 95 (citat de Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 149, după care îl dă C. Edson), nominativ *Dorzinthes*.

Cum s-a relevat și este în natura însăși a marilor colecții epigrafice,

[9] Teza despre localizarea Daciei Malvensis în altă parte decît în cuprinsul Daciei Inferior (Oltenia și vestul Munteniei) nu are niciun temeiu documentar epigrafic sau arheologic, susținută pînă în ultima vreme în mod forțat și inutil (*ActaMN*, IV, 1967, p. 73—81; VII 1970, p. 125—129, Daicoviciu; cf. VI 1969, p. 131—147, F. Vittinghoff; infra, nota 10).

[10] Michael P. Speidel, *Malva and Dacia Malvensis Located through the Discovery of a Numerus Syrorum Malvensium in Mauretania*, în *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik München 1972*, München, 1973, p. 545—547 (VESTIGIA, Band 17) și *Numerus Syrorum Malvensium. The Transfer of a Dacian Army Unit to Mauretania and its implications*, în *Dacia*, N.S., XVII 1973 [1974], p. 169—177.

IG, X/II, 1 apare ca produsul unei munci dîrze şi susţinute în curs de trei decenii prin adunare şi comparare a epigrafelor, urmărind în chip firesc să cuprindă tot materialul din Salonic şi teritoriu ; lucru ce se pare că nu a reuşit pe deplin, — căci s-a recunoscut că chiar în etapa actuală rămîn necesare unele *addenda* şi *corrigenda*[11]. Între adausurile posibile şi necesare este deocamdată o piesă cu textul publicat sau cel puţin semnalat (dar omis din IG, X/II ; lipsă la Muzeul Salonic ?) : o epigrafă interesantă şi importantă copiată în curtea Muzeului (atunci neorganizat) la Thessalonice, în cursul unei lungi periegheze arheologice studenţeşti prin Peninsula Balcanică la 1934, astfel „Între numeroasele monumente inedite în muzeul arheologic din Tessalonice se află un mic r e l i e f din piatră de calcar, lucrat cu multă neîndemînare, reprezentînd pe Poseidon nud cu tridentul în mîna stîngă şi avînd la dreapta un delfin şi o corabie. Dedesubt inscripţia Κ υριω Ποσιδωνι Μεστυπαιβης Αυλουζενεος Σκινζερηνος εὐχὴν ἀνέθηκεν", urmată de un mic comentar epigrafic-onomatologic[12] ; textul era citat de Decev, *Thrak. Sprachreste*, p. 300, dar numai la *Mestypaibes* antroponim compus tracic caracteristic, nu şi la *Auluzenis* (nume tracic de acelaşi tip arhaic indo-european) nici la localitatea *Skinzeries* (Procop.) la Germenne în Tracia pe la Dupniţa, de unde era originar tracul *Mestypaibes* imigrat ori venit numai în trecere pentru interese familiare sau negustoreşti în zona Thessalonike, la al cărui „territorium" sau „vicina" trebuie să fi aparţinut dedicaţia zeului Poseidon.

II. COHORS VINDELICORVM CVMIDAVENSIS

Un fragment epigrafic roman de mare valoare documentară descoperit printr-o întîmplare la castrul roman de la R î ş n o v[1], în cursul unei periegheze norocoase (a. 1943) la patru ani după abandonarea săpăturii arheo-

[11] G. Daux, în CRAI, 1972, p. 478, nota 3 „nous comptons d'ailleurs, Ch. Edson et moi-même, rédiger ensemble et publier une brochure qui réunira tous les *addenda* et *corrigenda* dont la nécessité ou l'utilité nous apparaîtra. D'ici là l'un de nous aura controlé sur la pierre les corrections que l'estampage ou la photographie ne suffiraient par à garantir. Par suite de circonstances diverses (guerre, maladie, formalités administratives, domaines «reservés», etc....), plusieurs des inscriptions du fascicule *IG*, X, II 1 n'ont pas fait l'objet d'un examen direct" ; dar în anul următor, el publică amintita (supra, nota 3) impozantă serie „des pages de *corrigenda*, qui correspondent à une partie du travail annoncé CRAI, 1972, p. 478, n. 3, parfois insignifiants, souvent arides, mais toujours urgents puisqu'ils concrétisent en quelques sorte ce qu'aurait apporté vers 1968—1970, en fin d'impression, une ultime révision, un ultime contrôle, que les circonstances n'ont pas permis de réaliser", BCH, 1973, p. 585—599; 1974, p. 521—552.

[12] I. I. Russu, *Thracica. Note onomastice*, I, în volumul omagial *Fraţilor Alexandru şi Ioan I. Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 763.

[1] Rîşnov (Rozsnyó, Barczarozsnyó, Rosenau, jud. Braşov), toponimic slavo-român, apare în documente mai întîi la anul 1331 „Rosnou", 1343 „Rosnow", 1377 „villa Rasnow", 1388 „villa Rosarum", 1394 „Roznaw" etc. (C. Suciu, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei R.S. România, vol. II, 1968, p. 80).

logice (executate în vara a. 1939) de către responsabilul acelui șantier[2] și publicată fără zăbavă cu unele întregiri valabile și amplu comentar în a. 1944; M. Macrea, *Cumidava*, în AISC, IV 1941—3, [1944], p. 234—261 (reprodus peste cîțiva ani în limba germană la Sofia)[3], aducea cîteva date noi, de interes deosebit în primul rînd pentru t o p o n i m i a și continuitatea așezărilor (a populației autohtone) în Dacia și pentru una din formațiile auxiliare ale armatei romane staționate aici. Inscripția a preocupat ceva mai intens în ultimii ani pe cercetătorii de la noi din cauza unui „amănunt" epigrafic: numele real purtat de unitatea militară romană la Rîșnov, ce depinde numai de... o literă, dar care prezintă implicații istorice destul de mari; fapt care explică interesul și controversele orale (prin ședințe, sesiuni etc.) între erudiții și muzeografii români; de aici necesitatea unui nou control cu examinarea ceva mai atentă a întregei probleme.

Este o b a z ă (bloc paralelipipedic, suport al unui monument imperial), de piatră calcaroasă, fracturată în bucăți din care două au fost găsite zidite ca material de construcție (cu fața scrisă înafară, deci destul de bine vizibile) în peretele unei clădiri din interiorul castrului, — bucăți ușor și corect racordate de către descoperitor; dimensiunile fragmentului astfel obținut: înalt 49, lat 42, gros 55 cm; inițial blocul (monumentul epigrafic) avea — cum indică reconstituirea grafică, *fig. 4b* — probabil 80 × 60 × 55 cm (Muzeul Brașov). Textul mutilat prin martelare și uti-

---

[2] Săpătura arheologică parțială la castrul roman (cu laturile de 124 × 117 m), în locul numit „Grădiștea" (Erdenburg „cetatea de pămînt" și Eulenburg „cetatea bufnițelor"), situat la 4500 m spre sud-vest de orașul Rîșnov, a fost executată (M. Macrea — Cluj în colaborare cu I. Colan — Brașov) și abandonată în a. 1939; „rezultatele generale au rămas pînă acum, din cauza altor chemări la care a trebuit să răspund din 1939 încoace, nepublicate. Sper însă că nu peste mult voi putea să public o dare de seamă amănunțită, completă asupra lor" preciza în a. 1943/4 responsabilul șantierului rîșnovean (AISC, IV, p. 234). Atare „speranță" n-a fost onorată și împlinită timp de un sfert de veac de către regretatul arheolog clujean (care prin anii 1950 informa pe muzeografii brașoveni că „scriptele, jurnalul și toată documentarea săpăturii dela castrul Rîșnov s-au pierdut ..."), decedat în a. 1967 (*ActaMN*, IV, 1967, p. 589; SCIV, XIX, 1968, p. 187—188; *Studii Clasice*, X, 1968, p. 391—392). Era o pierdere grea pentru știința arheologică românească, pricinuită de o tergiversare în muncă ce constituie un trist record, — pe care l-au depășit totuși alții, ca de ex. marele Vasile Pârvan cu rezultatele săpăturilor executate în anii 1914—16 la cetatea Histria, sau elevul și succesorul său bucureșteanul emigrat Scarlat Lambrino cu decretul grecesc istrian pentru Agathocles (de importanță documentară excepțională pentru istoria antică a zonei greco-traco-scythice), ținut ascuns din a. 1929 (cînd l-a descoperit în săpătură în ruinele istriene studentul-arheolog D. Tudor, București) pînă în a. 1961 (*Revue des Études roumaines*, Paris, VI, 1960 [1961], p. 180—217; cf. *Apulum*, Alba Iulia, VI, 1967, p. 123—143, cu analiza și valorificarea mai amplă a celebrului decret). Materialul arheologic din săpătura (finanțată de „Astra" brașoveană) la castrul Rîșnov în 1939 se păstrează la Muzeul Brașov. Săpătura sistematică a fost reluată în 1969 de un colectiv (C. Daicoviciu, N. Gudea, Ioan I. Pop, I. Mitrofan, T. Soroceanu; rezultatele dobîndite pînă în a. 1970 au fost valorificate în excelenta monografie de N. Gudea — Ioan I. Pop, *Castrul roman dela Rîșnov, Cumidava*, Brașov, 1971, 140 p. cu amplă ilustrație de bună calitate arheologică și tehnică (versiunea germană: *Das Römerlager von Rîșnov—Rosenau*, Brașov, 1971).

[3] *Cumidava*, în BIAB, XVI, 1950, p. 61—69 (text german scurtat din versiunea românească amplă din AISC, IV); inscripția este reprodusă în *AnnÉp*, 1950, 16 = *American Journal of Archaeology*, 54, 1950, p. 21; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, Editura Științifică, 1969, p. 92.

lizare în zidărie, păstrat în mică măsură, este o dedicaţie împărătesei Iulia Mamea Augusta[4], mama împăratului roman Marcus Aurelius Severus Alexander (domneşte în a. 222—235), de către cohorta auxiliară staţionată lîngă Rîşnov (Cumidava daco-romană), închinarea fiind făcută de către guvernatorul Daciei *legatus augusti propraetore* Iasdius Domitianus[5]. Numele împărătesei Iulia Mamea, al fiului ei Severus Alexander (inclusiv epitetul imperial ,,Alexandriana" luat de cohortă, adică toate menţiunile ce ţineau de ,,dinastia" romano-syriană a imperiului), ca şi numele guvernatorului Iasdius Domitianus erau martelate (damnatio memoriae)[6], urmele ciocăniturilor fiind bine vizibile şi pe cele două fragmente păstrate[7]. Elementul principal de ,,noutate" epigrafic-istorică în text este numele topic-geografic geto-daco-roman [*C*]*umidava*, în derivatul adjectival [*C*]*umidavensis* ca atribut al unei cohorte auxiliare, citită de către editor-descoperitor ,,coh(ors) VI No[va C]umidavensi[um Al]exandriana" considerînd-o unitate militară numită şi recrutată dintre ,,Cumidavenses"[8], populaţia autohtonă daco-romană (vreun ,,trib" indigen din estul Daciei intracarpatice, în zona Rîşnov—Braşov, prin ,,Ţara Bîrsei"), care astfel ar fi dat un număr de vreo 6—7 cohorte purtînd atare nume ,,ethnicon". Asemenea lectură presupune în chip firesc şi necesar că atributul *Cumidavensis* este tocmai numele tribului (resp. al populaţiei ,,barbare"-provinciale) din care s-a format unitatea auxiliară staţionată (în acest ,,caz unic") chiar în teritoriul

[4] *Iulia Avita Mamaea* (scrisă şi *Mamea, Mammaea, Mammea*) Augusta: *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, IV (1966), p. 306, nr. 649.

[5] Despre *Iasdius Domitianus:* A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 69—70 (care nu cunoştea încă şi nu putea să citeze inscripţia rîşnoveană); *Prosopographia Imp. Rom.*, IV, p. 107, nr. 12.

[6] *Damnatio memoriae*, în RE, IV (1901), col. 2059—2062 (Brassloff), articol sumar, expeditiv, cu lipsuri numeroase; citează lucrarea lui G. Zedler, *De damnatione memoriae quae dicitur* (Leipzig, 1884); cf. F. Vittinghoff, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit*, Berlin, 1936, (Neue deutsche Forschungen, Abteilung Alte Geschichte, Bd. 2; citat în AISC, IV, p. 240). Martelarea numelor imperiale pe inscripţia din Cumidava—Rîşnov s-a făcut — ca peste tot — imediat după înlăturarea prin asasinare a împăratului Severus Alexander (despre el: *Prosopogr. Imp. Rom.*, I, 1933, p. 327—329) din ordinul succesorului, C. Iulius Verus Maximinus-Thrax (despre acesta: Ang. Bellezza, *Massimino il Trace*, Genova, 1964, 240 p.; cf. nota noastră în SCIV, XX, 1969, p. 237—243).

[7] Textul integral (valabil în schema şi elementele generale) este dat mai jos *(fig. 4b)* după reconstituirea grafică făcută la 1943 de M. Macrea şi M. Moga (AISC, IV, p. 136) pe baza celor două analogii-,,modèle" sigure din *Dacia: a)* dela Ilişua CIL, III 798 (= ILS, 2494; Muz. Bistriţa), *b)* Mehadia, *Anzeiger Akademie* Wien, XLVIII 1911, p. 164—166 (= *AnnÉp*, 1912, 5); reconstituirea Macrea — Moga este acceptabilă şi acceptată afară (natural) de numele cohortei (păstrat în cele două fragmente şi citit cu greşeli în AISC, IV); restul (adică partea în majoritate dispărută) din textul epigrafic rîşnovean apare destul de bine refăcută de către M.M. şi M.M. după cele două analogii citate din Ilişua şi Mehadia.

[8] Cam în grabă, întregirea şi interpretarea în acest sens a fost admisă (natural, din lipsa unei observări critice atente şi directe a epigrafei, care ar fi arătat situaţia reală paleografică şi istorică) de către R. Vulpe, *Balcania*, Bucureşti, VII/1, 1944, p. 182; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 118; *Istoria României*, Bucureşti, I, 1960, p. 358; *ActaMN*, III 1966, p. 169; cf. N. Gostar, *Arheologia Moldovei*, Iaşi (Bucureşti), IV 1966, p. 181; *ActaMN*, V, p. 476; infra, nota 31. *Prosopographia Imp. Rom.*, IV, p. 107 etc. În articolul *Cohors VI nova Cumidavensium*, din *Analele Universităţii* Iaşi, III, a Istorie, XV, 1969, p. 21—31, N. Gostar acceptînd lectura ,,coh(ors) VI no[va C]umidavensium", admite că era formată din ... Orientali(!).

ei de baștină (de recrutare), adică în localitatea (fostul tîrg geto-dacic, eventual ,,capitală" de regiune) cu neaoș nume dacic *Cumidava* (Κομιδαυα, Ptolem.), identică topografic și toponimic cu castrul roman de lîngă Rîșnov. Dar lectura și deci interpretarea atributului ,,Cumidavensis" necesită o ,,mică modificare", căci numele principal purtat de cohorta ce pune inscripție poate și trebuie să fie citit altfel. Cu toate că lectura corectă a fost comunicată de noi în 1943 și indicată în 1945 (infra, nota 16), se impune o reexaminare, (chiar cu lunga întîrziere de trei decenii), analizînd mai pe larg acest ,,amănunt" epigrafic (rămas pînă de curînd aproape neobservat și total neglijat în epigrafia și istoriografia românească a Daciei). Implicațiile și semnificația lui nu puteau să scape atenției celor care cunosc istoria militară a Daciei, după cum n-a scăpat lui A. Alföldi în 1944.

Ce valoare poate să aibă elementul adjectival *Cumidavensis* în numele cohortei (care ,,ex quaestura sua" ridică monumentul și inscripția împărătesei-mame Mamea): să fie numele p r i n c i p a l — etnic? ori este un simplu determinativ geografic, secundar, un fel de ,,demoticon" al unității? — ceeace nu apare deloc indiferent, avînd o importanță esențială. Adevărat că unele analogii citate[9]: *cohors I Antiochensium, cohors I Damascenorum, coh. XX Palyrenorum, coh. I Hemesenorum, coh. Tyriorum* etc.[10] ar permite o interpretare în același sens a numelui ,,compus" al unității dela Rîșnovul brașovean, luată drept ,,coh(ors) VI No[va? C]umidavensi[um Al]exandriana", — care ar fi ,,o formațiune cu totul necunoscută pînă acum și apariția ei oarecum neașteptată; cu toate acestea lectura este sigură" (AISC, IV, p. 245). Complet lipsită de valoare este însă tocmai această ,,siguranță" subiectivă și fictivă a descoperitorului epigrafei: examinarea ceva mai atentă a inscripției, a fotografiei, a contextului și a lucrurilor la care se referă arată că asemenea lectură și interpretare apar nu numai cu totul nesigure, ci sînt deadreptul excluse, absolut imposibile, un non-sens. Prima îndoială trebuie (chiar dela început trebuia) să o impună faptul că — deși multe amănunte despre formațiile auxiliare și trecutul Daciei romane sînt încă necunoscute, nebănuite — este foarte greu de presupus că provincialii din zona *Cumidava* în sud—estul Daciei ardelene, o modestă localitate, centrul unui teritoriu daco-roman cum ar fi ,,Țara Bîrsei" (amintită abia cu numele între ,,orașele, πόλεις" ale Daciei de către geograful Ptolemeu, în sec. II; dar care nu poate fi comparată cu marile centre urbane ale Orientului Antiocheia, Damascul ori Palmyra) să fi dat armatei romane considerabila forță militară de șase (ori chiar șapte, cum ar pretinde pretinsul atribut... ,,nova") cohorte auxiliare, în timp ce întreagă Dacia romană a dat abia 9 sau 10 unități (cohortes, alae, numeri)[11]. Ai aștepta măcar un exemplu analog de cohors ,,Apulen-

[9] AISC, IV, p. 254; BIAB, XVI, p. 67.

[10] La care se poate adăuga *coh(ors) Pimansium Aure(liana)*, G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest 1938, p. 115, nr 61 (cf. *Anuarul Institutului de Istorie națională*, Cluj, XI 1947, p. 402), după o localitate necunoscută, posibil în Asia sau în Africa, nu în Tracia ori Moesia(?).

[11] În cercetarea noastră monografică asupra Daciei Romane: ,,Daco-geții în imperiul roman (înafara Daciei)", cap. ,,Auxilia Dacorum".

sium", „Napocensium", „Porolissensium" etc., — ceeace nu se atestă, trupele recrutate în provincia carpatică (duse toate imediat după constituire în alte provincii: Britannia, Pannonia, Syria ş.a.) numindu-se *Dacorum* (*Getae*; 1 sau 2 coh. *Sacorum*, din Dacia?), după poporul care locuia ţara, iar nu după oraşe-sate sau regiuni, zone; nici măcar după vechile „triburi" (popoare, gentes?) ale Daciei preromane şi desigur ale celei romane amintite cu numele de geograful antic[12]. Drept aceea, felul numirii cohortelor din toate regiunile noastre traco-dace este diferit de cel din Orient, iar analogia cu „Palmyrenorum", „Antiochensium" etc. nu se aplică aici, fiind prea puţin probabil că în Dacia ar fi putut să existe vreun caz identic celor din marile centre urbane ale Asiei apusene (Palmyra, Antiocheia, Damascus). În consecinţă, „Cumidavensis" din inscripţia rîşnoveană nu este un „ethnicon-eponim" (adică nume „naţional") echivalent cu *Breucorum*, *Dacorum*, *Gallorum*, *Hispanorum*, *Raetorum*, *Thracum* etc. (genetive plur.), ci un simplu determinativ local — geografic, adaus secundar la numele principal de genul „Dacorum", „Gallorum" (acel „Stammesname" dat unităţii după tribul, „natio", populaţia din care a fost formată şi era recrutată cîtăva vreme la început), cum a fost definit demult de către cercetători „adaus la un alt nume principal, epitet geografic, ca *Dacica*, *Germanica*, *Macedonica*, *Malvensis*, *Syriaca*"[13], —pentru care (cum se vede) nu lipsesc analogii, chiar dacă nu sînt cazuri absolut identice.

Deci lectura rîndurilor 7—8 ale inscripţiei rîşnovene trebuie reconsiderată printr-o examinare mai atentă. Rîndul 7 este rupt în două bucăţi tocmai dealungul numelui principal purtat de unitate: COH VI N° ultima literă fiind mai mică, la marginea de sus, avînd forma nu rotundă (sau ovală) ca în alte locuri (fie că este mare O în COH, fie că e mai mic ca în numele [Ias]DI°), ci lungăreaţă, aproape patrulateră, aducînd în chip firesc cu un D şi avînd latura stîngă în formă de linie verticală, nu arcuită[14]; încît nu se citeşte „No", ci ND, iar VI dinaintea lor este nu cifra „şase (6)" roman, ci literele *Vi*— dintr-un nume propriu. Nu este de citit nici „coh. VI N°[va]", dar nici „coh. VI No[ric(orum)]", a doua „versiune" respinsă

[12] Ptol. III 8,3: *Anarti*, *Saldensi*, *Predavensi*, *Biefi*, *Albocensi*, *Teurisci*, *Buridavensi*, *Ratacensi*, *Potulatensi*, *Ceiagisi*, *Costoboci*, *Cotensi*, *Caucoensi*, *-sensi*, *Piefigi* (în greceşte cu terminaţia de nomin. plur. decl. II *-oi*; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 248—249); cele mai multe dintre aceste etnonime sînt derivate de tip roman, cu sufix latin *-enses*, din vechi localităţi daco-getice (*Anuarul Instit. Ist. Naţ.*, XI, p. 400—403).

[13] RE, IV, 233 „als Zusatz zu einem anderen Hauptnamen tretende geographische Beinamen, wie Dacica, Germanica, Macedonica, Malvensis, Syriaca".

[14] Fapt scos în relief chiar de către Alföldi (infra, nota 16), după fotografia destul de bună [faţă de starea scrierii] (AISC, IV, planşa I) „az állítólagos *nova* szónak kis *o*-ja van a — sajnos gyenge — fényképhasonmás szerint inkább *D* ..."; exemple analoge ar fi: CIL, III 799 EIVS^{D} (cu D mic, deasupra), 2381 CLOD (la fel); dar CIL, XIV 4795 EDRVM scris astfel în loc de EORVM etc. Eroare de lapicid, confuzie şi intervetire de litere O în loc de D ar fi foarte simplă şi firească. Însă chiar dacă pe piatra din castrul Rîşnov ar fi scris limpede şi sigur VIN° (şi nu VIND), este evident că nu ar trebui acceptată sub niciun motiv lectura ineptă „VI No[va]".

aprioric pe bună dreptate[15]. Singura lectură admisibilă este COH VIND, *coh(ors) Vind(elicorum)*, posibil şi ,,Vind/[el(icorum)]", sau în fractură la începutul rîndului 8 chiar semnul pentru *miliaria* ∞ ori P(ia) F(idelis); încît numele întreg al unităţii la nominativ singular: *coh(ors) Vind(elicorum) /[p(ia) f(idelis)? C]umidavensi/[s? Al]exandriana*. Era soluţia sugerată de subsemnatul (oral, fără efect) descoperitorului încă în a. 1943, neluată în seamă şi necitată de autor (AISC, IV; nu-i convenea, apărînd prea ,,modestă", mai puţin ,,spectaculară"), dar care în chip firesc şi oarecum necesar (ca ceva ce se impunea ,,dela sine" pentru oricine este familiarizat cu materialul documentar şi cu problemele organizării militare a imperiului roman şi a provinciei Dacia în sec. II—III) a susţinut-o independent şi în chip original istoricul-epigrafist budapestan A. Alföldi la timpul său[16]. Terminaţia determinativului local-geografic este nominativ *-ensis*, *Cumidavensis* (nu genetiv plural ,,Cumidavensium"), —S final fiind de trecut la începutul rîndului 9 potrivit cu spaţiul disponibil[17], dacă nu este cumva de citit chiar CVMIDAVENSI(s), ultimul -S omis de lapicid, —eroare grafică la fel ca ALEXANDRIANAE cu AE (ligatură) în loc de simplul -A. Cum se vede, soluţia aleatorie ,,coh(ors) VI No[va C]umidavensi[um]" se învîrtea în cercul vicios al unei argumentări ticluite şi fundamentate pe două premise false: *a)* lectura adoptată aprioric (cu dacii... ,,cumidavenses") susţinută de *b)* reconstituirea grafică denaturată, care nu se preocupa de extensiunea şi dimensiunile cîmpului inscripţiei, de locul şi spaţiul ce revin buchilor ,,întregite", unde adesea contează de fapt nu numai fiecare literă, ci chiar o jumătate de semn grafic avînd oarecare importanţă, căci (aleasă greşit ori înfiptă şi înghesuită cu forţa în desen) litera nepotrivită viciază întregul context, antrenînd spre interpretări aberante[18].

[15] AISC, IV, p. 245, nota 33; reluată ca originală de J. Szilágyi, *A Daciai erődrendszer helyőrségei* (Dissert, Pannon., II 21, Budapest, 1946), p. 20 şi în *Acta Antiqua*, Budapest, II 1953, p. 186.

[16] Alföldi András, *Keletmagyarország a római korban* [Ungaria de est în epoca romană], în colecţia de studii *Magyarok és románok* edit. Deér J.—Gáldi László (*A magyar történettudományi intézet évkönyve*, 1943), vol. I, p. 44, cunoscută nouă numai în a. 1946, după prima redactare a acestui articol; ,,azonban már önmagában véve az is hihetetlen, hogy Dácia egyetlen vidéke hat *cohors*ot adhatott volna s mégis ezek közül eddig máshol egyetlen egyről sem esett szó (etc.); a valoságban egyszerűen téves a Macrea olvasása (supra, nota 14); így mi a *coh(ors) Vind(elicorum) [c.R. C]umidavensi[s Al]exandriana* olvasást ajálnhatjuk ...". D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti 1968, p. 378 ,,după unii *cohors I Vindelicorum Cumidavensium*". SCIV, XXIII 1972, p. 70.

[17] Faptul că toponimicul cu terminaţia controversată ,,CVMIDAVENS-" era continuat eventual în rîndul următor (9) prin -S (nu cu -VM presupus de falsa reconstituire Macrea—Moga, AISC, IV, p. 236; BIAB, XVI, p. 64; autorul desenului era arheologul-preistorician Marius Moga [Timişoara] neamintit cu numele în AISC, IV) este arătat pînă la evidenţă — dacă mai apare necesar — de lungimea rîndului 7 în reconstituire grafică impusă în mod obligatoriu de literele TVS ale cuvîntului SENA/TVSQVE, ce nu pot fi deformate în grafic prin înghesuirea a cinci litere [VM ALE] r. 9 în spaţiul echivalent ocupat de trei litere (TVS) în r. 7.

[18] Importanţa aşa-ziselor ,,mărunţişuri" grafice în studiul inscripţiilor antice nu poate fi îndeajuns subliniată, peste tot, mai ales în cazuri cu implicaţii social-istorice deosebite, ca cel din Rişnov, care ,,dovedea" existenţa a ,,cel puţin 15 cohorte de daci" (AISC, IV, p. 259; BIAB, XVI, p. 68) etc. — aserţiuni care totuşi au reuşit să deruteze (nota 8) în lipsa unui control şi cuvenita punere la punct.

Lectura textului epigrafic „cumidavens" din Rîşnov, cu „mica rectificare" propusă de Alföldi şi de noi la reconstituirea Macrea — Moga (a. 1944) este (*fig. 4 b*):

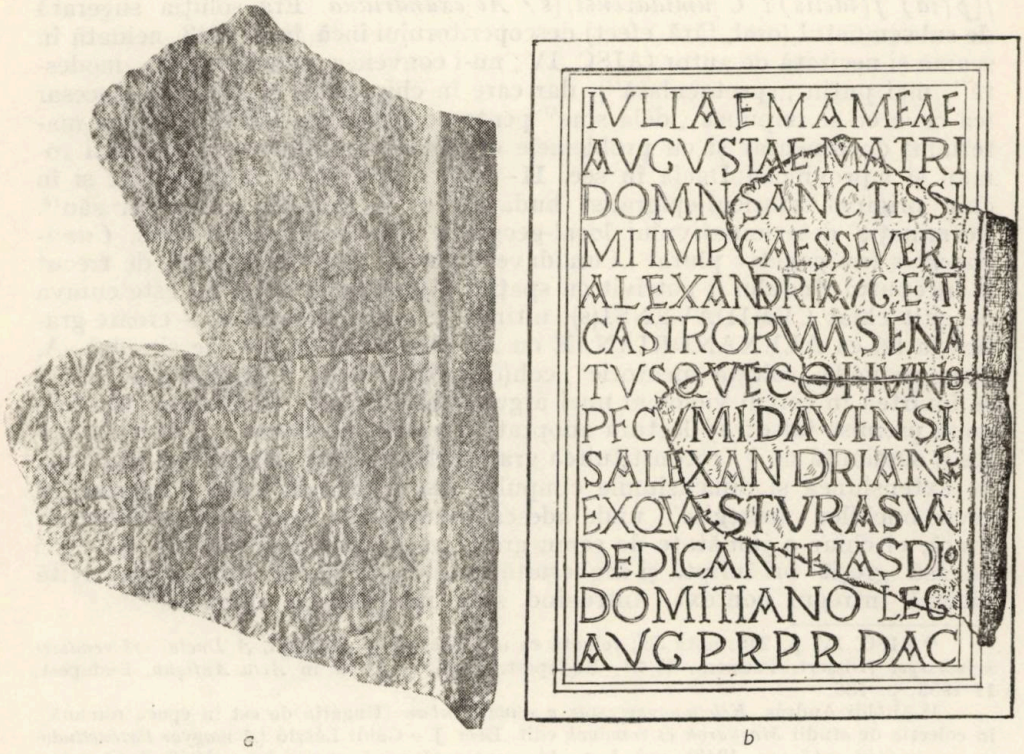

Fig. 4. Altarul onorific pentru împărăteasa Iulia Mamea (Rîşnov, jud. Braşov), fragment (Muz. Braşov): *a* starea actuală a fragmentului (cîmpul inscripţiei), *b* reconstituirea grafică.

[I u l i a e M a m e a e
A u g u s t a e m a t r i
dom(ini) n(ostri) sanctissi-
mi imp(eratoris) caes(aris) Severi
Alexandri] aug(usti) [e]t
[c a s t r o r] u m s e n a-
[tus]que Coh(ors) Vind(elicorum)
[?p(ia) f(idelis) C]umidavensi-
[s A l e] x [a n] d r [i a] n a<e>
[ex quae]s t u r a s u a
[d e d i c a n t e I a] s d i o
[D o m i t i a n o l] e g (a t o)
[aug(usti) pr(o)pr(aetore) Dac(iarum)].

Traducere : „[Iuliei Mamea augusta mamă a stăpînului nostru prea veneratul împărat cesar Severus Alexander] augustul și [a castrelor-cetăți] precum și a senatului (roman), cohorta de Vindelici [? pia fidelis] Cumidavensis Alexandriana, din quaestura (cassa) proprie (a făcut

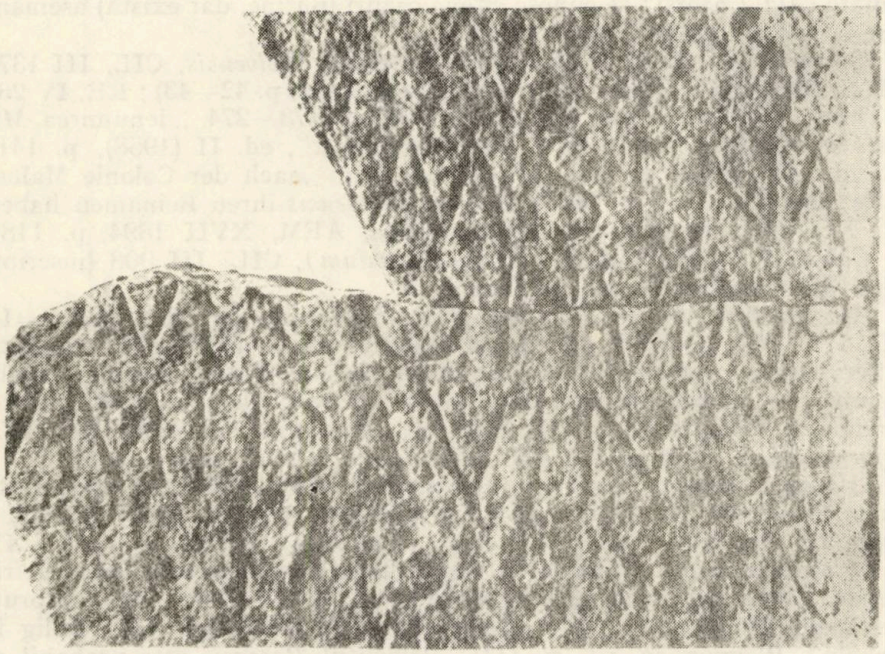

c) detaliu din r. 5—9 al fragmentului.

acest monument), [dedicat de] Iasdius Domitianus guvernatorul imperial propraetor al (provinciilor) Dacia".

În inscripția fragmentară rîșnoveană este evident o cohortă auxiliară de V i n d e l i c i (populație pe malul drept al cursului superior al Dunării)[19], staționată pe la a. 222—235 — desigur și mai înainte — în Cumidava, după care și-a luat „supranumele", determinativul local-geografic „Cumidavensis". Asemenea nume erau obișnuite (cum s-a relevat) în primul rînd la formațiile etnice — „barbare" ale armatei romane, la început cu simplul

[19] Vindelicii locuiau pe podișul suabic-bavarez dintre Dunăre, Inn și Alpi; *Vindelicia*, în Lübker, *Reallexikon*, ed. IV (1914), p. 1112; A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Leipzig, III (1914), 331—338; RE, IX A (1961), col. 1—17 (R. Heuberger).

nume al „etniei", apoi numiţi *Numerus (Numeri)*[20] (de ex. Numerus Palmyrenorum Porolissensium, Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, N. Maurorum Tibiscensium, N. Syrorum Malvensium, CIL, VIII 9381, cu lectura corectă dată în a. 1971; supra, p. 45), mai rar la formaţiile auxiliare zi se regulate (*Ala, Cohors*) ; se cunosc cîteva cazuri (puţine, dar există) asemănătoare cu cel din epigrafa rîşnoveană ;

Cohors I F(lavia ?) M(iliaria ?) Bryttonum Malvensis, CIL, III 13704 (=ILS, 9009 = IG, X/II, 1, nr 147 ; textul supra, p. 42—43) ; RE, IV 262 ; D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1942, p. 273—274, „denumirea *Malvensis* se referă la provincia în care a staţionat", ed. II (1958), p. 141—142, ed. III (1968), p. 347 ; ori posibil chiar „nach der Colonie Maluese dürfte auch die *coh. I F. M. Bryttonum Malvensis* ihren Beinamen haben" RE, XIV 927 (Fluss) ; cf. Th. Mommsen, AEM, XVII 1894, p. 118[21] ;

Cohors I P(almyrenorum) P(orolissensium), CIL, III 908 (inscripţie latină din Potaissa-Turda, în Dacia) ;

Ala equitum Numeri Palmyrenorum Porolissensium, ILS 9472 (=IG, X/II, 1, nr 146, inscripţie greacă din Thessalonice onorînd pe Gaius Mestrius Servilianus „praefectus alae equitum Numeri Palmyrenorum Porolissensium", — ambele formate din cadrele sau resturile unui Numerus Palmyrenorum Porolissensium (W. Wagner, *Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, 1938, p. 174—175, 56) ; AL(a) PALM. supra, p. 39 ;

Ala exploratorum Pomariensium, numită după localitatea unde a staţionat *Pomarium* (în Mauretania Caesariensis ; RE, I, 1258) ; posibil şi *Cohors II Aug(usta) Nervia Pacensis (miliaria) Brittonum*, CIL, XVI 61, cu numele insolit („für ihren ungewöhnlichen Namen ist eine befriedigende Erklärung noch nicht gefunden", RE, IV 264 ; „der Ursprung ihres nichtalltäglich und sehr weitläufigen Namens liegt vollständig im Dunkeln", Wagner, *op. cit.*, p. 111) ; elementul *Pacensis* este probabil un derivat dintr-o localitate *Pax*, ori *colonia Pacensis* ;

[20] *Numerus*, în *Dictionnaire des antiquités* (Daremberg—Saglio), IV, p. 117—118 (R. Cagnat) ; RE, XVII (1937), col. 1327—1341, 2537—2554 (H. T. Rowell), lacunos, cu greşeli ; la fel V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 194—202 ; F. Vittinghoff, *Zur angeblichen Barbarisierung des römischen Heeres durch die Verbände der Numeri*, în *Historia* (Wiesbaden), I, 1950, p. 389—407 ; J. C. Mann, *A note on the Numeri*, în *Hermes*, 82 (1954), p. 501 şi urm. ; cf. E. Swoboda, *Carnuntum* (1964), p. 247. Studiul de bază este vechiul *Die Numeri* al lui Th. Mommsen, *Hermes*, XIX, p. 219—231 (= *Gesammelte Schriften*, VI, 1910, p. 103—115). Ultima lucrare de ansamblu : Horst Callies, *Die fremden Truppen im römischen Heer des Prinzipats und die sogenannten nationalen Numeri*, în *Bericht der römisch-germanischen Kommission*, 45 (1964), p. 130—227. SCIV, XXIII 1972, p. 74—76 („Numeri" din Dacia).

[21] La mijlocul secolului al II-lea este atestată *civitas Romulensium Malvensium* : „curator civitatis Romulensium Malvensium" în celebra inscripţie mult controversată din Sevilla (Spania) în cinstea lui Sextus Iulius Possessor, CIL, II 1180 = ILS, 1403 ; D. Tudor, *În amintirea lui C. Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 526 ; *Oltenia romană*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 135—145 (ed. III, 1968, p. 211—214) ; *Magazin Istoric* (Bucureşti), 1969, nr. 3, p. 2—5, nr. 9, p. 22—23 ; H. Nesselhauf, *Madrider Mitteilungen*, IV 1963, p. 180—184 (*AnnÉp*, 1965, 237). Alte atestări ale „Malvei" fie localitatea : *colonia Maluese ex Dacia* CIL, XVI 144 (dipl. militară), CIL, VI 1149 = ILS 1107, fie provincia : *praesidem prov. Daciae Malvensis* CIL, III 13704 etc. ; *Die Sprache der Thrako-Daker* (1969), p. 127 ; cf. *Numerus Syrorum Malvensium* (supra, p. 45).

în același fel au fost interpretate numele geografice în denumirile: *cohors I Lusitanorum Cyrenaica, coh. I Thracum Syriaca, coh. Gallorum Dacica, ala Thracum Mauretana* (cohorta de lusitani aflătoare în Cyrenaica, cohorta de traci aflătoare în Syria ș.a.m.d.).

Aceste cîteva exemple disponibile învederează (cum bine a relevat C. Cichorius) că și formațiunile auxiliare numite regulate (*alae, cohortes*) puteau să primească în secolul al III-lea (eventual chiar mai înainte) determinativul geografic după localitatea sau provincia (*Malvensis, Pomariensis, Cyrenaica, Syriaca, Dacica* ș.a.); în cazul din Rîșnovul brașovean: *Cumidava, Cumidavensis*, localitate — sau poate regiune, teritoriu — în care staționa. Despre asemenea elemente topografic-geografice în nomenclatura unităților auxiliare s-a observat „în interiorul provinciei dela care era derivat, aproape că nu erau utilizate"[22]. Atare principiu elastic și aproximativ nu se aplică în cazul lui „Cumidavensis", căci nu este de presupus că prin anii 230 *cohors Vindelicorum* va fi venit în castrul de lîngă Rîșnov cu denumirea (supranume) luat în altă provincie (Moesia etc.) ori în altă localitate a Daciei romane.

Dintre unitățile auxiliare (cohortes) formate în Vindelicia — atestate documentar: *cohors I Vindelicorum, coh. IV Vindelicorum* și o *cohors Raetorum et Vindelicorum*[23] —, numai *cohors I Vindelicorum miliaria civium Romanorum pia fidelis* este cunoscută în Dacia fiind astfel deocamdată singura ce poate fi luată în considerare pentru castrul de lîngă Rîșnov[24]. Unitatea a staționat în sec. I e.n. la Rinul inferior (CIL, XIII 8320 „Cassius Gesatus Borisi f(ilius)", originar de prin Raetia sau Vindelicia); din epoca Flavilor, în Pannonia (la Szekszárd), unde are încă efective celto-vindelice[25]. Spre sfîrșitul sec. I este adusă în Moesia Superior (CIL, XVI 46; a. 100); participă la campania de subjugare a Daciei, unde rămîne pînă la evacuarea provinciei; atestată în diploma din 2 iulie a. 110 (CIL, XVI 163 „ I VINDELICOR ∞ C R P F ET SVNT IN DACIA") Se pare că a staționat la început în castrul de lîngă V ă r ă d i a (ARCIDAVA, jud. Caraș-Severin)[26], unde s-a găsit o placă de bronz cu inscripția COH(ortis) I VINDELICO(rum) IVLI MARTIALIS C(enturia) CLEMEN(tis). La a. 144 se află în Dacia Superior, CIL, XVI 90 „I VIND ∞ ET SVNT IN DACIA SVPER SVB MVSTIO PRISC[o]". Semnificativ pentru compunerea efectivelor și locul de staționare pe la mijlocul sec. II este

---

[22] „Innerhalb der Provinz, von der der Name hergeleitet ist, werden sie fast nie gebraucht", RE, IV, 233 (Cichorius).

[23] RE, IV, 350—351, 328 (Cichorius); E. Ritterling — E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland*, Wien, 1932, p. 223—234.

[24] Numele ei apare în inscripții prescurtat: VIND (CIL, III 1343, 3562), VINDELIC (CIL, X 4873), VINDELICOR (CIL, XVI 107; *Dacia*, VII—VIII, p. 333), VINDELICO (*Istros*, I, 1934, p. 69), V (C I V pe cărămizi stampilate), dar și VN (COH I VN, la Tibiscum; *ActaMN*, VII, 1971, p. 138—143). Un caz absolut identic cu „coh. Vind(el.) Cumidavensis" nu găsim (se pare că n-a apărut încă în documentarea epigrafică).

[25] *Germania*, XIX, 1935, p. 227 (*AnnÉp*, 1935, 103) „Surus Essimni f. Cattenas miles coh. I Vind., ann. XXXX, stip. XX, h.s.e., Florus et Bassus ...".

[26] Gr. Florescu, *Le camp romain de Arcidava (Vărădia)*, în *Istros*, I, 1934, p. 60—72. Castrul de lîngă Vărădia avea dimensiunile 172 × 153 m, 2,65 hectare.

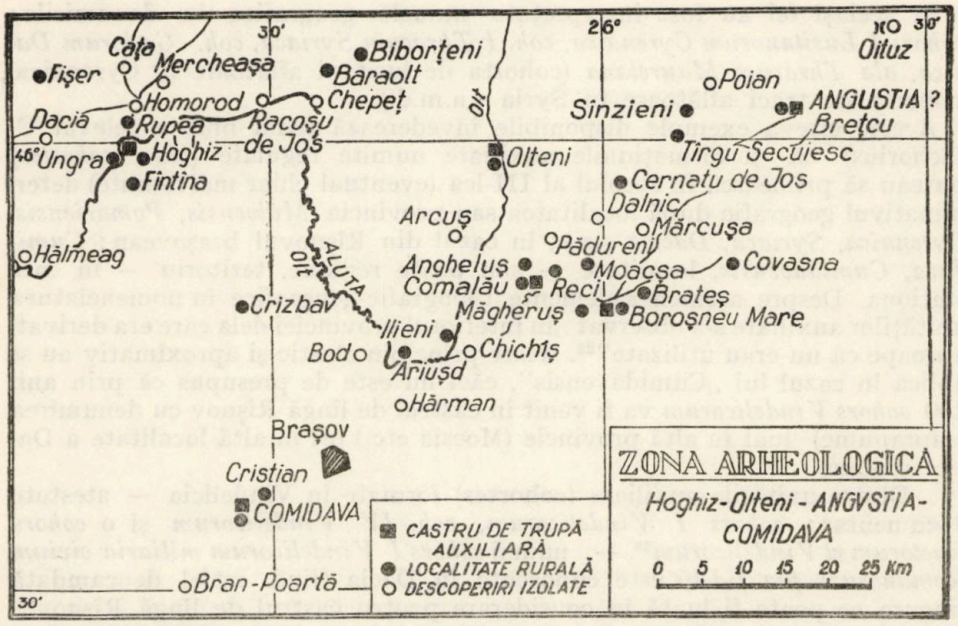

Fig. 5. Harta schematică a teritoriului Cumidavei (Rîșnov), după *Tabula Imperii Romani*, L 35 (București, 1969).

diploma CIL, XVI 107 (a. 157) „I VINDELICOR [∞ ... et sunt in Dacia Supe]R(iore) SVB STATIO PRISCO [leg(ato)] — CO—H(ortis) I VINDELICOR ∞ CVI PRAEEST L VERSINIVS APER HISPELL(o) EX PEDITE B A R S I M S O CALLISTENIS F(ilio) CAES(area)", la Tibiscum[27]; după numele semit al ostașului veteran s-a presupus că unitatea ar fi participat în a. 132—135 la sdrobirea răscoalei iudeilor[28]; care este

[27] Castrul Tibiscum (Jupa, lîngă Caransebeș, pe malul stîng al rîului Tibiscus-Timiș), 170 × 210 (sau mai mulți) m; săpături arheologice G. G. Mateescu (a. 1927; nepublicate, necunoscute); M. Moga (Timișoara), a. 1964—1970, *Revista Muzeelor*, 1965, p. 433; SCIV, XVI 1965, p. 598; XVIII 1967, p. 530; cf. Lapidarul Muz. Banat. (infra, p. 57).

[28] RE, IV, 350 (Cichorius) „gestatten vielleicht Name und Heimat des *Bar Simso(n) Callisthenis* f. aus Caesarea einen Schluss. Da dieser Israelit schwerlich in eine im fernen Siebenbürgen stehende Truppe eingestellt sein wird, werden wir eine zeitweilige Anwesenheit der Cohorte in Palaestina anzunehmen haben und da der Diensteintritt des Mannes gerade in dieser Zeit von Hadrians Judenkrieg fallen muss, wäre es denkbar, dass die *coh. I Vind.* entweder damals überhaupt im Orient gestanden hat, oder aber für den jüdischen Krieg zeitweilig dorthin geschickt worden war"; ceeace erau dispuși să admită unii (Wagner, *op. cit.*, p. 197; Christescu, *op. cit.*, p. 191; dar considerat „nicht zwingend", K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 191), fără să observe lipsa totală de valoare, chiar absurditatea unei asemenea deducții; după „criterii" ca acesta, ar însemna că fiecare unitate militară ar fi trebuit să staționeze ori să străbată teritoriul de recrutare al fiecărui ostaș al său: *Numerus Germanorum* de lîngă Orăștioara (jud. Hunedoara) să fi stat în sudul Asiei Mici de unde era soldatul Zenon Tarasi (*AnnÉp*, 1910, 152), *cohors I Batavorum miliaria* să fi trecut prin Africa de nord-vest spre a primi pe (?) Meatinus Birsi (SCIV, XVIII 1967, p. 178—180) ș.a.m.d.

evident o falsă ipoteză. Descoperirea diplomei la Tibiscum și a unor cărămizi cu stampila C I V (CIL, III 8074, 25d ; ACMIT, 1929, p. 315) ; descoperirile epigrafice din săpăturile a. 1964—8[29] indică staționarea aici a trupei, din care făcea parte și un *Aurelius Laecanius Paulinus :* mare altar votiv de marmoră ,,Deo Soli Ierhaboli pro salutem d(ominorum) [[d.]] n(ostrorum [[n.]] aug(ustorum) [[g.]], Aurel(ius) Laecanius Paulinus vet(eranus) exc(ustode) a(rmorum) coh(ortis) I Vind(elicorum) et dec(urio) col(oniae) Sarmiz(egetusae) v(otum) l(ibens) s(olvit)", *Tibiscus*, Timișoara, 1970 (1971) p. 44—45, (= SCIV, 23, 1972, p. 497 = *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974, nr 11) datînd din a. 211, al doilea ,,dominus noster augustus" cu inițialele martelate este P. Sept. Geta asasinat de fratele său M. Aurelius Antoninus-Caracalla, în a. 212) ; același în dedicația ,,I O M, Laecanius Paulinus vet(eranus) v(otum) [p(osuit)]", *Lapidarul Muz. Banat.* nr 13 (= *Tibiscus*, 1970, p. 49) ; cărămizi CIV și COH I VN (*ActaMN*, VII, p. 141) ; de menționat din aceeași unitate (?) tracul activ, mort în serviciu ,,D M, Brisanus Aulusani miles co..." (*Lapidarul Muz. Banat.* nr 33). În timpul lui Septimius Severus, unitatea este menționată într-o dedicație colectivă a unor detașamente la MICIA (Vețel), CIL, III 1343 (COH I VIND ; *Lapid. Muz. Banat.* nr 56 ; cf. *ActaMN*, V, p. 272—3). Din sec. II este cunoscut un tribunus italic din Venafrum, Sex(tus) Pulfenius Salutaris (CIL, X 4873 ,,Sex(to) Pulfenio C.f. Ter(etina tribu) Salutari M. Luccio Valerio Severo, praef. coh. IIII Gall. equitat., trib. mil. coh. I mill. Vindelic., praef. alae I Pannonior.,— flamini divi Traiani") ; la începutul veacului III, unitatea vindeliciană pare să fi fost transferată în estul Daciei, la Cumidava (Rîșnov).

Dacă ultima ipoteză este valabilă și se acceptă lectura propusă mai sus cu identitatea dintre *cohors I Vindelicorum miliaria* și ,,noua" *cohors Vind(elicorum) Cumidavensis Alexandriana*[30] la Rîșnov[31], se poate admite pentru titulaturile ei una din întregirile propuse (supra, p. 51), dat fiindcă

---

[29] *ActaMN*, V, 1968, p. 472—473 (N. Gostar).

[30] Epitetul ,,Alexandriana" este unul din ,,supranumele imperiale variabile" după *cognomen*ul împăraților romani (Severus Alexander în acest caz) ; G. M. Bersanetti, *I sopranomi imperiali variabili degli auxilia dell'esercito romano*, în *Athenaeum* (Pavia), XVIII 1940, p. 105—135 ; cf. SCIV, X, 1959, p. 314.

[31] Aserțiunea ,,în orice caz unitatea nu poate fi identică cu cohorta din inscripția a. 222—235 din castrul Rîșnov, cum încercă să argumenteze A. Alföldi, deoarece toate unitățile din sud-estul Daciei au ținut de Dacia Inferior, pe cînd *coh. I Vindelicorum* este cunoscută numai în Dacia Superior" *ActaMN*, V, p. 476 (N. Gostar) nu oferă vreun criteriu absolut obligatoriu, căci implică o prea rigidă concepție asupra legăturilor între cele ,,trei Dacii" și exclude posibilitatea ca vreo unitate auxiliară să fi fost transferată dintr-un district în altul al provinciei ; oare de unde știe tov. N.G. că asemenea deplasare era ,,imposibilă"? Dacă după atare norme transferarea cohortei I Vindelicorum dintr-o ,,Dacie" în alta nu este admisă, rămîne a se admite existența unei alte *Coh. Vindelicorum* care să fi fost deosebită de cea dintîi (poate tocmai prin epitetul ,,Cumidavensis") și care să nu se fi mișcat dintre ,,granițele" Daciei Inferior pînă la ordinul de evacuare dat de Domitius Aurelianus pe la a. 271/3. Nimic sigur în această privință ; sigur este însă că apartenența castrului Cumidava (Rîșnov) la Dacia Inferior și a castrului Tibiscum la Dacia Superior este departe de a putea constitui vreun argument valabil în sprijinul inepției epigrafice puse în circulație la 1944 cu ,,coh. VI Nova ..."

este o formaţie „miliară" şi poartă epitetul de „pia fidelis" (numele complet — înafară natural de epitetul „Alexandriana" apare numai în diploma din a. 110). Determinativul geografic *Cumidavensis* constituie dovada că unitatea a staţionat mai multă vreme în castrul dintr-o localitate cu nume evident daco-getic *Cumidava*, care era foarte probabil — dar încă nu absolut sigur — chiar castrul auxiliar roman din sau de lîngă străvechea localitate dacică menţionată de geograful Ptolemeu şi de inscripţia rîşnoveană dintre anii 222—235 e.n.[32]. Este aceasta o soluţie provizorie propusă cu rezerve pentru chestiunea deocamdată destul de grea, a legăturii dintre numele etnic şi cel local — geografic „Vindelicorum — Cumidavensis" purtat de o cohortă auxiliară. Alte descoperiri arheologice-epigrafice în viitor este de sperat că vor contribui la elucidarea unor aspecte şi amănunte pe care astăzi abia le putem întrezări: o altă inscripţie, diplomă militară sau cărămidă stampilată vor clarifica foarte simplu raportul dintre „Vindelicorum" şi „Cumidavensis", eventual data transferării cohortei în estul Daciei la Rîşnov şi participarea elementelor etnice locale (daci şi chiar „Cumidavenses") la serviciul militar roman în auxiliile provinciei carpatice.

I. I. RUSSU

CONTRIBUTIONS ÉPIGRAPHIQUES À L'HISTOIRE DE LA DACIE ROMAINE

(Résumé)

I. *Inscriptions de Thessalonique*

En relevant tout d'abord l'importance exceptionnelle du matériel épigraphique grec et latin pour l'ensemble de l'histoire ancienne, on souligne l'intérêt particulier du dernier „fascicule" des IG, X/II 1 (1972) contenant le matériel de la ville de Salonique, non seulement les pièces rédigées en langue grecque ou bilingues, mais aussi bon nombre d'inscriptions latines. On soumet à un examen plus attentif deux pièces concernant l'organisation militaire et politique de la province romaine de Dacie, à savoir IG, X/II, 1, N° 146 (= ILS, 9472) autel en grec érigé par la ville en l'honneur de „G. Mestrius Servilianus praefectus alae equitum numeri Palmyrenorum Porolissensium" *(fig. 1—2)*; on cite comme analogie AL(a) PALM. connue récemment en Dacie (briques avec estampille découvertes dans le camp romain de Boroşneu Mare, dép. de Covasna). — IG, X/II, 1, N° 147 (CIL, III 13704 =

[32] Fl. Costea, *Aşezarea dacică dela Râşnov*, în *Cumidava* (Braşov), IV, 1970, p. 17—26, cu 38 figuri; săpături cu rezultate mai ample în a. 1972.

ILS, 9009; *fig. 3*), autel honoraire en langue latine pour M. Aurelius Cassianus, vir egregius, praeses provinciae Daciae Malvensis, érigé par ses deux fils M(arci) Aurell(ii) Philippus (centurio) et Cassianus tribunus coh(ortis) I F(laviae?) M(iliariae) Bryttonum Malvensis; on discute tous les éléments épigraphiques et historiques contenus dans le monument de la puissante famille aristocratique macédo-gréco-romaine des „Aurelii", bien connus dans leur patrie à Salonique et à Beroia (Veria, Karaferia). On ajoute à la fin des observations de détail sur quelques pièces des IG, X/II, 1, en relevant un texte épigraphique ignoré dans ce fascicule et que nous avons copié au Musée de Salonique et reproduit en 1936.

II. *Cohors Vindelicorum Cumidavensis*

Un examen plus poussé de l'importante inscription sur pierre calcaire découverte en 1943 dans le mur d'un édifice du camp romain auxiliaire de Rîşnov (dép. de Braşov, en Transylvanie) a permis d'établir une lecture différente du nom de cohorte auxiliaire qui y tenait garnison. Le nom de cette unité militaire avait été mal lu et interprété par le découvreur de la pièce épigraphique M. Macrea (AISC, IV 1944, p. 343–361; BIAB, XVI 1950, p. 61–69 „*coh(ors) VI No[va C]umidavensi[um Al]exandriana*", – d'où il s'ensuivrait que „les Cumidavenses sont les Daces autochtones recrutés de la région de Cumidava; attestés épigraphiquement pendant le règne d'Alexandre Sévère comme défenseurs des frontières de la province ...; avec les six nouvelles cohortes de *Daci Cumidavenses*, le nombre des unités auxiliaires romaines composées de Daces se chiffre désormais à quinze ... „[!], AISC, IV, p. 326). La lecture réelle du nom de la cohorte avait été d'ailleurs indiquée dès 1944 par A. Alföldi (supra, p. 51 „coh(ors) Vind[el. *sive* p.f.? c.R. C]umidavensi[s Al]exandriana"; la lettre *o* (dans „No") de la prétendue „coh. VI No[va]" est en réalité un D plus petit. Par conséquent la lecture qui s'impose est VIND, tandis que „[C]umidavensi/[um]" est un simple nomin. singul. de [C]VMIDAVENSI[s] et non le génit. plur. de la IIIe déclinaison. Il s'agit d'une cohorte de *Vindelici* qui, à la suite d'un stationnement prolongé dans le camp à proximité de la localité daco-romaine de *Cumidava* (*Komidava*, Ptol.; toponyme typiquement géto – dace, sur le territoire de l'actuelle localité urbaine de Rîşnov), en avait pris le nom en tant que déterminatif géographique: *Cumidavensis*. C'est probablement la *cohors I Vindelicorum* qui au IIe siècle avait tenu garnison d'abord à Vărădia (ARCIDAVA?) et ensuite à TIBISCUM (Jupa, dép. de Caraş-Severin) dans le sud-ouest de la Dacie. On cite enfin quelques analogies pour le déterminatif géographique (comme *Malvensis*, *Pacensis*, etc.) des cohortes auxiliaires de l'armée romaine du Haut–Empire.

ÎNCEPUTURILE CLUJULUI MEDIEVAL

ÎNCEPUTURILE CASTRULUI ŞI SATULUI CLUJ

Prefacerile din sînul societăţii de pe aceste meleaguri transilvane scot la lumina istoriei noi realităţ istorico-geografice, existente de multe veacuri şi multe milenii, mai modeste sau mai importante, cu rol de seamă uneori în viaţa societăţii, ascunse alteori ochiului oficialităţii sau al cancelariilor emiţătoare de acte. Este istoria multor sate şi chiar oraşe, care, după o viaţă activă şi înfloritoare, au fost nevoite, din cauza vicisitudinilor vremii, să trăiască mai neobservate de cei ce au transmis posterităţii ştiri despre oameni şi despre faptele acestora. Este şi istoria aşezării de pe Someş, Napoca, care după o existenţă de sat *(vicus)* dac şi roman, de oraş, municipiu şi colonie romană, a scăzut în oameni şi însemnătate social-economică şi politico-culturală, fiind nevoit să se mulţumească, secole întregi, cu o existenţă mai modestă, aşa cum s-a întîmplat multora din aşezările dace şi romane. Dar ca şi numeroase altele, tot astfel nici Napoca dacă şi romană n-a dispărut.

În sprijinul afirmaţiei pot fi invocate mărturiile scoase la lumină de istorici şi arheologi în ultima vreme, datate din secolele IV—IX, poate fi invocată reapariţia, în izvoare, a aşezării, îndată ce lucrurile au început să se aşeze, să se îndrepte spre noile făgaşuri, ale evului mediu. Se integrează şi aşezarea de pe Someşul Mic în fenomenul demografic general, din Transilvania şi din alte părţi, unde procesul de feudalizare se petrece în sînul obştilor săteşti, din interiorul acestora şi din afara lor.

În Transilvania procesul de feudalizare din interiorul obştilor se petrece pe o lungă perioadă în timp, fiind influenţat şi grăbit chiar de ingerinţele din afară. Ceea ce înseamnă că paralel cu prefacerile din sînul obştilor, cu stratificarea populaţiei după starea economică şi, ca urmare, şi social-juridică, cu formarea unei pături mai subţiri, cu o situaţie materială mai bună şi cu o poziţie socială superioară în raport cu masa populaţiei, pătura conducătoare a popoarelor migratoare a sprijinit şi influenţat dezvoltarea păturii superioare a populaţiei băştinaşe.

Pomenirea documentară a aşezărilor omeneşti este în raport direct cu evoluţia procesului de feudalizare a obştilor săteşti. Ceea ce nu înseamnă că o aşezare oarecare este întemeiată în momentul pomenirii ei în izvoare. De obicei, în marea majoritate a cazurilor, de la întemeiere pînă la pomenire se scurg decenii sau chiar secole.

Înainte de a fi pomenit documentar, Clujul a existat ca cetate *(castrum)*, cu o garnizoană, firește modestă, aşa cum era şi cetatea, iar în apropierea cetăţii o aşezare sătească, nu prea mare nici ea.

În toată această perioadă de formare a relațiilor feudale, incipiente se înțelege, viața așezării întărite și a celei sătești nu se poate reconstitui decît conjectural din lipsa unor dovezi mai concludente. Logic, putem socoti desfășurarea vieții și aici asemenea ca și în alte așezări de același fel din Transilvania sau chiar din afara acestei provincii, unde dezvoltarea societății a fost asemănătoare.

Existau în Transilvania la începuturile feudalismului formațiuni prestatale relativ cuprinzătoare și bine organizate. Populația acestora trăia în așezări sătești, alături de care mai existau și unele așezări întărite *(castra)*, centre politice și militare.

În părțile Someșului ființa voievodatul (ducatul) Transilvaniei *(Ultrasilvanum)*, locuit de români și slavi *(Blacci et Sclavi)*, condus de voievodul român *(quidam Blacus)*, cu numele Gelu *(Gelou)*, ducele românilor *(dux Blacorum)*. În acest voievodat Anonymus pomenește o cetate *(castrum)*, așezată nu departe de rîul Someș *(juxta fluvium Zamus positum)*[1]. Cercetările arheologice au identificat, pînă acum, în acest spațiu mai multe cetăți din a doua jumătate a sec. IX — sec. X: Dăbîca, Murești, Șirioara, Moldovenești, Cluj etc. Toate sînt înconjurate de valuri de pămînt în această fază, toate așezate pe promontorii, mai mult sau mai puțin înalte, potrivit cu microrelieful local.

Dintre cetățile existente, două se cuvin luate în considerare pentru reconstituirea trecutului orașului nostru: Cluj și Dăbîca. Amîndouă sînt așezate în apropierea rîului Someș — așa cum spune Anonymus —, cea de la Cluj la o distanță de circa 200 m, cea de la Dăbîca la o distanță de vreo 9 km. Cea de la Dăbîca este mai bine cunoscută datorită cercetărilor sistematice din ultimii 6—7 ani ale arheologilor și istoricilor clujeni. Cel dintîi val de pămînt, cu șanțul de apărare corespunzător, înconjura cetatea Dăbîca din sec. IX—X pe o suprafață de circa 250 m diametru longitudinal. Valul de pămînt avea o lățime de 5 m și o înălțime între 1—1,50 m. Din loc în loc valul era întărit cu un gard de stîlpi, groși de 50 cm, înfipți vertical, legați între ei prin bîrne așezate orizontal și prin împletituri de nuiele. Șanțul de apărare, în formă de albie, avea o adîncime de 1,30 m și o lățime la bază de circa 2 m[2].

O așezare întărită, mult asemănătoare, a fost descoperită de curînd la Cluj-Mănăștur, în imediata vecinătate a orașului Cluj, pe locul numit Calvaria[3] pe terasa din dreapta Someșului Mic. Incinta fortificată are, pe axul principal, un diametru de 215/95 m; în trei părți, spre est, sud și vest, era înconjurată de un șanț de apărare, spre nord fiind apărată de un teren mlăștinos. Secțiunile realizate permit înțelegerea clară a stratigrafiei așezării întărite de la Cluj-Mănăștur, cu cele patru faze succesive de fortificare. Prima fază e adeverită de un val de pămînt

[1] *Anonymus (P. magister) Gesta Hungarorum.* cap. 24—27, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery E., vol. I, Budapest, 1937, p. 65—69.

[2] Șt. Pascu, M. Rusu etc., *Cetatea Dăbîca*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1969, p. 158—180.

[3] Informațiile despre așezarea întărită de la Cluj—Mănăștur ne-au fost oferite de tovarășii Petre Iambor și Ștefan Matei, cercetătorii așezării și, deci, buni cunoscători ai situației.

păstrat pe o înălţime de circa 1,90 m, ridicat peste humusul antic al terasei. Valul, din straturi succesive de pămînt galben şi negru, avea faţa dinspre interiorul incintei îmblănită cu bîrne groase de lemn, aşezate orizontal una peste alta, întărite, din loc în loc, cu alte bîrne, dispuse vertical-oblic. Iniţial valul era mult mai înalt; dar partea superioară a fost distrusă cu ocazia ridicării celui de al doilea val. În stadiul incipient al cercetărilor se observă analogii izbitoare cu Dăbîca, atît în succesiunea valurilor, cît şi în sistemul de construcţie, atît în ce priveşte înălţimea, cît şi lăţimea celui dintîi val. Contemporaneitatea celor două aşezări întărite, de la Cluj-Mănăştur şi de la Dăbîca, este evidentă. Datarea în sec. IX—X se mai poate susţine şi prin bordeiele descoperite în a doua şi a treia secţiune, construite în faza de funcţionare a celui de al doilea val, deci în a doua fază, după înlocuirea primului val, şi încetarea primei faze de funcţionare. Ceramica lucrată cu mîna şi la roată înceată, de culoare neagră, cu analogii la Dăbîca şi la Şirioara, descoperită în bordeie şi pe vatră, este datată cu precădere în sec. X. Ceea ce înseamnă că primul val, prima fortificaţie este mai veche, din sec. IX — începutul sec. X.

În cetatea de la Dăbîca şi în aşezarea sătească din apropiere s-au descoperit anumite obiecte, urme ale culturii materiale a oamenilor locului sau a nivelului lor de civilizaţie: ceramică lucrată cu mîna sau la roată înceată, pandantive şi nasturi din argint aurit, de factură bizantină, vîrfuri de săgeţi, pinteni din fier placaţi cu foiţă de aur de tip carolingian, fragmente de mînere şi cercuri de fier de căldăruşe de lemn, fusaiole, daltă, vîrf de cuţit de plug etc.

La Cluj-Mănăştur cercetările fiind în faza incipientă n-au scos la lumină asemenea urme de cultură materială în aşezarea întărită din prima fază. Au fost descoperite întîmplător în grădinile din apropierea cetăţii resturi de ceramică lucrată cu mîna şi la roata înceată, iar cu ocazia unor lucrări edilitare, în vatra oraşului de azi, unele urme ale culturii materiale a oamenilor locului: ceramică, obiecte de podoabă, din bronz sau argint aurit (cercei, nasturi, inele). Va fi fost aşezarea întărită *(castrum)* Cluj în apropierea oraşului de astăzi, adică la Cluj-Mănăştur şi cea sătească la marginea nord-estică a acesteia, pînă în vatra oraşului de acum? Ipoteza pare verosimilă, deoarece în vatra oraşului de astăzi nu s-au găsit urme ale aşezării întărite, din această vreme, dar s-au găsit obiecte folosite de populaţia satului. Firește, obiectele care satisfăceau nevoile populaţiei săteşti vor fi fost mai numeroase şi mai pretenţioase, asemenea celor descoperite la Dăbîca; însă cercetările sistematice sînt de abea la început.

Populaţia aşezării de la Dăbîca şi, asemenea aceleia, şi a populaţiei de la Cluj — ca de altfel a întregii Transilvanii din această vreme — nu era întru totul omogenă din punct de vedere social-economic. Diferenţierea începuse să submineze şi în aceste părţi societatea organizată în obşti. Nu este vorba încă în această vreme de o diferenţiere a populaţiei în clase sociale bine distincte, cu poziţii şi interese contradictorii şi antagonice, ci

de deosebiri de stare economică şi social-juridică în cadrul obştilor, unde pămîntul continua să se lucreze în devălmăşie, potrivit cu nevoile şi posibilităţile familiilor ; unde pămîntul se împărţea periodic, prin sistemul tragerii la sorţi, între membri obştii ; unde o pătură subţire, ajunsă la o situaţie mai bună, ocupînd anumite dregătorii în obşte (juzi, cnezi, juraţi etc.) beneficia de o ,,soartă" mai bună, cantitativ şi calitativ ; unde o parte a produselor cerealiere se păstra pentru nevoile obştii ; unde judecata se făcea de jude, ajutat de oameni buni şi bătrîni, pe baza legii nescrise, a obiceiului pămîntului ; unde oamenii trăiau modest, cu bucuriile şi necazurile lor.

Dintre acestea din urmă, invaziile, expediţiile de pradă, războaiele cauzau cele mai mari nenorociri. Pentru adăpostul populaţiei şi pentru apărarea oamenilor şi a bunurilor, unele aşezări se înconjoară de valuri de pămînt şi palisadă, luînd înfăţişarea unor cetăţi sau mai corect castre. În jurul acestora, oferindu-i-se în mai mare măsură adăpost, se aşează populaţia sătească ce-şi continuă viaţa de toate zilele, cu îndeletnicirile sale, cu necazurile şi bucuriile sale. Ori invers, conducătorul obştii sau a uniunii de obşti, cnezul sau voievodul, construieşte un castru, într-un loc potrivit din punct de vedere strategic, dar şi economic, în vecinătatea unei aşezări preexistente.

Castrul îndeplinea şi atunci mai multe funcţii : militar — de apărare a unei regiuni, mai întinse sau mai restrînse, în eventualitatea unor invazii, adăpostirea, între valurile castrului a populaţiei şi a bunurilor acesteia în asemenea împrejurări ; politic-administrativ — de conducere administrativ-judiciară şi fiscală a populaţiei dintr-o zonă geografică mai întinsă, corespunzătoare unei uniuni de obşti, de pe valea unui rîu, dintr-o depresiune naturală ; economic — de valorificare a bunurilor solului şi subsolului din zona respectivă, de supraveghere a drumurilor pe care se transportau bogăţiile subsolului spre alte locuri unde lipseau acestea, mai ales sarea şi fierul.

Asemenea funcţiuni îndeplinea în sec. IX—X şi castrul Cluj, adeverit, prin ultimele săpături, în marginea oraşului de azi, la Cluj-Mănăştur. Aşezarea era cît se poate de prielnică : O depresiune cu o altitudine de 370 m, la confluenţa Someşului Mic, cu Nadăşul şi Valea Chintăului, înconjurată de jur împrejur de dealuri acoperite de păduri proteguitoare : Hoia (500 m) spre nord-vest, Lombul (684 m) spre nord-est, dealul Feleacului (750 m) spre sud-est. Aşezarea din depresiune nu era, totuşi, izolată de regiunea înconjurătoare : văile şi dealurile erau însoţite sau tăiate de vechi drumuri, construite unele de romani, altele după aceea : spre Turda şi de acolo mai departe spre Alba Iulia şi Sibiu, de unde trecea în Ţara Românească — spre sud-est; spre Zălau şi Oradea, de unde continua spre Pannonia şi de acolo spre centrul Europei — spre nord-vest ; spre Gherla, Dej, Bistriţa, trecînd mai departe în Moldova — spre nord-est.

Existau, deci, condiţii prielnice, suficiente, pentru ca vechea aşezare daco-romană, Napoca, să-şi continue existenţa, mai modestă, este adevărat decît în vremea cînd a fost municipiu şi colonie, potrivit cu împrejurările de timp şi de loc. Existau, de asemenea, condiţii ca Napoca să-şi sporească însemnătatea cînd împrejurările erau ceva mai favorabile, cînd societatea

începe să se organizeze mai temeinic. Lîngă aşezarea ,,civilă'' Napoca se construieşte un castru, după toate semnele relativ important şi puternic, aşa cum demonstrează secţiunile trasate în ultimii doi ani.

În această situaţie se găsea cetatea din apropierea Someşului cînd se abate şi prin aceste părţi expediţia unuia din triburile maghiare, condusă de o căpetenie cu numele Tuhutum. Înaintarea maghiarilor a urmat depresiunea Almaşului, ce începe îndată după ieşirea din Porţile Meseşului; apoi, străbătînd o regiune de dealuri în urmărirea lui Gelu, care se străduia să ajungă la cetatea sa de pe Someş cu gîndul de a organiza rezistenţa, urmăritorii au ajuns la rîul Căpuş, poate la Gilău, acolo unde se împreună Căpuşul cu Someşul Mic şi unde voievodul românilor a căzut în luptă. Urmărirea desfăşurării în continuare a întîmplărilor pe baza cronicii lui Anonymus nu mai e posibilă din lipsa relatărilor. Sînt posibile, însă, ipotezele logice. Dintre care şi aceea, probabilă, că o parte a ostaşilor maghiari şi a populaţiei ce-i însoţea s-au îndreptat spre ,,cetatea'' de la Cluj-Mănăştur şi spre aşezarea sătească din apropiere. Se confirmă, şi în acest caz, un fenomen social-politic general, anume că maghiarii, asemenea altor popoare călăreţe într-o fază asemănătoare de evoluţie, erau atraşi îndeosebi de aşezările mai dezvoltate, în care se acumulaseră, într-o mai mare măsură, anumite bunuri materiale, rîvnite de triburile respective.

După asemenea întîmplări petrecute în primii ani ai sec. al X-lea, viaţa îşi reia cursul obişnuit în aceste locuri. Cea mai mare parte a membrilor tribului maghiar s-a retras spre Cîmpia pannonică, acolo unde se statorniciseră, în anii 895—896, cele şapte triburi maghiare. Puţini maghiari vor fi rămas acum, la începutul sec. al X-lea, în aceste părţi ale Transilvaniei. Cîţi vor fi rămas s-au amestecat şi s-au integrat în societatea populaţiei băştinaşe.

Dintre maghiarii rămaşi în aceste părţi şi integraţi în mediul local, al populaţiei băştinaşe, vor fi fost şi cei ale căror morminte, făcînd parte dintr-un cimitir al unei familii mari, probabil, au fost descoperite, între anii 1911—1948, în zona străzii Dostoievski de azi, din vatra oraşului. S-au descoperit 11 morminte de inhumaţie, datate din epoca ,,descălecatului'', adică din sec. al X-lea: călăreţi, femei şi copii. S-au descoperit în aceste morminte tot felul de lucruri, unele proprii bărbaţilor-ostaşi, altele femeilor şi copiilor: cremene şi amnare, desigur pentru aprinderea focului folosite mai ales de bărbaţi, un fel de brăţări din plăci de fier foarte subţiri şi acestea pentru bărbaţi, fragmente de tolbe pentru păstrarea săgeţilor, desigur pentru luptători, fragmente de săbii din fier şi vîrfuri de suliţe din lemn unele, din fier altele, pentru aceiaşi luptători, fragmente de scăriţe, zăbale de cai, bucăţi din fier, fragmente de curea, bucăţi de lemn găurite, îmbrăcate în plăci de fier, care se ataşau probabil la centură, cătărămi din bronz şi fragmente din alte cătărămi din fier, cuie din fier, vergele din fier, nasturi din plumb, fragmente de ceramică lucrată la roată, mărgele şi cercei din argint, unii auriţi, nasturi din bronz şi din argint aurit, pandantive caracteristice din argint, panglici din argint, plăcuţe din argint, brăţări din acelaşi metal, oase de animale, îndeosebi de cal etc. Specialiştii datează

mormintele, pe baza acestor obiecte, de pe la mijlocul sec. al X-lea cel tîrziu pînă la 964, iar obiectele din perioada aşezării maghiarilor în Pannonia, ultimii ani ai sec. IX, aduse, probabil, de triburile maghiare din Lebedia odată cu înaintarea lor spre Europa[4]. La aproximativ 180—200 m de acest cimitir, pe str. Semenicului, s-au descoperit în 1948, alte morminte cu inventar constînd din inele de buclă cu capete în formă de S, mărgele etc., databile în sec. X—XI. Probabil că aceste morminte fac parte dintr-o necropolă mai mare ce a aparţinut populaţiei locale[5], deoarece ele sînt îngropate după ritul creştin, orientate vest-est.

După unele avarii pe care le-a putut suferi castrul de la Cluj-Mănăştur în împrejurările petrecute în aceste părţi în primii ani ai sec. al X-lea şi pentru a face faţă unor eventuale noi întîmplări războinice, oamenii locului refac cetatea, întărind-o mai bine. Peste valul din sec. IX — începutul sec. X se ridică un alt val de pămînt, mult lărgit spre interiorul incintei, înalt de 3,50—3,75 m. În partea superioară a valului a fost construită o palisadă de lemn, din care s-a păstrat doar un strat de pămînt roşu-cărămiziu cu urme de cărbune, rezultat din incendierea lui, pe o lăţime de cca 2 m şi o grosime de 0,40—0,55 m.

Datarea noului val e posibilă cu ajutorul bordeielor din partea dinspre interior a fortificaţiei, contemporane cu valul. Bordeie cu acoperiş, susţinute de stîlpi şi cu vatra de foc în colţul de nord-est. Ceramica descoperită în bordeie şi pe vatră, lucrată cu mîna şi la roata înceată, de culoare neagră, datată în sec. X, indică vîrsta bordeiului şi a valului al doilea.

Din aceea vreme, adică a doua jumătate a sec. al X-lea şi începutul sec. al XI-lea, este datată şi plosca (descoperită pe malul stîng al Someşului Mic, pe locul unde s-a construit palatul Urania), de culoare gălbuie, lucrată cu roata şi ornamentată cu trei benzi ondulate şi o zonă de linii paralele, pe fund avînd o ştampilă cu un cerc în mijloc, de la care se întind spre margine patru braţe în formă de cruce[6].

Înseamnă că atît aşezarea întărită din marginea Clujului, cît şi aşezarea sătească din vatra oraşului de azi erau active, că oamenii care le locuiau îşi continuă viaţa, cu îndeletnicirile lor vechi, de agricultori şi crescători de vite, marea majoritate.

Fie că erau agricultori, crescători de vite, păstori, mineri, locuitorii obştilor îşi continuau modul de viaţă tradiţională, nu însă neschimbat. Lucrau pămîntul în devălmăşie. Pămînt obştesc cu tendinţă de a fi transformat în posesiune familială cu drept de moştenire.

Voievodatul din Podişul Transilvaniei se dezvoltă mereu, odată cu evoluţia societăţii, din toate punctele de vedere. Cuprindea teritoriile transilvane pînă pe cursul mijlociu al Mureşului şi mai departe de Alba Iu-

[4] I. Kovács, *A Kolozsvári Zápolya-Utca magyar honfoglaláskori temetö*, în *Közlemények az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából*, II, 1, 1942, p. 85—115.

[5] Săpăturile au fost executate de prof. Gy. László. Informaţia A. Magyari.

[6] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, 1955, II, 2, p. 197.

lia, care se pare că devenise centrul său politic, cu sistemul de aşezări întărite: Bălgrad (Alba Iulia), Ţeligrad (Blandiana). Cronicele din sec. XIII şi XIV cuprind ştiri importante cu privire la „ţara Transilvaniei" *(terra Ultrasilvana)* din această vreme, a doua jumătate a sec. X — începutul sec. XI, cu privire la voievodul acesteia, Gyla, caracterizat ca un „duce mare şi puternic" *(dux magnus et potens)*, la oraşul mare din Transilvania construit odinioară de romani, descoperit cu ocazia unei vînători *(civitas magna in Erdelew — Alba — in venatione sua invenerat, que iampridem a Romanis constructa fuerat)*, la marea întindere şi bogăţie a ţării *(regnum latissimum et opulentissimum)*. Ţara Transilvaniei din punct de vedere politic şi militar se sprijinea pe mai multe cetăţi: Cluj-Mănăştur, Dăbîca pe valea Someşului Mic, Alba Iulia şi Moreşti pe Mureş, Şirioara în părţile Bistriţei, Moldoveneşti pe valea Arieşului, Moigrad la ieşirea din defileul Meseşului. Aşezări întărite, centre politice şi militare, cneziale şi voievodale, împreună cu cele sătеşti megieşe, unde s-a descoperit ceramică, pinteni carolingieni, obiecte de podoabă (brăţări, coliere, pandantive, inele, cercei, din bronz şi argint, vîrfuri de săgeţi) — toate din sec. X şi prima jumătate a sec. XI[7].

Ajunsese societatea acestor ţinuturi la un grad oarecare de civilizaţie, asemenea societăţilor din răsăritul şi sud-estul Europei. O civilizaţie rurală cu precădere, aşa cum erau în general toate societăţile europene şi îndeosebi cele din spaţiul carpato-balcanic.

Viaţa patriarhală din aceste părţi a fost tulburată, în a doua jumătate a sec. XI, de o nouă invazie a maghiarilor. De data aceasta mai bine organizaţi din toate punctele de vedere: societatea maghiară se îndrepta cu paşi grăbiţi pe calea feudalizării; locul credinţei păgîne a fost luat de credinţa creştină după anul 1000; locul organizaţiilor tribale a fost luat de statul în plină feudalizare în sec. XI; locul aristocraţiei tribale a fost luat de o clasă feudală sau pe cale de feudalizare.

Noua clasă în formare şi noul stat care o slujea, asemenea altor clase feudale şi altor state feudale, îşi manifestă dorinţa de expansiune, cu gîndul de a ocupa noi teritorii, cu ogoare şi păşuni bune, bogate în minereuri şi păduri, de a supune locuitorii şi de a-i sili la felurite obligaţii, mai ales în natură. Opriţi înspre Apus în urma înfrîngerii suferite la Lech în anul 955, opriţi înspre sud în expansiunea lor spre Imperiul bizantin, după cucerirea şi ocuparea unei însemnate părţi a regatului Moraviei Mari, maghiarii îşi îndreaptă privirile spre Transilvania.

Întreprinderea nu a fost, însă, uşoară din două motive: rezistenţa populaţiei băştinaşe, care-şi apăra instituţiile şi modul de viaţă, pe de o parte, iar pe de alta, dominaţia nominală a pecenegilor asupra acestor teritorii, ce întreprind dese şi pustiitoare incursiuni în Cîmpia pannonică chiar. De aceea stăpînirea maghiară a fost nevoită să se mulţumească multă vreme doar cu părţile de la apus de Porţile Meseşului şi Piatra Craiului, de unde privea la teritoriile de dincolo de păduri, de codri *(Trans-silva)*.

[7] Despre aceste evenimente vezi Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei* p. 66—88.

Uneori se încearcă cucerirea lor, cum s-a întîmplat în primii ani ai sec. XI (1002—1003), cînd oştile regelui Ştefan pătrund în Transilvania, învinge oştile ducelui Gyla, apoi se retrag, ducînd cu ele tezaurul ducelui şi alte prăzi. În Transilvania a rămas oarecare populaţie — nu prea numeroasă — care s-a adăogat celei rămase din vremea primei incursiuni, de la începutul sec. X, — păstori şi agricultori —, care a convieţuit cu populaţia băştinaşe românească, s-a integrat modului de viaţă al acesteia.

Întărindu-se societatea feudală maghiară, regalitatea şi clasa feudală încearcă o acţiune îndrăzneaţă, anume îndepărtarea dominaţiei pecenego-cumane din Transilvania pentru a feri Cîmpia pannonică de neajunsurile pricinuite de incursiunile pecenegilor şi cumanilor. Repetate încercări în acest sens au avut loc. Cea mai însemnată şi cu urmări deosebite a fost aceea din anul 1068, cînd pecenego-cumanii au fost urmăriţi în retragerea lor din Pannonia de oştile regelui Solomon. Acestea trec peste rîurile Lăpuş şi Someş, ajung la Porţile Meseşului, intră în „Transilvania" propriu-zisă, ajung la „oraşul Dăbîca" *(in urbem Doboka)* unde aşteaptă duşmanul timp de o săptămînă. Lupta de pe „muntele" Chiraleş *(Kyrieleys)*, între oastea ungară, condusă de regele Solomon, şi cea pecenego-cumană, condusă de Oslu sau Osul, a fost grea, cu pierderi însemnate pentru amîndouă părţile; oştile ungare au fost victorioase. Întîmplarea este de însemnătate deosebită, fapt ce explică şi preocuparea cronicilor maghiare faţă de ea. Victoria oştilor maghiare asupra celor pecenego-cumane a însemnat slăbirea sau chiar sfîrşitul dominaţiei politice a pecenegilor în Transilvania; locul acesteia a fost luat de dominaţia maghiară.

Semnele acestor întîmplări sînt vădite în modificările suferite de aşezările întărite şi vor fi şi mai vădite în transformările suferite de societatea transilvană. Cetăţile (castrele), avariate sau distruse cu prilejul luptelor cu pecenegii din prima jumătate a sec. XI şi mai ales a celei din 1068 (Dăbîca, Şirioara, Moreşti, Moldoveneşti etc.), au fost refăcute şi mai bine întărite. Noi valuri de pămînt, mai înalte şi mai puternice, se ridică peste sau alături de cele dinainte. Şanţuri de apărare mai adînci şi mai largi înconjoară valul.

Castrul şi aşezarea Cluj nu sînt pomenite cu numele cu prilejul acestor evenimente, aşa cum sînt pomenite cele de la Dăbîca şi Chiraleş-Şirioara. Logic se poate presupune, însă, că asemenea acestora şi aşezările de la Cluj — cea întărită şi cea sătească — vor fi fost martore active ale evenimentelor.

În urmărirea pecenego-cumanilor din Pannonia pînă la Dăbîca şi Chiraleş-Şirioara drumul trece pe valea Someşului Mic, pe la Cluj, unde cei urmăriţi sau populaţia locală vor fi încercat o împotrivire, iar urmăritorii n-au putut trece indiferenţi pe lîngă un castru ce putea fi oricînd un punct de rezistenţă. Judecata logică este susţinută pentru aşezarea întărită de la Cluj şi de unele dovezi. Valul de pămînt, ridicat după întîmplările de la începutul sec. al X-lea, este înlocuit cu un altul — dovada celei de a treia faze de fortificare —, ridicat peste cele precedente, dar cu mult mai înalt, de cca 5,60 m, construit din pămînt şi consolidat cu lemn. În

partea exterioară, spre şanţ, valul este căptuşit cu bîrne de lemn, aşezate succesiv una peste alta (s-au descoperit în secţiunile săpate resturile a numeroase bîrne putrezite), de care erau prinse capetele altor bîrne, aşezate în miezul valului, lungi de circa 2,70—3 m[8]. Înseamnă că aşezarea întărită, castrul, de la Cluj-Mănăştur a fost distrus sau avariat cu ocazia întîmplărilor de la 1068 de maghiari, aşa cum s-a întîmplat şi cu cele de la Dăbîca, Chiraleş-Şirioara, Moreşti, Moldoveneşti etc. Învingătorii pecenego-cumanilor, maghiarii îl vor reface apoi, mai trainic, pentru a le putea servi acum lor ca punct de sprijin împotriva altor întîmplări războinice: împotrivirea populaţiei băştinaşe româneşti sau atacurile pecenego-cumanilor.

Din perioada refacerii aşezărilor întărite mai sus pomenite datează şi cel dintîi document cunoscut privind teritoriul Transilvaniei. Este un act din anul 1075, emis de cancelaria regelui ungar Geza I, cel ce participase, pe atunci ca principe, la expediţia din 1068 împotriva pecenego-cumanilor. În acest document sînt pomenite anumite realităţi transilvane: „oraşul" Biharea *(Bichor civitas)* şi mai multe sate din aceleaşi părţi bihorene, locuitorii cărora aveau anumite obligaţii faţă de mănăstirea Sf. Benedict (R. S. Cehoslovacia); este pomenit castrul Turda *(castrum Turda)* cu vama sării, din care jumătate este dăruită aceleiaşi mănăstiri[9].

Maghiarii s-au mulţumit cu stăpînirea aşezărilor întărite, a castrelor (Cluj-Mănăştur, Dăbîca, Moreşti, Moldoveneşti, Şirioara, Alba Iulia etc.), cu exploatarea unor minereuri (fier, metale preţioase, sare) în minele din apropiere (Rimetea-Trascău, Băişoara) şi din ocnele locului (Cojocna, Turda, Sic, Dej). Nu este exclus nici faptul ca maghiarii să fi pretins populaţiei şi unele obligaţii, în natură, adunate pentru ei de reprezentanţii obştilor. Instituţiile social-juridice şi politice băştinaşe au continuat să trăiască şi să se dezvolte, împotrivindu-se tuturor încercărilor de a le înlocui cu altele, ale statului maghiar. Acesta a fost nevoit să se mulţumească cu introducerea unor instituţii proprii, alături sau suprapuse celor băştinaşe preexistente şi supravieţuitoare.

La începutul sec. XII cunoştinţele cu privire la viaţa oamenilor de pe aceste plaiuri sînt întrucîtva mai bogate şi mai concludente. Transilvania e din ce în ce mai mult în obiectivul oficialităţii, dovada unor prefaceri petrecute aici, mai cu seamă în viaţa social-politică, mai puţin în cea social-economică. Un „princeps Ultrasilvanus" în persoana unui Mercurius este pomenit în 1111 şi 1113. Alături de acestea regalitatea maghiară organizează instituţiile politico-administrative locale, comitatele regale. La început aceste unităţi nu aveau delimitări, nici precise şi nici statornice. Pe măsura întăririi dominaţiei maghiare, comitatele se organizează mai bine. Comitatele regale cuprindeau între marginile lor două entităţi, pendente una de alta: aşezarea întărită, castrul, cu garnizoana respectivă, totodată centrul politic-administrativ al comitatului, reprezentînd puterea centrală din punct

[8] Informaţia aceloraşi P. Iambor şi Şt. Matei cercetătorii aşezării de la Cluj—Mănăştur.
[9] *Documente privind istoria României*, seria *C. Transilvania*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 1.

de vedere politic, administrativ şi militar; era apoi teritoriul comitatului, cu obştile, domeniile regale sau feudale (nobiliare şi bisericeşti), cu ocnele şi minele, proprietatea regelui.

Cel dintîi pomenit în documente şi, foarte probabil, cel mai vechi cu o astfel de organizare, a fost comitatul Bihorului (Saul comite de Bihor, 1113), cu centrul la cetatea Biharea. Un interval în timp de o jumătate de veac şi mai bine a fost necesar pînă la pomenirea altui comitat sau pînă la menţionarea lui în documentele cunoscute. Această relativ lungă distanţă în timp nu este nici întîmplătoare, nici lipsită de semnificaţie. Este urmarea împotrivirii şi a rezistenţei instituţiilor băştinaşe şi a populaţiei care le-a creat şi organizat. În acest timp cei ce doreau să-şi consolideze dominaţia întreprind o serie de măsuri şi acţiuni, politico-administrative şi chiar militare, cei ce-şi apărau vechiul mod de viaţă se împotrivesc iarăşi în toate chipurile.

Între măsurile oficialităţii sau regalităţii maghiare a fost şi aşezarea secuilor şi colonizarea saşilor în Transilvania. Aşezarea celor dintîi mai întîi în Bihor, apoi pe Tîrnave şi în cele din urmă în partea estică a Transilvaniei cu scopul apărării acestor părţi de primejdia cumană. Colonizarea saşilor în centrul şi sudul Transilvaniei cu scopul dezvoltării economice a ţării şi a apărării acelor părţi de acelaşi pericol înspre sud. Şi unii şi alţii aduşi sau colonizaţi pe la mijlocul sec. XII. Măsurile au fost însoţite uneori de acţiuni militare împotriva celor ce se împotriveau.

Aceştia, la rîndul lor, românii ardeleni, îşi apără instituţiile obşteşti, cnezatele şi voievodatele în plin proces de transformare pe drumul feudalismului. În acest stadiu de dezvoltare, cînd stratificarea cu caracter contradictoriu şi antagonist era doar incipientă şi în faţa primejdiei de a li se răpi autonomia şi a li se impune un nou mod de viaţă, transplantat, ţărani de rînd şi fruntaşi sînt solidari în apărarea instituţiilor vechi.

CASTRUL ŞI SATUL CLUJ LA SFÎRŞITUL SEC. XII – PRIMA JUMĂTATE A SEC. XIII

În acest timp aşezarea întărită de la Cluj-Mănăştur, castrul, a fost consolidat. Valul din ultimul pătrar al sec. al XI-lea este refăcut şi lărgit spre exterior cu ajutorul unor şiruri de bîrne aşezate orizontal unele peste altele, capetele cărora erau legate cu bîrnele ce îmblăneau faţa valului dinspre exterior. Se pare că şi acest val lărgit şi supraînălţat cu 1—1,20 m era îmblănit spre exterior cu lemn care, însă, a ars în împrejurări necunoscute, dovadă stratul de cărbune de circa 0,10 m. Ulterior şi acest val a fost lărgit spre interiorul incintei şi supraînălţat cu pămînt pe o grosime de 0,50—0,60 m[10].

Se dezvoltă, în aceeaşi măsură, şi aşezarea sătească din vatra oraşului de azi. În anii 1943—1944, cu ocazia unor lucrări edilitare, s-au descoperit, în Piaţa Libertăţii de astăzi, de-a lungul laturei nordice a bisericii Sf. Mihail, morminte cu monede din sec. XII, vase întregi şi fragmente

[10] Informaţiile oferite de P. Iambor şi Şt. Matei, cercetătorii aşezării întărite, a castrului de la Cluj—Mănăştur.

ceramice care aparţineau, probabil, inventarului funerar: două vase de dimensiuni mai mari de culoare cenuşie sau castanie, lucrate la roată cu buze puternic profilate unul din ele avînd pe fund o stampilă în formă de cruce înscrisă într-un cerc. Probabilitatea datării acestui complex din sec. XII-lea mai este sprijinită şi de alte descoperiri cum sînt inelele de tîmplă cu capetele în formă de S, precum şi caracterul creştin al mormintelor, cu orientarea est-vest. Urmele acestui cimitir au fost înregistrate şi cu ocazia săpăturilor efectuate în 1948 şi 1969, cînd au fost dezvelite alte morminte cu acelaşi inventar sărac. Au fost descoperite numai schelete de adulţi, lipsind copiii. Cele trei puncte unde au fost înregistrate mormintele se află la o distanţă de circa 50 m, deci era un cimitir relativ mare pentru acea vreme. Un cimitir situat în apropierea bisericii vechi, din lemn, anterioară actualei biserici, ridicată în acelaşi loc[11]. Etnicitatea celor înmormîntaţi în Piaţa Libertăţii şi a obiectelor descoperite nu este uşor de stabilit. Unii cercetători înclinau, acum două decenii, a caracteriza drept slave ceramica şi celelalte obiecte descoperite, precum şi ritul de înmormîntare şi elementele creştine. Aceiaşi cercetători şi-au revizuit, ei înşişi, opiniile ulterior; după cum lipsită de orice temei ştiinţific este şi afirmaţia că o creştinare mai masivă şi mai cuprinzătoare a Transilvaniei se poate presupune numai începînd cu sec. XII[12]. Se poate presupune că cei înmormîntaţi în Piaţa Libertăţii din Clujul de astăzi erau româno-slavi, aşa cum afirmă şi izvoarele scrise pentru veacurile precedente. Românii cu o situaţie predominantă, demografică şi culturală şi mai mult acum, iar slavii în plin proces de asimilare. Poate şi elemente maghiare, amestecate cu populaţia băştinaşe, în urma convieţuirii vreme de mai multe decenii.

În acest timp în Transilvania se impune definitiv instituţia politico-administrativă băştinaşă, voievodatul. Cel dintîi în şirul voievozilor este *„Leustachius Voyvoda"*, pomenit documentar pe la 1176, iar recunoaşterea oficială a instituţiei voievodale este cu certitudine dinaintea acestui an, drept urmare a înrădăcinării ei în solul şi realităţile acestei ţări.

Contemporană cu pomenirea instituţiei voievodale este şi aceea a comitatului Cluj. Un document nedatat, dar databil pe baza criticii interne între anii 1173—1177, pomeneşte comitatul Cluj, adică comitele acestui comitat: *Thomas comes Clusiensis*, între demnitarii de mărturie cu ocazia unei danii. De la această dată comiţii şi comitatul sînt pomeniţi mereu, fără întrerupere: 1183 — *Gallus comes Culusiensis*, 1201 — *Pazmanus comes de Kulus*, 1213, *Cristoforus comes de Clus* etc.[13]. În acest din urmă an este pomenită documentar şi „cetatea" Cluj: *castrum Clus*. Un comitat regal, al Clujului, cu o cetate, centru politic, militar şi administrativ, asemenea celor mai multe comitate regale. Cît priveşte prioritatea, nu mai poate fi nici o îndoială. Mai întîi a fost castrul Clus şi aşezarea din vecinătate

[11] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, 1951, II, 2, p. 197.

[12] *Ibidem*.

[13] *Documente, C. Transilvania*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 6, 1019.

cu același nume, satul Cluj, și de la castru, centrul comitatului, și-a împrumutat numele și unitatea politico-administrativă.

În legătură cu numele castrului și al așezării mai multe ipoteze au fost puse în circulație. Unii îi căutau originea în numele împăratului Claudius așa cum au crezut și scriitorii umaniști cînd au dat orașului de pe Someș numele de Claudiopolis. Alții au căutat și au crezut că au găsit explicația în cronica lui Liutprand, care menționează cuvîntul *clusae*, în sens de întăritură, *indagines*, adică loc întărit, *prisacă*. Alții, apoi, s-au gîndit la cuvîntul slav Ключь, cheie sau izvor. Unii au susținut ipoteza originii maghiare, cu sensul de vamă. Alții că derivă din termenul german *Klause*, *Kluse* trecătoare, vale îngustă, prăpastie, în accepțiunea generală de intrare într-o vale, un fel de poartă și totodată închizătoare importantă din punct de vedere militar a văii. Alții apoi au derivat numele castrului de la un onomastic Nicolaus, numele unei comite al cetății: Nicolaus—*Miklus* — *Klus* — *Clus*[14].

Dintre numeroasele ipoteze, cea mai verosimilă pare aceea care derivă numele castrului, apoi a satului și comitatului din latinescul medieval *clusa* care înseamnă loc închis, îngust, împresurat de dealuri. Asemenea etimologie nu este singulară. Există și în alte părți așezări ce-și derivă numele din latinescul *clusa*. Între acestea și orășelul elvețian Clus (Klus), orășele franceze *Clus(es)* și *Clusas* etc. Cel ce cunoaște topografia Elveției și Franței va înțelege ușor de ce orășelele respective s-au numit Clus. La fel va înțelege ușor numele Clujului din latinescul medieval *clusa* cel ce cunoaște topografia acestor meleaguri: o zonă depresionară, înconjurată de trei părți de dealuri sau coline (Dealurile Cluj—Borșa, Masivul deluros al Feleacului și Cîmpia de coline înalte ce începe la Apahida), iar de a patra de Munții Gilăului. Castrul Cluj și așezarea sătească omonimă și-au găsit loc de formare într-o depresiune înconjurată de dealuri între 500 și 750 m altitudine: Hoia, Lomb, Feleac. Din orice parte se intră în Cluj, impresia de loc închis, sau impresurat de dealuri, îngustat de acestea e prezentă. Numele latin a putut fi atribuit așezării de pe Someșul Mic, Clujul de azi, mult după retragerea oficialității romane din Dacia, în timpul valului de migrații. Napoca romană, municipiu și colonie înfloritoare, și-a pierdut însemnătatea, s-a ruralizat, asemenea mai tuturor orașelor romane, și odată cu retragerea oficialităților și cu decăderea și-a pierdut și numele vechi, Napoca. Populația daco-romană locuitoare neîntreruptă în aceste locuri, continuînd, odată cu continuitatea de viețuire, și vorbirea în limba latină populară, a numit așezarea de pe Someșul Mic cu un cuvînt din această limbă *Clusa*, potrivit cu configurația locului. A continuat să o numească *Clusa—Clus* și în vremea venirii maghiarilor, iar oficialitatea i-a recunoscut numele, pe care l-a înscris apoi în documente. De la numele latino-român medieval *Clus* au numit așezarea întărită și cea sătească și populațiile conlo-

[14] Al. Márki, *Ueber den Namen Kolozsvár*, și *Kolozsvár neve* în Földrajzi Közlemények, 1904, XXXIV, nr. 9; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 437—441; C. Daicoviciu, *Insemnări despre Dacia* (XIV), în *Steaua*, 1968, XIX, nr. 11, p. 69; S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI*, București, 1958, p. 13,

cuitoare, aşezate aici *Klus-vár, Kulus-vár, Kolozs-vár,* maghiarii, *Cluseburg,* , *Klausen-burg* — germanii[15].

În momentul celor dintîi menţiuni documentare castrul Clus şi aşezarea sătească din apropiere erau relativ bine organizate şi bine aşezate. Le cunoaştem viaţa în linii generale din procesele verbale ale judecăţii probei fierului roşu în faţa conventului din Dealul Orăzii. La 1213 mai mulţi oameni ai cetăţii *(castrenses)* din Cluj, din centurionatul Agad, sprijiniţi de unii iobagi ai acelei cetăţi, între care un conducător de oşti *(princeps exercitus)*, un sutaş, pîrcălabul cetăţii *(várnagy)* au învinuit doi iobagi ai unui nobil că sînt şi ei oameni ai cetăţii Cluj. Cei învinuiţi se apără spunînd că sînt oameni liberi. Pentru judecarea pricinii, Cristofor comitele de Cluj i-a trimis, însoţiţi de un pristav din Soporul de Cîmpie pentru proba fierului roşu la Oradea. Cei învinuiţi şi-au dovedit dreptatea, pîrîşii rămînînd de judecată[16]. În acelaşi an pîrcălabul *(várnagy)* cetăţii Cluj, împreună cu hotnogul *(hodnog)* cu sutaşul şi cu un altul au învinuit în faţa comitelui Cristofor şi a pristavului nişte oameni, fraţi, că sînt venetici. În faţa conventului din Dealul Orăzii pîrîşii au mărturisit că învinuiţii au pămînt cam de trei pluguri[17]. Tot la 1213 nişte oameni ai cetăţii Cluj din Suatu erau învinuiţi de o datorie de 2 mărci[18]. Peste 16 ani, adică la 1229, se

---

[15] Nu este nici o întîmplare şi nici mirare că în cele dintîi documente scrise, dintre anii 1173—1291, aşezarea întărită de pe Someşul Mic şi comitatul ce i-a împrumutat numele, sînt numite cu consecvenţă *Clus :* 1173—1235 — *comes Clusiensis, comes de Clus, castrum Clus, castrenses de Clus, comes curialis de Clus, iobbagio de Clus.* Este de asemenea explicabil faptul că cele mai vechi forme maghiare ale numelui aşezării întărite şi a celei săteşti, sînt de asemenea latineşti, la care se adaogă cuvîntul cetate : *Clus-var* ; *villa Clus-var* (1295, 1297, de foarte multe ori în sec. XIV şi XV ; cel dintîi sigil al oraşului poartă inscripţia : *S/igilum/ Civium De Clusvar.* Formele *Kulus-var, Kolus-var, Kolos-var* (sau *Culus-var, Colus-var, Colos-var* etc.) sînt ulterioare, intercalîndu-se, potrivit spiritului limbii maghiare, vocala u sau o între consoanele c şi l. Direct din forma latină derivă şi formele mai vechi germane ale numelui oraşului : *Clusen-burg, Clussenberch,* din care a derivat apoi, iarăşi potrivit spiritului limbii germane, formele *Klausenburg (Clausenburg).*

Etimologia numelui oraşului Cluj a preocupat istoricii şi filologii de aproape două secole. Mai insistent de şapte decenii, oferindu-se felurite explicaţii, dintre care mai frecvente au fost cele amintite. Din cuvîntul latin *Clus, Clusa* îl deriva András Huszti (*Ó és Új Dacia,* p. 24 sau 31, 32), părerea socotită îndreptăţită şi de Márki *(op. cit.).* N. Drăganu *(op. cit.)* de asemenea recunoaşte că dintr-un latin medieval am avea în româneşte *Clus(ă),* pl. *Clus(e).* Potrivit părerii aceluiaşi, în germana medievală *Clusa* a dat *Kluse,* în anglo-saxonă *Clus,* în germana modernă *Klause.* Acest *Clus, Clusa,* ar fi dat în româneşte *Clus* (în Elveţia *Klus* — care în forma originară a fost *Clus* —, forma veche cu certitudine a fost *Clus* — în Franţa (Haute Savoie) *Cluses* şi la *Clusaz* care de asemenea în forma originară au fost *Clus*). Se poate admite originea latină a numelor acelor localităţi, latina medievală, ca şi în cazul Clujului nostru. Se cuvine de aceea atenuată rigiditatea acelora care resping etimologia numelui Clujului din latinescul *Clusa* care în limba română ar fi dat *Chiusă.* Se cuvine atenuată în două sensuri : a se gîndi la latinul medieval pe de o parte, iar pe de alta că în toponimie se poate întîmpla ca legile fonetice să nu mai fie atît de rigide, ca şi în cazul cuvintelor comune. O altă dovadă în sprijinul ipotezei originii din latina medievală a numelui oraşului nostru stă în faptul că şi formele mai vechi maghiare şi germane derivă din forma *Clus,* din care s-au încetăţenit apoi formele cele mai potrivite cu spiritul limbilor respective.

[16] *Documente,* veac. XI—XIII, vol. I, p. 49—50 ; Karácsonyi — S. Borovszky, *Regestum Varadinense examinum ferri caudentis,* Budapest 1903, nr. 32 p.

[17] *Documente,* p. 57 ; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.,* nr. 61 p.

[18] *Documente,* p. 53 ; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.,* nr. 41 p.

judecă o pricină între niște iobagi ai cetății Cluj *(castrum Clus)*, între care un conducător de oștire *(princeps exercitus)*, adică un hotnog, un crainic principal *(archi-praeco)* și „niște străini" *(quisdam alienis)*, nouă la număr, învinuiți că ar fi luat pe nedrept o bucată de pământ de două pluguri din pământul cetății. În fața conventului din Dealul Orăzii, pîrîții s-au recunoscut vinovați restituind pământul luat de ei din pământul cetății Cluj care a și fost delimitat cu hotare de jur împrejur: de la dealul Bursors hotarul merge pe valea Kusol la dealul Agos *(Agosholm)*, iar de acolo pe valea Er ajunge la hotarul satului Vișlea. Judecata mai acordă unui iobag al Cetății Cluj, Mogd din Păcureni, o sesie de douăzeci de iugăre[19]. În sfîrșit, la 1235 se judeca un om al cetății Cluj *(civis Culusiensis)* care a fost pedepsit, pentru învinuire mincinoasă, cu șase mărci, dar neavînd de unde plăti a fost zălogit, împreună cu soția și fiul său, unui oaspe german din Bihor, iar la moartea acestuia a trecut în zălog la fiul său și de la acesta la fiul lui, de la care se răscumpără cu șase mărci, devenind oameni liberi[20].

Sînt informații, nu prea bogate, este adevărat, care permit, totuși, reconstituirea, în linii generale, a situației așezării întărite care de acum este numită Cluj. Asemenea altor așezări de acest fel și din acest timp din Transilvania — și nu numai din Transilvania —, castrul Cluj era un centru politic-militar și administrativ în același timp al comitatului care i-a împrumutat numele. Aici trăia sau mai bine zis de aici își exercita reprezentantul puterii centrale, comitele regal, atribuțiile: politice, militare, administrative și fiscale, adică se îngrijea ca interesele regelui să fie respectate în întreg comitatul, autoritatea acestuia recunoscută de toți locuitorii, ai cetății și ai altor așezări din comitat; numea sau recomanda numirea altor dregători, subordonați lui și, prin intermediul său, regelui, din așezarea întărită, de la ocne și mine; aduna dările cuvenite puterii centrale de la locuitorii comitatului; îi era în subordine, prin intermediul „ofițerilor", garnizoana din cetate, răspundea de buna păstrare, îngrijire, apărare, iarăși prin intermediul „ofițerilor".

Dintre aceștia, cel mai înalt în grad era pîrcălabul *(varnog)* sau castelanul *(castellanus)*. Acesta răspunde direct de îngrijirea, starea, repararea, aprovizionarea și apărarea cetății, era comandantul militar al acesteia. Urma, în ierarhia ostășească, hodnogul *(hodnogy)* care se mai numea și șeful oștirii *(princeps exercitus)*. Era, așa cum îl arată numele, comandantul ostașilor din cetate, cu atribuțiuni exclusiv militare, de instruire, comandă, organizare. Avea ca subalterni sutașul sau centurionul *(centurionus)*, cel ce comanda o sută de ostași, o centurie sau un centurionat, acesta, la rîndul său, era superiorul decurionului, comandantul unui grup de zece ostași.

Centrul administrativ în același timp, castrul mai adăpostea și dregători ce îndeplineau anume îndatoriri de această natură. Cel mai înalt

---

[19] *Documente*, p. 140; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.* nr. 369 p.
[20] *Documente*, p. 147; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.*, nr. 388 p.

dintre aceştia era comitele curial *(comes curialis)*, comitele curţii, mai marele administraţiei şi justiţiei acestei ,,curţi", a personalului ,,civil" ce trăia în castru. Ca şi comitele regal, tot astfel şi comitele curial — cînd cele două instituţii nu erau întruchipate în aceeaşi persoană —, era reprezentantul puterii centrale, alături de ,,colegul" său mai mare. Trăiau în castrul de la Cluj, ca şi în alte castre ale vremii, şi-şi exercitau atribuţiunile administrative, judiciare şi fiscale alţi dregători, mai modeşti în comparaţie cu cei dinainte: crainicii principali *(archipraeci)* şi crainicii simpli *(praeci)*, biloţii *(bilochi)*, pristavii *(pristaldi)* etc. Toţi aceştia, în ordinea ierarhică amintită, îndeplineau mai ales atribuţiuni judiciare: făceau parte din scaunul de judecată, împreună cu comitele sau comitele curial, însoţeau pe împricinaţi mai ales pristavii, la conventul din Dealul Orăzii pentru judecata cu fierul roşu etc. Crainicii mai îndeplineau şi atribuţiuni fiscale, de strîngere a obligaţiilor, a dărilor de la oameni de pe domeniul cetăţii.

Populaţia cetăţii, cea care trăia în cetate sau care aparţinea cetăţii, era formată din două categorii de oameni, deosebite ca situaţie social-juridică. Cei ce se mîndreau cu o situaţie superioară făceau parte din categoria iobagilor de cetate *(iobagiones castri)*, ceilalţi a oamenilor cetăţii *(castrenses, civiles)*.

Îndatorirea principală a iobagilor de cetate era cea militară. Ei alcătuiau banderiile, steagurile cetăţilor, împărţiţi în centurioane şi decurioane. În cetatea Cluj, de pildă, la 1213 e pomenit centurionatul Agad. Iobagii cetăţii erau ostaşi ai regelui *(milites regis)*, cînd cetatea aparţinea acestuia — şi în această perioadă marea majoritate a cetăţilor din comitatele regale era stăpînită de rege. Erau oameni dependenţi, nu însă dependenţă de natură servilă, ci cu caracter social-militar, bucurîndu-se de anumite drepturi şi avînd anumite îndatoriri faţă de cetate şi de dregătorii acesteia. Din judecăţile de la conventul din Dealul Orăzii rezultă că iobagii de cetate din Transilvania erau inferiori, ca stare social-juridică, iobagilor naturali sau ai Sfîntului rege, dar erau superiori, din acest punct de vedere, oamenilor cetăţii. Se mai constată, pe baza aceloraşi procese verbale, că unii dintre iobagii de cetate erau ridicaţi din rîndul oamenilor cetăţii, drept răsplată pentru unele fapte deosebite, probabil ostăşeşti. După cum se mai desprinde din documentele vremii faptul că iobagii de cetate nu se bucurau de o libertate social-juridică deplină, nu puteau părăsi cetatea după bunul lor plac. Nu este vorba, însă, acum de o dependenţă de caracter feudal propriu-zis, aşa cum se găseau oamenii ajunşi în stare de servitute faţă de vreun stăpîn feudal, nobil sau cleric. Îndatoririle ostăşeşti şi cele faţă de cetate la care erau obligaţi însemnau, totuşi, o oarecare ştirbire a libertăţii. Iobagii cetăţii locuiau în cetate sau pe domeniul cetăţii. În acest din urmă caz ei erau dăruiţi cu pămînt din domeniul cetăţii, uneori destul de mult, cum este cazul unui Mogd, care la 1229 primeşte ,,dreptul" la o sesie în întindere de 20 de iugăre în hotarul cetăţii Cluj[21]. Asemenea lui Mogd aveau şi alţi iobagi ai cetăţii, dregători militari şi civili, care, împreună cu el, se

[21] *Documente*, p. 145; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.*, nr. 369.

plîng că niște străini s-au înstăpînit pe nedrept asupra unui pămînt de două pluguri din pămîntul cetății Cluj. În cazul cînd iobagii cetății stăpîneau sesii, ei își întemeiau gospodării în așezările de pe domeniul cetății, în cele apropiate de castru.

Unii dintre iobagii cetății sînt învestiți cu dregătorii, militare și civile, mai mari și mai mici. La 1213 un iobag al cetății Cluj era hotnog, altul era centurion, altul pîrcălab chiar; la 1229 un iobag al cetății Cluj era mai mare al oștirii *(princeps exercitus)*, altul crainic principal (archipraeco) etc.[22]. În acest caz respectivii iobagi ai cetății erau mici nobili sau tindeau să intre în rîndurile acelora, avînd și condiția necesară, presiunea funciară, care se va transforma în proprietate funciară[23].

Masa de rînd a iobagilor de cetate ocupa o situație intermediară, între mica nobilime și oamenii cetății sau țărănimea propriu-zisă. Unii dintre ei urcă o treaptă superioară în ierarhia socială, pierzîndu-se în rîndul nobilimii mici, în situația de slujitori regali *(servientes regis)*. Sporadic fenomenul e sesizat la sfîrșitul sec. al XII-lea, pentru a se extinde în prima jumătate a sec. al XIII-lea, în vremea Bulei de aur și a se generaliza în a doua jumătate a aceluiași secol al XIII-lea[24]. Cei mai mulți dintre iobagii de cetate ajung în rîndul oamenilor cetății mai întîi și apoi se pierd în masa țărănimii dependente.

Oamenii cetății *(castrenses)*, formau pătura țărănimii de pe domeniul unei cetăți, din satele aparținătoare cetății respective. Aveau obligații de a întreține și apăra cetatea în timp de pace și de izbelițte, iar în timp de război de a participa la lupte. De aceea și ei erau organizați în unități militare, cum erau, la 1213, cei din centurionatul Agad aparținător cetății Cluj, cei de pe domeniul cetății Bihor la 1222 etc.[25].

Pe lîngă îndatoririle ostășești, oamenii cetății mai aveau anumite obligații în dări față de cetate sau de dregătorii militari și civili ai cetății, „darea oamenilor cetății"[26]. Ei trăiau în satele de pe domeniul cetății și erau sub jurisdicția cetății respective. În timp de pace liniștită ei erau țărani agricultori; în această calitate stăpîneau pămîntul în comun, uneori destul de întins, de trei pluguri, cum aveau patru frați de pe domeniul cetății Cluj la 1213. De asemenea aveau și animale de tot felul, mari, pentru muncă, mici, pentru hrană și îmbrăcăminte. Din produsele agricole și animale se întreținеau pe ei și cetatea.

Oamenii cetății aveau o situație social-juridică inferioară iobagilor de cetate, de aceea nu sînt puține cazurile cînd ei încearcă să se ridice în

---

[22] *Documente*, p. 49—50; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.*, nr. 32 și 360.

[23] Iobagi de cetate proprietari de pămînt și de mori se pomenesc la Satu Mare, Turda, Cluj, între 1239—1291. Cf. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 311—312.

[24] Váczi P., *A királyi serviensek és a patrimonialis királyság*, Századok, 1927, p. 253—263.

[25] Niște oameni ai cetății Borsod răspund la jignirea proferată împotriva lor de a fi paznici ai temniței, că ei sînt ostași ai cetății pentru a lupta nu pentru a păzi temnița *(milites quidem castri essent ad belligerandum, non ad carcerem custodiendum)*, cf. *Documente*, p. 99; Karácsonyi—Borovszky, *op. cit.*, nr. 223, p. 236—237.

[26] La 1219 oamenii cetății Solnoc erau „castrensium pensione debitarum, pro debito censu". Cf. *Documente*, p. 95; Karácsonyi—Borovszky, nr. 212, p. 231.

rîndurile acestora: aveau de asemenea o situaţie inferioară şi ţăranilor liberi, mai cu seamă a oaspeţilor, care, de aceea, se apără cu îndîrjire faţă de încercările de a fi transformaţi în oameni ai cetăţii, cum făceau doi oameni liberi faţă de încercările oamenilor cetăţii Cluj la 1213. Oamenii cetăţilor sînt obiectul unor samavolnicii şi silnicii din partea celor mai puternici, dregători de cetate sau feudali din vecinătate, care folosesc feluri te mijloace pentru a-i stîrbi în drepturile lor, pentru a le lua bunurile, pentru a-i împinge într-o categorie socială inferioară, de ţărani în dependenţă feudală. Aşa se întîmplă unui om al cetăţii Cluj *(civis Culusiensis)* la 1235, care neputîndu-şi plăti gloaba de şase mărci pentru învinuire mincinoasă, a fost zălogit, împreună cu soţia şi copilul, unui oaspete din Bihor, rămînînd în această situaţie pînă la răscumpărare[27]. Oamenii cetăţii locuiau uneori în sate relativ depărtate de cetate, cum e cazul celor din Suatu, circa 35 km est de Cluj, judecaţi la 1213 pentru o datorie de două mărci.

Cetatea Cluj, asemenea altor cetăţi, avea hotare destul de întinse. Se cunoaşte o parte a acestora la 1229, pînă la hotarul comunei Viştea, adică vreo 20 km spre vest. Cît de întins va fi fost întreg hotarul cetăţii Cluj la acea dată sau chiar mai tîrziu, pînă în sec. XIV, este greu de ştiut din lipsa dovezilor contemporane.

*

În acest timp aşezarea sătească Cluj se dezvoltă în pas cu cetatea. Erau oameni ai cetăţii şi cei ce locuiau în Cluj, cu drepturi şi îndatoriri faţă de cetate, asemenea altora. Deoarece viaţa lor se desfăşura fără prea mare şi fără prea mult zgomot, documentele îi ignorează. Mai multe prefaceri înregistrează documentele păstrate în viaţa spirituală a clujenilor. Şi asemenea prefaceri dezvăluie altele, în viaţa social-economică. Lui Henric, arhidiacon de Cluj *(Clus)*, luat sub ocrotirea papei Inocenţiu III, i se confirmă, la 1199, arhidiaconatul, cu toate cele ce ţin de el, aşa cum îl avusese şi pînă atunci; arhidiaconul de Cluj, era în acelaşi timp şi canonic al bisericii Sf. Mihail din Transilvania *(Ultrasilvania)*, adică din Alba Iulia, acordîndu-i-se şi prebenda cuvenită, aşa cum o avusese înainte[28].

*

Începuturile promiţătoare ale aşezării întărite şi a celei săteşti Cluj au fost puternic zdruncinate la 1241—1242. În iureşul lor năvalnic, cetele călăreţe tătaro-mongole înarmate au semănat moarte şi distrugeri în calea lor. Vieţi şi aşezări omeneşti au fost nimicite.

Asemenea altor popoare călăreţe, tătaro-mongolii şi-au îndreptat privirile cu deosebire spre aşezările mai bine temeinicite şi mai bine organizate, spre tîrguri, oraşe şi cetăţi, unde se acumulaseră mai multe bunuri materiale

[27] Pentru numeroasele cazuri de acest fel, cf. Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 315—318.

[28] *Documente*, p. 15.

şi valori culturale. Mirajului oraşelor nu i se pot sustrage nici aceşti oameni de stepă. Se concentraseră, apoi, în oraşe şi tîrguri mai mulţi meşteşugari, pe care năvălitorii îi preţuiau pentru nevoile lor; de aceea nu-i omorau, ci-i trimiteau în oraşele Hoardei de aur.

Încercările de rezistenţă în diferite părţi ale ţării şi mai ales pe Carpaţi fiind înfrînte, tătaro-mongolii pustiesc Transilvania de la un capăt la altul. Izvoarele vremii, între care Cîntecul de jale *(Carmen miserabile)*, opera martorului ocular, canonicul de la Oradea Rogerius, amintesc, subliniindule, întîmplările oraşelor, tîrgurilor şi cetăţilor în acele împrejurări grave: Sibiul, în faza de trecere de la statutul de sat *(villa)* la cel de oraş *(civitas)* a fost distrus; oraşele *(civitates)* Alba Iulia şi Oradea de asemeni; n-au fost cruţate nici tîrgurile *(oppida)* Bistriţa şi Năsăud. În cetatea Cluj *(in quodam castro quod dicitur Clusa)* care a fost distrusă, a fost ucisă mulţime de oameni[29]. Va fi fost distrusă cu acest prilej şi mănăstirea din apropiere, de la Cluj-Mănăştur. Din biserica mănăstirii de la Cluj-Mănăştur din această perioadă nu s-a păstrat decît o lespede înfăţişînd un leu culcat, simbolul forţei, în opoziţie cu forţele răului. Este cea mai veche dovadă cu privire la sculptura clujană, provenită, probabil, din şantierul călugărilor pietrari ce a putut exista aici şi atunci.

ŞT. PASCU

DIE ÄNFANGE DER MITTELALTERLICHEN STADT CLUJ

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Abhandlung behandelt sowohl die befestigte als auch die dörfliche Siedlung zu Beginn des Mittelalters, d. h. vom X. Jahrhundert bis 1241 (dem grossen Tataren- und Mongoleneinfall). Als Grundlage der Analyse zu den ersten zwei Jahrhunderten dienen vor allem die archäologischen Entdeckungen durch die wenigen schriftlichen Quellen bestärkt. Aufgrund der von den Clujer Geschichtsforschern und Archäologen besonders in den letzten zwei Jahren unternommenen Forschungen konnte man die befestigte Siedlung *(castrum)* Cluj in der unmittelbaren Nähe der heutigen Stadt, in Cluj—Mănăştur, festlegen, wo die Befestigungsanlagen des Kastrums in einer ununterbrochenen Reihenfolge vom Ende des IX. Jahrhunderts bis 1241 aufgedeckt wurden. Vier Phasen können eindeutig in der Entwicklung

[29] *Annales Frisacenses. Nota de invasione Tartarorum. Notitia mon. Epternacensis*, în *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, ed. A.F. Gombos, I, p. 131, şi II, p. 1709. Pentru distrugerea oraşelor, tîrgurilor şi cetăţilor din Transilvania de tătari cf. A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti 1937, p. 37—40 şi Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 150—152.

der befestigten Siedlung erkannt werden: die erste von einem ziemlich starken Erdwall gekennzeichnet, welcher seinerseits von einem breiten Graben umgeben war; diesem folgt in der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts ein anderer, nach innen erweitert und höher als der vorhergehende, mit einer Holzpalissade endend. Der neue Schutzwall mit Palissaden hat die Siedlung bis in die zweite Hälfte des XI. Jahrhunderts geschützt, als er während der Kämpfe zwischen den Ungarn und den Petschenego-Kumanen vernichtet wurde, ersetzt durch einen höheren, ebenfalls aus Erde und mit Holzbalken befestigt.

Parallel mit der Entwicklung der befestigten Siedlung konsolidiert sich auch die dörfliche Siedlung aus der unmittelbaren Nähe, gegen Osten und Südosten. Die Keramiküberreste mit der Hand oder am „langsamen" Töpferrad gearbeitet, die Schmuckgegenstände aus Bronze und vergoldetem Silber, die Säbel- und Lanzenbruchstücke, die Bronze- und Eisenschnallen u.s.w. zeugen nicht nur vom Leben der Bewohner dieser Siedlung, sondern auch von ihrem Zivilisationsniveau.

Mit Ende des XII. und Beginn des nächsten Jahrhunderts werden die Auskünfte die befestigte, als auch die Dorfsiedlung betreffend, zahlreicher: der Erdwall wird erweitert und erhöht, ebenfalls besser konsolidiert mit Hilfe einer Reihe von Holzbalken. Das Kastrum Cluj war politisches und administratives Zentrum des Komitats selben Namens und ihm war auch die Siedlung aus unmittelbarer Nähe hörig, welche von den iobbagiones castri und den homines castri, den Burgschulzen und Führern militärischer Einheiten, den Herolden und Gutsaufsehern u.s.w. bewohnt war.

Jetzt, am Ende des XII. und zu Beginn des nächsten Jahrhunderts, nennen die schriftlichen Quellen die befestigte Siedlung, die Dorfsiedlung und das Komitat schon mit ihrem neuen Namen, *Clus*, Namen welcher mit grösster Wahrscheinlichkeit von dem mittelalterlichen lateinischen Wort *clusum* oder *clusa*, geschlossener Platz, von Hügeln umgeben, herrührt.

INFORMAȚII PRIVIND ISTORIA TRANSILVANIEI (SEC. XVI—XVII) ÎN CALENDARELE LUI PAUL EBER

Reforma religioasă inițiată în apusul Europei la începutul secolului al XVI-lea s-a manifestat cu vigoare nu numai pe plan strict religios, ci și în viața socială și culturală. În răspîndirea ideilor de reformă tiparul a deținut un loc de frunte, în acest timp înregistrîndu-se o evoluție spectaculoasă, atît cantitativă, cît și calitativă, a producției de cărți. Cartea Reformei, eliberată de cadrele rigide ale scolasticii catolice, încetează să fie un simplu mijloc de propagandă religioasă, ea avînd și menirea de a constitui pentru cititori o sursă de informații din cele mai diferite domenii. Literatura de calendare — abundentă în această perioadă — vine tocmai în întîmpinarea acestei intenții, calendarele istorice publicate de umanistul Paul Eber între anii 1550—1579 bucurîndu-se de un interes deosebit.

Discipol al lui Martin Luther și prieten apropiat al lui Philipp Melanchton, Paul Eber s-a înscris între cei mai însemnați propovăduitori ai ideilor de reformă religioasă. S-a născut la 8 noiembrie 1511 la Kittingen, în Franconia ; a studiat începînd din 1532 la universitatea din Wittenberg, audiind cursurile lui Luther și Melanchton. Eber se remarcă prin inteligența și capacitatea sa de muncă deosebită, cîștigă prețuirea, apoi prietenia dascălilor săi. În 1536 el este promovat „magister" ; începe să țină prelegeri și să conducă disputații științifice în cele mai diferite domenii (filozofie, fizică, autori clasici). La 1544 devine profesor de gramatică latină al universității din Wittenberg, apoi succesiv decan al facultății de filozofie și rector al acestei instituții de învățămînt superior, care a jucat un rol însemnat în răspîndirea ideilor și culturii Reformei, atît în Germania, cît și în Europa centrală și răsăriteană. În 1557 Eber este numit profesor de teologie și predicator la Wittenberg, iar în anul următor este ales superintendent (episcop) al diecezei Wittenberg. Activitatea științifică remarcabilă a lui Eber este încoronată în 1559 prin obținerea titlului de doctor în teologie. În 1560, după moartea lui Philipp Melanchton, Eber devine unul din reprezentanții de frunte ai bisericii luterane, apărător și continuator al ideilor dascălilor săi[1]. În dorința de a răspîndi în cercuri cît mai largi ideile umanismului și Reformei și de a veni în întîmpinarea interesului crescînd al contemporanilor pentru istorie, Eber a publicat în ediții succesive, începînd cu 1550, calendarul istoric („Calendarium histori-

[1] *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. V, Leipzig, 1877, p. 529 și urm.

cum") a cărui apariţie va continua şi după moartea sa (1569), constituind mărturia largii popularităţi de care s-a bucurat.

După o introducere care motivează utilitatea calendarului şi indică modul lui de folosire, Eber trece în revistă principalele sisteme de cronologie din cele mai vechi timpuri pînă în vremea sa. Partea cea mai consistentă a calendarului o constituie prezentarea cronologică, după zile şi luni, a principalelor evenimente istorice din antichitate — ilustrînd interesul deosebit al umaniştilor pentru această epocă— pînă la data editării calendarului. Fiecărei zile din an îi este rezervată o pagină aparte în care sînt consemnate pe scurt evenimentele istorice din ziua respectivă, considerate importante de autor. În relatarea lor, Eber a pus un accent deosebit — dealtfel explicabil — pe prezentarea istoriei religioase, îndeosebi a Reformei. Spaţiul lăsat liber pe fiecare pagină a corespuns desigur intenţiei autorului de a oferi posesorilor posibilitatea unor însemnări ulterioare.

Numeroase exemplare ale calendarului istoric editat de Eber au ajuns în Transilvania în bună parte prin intermediul numeroşilor studenţi ardeleni care frecventau universităţile germane, atraşi îndeosebi de cea de la Wittenberg, unul din marile centre ale Reformei europene[2]. Este explicabil, deci, că unii din posesorii calendarelor semnalate de noi sînt foşti studenţi ai acestei universităţi.

Prezenţa acestor calendare în Transilvania a influenţat desigur şi dezvoltarea literaturii germane şi maghiare de acest gen, publicată aici începînd cu secolul al XVII-lea[3]. Notiţele făcute de posesorii ardeleni pe filele acestor calendare constituie interesante surse de informaţie pentru istoria Transilvaniei din sec. XVI-XVII. O parte a însemnărilor a constituit deja obiectul preocupărilor lui J. Kemény[4], J. K. Schuller[5] şi F. Zim-

---

[2] K. Fabritius, *Die siebenbürgischen Studenten der Universität Wittenberg im Reformzeitalter*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" (se va cita în continuare „Archiv") S.N., II (1855), Nr. 1, p. 134—141; I. Révész, *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig (1522—1560)*, în „Magyar Történelmi Tár", VI (1859), p. 207—230; V. Frankl, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapesta, 1873, p. 288—319; J. Thury, *A wittenbergi magyar tanulók anyakönyvéből*, în „Protestans Szemle", XX (1908), p. 242—247; M. Asztalos, *A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismerete a XVI. században*, în „Egyetemes Philologiai Közlöny", 58 (1934), p. 1—11.

[3] E. Jakab, *A kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben*, în „Értekezések a történelmi tudományok köréből", IX, Nr. 4 (1881), p. 20 şi urm. şi N. Adleff, *Adalékok az erdélyi német kalendáriumi irodalom történetéhez*, Cluj 1907, p. 27. Despre calendarele tipărite în Transilvania cf. Fr. Teutsch, *Die deutschen Kalender Siebenbürgens*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" (se va cita în continuare „Kbl."), XIV (1891), Nr. 3, p. 29—32 şi A(lbrich) (Karl), *Zur deutschen Kalenderliteratur in Siebenbürgen*, în „Kbl.", XIV (1891), Nr. 4, p. 35—40.

[4] J. Kemény, *Dissertatio diplomatico critica de isthoc Calendarii Eberiani exemplari et respective de contento in eodem Diario manuscripto authentico Stephani Báthori de Somlio*, în A. K(urz), *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte*, Braşov 1840, p. 85—115, publică însemnările dintr-un calendar eberian din 1571.

[5] J. K. Schuller, *Handschriftliche Vormerkungen aus Kalendern des sechszehnten und siebzehnten Jahrhunderts*, în „Archiv", S.V., III (1848), p. 348—386, publică notiţe din 8 calendare eberiene (ediţiile din 1551, 1556, 1559—3 ex., 1573, 1579—2 ex.).

mermann[6]. Deasemenea unele notiţe din calendarele de la Braşov au fost publicate în „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt"[7]. Articolul de faţă valorifică însemnările de pe filele unor calendare eberiene păstrate în biblioteci din Cluj şi Bucureşti[8].

Cea dintîi ediţie a calendarului din 1550 a circulat pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea pe teritoriul Slovaciei; abia la mijlocul secolului următor o însemnare în limba latină îi atestă prezenţa sigură în Transilvania[9]. Printre proprietarii calendarului în secolul al XVIII-lea figurează: Mihail Szöcs, Mihail Varo, Mihail Poson şi Andreas Hermann.

Calendarul apărut în 1551 este atestat cu certitudine peste doi ani în Transilvania după cum reiese din menţiunea de pe pagina de titlu: „Sum Joannis Literati Notarii de Colosmonostra. 1553", de la care se păstrează multe şi interesante însemnări privind frămîntările religioase ale epocii pe care le cunoaşte prin intermediul prietenilor săi unitarieni sau direct din misiunile care i s-au încredinţat în eforturile de aplanare a conflictului religios izbucnit între unitarieni şi luterani. Dintre proprietarii calendarului ne mai este cunoscut doar Bogáti Fazakas Miklós[10].

---

[6] F. Z(immermann), *Hermannstädter lokalgeschichtliche Notizen aus dem XVIII. Jahrhundert*, în „Kbl.", VI (1882), p. 137—140, publică însemnări din sec. XVIII pe un calendar eberian păstrat la Sibiu.

[7] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó)*, (se va cita în continuare „Quellen"), vol. IV, Braşov 1903, p. 41—52, 489—496, 536 şi vol. V, Braşov 1909, p. 136—138.

[8] A. *Calendarium historicum* conscriptum à Paulo Ebero Kitthingensi, Basileae 1550, XI f. + 432 p. + (?) p., păstrat la Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Msse. 1347/IV (se va cita în continuare A);

B. *Calendarium historicum* conscriptum à Paulo Ebero Kitthingensi, Witebergae iterum et auctius excusum in Officina haeredum Georgii Rhau, 1551, XIV f. + 432 p. + XXIII f., păstrat la Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Msse. 1347/III (se va cita în continuare B) şi la Biblioteca Academiei R.S.R. Bucureşti, C.R. I/24647 (se va cita în continuare B—1);

C. *Calendarium historicum* constriptum a Paulo Ebero Kitthingensi, et recens ab eodem auctum, Vitebergae, Excusum in officina haeredum Georgii Rhauu, M.D. LIX, XVI f. + 432 p. + XXVII f., păstrat la Biblioteca Centrală Universitară Cluj, cota 62424 (se va cita în continuare C) şi Msse. 1347/II (se va cita în continuare C—1);

D. *Calendarium historicum* conscriptum a Paulo Ebero Kithingensi et recens ab eodem auctum, Witebergae, Excusum typis haeredum Georgii Rhaw, anno M.D. LXIIII, XVI f. + 432 p. + XXVIII f., păstrat la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, cota 64624 (se va cita în continuare D);

E. *Calendarium historicum* conscriptum a Paulo Ebero Kitthingensi et recens ante obitum ab eodem recognitum plurimisque locis auctum, Vitebergae, Excudebat Iohannes Crato, Anno M.D. LXXI, X f. + 414 p. + XXIV f., păstrat la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, cota 52230 (se va cita în continuare E);

[9] A, p. 171 (25 aprilie): Emi hoc die Calendarium anno 1644. Rds. in plateja Monostor; A, p. 175 (29 aprilie): „A.D. M.D. CXLVI — uxoratus est lector Laurentius Dalno(ki) hoc die". Laurenţiu Dálnoki este atestat în mod sigur la Cluj între posesorii unui manuscris miscelaneu, cu scrieri ale lui Ioan Sommer şi Iacob Palaeologus, cf. A. Pirnát, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren*, Budapesta, 1961, p. 191.

[10] Despre Ioan Literatus aflăm din scrisoarea magistratului sibian din 26 octombrie 1546: „item 26 octobris misso Joanne Literato Coloswar ad parohum religionis gratia...", cf. H. Herbert, *Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Kapitel*, Sibiu, 1883, p. 24; socotelile primăriei Sibiului din anul 1562 notează trimiterea lui „Johannes Literatus ad dominum Georgium Blandrata", cf. L. Binder, *Adatok a 16. századi erdélyi unitarizmus történetéhez*, în „Keresztény Magvető", 79 (1973), Nr. 1, p. 14. Este puţin probabil

Al doilea exemplar al ediţiei din 1551 a fost adus de la Wittenberg de către primul său posesor, Iacob Fischer. Născut la Saschiz în 1524[11], el se stabileşte la Braşov unde este numit în 1545 „Catechista ecclesiae Coronensis" de către Ioan Honterus[12]. În 1551 este hirotonisit preot la Wittenberg[13], iar în anul următor este amintit ca preot la Feldioara[14]. În acelaşi an Iacob Fischer se căsătoreşte cu Ecaterina Benkner, fiica lui Paul Benkner[15], persoană probabil înrudită cu ultimul preot catolic al Braşovului, demisionat în 1535 datorită atitudinii sale potrivnice Reformei[16]. În 1558 este ales decan al capitlului Ţării Bîrsei[17] şi participă în această calitate la disputa religioasă de la Mediaş dintre luterani şi antitrinitarieni[18], figurînd şi printre semnatarii cunoscutei „Brevis confessio" a luteranilor transilvăneni, publicată la Braşov de superintendentul Matthias Hebler[19]. Prestigiul de care se bucura reiese şi din vizitele principilor Ioan Sigismund şi Ştefan Báthory, pe care îi găzduieşte în casă[20]. După moartea survenită în 1577, calendarul ajunge în proprietatea fiului său, Iacob Fischer, care după studii universitare la Wittenberg între anii 1581—1584[21], devine preot în diferite localităţi din Ţara Bîrsei şi moare la 1601 ca preot la Feldioara[22]. Iacob Fischer, tatăl şi fiul, sînt singurii posesori care fac însemnări în ca-

---

să fie identic cu „Johannes Literatus Transylvanus" amintit în 1558 ca student la Wittenberg, cf. K. Fabritius, *op. cit.* p. 140. În registrul de socoteli al oraşului Cluj, păstrat la Arhivele Statului Cluj, sînt consemnaţi în această perioadă următorii purtători ai acestui nume: 1563 — Janos Deak; 1565 — Notarius Janos, Joannes Literatus. Datorăm această informaţie amabilităţii arhivistului Kiss András, căruia îi aducem mulţumirile noastre şi pe această cale.

Despre viaţa şi activitatea lui Bogáti Fazekas Miklós, cf. L. Dézsi, *Bogáti Fazekas Miklós élete és költöi müködése*, Budapesta 1895. Însemnările lui din acest calendar au fost publicate de J. Pokoly şi F. Kanyaró, *Bogáthi magáról és Dávid Ferenczröl*, în „Keresztény Magvető", 37 (1902), Nr. 5, p. 261—270.

[11] B—1, p. 266 şi *Quellen*, IV, p. 489.

[12] B—1, p. 234 (23 iunie): „Hoc die Catechista ecclesiae Coronensi constitutus sum per Joannem Honterum. Anno aetatis 21, anni 1545".

[13] B—1, p. 292 (19 august): „Ego Jacobus Fischer hoc die sacros ordines suscepi Witebergae. Anno 1551"; în literatura consultată (vezi nota 2) şi I. Révész, *op. cit.* în special, nu este amintit printre studenţii transilvăneni de la Wittenberg.

[14] B—1, p. 427 (26 decembrie): „Hoc die ego Jacobus Fischer Kiszdensis parochiam Mariaeburge ingressus sum et possedi initio Anno 1552".

[15] B—1, p. 244 şi *Quellen*, IV, p. 490.

[16] E. Roth, *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*, vol. I, Köln—Graz 1962, p. 94.

[17] J. Trausch, *Geschichte des Burzenländer Capituls*, Braşov 1852, p. 72. I. Fischer a fost decan în anii 1558—1561, 1563—1564, 1571—1573 şi 1576.

[18] B—1, p. 59.

[19] K. Schwarz, *Die Abendmahlsstreitigkeiten in Siebenbürgen*, în „Archiv", S.N., II (1855), p. 259.

[20] B—1, p. 135 (22 martie): „Joannes II electus Rex noster hunc diem et noctem sequentem hospitio meo usus est anno 1563"; B—1, p. 166 (20 aprilie): „Hunc diem cum nocte adiuncta illustrissimus noster princeps Stephanus Bathory apud me hospitium habuit, Anno 1575".

[21] B—1, p. 232 (22 iunie) şi B—1, p. 185 (8 mai): „Hoc die iter Wittebergam versus ego Jacobus Fischer Mb. institutus Anno 1581"; „Redii auxiliante ex Germaniae Witeberga, Anno 1584". I. Fischer jun. nu este amintit de V. Frankl, *op. cit.*, ca student la Wittenberg.

[22] *Quellen*, IV, p. 159.

lendar, însemnări care îi atestă ca adepţi convinşi ai luteranismului. Trebuie menţionat, că multe din însemnările lor au fost transcrise întocmai de către predicatorul braşovean Christian Thobiae, fratele celei de-a doua soţii al lui Iacob Fischer sen., pe filele unui calendar eberian din 1566[23]. Calendarul trece apoi în proprietatea lui Ioan Draudt, patrician braşovean, ales în 1603 jude al oraşului[24], prezent la numeroase evenimente politice în Transilvania acelei vremi. Singura însemnare rămasă de la el datează din 1624, cînd îşi afirmă pe una din coperte dreptul de proprietate asupra calendarului. Proprietarii ulteriori ai calendarului sînt necunoscuţi, acesta ajungînd la începutul secolului al XIX-lea la Bucureşti, în biblioteca colegiului Sf. Sava.

Proprietarii calendarului din 1559 sînt necunoscuţi pînă la începutul secolului al XVII-lea. În 1625 calendarul trece din proprietatea lui „Johannes organista Bistriciensis" în cea a lui Stefan Bachner[25], care îl donează în 1637 preotului Stefan Wintzel[26], la care rămîne pînă în jurul anului 1650. Din paginile calendarului reconstituim o biografie sumară a acestuia: născut la 23 august 1606 la Beşeneu (azi Viişoara, lîngă Bistriţa), Ştefan Wintzel este hirotonisit în 1632 la Biertan de către superintendentul Georg Theilesius şi ajunge în 1635 preot la Bileag (azi Domneşti, lîngă Bistriţa). În anul următor preotul Bistriţei Georg Hendel îl instalează ca „minister ecclesiae Bistriciensi", iar din 1640 funcţionează ca paroh la Sîngeorz (azi Sîngeorgiul Nou, lîngă Bistriţa). După anul 1670 calendarul trece în proprietatea lui Ioan Frank, care timp de trei ani a studiat la Colegiul reformat în Aiud[27], devenind între 1683—1689 rector al gimnaziului de la Bistriţa. După cîţiva ani de păstorire la Iad (azi Livezile, lîngă Bistriţa) devine în 1700—1701 şi 1705—1706 decan al capitlului bistriţean, murind în 1707[28]. Acestor clerici din împrejurimile Bistriţei le datorăm în cea mai mare parte însemnări de istorie locală. Mihail Pap Szathmári, bibliotecar, apoi preot şi profesor de teologie la colegiul din Cluj[29], se numără printre proprietarii calendarului în cursul secolului al XVIII-lea.

Celălalt calendar editat în anul 1559 a aparţinut în prima jumătate a secolului al XVII-lea unui pastor luteran neidentificabil din jurul Sighişoarei (Saroş?), proprietarii anteriori şi ulteriori fiind necunoscuţi. Însemnările sale manuscrise se referă în cea mai mare parte la activitatea păstorească desfăşurată (notează oficierea de nunţi, botezuri, decesuri etc.).

Deosebit de interesantă este ediţia din 1564 a calendarului istoric, care de la început ajunge în proprietatea unui transilvănean. Pe baza iniţialelor B.I.B.[30] ştanţate pe îmbrăcămintea de piele a coperţii şi a unei însemnări manuscrise din calendar, l-am putut identifica în persoana lui

[23] *Ibidem*, IV, p. 490 şi urm.
[24] *Ibidem*, IV, p. 102.
[25] C, coperta I r.
[26] *Ibidem*.
[27] C, p. 185.
[28] E. Csallner, *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau*, Bistriţa 1941, p. 136.
[29] J. Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, vol. X/1, Budapesta 1904, col. 345—351.
[30] B(ernardus) I(acobinus) B(irthalbensis).

Bernard Iacobinus. Această notiţă ne indică cu precizie data naşterii umanistului şi secretarului cancelariei princiare ardelene, Ioan Iabobinus : ,,Joannes Jacobinus, filius meus, natus est hoc die (23 august — n.n.) hora dimidia post 9 ante meridiem, anno 1574"[31]. Bernard Iacobinus este originar dintr-o familie săsească din Biertan, după cum reiese din următoarea însemnare din 22 iulie : ,,Severinus Jekell, genitor meus, plenus dierum obiit Birthalbini hora 6 vespertina. Anno 1585"[32]. Stabilirea lui Bernard Jekell-Iacobinus la Cluj s-a produs, se pare, datorită confruntării convingerilor sale unitariene cu mediul luteran de la Biertan. Ca cetăţean al Clujului el desfăşură o vie activitate politică şi culturală. În 1587 face parte din delegaţia trimisă de Sigismund Báthory la dieta de la Varşovia în speranţa obţinerii coroanei poloneze ; includerea lui Iacobinus în delegaţie poate fi pusă în legătură cu influenţa care ar fi putut-o exercita asupra unitarienilor polonezi în cîştigarea lor de partea principelui ardelean[33]. În toamna anului 1588, cu aprobarea principelui, Bernard Iacobinus întreprinde o călătorie în străinătate spre a angaja un profesor pentru colegiul unitarian din Cluj, care întîmpina mari greutăţi în această perioadă în urma reacţiunii catolico-iesuite[34]. Eforturile lui se vor solda cu chemarea la Cluj a eminentului pedagog olandez Ioan Erasmus, refugiat în Polonia datorită convingerilor sale religioase[35], el devenind dealtfel dascălul lui Ioan Iacobinus. Insemnările rămase de la Bernard Iacobinus ni-l dezvăluie ca un adept convins al unitarianismului, cu numeroase legături personale şi o bună cunoaştere a frămîntărilor religioase şi politice din această epocă. La mijlocul secolului al XVII-lea calendarul trece în proprietatea lui Laurenţiu Dálnoki[36], de la care nu a rămas vreo însemnare. În secolul al XVIII-lea calendarul ajunge în biblioteca bisericii unitariene din Cluj.

Calendarul istoric apărut în 1571 a aparţinut unor persoane neidentificate din Slovacia (sec. XVI—XVII) şi conţine numai referiri la evenimente şi persoane din Slovacia şi Ungaria de nord.

Informaţiile transmise de însemnările din calendare se referă la cele mai diferite domenii : istorie politică şi culturală — în special evenimente legate de frămîntatul veac al umanismului şi Reformei —, date de istorie

---

[31] D, p. 296; Gy. Bónis — A. Valentiny, *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*, Cluj, 1947, p. 7 nota 6 fixează data naşterii lui Ioan Iacobinus între 23 martie 1574 şi 23 martie 1575, optînd totuşi pentru anul 1574. J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. II, Braşov, 1870, p. 232—233 şi J. Szinnyei, *op. cit.*, vol. V, Budapesta 1897, col. 253—254, oscilează între anii 1573 şi 1574. Mama lui Ioan Iacobinus era Ana Wagner, căsătorită cu Bernard Iacobinus la Cluj în 1572 (cf. D, p. 95).

[32] D, p. 263; K. Gál, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)*, vol. I, Cluj 1935, p. 48 şi Gy. Bónis — A. Valentiny, *op. cit.*, p. 6 îl consideră pe Iacobinus originar din patriciatul săsesc din Cluj. Este probabilă înrudirea lui cu preotul braşovean Jeremias Jekel, originar şi el din Biertan.

[33] Gy. Bónis — A. Valentiny, *Ibidem*.

[34] K. Gál, *op. cit.*, I, p. 7. Textul documentului la E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*, vol. II, Budapesta 1888, doc. LXX, p. 159.

[35] K. Gál, *op. cit.*, I, p. 7.

[36] Vezi mai sus, nota 9.

locală, informaţii familiare, fenomene ale naturii (climă, calamităţi, curiozităţi astronomice), incendii şi epidemii, ilustrînd multiplele interese ale oamenilor acelei vremi. În încercarea de sistematizare a abundentului material faptic cuprins în aceste însemnări am grupat evenimentele în trei mari categorii: istorie politică, umanismul şi Reforma în Transilvania, fenomene ale naturii.

Viaţa politică a Transilvaniei în secolele XVI—XVII este marcată de lupta pentru hegemonie dintre imperiul habsburgic şi cel otoman, episoadele acestui conflict captînd neîntrerupt atenţia ardelenilor; ceea ce se reflectă şi în însemnările de pe calendarele eberiene. Astfel, Iacob Fischer notează un moment din lupta pentru stăpînirea Transilvaniei între Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zápolya — sprijinit de Petru Rareş — bătălia de la Feldioara dintre voievodul moldovean şi partizanii imperialilor, eveniment rămas viu în memoria localnicilor[37]. În acelaşi context se situează şi activitatea agentului turc Aloisio Gritti, trimis de sultan pentru a întări influenţa turcească în Transilvania, sfîrşitul căruia — notat într-un calendar — constituie semnalul reînceperii luptei antiotomane[38]. Un episod al incursiunii voievodului moldovean Ştefan Rareş în Secuime şi în Ţara Bîrsei, determinat de repetatele presiuni ale turcilor, care ţinteau să-l atragă în lupta împotriva imperialilor stăpîni momentani în Transilvania — incendierea Prejmerului (12 iulie 1552) şi Hălchiului (14 iulie 1552) — este deasemenea consemnat[39].

Atenţia lui Ioan Literatus, notar din Cluj-Mănăştur, este atrasă de asedierea Albei Iulii (4 martie 1556) de către guvernatorul Petru Petrovici[40] în încercarea reuşită de a pune capăt ocupaţiei habsburgice în Transilvania (1551—1556). Tentativele imperialilor de dominaţie asupra Transilvaniei nu slăbesc nici după alegerea lui Ştefan Báthory ca principe, ei fiind inspiratorii şi susţinătorii acţiunilor lui Gaspar Bekes încheiate cu

---

[37] B—1, p. 232 (22 iunie): „Petrus wayvoda Moldaviensis validum exercitum nostratium ex tota Transylvania collectum, in campis Marieburgensis in Barthia fudit et fere totum delevit. Anno 1529".

[38] B—1, p. 335 (29 septembrie): „Ludovicus Gritti venetus 3000 turcarum Transylvaniam ingressus, et arte itala multa perfidè tentans, occiso etiam Emerico Czyback per insidias; per magnificum dominum Stephanum Mayladt in civitatem Meggies concluditur ac post diutinam obsidionem civitate obtenta. Hoc die cum Ioannes Dotzy capite truncatur. Anno Christi 1534". Despre aceste evenimente cf. J. K. Schuller, *Ludwig Gritti's Ende, ein geschichtlicher Versuch*, în „Archiv", S.N., II (1855), p. 165—198 şi Fr. Révész, *Gritti Lajos szereplése Magyarországon*, în „Erdélyi Múzeum", VII (1890), p. 134—160, 211—257.

[39] B—1, p. 253 (12 iulie): „Hoc die oppidum Prasmar a waywoda Moldaviensi incendio est perditum et arx totum hunc diem et 14 iulii oppugnata, fortiter est defensa. Unde tyrannus iratus infectare discedens, domi maiorem expeditionem parat; sed a suis baronibus confoditur, tyrannidis suae praemium accipiens. Anno 1552"; B—1, p. 255 (14 iulie): „Hoc die Stephanus wayvoda Moldaviensi Honchperg incendio perdidit anno 1552". Despre aceste evenimente, vezi V. Motogna, *Contribuţii la relaţiile dintre urmaşii lui Petru Rareş şi Ungaria*, în „Revista Istorică", X (1924), p. 8—26 şi N. C. Bejenaru, *Castaldo, polonii şi omorîrea lui Ştefăniţă Rareş*, în „Revista critică", VIII (1934), p. 102—110.

[40] B, p. 117. Vezi şi G. Gündisch, *Der Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", I (1959), p. 79—83, 91 şi urm.

înfrîngerea de la Sînpaul (10 iulie 1575) consemnată pe filele a două calendare eberiene[41].

Eveniment cu urmări hotărîtoare pentru istoria ţărilor române, lupta de la Şelimbăr (28 octombrie 1599) a rămas în amintirea transilvănenilor mult timp după aceea, fiind notată de un preot din jurul Sighişoarei[42], de la care ne-au rămas dealtfel numeroase însemnări despre campaniile de jaf ale trupelor generalului Basta[43] (1602—1603), în condiţiile anarhiei interne şi a luptelor pentru putere ce au frămîntat Transilvania la începutul secolului al XVII-lea. El consemnează şi episoade ale intervenţiei din 1605 a secuilor [44] — partizani ai lui Ştefan Bocskay — menite să slăbească rezistenţa saşilor nemulţumiţi de politica antihabsburgică a principelui.

Însemnările din calendare păstrează şi unele informaţii referitoare la forme ale luptei ţăranilor împotriva asupririi sociale: astfel, doi membri ai familiei Gerendi sînt atacaţi la Cîrţa, unul dintre ei murind în urma rănilor primite în timpul incidentului[45]; la 15 octombrie 1587, în Rîşnovul incendiat de români sînt distruse aproape 40 de case [46]; în 1629 paznicul viilor din Unirea (lîngă Bistriţa) este ucis de către ţăranii români[47].

O informaţie deosebit de interesantă se referă la eforturile principelui ardelean Gheorghe Rákoczy I de a crea un front comun antiotoman împreună cu Moldova şi Ţara Românească. Din acest motiv el a sprijinit urcarea pe tron a lui Matei Basarab, intrînd în conflict cu Poarta care spri-

---

[41] B—1, p. 251 şi D, p. 251. Despre Gaspar Bekes, vezi L. Szádeczki, *Kornyáti Bekes Gáspár*, Budapesta, 1887.

[42] C—1, p. 365 (28 octombrie): „1599. Schlagt bey der Hermenstadt".

[43] C—1, p. 261 (20 iulie): „Boloni (valonii, n.n.) magnam arripiunt predam in cemeterio Holdwilagiensi (Hoghilag, n.n.) anno 1602"; C—1, p. 297 (24 august): „Comitiae Bastanae in urbe Medies habitae anno 1602"; C—1, p. 116 (3 martie): „Anno 1603 Boloni veniunt in Holdwilag, magnum inferunt damnum misselis horibus". Despre asediul nimicitor al Bistriţei de către trupele generalului Basta ne-a rămas o însemnare de la preotul Ştefan Bachner: „Anno 1602 obsessa nostra urbs Bistricium a Georgio Basta crudeliter" (C, p. 107); S. Dekani, *Kurze historische Beschreibung der Belagerung der Stadt Bistritz durch den kaiserlichen Commissär Georg Basta im Jahre 1602 den 22. Februar*, în „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde", 1839, p. 49—50, 57—61, 66—70.

[44] C—1, p. 141 (28 martie): „Templum Parathiense (Bratei, n.n.) a Siculis spoliatur anno 1605"; C—1, p. 142 (29 martie): „Templum Eczelense (Aţel, n.n.) a Siculis spoliatur et personae trucidantur anno 1605"; C—1, p. 144 (31 martie): „Cemeterium Sarsensi (Saros, n.n.) ymo vastatur, anno 1605"; C—1, p. 194 (17 mai): „Oppidium Capusch (Copşa Mare, n.n.) ymo vastatur templumque spoliatur a Siculis anno 1605"; C—1, p. 195 (18 mai): „Waldhütt (Valchid, n.n.) similiter a perfidis Siculis una cum templo vastatur, anno 1605"; C—1, p. 196 (19 mai): „Tota Siculia p.a. Georgio Rácz et paucis Kozacis in turpem fugam detorquetur in territorio Sarsensi anno 1605"; C—1, p. 203 (26 mai): „Urbs Segeswariana a perfidis canibus Siculis nimirum comburetur, anno 1605".

[45] D. p. 207 (30 mai): „Eodem die et anno (1585 — n.n.) Petrus Gerendius cum fratre Stephano a rusticis in possessione Kercz (Cîrţa, n.n.) duriter exrapti, ubi Stephanus circa tempora accepit contusionem et post aliquod dies mortuus"; D. p. 215 (5 iunie): „Stephanus Gerendius natus annos 20 ex vulnera quae circa tempora acceperit in tumultu, obiit intra 9 et 10 matutinam. 1585".

[46] B—1, p. 352 (15 octombrie): „Magna paus in villa Rosarum Barczensis incendio à Walachis perfidis construrso consummitur anno 1587, vix 40 aedibus relictis in tursis".

[47] C, p. 329 (23 septembrie): „Custos vinetarum a Walachis occisus securi in Latina Superiore, anno 1629".

jinea alt candidat. În acest context credem că trebuie plasată solia trimisă de Gheorghe Rákoczy I la Constantinopol, despre care face menţiune următoarea însemnare: „Anno a Christo nato 1633 circumspectus et amplissimus vir Thomas Kretschmerus missus in Turciam legatus ab serenissimo principe Georgio Rakotzio reconciliationis pacis gratia, anno veniente 1634 in itineris continuacione de reversione 20 februarii in Walachia mortuus. Annis aetatis 67..."[48]. Se pare că senatorul bistriţean Toma Kretschmer a fost purtătorul scrisorii prin care principele Transilvaniei îl recomandă pe aga Matei marelui vizir Mehmed şi-i susţine candidatura la tronul Ţării Româneşti[49]. Informaţiile date de Georg Kraus în „Cronica Transilvaniei" circumscriu cadrul în care poate fi plasată această solie: tronul Ţării Româneşti, vacant la începutul anului 1633 prin moartea lui Radu Leon Vodă este disputat de aga Matei şi de către Stenemire (Stanimir) din Rîmnic. Negustor de vite, Stanimir cumpărase la Sibiu un vechi act domnesc cu ajutorul căruia să-şi susţină pretenţiile la Constantinopol, unde cu sprijinul paşei Abaza din Silistra candidează la domnia în Ţara Românească[50]. Trimiterea lui Kretschmer la Constantinopol credem că s-a produs tocmai din dorinţa principelui de a-şi clarifica relaţiile încordate cu Poarta şi de a-l susţine pe Matei Basarab.

Istoria politică a Transilvaniei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea este caracterizată prin numeroase lupte pentru putere între fracţiunile nobiliare, mai ales în timpul domniei lui Mihail Apafi I, principe şovăitor şi lipsit de autoritate. Între acţiunile îndreptate împotriva principelui se înscrie şi complotul condus de căpitanul secuilor Paul Béldi, asupra căruia însemnarea unui preot bistriţean ne aduce informaţii inedite. Conspiraţia fiind descoperită, căpeteniile sînt arestate şi închise la 24 aprilie 1676 în cetatea Făgăraşului[51] şi transferate apoi la Sighişoara, de unde cu ocazia marelui incendiu din 30 aprilie reuşesc — după cum aflăm din însemnarea amintită — să evadeze[52]. În anul 1678 Béldi cu o parte din aderenţi se refugia în Turcia, fiind arestat la intervenţia lui Apafi şi aruncat în închisoarea Edi-Kulé, unde îşi încheie zilele[53].

---

[48] C, p. 102.

[49] Textul scrisorii în *Török-magyarkori állam-okmánytár*, ed. A. Szilády şi S. Szilágyi, vol. II, Pesta, 1869, doc. Nr. LVIII, p. 182 şi urm.

[50] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, ed. G. Duzinchevici şi E. Reus-Mîrza, Bucureşti, 1965, p. 88 şi urm. Despre începutul domniei lui Matei Basarab şi a relaţiilor sale cu Transilvania, vezi I. Lupaş, *Începutul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania*, în „Academia Română, Mem. secţ. ist.", seria III, tom XIII, Bucureşti, 1932—1933, p. 347 şi urm.

[51] *Quellen*, V, p. 115.

[52] C, p. 176 (30 aprilie): „Anno 1676. Hoc die miserabilis clades Schässburgensium contigit ex ustione videlicet totus ferme vicus ut et maxima parte capelli una cum templo majore. Eadem quoque incarcerati nobiles Paulus Beldi et Bethlen Farkas conspiracionis adversus celsissimum dominum principem convicti, caeteri, ut Gaspar Kornis et Matskási evaserunt et fuga salutem quaesire". Despre pustiitorul incendiu al Sighişorii, căruia i-au căzut pradă peste 620 de case şi 120 de măierii, precum şi biserica mănăstirească, primăria şi turnul sfatului, cf. K. Fabritius, *Der Brand Schässburgs im Jahre 1676*, în „Archiv", S.N., I (1853) p. 220—237.

[53] *Quellen*, IV, p. 108.

Reforma religioasă și umanismul și-au găsit un larg ecou în însemnările de pe filele calendarelor eberiene, mulți dintre autorii lor fiind angajați direct sau având contacte personale cu promotorii acestor curente. Calendarele eberiene, apărute începînd cu 1550, deci după răspîndirea Reformei în Transilvania, nu conțin decît informații ulterioare acestei date. Cea dintîi însemnare se referă la alegerea lui Valentin Wagner, discipol și continuator al operei lui Ioan Honterus, ca paroh al bisericii brașovene la 29 ianuarie 1549[54]. Despre procedura alegerii primului superintendent luteran, Paul Wiener, la 7 februarie 1553, preotul Iacob Fischer, care a participat probabil la această ceremonie, face mențiune în calendarul său. Este interesant faptul, că la alegerea superintendentului au participat — după cum ne informează Fischer — toți pastorii luterani din Transilvania, întruniți în sinodul de la Sibiu[55]. Reacții împotriva reprezentanților bisericii catolice și manifestări iconoclaste la Cluj în anii 1555—1556 sînt relatate de notarul Ioan Literatus din Cluj-Mănăștur[56]. Clujul a jucat dealtfel în a doua jumătate a secolului al XVI-lea un rol de frunte în cristalizarea curentului celui mai radical al Reformei, antitrinitarismul[57], care curînd ajunge în contradicție cu direcția mai moderată, luteranismul. În dorința reconcilierii celor două tabere se recurge la dispute publice în care sînt dezbătute problemele litigioase. La inițiativa reginei Isabella, în 1560, se întrunește sinodul de la Mediaș în care disputa este purtată îndeosebi între Francisc David și superintendentul Hebler, dispută care se termină însă fără rezultat. Între participanții din partea luteranilor se numără și Iacob Fischer, care o menționează în calendarul său[58]. Nici intervenția lui Paul Eber, care într-o scrisoare trimisă la rugămintea preotului sighișorean Gregorius pledează pentru unitatea protestanților din Transilvania[59], nu se soldează cu reconcilierea dorită. La inițiativa dietei Transilvaniei, reprezentanții celor două curente se întrunesc din nou la Mediaș (7—8 februarie

[54] B—1, (29 ianuarie), p. 78: „Hoc die Valentinus Wagnerus in parochum Coronensem electus et in templum presentatus est anno 1549, rectoratus mei anno %".

[55] B—1, p. 89 (7 februarie): „Hoc die communibus suffragiis pastorum in Transylvania, ordinatio ministrorum in Cibinio instituta et Paulus Wienerus, eiusdem loci pastor, superintendens electus est. Anno 1553"; cf. și E. Roth, *op. cit.*, I, p. 171.

[56] B, p. 129 (16 martie): „Imagines sanctorum et omnia sculptilia ex utroque claustro Coloswariensi evictae et combustae sunt 1555"; B, p. 128 (15 martie): „Monachi de utroque claustro Coloswariensi expulsi sunt 1556". Despre mișcările sociale și religioase de la Cluj, suscitate de Reformă, cf. A. Pirnát, *op. cit.*; Idem, *Kolozsvár Dávid Ferenc évtizedeiben*, în „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Évkönyve, 1955", Budapesta, 1956, p. 112—115; S. Goldenberg, *Frămîntări sociale și religioase la Cluj oglindite într-o scrisoare din 1571*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I—II (1958—1959), p. 371—373; Fr. Pall, *Frămîntările sociale și religioase din Cluj în jurul anului 1570*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", V (1962), p. 7—34 și Idem, *Über die sozialen und religiösen Auseinandersetzungen in Klausenburg (Cluj) in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts und ihre polnisch-ungarischen Beziehungen*, în „Studia Historica", 53, Budapesta, 1963, p. 313—328.

[57] Despre ideile antitrinitariene cf. A. Pirnát *op. cit.*; și E. Gheran, *Ideologia mișcărilor de reformă în secolul al XVI-lea în Transilvania*, în „Revista de filozofie", tom. 12 (1965), nr. 12, p. 1631 și urm.

[58] B—1, p. 59 (10 ianuarie): „Colloquium cum sacramentariis Colosvariensi habitum, sed reinferta cursum dicessum est. Anno 1560. Locus fuit Meggies".

[59] Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1921, p. 279.

1561), disputele purtate neducînd nici de această dată la un acord, „sacramentarii perseverînd în eroarea lor", după cum notează decanul Ţării Bîrsei, Iacob Fischer, prezent şi aici[60]. În urma acestei situaţii se hotăreşte trimiterea unei delegaţii la universităţile protestante din Apus, solicitate ca arbitri în dispută. Clerul luteran, interesat în aplanarea conflictului care periclita însăşi unitatea bisericii săseşti (exemplul lui Titus Amicinus este grăitor în acest sens), se grăbeşte să se supună acestei hotărîri şi trimite o delegaţie alcătuită din preotul Cisnădiei Georg Christian, preotul Hălchiului Nicolae Fuchs şi viitorul episcop luteran Lucas Unglerus, la Wittenberg, Leipzig, Frankfurt/Odra, Rostock şi la alte universităţi germane. Francisc David, conştient de riscul unui asemenea demers pentru unitarianism, refuză să trimită şi el delegaţi[61]. El găseşte însă în Gheorghe Blandrata, confidentul principelui Ioan Sigismund, un puternic sprijin în lupta pentru afirmarea unitarianismului în Transilvania. La iniţiativa lor, reprezentanţii luteranilor şi antitrinitarienilor se întrunesc la o nouă dispută, care are loc între 9 şi 15 aprilie 1564 la Aiud, unde — după cum reiese din însemnările din calendarul său — participă şi decanul Ţării Bîrsei[62]. Cu toate că luteranii aduc în favoarea lor recomandările universităţilor străine, ei nu reuşesc să-şi impună punctul de vedere în disputa desfăşurată atît verbal, cît şi în scris, deoarece reprezentantul principelui, Gh. Blandrata, simpatiza făţiş cu antitrinitarienii. Iacob Fischer se referă desigur la această părtinire, atunci cînd vorbeşte de molestările de pe urma cărora au avut de suferit reprezentanţii luteranilor. Impunerea de către principe a antitrinitarianului Francisc David ca episcop luteran maghiar nu a făcut decît să înăsprească relaţiile între cele două tabere[63]. Această dispută sfîrşind şi ea fără rezultate pozitive, dieta întrunită în toamnă la Turda legalizează situaţia de fapt şi recunoaşte antitrinitarismul ca a patra religie „receptă" — unitarianismul — în Transilvania[64].

În contextul acestor conflicte sociale şi religioase poate fi înţeleasă şi activitatea umanistului Titus Amicinus, a cărui biografie este completată de unele însemnări din calendarele amintite. Fiu al preotului Mihail Lieb-Amicinus din Ghimbav, Titus Amicinus studiază la Wittenberg[65] şi

---

[60] B—1, p. 89 (7 februarie): „Hoc et sequenti die cum sacramentariis in templo Meggesiensi publice est disputatum: sed illis in errore perseverant et disputationem nihil est efectum. Anno 1561, decanatus mei anno 2"; B—1, p. 95 (13 februarie): „Reversus ex disputatione Meggesiensi hoc die mensi... Anno 1561".

[61] E. Roth, *op. cit.*, II, p. 82—83. Scrisorile de recomandare ale cultului luteran de către aceste universităţi, publicate de K. Schwarz, *op. cit.*

[62] B—1, p. 155 (9 aprilie): „Hoc die ex mandato regio cum sacramentariis coeptum est disputare scriptis et verbis et duravit disputatio illa usque ad 15 Aprillis multas molestias nobis devoratis Engyedini, Anno domini 1564, decanatus mei anno 4". Din această însemnare aflăm durata exactă a acestei dispute, datată de E. Roth *op. cit.*, vol. II, 1964, p. 98 în 8 aprilie, de Fr. Teutsch, *op. cit.*, vol. I, p. 282 între 9 şi 13 aprilie.

[63] Semnificativă este următoarea însemnare: B—1, p. 158 (12 aprilie); „Hac die ferventе iam disputatione Enyediensi antesignanus sacramentarius Gregorius Molnar, colicis cruciatibus extinctus, iusto iudicio dei arii poenam luit Coloswarii. Anno 1565".

[64] E. Roth, *op. cit.*, II, p. 101; Fr. Teutsch, *op. cit.*, I, p. 282.

[65] K. Fabritius, *op. cit.*, p. 139.

Geneva, unde, după afirmaţia unui contemporan, este influenţat de calvinism[66]. În 1561, după ce Gaspar Heltai refuză să devină prim-paroh al Braşovului, Titus Amicinus este ales în această funcţie. Propaganda sa antitrinitariană îl aduce însă curînd în conflict cu conducerea luterană a oraşului, care îl destituie încă în acelaşi an. Ameninţarea scindării bisericii luterane săseşti, provocată de activitatea lui Amicinus la Braşov, a determinat desigur şi ea atitudinea intransigentă a luteranilor la disputele religioase de la Mediaş şi Aiud. Urmaşul lui Amicinus la Braşov devine în 1561 rectorul gimnaziului, Iacob Mellembriger, ginerele lui Ioan Honterus. El deţine această funcţie pînă la moartea sa în 1572[67]. Amicinus părăseşte Braşovul şi se stabileşte ca preot la Cluj, unde intră în cercul antitrinitarienilor din jurul lui Francisc David. Moare aici la 29 august 1566, regretat de prietenii săi clujeni. Bernard Iacobinus, probabil prieten apropiat al defunctului, însemnează în calendarul său ultimele cuvinte ale lui Amicinus şi epitaful compus de acesta cu puţin timp înaintea morţii[68].

Din acelaşi cerc antitrinitarian din jurul lui Francisc David a făcut parte şi umanistul Ioan Sommer. Născut la Pirna în Saxonia, Sommer ajunge, după studii la Frankfurt/Odra[69] şi Wittenberg[70], în anturajul lui Despot Vodă, care îi încredinţează organizarea şcolii latine de la Cotnari. După moartea lui Despot— însemnată şi în calendarul lui Iacobinus[71] — Sommer se refugiază în Transilvania, unde devine rector al gimnaziului din Braşov (1565—1567) şi Bistriţa (1567—1570). La Bistriţa Sommer se împrieteneşte cu senatorul Ştefan Helner, mecenat al umaniştilor, care îi va publica în 1580 la Wittenberg, colecţia cea mai amplă a operelor[72]. Sommer se stabileşte apoi — prin mijlocirea lui Gheorghe Blandrata — ca

---

[66] Cronica lui Simon Massa în *Quellen*, IV, p. 81.

[67] B—1, p. 382 (12 noiembrie): „Obitus viri doctissimi Jacobi Mellembrigeri pastoris Coronensis. Anno 1572".

[68] D, p. 302 (29 august): „Titus Amicinus mortus est Claudiopoli, cum iam ferme superasset onus exilii propter confessionem veritatis. Anno 1566, inter horam 9 et 10 noctis. Eius postuma verba haec fuerunt: Fidelis Deus, quod non sevit suos tentari supra id quod possunt foret". D, p. 303: „Epitaphium R. viri D. Titi Amicini, quod ipse paulo ante mortem composuit:

Hic Titus ille iacet, qui cum pronomine Christi
Exilii ferme iam superasset onus.
Et iam Claudiacae plebi pia semina verbi
Spargere caepisset, suppeditante Deo.
Vi morbi superatus obit, satis integer aevi:
Sic Christo placuit, quam bene quod placuit."

Acest epitaf este publicat şi în *Quellen*, V, p. 7—8 după matricolele gimnaziului de la Braşov.

[69] J. Trausch, *op. cit.*, vol. III, Braşov, 1875, p. 318—324.

[70] J.L. Bartholomaeides, *Memoriae Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patrine coepta confirmarunt*, Pesta, 1817 p. 14—15.

[71] D. p, 375 (5 noiembrie); vezi şi însemnarea de pe un calendar eberian publicată de J. K. Schuller, *Handschriftliche Vormerkungen* ..., p. 361.

[72] A. Pirnát, *Die Ideologie*..., p. 17 şi H. Schuller, *Johannes Sommer (1542—1574). Leben und Wirken eines südostdeutschen Humanisten*, în „Siebenbürgische Vierteljahresschrift", 64 (1941), p. 126, 133. Helner moare în 1591, cf. D, p. 116 (3 martie): „Stephanus Helnerus, senator Bistriciensis amicus meus veteranus a juventute, hoc die mortuus 1591 artharico morbo confertus".

lector la Cluj, unde are legături intense cu antitrinitarienii, căsătorindu-se chiar cu una din fiicele lui Francisc David. După cum aflăm de la Iacobinus, strălucitul umanist moare la 8 august 1574 împreună cu soţia sa într-o epidemie de ciumă[73].

Adeptul cel mai influent al unitarianismului din rîndurile nobilimii ardelene, devenise după moartea lui Gaspar Bekes, magnatul Cristofor Hagymási[74]. După alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al Poloniei, Hagymási ajunge căpitan general al principatului Transilvaniei (1576), şi reuşeşte să atenueze întrucîtva persecutarea unitarienilor care a urmat înfrîngerii lui Gaspar Bekes. Dovada stimei de care se bucura Cr. Hagymási printre umaniştii unitarieni o constituie numeroasele lucrări care i-au fost dedicate[75]. Calendarul eberian care a aparţinut lui B. Iacobinus — martor atent al evenimentelor de la Cluj — conţine şi însemnarea morţii şi înmormîntării lui Cr. Hagymási[76], urmat peste un an de unicul său fiu Nicolae[77].

Printre primele victime ale contrareformei catolice desfăşurate sub oblăduirea principilor din familia Báthory s-au numărat cei mai radicali reformatori, antitrinitarienii. Francisc David este arestat şi moare în detenţiunea din cetatea Devei la 7 noiembrie 1579 fiind înmormîntat în afara oraşului[78]. Fiul lui, numit în calendar David Hertelius, moare peste trei ani la Cluj. Este oare acel fiu care, după studii la Cracovia, unde a fost însoţit de Iacob Palaeologus şi la Basel, participă la publicarea scrierii „Defensio Francisci Davidis" (Basel 1581)?[79].

---

[73] D. p. 281 (8 august): „Joannes Sommerus, theologus insignis et alias vir eruditissimus hac nocte precedenti inter 11 et 12 placide obdormivit cum luctu multorum bonorum et damno. Anno 1574". A. Pirnát, *op. cit.*, p. 53 şi 199, nota 40, folosind aceeaşi însemnare, cunoaşte data exactă a morţii lui I. Sommer. Despre viaţa şi activitatea umanistului vezi şi H. Petri, *Johannes Sommer. Ein sächsischer Humanist und Theologe des XVI. Jahrhunderts*, în „Siebenbürgische Vierteljahresschrift", 58 (1935), p. 296—304 şi H. Schuller, *op. cit.*

[74] G. Gündisch, *Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Jacobus Palaeologus*, în „Revue des Études Sud-est européennes", IV (1966), Nr. 1—2, p. 74.

[75] A. Pirnát, *op. cit.*, p. 38 şi p. 188 nota 1.

[76] D, p. 119 (6 martie): „M. Christophorus Hagmas hoc die mortuus est hora octava ante meridiem in arce Vech. 1577"; D, p. 133 (20 martie): „Sepultus magnificus dominus Christophorus Hagmas in basilicam Albensem". În calendarul publicat de J. Kemény, *op. cit.*, p. 99 moartea lui Cr. Hagymási este însemnată la 4 martie.

[77]. D, p. 151 (5 aprilie): „M. Nicolaus Hagmas hoc die moritur in arce Köwar circa annorum climaterico tercio. 1578"; J. Kemény, *Ibidem.*

[78] B, p. 377 (7 noiembrie): „Franciscus Davidis, theologus incomparabilis moritur in carcere Devensi ob adorationis Jesu Christi huius dogma motum, sepultus juxta Martini aediculam sub signo Lysimachi Leone, Deo sit procurante, anno 1579". Despre locul de veci al lui Francisc David, vezi E. Jakab, *Dávid Ferencz emléke*, Budapesta, 1879, p. 243; V. Schmidt, *Déva vára Erdélyben*, în „Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei", IV (1866—1867), Cluj 1868, p. 99. După aceşti autori mormîntul s-ar afla în afara oraşului lîngă o piatră romană vizibilă de departe.

[79] D, p. 141 (28 martie): „David Hertelius filius Francisci Davidis hoc die mortuus Claudiopoli inter 9 et 10 ante meridiem. Anno 1582"; despre fiul lui David, cf. G. Gündisch, *op. cit.*, p. 73 şi J. Szinnyei, *op. cit.*, vol II, Budapesta, 1893, col. 652.; ediţiile la „Defensio Francisci Davidi" în K. Szabó, Á. Hellebrant, *Régi magyar könyvtár*, vol. II, Budapesta, 1885, p. 43—44, Nr. 168, vol. III, Budapesta, 1896, p. 699, nr. 702.

Strînsele legături dintre umanism şi Reformă în Transilvania se reflectă şi în însemnările de pe calendarele eberiene care conţin date preţioase privind viaţa şi activitatea unor reprezentanţi distinşi ai acestui curent cultural. Între ei se remarcă bistriţeanul Martin Brenner, acel ,,artis medicae doctor, ac grecae et latinae linguae peritissimus" cum îl elogiază Iacob Fischer[80]. El a fost în 1543 la Basel editorul primelor trei decade din ,,Rerum Ungaricarum" a lui Antonio Bonfini şi a intenţionat, după cum reiese dintr-o scrisoare care îi este trimisă de Anton Verancsics la 20 august 1544, să publice o hartă a Ungariei[81]. În 1549 el devine medic la Bistriţa [82], apoi preot la Beşeneu şi moare la 24 ianuarie 1553.

De aceeaşi consideraţie se bucură şi umanistul Christian Schesaeus, autorul epopeei ,,Ruinae Pannonicae", la moartea căruia preotul din Feldioara îl deplînge ca pe un ,,doctissimus vir" şi ,,poëta laureatus"[83].

Bineînţeles, calendarele eberiene din Transilvania conţin şi numeroase însemnări privind cunoştinţele apropiate ale posesorului, persoane de importanţă mai mult locală. Spicuim cîteva dintre ele, care prezintă un interes mai deosebit. Astfel, Iacob Fischer notează moartea prietenului său apropiat, originar din aceeaşi localitate cu el, Luca Griengrass, notar al oraşului Braşov între anii 1528—1550, apoi preot la Prejmer pînă în 1554[84]. Coleg şi prieten cu Fischer este şi Georg Helner — originar din Bistriţa, rudă cu Ştefan Helner — preot la Cristian, Rîşnov şi Codlea, care moare la 16 martie 1576[85]. Ioan Literatus notează în calendarul său moartea lui Ioan Angyalossi, participant la sinodul de la Cluj din 1580[86]. Stabilirea absolventului facultăţii de medicină de la Tübingen, Marcus Hirscher, ca doctor la Braşov şi căsătoria lui în anul următor, atrage şi ea atenţia lui Iacob Fischer[87].

---

[80] B—1, p. 73 (24 ianuarie): ,,Hoc die vita functus est Martinus Brenner Bistriciensis, artis medicae doctor ac grecae et latinae linguae peritissimus. Anno 1553".

[81] Fr. Teutsch, *Drei sächsische Geographen des sechszehnten Jahrhunderts*, în ,,Archiv" XV (1880), Nr. p. 613. În 1543 este amintit ca student la Viena ,,Martinus Brimer Bistriciensis", cf. V. Frankl, *op. cit.*, p. 232.

[82] O. Dahinten, *Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz*, în ,,Archiv", I, (1944), Nr. 2—3, p. 414 şi E. Csallner, *op. cit.*, p. 37.

[83] B—1, p. 270 (29 iulie): ,,Doctissimus vir D. Christianus Schesaeus poëta laureatus, pastor Mediensis ecclesiae, magno multorum dolore moritur hoc die vespertini inter 8 et 9. Anno 1585".

[84] B—1, p. 309 (3 septembrie): ,,Lucas Griengras Kyzdensis, vir integerrimus, pastor Prasmariensis post multas suorum insectationes hoc die in Christo quievit. Anno 1556". Vezi şi *Quellen*, IV, p. XC—XCI şi p. 491.

[85] B—1, p. 129 (16 martie): ,,Hoc die Georgius Helnerus pastor Czeydinensis paralisi extinctus est, anno domini 1570, decantus mei 7". J. Trausch, *Burzenländer Capitul*, p. 80 greşeşte cînd consideră Rîşnovul ca ultimă parohie a lui Helner.

[86] B, p. 58 (9 ianuarie): ,,Ad Tumultum synody tota est comitata Joannem Angalossy nono januarii obeunte die 1580 Claudiopoli, hydrope mortus".

[87] B—1, p. 412 (11 decembrie): ,,Dominus Marcus Hirscherus, Tubingae promotus in doctorum medicinae, reversus est anno 1586, ac patriam civitatem Coronam ingressus"; B—1, p 264 (23 iulie): ,,Hoc die D. Marcus Hirscherus doctor simulque cum ipsi Erasmus Wagner avunculus consortis meae nuptias celebrant Coronae anno 1587". Hirscher moare ca ,,medicinae doctor et physicus ordinarius" în 1593; cf. *Quellen*, V, p. 101.

Din secolul al XVII-lea ne parvine o ştire însemnată de Ştefan Bachner privind o personalitate interesantă din viaţa bisericească a Transilvaniei: Andreas Heilmann. Absolvent al universităţii din Leipzig, unde s-a înscris în iarna anului 1615[88], el devine apoi rector al gimnaziului în Bistriţa. Adept secret al unitarianismului, ajunge în conflict cu primparohul oraşului, de sub a cărui control intenţionează să scoată şcoala. Din acest motiv este nevoit să se retragă din oraş şi să accepte parohia de la Dumitra, la care deasemenea trebuie să renunţe în urma convingerilor sale religioase[89]. În 1633 îşi declară public credinţa calvină, părăseşte ţinutul Bistriţei şi se stabileşte la Cluj, unde devine paroh unitarian. Evenimentul a stîrnit vîlvă la Bistriţa şi este notat pe larg într-un calendar eberian de către contemporanul său Ştefan Bachner[90].

De „cripto-calvinism" este bănuit şi urmaşul lui Heilmann în funcţia de rector al gimnaziului de la Bistriţa (între 1622—1634), Christian Barth. Acesta însă, după ce devine preot la Bistriţa (1634—1637), Beşeneu (1637—1639) şi Moşna, este ales la 26 ianuarie 1647 superintendent al bisericii luterane. Fiind totuşi bănuit de simpatii faţă de calvinism, este obligat să depună jurămînt pe confesiunea augsburgică, jurămînt care de atunci devine obligatoriu pentru fiecare episcop luteran ales în funcţie[91]. La un an după alegere, Barth îşi celebrează căsătoria — eveniment însemnat în calendarul preotului din împrejurimile Sighişoarei[92] — cu ocazia căreia deputaţii capitlului de la Sibiu îi dăruiesc o cupă de argint[93].

Însemnările de pe filele calendarelor eberiene constituie o preţioasă sursă de informaţie privind fenomene astronomice (eclipse, comete), calamităţi naturale (inundaţii, incendii, cutremure) sau epidemii, completînd datele — de multe ori lacunare — ale altor izvoare scrise. Coroborarea acestor informaţii cu cele de altă natură poate explicita sau lărgi cauzalitatea unor evenimente istorice deschizînd orizonturi şi perspective noi de cercetare, studierea societăţii umane ne mai putînd fi concepută astăzi fără analiza relaţiilor omului cu mediul său vital[94].

---

[88] *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig (1559—1809)*, ed. Georg Erler, vol. I (1559—1634), Leipzig 1909, p. 171.

[89] În matricolele bisericii de la Dumitra în dreptul numelui lui Andreas Heilmann este notat: „Perjurus factus nequam ac deflexit Arrianismum, mortuus ut canis in sua haeresia", apud Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, I, p. 532, nota 2.

[90] C, p. 152 (11 aprilie): „Hac die valedixit capituli reverendus dominus Andreas Heilmann Bistriciensis socius et ex farnia Blandratae arriani principi secessit Claudiopolim ad functionem officii pastoratus primarii. Ab 1633 sic denegavit suum Christum cui in baptizmate spopondit se praebere fidelem et applausit sectae arrianorum, postquam ter revocavit Lutheranam confessionem coram episcopo et decanatu Bistriciensis". J. Trausch, *Schriftstellerlexikon*, vol. II, p. 95 susţine că ar fi revenit, după o şedere mai lungă la Cluj, la vechea credinţă. În opoziţie cu această afirmaţie se situează informaţia de la nota 89.

[91] J. Trausch, *op. cit.*, I, p. 61.

[92] C—1. p. 124 (11 martie): „1648 Clarissimus vir Christianus Barth superintendens celebravit nuptias cum honesta et pudica vidua Joannis Schenck filia Schespurgensi".

[93] J. K. Schuller, *Handschriftliche Vormerkungen*, p. 379. În însemnarea din calendarul publicat acolo, este pomenit şi un scandal iscat în timpul sărbătorii, fără a se specifica însă nimic mai precis.

[94] Despre această problemă, S. Goldenberg, *Clima, climatologia şi istoria*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj", XVI (1973), p. 431—444.

Epidemiile de ciumă erau destul de frecvente în Transilvania sec. XVI—XVII şi afectau — de multe ori în mod dezastruos — creşterea demografică şi desfăşurarea unei vieţi normale a populaţiei. Cu atît mai mult au ţinut posesorii calendarelor eberiene să noteze prezenţa acestor molime devastatoare. Iacob Fischer ne relatează un episod al marii epidemii de ciumă din Transilvania (în 1553), căreia la Feldioara îi cad victimă 360 de oameni. Potolită la începutul anului 1554, epidemia reizbucneşte în vară şi durează pînă în 1555, costînd viaţa a aproape 100 de oameni[95]. O altă epidemie de ciumă cuprinde în 1572 pe lîngă alte localităţi, Braşovul, Hălchiul şi Prejmerul[96]. La 1623 ciuma devastează Bistriţa şi districtul aparţinător[97], ea dezlănţuindu-se zece ani mai tîrziu în toată Transilvania. Violenţa epidemiei, care numai la Bistriţa costă viaţa a 800 de oameni[98], determină suspendarea ţinerii tîrgului în oraş[99]. În 1646 ţinutul Sighişoarei este ţinta unei alte epidemii de ciumă care a bîntuit în Transilvania[100].

Pierderile umane provocate de repetatele epidemii erau completate prin cele — mai ales materiale — provocate de calamităţile naturale şi capriciile climatice. Însemnările despre cutremurele de pămînt sînt un fenomen obişnuit, informaţiile noastre abundînd în ceea ce priveşte Braşovul şi ţinutul înconjurător[101]. Inundaţiile, căderile abundente de zăpadă, anotimpuri întîrziate sau mai timpurii, furtuni, constituie şi ele obiectul atenţiei posesorilor de calendare[102]. Incendiile — unele de mari proporţii —

---

[95] B—1, p. 318 (12 septembrie) : „Hoc die grassari coepit pestilentiae malum in oppido Barchiae Marienburg et absumpti homines 360, anno domini 1553. Finita anno 1554 die martii 18, post medium annum cursum recruduit et durans usque in annum 1555, absumpsit homines circiter 100".

[96] B—1, p. 252 (11 iulie) : „Grassante iam pestae Coronae, Honigberg et Tartlem. Hoc die terra magna impetu mota est, mane inter horam 4 et 5, anno 1572". Vezi şi *Quellen*, IV, p. 493.

[97] C, p. 274 (1 august) : „Anno 1623 grassabatque divina luce ac virga Dei iusta pestis, nostra patria ac districtu Bistriciensi".

[98] E. Csallner, *op.* cit., p. 55.

[99] C—coperta II r : „Anno a nato Salvatore 1633 pestis inumanis grassatque, per totam Transylvaniam, fere, utpote in Bartia, Ciculia et Schesp., Meggjes, Riulini, Claudiopoli et nostris partibus. Nundinae quoque Bistricienses (sic !) non sunt celebratae" ; C, p. 244 (3 iulie) : „Pestis grassatque passim per Transylvaniam anno 1633. Item vineta in diocaesi Bistriciensi pella (!) perdita sunt". Despre epidemia de ciumă din 1633, vezi G. Kraus, *op. cit.*, p. 87.

[100] C—1, p. 350 (13 octombrie).

[101] B—1, p. 294 (21 august 1552) — Braşov ; B—1, p. 156 (10 aprilie 1571) — Braşov ; B—1, p. 191 (14 mai 1571) — Braşov ; B—1, p. 196 (19 mai) Braşov : „Priores terrae motus hac die secutus est omnium violentissimus hora vespertina 6 ferie, anno 1571" ; B—1, p. 252 (11 iulie 1572) — Braşov ; C—1, p. 378 (8 noiembrie 1620)—tinutul Sighişoarei : "Ingens terrae motus factus".

[102] C—1, p. 298 (25 august 1630) —ţinutul Sighişoarei : „Grosse Wasserflut" ; C—1, p. 240 (30 iunie 1639) — ţinutul Sighişoarei : „Grosse Wasserflut" ; C, p. 180 (3 mai) : „Anno 1643 fuit hic dies grandinosus super Bistricium in specie" ; C—1, p. 353 (16 octombrie 1644) — ţinutul Sighişoarei : „Grosser Schnee" ; C, pag. de gardă— Bistriţa : „Annus (!) 1675 valde sterilis nois (!) et florisque arboribus praeter frigum quae licet locorum acceptande..." ; B—1, p 345 (8 octombrie) : „Hac die horrendis tempestatibus iusto Dei iuditio, media et in aurora illatis : hoc oppidum Marienburg vehementer est grassatum et perierunt fulmine quadrifariam incensa, horrea plena frugum unacum domibus 32, anno 1563" ; C, p. 320 (14 septembrie) — Bistriţa : „Maxima tempestas hac die grandinibus ictibus fulminis, anno 1629" ; C, p. 135 (22 martie 1626) — Bistriţa : „Prima tonitura audita".

şi cu urmări funeste (constituind altă primejdie cu care erau adesea confruntaţi oamenii şi aşezările lor) revin mereu în însemnările din calendare[103].

Promotori, nu numai ai artelor frumoase, ci şi ai ştiinţelor exacte, umaniştii ardeleni — asemenea celor din apusul Europei — manifestau interes şi pentru ştiinţele naturii. Astronomia şi fenomenele ei erau pentru umanişti un element de observaţie şi de reflecţie, obiectul a numeroase însemnări, care ne dezvăluie interesul lor multilateral. În acest sens sînt cu totul elocvente notiţele astronomice ale bistriţeanului Ştefan Bachner, care ne-a lăsat un adevărat „buletin" astronomic al fenomenelor observate de el sau de care a avut cunoştinţă : eclipse de lună şi de soare, comete etc.[104]. Şi însemnări din alte calendare eberiene acordă atenţie acestui domeniu[105].

Calendarele prezentate şi însemnările manuscrise de pe filele lor nu constituie numai un izvor istoric care nu trebuie neglijat, ci sînt şi o imagine a preocupărilor şi gîndurilor posesorilor, o reflectare a vieţii lor cotidiene, cu necazurile şi bucuriile ei.

COSTIN FENEŞAN — KONRAD G. GÜNDISCH

---

[103] B—1, p. 125 (12 martie 1559) : „Hoc die Weresmart (Vereşmort, azi Unirea lîngă Aiud, n.n.) fortuito incendio conflagravit" ; B—1, p. 176 (30 aprilie 1564) — incendiu la Hălchiu ; B—1, p. 184 (7 mai) : „Nocte media hunc diem precedente oppidum Pursmar (Prejmer, n.n.) fortuito incendio totum est exustum, anno 1571" ; B—1, p. 270 (29 iulie) : „Hoc die incendio fortuito conflagravit Nussbach (Măeruş, n.n.) una cum templo et turri adhaerente 15, anno 1577" ; D, p. 196(19 mai) : „Hac die arx Butensis tacta fulmine et pulius bombardicus incensus ad magna multitudine hominum fundius eversa est, anno 1578" ; B—1, p. 173 (27 aprilie) : „Hoc die Marienburgi 19 aedes incendio conflagravit anno 1586. Eodem anno intra menses 3 perdentes multa igne perierunt Zeidini (Codlea, n.n.), in Helczdorff (Hălchiu, n.n.) et Brendorff (Bod, n.n.)" ; D, p. 234 (24 iunie 1585) : „Temesvar oppidum Ungarie totum conflagratum" ; C, p. 176 (30 aprilie 1676) — marele incendiu de la Sighişoara, vezi nota 52 ; C, p. 215 (5 iunie) : „Item anno 1680 ruina tertiae Bistriciae partis ruinam contigit, igne in foro sive circulo minori ex aedibus apothecarii Johanni Corvini, Neosoliensi generi, amplissimi domini Kertschii, senatori urbis ; agresso in utrius viam vastante ad moenia et damnoque aut via (!) propugnacula cum monasterio maiori aggrediens vel extra urbem quoque grassante" ; Despre acest incendiu — descris pe larg în protocolul magistratului orăşenesc — cf. O. Dahinten, *op. cit.*, p. 343 şi urm.

[104] C, p. 55 (6 ianuarie) : „Anno 1628 ecclipsis solis apud nos non visus" ; C, p. 257 (16 iulie) : „Ecclipsis lunae, anno 1628, apud nos non visus, ante meridiem 9 usque ad 1 horam" ; C, p. 242 (1 iulie) : „1628 Eclipsis solis integralis a meridie" ; C, p. 425 (24 decembrie) : „Ecclipsis solis anno 1628 post meridiem apud nos non visus per 3 horas minut 7" ; C, p. 69 (20 ianuarie) : „Anno 1628 ecclipsis lunae per 3 horas meridianae ad hora 8 vespertinae" ; C, p. 95 (13 februarie) : „Signum visum instar nolae Asiriarae, anno 1629, a se spargitur radios equitos, circa 7 et 8 vespertinam".

[105] B—1, p. 68 (19 ianuarie) : „Hoc die serenissimo coelo ab undecimo usque ad occasum solis fere, tres soles visi sunt ad septentrionem, forma semicirculi, minor fride, sed colores magis aluo, anno 1549..." ; B, p. 117 (4 martie) : „Cometa visa est versus septentrionem inter orientem, anno domini 1556, cuius cauda extendebat se versus meridiem, durabit diebus..." ; B—1, p 380 (10 noiembrie) : „...horrenda facie visus est cometa, anno 1577 ; durabit 63 dies vel amplius".

NACHRICHTEN AUS DER GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS (16—17 JH.) IN DEN KALENDERN PAUL EBERS

(Zusammenfassung)

Die handschriftlichen Aufzeichnungen, die im 16. und 17. Jahrhundert auch in Siebenbürgen auf die im Kontext des Humanismus und der Reformation erschienenen Kalender Paul Ebers gemacht wurden, enthalten interessante Nachrichten zur politischen und kulturell-kirchlichen Geschichte Siebenbürgens. Sie vervollständigen oder pointieren das traditionelle Quellenmaterial, bieten zugleich einen unmittelbaren Einblick in die Problematik, die die Leute in jener Zeit bewegte, in die Ereignisse, die sie im Banne hielten, in den Umlauf von Ideen und Auffassungen im siebenbürgischen 16. und 17. Jahrhundert. Die Kalender Paul Ebers gelangten vor allem durch Vermittlung siebenbürgischer Studenten an der Universität Wittenberg nach Siebenbürgen. Unter ihren Besitzern sind besonders hervorzuheben: Johannes Literatus aus Cluj—Mănăştur und Bernhard Jacobinus — ein gebürtiger Birthälmer, Vater des siebenbürgischen Kanzlers Johannes Jacobinus — denen wir interessante Nachrichten über die sozialen und religiösen Bewegungen in Klausenburg im Zeitalter der Reformation und des Humanismus verdanken, der Marienburger Pfarrer Jakob Fischer und sein Sohn, deren Aufzeichungen vor allem Ereignisse aus dem Burzenland festhalten, Stephan Bachner, Stephan Wintzel und Johann Frank, deren Aufzeichnungen der Bistritzer Geschichte im 17. Jahrhundert gewidmet sind.

Um die Systematisierung des zahlreichen und vielseitigen Materials, das diese Aufzeichnungen enthalten, zu erleichtern, wurde es von den Verfassern folgendermassen gruppiert: politische Geschichte, Kultur- und Kirchengeschichte, Naturerscheinungen.

Dem Kampf zwischen Habsburgern und Osmanen um die Herrschaft in Siebenbürgen —der Dominante des politischen Lebens in diesem Landesteil im 16. und 17. Jahrhundert kann man fast alle Nachrichten über die Geschichte Siebenbürgens, die in den Eberschen Kalendern festgehalten wurden, einreihen: die Schlacht von Marienburg (1529), das Ende des türkischen Gesandten Aloisius Gritti (1534), die Einfälle des Moldaufürsten Ştefan Rareş im Burzenland (1552), die Belagerung Weissenburgs durch Petrus Petrovics (1556), die Niederlage Gaspar Bekes' bei Sînpaul (1575), die Schlacht von Schellenberg (1599), die Einfälle der Wallonen General Bastas (1602—3), und der Szekler im Sachsenland (1605), die Gesandschaft des Bistritzer Senators Thomas Kretschmer bei der Pforte, der im Namen des Fürsten Georg Rákóczy I. die Thronbesteigung Matei Basarabs in der Walachei fördern sollte (1633), die Verschwörung des Paul Béldi (1676), Aspekte des Klassenkampfes in Siebenbürgen usw.

Ein grosser Teil der Aufzeichnungen ist den sozialreligiösen Bewegungen im Zeitalter der Reformation gewidmet: die Streitgespräche zwischen Anhängern Luthers und den Antitrinitariern in Mediasch (1560 und 1561), und Aiud (1564), Nachrichten über den Freundeskreis um den Antitrinitarier Franz Davidis in Klausenburg (Johannes Sommer, Titus Amicinus, Bernhard Jacobinus, Christophorus Hagymási), über andere siebenbürgische Humanisten (Christian Schesaeus, Martin Brenner, Stephan Helner, Marcus Hirscher), über kirchliche Probleme im 17. Jh. (Andreas Heilmann, Christian Barth).

Für eine bessere Erläuterung und Deutung geschichtlicher Ereignisse ist auch die Kenntnis verschiedener Naturerscheinungen (Klima, Erdbeben, Überschwemmungen, Astronomie), Seuchen usw. wichtig. Deshalb haben die Verfasser im letzten Teil des Aufsatzes auch die Nachrichten dieser Art, die in den bearbeiteten Eberschen Kalendern enthalten sind, festgehalten.

Diese Vielfalt der Nachrichten, die die handschriftlichen Aufzeichnungen der Besitzer Eberscher Kalender in Siebenbürgen beinhalten, erlaubt es, sie als eine wichtige Quelle siebenbürgischer Geschichte zu betrachten.

MEMORIUL ROMÂNILOR ARDELENI DIN ANUL 1834

Moartea lui Iosif al II-lea în pragul ultimului deceniu al veacului luminilor n-a însemnat şi dispariţia iosefinismului din viaţa politică a Imperiului austriac. Iosefinismul a influenţat pe mai departe în multe privinţe programul unor grupări şi orientări politice, profilul spiritual al unei părţi însemnate din păturile active din punct de vedere politic şi cultural.[1] Postiosefinismul leopoldin de pildă reprezintă o continuare directă, e adevărat într-o formă mai moderată, mai puţin doctrinară decît programul iosefin, a unor tradiţii ale reformismului de stat austriac. Prin audienţa sa mai mare faţă de realităţile locale, naţionale şi constituţionale ale multinaţionalului imperiu, politica lui Leopold al II-lea ,,deschide pe lîngă posibilitatea restituţiilor feudale şi pe cele «naţionale» care, în realitate, semnifică drepturi noi"[2]. În acest climat are loc între 1790—1792 mişcarea Supplexului, prin care obiectivul fundamental al recunoaşterii politice a naţiunii române din Transilvania e solicitat ca o reaşezare în drepturile deţinute cu multe secole înainte. Sfîrşitul prematur al orientării promovate de Leopold şi începutul războaielor cu Franţa revoluţionară determină însă inaugurarea unei ere în care ideea unor transformări esenţiale în structurile politice ale Imperiului întîmpină o rezistenţă puternică în cercurile din jurul noului împărat Francisc. Mişcarea naţională românească se vede nevoită a se adapta noilor condiţii în care acţiunea politică deschisă găseşte mult mai puţine posibilităţi de afirmare. Politica de stat austriacă, inspirată după 1809 mai ales de către cancelarul Metternich, nu era dispusă a admite acţiuni politice care să vizeze schimbarea radicală a realităţilor existente. În schimb dezvoltării culturale a naţionalităţilor i se acordă un spaţiu de mişcare mult mai larg, în măsura în care aceasta nu contravine principiului fundamental de ,,unitate în diversitate"[3]. Limita afirmării libere a ,,individualităţii fireşti" a fiecărei naţiuni era menţinerea acestora în cadrele Imperiului, fără a urmări modificarea statutului lor politic sau tendinţe centrifuge îndreptate împotriva unităţii statului habsburgic[4]. În astfel de împrejurări e explicabil de ce în deceniile următoare

---

[1] Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs*, ediţia II-a, Viena, 1966, p. 327.

[2] Dumitru Ghişe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 19.

[3] ,,Einheit in der Vielheit"; cf. Heinrich Ritter von Srbik, *Metternich der Staatsmann und der Mensch*, I, München, 1925, p. 390—392.

[4] *Ibidem*, I, p. 432—433; Andics Erzsébet, *Metternich und die Frage Ungarns*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, p. 31—32.

Supplexului domeniul culturii devine principalul tărîm de manifestare a mişcării naţionale româneşti, activitatea reprezentanţilor Şcolii ardelene, care cunoaşte tocmai în această epocă cele mai notabile realizări ale sale, constituind o continuare directă, cu argumentele istoriei şi filologiei îndeosebi, a luptei din perioada 1790—1792[5]. Nu lipsesc însă nici acţiunile politice, desigur cu obiective mai restrînse şi în forme corespunzătoare noilor realităţi. Încercarea de reunire a bisericilor româneşti din Transilvania la 1798[6], lupta pentru un episcop român în perioada vacanţei episcopiei ortodoxe ardelene (1796—1810)[7], Supplexul din 1804[8], planurile şi proiectele şcolare, petiţiile pentru îmbunătăţirea situaţiei materiale a clerului unit şi ortodox în deceniile doi şi trei[9], revendicările orăşenilor români din Sibiu şi Braşov[10] sînt cîteva din momentele care punctează o întreagă epocă. O luptă de mare intensitate se desfăşoară în aceste decenii în părţile apusene (Banat, Arad, Crişana) pentru valorificarea de către români a unor drepturi recunoscute de legislaţia ungară din 1791—1792 pe planul conducerii şcolare şi bisericeşti[11]

Momentul reluării luptei politice pentru realizarea obiectivului major al emancipării poporului român din Transilvania soseşte însă după 1830 în condiţiile avîntului general european al ideilor noi, liberale şi naţionale. Revoluţia franceză din iulie 1830 este urmată de triumful ideilor liberale în apusul Europei, reforma electorală engleză sau revoluţia belgiană fiind dovezi elocvente în acest sens. În Europa centrală, răsăriteană şi sud-estică menţinerea unor imperii multinaţionale determină împletirea ideilor liberale cu cele ale luptei de emancipare naţională, mişcările de eliberare din Italia, Germania, Polonia purtînd un astfel de caracter.

În Transilvania, ideile noi găsesc în mod firesc audienţă în primul rînd în cadrul celor ce suferă deopotrivă pe plan social şi naţional — românii excluşi din cadrele constituţional-politice şi formînd marea majoritate a ţărănimii lipsite de drepturi. „Disertaţia despre şcoli" a lui George Bariţ din 1835[12] de pildă, pornind de la denunţarea statutului naţiunii române ca tolerată în ţară, a „situaţiei strîmtorate a relighiei de amîndouă părţile" (uniţi şi neuniţi), a lipsei şcolilor şi a educaţiei necesare, a poziţiei sociale umilitoare a clerului supus deseori la obligaţii iobăgeşti, făcînd apel

[5] D. Ghişe, P. Teodor, *op.* cit., p. 203.

[6] Ioan Lupaş, *O încercare de „reunire" a bisericii româneşti din Ardeal la anul 1798*, Arad, 1913; Ştefan Lupşa, *Contribuţiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor româneşti din Transilvania, la 1798*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 492—509.

[7] Ioan Lupaş, *12 petitori ai episcopiei transilvane vacante de la 1796—1810*, Braşov, 1916; Ion Mateiu, *Vacanţele mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII-lea*, Cluj, 1922.

[8] David Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc 1804*, Cluj, Editura Dacia, 1970.

[9] I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, p. 62—63.

[10] Ioan Moga, *Infiinţarea gremiului comercial levantin din Braşov*, Braşov, 1940. Reeditat în Ioan Moga, *Scrieri istorice*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 216—250.

[11] Ştefan Pop, *Frămîntări româneşti în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929; Aurel Cosma, *Din trecutul românilor timişoreni*, în *Luceafărul*, IV, 1938, 11—12, p. 1—21; Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784—1861)*, Arad, 1943.

[12] Şerban Polverejan, Pompiliu Teodor, *Disertaţia despre şcoli a lui George Bariţiu (1835)*, în *Acta Musei Napocensis*, IX, 1972, p. 619—633.

la romanitate, valorificînd deci într-un cuvînt bazele tradiţionale ale programului politic românesc, aduce totodată suflul nou al ideilor care domină starea de spirit europeană. Liberalismul economic îşi face simţită prezenţa prin apelul la ridicarea bunăstării materiale a românilor prin eforturi proprii, propunînd ca mijloace între altele, îmbunătăţirea metodelor de cultivare a pămîntului sau înfiinţarea unor societăţi comerciale capabile a rezista la concurenţă. Apelul la negustorii români din Braşov reflectă tendinţa atragerii în lupta de emancipare naţională a unor pături esenţialmente legate de noile direcţii ale dezvoltării. Educaţia, învăţămîntul urmează a fi puse în slujba ridicării economice, sociale, politice şi culturale a românilor, adică în slujba luptei de emancipare naţională. Aceeaşi orientare răzbate şi în „Precuvîntarea" ardeleanului Florian Aaron la tomul întîi din „Idee repede de Istoria prinţipatului Ţării Rumâneşti" apărut în 1835, prin susţinerea pentru prima dată la noi a ideii romantice a unei istorii dominate de spiritul naţional, de tradiţiile şi valorile trecutului propriu, pusă în slujba eliberării naţionale şi sociale[13]. Într-o astfel de ambianţă spirituală apare cu totul firească reluarea prin memoriul episcopilor români din 1834 a programului Supplexului de emancipare politică a românilor, care înglobează într-un tot unitar revendicările de îmbunătăţire a situaţiei lor culturale, economice, sociale, politice şi religioase[14].

Pentru conturarea atmosferei politice în care se desfăşoară această nouă încercare de rezolvare radicală a problemei româneşti din Transilvania, nu este lipsită de semnificaţie influenţa pe care „spiritul timpului" o exercită şi asupra unei părţi însemnate a privilegiaţilor din Transilvania. Impusă deopotrivă de criza structurilor feudale învechite, de comandamentele economice ale unor gospodării nobiliare aflate într-un proces de decădere şi sărăcire, ca şi de tendinţa evitării pericolului exploziei revoluţionare ce se conturează cu tot mai multă acuitate, ideea de reformă cîştigă treptat teren în rîndul nobilimii ardelene, conform mărturiei presei şi literaturii politice a vremii. Este în primul rînd un liberalism economic de inspiraţie szecheniană, avînd ca obiective modernizarea modului de cultivare a pămîntului, înlocuirea inventarului învechit şi a sistemului perimat al organizării producţiei agricole, înviorarea activităţii industriale şi comerciale, dezvoltarea căilor de comunicaţie, crearea unui credit puternic şi stabil. Realizarea lor presupunea renunţarea la o seamă de privilegii nobiliare, înlăturarea aviticităţii şi dreptul de liberă vînzare-cumpărare a pămîntului, recunoaşterea dreptului ţărănimii la proprietatea funciară, renunţarea la sistemul robotei şi dijmei, reglementarea relaţiilor urbariale dintre proprietari şi ţărani, răscumpărarea pe veci a obligaţiilor, generalizarea dreptului de purtare a funcţiilor şi a obligaţiei de purtare a sarcinilor publice, o oarecare reprezentare politică a maselor excluse pînă atunci de la conducerea treburilor publice, dezvoltarea învăţămîntului

---

[13] Pompiliu Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 577—586.

[14] Ştefan Pascu, *Mémoires et protestations des roumains de Transylvanie et de Hongrie de 1791 à 1892*, în *Revue de Transylvanie*, V. 1939, 3, p. 328—353.

şi ridicarea culturală a poporului fiind condiţia sine qua non pentru abordarea unor astfel de soluţii[15]. Înnoirile preconizate de reformismul nobiliar se opreau însă de cele mai multe ori la mijlocul drumului[16], la nivelul unor jumătăţi de măsură şi compromisuri între necesitatea imperioasă a modernizării şi tendinţa păstrării unor poziţii şi privilegii cît mai importante. Măsurile preconizate în favoarea ţărănimii rămîn la nivelul unor reforme permisive (dreptul la proprietate, dreptul la funcţii, dreptul de liberă vînzare-cumpărare) fără a se asigura mijloacele necesare pentru transpunerea în viaţă a acestor drepturi. Răscumpărarea pe veci e concepută numai pe baza liberei înţelegeri între proprietari şi ţărani, proprietatea nobiliară fiind considerată intangibilă[17]. Purtarea sarcinilor publice de către privilegiaţi se limitează la propunerea preluării cheltuielilor dietale şi comitatense[18]. Reprezentarea politică a ţărănimii rămîne la nivelul restrîns al unor soluţii locale[19]. Acest caracter limitat devine şi mai evident în cazul măsurilor referitoare la situaţia românilor. Dacă într-una din scrierile sale programatice, Carol Szász, unul din viitorii conducători ai opoziţiei la dieta din 1834, lansează ideea generală a înlăturării privilegiilor sociale, naţionale şi religioase[20], în momentul în care intenţiile se concretizează, ele se rezumă la măsuri în vederea îmbunătăţirii situaţiei materiale a preoţilor şi învăţătorilor români, în vederea dezvoltării învăţămîntului sătesc[21], fără a se viza reforme structurale menite a da o rezolvare reală a problematicii româneşti.

Acest program liberal nobiliar, moderat şi şovăitor, avea însă ca fundamentală limită condiţionarea oricărei concesii pe seama privilegiaţilor de adoptarea limbii şi naţionalităţii maghiare de către masele nemaghiare majoritare în Transilvania[22]. Programul „unicei naţiuni" izvora din convingerea că numai pe această cale se va putea salva preponderenţa nobiliară în faţa maselor româneşti, pentru care reformele ar fi creat un cadru mai propice de ridicare economică, socială, culturală şi implicit, în condiţiile superiorităţii numerice, şi a unei viitoare afirmări politice. Ca o condiţie esenţială a înfăptuirii dezideratelor sale, nobilimea preconiza unirea Transilvaniei cu Ungaria[23], ceea ce ar fi întărit considerabil poziţiile nobiliare nu numai în raport cu masele nemaghiare, ci şi faţă de Curtea de la Viena. De aici, din ciocnirea tendinţelor centrifuge ale nobilimii faţă de Viena şi a intenţiilor politicii austriece de menţinere neschimbată a unităţii Imperiului, izvorăsc în primul rînd contradicţiile între politica

[15] Cea mai clară expresie a acestui program în Wesselényi Miklós, *Balitéletekről*, Bucureşti, 1833.

[16] Silviu Dragomir, *Les Roumains de Transylvanie à la veille du mouvement de résurection nationale*, în *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, p. 19—22.

[17] Wesselényi, *op. cit.*, p. 214—215.

[18] *Ibidem*, p. 189—190.

[19] *Ibidem*, p. 232.

[20] *Nemzeti Társalkodó*, 1—3, 8—22 octombrie 1831; 1—4, 7—28 ianuarie 1932, 1—5, 5 ianuarie — 2 februarie 1833.

[21] *Ibidem*, 23—24, 8—15 iunie 1833.

[22] Wesselényi, *op. cit.*, p. 79—80, 233, 237—238, 260—262.

[23] *Nemzeti Társalkodó*, 18, 3 noiembrie 1832; 26, 29 decembrie 1832; *Klio*, 1832, p. 350.

de stat austriacă şi reformismul nobiliar pus în slujba tendinţelor centrifuge menţionate. Străduinţele nobiliare privind lărgirea atribuţiilor legislative ale dietei, restabilirea dreptului acesteia de a dispune în problemele fiscale şi militare, asigurarea autonomiei comitatense, reforma justiţiei prin introducerea publicităţii dezbaterilor şi a curţilor cu juraţi, libertatea cuvîntului şi a presei (desigur pentru reprezentanţii ei în primul rînd)[24] se loveau de baza principială a politicii guvernamentale privind menţinerea neschimbată a sistemului politic existent, respingerea oricărei evoluţii în direcţia unui constituţionalism şi parlamentarism reprezentativ de tip francez[25]. Cu atît mai mult erau inacceptabile Vienei atît transformările structurale generate de o eventuală unire a Transilvaniei cu Ungaria, cît şi programul unei amalgamări a naţiunilor nemaghiare în cadrul „unicei naţiuni" maghiare. Aceasta contravenea însăşi bazei „sistemului Metternich" care concepea un Imperiu bazat pe menţinerea individualităţii fiecărei naţiuni în cadrele date[26]. Metternich respingînd politica de germanizare forţată, prin metode administrative, a lui Iosif al II-lea[27], cu atît mai puţin putea accepta tendinţele de maghiarizare ale nobilimii din Ungaria şi Transilvania. Şi dacă pe planul reformelor economice, sociale şi culturale ar fi fost posibilă o apropiere între reformismul nobiliar şi politica statală austriacă (sintetizată în principiul satisfacerii necesităţilor materiale şi culturale ale maselor spre a le ţine departe de acţiunea politică)[28], ele avînd obiectivul identic al preîntîmpinării revoluţiei prin măsuri paleative introduse de sus, punerea pe prim plan în cadrul programului liberal nobiliar a obiectivelor naţionale, centrifuge, determină zădărnicirea unei astfel de colaborări. Spre deosebire de linia szecheniană pentru care colaborarea sau cel puţin atitudinea de neutralitate faţă de guvern[29] pare esenţială pentru realizarea înnoirilor imperios necesare, în primul rînd prin resursele şi sacrificiile proprii (nobiliare)[30], liberalismul ardelean în frunte cu Wesselényi se situează pe poziţiile unei opoziţii antiguvernamentale care urmăreşte suportarea sacrificiilor necesitate de reforme în parte de către stat, în parte de nobilime, dar numai cu condiţia acceptării revendicărilor sale naţionale şi a garanţiilor constituţionale solicitate[31].

Aceste contradicţii principiale se traduc pe planul vieţii politice ardelene printr-o activizare deosebită a mişcării opoziţioniste jurisdicţionale după 1830. Urmînd exemplul personal al lui Wesselényi, o seamă de comitate şi scaune refuză recrutarea pentru completarea regimentelor transil-

[24] Wesselényi, *op. cit.*, p. 157—161; 249—250; 252—253.
[25] Srbik, *op. cit.*, I, p. 365—370; Andics, *op. cit.*, p. 79—80.
[26] Srbik, *op. cit.*, I, p. 390—392.
[27] Andics, *op. cit.*, p. 32.
[28] Srbik, *op. cit.*, I, p. 382—383. Sublinierea accentuată în propunerile regale pentru dieta din 1834 a primordialităţii dezbaterii problemei urbariale reprezintă o dovadă în acest sens.
[29] Széchenyi István, *Hitel*, ediţia III—a, Pest, 1830. p. XII; *Világ*, Pest, 1831, p. 108—110, 163, 263, 278, 510; *Stadium*, Leipzig, 1833, p. 9. 295.
[30] Idem, *Hitel*, p. XII, 78; *Világ*, p. 77, 165, 322, 351—352; *Stadium*, p. 67—68, 295.
[31] Wesselényi, *op. cit.*, p. 157—174.

vane, condiţionînd aceasta de convocarea dietei[32]. Se trece în mod demonstrativ la exercitarea dreptului de alegere a oficialilor comitatenşi şi scăunali, în semn de protest faţă de practica instituirii de către guvern a unor administratori numiţi. Însuşi Guberniul existent e considerat ca ilegal, membrii săi fiind numiţi de guvern în afara alegerii dietale. Sînt abrogate dispoziţiile privind instrucţia de şase săptămîni pentru cei ce doresc să treacă de la catolicism la o altă religie[33]. Revendicarea principală a jurisdicţiilor din Transilvania devine convocarea neîntîrziată a dietei.

Curtea încearcă iniţial potolirea frămîntărilor prin măsuri de mînă forte, trimiţîndu-l în calitate de comisar regal plenipotenţiar în Transilvania, în primăvara lui 1833, pe banul Vlasits. Printre remediile propuse de acesta Curţii din Viena se numără şi propunerea privind ridicarea religiei ortodoxe la rangul de a cincea religie receptă a ţării, urmînd a se acorda clerului neunit toate beneficiile de care se bucură preoţii celorlalte confesiuni. Cultivarea treptată a poporului român de către aceştia va permite în viitor — arată Vlasits — acordarea drepturilor politice pentru români. Ce se ascunde de fapt în spatele acestor intenţii ne arată un alt raport al aceluiaşi Vlasits, care subliniază că opoziţia nu poate fi periculoasă atîta timp cît în ţară există o mulţime de naţionalităţi, confesiuni, stări şi interese[34]. El recomandă episcopului ortodox Vasile Moga înaintarea unei petiţii în acest sens. Chiar dacă intenţiile lui Vlasits se încadrează în politica vieneză a unor paleative care nu afectează structural realităţile constituţionale din Transilvania, ea are totuşi importanţa de a fi sugerat episcopilor, la fel ca în 1790—1791, ideea unei atitudini favorabile din partea împăratului faţă de înaintarea petiţionară a revendicărilor româneşti, constituind astfel un impuls în direcţia elaborării memoriului din 1834.

Dacă sugestia lui Vlasits privind emanciparea religiei ortodoxe n-a fost luată în seamă la Curte, în schimb cea privind necesitatea convocării dietei s-a impus în cele din urmă prin forţa împrejurărilor. Instrucţiunile elaborate de comitate şi scaune pentru deputaţii la dieta ce urma să se întrunească la 26 mai 1834[35] reflectă în general preponderenţa laturii opoziţioniste şi naţionale a programului liberal nobiliar. În ce priveşte problema românească, limita extremă a soluţiilor preconizate e, ca şi în cazul lui Vlasits, primirea religiei ortodoxe în rîndul celor recepte. În rest, punctele referitoare la români se opresc la nivelul unor enunţuri generale, cum ar fi înlăturarea deosebirilor de rang şi a discriminărilor naţionale, sau a unor măsuri care nu modifică statutul politic al naţiunii

---

[32] Trocsányi Zsolt, *Wesselényi Miklós*, Budapest, Akadémiai Kiado, 1965, p. 104; Arhiva istorică a filialei Academiei RSR Cluj (În continuare: Arhiva istorică), Manuscris 50, Actele lui Gál László.

[33] Arhiva istorică, Manuscris 115, p. 380—406.

[34] Tóth Zoltán, *op, cit.*, p. 65—66.

[35] Instrucţiunile sînt cuprinse în *Diaetalia*, Manuscrisele 3 şi 12 de la Arhiva istorică.

române în mod esenţial (dreptul nobililor români de religie ortodoxă la purtarea funcţiilor comitatense, înfiinţarea de seminare pentru preoţii români şi de şcoli săteşti pentru masele ţărăneşti, pregătirea dascălilor necesari în şcoli speciale, scutirea acestora de sarcinile publice). Dreptul nobililor ortodocşi la funcţii e condiţionat însă de cunoaşterea limbii maghiare.

În ce priveşte propunerile regale pentru dietă cuprinse în rescriptul imperial din 18 martie 1834[36], acestea reflectă intenţiile guvernamentale sintetizate de Metternich într-o scrisoare către comisarul regal Ferdinand d'Este în a încerca dacă e posibilă o conlucrare legală cu dieta pentru rezolvarea problemelor ardelene[37]. Drept urmare, se prevede pe de o parte legalizarea stărilor existente prin efectuarea de alegeri în funcţiile cardinale şi diplomatice ale ţării şi publicarea articolelor de lege din 1811 confirmate de Curte, iar pe de altă parte trecerea la examinarea lucrărilor elaborate de deputaţiile sistematice din 1791, cu privire specială asupra problemei urbariale. Între lucrări figură cea elaborată cu privire la promovarea culturii în rîndul românilor din Transilvania şi îmbunătăţirea situaţiei materiale şi culturale a preoţilor români. Poziţia guvernamentală era deci cea a unor reforme parţiale, care menţinînd cadrele politice existente, să încerce a le adapta la noile necesităţi şi realităţi.

În această atmosferă politică în care problema românească revine la ordinea zilei cu deosebită acuitate, cei care vizează adevărata soluţie prin reactualizarea revendicării de bază a Supplexului privind recunoaşterea politică a naţiunii române, sînt episcopii Vasile Moga şi Ioan Lemeni. Considerînd convocarea dietei după mai bine de două decenii ca prilejul aşteptat pentru o acţiune politică largă în favoarea naţiunii, ei se înţeleg, conform mărturiei corespondenţei purtate, în noiembrie — decembrie 1833[38] în vederea înaintării unei petiţii comune către împărat pentru emanciparea politică a românilor ardeleni. La sfîrşitul anului 1833 memoriul era elaborat[39], iar înaintarea lui a avut loc la 17 aprilie 1834[40].

Conţinutul petiţiei era cunoscut pînă acum doar din rezumatele oficiale ale funcţionarilor autorităţilor aulice care s-au ocupat de acest

---

[36] *Erdély nagyfejedelemség 1834-ik esztendőben május 26-ára Kolozsvár szabad királyi városba hirdetett országgyűlésének irománykönyve*, Kolozsvár, 1834, p. 4—5. În continuare: *Irománykönyv*.

[37] Andics, *op. cit.*, p. 67.

[38] Coriolan Suciu, *Lupta Blajului pentru chestiunea naţională pe teren politic pe timpul episcopului Lemeni*, în *Cultura creştină*, 1925, XIV, 3, p. 68.

[39] Acest lucru reiese pe lîngă conţinutul intern al actului în care se vorbeşte de trecerea a 41 de ani de la rezoluţiile imperiale din 1792 (lucru observat de Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 67) şi din datarea copiei memoriului pe care o publicăm în Anexa I: „in Transilvania anno 1833/4". De asemenea într-o scrisoare a episcopului Lemeni din 10 februarie 1842 se vorbeşte de petiţia iscălită de el şi de epicopul neunit în 1833; cf. Coriolan Suciu, *Preambule la procesul lemenian*, în *Cultura creştină*, XVIII, 1938, 8—9, p. 502.

[40] Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ*, Arad, 1935, p. 419.

memoriu[41]. Publicînd pentru prima dată textul integral al petiţiei din 1834[42], avem posibilitatea constatării pe de o parte a unor elemente noi, necunoscute pînă acum pe baza rezumatelor folosite de cei ce s-au ocupat de memoriu[43], iar pe de altă parte confruntarea rezumatelor cu actul integral ne permite urmărirea pasajelor omise de autorii rezumatelor, ceea ce ne apropie de înţelegerea mai bună a genezei rezoluţiei finale şi implicit a atitudinii Vienei faţă de revendicările româneşti.

Elementele noi ale textului integral (care nu apar în nici unul din rezumate) se pot cuprinde în următoarele puncte:

1/ Concretizarea superiorităţii numerice a românilor din Transilvania care reprezintă aproape două treimi din populaţia ţării[44].

2/ Referirea la posibilitatea unei a doua răscoale Horea prin „zvonurile răzvrătitoare" răspîndite în rîndul naţiei suplicante[45].

3/ Precizarea direcţiei de emigrare a poporului român ardelean: „acolo unde şi lui i se permite să se bucure de dreptul concivilităţii"[46] (adică Ţara Românească şi Moldova). Iar dacă acest lucru s-ar permite „Transilvania s-ar goli de români şi nu ar putea rămîne în situaţia actuală"[47].

4/ Accesul în arhiva regnicolară ar permite şi depistarea altor documente privind drepturile româneşti în vechime[48], alături de dovezile aduse în 1791—1792 şi în prezentul memoriu.

5/ Spre deosebire de 1791 cînd suplicanţii prevedeau o atitudine negativă a dietei, aşteptînd rezolvarea revendicărilor exclusiv de la Curte, acum episcopii se adresează deopotrivă bunăvoinţei împăratului şi" spiritului de dreptate, umanităţii corespunzătoare timpului a Inclitelor Stări

---

[41] Sînt edite două astfel de rezumate: cel al funcţionarului Pokmándi de la Consiliul de Stat cu data de 12 iunie 1834 (publicat de Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 419—420) şi cel din rezoluţia finală a Cancelariei aulice transilvănene cu data de 6 august 1834 (publicat de Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 238—240). La acestea se adaugă rezumatul funcţionarului Cserényi de la Cancelaria aulică transilvăneană din 20 iulie 1834 pe care-l publicăm în Anexa II după o copie aflată la Biblioteca Academiei din Bucureşti.

[42] Vezi Anexa I.

[43] Coriolan Suciu, *Lupta Blajului...*, p. 69—70; Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 66—67; Ladislau Gyémánt, *Acţiuni petiţionare ale românilor din Transilvania în perioada 1834—1838*, în *Studia Universitatis Babeş Bolyai*, Series Historia, 1971, 2, p. 35—37.

[44] „Valachorum Natio Rei publicae Transilvanicae duas ferme partes constituens". De aici remarca cu care consilierul aulic Mailáth însoţeşte înaintarea petiţiei în faţa împăratului: „Această petiţie are ca obiect stabilirea legală a drepturilor civile ale unei naţiuni care reprezintă aproape 2/3 din populaţia Transilvaniei"; cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 421.

[45] „Supplicans natio, etsi per iterata vice sparsos de illa tumultuarios rumores ad seditionem quasi provocata fuerit, maxima tamen cum patientia et imo cum submissione jam per 41 et quod excedit annos quiete praestolatur".

[46] „Ubi ipsi tamen quoque Jure concivilitatis frui liceret".

[47] „Si Transilvania a Valachis evacuaretur aliter in moderno statu permanere nequiret".

[48] „Et si accessus ad archiva Regnicolaria indulgebitur, plura adhuc hujusmodi Litteraria Documenta (Instrumenta) reperiantur".

şi Ordine"[49]. Apare aici apelul la ,,spiritul timpului" pe care adepţii liberalismului nobiliar ardelean l-au invocat deseori în argumentarea necesităţii reformelor.

Memoriul din 1834 reia deci acţiunea Supplexului întemeindu-se pe argumentaţia istorică şi juridică a actului din 1791 (la care adaugă ca un element nou dovezile documentului din vremea lui Andrei al III-lea privind participarea românilor în 1291 cu drepturi egale la conducerea treburilor publice). Revendicările sînt concentrate în ideea recunoaşterii politice a naţiunii române, trimiţîndu-se însă în permanenţă la gravaminele şi postulatele formulate pe larg în 1791—1792. Ceea ce aduce nou memoriul din 1834 este accentuarea sporită a argumentului privind pericolul reprezentat de nerezolvarea problemei româneşti pentru liniştea publică a ţării, cu o referire la răscoala lui Horea, uşor voalată, totuşi foarte îndrăzneaţă într-un act adresat Curţii. Se mizează astfel pe teama de revoluţie care caracterizează deopotrivă Curtea din Viena şi nobilimea din Transilvania, determinîndu-le să accepte ideea necesităţii unor transformări reformatoare, e adevărat cu limitările respective: Curtea numai cu condiţia menţinerii structurilor politice existente, acceptînd doar îmbunătăţiri, adaptări în cadrele acestora la necesităţile vremii[50], nobilimea numai cu condiţia acceptării ideii de ,,unică naţiune". Este remarcabilă apoi aluzia la realităţile din Ţara Românească şi Moldova, ca un model pentru românii din Transilvania. Este ideea pe care o surprindem şi în ,,Disertaţia pentru şcoli" a lui Bariţ din aceeaşi perioadă, reflectînd o orientare de mare perspectivă pentru mişcarea naţională a românilor din Transilvania. Referirea la ,,spiritul timpului", un concept specific romantismului, dovedeşte încadrarea revendicărilor româneşti pe linia celor mai înaintate idei ale epocii.

Ce reţin şi ce omit rezumatele oficiale din conţinutul memoriului? Primul rezumat, cel al lui Pokmándi, elaborat pentru Consiliul de Stat, este şi cel mai apropiat de act, reţinînd pe lîngă cele patru puncte esenţiale ale petiţiei[51], argumentul vechimii şi a numărului, referirea la rezolvarea cererilor româneşti ca unică posibilitate de asigurare a înţelegerii între naţiunile ţării şi ,,disperarea" previzibilă în cazul cînd aceasta nu s-ar realiza, ideea că în opoziţie cu aserţiunea articolelor 6 din 1744 şi 60 din 1791 privind răsturnarea sistemului principatului în cazul ridicării românilor ca a patra naţiune, o atare măsură ar reprezenta restabilirea unei situaţii existente anterior. Se reţine de asemenea faptul că episcopii cer în fond intervenţia împăratului la dietă pentru rezolvarea justă a

[49] ,,Id solum petit supplicans Natio, quod quaevis altera Natio etiam si in consimili statu cum illa reperiretur, Jure merito solicitaret et cum praevia illius vota in ipsa natura humana radicentur quemadmodum illa ex animis ejus numquam evelli poterunt ita (credet semper nihil quod injustum, ac violentum est, durabile esse posse) et Vestrae Majestatis Sacratissimae in omnium suorum subditorum felicitatem promovendam bona propensione, et I. I. SS et O. O. pro temporum humanitatem aequanimitate si eorum compotem reddendam confidit".

[50] Srbik, *op. cit.*, I, p. 353—354.

[51] Vezi analiza lor în C. Suciu, *Lupta Blajului...*, p. 69—70; L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 35—37.

revendicărilor clerului şi poporului deopotrivă. În sfîrşit, e demn de remarcat faptul că Pokmándi foloseşte pretutindeni termenul de ,,wallachische Nation'', corespunzător terminologiei latine a petiţiei de ,,natio Vallachica''.

Pe baza acestui rezumat şi a opiniei lui Mailáth[52], aprobată şi de consilierul Jüstel[53], în 12 iulie 1834, din dispoziţia împăratului, contele Kollowrat[54] trimite petiţia Cancelariei aulice transilvănene cu indicaţia de a se studia antecedentele şi de a se înainta cît mai curînd informaţii exacte şi propuneri bine chibzuite asupra ei[55].

În cadrul cancelariei aulice, memoriul e trimis spre referat consilierului Apor Lazar[56] odată cu un nou rezumat întocmit la 20 iulie 1834 de către funcţionarul Cserényi. În acest rezumat dispare orice referire la dieta în curs de desfăşurare şi se omite pasajul privind încadrarea revendicărilor româneşti într-o restituţie a unor drepturi legale anterioare. De asemenea, ca un indiciu al opoziţiei faţă de revendicarea de bază a recunoaşterii naţiunii române, în toate pasajele în care textul petiţiei foloseşte ,,natio Vallachica'' rezumatul înlocuieşte cu ,,gens Vallachica'' (neamul românesc) sau simplu cu ,,Valachi''.

Referatul lui Apor din 6 august 1834[57] se deschide cu o listă a anteactelor din anii 1790—1792 referitoare la mişcarea Supplexului, scoase din arhivele aulice şi anexate în original sau în copie la opinia înaintată. Apor respinge argumentul sarcinilor purtate de români în măsură sporită faţă de ceilalţi locuitori ai ţării, pe considerentul că în rîndul lor predomină oamenii de rînd destinaţi prin legile în vigoare a purta sarcinile publice asemenea celor de aceeaşi condiţie aparţinînd celorlalte naţiuni din Transilvania. Lipsa oricărei îmbunătăţiri a situaţiei românilor din 1792 încoace nu se poate susţine — consideră referentul — fără a cădea în vina ingratitudinii, deoarece pe de o parte românilor nu li s-a promis niciodată beneficiul concivilităţii şi nici nu li se poate acorda conform articolului 6 din 1744 fără răsturnarea sistemului principatului, iar pe de altă parte articolul 60 din 1791 privind liberul exerciţiu al religiei ortodoxe, dispoziţiile imperiale din 26 mai 1792 privind dreptul ortodocşilor la funcţiile nerezervate prin legi celor patru religii recepte, rescriptul din 10 mai 1816 privind întreţinerea parohilor şi reglementarea învăţămîntului sătesc constituie dovezi ale măsurilor luate în favoarea poporului român din Transilvania. De altfel, la cererea răposatului episcop unit (Ioan Bob) sînt în curs consfătuirile privind lămurirea mai pe larg a dispoziţiilor din 1816. Iar deputaţia în problemele eclesiastice numită

---

[52] Vezi nota 44.

[53] Gh. Ciuhandu, *op. cit*, p. 421.

[54] Kollowrat Franz Anton (1778—1861) — ministru de stat în problemele de politică internă şi finanţe între 1825—1848. A fost oponentul şi rivalul lui Metternich, considerat mai receptiv la ideea reformelor.

[55] Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 421.

[56] Apor Lázár — secretar al comisiei guberniale urbariale din 1820, consilier la Cancelaria aulică transilvăneană, iar în 1848 preşedinte substitut al Cancelariei.

[57] Biblioteca Academiei RSR Bucureşti, Manuscris românesc 1058, f. 37^{v} —38^{v}.

de dieta din 1790—1791 a elaborat un proiect privind întreţinerea şi educaţia mai bună a clerului român de ambele rituri, care însă n-a fost supus încă dezbaterii dietale, acest lucru urmînd a avea loc cît mai curînd, conform rescriptului imperial adresat dietei la 18 iulie 1834. Concluzia opiniei e deci ca episcopii şi auditorii lor, beneficiind de cele ce li s-au acordat pînă acum, să aştepte în linişte rezultatul dezbaterii dietale asupra lucrărilor elaborate de deputaţiile sistematice şi ,,să-şi dea silinţa să se dovedească demni de favoarea şi graţia paternă a Maiestăţii Sale".

Propunerea finală a cancelariei aulice din aceeaşi dată de 6 august 1834[58] redactată de consilierul Jancsó Imre, se deschide cu o trecere în revistă a conţinutului actelor referitoare la perioada 1790—1792. Sînt rezumate pe larg Supplexul din 1791 cu rezoluţia dietală asupra lui şi cu rescriptul imperial din 18 mai 1791, rezoluţiile din 1792 privitoare la cel de-al doilea Supplex, articolul 60 din 1791 şi rezoluţia din 26 mai 1792 referitoare la ortodocşi. E pomenită de asemenea petiţia clerului greco-catolic din 1791, petiţia pentru funcţionari români la Curte din acelaşi an, demersul episcopului Gherasim Adamovici pentru admiterea sa la Viena ca deputat al naţiunii române. Urmează apoi un nou rezumat al memoriului din 1834 în care menţinîndu-se cele patru puncte de bază ale petiţiei, se omite în schimb orice referire la argumentul vechimii (pomenindu-se doar cele ale numărului şi sarcinilor purtate), se trece sub tăcere ideea dependenţei liniştii şi păcii principatului de rezolvarea problemei româneşti, se renunţă la orice amintire a aşteptărilor pe care suplicanţii le leagă de dieta în curs. Se evită cu grijă să se vorbească de ,,natio Vallachica", terminologia consacrată fiind de ,,gens Vallachica" sau ,,Valachi". În sfîrşit, aşa cum prevestesc caracteristicile acestui rezumat, propunerea propriu-zisă preia textual opinia negativă formulată de Apor. Propunerea Cancelariei este aprobată de împărat şi rezoluţia finală din 23 august 1834 redactată în acest sens, este expediată episcopilor la 6 septembrie a aceluiaşi an[59].

Rezumatele oficiale şi rezoluţia finală reprezintă o reflectare a politicii vieneze privind respingerea legitimităţii revendicărilor politice ale naţionalităţilor, recunoaşterea individualităţii acestora restrîngîndu-se la sfera unor realităţi materiale şi culturale, a unor tradiţii locale[60]. Evitarea termenului de naţiune română în sensul politic de ,,natio", ecartarea oricăror referiri de ordin politic la problema liniştei publice sau a ,,spiritului timpului", respingerea argumentaţiei prin care revendicările româneşti apăreau ca restituţii ale unor situaţii de drept anterioare tocmai pentru a corespunde opoziţiei organice a Vienei faţă de înnoirile politice, pregătesc soluţia finală a unor paleative culturale şi materiale, respingîndu-se revendicarea de bază a emancipării politice. Responsabilitatea adoptării acestor măsuri parţiale este transmisă dietei aflate în plină desfăşurare (şi putem adăuga în plin impas) la Cluj.

---

[58] Papiu, *op. cit.*, I, p. 229—243.
[59] *Ibidem*, I, p. 229.
[60] Srbik, *op. cit.*, I, p. 388—390; Andics, *op. cit.*, p. 31—32.

Acest impas era urmarea firească a conflictului între opoziţie şi guvern, care a caracterizat lucrările dietei încă de la începuturile ei. Preşedinţia adunării, modalitatea alegerii funcţionarilor, formula de jurămînt a celor aleşi şi alte asemenea probleme procedurale sînt substituite unor dezbateri de fond, care să aducă rezolvări esenţiale, reclamate imperios de situaţia ţării. În momentul în care Curtea hotărăşte întreruperea legăturilor cu stările şi ordinele ardelene, pînă cînd acestea vor renunţa la opoziţionismul lor rigid, dieta recurge la soluţia unei deputaţii trimise la Viena. Actele întocmite pentru justificarea misiunii deputaţiei reflectă tendinţa aruncării întregii răspunderi pentru situaţia grea şi nemulţumirea maselor populare pe umerii guvernului. Implicit şi soluţiile pot fi aşteptate numai din partea guvernului, care urmează să suporte sacrificiile reclamate de înnoirile reformatoare. În ce priveşte concesiile din partea nobilimii, nu se pronunţă nici un cuvînt.

Rezultatele deputaţiei de la Viena se dovedesc a fi departe de cele dorite şi sperate de opoziţie, astfel încît aceasta e nevoită să cedeze, acceptînd instalarea celor aleşi pe baza vechii formule de jurămînt. În acelaşi timp însă se închid perspectivele pentru adoptarea unor reforme liberale la dieta din 1834, nobilimea devenind refractară oricăror concesii, cu atît mai mult cu cît memoriul românilor a reprezentat un avertisment privind posibilele efecte ale doleanţelor reale, de emancipare politică, a maselor româneşti. În astfel de circumstanţe, opoziţia se limitează în lunile următoare la o sterilă luptă obstrucţionistă, căreia îi pune capăt decretul de dizolvare a dietei din 29 ianuarie 1835.

Astfel prima etapă a încercărilor de soluţionare a problemelor acute care frămîntă viaţa Transilvaniei în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848 pe calea unor reforme adoptate de nobilimea liberală eşuează lamentabil. Dacă Viena a respins revendicarea de bază a memoriului românesc din 1834 privind emanciparea politică a naţiunii române, transpunînd problema în sfera unor concesii culturale şi materiale, dieta în pofida intenţiilor şi declaraţiilor iniţiale liberale se dovedeşte a fi incapabilă a aduce la îndeplinire măcar aceste măsuri parţiale.

În ce priveşte mişcarea naţională românească, evenimentele anilor 1830—1835 aduc cu sine consecinţe de mare importanţă. Linia tradiţională a episcopilor se orientează în direcţia restrîngerii revendicărilor spre sfere în care realizări parţiale mai accesibile au menirea pregătirii premiselor unor rezultate ulterioare mai largi. Memoriul lui Vasile Moga din 1837 în favoarea românilor ortodocşi, memoriul comun al celor doi episcopi din 1842 pentru românii de pe Pămîntul Crăiesc sînt acţiuni reprezentative pentru această orientare. Alături de linia episcopilor se conturează însă şi o altă tendinţă ale cărei începuturi se reflectă în iniţiativa lui Bariţ din 1835 pentru înfiinţarea unei şcoli româneşti a negustorilor din Braşov. Fără a respinge realizările parţiale spre care îndrumă şi rezoluţia imperială din 1834, programul reflectat în „Disertaţie despre şcoli" dovedeşte o viziune mai largă în care valorile noi ale unui liberalism şi romantism de factură europeană sînt puse în slujba idealului emancipării politice

a naţiunii române. Orientarea spre realităţile Moldovei şi Ţării Româneşti, tendinţa atragerii unor noi forţe în mişcarea naţională, constituirea unor noi centre culturale şi politice ale acestei mişcări scoase de sub influenţa episcopilor, străduinţa spre un învăţământ naţional, în limba maternă, laicizarea treptată a ideologiei şi a formelor instituţionale ale luptei, reprezintă o direcţie nouă, de largă deschidere spre pregătirea evenimentelor revoluţionare ale anului 1848. Constituită în elementele sale esenţiale în cursul deceniului patru, această nouă orientare radicală a mişcării de emancipare românească se va afirma cu deosebită vigoare în evenimentele furtunoase ale deceniului premergător revoluţiei de la 1848.

LADISLAU GYÉMÁNT

ANEXA I

TEXTUL INTEGRAL AL MEMORIULUI EPISCOPILOR LEMENI ŞI MOGA[1]

1833/1834

De aequitate precum, quas universa Daco-Romanorum, hungarico idiomate Olahorum, et prout nunc audit Valachorum Natio Rei publicae Transilvanicae duas ferme partes constituens pro reobtinendis praehabitis juribus regnicolaribus Anno 1791 ad Augustissimum Thronum de genu promoverat[2], quasve pie devoti[3] nostri Antecessores Ioannes Babb Unitorum[4] et Gerasimus Adamovits Non Unitorum Graeci Ritus Episcopi[5] tanquam ipsius supplicantis nationis Repraesentantes relate ad argumenta per I. SS et O. O. Transilvanicos attunc diaetaliter congregatos, ac desuper eruditos in obversum plenarie dilucidaverant[6], Majestas Vestra Sacratissima paterne convicta dignabatur medio B. S. Resolutionum via Excelsae Cancellariae Transilvanicae Aulicae sub 26-a May et 21 July anni 1792 N-ris Aulicis 2132

---

[1] După o copie păstrată la Arhiva istorică a filialei Academiei RSR Cluj, Fond Blaj, Dosarul Şcoala ardeleană, Colecţia de documente.

[2] Este *Supplex libellus Valachorum* înaintat împăratului în martie 1791. Textul e publicat în D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 475—492.

[3] În text: *devati*.

[4] *Ioan Bob*, episcop unit al Transilvaniei între 1782—1830.

[5] *Gherasim Adamovici*, episcop ortodox al Transilvaniei între 1789—1796.

[6] Se referă la cel de-al doilea Supplex înaintat de cei doi episcopi români la 30 martie 1792. Textul e publicat: Ioan Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni 1780—1792*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secţiunii istorice, Seria II, t. XXXVII, 1914—1915, p. 728—775.

et 2812 emanatarum[7] clementer polliceri, quod in omnibus illis beneficiis quae Leges citra Praejudicium aliarum Nationum admittunt, eandem clementer beare velit dummodo officiis erga summum Terrae Principem et erga Patriam eidem incumbentibus ad amussim satisfaciat. Superioribus debitam subordinationem exhibeat, tranquilitatem, ac mutuam pacem cum suis concivibus foveat, quosuper fidem nostri Antecessores Eppiscopi in praemissis memorati una responsabiles reddebantur.

Praeviam verbo Regio paterne appromissam gratiam et clementiam supplicans natio, etsi per iterata vice sparsos de illa tumultuarios rumores ad seditionem quasi provocata fuerit, maxima tamen cum patientia et imo[8] cum submissione jam per 41 et quod excedit, annos quiete praestolatur quin tamen sortis suae meliorationem hucadusque experiundi fortunam habuisset. — Verum temporum antiquorum adversa fata hodiedum luget et vulnus sibi inflictum deflet.

Augustissime Caesar! Animis poenitus concidere deberet supplicans Natio, quae prout reliquas Transilvaniae Nationes antiquitate et frequentia superat, ita etiam onera belli et pacis pro illis majori in mensura bajulat, nisi in firmam illam spem erigerem, quod saltem in proximis celebrandis Comitiis ejusdem aggraviis et postulatis, praeindigitatis annis 1791 et 1792 fiducialiter expectoratis condigna medela feratur. Eo usque enim donec ipsi quoque supplicanti nationi Valachicae debita Jura praehabita non restituentur, spes haud affulget illam, cum reliquis Principatus nationibus conjungendi et mutuam fiduciam inter illas firmandi. Praetensionem autem ad quaestionata Jura valide formandi et demonstratis in seria praecitatorum aggraviorum et postulatorum Rationum momentis semet eo magis habere haud varie autumant inde etiam

A/ Quod supplicans natio Vallachica nec a natura, neque etiam per Leges a Juribus et Beneficiis regnicolaribus exclusa sit, a natura enim eandem quoque qualificatam esse quo juribus concivilitatis, ac omnibus Beneficiis, praerogativisque inde profluentibus utatur, luculenter evincit usus antiquioribus seculis eatenus jam praehabitus. Lex autem positiva, vi et fundamento cujus privata fuisset ab Exercitio Jurium in ipsa humanitate radicatorum diaetaliter lata nuspiam reperitur, eo minus patratum[9] facinus tantam poenam post se trahens adversus illam comprobari potest.

B/ Quod supplicans natio nec inter tolleratas prout perperam audit, reputati possit, qua tali enim velut ad Constitutivum Principatus Transilvaniae haud spectanti salvum manere deberet illuc emigrandi, ubi ipsi quoque Jure concivilitatis frui liceret, talis autem emigratis non solum integrae Nationis sed vel singularibus illius individuis strictissime interdicta habetur procul dubio illo ex fundamento: quod si Transilvania a Valachis evacuaretur aliter in moderno statu permanere nequiret, quam si illorum loco alter populus accesseretur, id autem supponi haud possit, ut tanta multitudo inveniri valeat, quae se resolvat ad occupandas vacuas Valachorum sedes tantum quo belli et pacis onera bajulet, Jurium autem et beneficiorum aequalante cum reliquis Principatus concivibus particeps haud reddatur et tanquam ad constitutivum Principatus haud reputetur.

C/ Quod modernum Principatus Transilvaniae cum Valachorum exclusione introductum antiquioribus temporibus haud viguisse praeter Documenta in supplici libello anno 1791 porrecto

---

[7] Aceste rezoluții sînt publicate în Ioan Lupaș, *Contribuțiuni*..., p. 788, 797—799.
[8] În text: *ima*.
[9] În text greșit: *patraum*.

partim adnexa, partim provocata indubie evincat etiam Transumtum Litterarum, quod nobis familia Herszényi[10] — Imo per I. Fiscum R. Transilvanicum ratione bonorum in Districtu Fogaras habitorum et *pro erectione militiae limitaneae occupatorum*[11] ad productionem adstricta fuerat, exhibueret (et Transmissionales Causae desuper agitatae) id perhibens: quod Olahi idest Valachi in congregatione coram Regi Hungariae Andrea III circa finem saeculi 12-a et initium 13-ii regnante[12] Albae Iuliae celebratae cum universis nobilibus, siculis et saxonibus pro tribunali sederint[13], et si accessus ad archiva Regnicolaria indulgebitur, plura adhuc hujusmodi Litteraria Documenta (Instrumenta) reperientur, etiam praelaudati Status et O. O. ultro recognoverint dum in suis Reflexionibus super gentis Valachicae Supplici libello anno 1791 communicato[14] depromtis: Quod Supplicantis Nationis petito absque convulsione systematis *ab aliquot saeculis* (id est e quo ad 3. Nationes et 4 Religiones restrictum est) vigentis deferri non posset; recognoverint porro laudati SS. et 00. in iisdem suis reflexionibus, quod prout in Comitatibus, Districtibus, Sedibus Siculicalibus Nobiles Valachi eadem praerogativa gaudent qua Nobiles Hungari et Siculi, liberi Valachi eadem Libertate qua liberi Hungari et Siculi, ita etiam in Sedibus Saxonicalibus Fundo quippe Regio Saxo prae Valacho nullam praerogativam praetendere possit, sed omnes ejusdem Incolae pro uno populo iisdem Juribus gaudenti haberi debeat.

D/ Quod spectata aequitate per I.I. SS et 00. praedeclarato modo recognita non videatur quid obstare posset ne etiam Vallachi adinstar Hungarorum et Siculorum et Saxonum pro nomine sicut antiquitus nunc quoque nationem constituant, verum incorporari deberent reliquis nationibus et Juribus et pro illa multo minoribus, quo videlicet tendent articuli novell. 6-tus anni 1744 et 60-us anni 1791 conditi illique praetextuato Fundamento superstructi ac si turbaretur systema Transilvaniae si Valachi pro 4-a Natione declararentur.

Cum ergo per sanctionandam publicam Legem super Repositione Valachorum in Statum avitum systema Transilvaniae non modo turbaretur, sed ab adverso prout antiquitus fuit, redintegraretur, hinc infrascripti in quos responsabilitas antecessoribus nostris quoad populum in obsequio continendum imposita vi suscepti muneris Episcopalis devolute est, de mediis quibus tanta Responsabilitas tempestive, ac tuto evitari possit, multum solliciti tanquam Gentis Vallachicae Repraesentantes sustinemus Majestatem Vestram Sacratissimam flexo poplite II. SS. et 00. perquam obsequenter orare ut ejusdem Gentis aggravia et postu-

---

[10] Familia Herszényi de Herszény era o familie nobiliară românească din Făgăraş care a dat în secolul XIX mai mulţi demnitari civili şi militari. Această familie a avut un lung proces cu fiscul în cauza posesiunilor Bucium şi Copăcel, proces cîştigat în cele din urmă la 21 ianuarie 1845 în faţa Tablei regale; cf. Ioan Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiele nobile române*, partea I, Sibiu, 1892, p. 154—155; partea II, Sibiu, 1895, p. 135—136; *Fragmente istorice. Despre boierii din ţara Făgăraşului*. Sibiu, 1904, p. 688—693.

[11] Subliniat în text.

[12] Corect: sfîrşitul secolului XIII şi începutul secolului XIV. Andrei al III-lea (1290—1301).

[13] Diploma regelui Andrei al III-lea din 1291 despre restituirea magistrului Ugrin în posesiunile Făgăraş şi Sîmbăta publicată în *Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania, II, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1952, p. 509. Traducerea românească *Ibidem*, II, p. 369

[14] Opinia dietală asupra Supplexului, din 9 august 1791, publicată în *Az erdélyi három nemzetekből álló Rendeknek 1790-ik esztendőben karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdetetett és több következett napokon tartatott közönséges gyüléseikben lett végezéseknek és foglalatosságoknak jegyzőkönyve*, Kolozsvár, 1791, Anexe, p. 7—13.

lata anno 1791 substrata, anno vero subsequo 1792 per saepius memoratos nostros antecessores uberius adhuc dilucidatae, ac in archivis aulicis cum provocatis suis Documentis reperibilia in affuturis Comitiis denuo assumantur, pro sua momentositate uberius discutiantur, ac quoad singula demissi petiti momenta tam Clerus quam reliquus populus Valachicus pro justo ac aequo compos voti reddantur.

Id solum petit supplicans Natio, quod quaevis altera Natio etiam si in consimili statu cum illa reperiretur, Jure merito solicitaret et cum praevia illius vota in ipsa natura humana radicentur quemadmodum illa ex animis ejus numquam evelli poterunt ita (credet semper nihil quod injustum ac violentum, est, durabile esse posse) et Vestrae Majestatis Sacratissimae in omnium suorum subditorum felicitatem promovendam bona propensione et II. SS. et 00. pro temporum humanitate aequanimitate si eorum compotem reddendam confidit.

Quod unico animo publici securitati ac pro incumbenti gravi responsabilitatis onere ipsi supplicanti[15] nationi consulendi, dum de genu homagiali cum submissione orare sustinemus intemerata fide ac fidelitate perrenamus Majestati Vestrae Sacratissimae

in Transilvania anno 1833/4 humillimi perpetuoque fideles subditi et Capellani Lemeny[16] et Moga[17].

TRADUCERE

1833/1834

Asupra justeţei cererilor pe care întreaga naţiune daco-romană, pe limba maghiară naţiune valahă şi după cum se consideră acum naţiune a românilor le-a înaintat în genunchi augustului tron în anul 1791 pentru redobîndirea drepturilor regnicolare deţinute anterior şi pe care preacuvioşii noştri predecesori, Ioan Bob, episcopul uniţilor şi Gherasim Adamovici, lepiscopul neuniţilor de rit grecesc, în calitate de reprezentanţi ai aceleeaşi naţiuni suplicante, e-au dilucidat pe de-a-ntregul faţă de argumentaţia contrară a Inclitelor Stări şi Ordine transilvănene adunate pe-atunci în dietă şi informate asupra cererilor, Maiestatea Voastră prea sacră prin binevoitoarele sale rezoluţii emanate pe calea Înaltei Cancelarii aulice transilvănene la 26 mai şi 21 iulie a anului 1792 sub numerele aulice 2132 şi 2812, în mod patern a binevoit cu îndurare a făgădui intenţia sa graţioasă ca şi această naţie să se bucure de toate acele beneficii pe care legile le admit fără prejudiciul altor naţiuni, cît timp îndeplineşte întru totul îndatoririle care-i revin faţă de principele suprem al ţării şi faţă de patrie, cît timp dovedeşte supunerea necesară faţă de superiorii săi, cît timp păstrează liniştea şi pacea

[15] În text greşit: *subplicanti*.
[16] *Ioan Lemeni*, episcop unit al Transilvaniei între 1832—1850.
[17] *Vasile Moga*, episcop ortodox al Transilvaniei între 1810—1845.

reciprocă față de concetățeni. Predecesorii noștri episcopi, amintiți mai sus, au devenit amîndoi responsabili în privința acestei garanții.

Națiunea suplicantă, deși pentru a doua oară a fost aproape provocată la răscoală prin zvonurile răzvrătitoare răspîndite în sînul ei, totuși cu cea mai mare răbdare și supunere a așteptat liniștită deja de 41 de ani și mai bine fără însă a fi avut pînă acum norocul de a constata îmbunătățirea soartei sale. Într-adevăr, pînă astăzi ea deplînge destinul nenorocit al vremurilor trecute și suferința care i-a fost pricinuită.

Auguste împărate! Națiunea suplicantă care întrece ca vechime și număr celelalte națiuni ale Transilvaniei și astfel poartă sarcinile războiului și păcii în măsură mai mare decît acestea, ar trebui să cadă pedepsită în disperarea sufletului, dacă n-ar avea speranța fermă că cel puțin la dieta care se va ține în curînd gravaminelor și postulatelor sale, așteptate cu încredere din mai sus invocații ani 1791 și 1792, li se va găsi rezolvarea corespunzătoare. Căci pînă cînd nu se vor restitui și națiunii române suplicante drepturile necesare pe care le-a deținut înainte, nu există speranță ca aceasta să se unească cu celelalte națiuni ale Principatului și să se întărească încrederea reciprocă între ele. Iar faptul că doleanța asupra drepturilor petiționate e întemeiată și dispune de argumente demne de încredere, prezentate în însăși șirul gravaminelor și postulatelor mai sus pomenite, cu atît mai mult neclintit reiese și din aceea

A/ Că națiunea română suplicantă nu a fost exclusă din drepturile și beneficiile regnicolare nici prin natură, nici prin legi. Căci faptul că și aceasta e calificată prin natură să se bucure de drepturile concivilității și de toate beneficiile și prerogativele care decurg din acestea, e dovedit cu evidență de uzul lor deținut înainte încă în secolele mai vechi. Iar lege pozitivă, adusă pe calea dietală, în virtutea și pe baza căreia ar fi fost privată de exercițiul drepturilor sale înrădăcinate în însăși speța umană, nu se găsește nicăieri și cu atît mai puțin se poate dovedi contra ei săvîrșirea unei crime care să atragă după sine o astfel de pedeapsă.

B/ Că națiunea suplicantă nici nu poate fi socotită între toleraţi, precum se consideră în mod greșit, căci ca uneia care nu ține de părțile constitutive ale principatului Transilvaniei ar trebui să-i rămînă salvarea de a emigra acolo unde și lui i se permite să se bucure de dreptul concivilității; însă astfel de emigrări sînt socotite ca interzise în modul cel mai strict nu numai întregii națiuni, ci chiar și indivizilor izolați ai acesteia fără îndoială din motivul că dacă Transilvania s-ar goli de români nu ar putea rămîne în situația actuală altfel decît dacă în locul lor ar fi adus un alt popor. Nu se poate însă presupune că vor reuși să găsească o astfel de mulțime care să se decidă la ocuparea așezărilor părăsite ale românilor și să poarte sarcinile, atît ale războiului cît și ale păcii, însă la beneficii și drepturi să nu se facă părtași în mod egal cu ceilalți concetățeni ai principatului ca și cum nu s-ar socoti ca părți constitutive ale acestuia.

C/ Că principatul Transilvaniei introdus mai nou, cu excluderea românilor, nu a fost în vigoare în timpurile mai vechi ne dovedește neîndoielnic, alături de documentele înfățișate în suplica din anul 1791 în parte anexate, în parte citate, și transumptul actului pe care ni l-a pus la dispoziție familia Herszényi, obligată de Inclitul Fisc regal transilvănean la înfățișarea actelor în legătură cu proprietățile deținute în districtul Făgărașului și *ocupate pentru ridicarea miliției de graniță* (și cu procesul de moștenire asupra celor de mai sus). Acest act relatează că valahii adică românii, împreună cu toți nobilii, secuii și sașii au constituit scaunul de judecată în congregația celebrată la Alba Iulia în fața regelui Ungariei, Andrei al III-lea, care a domnit aproximativ la sfîrșitul secolului al 12-lea și începutul secolului

al 13-lea. Şi dacă s-ar permite accesul în arhiva regnicolară s-ar găsi încă multe astfel de documente (diplome). Ba însăşi amintitele Stări şi Ordine au recunoscut în observaţiile elaborate cu privire la petiţia neamului românesc, comunicată în anul 1791, că cererea naţiunii suplicante nu se poate acorda fără răsturnarea sistemului care este în vigoare *de cîteva secole* (adică de cînd a fost restrîns la 3 naţiuni şi 4 religii). Au recunoscut apoi amintitele Stări şi Ordine, în aceleaşi observaţii ale lor, că după cum în comitate, districte, scaune secuieşti, nobilii români se bucură de aceleaşi libertăţi ca şi nobilii maghiari şi secui, iar oamenii liberi români de aceleaşi libertăţi ca oamenii liberi maghiari şi secui, tot aşa în scaunele săseşti de pe Pămîntul aşazis Crăiesc sasul nu poate pretinde nici un privilegiu în faţa românului, ci toţi locuitorii acestui pămînt trebuie să se socotească un singur popor care se bucură de aceleaşi drepturi.

D/ Că avînd în vedere egalitatea recunoscută în modul arătat mai sus de către Inclitele Stări şi Ordine, nu se vede ce ar putea sta împotrivă ca şi românii să constituie acum în numele lor o naţiune după modelul maghiarilor, secuilor şi saşilor, ca şi în vechime, în loc să fie obligaţi să se încorporeze celorlalte drepturi şi naţiuni mult mai puţin numeroase în raport cu ei, spre care scop tind fără îndoială articolul novelar 6 adus în anul 1744 şi 60 adus în anul 1791 şi care s-au clădit pe acel fundament preconceput că dacă românii se declară a 4-a naţiune se răstoarnă sistemul Transilvaniei.

Cum deci prin legea sancţionată public asupra reaşezării românilor în vechea situaţie, sistema Transilvaniei nu numai că nu s-ar tulbura, ci dimpotrivă ar fi restabilită aşa cum a fost în vechime, cei subscrişi aici, care cît timp prin preluarea funcţiei episcopale le-a fost transmisă şi responsabilitatea impusă predecesorilor de a ţine în supunere poporul, sînt mult preocupaţi de mijloacele prin care o asemenea responsabilitate ar putea fi evitată cu siguranţă şi la timp, ca reprezentanţi ai neamului românesc îndrăznesc să se roage cu genunchii plecaţi, Maiestăţii Voastre prea sacre şi cu toată supunerea Inclitelor Stări şi Ordine pentru ca gravaminele şi postulatele acestui neam înaintate în anul 1791 şi lămurite mai pe larg în anul următor 1792 de către des amintiţii noştri predecesori şi care se găsesc în arhivele aulice împreună cu documentele citate, să se ia din nou în dezbatere la dieta viitoare şi să se discute mai pe larg conform importanţei lor, pînă cînd fiecare punct al cererilor înaintate atît de ei cît şi de restul poporului românesc, va dobîndi rezolvarea justă şi dreaptă.

Naţiunea suplicantă cere doar ceea ce ar solicita pe baza justiţiei orice altă naţiune dacă s-ar găsi într-o situaţie asemănătoare cu ea şi cum dorinţele sale de mai sus se înrădăcinează în însăşi natura umană, acestea nu-i vor putea fi smulse din inimă niciodată (va crede întotdeauna că tot ceea ce e nejust şi violent nu poate fi durabil). Ea se încredinţează pentru dobîndirea acestora bunelor intenţii ale Maiestăţii Voastre prea sacre privind promovarea fericirii tuturor supuşilor săi şi spiritului de dreptate, umanităţii corespunzătoare timpului a Inclitelor Stări şi Ordine.

Cînd îndrăznim să cerem acestea în genunchi, cu supunere omagială, cu unicul gînd al securităţii publice şi conform responsabilităţii grave care ne revine în îndrumarea acestei naţiuni suplicante, rămînem în neclintită credinţă şi fidelitate ai Maiestăţii Voastre prea sacre

În Transilvania în anul 1833/4 umili şi în veci fideli supuşi şi capelani Lemeny şi Moga.

ANEXA II

REZUMATUL MEMORIULUI EPISCOPILOR LEMENY ŞI MOGA EXECUTAT DE FUNCŢIONARUL CSERÉNYI[18]

/ Viena /, 1834 iulie 20

Suplicantes Episcopi jus concivilitatis, qua distincta a lege-receptis natio, sequentibus e motivis genti vallachicae asserere sive ut ipsi exponunt praehabita jura consequi nituntur :

a/ Valachi expressa lege ab usu jurium homini in Statu civili competentium exclusi non sunt.

b/ Valachi in Transilvania pro tollerata gente perperam reputat, nam si illi ad constitutivum Principatus haud pertinerent, emigratis ipsis licita foret, quae tamen non solum toti genti, sed et individuis severe interdicta est.

c/ Modernum in Transilvania, quantum ad exclusionem Valachorum Systhema antiquioribus saeculis, teste Supplici libello eodem in objecto anno 1791 porrecto, haud viguit, praeexistunt namque documenta, quibus evincitur olim Olahos aequali cum Nobilibus, Siculis et Saxonibus praerogativa gavisos fuisse, in specie vero citatur Diploma Andreae III, Regis Hungariae circa finem saeculi XIII-ii emanatum, in Transumpto transmissionalibus litteris familiae nob. Herszényi subinfertum.

d/ articulorum 6-ti 1744 et 60-i 1791 ea est quidem tendentia, ut Valachi nationibus in Transilvania junioribus quoad possessionem terrae imo et numero minoribus, incorporentur, verum cum ipsi SS. et 00. nobiles valachos eadem libertatis praerogativa, quae nobilibus hungaris et siculis competit, frui diserte recognoverint, accedente pristino usu, nil obstat, quominus Valachi, instar Hungarorum, Siculorum et Saxonum, suo nomine sicut antiquitus, nunc quoque in Transilvania peculiarem constituant nationem.

e/ per repositionem Valachorum in Statum avitum, nulloque alio modo, sperari potest publicam felicitatem et mutuam inter coincolas amorem promotum iri.

f/ tenore altissimarum resolutionum sub N-ris 2132 et 2812. 1792 exaratarum, affidati sunt Valachi, de obtinendis, citra tamen praejudicium aliarum nationum et religionum, cunctis legalibus beneficiis, dummodo incumbenti ipsis obligationi satisfaciant et quamvis jam per 41. annos effectum promissi, maxima cum patientia praestolati fuerint non tamen sortis suae meliorationem hucusque experiri potuerunt.

Misi ad D. Referendarius 20/7 1834 Cserényi m.p.

---

[18] După copia păstrată la Biblioteca Academiei RSR Bucureşti, Manuscris românesc 1058, f. 37[r].

DAS MEMORANDUM DER RUMÄNEN SIEBENBÜRGENS AUS DEM JAHRE 1834

(Zusammenfassung)

In einer Bittschrift mit der die beiden rumänischen Bischöfe aus Siebenbürgen, Ioan Lemeni und Vasile Moga, 1834 beim Kaiser vorstellig wurden, fanden die Forderungen und die Argumentationen aus dem Supplex erneut Aufnahme. Der vollständige Wortlaut der Bittschrift, der hier erstmalig veröffentlicht wird, betont — im Vergleich zu den bisher bekannten offiziellen Zusammenfassungen — die Argumente, die die Bedrohung der öffentlichen Ruhe durch das Nichtlösen der rumänischen Forderungen (mit einer Anspielung auf den Aufstand des Horea) betreffen, und visiert — im Unterschied zu 1791 — mit den Forderungen nach politischer Selbstständigkeit der rumänischen Nation, nicht nur den Kaiser, sondern auch den siebenbürgischen Landtag. Dabei beruft man sich auf den „Zeitgeist", der sich unter den Vertretern des adligen Reformismus in dieser Zeit in Siebenbürgen durchsetzt, um für die Notwendigkeit einiger Erneuerungen zu plädieren.

In Wien stosst das Memorandum der beiden Bischöfe auf den Widerstand jener Politiker, die die Legitimität gewisser Veränderungen in der politischen Lage der Rumänen verneinen und sich nur mit oberflächlichen, kulturellen und wirtschaftlichen Lösungen einverstanden erklären, wie sie der eben tagende Klausenburger Landtag angenommen hat. Da jedoch der Adel alle Zugeständnisse von der Annahme seiner konstitutionellen Forderungen bezüglich der Anwendung seines nationalen Programms abhängig machte und der Wiener Hof sich unerschütterlich weigerte, den oppositionellen Forderungen Genüge zu leisten, endete der Landtag von 1834—1835 ohne Erfolg. Damit werden auch die teilweisen Zugeständnisse, die in der Resolution des Hofes zum Memorandum von 1834 versprochen wurden, zunichte gemacht. Die Bedeutung des Memorandums liegt darin, dass es erneut, nach vier Jahrzehnten, auf die Problematik des Supplex aufmerksam gemacht hat.

ADUNĂRILE ROMÂNILOR DIN CLUJ, ABRUD, CÎMPENI ŞI BISTRA ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1848

1.

Evenimentele din februarie şi martie 1848, care au cuprins numeroase ţări ale Europei, produseră încă de la aflarea primelor ştiri o adîncă impresie în Transilvania. Poporul român era interesat ca ele să-i aducă nu numai desfiinţarea iobăgiei, ci şi libertatea naţională. În mod logic libertatea nu putea să vină de la vechiul regim feudal, ci de la cei care s-au decis să-l răstoarne ; iată aşadar motivul pentru care importantele centre urbane ale Transilvaniei deveniră dintrodată adevărate locuri de „pelerinaj" al tuturor însetaţilor de ştiri, care făceau uneori apreciabile distanţe, urmăreau cu înfrigurare noile evenimente. Clujului i-a revenit întîietatea în privinţa bunei informări ; de aici ajungeau apoi ştirile la Tîrgu Mureş, Blaj, Sibiu sau Braşov. *Tîrgu Mureş*, datorită mişcării canceliştilor români de la Tabla Regească în frunte cu Avram Iancu ; *Blajul*, datorită marilor adunări naţionale de pe Cîmpia Libertăţii, iar *Sibiul* ulterior centru al Comitetului Naţional Român au depăşit în scurt timp capitala Transilvaniei prin importanţa mişcărilor naţionale revoluţionare româneşti. Trebuie să remarcăm totuşi că prima formulare scrisă a aspiraţiilor revendicative româneşti din Transilvania a fost elaborată la Cluj, unde la 27—28 martie s-a ţinut pentru prima dată în istorie o adunare locală cu revendicări naţionale româneşti. Ulterior participanţii o denumeau prin termeni ca : *adunare naţională*, sau chiar *mare adunare naţională*, fiind pomenite astfel uneori şi de istoricii din trecut, — dar prin cuvîntul *naţional* se subînţelegea atunci doar caracterul revendicărilor antifeudale şi nu sensul celălalt al cuvîntului, care vizează o reprezentare prin deputaţi a întregii naţiuni româneşti. Revenind la adunarea românilor din Cluj, considerăm deci necesar folosirea unei terminologii adecvate, care să excludă confuziile. Referindu-ne la adunările arătate, vom folosi în cele ce urmează prin alternanţă, termeni ca : adunare, consfătuire, adunare locală cu caracter naţional ş.a.m.d. spre a le deosebi de adunările naţionale de la Blaj şi de aceea de la Alba Iulia. Scopul final al organizatorilor consfătuirii românilor din Cluj de la 27—28 martie era ca revendicările lor cu caracter naţional şi care vizau întregul popor român din Transilvania — să fie dezbătute succesiv într-o serie cît mai mare de localităţi, înainte de toate din Ţara Moţilor, pentru ca după acceptarea

lor de către reprezentanții poporului român din localitățile respective, consfătuirea din Cluj să fie astfel ridicată în mod automat la rangul de adunare națională românească, titlu pe care organizatorii și-au permis să avanseze cu de la sine putere. Realizarea acestui scop în forma inițiată de patrioții români de la adunarea din Cluj — precum este cunoscut — a reușit numai parțial, ea fiind abandonată în final. Evenimente neașteptate au curmat desfășurarea acțiunilor de semnare a petiției lor de către un număr corespunzător de mare de reprezentanți ai națiunii române. În foarte scurtă vreme toată constelația politică din Transilvania a suferit transformări neprevăzute, încît succesiunea adunărilor după 6 aprilie a și luat sfîrșit, iar realizarea primei adunări naționale în sensul deplin al cuvîntului s-a înfăptuit nu mult după aceea, cu prilejul Adunării Naționale de la Blaj din 3—5 (15—17) mai 1848 în condiții istorice cu totul schimbate.

Înainte de a prezenta adunarea românilor din Cluj, sîntem oarecum datori cu explicarea motivelor pentru care în trecut nu s-a pomenit aproape de loc despre ea, sau doar tangențial. Acest fenomen istoric este cu atît mai paradoxal, cu cît ne îndepărtăm mai mult spre zilele în care s-a petrecut: contemporanii ei știau mai puțin despre adunare, decît istoriografia de astăzi — de altfel și ea extrem de laconică în această privință.

Deocamdată enumerăm cîteva explicații posibile a acestui fenomen — fără a le considera epuizate — urmînd ca pe parcurs să revenim în altă ordine de idei asupra lor: 1. Nu a avut o suficientă amploare, desfășurarea ei producîndu-se în liniște, aproape în condiții pe care le-am putea numi cu un termen de astăzi „semi ilegale". 2. „Metastazele" ei: adunările naționale de la Abrud, Cîmpeni și Bistra, deasemenea erau de proporții reduse. 3. Celelalte centre ale mișcării românilor: Tîrgu Mureșul, Blajul, Sibiul — nu s-au pronunțat în privința ei. 4. Ulterior organizatorii adunării din Cluj s-au subordonat Comitetului Național Român. 5. Însăși autoritățile se străduiau să o urmărească în liniște, evitînd publicitatea și conflictele. 6. Organizatorul principal: Ioan Buteanu a căzut eroic în timpul luptelor, fiind poate singurul care ar fi fost nu numai capabil, dar și cointeresat la eternizarea în scris a evenimentului. În orice caz, memorialiștii, în majoritatea lor absolută, nici nu o pomenesc. 7. Adunările naționale de la Blaj, cu o participare imensă de țărani a distras ulterior atenția de la aceste adunări. 8. Faptul că adunarea de la Cluj căuta să realizeze o colaborare cu forțele revoluționare ungurești, care ulterior neputîndu-se produce, datorită în primul rînd nobilimii reacționare din Transilvania, cît și a tradiționalei politici de „divide et impera" a Habsburgilor, ducînd apoi la izolarea în două tabere adverse a revoluționarilor români și unguri — a constituit, fără îndoială, un motiv psihologic de a renega tacit, și greșit din partea istoriografiei din trecut, străduințele legate de aceste prime adunări locale românești, importanța lor adevărată nefiind scoasă în relief nici pînă în prezent. În realitate ele au avut eternul merit de a fi creat o platformă prin care s-a încercat a aduce la numitor comun străduințele

revoluţiei burghezo-democratice româno-maghiare din Transilvania legînd-o de întreaga mişcare revoluţionară europeană.

Reevaluarea pozitivă a adunării românilor de la Cluj este de dorit mai ales pentru faptul că se poate constata o splendidă identitate de idei între punctele petiţiei sale şi între punctele proiectului de pacificaţie (Project de pacification — Kibékülési terv) elaborat la Seghedin şi parafat la 14 iulie 1849 de Nicolae Bălcescu şi Ludovic Kossuth. Nu este exclus ca Bălcescu să fi ştiut de petiţia de la Cluj, servindu-i ca model la întocmirea revendicărilor din proiectul de pacificaţie. Dar dacă această ipoteză nu se va dovedi niciodată, faptul că numai după atîtea vărsări inutile de sînge s-a ajuns în sfîrşit şi tardiv la o platformă de la care *iniţial s-a pornit* şi la care acum aderă atît Iancu, cît şi Kossuth, este mai mult decît semnificativ.

Istoricul contemporan, dacă se încumetă la schiţarea antecedentelor şi la însăşi desfăşurarea adunării românilor din 27—28 martie din Cluj, va fi nevoit să recunoască impasul în care a ajuns datorită sgîrceniei informaţiilor extrem de lacunare ale diferitelor surse. Despre rezultatul şi hotărîrile adoptate, cu acel prilej, despre urmările lor în schimb găsim suficiente amănunte pentru un punct de plecare. Ulterioarele cercetări — care sperăm că se vor întreprinde — vor putea completa, fără îndoială, nu numai hiatusuri enigmatice din acest important capitol, ci eventual vor constitui cheia dezlegării unor serii de probleme spinoase legate de dezvoltarea şi sensul revoluţiei române din Transilvania.

Amintim pe scurt şi despre antecedente şi participanţi, care se pare că se confundă cu înşişi organizatorii adunării, ce avusese loc la parohul greco-catolic din Mănăştur[1] — localitate azi înglobată municipiului Cluj. La loc de frunte pomenim desigur pe avocatul din Abrud Ioan Buteanu, care, la începutul lui martie, a fost martor ocular al adunărilor naţionale şi al demonstraţiilor din Zagreb (Agram), capitala Croaţiei; la 24 martie se afla din nou la Cluj, (întoarcerea sa în Transilvania o putem fixa înainte de 15 martie), unde împreună cu avocatul Francisc Micaş şi cu canceliştii guberniali Ioan Suciu, Iosif Hodoş ş.a., se pare că au format un mic cenaclu, unde discutau şi se consultau asupra ultimelor ştiri pe care aveau prilejul — datorită locului şi funcţiilor îndeplinite — să le obţină de la prima sursă. Gruparea adhoc a intelectualilor pomeniţi ţinea legătura şi cu alte centre din Transilvania, unde intelectuali români participau în acele zile şi ei la consfătuiri similare. Nu este surprinzător deci, dacă vom întîlni la 28 martie la consfătuirea din Cluj şi pe Alexandru

[1] Cheresteşiu, Victor, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966, p. 198.

Papiu—Ilarian, care venise pentru a relata despre stagiul mişcării canceliştilor din Tîrgu Mureş, intenţionînd chiar „să compună o petiţie spre tipărire, trimiţînd-o la Braşov"[2]. În istoriografia contemporană s-a ridicat problema: membrii adunării de la Cluj cu cine stăteau în legătură de acţiune? — fără să fi fost dat un răspuns cît de cît satisfăcător. Studiind însă cîteva date pe care le avem la îndemînă despre biografia de pînă atunci a lui Ioan Buteanu, observăm că, deşi ulterior a devenit unul din fruntaşii mişcării românilor din Munţii Apuseni, anterior avusese relaţii cordiale cu unii reprezentanţi progresişti ai intelectualităţii maghiare din Transilvania. Firele ne conduc la un important moment politic prepaşoptist: la alegerile de deputaţi pentru dieta transilvană din 1846—1847, unde o remarcabilă personalitate progresistă, contele Alexandru Teleki s-a evidenţiat nu numai prin comportarea sa opoziţionalistă faţă de un regim perimat, ci şi prin aceea că s-a prezentat la Cluj cu 4 tineri nobili concepişti, dintre care trei erau români, cărora le-a retribuit serviciile din veniturile sale particulare. Aceştia erau: Vasile Buteanu, Ioan Buteanu şi Vasile Dragoş. Alexandru Teleki, supranumit încă din acele vremuri „contele sălbatic" de adversarii săi reacţionari, a explicat gestul său cu un prilej oarecare prin aceea că la dietă tinerii urmărind cursul lucrărilor ţării, ei înşişi se formează prin însuşirea deprinderilor de a purta tratative, „*devenind cetăţeni de folos ai acestui nobil district*"[3]. Fără îndoială că Alexandru Teleki fusese acela care a înlesnit lui Ioan Buteanu să-şi însuşească în practică primele cunoştinţe de politică transilvăneană. Credem că nu greşim atunci, dacă afirmăm despre dînsul că în momentul adunării naţionale de la Cluj, deşi încă tînăr — totuşi avusese experienţa „înaltei politici", distanţîndu-se net printre ceilalţi juni compatrioţi ai săi. Atitudinea sa pozitivă faţă de evenimentele revoluţionare nu se poate considera deci ca izvorîtă dintr-o conciliere cu orice preţ, ci experienţa politică a fost aceea care, la urma urmei, şi-a spus cuvîntul. Din cercetările lui Silviu Dragomir ştim că Buteanu pînă la 30 martie nu a cunoscut programul lui Bărnuţiu[4], — dar ar fi neştiinţific să afirmăm retroactiv şi ipotetic, că în caz contrar Buteanu ar fi abandonat tezele sale. Însuşi Dragomir susţine că: „*recunoaşterea municipiului* [poporului român transilvan] *ar fi fost, în împrejurările de atunci* [ale adunării de la Cluj] *un pas uriaş, chiar admiţînd că Românii erau nevoiţi să adopte uniunea şi limba oficială maghiară. Era de fapt tot ce s-ar fi putut realiza în împrejurări normale cu Monarhia în picioare şi în conjunctura internaţională de atunci*"[5]. De fapt Ioan Buteanu şi cei care s-au alăturat acţiunilor pe care le prezentăm în continuare — nu considerau platforma lor niciun moment ca soluţie definitivă, ceea ce reiese clar şi din activitatea sa ulterioară din tabăra lui Iancu. Acest lucru însă constituie un alt capitol al istoriei, neintrînd în subiectul nostru propriu-zis.

[2] *Idem*, p. 198.

[3] Csetri Elek, *Teleki Sándor*, Bucureşti, 1973, p. 12.

[4] Dragomir, Silviu, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. V, Cluj f.a. p. 116.

[5] *Idem*, p. 115.

Despre desfăşurarea adunării de la Cluj—Mănăştur nici pînă azi nu avem suficiente date; de asemenea nici despre disputele prealabile; considerăm totuşi oportun să reamintim unele amănunte privind rezultatul şi moţiunea adunării: problema mult controversatei petiţii elaborată cu acel prilej.

Autorităţile au urmărit în taină desfăşurarea convorbirilor din Mănăştur, fiind însă informate din 18 aprilie prin scrisoarea episcopului greco-catolic Lemeni, adresată guvernatorului Transilvaniei în care se arată că Buteanu şi Micaş îi făcură cunoscut că au stat de vorbă cu mai multe personalităţi maghiare ale politicii transilvane, între care şi cu contele Ioan Bethlen[6]. Episcopul mai arată că a avertizat pe interlocutorii săi, că se învoieşte la întocmirea petiţiei către dieta transilvană, cu condiţia „să aibă grije, să nu aţîţe poporul"[7]; reiese deci indirect: autorităţile considerau că deocamdată deţin suficiente garanţii prin persoana lui Buteanu şi chezăşia episcopului; încît renunţă la interzicerea adunării, mulţumindu-se doar cu o simplă supraveghere printr-o persoană corespunzătoare[8].

Adunarea din 27—28 martie, adoptînd petiţia, a hotărît totodată ca acest document să fie dezbătut în cadrul unor adunări populare, unde să se culeagă cît mai multe iscălituri din popor. În ceea ce priveşte latura hermeneutică a documentului şi anume care versiune a fost elaborată originar şi considerată ca autentică: cea românească sau cea din limba maghiară? — nu putem da un răspuns precis. Presupunem însă din evenimentele ulterioare, că intenţia autorilor era înaintarea variantei maghiare, fără nici un fel de îndoială, iar cea românească servise numai ca traducere în faţa adunărilor naţionale româneşti. Întrucît cele două variante conţin numeroase deosebiri de exprimare, stilistice şi neînsemnate deosebiri de fond: vom prezenta cu acest prilej în întregime, atît varianta românească originară, cît şi traducerea de azi a variantei originale maghiare. Iată mai întîi varianta românească, a petiţiei din 27—28 martie a adunării românilor din Cluj, redactată de Ioan Buteanu, Francisc Micaş şi Ioan Suciu[9].

[Cluj 27—28 martie 1848][10]

„Mişcările celea mai de curînd politice din Europa toată pentru caştigarea adeveratei libertăţi, egalităţi şi a drepturilor naţionale cu îmbucărătoarele lor urmări, precum şi potentele spirit a presentului imbărbătîndu-ne şi pre noi, ne chiamă şi ne îndreptăţiesc: Că — după ce dulcea noastră naţiunea prin duhul cel barbar a intunecoaselor veacuri trecute fu pre încet de drepturile municipale desbracată, şi pe neştiute despoiata

[6] Cheresteşiu, *op. cit.* p. 200.

[7] *Ibidem.*

[8] Cheresteşiu, *op. cit.* p. 198.

[9] Identificarea autorilor după: Jakab Elek, *Szabadságharcunk történetéhez.* Budapest, 1881, p. 82—83, şi Cheresteşiu, *op. cit.* p. 198.

[10] Datarea după Jakab Elek, *op. cit.*, p. 82—83 şi Cheresteşiu, *op. cit.* p. 198. Astfel Jakab Elek susţine că adunarea a avut loc în ziua de 28 martie, iar Victor Cheresteşiu bazîndu-se pe investigări arhivistice din Bucureşti a reuşit să stabilească data precisă: 27—28 martie, 1848.

de politica sa stare — acolo să năzuim şi să lucrăm, cît aceasta misera nostra naţiune scăpînd de jugul, şi de sub apăsarea sălbatecelor tempuri, cari nici cunoşteau umanitate, nici nu se ruşina a călca sînte drepturi şi repunîndu-se în avutele-şi cădinţie politice şi civile, să poată uita tristele şi prea amarate sale patimi şi a se însoţi cu cealalţi fii ai patriei spre ajutorarea comunelui ei bine. Drept aceia pe langa mărturisire subditalei supuneri şi a nemişcatei noastre credinţia către majestatea sa împărătească în cea mai deplina incredinţiare, tindem la meritele staturi şi ordini transilvane aceasta prea dreaptă cerere pentru repunerea noastră în drepturile noastre municipale, pătrunşi fiind de cea mai mare învingere-ne din lăuntru cum că rugarea, cu frăţiasca iubire, ne va fi îmbrăţioşată şi laudatele staturi şi ordini socotindu-se cauza noastră de a sa propria ca una carea fără nici o îndoială trage după sine pacea, şi binele viitoriu a toata patria, acum barbateaşte pe calea dreptatei, şi a umanitatei va păşi şi va lucra pentru împăcarea şi liniştirea animelor pînă la cea mai de pre urma amărăciune, întăritata cu atîta mai vîrtos, cu cît dupe marturisira anonimului scriptor a regelui Bela [al III-lea] e ştiut cum că nici odată nobila naţiune magyara, patria nostra, Transilvania, nici odata cu puterea armelor de la noi, românii, nu o au luat, ci mai marii noştrii după ce în bataia cu magyarii sub povăţuitoriul acestora *Tuhutum* le au picatu în cîmpul de bătalie principele lor Gelou, nisiliţi de niminea şi curat de bună voia sa dînd dreapta cu magyarii pe Tuhutumul acestora şi l-au alesu de principe şi jurîndu-se, în o societate dimpreună au stăpînit patria, care insoţita stapînire dupa ce S(fîntul) Ştefan, regele Ungariei de eterna memorie vrednic, au surpat pre principele Gyula pentru neprimirea creştinismului, nu numai n-au încetat, ci şi după aceia şi o au susţinut, avînd naţiunea română drepturile sale proprie municipali pre cît politice, pre atîta şi civile, şi făcînd o parte constituenta şi de sine stătătoare în adunările generale patriotice transilvane, pînă la trista perire de la Mohats, precum aceastea se adeveresc prin numeroasele daturi scripturistice şi alte documinte de prin credincioasele archive [...], a Ungariei şi Transilvaniei, care aci pentru scurtarea le trecem cu tăcerea şi zisei naţiunei noastre, precum presemnarem numai după aceia în timpurile celea turbure, prin vitregele eveniminte i s-au subtras drepturile municipale şi fu dedusă la amară şi ruşinătoare stare de astăzi. Acestea premiţindu-le dreapta noastră cerere o cuprindem în următoarele:

1. Ferbintea nostra dorire şi statornica silinţia acolo ni indreptată, ca măritele staturi şi ordini transilvane să ne recunoască naţiunea noastră română de parte constituente a corpului naţionale Transilvan în ordine cu celelalte trei naţiuni, cît de aci înainte şi naţiunea româna, iară se aibe reprezentanţii săi în toate adunările ţiarei atingătoare de lucrurile patriei întregi, precum îi avuse mai nainte şi anumit pîne să afla Transilvania sub sfînta Coroană a Ungarii.

2. Cerem şi poftim, ca la toate deregătoriile ţiarei, dupe proporţiunea naţiei române către celealalte naţiuni, se se aleagă apte individue din fii zisei *naţiuni* române.

3. Pofta noastră este, ca relegea neunită să se declare a fi în numărul religiunilor recepte, după toate drepturile date acestora şi fără nici o aternare de la oricare alta religiune din patrie.

4. Îmbrăţioşind noi legea aceia, ca limba diplomatică a înaltelor dicasterii şi a legilor de aci înainte făcînde, să fie cea maghiară, cerem şi poftim: ca să se ordine o traducţiune autentica a legilor în limba româna, precum acest drept i s-au dat acum mai de curînd şi naţiunei sasă în Transilvania, şi la înaltele dicasterii să se ţine translatori de limba româna. Apoi:

5. În comitatele şi scaunele curat sau parte cea mai mare româneşti, limba oficială de corespondinţia întra sine şi de convorbire in adunările lor ţinutale să fie cea română; iara in comitate şi scaune in parte locuite de români să se aplice oficiali deplin cunoscători de limba română, ca ori ce cereri, sau representaţiuni venite în limba română de la comunităţi româneşti să le poată officiose pertracta precum şi expediţiunele cătră asemenea comunităţi în zisa limba română a le face.

6. Nemişcata voia noastra este: ca episcopi româneşti să se susţină şi de aici încolo în întrebuinţiarea limbei româneşti în corespondinţiele întra sine şi cu clerurile sale, precum ducerea protocoalelor bisericeşti la amandouă diecesele să cure şi de aci încolo în limba română.

7. În privinţia educaţiunei şi a învaţieturei poporului românesc cerem şi poftim: ca în şcoalele elementare în comunităţi româneşti acum stînde şi de aici înainte rădicînde, repuse sub imediata priveghiare a clerurilor române, şi prin episcopii săi, ca supremi directori supuse nemislocit înaltiatului Guberniu, apoi ajutorande din veniturile statului în proporţiunea ajutorarei şcoalelor celorlalte naţiuni şi a poporului românescu contribuente în fundul statului, — să se întribuinţieze singura limba română şi numai în Liceul şi Gimnasiul din Blasiu şi în alte asemenea institute doare de aci înainte pentru naţiunea română radicînde, ţinindu-se şi mai încolo limba învaţierei cea românească să se aşeadă catedra pentru limba maghiară şi germană. În capetu:

8. Intru celelalte şi noi ne alăturam dorirei celorlalţi adeveraţi patrioţi, adeca, ca înaintea legilor să nu fie alegere de persoană nobilă ori nenobilă şi ca la purtarea greutăţilor publice toţi locuitorii ţierei într-una formă se fie supuşi, iara starea urbarială, făcîndu-se răscumpărarea cu spesele statului, de tot să încete, care toate puncturi cuprinzînd în sine voinţia întregei naţiuni române transilvane cererea românilor pe pamîntul regesc se socoate ca încetată; ca toţi fii iubitei patriei strînşi într-o frăţiască dragoste cu însoţite puteri să putem conlucra spre înflorirea fericitoare de toate naţiunile întrînsa vieţuitore"[11].

---

[11] Arh. Bibl. Fil. Acad. R.S.R. Cluj, fond 1848, Rezumat în Jakab Elek, *op. cit.* p. 82—83.

3.

Renunţăm în cadrul studiului de faţă a intra în analiza problemelor legate de originea ideilor expuse în petiţia de mai sus, de oarece ele constituie latura cea mai cunoscută, unele din idei fiind publicate rezumativ încă anterior de istoricul transilvănean Jakab Elek, apoi preluate după jumătate de secol de Silviu Dragomir şi în sfîrşit prezentate şi din partea lui Victor Cheresteşiu, ultimul efectuînd preţioase adăugiri de date necunoscute în lucrarea sa despre Adunarea de la Blaj. Ne mulţumim deci — fiind vorba în primul rînd de valorificarea trecutului de luptă pentru progres a poporului — cu urmărirea unor aspecte necunoscute sau parţial prezentate de istorici, şi anume: cum au fost primite pe plan local tezele petiţiei de către populaţia română, cea maghiară şi bine înţeles de diferite autorităţi. Problematica pare interesantă, mai ales că totul se petrecuse într-un cadru restrîns, din Munţii Apuseni, iar măsurarea reacţiei de diferite nuanţe şi sensuri a unor grupări eterogene într-o izolare quasi-totală, poate ajuta la înţelegerea evenimentelor ulterioare.

De fapt nu ştim precis cînd ajunse la Abrud avocatul Ioan Buteanu cu petiţia adunării românilor din Cluj în buzunar. De asemenea nu cunoaştem nici amănuntul, dacă oare a existat vre-o hotărîre încă din Cluj, care să fi specificat ordinea, data ş.a.m.d. a organizării unor adunări succesive, sau a fost lăsată rezolvarea ei la buna apreciere a lui Buteanu. Se pare că motivul principal de a începe seria adunărilor din provincie cu Abrudul, a fost că Buteanu avusese domiciliul acolo, cunoştea bine autorităţile locale şi putem afirma că nici o ştire documentară nu atestă să fi fost certat vreodată cu vre-un reprezentant al lor. În orice caz, chiar dacă se reîntorsese din Cluj imediat după adunare, mijloacele de transport, distanţa mare şi mizerabilele drumuri de ţară, fără îndoială, îl obligaseră la o călătorie cu trăsură de 3—4 zile. Trebuie deci să fi sosit la Abrud cu o zi sau două înainte de adunare.

Organizarea adunării de la Abrud s-a petrecut în mod normal, fără impedimente din partea autorităţilor locale. Dimpotrivă, judele din Abrud, Laborfalvi Nagy Károly, se pare că a înlesnit chiar desfăşurarea ei, raportul său[12] constituind sursa cea mai competentă a acestui eveniment, fapt care îl prezentăm în întregime.

Traducere din limba maghiară: „Subsemnatul prin aceasta certific, că la 3 aprilie a anului curent 1848, am fost vizitat în propria mea casă de preotul unit din Roşia Montană, reverendul Simion Balint şi de cantorul ortodox din localitate (din Abrud) Gherasim Muncaci (uneori Muncăceanu). Aceşti domni, după propria lor declaraţie, delegaţi ai adunării reprezentanţilor mai instruiţi ai naţiunii române din regiune — şi anterior enunţînd că doresc să ţină adunarea naţiunii române din regiune în clădirea şcolii

[12] Arh. St. Budapesta, fond G. Pr. nr. 802/1848, Foto 140—141. (în l. magh.).

cercului bisericesc unit de aici, m-au rugat totodată, să particip şi eu la aceea adunare în calitate de dregător diriguitor al oraşului; iar spre preîntîmpinarea şi evitarea insinuărilor să fiu prezent pe tot parcursul consfătuirilor. Această cerere, după opinia şi judecata mea am considerat-o pe de o parte legală, pe de altă parte, ceea ce mă privea, posibil de îndeplinit. Peste puţin timp am luat pe lîngă mine pe concepistul consiliului, pe domnul Füzi Samu şi am pornit împreună spre locul indicat, unde adunarea aşteptîndu-ne, a luat inceputul; referitor la care declar şi certific:

1. că la acea adunare au participat cu exclusivitate numai sfinţiile lor părinţii uniţi şi ortodocşi, învăţătorii şi numeroase persoane ştiutori de carte mai culte şi mai inteligente, aproximativ şaptezeci-optzeci la număr.

2. Precum s-a declarat în faţa noastră, s-a ales ca preşedinte pentru întreg parcursul adunării onoratul domn avocat Ioan Buteanu, care ocupînd locul său de preşedinte, a relatat, că poporul român din această regiune intenţionează să ţină prezenta sa adunare în urma marei adunări naţionale ţinută recent la Cluj, cu scopul ca în împrejurările contemporane, pe de o parte spre a linişti partea mai neînţelegătoare şi pe de alta parte să ajungă la o chibzuită înţelegere privind măsurile cuvenite şi legale ce trebuiesc întreprinse pentru dobîndirea drepturilor şi a dezideratelor naţiunii.

3. S-a dat cetire în limba maghiară, iar apoi s-a tălmăcit şi în româneşte o petiţie elaborată de adunarea naţională din Cluj, în care era vorba mai cu seamă de redobîndirea municipialităţii naţiunii române, fiind unanim acceptată. În afară de aceasta s-au adoptat mai multe măsuri oportune, menite să ţină populaţia de rînd între barierele liniştii şi ordinii. Deci

4. Întreaga adunare a luat sfîrşit în linişte, în deplină ordine în mod simplu fără să se poată suspecta de ceva.

Despre care, ca şi anterior, certific oficial şi totodată după adevărata mea credinţă şi conştiinţă curată.

Abrud, 5 aprilie 1848 (L.S.) Laborfalvi Nagy Károly m.p. jude suprem din Abrud.

Despre autenticitatea copiei de sus certificăm cu adevărata credinţă

Abrud, 5 aprilie 1848

Dionisie Sterca Şuluţiu	Petre Sterca Şuluţiu m.p.
asesorul onorific al nobilului	asesor onorific al nobilului
comitat Alba de Jos	Comitat Alba de Jos

Descrierea de sus a adunării de la Abrud, redactată după două zile de la organizarea ei, denotă la prima vedere o stimă şi înţelegere reciprocă dintre autorităţile locale şi reprezentanţii poporului român. Întrucît evenimentele paşoptiste din acele meleaguri deveniră cunoscute ulterior, mai ales prin laturi mai puţin paşnice, am putea fi invinuiţi de o prezentare tenden-

ţioasă în ,,roz". Nu e cazul. Într-adevăr, peste cîteva săptămîni găsim o situaţie total schimbată, dar accentuăm categoric, că zilele ce precedau adunările, sînt caracterizate de majoritatea izvoarelor printr-o viaţă aproape idilică din micile urbii de pe acolo. De pildă în orăşelul montanistic Zlatna, din apropierea Abrudului, unde mai tîrziu s-au petrecut evenimente foarte neplăcute, ne impresionează afirmaţiile unei monografii de la sfîrşitul secolului trecut, cînd citim asemenea rînduri: ,,În anul 1848 oraşul montanistic Zlatna numărase 2500 de locuitori. Populaţia era mixtă, fiind alcătuită din unguri, germani, armeni şi români. Satele dimprejur erau locuite de români şi numai rareori se putea găsi vr-un localnic care să nu fi fost român... în vremea aceea la Zlatna mizeria apăsătoare era necunoscută. Locuitorii de diferite naţionalităţi trăiau laolaltă în relaţii din cele mai paşnice... Între populaţia oraşului montanistic şi locuitorii din împrejurimi persistau din generaţiile anterioare relaţii paşnice. Securitatea publică era atît de exemplară, încît i se putea încredinţa unui simplu curier transportarea la Alba Iulia a unei cantităţi de aur echivalînd 10—12 mii de florini..."[13] Deci cu alte cuvinte, nu sîntem tocmai victime ale iluziilor pricinuite de optica unor documente contemporane, care ar putea fi considerate eventual că au fost alese ,,pe sprînceană".

Azi, în lipsa unor surse detailate, nu putem restabili cu certitudine interdependenţa tuturor evenimentelor petrecute în Abrud şi împrejurimi. Un lucru însă este sigur: erau zile şi evenimente decisive, fatale. Reprezentanţii poporului român, care în scopurile lor politice accentuaseră încă de la început finalizarea unor transformări sociale antifeudale, stîrniră, fără îndoială, un deosebit interes şi populaţiei maghiare de pe acele meleaguri. Desigur, în 1848 transformările burghezo-democratice revoluţionare s-au petrecut în condiţii neprielnice, datorită slabei dezvoltări a burgheziei din Transilvania. Chiar şi o pătură însemnată a acestei burghezii şi a intelectualităţii liberale a considerat orice schimbare socială ca periculoasă, generatoare de ,,comunism". Optimismul exuberant cuprinsese însă la început toate straturile sociale exploatate din Transilvania, fără deosebire de naţionalitate, dominînd în atitudinile lor tendinţa de a se descătuşa de feudalism. Găsim astfel numeroase personalităţi din rîndurile funcţionarilor cu convingeri liberale, care în aceste clipe de ,,generozitate totală" erau de acord cu transformări fundamentale, mai ales cînd era vorba ca ele să se petreacă în mod paşnic. Fără îndoială, ne aflăm în faţa unui moment istoric important, cînd atît dezideratele româneşti, cît şi cele maghiare au fost formulate în aşa fel, ca ele să nu stînjenească străduinţele comune împotriva feudalismului.

Nu întîmplător, comunitatea maghiară din Abrud, după 2 zile de la adunarea din 3 aprilie, înaintase consiliului orăşenesc prin doi reprezentanţi ai săi: oratorul L. Sándor Ferenc şi notarul comunităţii: Losonczi Lajos, o listă a revendicărilor lor antifeudale, înglobate într-o petiţie[14], conţinînd 13

[13] Szilágyi Farkas, *Alsófehér vármegye 1848—49-ben*, Aiud, 1898, p. 62.
[14] Arh. St. Budapesta, Fond G. Pr. nr. 859/1848. Foto 170—173.

puncte. În ele sînt înşiruite cu obiectivitate surprinzătoare gravaminele, doleanţele şi necesităţile social-politice, privind transformările burghezo-democratice pentru viitor al împrejurimilor Abrudului. Astfel, se afirmă (punctul 4) că trebuie recunoscută religia naţiunilor şi pentru a o traduce în fapt, zece persoane din rîndurile ortodocşilor, iar alte zece dintre greco-catolici (punctul 5) să facă în viitor parte din comunitatea oraşului. Se cere de pildă (punctul 9), ca drepturile civile ale populaţiei de pe pămîntul crăiesc să fie restabilite, iar statul să aibă grijă de slujbaşii tuturor bisericilor şi ai şcolilor (punctul 13). Autorii petiţiei consideră necesară în restul documentului : egalitatea confesională, egalitatea în drepturi, egalitatea în faţa legii, suportarea comună a îndatoririlor, libertatea presei, rezolvarea relaţiilor urbariale, revizuirea „constituţiei" Abrudului ; se cere : construirea unei şosele între Abrud, Cîmpeni şi Corna, precum şi naţionalizarea averii unei companii miniere austriace cu trecerea averii ei în posesia Abrudului ; formarea gărzii civile. În punctul nr. 1, semnatarii cer, în virtutea unui rescript sosit anterior din partea oraşului Cluj[15], ca monarhul să fie întîmpinat de către stări şi Guberniul Transilvaniei, în scopul convocării unei consfătuiri pe ţară, privind uniunea unde punctele menţionate să fie deasemenea dezbătute. Se lasă deci a se înţelege din partea semnatarilor că problema uniunii nici nu o pot imagina fără rezolvarea concomitentă a principalelor sarcini istorice a transformărilor democratice, antifeudale, răsfrînte desigur pe plan local, cum este şi firesc din partea unor modeşti funcţionari liberali, neversaţi în chestiuni majore politice sau diplomatice.

Judele Abrudului, Laborfalvi Nagy Károly, după ce luase act de cele 13 puncte ale petiţiei, raportase amplu guvernatorului Transilvaniei, fără însă de a exprima vre-o obiecţiune împotriva lor[16]. Tot acolo pomeneşte guvernatorului şi despre adunarea românilor din Abrud, anexînd varianta maghiară a petiţiei [„din Cluj"] citită de Buteanu[17]. Deci despre corectitudinea lui Laborfalvi, în ce priveşte sinceritatea cu care a tratat dezideratele românilor, nu avem nici-o îndoială. Acest fapt nu e constrazis de îngrijorarea sa exprimată în raport, în care înşiruie guvernatorului Teleki temerile sau chiar panica populaţiei maghiare, puţină la număr, cuprinsă în urma ştirii referitoare la intenţia românilor de a convoca adunări populare la Cîmpeni şi Bistra[18]. Credem că nu exagerăm cînd afirmăm că populaţia maghiară, din acele meleaguri, de fapt s-a simţit direct interesată de satisfacerea urgentă a revendicărilor româneşti, prin care spera, fără îndoială, o compensare a contradicţiilor sociale şi naţionale. Pentru a

[15] Guberniul Transilvaniei înştiinţase la 22 martie toate municipalităţile în circulara nr. 4072/1848 şi despre problema uniunii, care intrase în competinţa dietei şi pentru convocarea căreia înaintase monarhului un memoriu al oraşului Cluj. Cf. Arh. St. Budapesta. Fond. Erdélyi Kancellária regisztraturája. Acta presidialia. nr. 549/1848. Foto : 12675—12679. Publicat în *Erdélyi Hiradó* 1848, nr. din 23 mart. p. 188 ; *Mult és Jelen*, 1848, 24 mart. nr. 24, p. 140 ; Kövári László, *Okmánytár*, p. 4—6.

[16] Arh. St. Budapesta, Fond. G. Pr. nr. 743/1848, Foto : 2519—2523.

[17] În această variantă se pomeneşte, pe baza lui Anonymus, că originar existase o municipalitate românească cu numele Terra Blachorum.

[18] *Idem.*

sublinia oportunitatea unor astfel de remedieri, judele Laborfalvi reaminteşte guvernatorului că cu prilejul răscoalei populare din 1784, Abrudul fusese atacat din două părţi tot din spre Cîmpeni; anexează un raport despre zvonurile din Roşia Montana[19].

4.

Dacă datele prezentate pe paginile anterioare ne-au convins despre o desfăşurare fără dificultăţi a evenimentelor din Abrud, în cele care urmează vom consemna o schimbare bruscă din partea autorităţilor, şi anume a celor de la plasă. Trebuie să arătăm că în sistemul administrativ feudal, autorităţile de plasă a comitatelor, în frunte cu juzii nobiliari au reprezentat totdeauna o politică de ,,mînă forte", ele fiind direct conduse de comitate. Din datele ce le avem la dispoziţie nu reiese că aceste autorităţi de plasă cu centrul la Bistra, cînd au fost informate şi din partea cui, despre evenimentele petrecute la Abrud, dar fără îndoială, că informarea s-a făcut ,,post festum", prealabil n-au ştiut nimica. Judele nobiliar Bisztray József, îşi îndreaptă acuma deci cu atît mai mult atenţia spre Cîmpeni, făcînd încercări prin subalterni să impiedice organizarea adunării românilor, programată pentru 6 aprilie. În acest scop trimise acolo pe doi asesori onorifici — asemenea titluri nu întîmplător se acordau în vremurile feudale — care ajunseră la destinaţie încă în seara zilei de 4 aprilie, întrînd imediat în acţiune şi raportînd în scris în următoarea zi despre un fiasco.

Astfel la 5 aprilie, asesorii onorifici judiciari[20], Kendi Péter şi Rákosi N. Ferenc relatează în scris din Cîmpeni judelui nobiliar Bisztray József, că au îndeplinit dispoziţia scrisă a acestuia, emisă din ziua precedentă, conform căreia au îmtîmpinat pe Teodor Tioc, Ioan Corcheş şi pe preotul greco-catolic Ioan Patiţa, rugîndu-i să renunţe la ţinerea adunării programate pentru joia următoare (6 aprilie). Numiţii au răspuns unanim — raportează asesorii menţionaţi — că în plasă nu se va ţine nicio adunare, ci se va proceda în următoarele zile doar la iscălirea unei petiţii. Asesorii menţionaseră însă în raportul lor, că pe Corcheş-Drăguţ (Nicolae Corcheş fusese supranumit astfel) nu l-au putut găsi cu acel prilej acasă; iar în ce priveşte pe Ioan Corcheş, dînsul a refuzat să dea ascultare textului adresei susmenţionate, emis de Bisztray, pe care asesorii au încercat s-o recitească în faţa lui. De asemenea a refuzat chiar să ia cunoştinţă de conţinutul ei[21].

---

[19] În acest raport (fără loc, fără dată), semnat de 14 mineri din Roşia Montană, se arată să semnatarii intenţionează a ţine o adunare populară în ziua următoare (probabil la 6 aprilie N.A.) pentru a dezbate zvonurile neliniştitoare. Arh. St. Budapesta, fond. G. Pr. Nr. 743/1848, Foto: 2527.

[20] În limba maghiară: hütös táblabirák.

[21] Arh. St. Budapesta. Fond. G. Pr. nr. 802/1848, Foto: 132—133.

Acest ultim pasaj al raportului, în mod evident, avusese menirea de a constitui un pretext, pe baza căruia autorităţile oricînd puteau, în caz de nevoie, să intenteze un proces împotriva lui, pentru ,,împotrivire faţă de autorităţi". Evenimentele revoluţionare însă au împiedicat acest lucru. Dealtfel, cei doi asesori au considerat şi pe Nicolae Corcheş ,,om periculos", pe care l-au căutat în mod special şi la locuinţa lui, dar nu l-au găsit cu acel prilej acasă[22].

În aceeaşi zi, la 5 aprilie, Petre Ieonete, Ilie Dascalovici, Ioan Patiţa, Nicolae Corcheş, Ioan Corcheş, Ionuţ Donţea, Teodor Tioc, Petru Corcheş, Constantin Cotoţ şi Gheorghe Bobariu — după ce în prealabil şi-au putut da seama de comportarea incorectă şi provocatoare a celor doi asesori, Kendi şi Rákosi, au redactat la Cîmpeni o amplă scrisoare, pe care au trimis-o judelui Bisztray, fiind convinşi că trimişii acestuia umblă cu şiretlicuri. În scrisoarea lor[23], redactată în limba maghiară, se arată, că de fapt în seara zilei de 4 aprilie, pe la orele 20, asesorii Kendi şi Rákosi au avertizat prin cîteva persoane din Cîmpeni[24], întreaga populaţie de acolo ,,să nu îndrăznească a ţine adunarea de la Cîmpeni, programată pentru 16 aprilie 1848, cu prilejul adunării de la Abrud"[25].

Semnatarii scrisorii arată însă că la Cîmpeni participanţii nu vor adopta moţiuni, ci doar se va proceda la iscălirea cererii, care, la recent ţinuta adunare română de la Cluj fusese aprobată şi vehicularea căreia a fost lăsată pe seama avocatului Ioan Buteanu. Se arată în continuare că ea va fi înaintată proximei diete ; ea va fi iscălită de cei care o vor găsi oportună. Roagă pe Bisztray, să nu le facă impedimente, deoarece nu doresc altceva, decît să aştearnă în faţa dietei dezideratul lor, ca acest for suprem al Transilvaniei să amelioreze soarta precară de pînă atunci a poporului român şi să le redea acele drepturi omeneşti ,,pe care Creatorul a atribuit tuturor oamenilor"[26]. Îl invită chiar, să participe şi dînsul la adunare[27]. În caz că cererea se refuză, nu garantează de eventualele turburări. În schimb, dacă va primi o soluţionare favorabilă, atunci semnatarii vor răspunde de toate excesele săvîrşite. ,,Mai mult — declară semnatarii — ne obligăm chiar şi la aceea ca să lămurim partea mai neştiutoare în sensul ca să aştepte paşnic pînă ce forurile superioare competente vor adopta o hotărîre legislativă pentru ameliorarea soartei lor"[28].

Nu anexează în schimb petiţia din Cluj şi nici nu pomenesc numele autorului ei. Totuşi, acest text azi se găseşte anexat la dosar, ceea ce denotă că autorii scrisorii, ulterior poate la cererea insistentă a lui Bisztray, au executat o copie de pe original pe care au făcut să ajungă la mîna reclamantului.

---

[22] *Idem.*
[23] Arh. St. Budapesta. Fond. G. Pr. nr. 802/1848. Foto: 134—135.
[24] Probabil de înşişi semnatarii scrisorii.
[25] Arh. St. Budapesta, Fond. G. Pr. nr. 802/1848, Foto: 134—135.
[26] *Idem.*
[27] Expresia *adunare* în sensul menţionat de ei anterior.
[28] Arh. St. Budapesta, Fond. G. Pr. nr. 802/1848, Foto 134—135.

Petiţia suna astfel:

[*traducere din limba maghiară*]

„Însufleţiţi de rezultatele pline de succes ale mişcărilor politice petrecute în zilele precedente în toată Europa, care au avut ca scop cucerirea libertăţii adevărate, a egalităţii şi a drepturilor naţionale; deasemenea inspiraţi de măreţul spirit al epocii contemporane: credem că sîntem îndreptăţiţi şi chemaţi în acelaşi timp — deoarece dulcea noastră naţiune a fost privată de drepturile sale municipale încetul cu încetul de către spiritul barbar al secolelor întunecoase din trecut, smulgîndu-i-se situaţia ei politică[29] din motive străine de sine — să ne străduim, ca sărmana noastră naţiune, aflată într-o stare deprimantă după suferinţele luptelor nenorocoase ale atîtor secole furtunoase, care nu cunoşteau nici omenie şi nici drepturi: să fie reaşezată — concomitent cu darea spre veşnica uitare a evenimentelor funeste din vremurile întunecoase — în drepturile sale municipale smulse anterior. În acest scop: pe lîngă declararea plecăciunii noastre adînci iobăgeşti şi a ataşamentului nostru neclintit faţă de principele nostru[30], ne exprimăm deplina noastră convingere nutrită din puternicul nostru crezămînt politic, în virtutea căreia mărinimoasa nobila naţiune maghiară din Transilvania va susţine cu dragoste frăţească cererea noastră justă, de a ne restabili în drepturile noastre municipale; iar această cauză politică sfîntă, ce cuprinde atît soarta noastră proprie, cît şi a întregului viitor paşnic al patriei, [naţiunea maghiară] o va însuşi adoptînd măsuri severe spre a conlucra cu forţele unite, pe cale legală creată de constituţie, pentru împăciuirea spiritelor, în prezent exaltate pînă la paroxism; cu atît mai mult, deoarece nobila naţiune maghiară — după cum ne dovedeşte scriitorul anonim al regelui Bela [al III-lea] nu a cucerit niciodată patria noastră Transilvania. Atunci cînd strămoşii noştri văzură că în lupta lor cu ungurii conduşi de Tuhutum, căpetenia lor de atunci, Gelou, a căzut pe cîmpul de luptă, ei au întins cu prietenie mîinile lor spre unguri şi şi-au ales căpetenia pe Tuhutum, nesiliţi în nici-un fel, de nimeni, spre a domni împreună cu ei. Această dominare comună — după ce slăvitul rege maghiar Ştefan cel Sfînt l-a învins pe căpetenia de atunci Gyula, pentru refuzul său de a accepta creştinismul — nu numai că n-a încetat, ci în continuare, împreună cu nobila naţiune maghiară, pe lîngă existenţa unei municipalităţi naţionale separate — s-a bucurat de drepturi politice şi civile în cadrul adunărilor naţionale transilvănene şi ale patriei, pînă la dezastrul funest de la Mohács. Acest lucru este confirmat de numeroase date din domeniul dreptului comun şi de documentele aflătoare în arhivele locurilor de emitere de acte oficiale [...], pe care, cu acest prilej, pentru a rămînea concişi, le credem de prisos a le aminti. Cum am pomenit anterior, naţiunea noastră fusese tîrîtă în situaţia dezolantă din prezent doar mai tîrziu, datorită dezastrelor pricinuite de vicisitudinile secolelor turburi. După enunţarea celor de mai sus, însumăm justa noastră cerinţă în următoarele:

a/ Voinţa noastră fermă şi străduinţa noastră principală este ca prin nobila naţiune maghiară transilvăneană să se retrocedeze naţionalitatea noastră românească separată, care a fost legată de naţionalitatea supusă jurisdicţiei sfintei coroane ungare, devenită [acuma] pe cale constituţională în patria noastră de caracter burghez, — în aşa fel încît în ea să putem folosi limba noastră naţională proprie; căci noi sîntem cu totul de acord, ca spre conducerea mai judicioasă a administraţiei publice, limba diplomatică să devină în toată

[29] Se subînţelege o situaţie politică liberă, independentă.
[30] Este vorba de împăratul Ferdinand I al Austriei.

monarhia ungară cea maghiară, încît cu prilejul contactelor noastre cu jurisdicţiile ungureşti şi cu scaunul gubernial, în corespondenţă oficială, cu ele, să se folosească exclusiv limba maghiară.

b/ Să se angajeze la Guberniu şi la Curtea de casaţie traducători ai limbii române pe cheltuială comună [de stat].

c/ În şcolile noastre elementele naţionale ale limbii de educare a poporului să fie cea română, iar conducerea lor să fie lăsată pe seama episcopilor noştri ai celor două religii.

d/ Să se declare prin lege ca aprobată religia greco-neunită din patria noastră.

e/ Episcopii noştri uniţi şi neuniţi să folosească limba naţională română în treburile oficioase bisericeşti şi în redactarea proceselor lor verbale.

f/ În şcoala noastră superioară din Blaj şi în cele care se vor înfiinţa în viitor, limba de predare să fie cea românească, dar unde să se predea şi limba maghiară şi cea germană. De aceea, referitor la acesta, urmează să fie angajaţi cîte un profesor ungur şi german bine instruit, pe cheltuiala comună [de stat].

g/ Fiecare fiu al naţiunii noastre, care intenţionează să ocupe un post într-un oficiu public, să fie obligat a şti şi limba maghiară.

h/ La curtea gubernială şi la principalele curţi judecătoreşti, la instanţele comitatense şi orăşeneşti să fie angajaţi în mod proporţional, fără deosebire de religie — şi patrioţi români, apţi pentru acesta. Deasemenea [patrioţii români] să beneficieze, în măsura proporţională, din toate beneficiile şi reprezentările de orice fel; în sfîrşit:

i/ Privind restul, noi deasemenea ţinem cu abnegaţie la dezideratele patriotice ale naţiunii maghiare; însă pentru ca fiecare [cetăţean] să fie privit în faţa legii pe tărîmul dreptului şi al religiei în mod egal: nu numai dorim, dar chiar găsim necesar, ca relaţiile urbariale să fie sistate pentru totdeauna cu răscumpărare pe cheltuială de stat, ca astfel desprinşi de ele, să ne unim laolaltă forţele, toţi adevăraţii cetăţeni, legaţi mai strînşi de patria noastră, colaborînd la înflorirea acestuia şi la ameliorarea dreptului ei public".

Judele nobiliar Bisztray József, primind la mînă raportul asesorilor onorifici judiciari Kendi Péter şi Rákosi N. Ferenc, din 5 aprilie, precum şi declaraţia conducătorilor populaţiei româneşti din Abrud avertizaţi, trimite o amplă informare comitelui suprem al comitatului Alba de Jos[31], la care anexează, pentru a se justifica, actele despre care am pomenit anterior [raportul asesorilor]. Bisztray relatează pe scurt şi despre adunarea de la Cîmpeni ce denotă că fusese proaspăt informat.

Astfel, la 6 aprilie, s-au adunat la biserica ortodoxă din Cîmpeni aproximativ 500 de oameni. Preotul din Roşia Montană, Simion Balint, precum şi avocatul Ioan Buteanu au rostit cuvîntări în faţa masei adunate, încurajînd-o cu un viitor mai fericit şi îndemnînd-o la supunere faţă de moşieri şi administraţie. Bisztray raportează încă şi despre apariţia, în seara zilei de 5 aprilie a cancelistului Avram Iancu, sosit dintr-o direcţie necunoscută şi care participase deasemenea la adunare. Referitor la acest eveniment Bisztray adăugase încă următoarele: „*Nu am fost informat să fi vorbit* [Iancu] *sau săvîrşit nimic consternant*"[32]. La adunarea din Cîmpeni,

[31] Arh. St. Budapesta, Fond. G. Pr. 802/1848, Foto: 128—131.
[32] *Idem.*

Simion Balint şi Ioan Buteanu au cules iscălituri, pe care le-au anexat petiţiei, urmînd să fie înaintate dietei. Cu acel prilej participanţii au declarat unanim în faţa celor doi şpani camerali: Lazăr şi Moga, că vor aştepta liniştit rezultatele proximei diete. Pomeneşte încă şi despre adunarea din Bistra, unde preotul unit Ioan Fodor, în discursul său, îndemnase populaţia la supunere, povăţuind şi el pe auditori să aştepte desfăşurarea evenimentelor de la proxima dietă.

Referitor la adunările de la Abrud, Cîmpeni şi Bistra, Bisztray arată, că în zadar s-a străduit a le împiedica prin rugăminţi şi indemnuri la o speranţă bună, avînd la dispoziţie doar un număr neînsemnat de subalterni, — care, chiar dacă nu ar fi refuzat să-l urmeze: nu ar fi fost consult să înfrunte masele, *„aşi fi enervat numai poporul, pe lîngă aceasta cei inferior la număr* [adică Bisztray et consortes] *ar fi fost învinşi, într-un cuvînt nu s-ar fi putut aştepta nici un rezultat favorabil de la o asemenea încercare... Poporul este atît de înfierbîntat, încît nu-l pot împiedica în acţiunile sale, de aceea, fiind neputincios, poate aş pricinui chiar o turburare şi mai mare prin aşa ceva, periclitîndu-mi viaţa şi averea"*[33].

În situaţia dată el recomandă două leacuri pentru a preîntîmpina o răbufnire mai mare a maselor: 1. Consideră oportun a face răspunzătoare cele două episcopii româneşti, în caz că s-ar produce vre-o răscoală. 2. Declară, că „nu ar fi rău", dacă Avram Iancu ar fi rechemat la Tîrgu Mureş de preşedintele Tablei Regeşti, deoarece *„eu nu îndrăznesc să mă ating de persoana nici unui conducător* [român], *fără să provoc astfel o răscoală şi fără de a mă pune în pericol pe mine însumi"*[34].

În pofida temerilor sale, tot dînsul constată, că oamenii, fără excepţie, sînt „supuşi", îşi îndeplinesc prestaţiile şi sînt hotărîţi să aştepte în pace şi linişte rezultatele dietei. Judele face asigurări forurilor sale superioare, că avînd la dispoziţie agenţi iscusiţi, va reuşi totuşi să afle la timp, dacă în jurisdicţia sa se pregăteşte sau nu vre-o răscoală[35].

Asemenea aprecieri, privind situaţia politico-socială din Cîmpeni şi împrejurimi în preajma adunărilor populare, denotă, fără îndoială o anumită ambiguitate. Pe de o parte semnatarul lor face totul pentru împiedicarea acestor adunări, mai cu seamă a celei de la Cîmpeni; iar cînd încercările sale au eşuat, datorită voinţei ferme a organizatorilor: exprimă asigurările sale forurilor comitatense, că deocamdată „totul e în regulă". Pe de altă parte face şi aluzii, extrem de sincere despre *situaţia adevărată* a lucrurilor, care de fapt în perspectivă, de nu se vor lua măsuri eficiente — fie că este vorba de satisfacerea revendicărilor româneşti, fie că este vorba de anihilarea lor prin forţă — va constitui atît pentru el, cît şi pentru cei care au susţinut vechiul regim: un mare pericol. În mod tacit, a lăsat la alegerea stăpînilor interpretarea raportului său; ştim că cei de sus au ales alternativa mai comodă pentru dînşii: în loc de satisfacerea unor revendicări juste al poporului român, acţiuni represive.

---

[33] *Idem.*
[34] *Idem.*
[35] *Idem.*

5.

Documentele prezentate parţial sau integral în paginile studiului de faţă dovedesc în primul rînd că în pofida calmului aparent dinainte de 6 aprilie 1848, Ţara Moţilor de fapt a fost un veritabil focar al revoluţiei. Buteanu sezisînd acest lucru şi reuşind să convingă pe participanţii adunării de la Cluj—Mănăştur din 27—28 martie despre necesitatea de a începe acţiunile revendicative tocmai acolo, concentrînd toată atenţia asupra acestui ţinut, — denotă din partea lui o clarviziune politică matură şi un excelent simţ strategic. După cum se ştie, ulterior ideea fusese preluată şi de alţi conducători ai revoluţiei române, în frunte cu Avram Iancu.

Deasemenea se atestă prin actele prezentate că Buteanu reuşise să stabilească legături între intelectualii români din Cluj şi între poporul român din Ţara Moţilor cu o rapiditate fulgerătoare. Astfel germenii ideilor revoluţiei burghezo-democratice antifeudale concepute de intelectualii români din Cluj, fuseseră amplificate de masele de ţărani, mineri şi orăşeni români din localităţile pe care le-am urmărit. Iancu, martor ocular al evenimentului, fără îndoială, a putut să tragă concluzii.

Latura cea mai semnificativă a acţiunilor descrise rămîne fără îndoială atestarea din belşug de către sursele vremii a posibilităţii existente la acea dată, de colaborare revoluţionară a maselor de români şi maghiari — terribile visu — chiar şi în Ţara Moţilor. Prin ele se denotă clar că sentimentele frăţeşti ale poporului la începutul revoluţiei erau nealterate. Evenimentele ulterioare, din păcate, au adeverit valabilitatea constatării marelui poet Alexandru Petőfi, care numise imperiul Habsburgilor „calvaria libertăţii" şi fără îndoială că ea avusese culmile cele mai înalte pe atunci tocmai în Munţii Apuseni. Peste cîteva luni teritoriul Transilvaniei a devenit un mare cîmp de bătălie, iar numeroasele evenimente, încă din următoarele zile, au făcut ca în toiul lor, nimeni să nu mai pomenească despre dezideratele formulate în petiţia de la Cluj, dezbătute în cadrul adunărilor pe care le-am prezentat în paginile anterioare. Raţiunea a cedat forţei.

Conducătorii revoluţiei maghiare nu au ştiut despre aceste adunări şi nu le-au cunoscut vreodată. În decursul evenimentelor ulterioare, însă nici conducătorii români n-au pomenit de ele; dar nu ne îndoim că ideea de împăciuire, ca o alternativă posibilă a plutit tot timpul deasupra taberei lui Iancu, avînd rădăcinile, pe de o parte în petiţia care n-ajunsese niciodată în faţa destinatarilor.

Nu este întîmplător că autorul petiţiei din Cluj — de presupus cel principal — Ioan Buteanu, a fost printre primii din tabăra lui Iancu, care a încercat să ducă tratative de împăciuire cu revoluţionarii unguri, avînd la un moment dat şi salv-conductul lui Kossuth în buzunar. Însă, după cum se ştie, în pofida acestui lucru a căzut victimă acţiunii mişeleşti a lui Hatvani, aducînd jertfa supremă ideii de pace între popoare.

DÉNES KÁROLYI

DIE VERSAMMLUNGEN DER RUMÄNEN VON CLUJ, ABRUD, CÎMPENI UND BISTRA IM FRÜHLING DES JAHRES 1848

(Zusammenfassung)

Aufgrund von Original-Dokumenten befaßt sich der Autor mit den Anfängen der 1848-er Revolution in Siebenbürgen und den sozial-politischen Forderungen der Rumänen, die sie gelegentlich der lokalen Nationalversammlungen in Cluj—Mănăştur (27—28 März), Abrud (3 April), Cîmpeni und Bistra (6 April) stellten. Aus den unverkürzten Dokumenten oder Fragmenten geht hervor, daß trotz der scheinbaren Ruhe vor dem 6-ten April 1848, im Motzenlande — wo die Revendikationstätigkeit besonders konzentriert war — es in Wirklichkeit einen wahren Brennpunk der Revo.lution gab. Zugleich beweist der Verfaßer, daß es Ion Buteanu mit blitzartiger Geschwindigkeit gelang, die Verbindung zwischen den Intellektuellen aus Cluj und dem rumänischen Volk aus dem Motzenlande herzustellen. So wurden die von den Intellektuellen aus Cluj formullierten Keime der antifeudalen, demokratisch-bürgerlichen Revolutionsideen verstärkt, durch die rumänischen Massen der Bauern, Bergleute und Städter aus den obenerwähnten Ortschaften. Ebenso beweist der Verfaßer, an Hand von Zeitquellen, die Möglichkeit der revolutionären Zusammenarbeit in dieser Zeit der rumänischen und magyarischen Massen, selbst hier im Motzenlande.

STRUCTURA PROPRIETĂȚII FUNCIARE ÎN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XIX-LEA

Cercetările sistematice cu privire la proprietățile funciare din Transilvania au început la sfîrșitul secolului al XIX-lea, continuînd și la începutul secolului al XX-lea. Cauzele nemijlocite ale înviorării cercetărilor o constituiau emigrarea în masă a populației rurale și creșterea mișcărilor țărănești. După unirea Transilvaniei cu România, reforma agrară a dat un nou impuls cercetărilor. În decursul acestora au fost elaborate cu privire la problema pămîntului cîteva cărți și studii valoroase[1]. După 23 August, noua istoriografie românească a cercetat problema agrară cu scopul elucidării anumitor probleme științifice, reușind să elaboreze cele mai caracteristice jaloane pentru cercetare[2]. Cu toate acestea, au mai rămas nerezolvate multe probleme de mare importanță pentru istoria economică și socială, cum sînt, de pildă, tipurile, formele și categoriile de proprietate funciară. Omiterea acestui aspect al problemei a dus la o tratare oarecum simplificată a repartiției pămîntului țărănesc și moșieresc, a relațiilor agrare în general.

FORMELE ȘI CATEGORIILE DE PROPRIETATE FUNCIARĂ

Izvorul principal al cercetării l-a constituit, în trecut ca și în ultimii ani, statistica recensămîntului agricol din 1895[3]. Și acest lucru nu este întîmplător: statistica amintită este sursa cea mai amplă a problemei, conținînd date cu privire la numărul gospodăriilor, la categoriile de gospodării și dotarea acestora cu pămînt, animale și unelte de muncă. Datorită felului în

---

[1] Ion și Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, 1920; Ioan Iacob, *Chestia agrară în Ardeal*, Oradea, 1924; Petre Suciu, *Proprietatea agrară în Ardeal*, Cluj, 1931; Venczel József, *Az erdélyi román földbirtokreform*, Cluj, 1924.

[2] Ștefan Pascu, C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungare la începutul secolului al XX-lea* (1900—1918), în *Destrămarea monarhiei austro-ungară*, București, 1964; D. Hurezeanu, *Problema agrară și mișcarea țărănească din România. 1904—1906*, București, 1961; A. Egyed, *Problema agrară în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*, mss.; V. Liveanu, *La répartition de la propriété foncière en Transylvanie. Fin du XIX siécle — début du XX-e*, în *Revue Roumaine d'histoire*, nr. 2, 1970, p. 271—290.

[3] *Magyar statisztikai közlemények*, új sorozat, vol. XXIV, Budapesta, 1900.

care a fost întocmită, ea înlesnește atît cercetările generale, cît și cele regionale, întrucît datele sînt defalcate pe comitate. În această ordine de idei merită să fie menționat că V. I. Lenin a apreciat pozitiv statistica agricolă maghiară[4].

Cu toate calitățile pozitive, statistica recensămîntului agricol din 1895 nu este o sursă perfectă. Cea mai serioasă lacună a ei constă în faptul că nu cuprinde toate categoriile de proprietăți funciare. În această privință chiar în prefața volumului este menționat că *ea cuprinde statistica gospodăriilor și nu a proprietății funciare*. Proprietatea funciară apare doar în raport cu gospodăriile. Astfel este ușor de înțeles că lipsesc din datele ei printre altele, acele pămînturi care se aflau în posesia composesoratelor, a comunelor și a gospodăriilor individuale care erau alcătuite numai din păduri sau pășuni. Sînt omise, de asemenea, proprietățile funciare de stat și bisericești, dacă în momentul efectuării recensămîntului aceste proprietăți nu erau arendate unor persoane particulare. *Ar fi o greșeală să credem că este vorba de suprafețe neînsemnate*. Dimpotrivă, în statistica menționată Transilvania istorică figurează, de exemplu, cu 6 149 715 iugăre, deși avea în realitate 9 909 496 de iugăre de pămînt agricol și păduri. *Diferența este deci de 3 759 781 iugăre*!

Una din problemele de cercetare foarte importante este stabilirea categoriei de proprietate din care s-a omis acest teren imens. Este deci necesar să cercetăm, pe lîngă statistica gospodăriilor și statistica proprietății funciare[5], întocmită cu puțin timp înainte. Asupra acestei probleme vom reveni mai jos.

O altă problemă de ordin metodologic este aceea că cercetarea structurii proprietăților agrare se poate efectua mai real, mai corect analizînd problemele pe comitate și categorii de proprietăți. Acesta deoarece situația din diferitele regiuni ale Transilvaniei în înțelesul mai larg al noțiunii istorico-geografice (Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul) arată deosebiri destul de substanțiale. În legătură cu ponderea și deosebirile structurale de proprietate pe regiuni, publicăm mai jos datele statisticii proprietății funciare de la 1891 (ordinea comitatelor a fost întocmită în proporția descreșterii proprietăților individuale)[6].

Așa cum reiese din tabelul statistic de mai sus, din totalul terenurilor agricole și păduri a căzut asupra categoriei de proprietate privată 61, 70%. Este un lucru firesc faptul că majoritatea pămîntului agricol făcea parte din proprietatea privată. Aceasta s-a format în timpul și după eliberarea iobagilor, deci în 1848 și în perioada absolutismului austriac, precum și în timpul liberalismului.

În urma legiuirilor agrare din 1848 foștii iobagi și jeleri urbariali au devenit proprietarii sesiilor și loturilor lor. Deosebirile față de situația de înaintea anului 1848 nu au fost doar cantitative. Pămîntul a devenit după

[4] V.I. Lenin, *Opere*, vol. 15, București, p. 441—442.

[5] *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, vol. III, Budapesta, 1900, p. 3 și vol. IV, din același an, p. 30*—31*.

[6] *Mezőgazdasági Szemle*, 1893, III, p. 109.

Comitatul	Din totalul terenurilor agricole şi de păduri cade asupra proprietăţilor					
	Private	Composesorale comunale	De stat	Bisericeşti	Fideicomisii	Împreună propr. legate
		în %				
Sălaj	84,65	11,54	0,12	2,66	1,03	15,35
Solnoc-Dobîca	83,10	11,68	3,47	1,75	—	16,90
Odorhei	83,04	14,57	0,04	2,35	—	16,96
Tîrnava-Mică	77,96	16,90	0, 09	5,05	—	22,04
Satu Mare	74,22	12,00	4,90	2,30	6,58	25,78
Cluj	73,11	12,95	9,73	3,58	0,63	26,89
Turda-Arieş	70,84	16,90	9,33	2,93	—	29,16
Arad	70,46	16,19	10,77	0,71	1,87	29,54
Timiş	68,26	13,12	16,01	2,41	0,20	31,74
Alba de Jos	66,39	21,25	4,50	7,86	—	33,61
Mureş-Turda	66,29	19,27	10,96	3,48	—	33,71
Bihor	62,35	11,98	0,77	24,20	0,70	37,65
Hunedoara	61,78	25,73	11,36	1,13	—	38,22
Tîrnava-Mare	59,91	36,78	0,19	3,12	—	40,09
Ciuc	53,15	44,26	2,59	2,59	—	46,85
Treiscaune	52,45	45,76	—	1,79	—	47,55
Maramureş	48,27	19,36	31,53	0,84	—	51,73
Făgăraş	48,16	39,96	10,46	1,42	—	51,84
Bistriţa-Năsăud	41,95	56,86	00,1	1,18	—	58,05
Braşov	39,09	58,76	0,20	1,95	0,55	60,91
Caraş-Severin	36,44	42,01	20,66	0,17	0,17	63,56
Sibiu	35,54	57,78	5,25	1,43	—	64,46
Media generală	61,70	27,52	6,83	3,41	0,54	38,30

1848 obiectul cumpărării şi vînzării, s-a transformat din proprietate feudală în proprietate burgheză. Circulaţia acestei categorii de pămînturi n-a fost îngrădită, ca de exemplu, în vechea Românie în timpul domniei lui Cuza.

În diferitele comitate ale Transilvaniei — aşa cum reiese din tabelul de mai sus — situaţia acestei forme de proprietate era extrem de diferită, la cele două poluri aflîndu-se Sălajul (84,65%), respectiv comitatul Sibiu (35,54%) .

Comparînd datele celor două statistici, din 1891 şi 1895, rezultă că în 1895 categoria de proprietate privată şi-a găsit în datele recensămîntului agricol o înfăţişare reală[7]. Aşa cum a arătat istoriografia noastră, aprox. 60% din proprietatea funciară privată aparţinea ţărănimii, mai precis făceau parte din proprietatea de sub 100 de iugăre, iar restul de aprox. 40% aparţinea proprietăţii cu peste 100 iugăre. Prin urmare, cantitatea de pămînt omis din statistica recensămîntului trebuie căutată în alte forme şi categorii de proprietate.

[7] *Ibidem.*

Reiese, că din cele 3 759 781 iugăre (numai în Transilvania istorică !) necuprinse în statistica din 1895, 2 707 037 iugăre constituiau de fapt proprietăţi comunale şi composesorale. Chiar şi din acest considerent o atenţie dosebită merită proprietatea composesorală şi comunală. Această categorie de proprietate s-a extins asupra 27,52% (!) din fondul funciar şi forestier al Transilvaniei. Comparînd datele cu privire la proprietăţi cu datele privind relieful Transilvaniei, aflăm anumite legităţi în ce priveşte repartizarea pămînturilor composesorale şi comunale. Acestea s-au menţinut în cele mai mari proporţii în regiuni muntoase şi păduroase. În comitatul Braşov 58,76% din suprafaţa terenului agricol şi păduri aparţinea composesoratelor şi comunelor, în comitatul Sibiu 57,78%, în Bistriţa-Năsăud 56,86%, în Treiscaune 45,76%, în Ciuc 44,26%, în Caraş-Severin 42,01%.

Persistenţa în proporţiile arătate a acestei categorii de proprietate are totodată rădăcini istorice : comitatele în care proprietatea composesorală şi comunală era atît de răspîndită făceau parte, cu excepţia Braşovului, din zona fostelor regimente de graniţă româneşti şi secuieşti.

Proprietatea comunală şi composesorală apar de multe ori în sursele istorice sub denumirea de proprietate comună. Noţiunea însă poate să ducă la concluzii false, întrucît despre proprietatea cumună în înţelesul obişnuit al noţiunii, nu se poate vorbi în aceea epocă. Terenurile comunale şi composesorale erau de obicei în folosinţa comună a ţărănimii, dar constituiau în realitate o anexă a proprietăţii private. În lucrarea de faţă vom folosi noţiunea de proprietate comună în sensul precizării de mai sus.

Proprietăţile comune de la sfîrşitul secolului al XIX-lea pot fi grupate în două categorii : primei categorii aparţineau acele proprietăţi composesorale şi comune care îşi au obîrşia în feudalismul timpuriu, iar celei de a doua cele formate în perioada eliberării iobagilor. În vremea cercetată de noi proprietăţile comune se aflau parţial în posesia comunelor, respectiv constituiau proprietăţi ale unor composesorate, mai ales ţărăneşti. În paginile de mai sus am arătat că ponderea proprietăţii comune în ansamblul fondului funciar era de aproape 28%. Acest procent vorbeşte de la sine : proprietatea comună şi composesorală în ansamblul întregului fond funciar, atît timp cît era accesibilă ţărănimii, constituia o sursă de completare a veniturilor ţărănimii. „Sînt sate mari şi bogate — scria George Maior, unul din cei mai buni cunoscători ai problemei agrare din Transilvania — unde mai mult de jumătate din locuitorii satului la saşi şi la români şi unguri, razimă mai mult în pămîntul comunal decît în producţia pămîntului privat al lor"[8]. Într-adevăr, *în Transilvania* (fără Banat, Crişana şi Maramureş) *52,43% din păduri şi 55,99% din păşuni erau composesorale sau comunale*[9].

În Banat existau 12 comune care dispuneau fiecare de peste 6000 iugăre de pădure şi păşuni în proprietate composesorală şi comunală, iar

---

[8] George Maior, *Politica agrară la români...* Bucureşti, 1906, p. 233.

[9] *A hitbizományi valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és mivelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*, Budapesta, 1894, p. 45, 51.

în Transilvania istorică numărul acestora a ajuns la 84[10]. Cele mai multe păduri şi păşuni de acest fel deţineau satele Zagon din Treiscaune (42 902 iugăre), Răşinariu din comitatul Sibiu (23 517), Zetea din comitatul Odorhei (22 212), Gurarîu din comitatul Sibiu (13 933). Satele de mai sus nu au fost enumerate din întîmplare; fiecare dintre ele erau renumite prin anumite îndeletniciri. La Răşinariu, Gurarîu, erau foarte dezvoltate oieritul şi industria ţărănească de lemn, la fel la Zagon, Zetea şi altele. Faptul se datora în bună parte existenţei acestor proprietăţi.

Dacă examinăm rolul acestei forme de proprietate din alte puncte de vedere, anume a dezvoltării capitaliste, constatăm, că ea a jucat un rol de frînă în calea stratificării ţărănimii. Astfel, în comitatul Caraş-Severin, unde proprietatea comunală forma 28,02% din întregul fond funciar, ponderea păturii ţărănimii complet proletarizate, cea a zilerilor, era în anul 1890 doar 5,6%. Concomitent în comitatul Timiş, unde proprietăţile menţionate aveau o pondere doar de 12,83%, în acelaşi an 19,8% din populaţia agricolă erau zileri[11]. Datele recensămîntului din 1900 arătau aceleaşi caracteristici: *ponderea elementului complet proletarizat era cea mai redusă în comitatele unde proprietatea comunală şi composesorală era cea mai extinsă*[12].

Folosirea proprietăţilor composesorale şi comunale varia de la o comună la alta. Peste tot însă folosinţa acestor averi era subordonată legităţilor şi uzanţelor capitaliste, era raportată la proprietatea privată. Cu ocazia reglementărilor de hotare (comasări şi segregări) ţăranul a primit „dreptul" de a folosi păşunea şi pădurea comună în proporţia în care dispunea de pămînt arabil, fîneţuri şi grădini în proprietate privată. Este firesc că prin acest mod de folosinţă a averilor pătura înstărită şi-a consolidat situaţia, pe cînd pătura sărăcită a ţărănimii, fiind exclusă din folosinţa averilor comune, a fost împinsă pe făgaşul unei proletarizări. Pe de altă parte, după ce au fost efectuate comasările şi segregările, „dreptul" de folosinţă a averii comune a făcut obiectul vînzării şi cumpărării, dar acuma şi independent de proprietatea privată după care fusese împărţită. Astfel cei înstăriţi din sate sau capitaliştii de tot felul au putut achiziţiona „drepturi" în număr nelimitat de la gospodăriile ţărăneşti.

Reglementarea pe cale legală a folosinţei averilor obşteşti a fost efectuată prin legile LII, 1871, modificate prin legea LXV, 1880. Legile erau concepute în spiritul liberalismului burghez, înlesnind circulaţia acestor averi în sensul amintit mai sus. Ori cum însă, proprietatea funciară comună şi-a menţinut un mare rol în viaţa ţărănimii deoarece cu toate transformările în sens burghez, despre care am vorbit, păşunile şi pădurile aflate în folosinţa ţărănimii au făcut posibil ca oieritul şi creşterea vitelor în general să aibă o pondere mare în sistemul gospodăriei ţărăneşti.

Proprietatea de stat totaliza 6,83% (dar în Maramureş statul poseda 31,53% din fondul funciar şi forestier). Proprietatea bisericească s-a extins asupra unui teritoriu care forma 3,41% din întregul pămînt (în Bihor

[10] *Idem*, p. 79—80, 67—71.
[11] *Magyar statisztikai közlemények*, új folyam, vol. II, partea 2, 1893, p. 64—65.
[12] *Idem* şi vol. II, 1904, p. 591—913.

însă asupra 24,20% din total). În sfîrşit, fideicomisiile (proprietatea privată legată) de diferite feluri făceau 0,54% (în Satu Mare 6,58%) din proprietatea funciară. Aici trebuie menţionat că proprietatea privată moşierească, de stat şi bisericească se încadrau în acelaşi tip de proprietate faţă de cea ţărănească.

ÎN LEGĂTURĂ CU RAPORTUL DINTRE PROPRIETATEA FUNCIARĂ ŢĂRĂNEASCĂ ŞI MOŞIEREASCĂ

În literatura noastră istorică noţiunile de proprietate funciară ţărănească şi proprietatea mică se foloseşte cu acelaşi sens, iar proprietatea moşierească şi proprietate mare reprezintă noţiuni ce se confundă de asemenea. Prin urmare, este socotit drept pămînt ţărănesc fiecare proprietate între 1 şi 100 de iugăre, făcînd parte din categoria micii proprietăţi funciare. În acelaşi timp, toate proprietăţile care întreceau 100 de iugăre sînt considerate drept pămînturi moşiereşti. Fără îndoială că în cercetare este posibilă o astfel de categorisire sumară, deoarece majoritatea covîrşitoare a micii proprietăţi era alcătuită într-adevăr din proprietăţile ţărănimii, iar proprietatea de peste 100 de iugăre se compunea în cea mai mare parte din pămînturile moşierimii. Dar această împărţire sumară nu este destul de precisă şi în consecinţă îngreunează cercetarea cu privire la structura proprietăţii agrare, elementul de bază al relaţiilor agrare. În primul rînd, nu absolut toate proprietăţile de sub 100 iugăre de pămînt au făcut parte din fondul funciar ţărănesc; în al doilea rînd, nu toate proprietăţile de peste 100 de iugăre aparţineau moşierimii. Totodată, atît proprietatea ţărănească, cît şi cea moşierească erau împărţite în mai multe categorii: mici, mijlocii şi mari. Aici nu ne putem propune, firește, rezolvarea acestei probleme, ceea ce necesită cercetări şi discuţii ştiinţifice aparte; ne angajăm doar să aducem contribuţii pentru tratarea mai diferenţiată a ei.

În legătură cu proprietatea ţărănească putem face următoarea precizare: din mica proprietate de sub 100 de iugăre făceau parte alături de pămînturile ţărănimii, şi micile proprietăţi ale meseriaşilor, negustorilor, intelectualilor, ofiţerilor şi ale altor categorii ieşite din clasa ţărănească. În ce priveşte categoria de proprietate de peste 100 de iugăre se cuvine precizarea că din ea făceau parte alături de fondul funciar moşieresc şi proprietăţile composesorale şi comunale, cu toate că nu aparţineau moşierimii, precum şi a băncilor şi întreprinderilor capitaliste, a statului şi bisericii. Prin urmare trebuie să facem anumite distincţii între proprietatea ţărănească şi proprietatea funciară mică, precum nu se poate pune semn de egalitate între proprietatea de peste 100 de iugăre şi proprietatea moşierească.

Din nefericire, la nivelul actual al cercetării istorice nu se poate proceda la o rectificare a cifrelor intrate în circulaţia literaturii noastre istorice.

Avem în schimb posibilitatea de a semnala acele sarcini care stau în acest sens în faţa cercetării: datele cu care lucrează istoriografia noastră nu sînt exhaustive, nu cuprind întregul fond funciar, ci fondul de proprietate privată a gospodăriilor ţărăneşti şi moşiereşti. Cum s-a arătat mai sus, din statistica recensămîntului agricol din 1895 lipsesc 3 759 781 de iugăre; aici adăugăm că 2 707 037 iugăre constituiau de fapt proprietăţi comunale şi composesorale, aflate în realitate, în majoritatea cazurilor, în posesia ţărănimii. Restul, adică 1 052 744 iugăre, aparţinea altor categorii de proprietăţi, cum ar fi de stat, bisericească, a societăţilor capitaliste forestiere.

Statistica din 1895 cuprinde deci fondul funciar al gospodăriilor mici şi mari, fond folosit în mod separat, individual; privind această categorie de pămînt, statistica poate să fie considerată ca o sursă exactă, bună.

Fără îndoială, una din problemele de bază ale structurii funciare din Transilvania o constituie raportarea proprietăţii ţărăneşti la cea moşierească. Analizînd această problemă pe baza datelor recensămîntului din 1895, obţinem următoarele date:

Teritoriul	*Din totalul gospodăriilor*		*Din totalul terenului agricol al gospodăriilor*		
	Sub 100 iug.	Peste 100 iug.	*Sub 100 iug.*	*Peste 100 iug.*	*Total*
Ardeal	99,24%	0,76%	67,85%	32,15%	100
Banat	99,51	0,49	69,84	30,16	100
Comit. apusene	98,79	1,03	43,01	56,99	100
Comit. nordice	99,01	0,99	56,29	43,71	100
Media generală	99,19	0,81	59,25	40,75	100

Datele de mai sus arată că în anul 1895 gospodăriile de peste 100 iugăre de pămînt, de fapt reprezentînd gospodăriile moşiereşti mici, mijlocii şi mari, totalizînd 0,81% din totalul gospodăriilor, deţineau 40,75% din întregul fond funciar al *tuturor* gospodăriilor[13]. În acelaş timp, gospodăriile de sub 100 de iugăre, deci în majoritate covîrşitoare gospodării ţărăneşti, cu o pondere de 99,19% deţineau doar 59,25% din suprafaţa tuturor gospodăriilor. Această repartizare a proprietăţii funciare era o urmare a existenţei proprietăţii moşiereşti, constituind cea mai gravă rămăşiţă a orînduirii feudale. Repartizarea disproporţională a fondului funciar a fost cauza primordială a lipsei acute de pămînt a ţărănimii în majoritatea comitatelor.

[13] În istoriografia noastră este acceptat procentajul de 40% care reprezintă proporţia proprietăţii peste 100 iugăre în totalul proprietăţii funciare. Într-o lucrare mai recentă V. Liveanu ajunge la constatarea că ponderea proprietăţii de peste 100 de iugăre este 37,1% (v. nota 2). Regretăm însă că lucrează totdeauna cu cifre globale şi astfel nu se poate urmări metoda lui de recalculare a datelor.

Repartizarea fondului funciar — aşa cum au arătat prof. Şt. Pascu şi colaboratorii săi — a reprezentat trăsături asemănătoare în majoritatea ţărilor şi provinciilor din Monarhia austro-ungară. În medie pe întreaga monarhie proprietăţile sub 100 iugăre de pămînt deţineau 59,28%, iar gospodăriile cu peste 100 de iugăre 40,72% din întregul fond al gospodăriilor. Menţionăm că în Bucovina şi Ungaria de atunci repartiţia pămîntului era şi mai nefavorabilă pentru ţărănime, decît în Transilvania, iar în Austria aproape identică. În schimb, în Cehia, Moravia, Dalmaţia şi Voivodina repartiţia proprietăţii funciare era mai favorabilă ţărănimii decît în Transilvania[14].

Examinînd datele cu privire la Transilvania observăm specificul fiecărei zone mai mari. Astfel în Transilvania istorică ţărănimea dispunea asupra 67,85% din totalul fondului funciar, pe cînd gospodăriile moşiereşti aveau în proprietatea lor 32,15% din terenul agricol şi forestier (proprietate privată). În Banat situaţia era mai favorabilă ţărănimii: aici proprietatea ţărănească s-a extins asupra 69,84% din suprafaţa terenurilor agricole, pe cînd proprietăţile de peste 100 de iugăre totalizau 30,16 din fondul funciar. În schimb, repartiţia pămîntului a fost dezavantajoasă pentru ţărănime în comitatele nordice (Sălaj şi Maramureş) unde raportul dintre proprietatea ţărănească şi cea moşierească era de 56,29 : 43,71; cel mai mare decalaj între cele două proprietăţi a fost însă în comitatele apusene (Arad, Bihor, Satu Mare) unde proprietatea ţărănească cuprinde doar 43,01 din fondul tuturor gospodăriilor, pe cînd proprietatea moşierească avea o pondere de 56,90 din acelaşi fond funciar. Aşadar, se poate observa că în comitatele vestice proprietatea moşierească se afla în preponderenţă.

Pentru a defini relaţiile agrare şi a schiţa structura proprietăţii funciare şi caracterul contradicţiilor în diversele părţi, zone mai mici şi comitate aparte, dăm mai jos datele cu privire la repartiţia pe comitate a fondului funciar pentru gospodăriile de sub 100 de iugăre, respectiv peste 100 iugăre de pămînt[15] (ordinea comitatelor a fost stabilită în raport cu creşterea ponderii pămîntului ţărănesc).

Analizînd ponderea proprietăţilor în lumina datelor de mai sus, reiese că există trei comitate în vestul Transilvaniei (Bihor, Arad, Satu Mare) unde proprietatea de peste 100 de iugăre deţinea peste 50% din totalul pămîntului, într-un număr de cinci comitate (Mureş-Turda, Cluj, Sălaj, Treiscaune, Maramureş) greutatea specifică a acestei categorii varia între 40—50%; în alte şase comitate (Turda-Arieş, Solnoc-Dobîca, Tîrnava Mică, Timiş, Alba de Jos şi Hunedoara) ea deţinea între 31—40%. În schimb, într-un număr de două comitate (Caraş-Severin, Ciuc) ponderea proprietăţii mici, mijlocii şi mari moşiereşti era între 20—30%, iar în alte şase comitate (Odorhei, Tîrnava Mare, Făgăraş, Sibiu, Bistriţa-Năsăud şi Braşov) aparţinea acestei categorii doar 6—18% din întregul fond funciar.

[14] Ştefan Pascu şi colaboratori, *op. cit.*, p. 16.

[15] *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, vol. IV, p. 4—5, 55 şi urm.

Comitatul	Din numărul gospodăriilor		Din totalul pămîntului	
	Sub 100 iug.	Peste 100 iug	Sub 100 iug.	Peste 100 iug.
	%	%	%	%
Bihor	99,14	0,86	38,02	61,98
Arad	99,33	0,67	43,83	56,17
Satu Mare	98,45	1,45	47,16	52,84
Mureş-Turda	98,91	1,09	51,04	48,96
Cluj	98,70	1,30	51,97	48,03
Sălaj	98,97	1,03	53,14	46,86
Treiscaune	99,00	1,00	57,52	42,48
Maramureş	99,04	0,96	59,43	40,57
Turda-Arieş	98,83	1,17	60,51	39,49
Solnoc-Dobîca	98,87	1,13	62,25	37,75
Tîrnava Mică	99,58	0,32	63,22	36,78
Timiş	99,22	0,78	65,77	34,23
Alba de Jos	99,24	0,76	66,56	33,44
Hunedoara	99,45	0,55	68,17	31,83
Caraş-Severin	99,97	0,21	73,81	26,09
Ciuc	99,27	0,73	76,07	23,93
Odorhei	99,27	0,73	82,52	17,48
Tîrnava Mare	99,58	0,42	84,52	15,48
Făgăraş	99,81	0,19	86,04	13,96
Sibiu	99,81	0,19	89,03	10,93
Bistriţa-Năsăud	99,60	0,40	89,89	10,11
Braşov	99,86	0,14	93,56	6,44

Firește, ponderea proprietății țărănești oscila de la caz la caz, în funcție de ponderea proprietății moșierești în comitatul respectiv. Iată cele două situații extreme: în Bihor doar 38,02% din totalul pămîntului se afla în proprietatea țărănească pe cînd în comitatul Brașov, nu mai puțin de 93,56%.

Pe baza datelor analizate mai sus se pot trage cîteva concluzii importante cu privire la dezvoltarea capitalismului în agricultura Transilvaniei: în acele comitate unde gospodăriile de peste 100 de iugăre dispuneau de o pondere de 40—60%, linia și caracterul dezvoltării capitalismului în agricultură depindea de aceste gospodării și proprietăți. În legătură cu aceste teritorii rămîne valabilă întru totul acea constatare a istoriografiei noastre conform căreia aici capitalismul agrar se dezvolta pe cale „prusacă". La aceste regiuni contradicțiile axate pe problema pămîntului erau extrem de ascuțite: aici proprietatea moșierească determina caracterul relațiilor agrare.

Cu totul alta era situația pe teritoriile fostelor regimente grănicerești române și secuiești, în general în comitatele Brașov, Bistrița-Năsăud, Ciuc, Odorhei, Treiscaune, Caraș-Severin și încă cîteva comitate. În aceste comitate proprietatea moșierească era mult mai mică, sau chiar foarte redusă față de rest. *În comitatele enumerate s-a statornicit un sistem specific caracterizat prin dominația micii proprietăți țărănești.* Aici dezvoltarea capi-

talismului în agricultură se asemăna cel mai mult cu cel din Bulgaria. Situaţia din Ţara Bîrsei face excepţie totuşi, deoarece aici capitalimul s-a dezvoltat pe o cale asemănătoare celei de tip ,,american''[16].

STRUCTURA PROPRIETĂŢII ŢĂRĂNEŞTI ŞI MOŞIEREŞTI

Cercetarea problemei proprietăţii funciare ţărăneşti din a doua parte a secolului al XIX-lea trebuie să pornească de la faptul istoric că în Transilvania, în timpul desfiinţării iobăgiei, nu a avut loc o reformă agrară în accepţiunea mai largă a acestei noţiuni. În urma legiuirilor agrare din 1848, foştii iobagi şi jeleri urbariali au devenit proprietarii sesiilor şi loturilor lor, jelerii alodiali însă de regulă n-au primit pămînt. În acelaşi timp, proprietatea alodială a rămas neatinsă, aceasta formînd în perioda capitalistă, fondul funciar moşieresc. Aşadar, *pentru structura proprietăţii funciare din Transilvania în epoca capitalistă, au avut un rol determinant relaţiile de proprietate funciare statornicite în perioada desfiinţării iobăgiei.*

Trebuie deci să examinăm pe scurt situaţia proprietăţii funciare ţărăneşti în perioada abolirii iobăgiei, şi tendinţele ei de dezvoltare în deceniile care i-au urmat.

Firește, după desfiinţarea relaţiilor feudale s-au petrecut schimbări importante în însăşi structura socială a ţărănimii, în compoziţia ei : în perioada ce a urmat desfiinţării iobăgiei din categoria ţărănimii au făcut parte, alături de foştii iobagi şi jeleri, toate păturile foştilor ţărani liberi, a grăniceri-lor români şi secui, precum şi fosta mică nemeşime. Cu alte cuvinte clasa ţărănească era alcătuită din toate păturile de agricultori cărora le era caracteristic ,,modul de trai ţărănesc''. În consecinţă noţiunea de pămînt ţărănesc a suferit o modificare de seamă faţă de situaţia de dinaintea revoluţiei din 1848. Era firesc că pămînturile acestor categorii de ţărani să formeze, după 1848 totalul fondului funciar ţărănesc.

În Transilvania istorică, pe baza legiuirii agrare din 1848 foştii iobagi au întrat în stăpînirea a 1 616 547 de iugăre de pămînt[17]. În Banat, comitatul Arad, Bihor, Satu Mare şi Maramureş urbarialiştii au stăpînit aproximativ 1 700 000 de iugăre[18], care după ştergerea iobăgiei au intrat în proprietatea lor. În deceniile următoare suprafaţa pămîntului ţărănesc a sporit prin răscumpărarea pămînturilor ,,defrişate'' şi prin împărţirea şi luarea în stăpînire a păşunilor şi pădurilor folosite în timpul iobăgiei în comun de către ţărani şi moşieri. În privinţa raportului statornicit între proprietatea ţărănească (a foştilor iobagi, ţărani liberi, grăniceri şi a altor categorii sociale care acum făceau parte din ţărănime) şi cea moşierească şi a altor catego-

[16] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 210. Constatarea aparţine lui C. Mureşan.

[17] Josef Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Viena, 1863, p. 23—24.

[18] Fényes Elek, *Magyarország leírása*, vol. I, Pesta, 1847, p. 329, 336.

rii de acelaşi tip (de stat, bisericesc şi a marilor firme forestiere) se poate constata, pe baza datelor furnizate de oficiile fiscale, că în Transilvania istorică în jurul anului 1864 aprox. 65—70% din întregul fond funciar aparţinea ţărănimii[19]. Prin urmare, la aceea dată proprietatea funciară ţărănească de tip burghez era formată. Toate acestea au dus la o schimbare radicală a situaţiei faţă de perioada din epoca iobăgistă, cînd marea majoritate a pămîntului se găsea în proprietatea stăpînilor feudali.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea — aşa cum s-a arătat mai sus — 60% din fondul funciar al tuturor gospodăriilor aparţinea ţărănimii, fiind repartizat, potrivit recensămîntului agricol din 1895, după cum urmează[20]:

Categorii de proprietăţi	PROPRIETĂŢI			
	Nr. gospod.	%	Suprafaţa	%
sub 1 iugăr	180 954	20,4	72 495	0,9
1—5 iugăre	260 632	29,5	729 708	9,8
5—10 iugăre	194 278	22,0	1 405 777	18,8
Total 1—10 iugăre	635 864	71,9	2 207 980	29,5
10—20 iugăre	158 435	17,9	2 214 385	29,6
20—50 iugăre	78 843	8,9	2 293 713	30,7
50—100 iugăre	11 496	1,3	764 208	10,2
Total	884 638	100,0	7 480 285	100,0

Potrivit datelor statistice, gospodăriile sub 10 iugăre, reprezentînd 71,9% din numărul total al gospodăriilor ţărăneşti, deţineau doar 29,5% din întregul pămînt aflat în posesiunea ţărănimii. Gospodăriile între 10—20 de iugăre, reprezentînd 17,9% din totalul gospodăriilor ţărăneşti, deţineau 29,6% din suprafaţa de pămînt a ţărănimii: gospodăriile între 20—50 iugăre avînd o pondere de 8,9% în cadrul gospodăriilor, aveau în proprietatea lor 30,7% din proprietatea funciară ţărănească; în sfîrşit, ţărănimea între 50—100 de iugăre, 1,3% din total, stăpînea 10,2% a pămîntului ţărănesc.

Tabelul de mai sus oglindeşte ponderea diferitelor pături în ansamblul ţărănimii transilvănene arătînd, pe baza pămîntului deţinut, gradul de diferenţiere a ţărănimii la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Procesul stratificării ţărănimii a început firesc încă în timpul feudalismului, luînd proporţii şi mai însemnate în perioada capitalistă. Cercetînd evoluţia problemei pă-

[19] *Kolozsvári Közlöny* din 20 februarie 1864.

[20] *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája*, vol. IV, p. 55 şi urm.

mîntului nu trebuie scăpat din vedere că în perioada burgheză s-a statornicit un nou sistem de moştenire a pămîntului. Dacă înaintea revoluţiei fărămiţarea sesiilor iobăgeşti a fost frînată în mare măsură de obiceiul statornicit potrivit căreia în cele mai multe cazuri sesia era moştenită de fiii iobagului, în a doua parte a secolului al XIX-lea fiecare dintre copiii de ţărani moşteneau cîte o parte din pămîntul părintesc, chiar dacă nu totdeauna în egală măsură. (Fiul cel mai mic era de obicei favorizat, revenindu-i în cele mai multe cazuri, sarcina de a îngriji pe părinţii înbătriniţi.)

Fărămiţarea proprietăţilor ţărăneşti era un indiciu al procesului de agravare a problemei pămîntului, a fost şi o urmare a înmulţirii numărului absolut al ţărănimii. Potrivit datelor recensămîntelor populaţiei din 1890—1910, în acest interval sporul natural al populaţiei rurale a fost de aprox. 800 000[21]; întrucît în acelaşi timp fondul funciar ţărănesc n-a sporit în mod substanţial, dezvoltarea a dus la o *restrîngere relativă* a pămîntului ţărănesc, căci pe o suprafaţă de pămînt în general egală, trăiau tot mai multe familii de ţărani. Aceasta în ciuda faptului că în tot timpul cercetat, datorită unor fenomene ca modul nedrept de reglementare a proprietăţii funciare, sistemul capitalist de impunere, politica băncilor, a cămătăriei, un mare număr de ţărani independenţi şi-au pierdut pămîntul în favoarea marilor proprietari de tot felul şi a ţărănimii înstărite. Prin urmare, sporul numărului gospodăriilor ţărăneşti era mai mare decît procesul invers, adică scăderea numărului gospodăriilor ţărăneşti. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea însă procesul ruinării ţărănimii a înregistrat cel mai înalt ritm atrăgînd după sine micşorarea numărului ţăranilor de sine stătători cu 45 246 familii[22].

Recensămîntul agricol din 1895 a avut loc deci într-un timp cînd se arătau din plin toate consecinţele sociale negative ale dezvoltării capitalismului în agricultură. Datele statisticii acestui recensămînt arată, prin urmare, structura proprietăţii funciare ţărăneşti de caracter capitalist. Proprietatea ţărănească se împărţea în mare în trei categorii: mică, mijlocie şi mare. Să examinăm datele statistice din acest punct de vedere.

Proprietatea ţărănească mică se afla în posesia gospodăriilor între 1—10 iugăre, însumînd 29,5% din fondul funciar sub 100 iugăre. Suprafaţa medie a gospodăriilor din această categorie era de 3,43 iugăre. Desigur, structura internă a acestei proprietăţi arăta a variaţie deosebit de mare. Din această categorie făceau parte proprietăţile sub 1 iugăr, între 1—5 iugăre şi între 5—10 iugăre. Credem că ţăranii sub 5 iugăre pot fi încadraţi în grupa semiproletarilor de la sate; un mare număr dintre ei care posedeau sub 1 iugăr făceau parte de fapt din pătura muncitorilor agricoli, iar ţăranii între 5—10 iugăre, 22% din totalul ţărănimii, alcătuiau ţărănimea săracă propriu zisă. Considerăm, avînd în vedere şi unele calcule ale unor economişti contemporani[23], că proprietatea sub 10 iugăre de pămînt nu asigura, de obicei, hrana necesară unei familii ţărăneşti, precum şi venitu-

[21] *Magyar statisztikai évkönyv*, 1911, p. 12.
[22] A. Egyed, *op. cit.*, mss.
[23] *Ibidem.*

rile necesare pentru budgetul familiar, obligînd pe proprietar să se angajeze, cel puţin în anumite perioade ale anului, la diferite munci agricole sau industriale în afara gospodăriei proprii. Din rîndurile lor s-au recrutat majoritatea acelora care luau pămînt pentru munca în parte sau în arendă.

Dată fiind gruparea neadecvată a datelor statistice, este greu de stabilit procentul proprietăţii ţărăneşti de mărime mijlocie, pămîntul ţărănimii mijlocaşe. La categoria proprietăţii între 10—20 de iugăre nu se ridică vreo problemă deosebită, ea reprezentînd proprietatea ţărănească mijlocie cea mai tipică. Încadrarea proprietăţilor care apar în statistici în grupa între 20—50 de iugăre este mai problematică, întrucît proprietăţile care se apropiau de 50 de iugăre nu totdeauna erau în proprietatea ţăranilor mijlocaşi. Dar, ţinînd seama de nivelul de dezvoltare a agriculturii la sfîrşitul secolului al XIX-lea, putem constata că marea majoritate a ţăranilor care apar în tabelul de mai sus în rubrica ce poseda între 20—50 de iugăre aparţinea, deasemenea, ţăranilor mijlocaşi, iar proprietăţile lor funciare se încadrează în categoria de proprietate mijlocie. Ponderea acestei proprietăţi era de aproximativ 58—60% din întregul pămînt de sub 100 de iugăre. Mai este de notat că suprafaţa medie a gospodăriilor între 10—20 de iugăre era de 14,03, iar a categoriei între 20—50 de iugăre de 29,11 iugăre.

Proprietatea ţărănească mijlocie era supusă procesului de atomizare în partea datorită ruinării progresive a unui număr de gospodării mijlocaşe, în parte ca urmare a înmulţirii naturale a familiilor ţărănimii. În anumite cazuri însă, mai ales în urma parcelării de către bănci a unor moşii, ţăranul mijlocaş reuşea să pună mîna pe cîte o bucată de pămînt şi astfel proprietatea sa se consolida. Pămîntul lui era lucrat cu forţele familiei, dar, cu ocazia muncilor de sezon recurgea şi la angajarea unor zileri. Din cînd în cînd şi el se angaja însă să îndeplinească cu vitele sale anumite munci agricole pentru gospodăria moşierească. Proprietatea ţărănească mare se afla în mîinile ţărănimii înstărite ; este vorba de gospodăriile între 50—100 de iugăre reprezentînd 1,3% din totalul gospodăriilor ţărăneşti, dar care deţineau 10,2% din întregul fond funciar ţărănesc. Această categorie de proprietate a dat prilej păturii ţărăneşti care o deţinea să exploateze un număr însemnat de slugi şi zileri. Suprafaţa medie a gospodăriilor între 50—100 de iugăre era de 66,47 iugăre, suprafaţă ce nu putea să fie lucrată doar cu forţele unei singure familii.

În paginile precedente am încercat să raportăm proprietatea ţărănească la diferite categorii sociale ale ţărănimii transilvănene. Tabloul prezentat ar fi însă incomplet dacă ne-am mărgini doar la analiza datelor recensămîntului agricol din 1895 care a omis pe sătenii complet lipsiţi de pămînt. Situaţia acestora reiese din datele recensămîntului populaţiei din 1900. Potrivit statisticii, numărul ţăranilor fără pămînt (cei de sine stătători) era aproximativ 415 000 de persoane[24].

[24] *Magyar statisztikai közlemények*, vol II, 1903, partea a 2-a, p. 64—65*, 591—911. Din populaţia agrară a fostelor comitate Arad, Timiş, Bihor, Satu Mare şi Maramureş s-a scăzut numărul locuitorilor din plăşile care nu fac parte din ţara noastră.

Proprietatea moşierească se împarte, la rîndul său, într-o categorie mică (între 100—500 de iugăre), mijlocie (între 500—1000 de iugăre) şi mare proprietate moşierească (peste 1000 de iugăre). Din această ultimă categorie făceau parte şi latifundiile (proprietăţile care depăşeau 5000 de iugăre). Structura internă a proprietăţii peste 100 de iugăre de pămînt era următoarea :

Categoria de proprietăţi	*Numărul gospodăriilor*		*Suprafaţa gospodăriilor*	
	Total	în %	Total	în %
100—200 iug.	3070	0,3	422 930	3,4
200—500 iug.	1995	0,2	629 023	5,0
500—1000 iug.	886	0,1	630 353	5,1
peste 1000 iug.	1002	0,1	299 920	26,5

Reiese că proprietatea moşierească mică s-a extins asupra 8,4% din întregul fond funciar din Transilvania (ţărănesc şi moşieresc), proprietatea mijlocie avea o pondere de 10,1% din întregul pămînt, iar cea mare de 26,5%.

Proprietatea de peste 100 de iugăre era formată — cum s-a spus — în primul rînd din proprietăţile moşiereşti. Era însemnată însă şi ponderea fondului funciar aflat în posesia bisericii şi a statului al cărui caracter,avînd în vedere provenienţa şi rolul ei, nu se deosebea prea mult de cel al proprietăţii moşiereşti.

Proprietatea moşierească din Transilvania, ca şi cea din vechea România[25], era caracterizată prin faptul că în ansamblul ei predominau marile proprietăţi moşiereşti : *cele 1002 de gospodării cu peste o mie de iugăre de pămînt deţineau 86,5% din totalul pămîntului de peste 100 de iugăre, deci din proprietatea moşierească.* Suprafaţa medie a acestor gospodării era de cîte 3293 de iugăre. Existenţa acestei categorii de mare proprietate a contribuit la agravarea problemei pămîntului deoarece aceste proprietăţi, beneficiind de avantajele marii producţii, o parte din ele fiind ocrotită şi prin legi speciale (fideicomisiile), au ajuns — spre deosebire de proprietatea moşierească mijlocie şi mică — numai în cazuri foarte rare, prin parcelare, în posesia ţărănimii.

În general, proprietatea moşierească şi mai ales marea proprietate moşierească a îngrădit posibilitatea de dezvoltare a ţărănimii privînd-o de o mare parte a fondului funciar şi exploatînd-o prin diferite căi şi metode capitaliste sau semifeudale, pe baza deţinerii a unei mari părţi din pămîntul cultivabil, dar mai ales din islazuri şi păduri.

Una din formele de exploatare a pămîntului moşieresc era arendăşia. La începutul secolului al XX-lea numărul ţăranilor care au luat sub 5 iugăre

[25] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 24.

în arendă era de 36 489[26]. Pămîntul luat în arendă de ţărănime se micşora însă progresiv datorită dezvoltării în cadrul gospodăriilor mari a sistemului de gospodărire pe cont propriu şi a extinderii simţitoare a arendăşiei mari. Linia de dezvoltare a sistemului de arendare din Transilvania se oglindeşte în următoarele date statistice[27]:

Anul	Numărul persoanelor care luau pămînt în arendă		
	Numărul lor	Sub 1 iugăr	Între 1—5 iugăre
1900	58 178	18 886	27 603
1910	43 841	3 304	25 552

După cum reiese din datele de mai sus, în decurs de un deceniu peste 17000 de ţărani şi-au pierdut lotul arendat, îndeosebi cei care deţineau pămînt sub 1 iugăr. În schimb, numărul arenzilor mari şi chiaburesti creştea: faţă de 899 arendăşii mari cît s-au contractat în 1895, în 1900 s-a înregistrat un număr de 1 022, iar în anul 1910 — 1174 de asemenea arendăşii[28]. Dintre arenzile mari un număr de 199 făceau parte din categoria acelora care întreceau 1000 de iugăre[29].

Răspîndirea sistemului arendăşiei mari a constituit un fenomen general al dezvoltării capitalismului în agricultură. În ceea ce priveşte particularităţile sale în Transilvania, trebuie semnalat că în raport cu vechea Românie, unde la începutul secolului al XX-lea 60,20% din suprafaţa moşiilor erau arendate[30], în Transilvania marea arendăşie avea o însemnătate mai mică: la sfîrşitul secolului al XIX-lea aproximativ 11% din suprafaţa proprietăţii moşiereşti erau arendate[31]. Această proporţie a crescut firesc la începutul secolului al XX-lea; dar lipsa de date nu ne permite să stabilim cu exactitate amploarea acestui spor.

Chiar dacă marea arendăşie n-a jucat un rol atît de mare ca în vechea Românie, însă faptul că sistemul ei a crescut, a contribuit la agravarea problemei pămîntului. În cazul cînd marele arendaş exploata pămîntul deţinut în regie proprie, priva mii de ţărani de posibilitatea luării în arendă a acestui pămînt, iar dacă subarenda pămîntul ţăranilor la un preţ exorbitant, cum era obiceiul, îi ruina într-un timp scurt.

Răspîndirea arendăşiei mari a lovit în mod deosebit ţărănimea din fostele comitate Timiş, Arad, Bihor şi Satu Mare ca urmare a gradului mai intens de dezvoltare a capitalismului în agricultură. Aici, numărul arendăşiilor mari a crescut de la 432 în 1895 la 512 în 1910, cuprinzînd aproape

[26] *Magyar statisztikai közlemények*, vol. 18, p. 155—225.
[27] *Idem*, p. 155—225 şi vol. 56, p. 845.
[28] *Ibidem*.
[29] *Idem*, vol. 56, p. 845.
[30] D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907, p. 27—32.
[31] *Magyar statisztikai közlemények*, vol. 24, p. 55—70, 90.

50% din numărul total al marilor arendăşii din întreaga Transilvanie. În schimb numărul arendăşiilor mici a scăzut.

Avînd în vedere numărul mare al ţărănimii sărace şi al proletariatului agricol care nu dispunea de pămînt, reiese că peste un milion de ţărani, capi de familii, ori nu dispuneau de loc, ori aveau pămînt insuficient.

RELAŢIILE DE PROPRIETATE FUNCIARĂ ŞI PROBLEMA NAŢIONALĂ

Desfiinţarea iobăgiei a atras după sine mari schimbări în structura repartiţiei proprietăţii funciare pe naţiuni: monopolul proprietăţii pămîntului deţinut în cea mai mare parte în Transilvania de nemeşimea maghiară, a luat sfîrşit, iar concomitent a avut loc formarea fondului funciar românesc. Acest proces s-a petrecut prin luarea în stăpînire ca proprietate privată a sesiilor iobăgeşti de către foştii iobagi, însăşi, în majoritate români. Averile funciare ale fostelor regimente de graniţă au devenit şi ele în general proprietăţi ţărăneşti. După unele date, în jurul anului 1860, aproximativ 60% din fondul funciar ţărănesc se afla în proprietatea ţărănimii române[32].

În categoria proprietăţilor de peste 100 de iugăre situaţia era însă alta. Este cunoscut faptul că în feudalism marea proprietate feudală românească a existat doar într-o proporţie foarte redusă[33]. În timpul desfiinţării iobăgiei, în sînul românilor marea proprietate, în măsura în care exista, aparţinea în primul rînd bisericii greco-catolice şi ortodoxe. În a doua parte a secolului al XIX-lea a avut loc însă un însemnat proces de formare a marii proprietăţi burgheze româneşti, mai ales prin intermediul băncilor româneşti. Prin urmare, la sfîrşitul secolului al XIX-lea existau în Transilvania în înţelesul mai larg al acestei noţiuni, 1192 de proprietăţi a căror intindere oscila între 100 şi 1000 de iugăre[34]. Procesul a continuat şi la începutul secolului al XX-lea, ceea ce a dus la creşterea considerabilă, cu zeci de mii de iugăre, a proprietăţii funciare româneşti de peste 100 de iugăre. Astfel în 1916 din întreaga suprafaţă a moşiilor între 100 şi 1000 de iugăre 13,7% era deţinut de proprietari români, iar din categoria proprietăţii peste 1000 de iugăre, 4,8% se afla în proprietatea românilor[35].

Dar achiziţiile de moşii de către burghezia română nu au luat totuşi proporţii aşa de mari încît să fi putut schimba situaţia generală a repartiţiei proprietăţii moşiereşti. În categoria proprietăţilor cu peste 100 de iugăre, proprietatea maghiară şi-a păstrat marea ei preponderenţă. Potrivit datelor

---

[32] Cf. *Kolozsvári Közlöny* din 20 februarie 1864.
[33] Cf. I. Russu Şirianu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904, p. 262–263.
[34] *Magyar statisztikai közlemények*, vol. 56, p. 438–439.
[35] Venczel József, *op. cit.*, p. 41.

publicate, în anul 1916 la categoria de proprietate între 100—1000 de iugăre proprietarii maghiari deţineau încă 81,2% din totalul pămîntului, iar la categoria proprietăţii de peste 1000 de iugăre marii moşieri maghiari dispuneau asupra 93,7% din întregul fond[36]. În unele comitate tabloul repartiţiei proprietăţii funciare oglindea o inegalitate frapantă: în fostul comitat Solnoc-Dobîca 76% a populaţiei era formată din români, 18 erau maghiari, dar din cei 800 de proprietari de moşii mijlocii doar 77 erau români[37].

Datorită acestei repartiţii a proprietăţii funciare în Transilvania, problema pămîntului, care era în esenţă o problemă socială, a capătat un aspect naţional. Ea a dus la ciocniri nu numai între ţărănime şi moşierime, dar şi între burghezia română şi moşierimea maghiară.

Conducătorii români, în strădania lor de a cîştiga sprijinul ţărănimii, române pentru luptele naţionale, au folosit argumente, deşi nu în mod public, care lăsau să se întrevadă că în urma unei lupte de eliberare naţională victorioasă marea proprietate moşierească maghiară va fi proprietatea ţărănimii[38].

Faptul însă că mai mulţi conducători români au devenit proprietari de moşii a complicat situaţia; de aceasta s-a folosit mişcarea social-democrată, susţinînd în mod deschis că nici marii proprietari români şi băncile româneşti nu sînt ,,mai buni'' exploatatori, decît moşierii maghiari[39]. Dar faptul că ţărănimea română avea de suferit şi de pe urma oprimării naţionale din partea claselor dominante maghiare, a făcut ca ţărănimea română să fie din ce în ce mai receptivă faţă de mişcarea naţională.

Deşi în timpul revoluţiei din 1848 caracterul predominant al relaţiilor de producţie feudale a fost înlăturat, iar ţărănimea a luat în proprietate aprox. 60% din întregul fond funciar, problema pămîntului n-a fost rezolvată în mod radical. Una din cauzele principale ale acesteia o constituia faptul că moşierimea şi-a păstrat în proprietatea sa apr. 40% din totalitatea fondului funciar în condiţiile cînd jumătate din ţărănime n-a dispus nici măcar de minimul necesar de pămînt pentru susţinerea familiei. Nu putem uita nici împrejurarea că în Transilvania, chiar şi înaintea revoluţiei din 1848 pămîntul era insuficient faţă de numărul relativ mare al ţărănimii. Situaţia s-a agravat în a doua parte a secolului al XIX-lea şi prin înmulţirea numărului absolut al ţărănimii, ceea ce a cauzat fărîmiţarea pămîntului ţărănesc. Achiziţionarea de pămînt a fost îngreunată pe de o parte prin sistemul proprietăţilor ,,legate'', căci 38,30% din întregul fond funciar (fideicomisii, proprietatea composesorală şi comunală, de stat şi bisericeşti) constituia proprietate funciară scoasă din libera circulaţie, iar pe de altă parte prin creşterea continuă a preţului pămîntului[40].

---

[36] Ibidem şi Ioan Iacob, *op. cit.*, p. 31.

[37] Voit Gergely, *Szolnok-Doboka megye közgazdasági viszonyairól*, Dej, 1893, p. 95.

[38] Arhivele Statului Deva, fond Comitatul Hunedoara, 1905, dos. nr. 11, doc. 11/1906.

[39] *Adevărul* din 20 decembrie 1903; cf. şi N. M. Comşa, *Corespondenţa dintre Ioan Micu Moldovan şi Ioan Bianu*, Blaj, 1943, p. 80.

[40] *Magyar Pénzügy* din 27 martie şi 3 aprilie 1913.

În ceea ce privește cercetarea istorică, în vederea stabilirii unui tablou mai real al proprietății funciare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, trebuie să avem în vedere nu numai proprietatea privată, cum s-a obișnuit în istoriografia noastră, dar și celelalte forme de proprietate. În acest sens este necesar să cercetăm, pe lîngă statistica gospodăriilor, și statistica proprietății funciare. Ultima lucrează cu întregul fond funciar față de cealaltă, care cuprinde doar datele gospodăriilor, mai precis datele cu privire la pămîntul aflat în folosința individuală a gospodăriilor. Dacă cercetarea istorică nu va ține cont de existența în folosința țărănimii a pămînturilor composesorale și comunale, nu va putea explica în mod just nici situația țărănimii în perioada respectivă. În sfîrșit, din cele arătate mai sus se desprinde concluzia că cercetarea structurii proprietăților agrare se poate efectua mai real, mai corect analizînd situația pe regiuni și comitate.

A. EGYED

ÜBER DIE STRUKTUR DES BODENBESITZES IN SIEBENBÜRGEN AM ENDE DES XIX. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

In dieser Arbeit analysiert der Verfasser das Problem der Struktur des Bodenbesitzes in Siebenbürgen am Ende des 19. Jahrhunderts. Die Aufmerksamkeit wird auf die Komplexität des Bodenproblems gelenkt, indem gezeigt wird, dass sich die Forschungen nicht nur auf das Privateigentum beschränken können, wie das gewöhnlich in den vergangenen Jahrzehnten geschehen ist, sondern alle in jener Zeit bestehenden Besitzformen und -kategorien beachten müssen. Das darum, weil aus der Statistik des Bodenbesitzes hervorgeht, dass der Privatbesitz, die allgemein übliche Besitzform, in Siebenbürgen durchschnittlich nur 61,70% des Bodens ausmacht und dass der Rest aus Staatseigentum (6,83%), Gemeinschafts- und Gemeindebesitz (27,52%), sowie kirchlichen Besitz (3,41%) besteht. Den Rest (0,54%) machen die Fideikomissionen aus. Ein anderes Problem methodologischer Natur ist jenes, dass die Erforschung der Struktur des Agrarbesitzes wirklichkeitsgetreuer, korrekter vorgenommen werden kann, wenn das Problem nach Gespannschaften aufgegliedert analysiert wird, da die Lage in den verschiedenen Gebieten und Gespanschaften Siebenbürgens bedeutende Unterschiede aufweist. So z.B. umfasste der Privatbesitz im Komitat Sălaj 84,65% des Bodens, Hermannstadt hingegen nur 35,54%. Ohne diese Eigenheiten zu berücksichtigen, können auch die soziale Lage der Bauernschaft und deren Bewegungen nicht erklärt werden.

TRADIȚIILE ISTORICE REVOLUȚIONARE — FACTOR MOBILIZATOR ÎN LUPTA PROLETARIATULUI DIN ROMÂNIA

Trăind pe aceste meleaguri din vremurile străvechi ale istoriei, generații și generații de înaintași au muncit și s-au jertfit pentru formarea și dezvoltarea unei culturi și civilizații valoroase în care s-au afirmat potențele expresive ale sufletului românesc, încrederea în forța și puterea de creație a poporului nostru.

Așezat în „calea furtunilor" — cum se exprimau cronicarii veacurilor trecute — poporul român a fost nevoit să ducă lupte crîncene pentru apărarea gliei străbune împotriva asupritorilor și cotropitorilor străini, care, atrași de bogățiile țării, au căutat să-l subjuge. Înfrîngînd cu eroism și abnegație vitregiile vremii, poporul român s-a afirmat în această parte a Europei ca un factor de civilizație și progres pe întreg cuprinsul istoriei sale.

Dînd glas simțămintelor adînci de respect față de glorioasele tradiții de luptă ale înaintașilor, Secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu afirma: „Poporul, înaintașii noștri au avut multe de îndurat, au trebuit să înfrunte multe greutăți, dar au știut întotdeauna să le învingă și să meargă înainte. Așa glăsuiește istoria, așa este realitatea. Fără lupta înaintașilor noștri, fără înfrîngerea acestor greutăți nu s-ar fi putut asigura înfăptuirea statului național, dezvoltarea patriei noastre pe treptele civilizației de azi. Poporul român a avut de dus lupte împotriva cotropitorilor străini, a luptat împotriva claselor exploatatoare. Toate aceste tradiții de luptă pentru eliberarea națională și socială sînt un bun al poporului, al partidului nostru comunist, continuatorul celor mai luminoase tradiții revoluționare, pe care le ridică pe o treaptă superioară trăgînd din ele învățăminte pentru activitatea prezentă și de viitor..."[1]. Este o exprimare clară, convingătoare asupra modului în care clasa muncitoare, Partidul său revoluționar apreciază trecutul istoric al poporului și rolul mobilizator al acestuia.

Pentru proletariat, mai mult decît pentru oricare clasă socială de pînă la el, istoria constituie o sinteză a experienței umane trecute, chemată să lumineze calea viitorului. Avînd drept obiect de studiu progresul uman,

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 615—616.

lupta omului pentru eliberarea sa de tot ceea ce a constituit cătușele sale, exploatarea omului de către om, disciplina istorică are o deosebită valoare umană, social-politică și educativă. Aceste aspecte au fost sesizate atît de întemeietorii socialismului științific, cît și de către toți cei care și-au închinat viața răspîndirii acestei învățături în rîndurile maselor muncitoare.

Conștienți de importanța studiului istoriei pentru însăși elaborarea concepției filosofice marxiste, socialiștii români afirmau încă la sfîrșitul secolului trecut: „Prin studiul adînc al istoriei, Marx și Engels au ajuns să formuleze concepția materialistă, concepție care (la rîndul ei) devine o cheie cu ajutorul căreia putem prevedea cu destulă exactitate organizația ce fatal va trebui să aibă societatea viitoare. Această organizație va fi socialistă și va putea fi inaugurată numai de către proletariatul unit al tuturor țărilor culte"[2]. Socialiștii români erau astfel conștienți de importanța studiului istoriei pentru cunoașterea dinamicii sociale și, pe această cale, pentru înarmarea proletariatului român în vederea înțelegerii cu un ceas mai devreme a misiunii sale istorice.

Iată de ce, studiul trecutului de luptă al poporului, în vederea unei mai bune înțelegeri a prezentului și în același timp, a preluării și dezvoltării, potrivit momentului și condițiilor istorice date, a tezaurului de idei cucerit în această luptă a constituit pentru fruntașii socialiști o preocupare permanentă de la primii pași făcuți de proletariat pe arena istorică. Tradițiile istorice revoluționare au jucat un rol de mare importanță în ansamblul factorilor care au concurat la formarea conștiinței socialiste, patriotice și internaționaliste a oamenilor muncii din țara noastră.

Cunoscînd istoria glorioasă a poporului, luptele și sacrificiile generațiilor de înaintași, care au trăit și muncit pe aceste străvechi meleaguri, strădaniile lor în perfecționarea creației materiale și spirituale a societății, proletariatul învăța să înțeleagă mai bine necesitățile prezentului, să facă totul pentru a asigura progresul poporului vitregit de împrejurările grele în care s-a dezvoltat.

Proletariatul, în frunte cu personalitățile proeminente care s-au detașat din rîndurile sale sau care s-au alăturat luptei sale, înțelegînd că punerea în valoare a tradițiilor glorioase din trecutul românesc avea un rol de îndreptar prețios în rezolvarea problemelor prezentului și înțelegerea viitorului, au manifestat o receptivitate deosebită față de învățămintele istoriei, de ideile nobile pentru care au militat înaintașii lor. Fiind în mod conștient preocupați de înfăptuirea misiunii istorice a proletariatului, socialiștii apreciau aceasta ca o continuitate și o dezvoltare pe noi trepte a năzuințelor seculare ale poporului nostru.

Considerîndu-se, pe drept cuvînt, continuatorii celor mai bune tradiții de luptă ale poporului, socialiștii au cultivat și păstrat cu sfințenie amintirea momentelor hotărîtoare pentru viața și existența poporului român, conștienți fiind că fără lupta înaintașilor nu s-ar fi putut ajunge la prezentul pe care-l trăiau și nici la viitorul pe care-l visau și pentru care luptau ei înșiși.

---

[2] "Lumina", nr. 1 din iulie 1895.

Prin glorificarea eroismului legendar, a luptei strămoşilor şi evocarea figurilor marilor gînditori şi creatori de valori spirituale, care şi-au pus întreagă viaţa în slujba libertăţii şi independenţei patriei, a dezvoltării limbii şi culturii ei, într-un cuvînt, a propăşirii naţiunii române, fruntaşii socialişti căutau să dea răspuns aspiraţiilor de progres ale societăţii româneşti. Prin aceasta tradiţiile istorice se transformau în instrumente aleluptei proletariatului pentru înfăptuirea idealurilor de libertate şi progres ale poporului român, idealuri pe care înaintaşii nu le-au putut desăvîrşi.

Viaţa şi creaţia personalităţilor de seamă din istoria patriei constituiau pentru contemporani o pildă de slujire devotată a poporului, de îmbinare a respectului faţă de trecutul glorios cu lupta pentru ridicarea spirituală a poporului. Urmînd acest exemplu, socialiştii au făcut din tradiţiile istorice un factor de educaţie socialistă-patriotică, demonstrînd cu date şi fapte din trecut rolul hotărît al maselor în făurirea istoriei, dar şi importanţa clarviziunii politice a personalităţilor, care au ilustrat acest trecut, în descifrarea sensului real al istoriei şi capacitatea lor de a se sprijini în permanenţă pe forţa maselor pentru a grăbi ritmul de dezvoltare istorică.

Socialiştii, înarmaţi cu învăţătura marxistă, au putut astfel sesiza însăşi izvorul influenţei pe care, atît evenimentele cruciale cît şi personalităţile care au ilustrat trecutul istoric al poporului român şi a altor popoare, a avut-o asupra conştiinţei româneşti de-a lungul timpului. Relevarea tradiţiilor istorice revoluţionare reprezintă astfel pentru fruntaşii mişcării muncitoreşti un redutabil instrument de antrenare a conştiinţei clasei muncitoare în vederea atingerii obiectivelor pe care şi le propunea la un moment dat societatea, în ultimă instanţă a realizării progresului general uman.

Prin evidenţierea în activitatea lor de propagandă şi educaţie socialistă a momentelor de seamă ale luptei forţelor progresiste din trecut, socialiştii contribuiau la înţelegerea de către proletariat a dinamicii întregii societăţi. Sprijinindu-se în interpretarea fenomenelor trecutului istoric pe principiile ştiinţifice ale materialismului istoric, socialiştii contribuiau la redarea adevăratului sens al fenomenelor, dînd astfel posibilitate unor cercuri mai largi de oameni ai muncii să cunoască desfăşurarea progresului neîncetat, lupta permanentă a poporului nostru ca factor de progres şi civilizaţie în această parte a Europei.

Aducînd în faţa muncitorimii imaginea luminoasă a strămoşilor, care printr-un efort greu, dar neîncetat, au împins înainte, pe trepte mereu mai înalte, progresul societăţii româneşti, fruntaşii mişcării socialiste au dat dovadă că înţelegeau necesitatea apropierii istoriei de cerinţele activităţii ideologice formative. Tradiţiile istorice revoluţionare deveneau astfel pentru proletariat un factor generator al ideilor înaintate ale epocii. Fruntaşii mişcării socialiste din ţara noastră s-au străduit să găsească metodele cele mai adecvate, propaganda prin scris şi orală, pentru o apropiere a istoriei de nevoile muncii educativ-formative, care să răspundă astfel mai operativ momentului istoric dat, ca şi sarcinilor de perspectivă ce reveneau proletariatului pentru transformarea revoluţionară a societăţii româneşti.

Educînd masele muncitoare în spiritul respectului și prețuirii tradițiilor de luptă ale înaintașilor, socialiștii ajutau pe muncitori să înțeleagă adevărata lor datorie patriotică, fiind oricînd gata să-și pună în serviciul propășirii societății toată capacitatea și energia lor și să depună eforturi susținute pentru apărarea intereselor poporului, ale țării.

Articolele comemorative publicate de presa socialistă, conferințele ținute în adunările muncitorești în legătură cu evenimentele de seamă din trecutul istoric aveau un caracter pătrunzător, profund sugestiv și însuflețitor-mobilizator, atît prin felul în care aceste evenimente erau tratate de pe pozițiile materialist-dialectice cît și prin concluziile ce se desprindeau dintr-o asemenea tratare și pe care socialiștii le subliniau. Caracterul patriotic, pe care socialiștii nu-l ascundeau — al preocupărilor lor pentru trecutul istoric — era dat atît prin alegerea și semnificația momentelor tratate cît și prin învățămintele prețioase pe care socialiștii le evidențiau, fie pentru a sublinia un anumit aspect al realității prezente, fie pentru a indica și face să fie înțeles viitorul.

În permanentele căutări de a găsi soluții corespunzătoare dezideratelor vitale în fața cărora se găsea societatea românească într-un moment sau altul, începînd din a doua jumătate a secolului trecut cînd proletariatul a pășit în arena vieții social-politice a țării și pînă în zilele noastre, învățămintele trecutului istoric, bogat în evenimente și fapte glorioase, a constituit un prețios îndreptar pentru proletariat.

Transmițînd cu căldură, dar și cu luciditate și cu un ascuțit simț de răspundere pe care le dădeau situarea pe pozițiile revoluționare ale proletariatului tot ceea ce trecutul istoric oferea ca exemplu pentru înțelegerea mai bună a prezentului și pentru scrutarea viitorului, într-un cuvînt pentru înțelegerea profundă a sensului real al procesului de dezvoltare a societății, fruntașii mișcării muncitorești contribuiau la limpezirea țelurilor urmărite de mișcarea socialistă.

Militanții de frunte ai proletariatului din țara noastră, însuflețiți de marile idealuri ale celor ce muncesc, ale luptei pentru eliberarea socială și națională, pentru consolidarea națiunii române pentru înfăptuirea societății fără exploatare, au avut în permanență în fața lor trecutul glorios de luptă al înaintașilor ai căror urmași demni se considerau. Ideile nobile pentru care au luptat și s-au jertfit generații și generații de înaintași, care au trăit și muncit pe aceste străvechi meleaguri, au fost însușite treptat de pături mereu mai largi de oameni ai muncii, constituind un adevărat stindard de luptă al mișcării socialiste pentru dezvoltarea liberă și independentă a patriei.

Întărind astfel sentimentele de solidaritate cu trecutul, prin propagarea în mase a cunoașterii glorioaselor tradiții revoluționare care caracterizau acest trecut, socialiștii contribuiau la consolidarea mișcării revoluționare în vederea salvgardării intereselor fundamentale, sociale și naționale, ale poporului român. Așa se explică faptul că nu a fost moment mai important din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al istoriei noastre naționale sau universale, căreia fruntașii socialiști să nu-i acorde atenția și impor-

tanţa educativă cuvenită în vederea mobilizării tuturor forţelor cu adevărat patriotice la lupta pe care proletariatul o ducea pentru înfăptuirea marilor imperative istorice ale vremii.

Numai astfel proletariatul a putut deveni, de la primii săi paşi făcuţi pe arena istorică a ţării, o prezenţă viguroasă care a înscris pagini luminoase în lupta pentru asigurarea progresului şi civilizaţiei, a însăşi destinelor ţării şi poporului român. Preluînd şi ridicînd pe o treaptă superioară tradiţiile glorioase ale înaintaşilor, pentru prima dată în istorie o clasă nu mai lupta doar pentru eliberarea şi interesele sale de clasă, ci şi pentru eliberarea şi interesele tuturor acelora care suportau jugul nemilos al exploatării sociale sau asupririi naţionale, aducîndu-şi totodată contribuţia sa proprie şi constantă la tezaurul creaţiei materiale şi spirituale a poporului român, la înflorirea culturii şi civilizaţiei pe străvechile noastre meleaguri.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea cînd noua clasă, proletariatul, îşi făcea tot mai simţită prezenţa pe arena vieţii social-politice din ţara noastră, poporul român trecea printr-o perioadă de adînci transformări social-politice pe linia dezvoltării capitaliste. Înfăptuirea statului român modern prin Unirea din 1859 şi reformele domnitorului Alexandru Ioan Cuza, cucerirea independenţei naţionale în 1877 au asigurat condiţii mai favorabile dezvoltării capitaliste a societăţii româneşti.

Acest proces era însă îngreunat atît de factori interni, slăbiciunea burgheziei şi coalizarea ei cu moşierimea reacţionară interesată în conservarea unor stări de lucruri anacronice, exprimată şi prin aducerea la cîrma ţării a monarhiei de Hohenzollern, cît şi de unii factori externi, cum erau dependenţa de marile puteri imperialiste, menţinerea Imperiului austro-ungar care împiedica desăvîrşirea unităţii naţionale de stat a poporului nostru şi altele. Datorită acestor factori, starea generală social-politică şi condiţiile de viaţă ale naţiunii române erau încă departe de a fi cele mai propice pentru o dezvoltare normală, firească.

Toate acestea creau o situaţie deosebit de complexă căreia trebuia să-i facă faţă proletariatul, chemat, prin poziţia şi natura sa de clasă, să se situeze în fruntea maselor muncitoare în lupta pentru eliberarea socială şi naţională. Proletariatul era chemat să militeze pentru înfăptuirea deplină a tuturor deziderateloi fundamentale, sociale şi naţionale, ale poporului român pe care înaintaşii n-au putut să le înfăptuiască. În aceste condiţii, unitatea dintre trecutul de luptă al poporului, al tuturor forţelor înaintate, progresiste ale societăţii româneşti şi lupta prezentă a proletariatului român era deosebit de puternică.

De pe aceste poziţii înaintate ale clasei muncitoare, cercurile revoluţionare socialiste încă de la începutul activităţii lor au sprijinit toate acţiunile menite să asigure condiţii favorabile pentru progresul mai rapid al societăţii şi poporului român. Astfel, deşi principial erau împotriva războaielor, cum foarte bine se arată în articolul ,,Resbelul" publicat în ,,Socialistul", în care se face o interesantă incursiune istorică privind originile sociale ale războaielor, totuşi reprezentanţii cercurilor revoluţionare din ţara noastră

au apreciat cu luciditate caracterul just al războiului dus de poporul român pentru cucerirea independenței. „Azi însă e timpul—scria cu entuziasm referitor la războiul din 1877, publicația amintită — cînd românii, în avîntul și entuziasmul suvenirilor trecute, iau armele pentru a-și apăra independența"[3]. În noțiunea de „suveniri trecute" era cuprins întreg trecutul istoric al poporului român nevoit în nenumărate rînduri să se apere cu un eroism legendar împotriva invadatorilor străini, care, atrași de bogățiile acestui pămînt, voiau să-l subjuge.

Nu este astfel întîmplător faptul că încă de la începuturile mișcării socialiste, fruntașii acesteia erau în aceeași măsură preocupați atît de problemele de ordin social, cît și de cele de ordin național, care pentru poporul român erau încă de o deosebită stringență. Pentru a demonstra necesitatea strîngerii laolaltă a tuturor teritoriilor românești, socialiștii și-au întors privirea spre trecutul istoric. Întitulîndu-și unele publicații cu titluri semnificative, cum este cazul cu *Dacia Viitoare*, socialiștii înțelegeau să folosească trecutul istoric pentru a răspunde unor necesități atît ale prezentului cît și ale viitorului. Nu numai titlul, dar chiar articolul redacțional din primul număr, care începe cu cuvintele „Sîntem fii vechii Dacii! Voim Dacia viitoare ..."[4] , vine să confirme acest lucru și să demonstreze că fruntașii socialiști erau preocupați de necesitatea unirii tuturor provinciilor românești într-un stat național unitar.

Aceeași publicație exprima însă cu claritate și strădaniile socialiștilor români de a îmbina sentimentele profund patriotice cu convingerile lor privitoare la societate și la îndatoririle lor sociale. Această îmbinare contribuia la crearea în rîndurile proletariatului a unei facturi psihice deosebite, menite a orienta întreaga activitate a fruntașilor ridicați din rîndurile sale ca cei mai activi militanți pentru libertate și progres social. Exprimînd năzuința mișcării socialiste de a continua, în condiții noi, lupta începută de Tudor Vladimirescu, *Dacia Viitoare* scria că „... ce ar fi dorit Tudor să mai facă, vom încerca să se împlinească. Vom lovi în stăpîni de *tot felul* și de *toate neamurile*, spre a sfărîma jugul ce apasă pe români, din orice ținut ar fi ei!"[5].

Pentru socialiștii români, însușirea țelurilor marelui înaintaș luptător pentru libertatea națională și socială nu era doar formală. Studierea și popularizarea acestui moment glorios din trecutul nostru istoric, prin care s-a încercat a se pune o piatră de temelie la edificiul unui stat român, reprezenta de fapt o cheie sigură a descoperirii realităților din prezentul pe care-l trăiau. „Societatea este împărțită în două: o parte produce și nu posedă, o parte posedă și nu produce — se afirmă în concluziile articolului redacțional amintit. — Dacia este împărțită de diplomație în două: o parte este română. O parte străină. Noi voim ca cel ce produce să posede, cel ce posedă să producă. Știm că sîntem 10 milioane de oameni, cari

[3] "Socialistul", din 26 mai 1877.
[4] "Dacia Viitoare", nr. 1 din 1 februarie 1883.
[5] Loc. cit.

nutrim aceiaşi limbă. Pentru dînşii vorbim, pentru drepturile lor vom lupta"[6] Este o magistrală îmbinare în acest program de activitate al gazetei, între aspiraţiile naţionale şi cele sociale pentru care a luptat şi Tudor Vladimirescu. Desprinzînd imaginea reală a lui Tudor şi în general a tuturor personalităţilor istorice care s-au identificat şi au acţionat în sensul aspiraţiilor legitime ale poporului român, socialiştii făceau din istorie o tribună de învăţăminte concrete, care să facă masele de oameni ai muncii să intuiască ţelurile propriei lor lupte pentru înfăptuirea marilor idealuri ale unei vieţi mai bune.

Urmărind să facă înţeleasă limpede dinamica forţelor sociale, rolul hotărîtor al maselor populare în făurirea istoriei, socialiştii români au acordat o deosebită atenţie luptei seculare a ţărănimii, care în repetate rînduri s-a ridicat împotriva asupririi şi impilării străine, pentru neatîrnarea ţării. Adresînd un aspru rechizitoriu claselor dominante pentru situaţia grea în care erau ţinute masele de ţărani şi prezentînd această situaţie în antiteză cu trecutul glorios al ţărănimii, *Dacia Viitoare* scria într-un articol intitulat *Chestiunea socială:* „Cine a apărat moşia strămoşească contra încălcătorilor pe cînd boierimea umbla veşnic în bejenii, cine dacă nu ţăranul? Cu toate acestea cine se bucură mai puţin decît el de acest pămînt udat cu sudoarea sa în timp de pace şi cu sîngele său în timp de război? ... Cine, mai dăunezi pe cîmpiile Plevnei ne-a ridicat în ochii lumii atît cît n-ar fi putut face nici încuscrirea cu Hohenzollernii, nici preţioşii noştri diplomaţi? Cu toate acestea cînd ţăranul întors din luptă a cerut cum i se cădea un petec de pămînt pe care să se hrănească în pace, un atotputernic liberal de la tribuna Camerei în mijlocul aplauzelor, şi presa celor ce au, în cor au strigat că e instigaţie străină"[7]. Tradiţiile istorice revoluţionare, care slujeau ca o armă în bătălia socialiştilor pentru emanciparea social-politică a maselor, erau evocate pentru a justifica legitimitatea unor interese majore ale maselor, ale ţării.

Străduindu-se să trezească şi să dezvolte interesul oamenilor muncii pentru cunoaşterea istoriei patriei, a trecutului glorios de luptă al poporului, modului în care forţele înaintate din toate timpurile au acţionat pentru a asigura progresul civilizaţiei pe aceste meleaguri, socialiştii urmăreau de fapt să facă înţelese legităţile care guvernează societatea.

Astfel în explicarea multora din problemele aflate la ordinea zilei în ţara noastră la sfîrşitul secolului trecut, socialiştii căutau filiaţia istorică a acestora în evenimentele şi fenomenele premergătoare, care dintr-un motiv sau altul, determinat de condiţiile istorice obiective, nu au putut fi desăvîrşite prin lupta înaintaşilor. Gazeta *Drepturile omului* scotea în evidenţă strînsa legătură între revoluţia din 1848 şi mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu în 1821, arătînd că „Generaţia de la 1821 avea de scop regenerarea naţională a ţării şi ea a reuşit prin aducerea lui 1848"[8].

[6] Loc. cit.

[7] Loc. cit.

[8] "Drepturile Omului", nr. 130 din 12 februarie 1889. Cf. „Analele Institutului de Ştiinţe Istorice şi Social Politice de pe lîngă C.C. al P. c. R." <A. I. S. I. S. P.>, XIV (1968), nr. 2—3, p. 115.

Mergînd pe această cale, socialiștii vedeau legitimitatea propriei lor lupte ca o continuare pe noi trepte a idealurilor de la 1848.

În aceste condiții este explicabil faptul că în repetate rînduri socialiștii și-au definit atitudinea față de revoluția din 1848, eveniment de o remarcabilă însemnătate istorică ce și-a pus amprenta asupra întregului curs al istoriei noastre moderne. Reprezentanții cercurilor revoluționare, adunați în jurul gazetelor *Socialistul* și *Besarabia*, publicații ale cercului socialist din Iași, se considerau, pe bună dreptate, continuatorii revoluționarilor de la 1848, apreciind că „Aceasta mișcare a dat națiunei cîțiva democrați adevărați, oameni care au făcut pentru popor tot ceea ce le stătea în puterile lor"[9].

În concepția socialiștilor, popularizarea acestui moment crucial din istoria modernă a poporului român, avea o adîncă semnificație politico-educativă, urmărind să formeze și să întărească în rîndurile tineretului muncitor conștiința temeinică de viitori soldați ai marii armate socialiste, de luptători hotărîți pentru cauza poporului. „Fericită acea națiune — spuneau socialiștii — a cărei generațiune nouă, inteligentă, în asemenea momente de trecere se arată demnă de a-și lua sarcina de la părinți, a cărei tinerime a păstrat curată inima sa pentru a putea înțelege faza nouă a dezvoltării idealului secular al poporului și care se simte destul de puternică pentru a sta în fruntea lui, a reprezenta și apăra interesele acestuia"[10]. Cerînd tineretului intelectual al vremii să fie gata la chemarea poporului, socialiștii nu pregetau să arate că în caz contrar, „poporul își va găsi în sînul său capi demni de el, spre a-l conduce acolo unde voiește; în sînul lui își va găsi mai mulți Tudor Vladimirescu"[11].

Urmărind să insufle maselor muncitoare, și îndeosebi tineretului, un înalt patriotism, un spirit al sentimentului de responsabilitate față de soarta națiunii și poporului român, socialiștii contribuiau la crearea unei baze de receptivitate în mase a ideilor și principiilor programatice ale mișcării socialiste. Se forma, în același timp, o hotărîre fermă în conștiința unor cercuri mai largi de a-și închina energia, elanul, puterea de muncă transformării revoluționare a societății, cuceririi unei independențe și suveranității naționale reale, salvgardarea intereselor fundamentale ale poporului.

Acest țel era ușurat de faptul că, în preocupările lor de a cunoaște și a face cunoscute marile momente ale dezvoltării istorice, a paginilor de glorie din istoria patriei, de luptă pentru libertate, independență și progres social, fruntașii mișcării socialiste din țara noastră erau în aceeași măsură preocupați de legarea strînsă a acestor tradiții cu sarcinile impuse forțelor revoluționare de prezentul pe care-l trăiau și de viitorul pe care-l visau.

Deosebit de pregnant s-a manifestat acest aspect în preocupările socialiștilor pentru reînvierea și păstrarea tradițiilor revoluției din 1848. Socialiștii

---

[9] "Besarabia", nr. 9 din 28 octombrie 1879; cf. *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I-a, București, Editura politică, 1964, p. 46.

[10] Loc. cit.

[11] Loc. cit.

au apreciat, de pe poziţiile înaintate ale proletariatului revoluţionar şi ale învăţăturii marxiste, atît caracterul legic, cît şi locul şi rolul acestui moment crucial în dezvoltarea societăţii moderne româneşti, preluînd şi activitatea lor practică ideile şi obiectivele general-democratice ale progresului paşoptist[12].

Situîndu-se pe poziţii principiale marxiste, socialiştii nu au preluat mecanic moştenirea revoluţiei din 1848. Accentuînd latura socială, politică şi naţională a revoluţiei de la 1848, au privit toate obiectivele urmărite de generaţia paşoptistă în strînsă conexiune cu sarcinile ce reveneau mişcării socialiste în direcţia luptei pentru democratizarea societăţii româneşti contemporane. Privind continuitatea acestor tradiţii în sens dialectic, ca un salt calitativ, socialiştii subliniau: „... numai preluînd pilda vieţii generaţiei de la 1848, apropiindu-ne ideile timpului nostru, precum dînşii şi-au apropiat ideile timpului lor, căutînd către nevoile de acum, precum dînşii au căutat către nevoile de atunci, numai aşa ne facem vrednici urmaşi ai lor, numai aşa îi cinstim cu adevărat"[13]. Socialiştii urmăreau deci nu o simplă reînviere sau perpetuare a amintirilor paşoptiste, ci să determine anumite atitudini şi acţiuni din partea oamenilor muncii, în conformitate cu ţelurile mişcării socialiste şi corespunzător necesităţilor obiective de asigurare a progresului societăţii româneşti la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Aşa se explică faptul că în atenţia socialiştilor au stat deopotrivă aspectele social-politice cît şi cele naţionale ale revoluţiei din 1848, probleme cu care continua să se confrunte societatea românească încă şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru. Aceasta nu înseamnă că în concepţia socialiştilor faptul că revoluţia a fost înfrîntă ar fi însemnat că ea nu a jucat un rol de mare importanţă în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor. Dimpotrivă, aşa cum sublinia C. Dobrogeanu-Gherea în „Ce vor socialişti români?", care reprezenta de fapt programul mişcării socialiste din România, poporul român datora revoluţiei de la 1848 „instituţiile liberale şi desfiinţarea clăcii"; cu toate că „împroprietărirea s-a făcut tocmai în 1864, totuşi ea este urmarea mişcării de la 1848"[14]. Tot Dobrogeanu-Gherea preciza în studiul său „Mişcarea literară şi ştiinţifică" faptul că: „După 1848 noi am intrat definitiv în curentul vieţii europene <înţelegînd prin aceasta dezvoltarea pe linie capitalistă>. O întreagă întocmire socială bazată pe iobăgie ... a căzut şi a fost înlocuită cu o altă întocmire, de obicei numită întocmirea burgheză-democratică, formele politico-sociale feudale iobăgiste au fost înlocuite prin formele moderne capitaliste"[15].

---

[12] Vezi: Vasile Niculae, Marin Florescu, *1848 în tradiţiile mişcării socialiste din România*, în „A. I. S. I. S. P." an. XIV (1968), nr. 2—3, pp. 111—121; El. Georgescu, *Revendicări general-democratice în propaganda mişcării socialiste din România (1880—1914)*, în „A. I. S. I. S. P.", an. XIII (1967), nr. 4, pp. 119—129.

[13] "Mişcarea Socială", din 4 mai 1897.

[14] C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiştii români?*, Iaşi, 1886; cf. „A. I. S. I. S. P.", an. XIV (1968), nr. 2—3. p. 113.

[15] „Literatură şi Ştiinţă", 1893, pp. 1—28.

Fruntașul și ideologul mișcării socialiste din România nu a uitat însă să precizeze că „...transformarea socială săvîrșită de acei cari de obicei îi numim «generația de la 48» era doar »asemănătoare« cu transformările care au avut loc, de exemplu, în Franța la 1789—1793", căci „sînt și deosebiri însemnate provocate de diferența între felul dezvoltării istorice a țării noastre și a Occidentului european ..."[16]. Bineînțeles că, făcînd comparație între evenimentele de la 1848 din Țările Române și revoluția franceză din 1789, socialiștii români nu au omis să precizeze ce a însemnat pentru poporul muncitor cucerirea puterii de către burghezie, limitele de clasă ale acesteia: „Libertatea pentru burghezie a devenit libertatea de a exploata, egalitatea a rămas vorbă goală și fraternitatea s-a dus de vînt"[17] — după cum scria publicistul socialist Ștefan Petică. Tradițiile istorice ofereau astfel un prețios sprijin socialiștilor în activitatea lor propagandistică contribuind la înrădăcinarea în conștiința oamenilor muncii a unei concepții clare asupra structurii societății capitaliste în care trăiau și pe care erau chemați să o schimbe cu o altă orînduire superioară.

Pe linia dezvăluirii caracterului social al revoluției de la 1848, care venea în sprijinul țelului arătat mai sus, socialiștii români s-au preocupat îndeaproape nu numai de revendicările formulate, dar și de forțele sociale participante la revoluție, evidențiind pe lîngă activitatea fruntașilor revoluției, rolul pe care masele, îndeosebi masele de țărani și orășeni, l-au avut în susținerea și promovarea revoluției. Astfel, vorbind de caracterul mobilizator al ideilor revoluției, gazeta *Lumea Nouă* sublinia că aceste idei „... aveau darul să pasioneze pe tot ce fusese robit și impilat. Țăranii de veacuri înjugați la greul muncii și al mizeriei, alergau din toate părțile, ademeniți de frazele calde ale luptătorilor"[18]. Aceeași gazetă arăta că Eliade a citat proclamația de la Islaz „în mijlocul unei adunări compusă din țărani, avînd în fruntea lor pe preoții și dascălii satelor", și că pe drumul de la Islaz la Craiova „revoluționarii fură însoțiți de numeroase gloate de țărani și întîmpinați pretutindeni cu flori și binecuvîntări"[19].

Demonstrînd atașamentul maselor la revoluție, socialiștii subliniau și meritul pe care l-au avut fruntașii revoluției în mobilizarea poporului și care, cum sublinia unul dintre socialiști în parlamentul României, prin „jertfa, prin stăruința și energia lor au izbutit să schimbe în parte fața și soarta acestei țări"[20]. Prezenți în toate comentariile asupra revoluției, fruntașilor acesteia — N. Brătianu, C. A. Rosetti, I. Eliade, A. G. Golescu, I. Ghica, Radu Șapcă ș.a. — le-a fost rezervat de *Lumea Nouă* din 12 iunie 1898, o întreagă pagină cu portretele lor, însoțite de prezentarea activității fiecăruia în timpul și după revoluție.

Prin acordarea unui loc mai important dezvăluirii conținutului proceselor istorice și rolului maselor populare în făurirea istoriei, socialiștii urmăreau

[16] Loc. cit.
[17] „Lumea Nouă", din 27 mai 1898.
[18] „A. I. S. I. S. P.", an. XIV (1968), nr. 2—3, p. 116.
[19] Loc. cit.
[20] Mortzun, V. Gh., *Al V-lea răspuns la mesagiu*, București, 1897, p. 34. Cf. „A. I.S.I.S.P.' an. XIV (1968), nr. 2—3, p. 117.

să formeze convingeri ferme asupra necesității mersului obiectiv al dezvoltării sociale și a concordanței între teorie și practica revoluționară a mișcării socialiste, care vorbea în numele și pentru interesele celor mulți și asupriți.

Ajungînd la concluzia științifică conformă adevărului istoric că idealurile revoluției de la 1848 din țara noastră nu au putut fi înfăptuite datorită unor condiții istorice obiective, socialiștii afirmau, pe bună dreptate, că sarcinile desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice trebuia să fie preluate de către proletariat. Iată de ce „... socialiștii se consideră ca singurii și adevărații urmași ai revoluționarilor de la 1848. Luptătorilor de sub steagul roșu de astăzi — afirma o gazetă socialistă — le cade datoria de a aduce la îndeplinire reformele făgăduite de idealiștii de odinioară. Arma căzută din mîinile lor va fi ridicată de acești și mînuită cu vrednicie pînă cînd cuvintele care străluceu în aureola roșie de acum cincizeci de ani vor deveni fapte"[21].

Comemorînd în 1898 cincizeci de ani de la revoluția din 1848, Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România a desfășurat o amplă campanie de presă pentru popularizarea idealurilor generației pașoptiste și a personalităților ilustre, îndeosebi a lui N. Bălcescu, care s-a situat în fruntea acestei generații. Pentru a sublinia importanța istorică a evenimentelor de la 1848, P.S.D.M.R. a propus ca în ziua de 11 iunie în toate întreprinderile să se înceteze munca, pentru ca „întreaga populație a capitalei, dacă se poate, să se pătrundă de mărețele idealuri ale celor de la '48", participînd cu însuflețire la manifestațiile organizate cu acest prilej[22].

Tradițiile istorice ale revoluției de la 1848 au putut deveni o adevărată armă în lupta proletariatului pentru emanciparea socială și națională a poporului, pentrucă însăși această revoluție a unit într-un tot unitar, cum spunea C. Dobrogeanu-Gherea, atît „lupta pentru doborîrea unei întocmiri sociale și înlocuirea ei prin alta", cît și aspectul național — „lupta pentru ridicarea, pentru redeșteptarea și liberarea națională"[23].

Problemă importantă, de viață și de existență pentru viitorul națiunii române, problema asigurării unității depline și a independenței naționale a poporului român a constituit pentru fruntașii mișcării socialiste o latură inseparabilă a luptei pentru progresul societății românești. Descifrînd sensul acestei necesități obiective, mișcarea socialistă recurge nu odată, la exemplificare prin bogatele tradiții de luptă pentru neatîrnare din trecut ale poporului român, cu scopul de a insufla energie și curaj generațiilor chemate să înfăptuiască aceste năzuințe seculare. Astfel, evocînd figura lui Mihai Viteazul, domnitorul care a realizat pentru prima oară unitatea celor trei țări române, *Lumea Nouă* scria că prin a sa „Istorie a românilor supt Mihai Viteazul", Nicolae Bălcescu „a dezgropat din noianul vremurilor

---

[21] „Lumea Nouă", din 27 mai 1898. Cf. „A. I. S. I. S. P.", an. XIX (1973), nr. 3, p. 41.

[22] „Lumea Nouă", nr. 1169 din 6 iunie 1898.

[23] „Literatură și Știință", vol. I, 1893, p. 6—7. Cf. „A. I. S. I. S. P.", an. XIV (1968), nr. 2—3, p. 113.

și al legendelor icoana măreață a lui Mihai Viteazul și a dat-o generațiilor moderne ca pe o pildă de acțiune și energie"[24].

Pentru a demonstra legitimitatea aspirațiilor unui popor la viața națională liberă, socialiștii recurg și la exemple din istoria universală. Astfel, în articolul „România față cu principiul naționalităților"[25], gazeta socialistă *Dacia Viitoare* scria: „În curînd se va împlini un secol de cînd un mare eveniment *Revoluțiunea franceză din 1789* a schimbat fața Europei. Printre sublimele principii admise de această revoluție și ele fură nu puține, art. 2 al celebrei *Declarațiuni a dreptului omului* pune în prima linie: libertatea și egalitatea înaintea legii. Principiul naționalităților nu este decît aplicațiunea libertății și egalității în domeniul internațional. Națiunile, aceste agregațiuni politice naturale, cu aceleași drepturi ca și individele ce le compun: dreptul de a fi libere și egale între dînsele, dreptul de a se uni și dreptul de a se guverna singure"[26].

Pornind de la fundamentarea istorică a aspirațiilor poporului român la unitate și independență națională, socialiștii români au analizat și din acest punct de vedere importanța revoluției din 1848, arătînd că sentimentul patriotic și național a fost „atît de viu în 1848 și care a dat fructe atît de precise în 1859"[27]. Pentru Bălcescu, Rosetti și alți revoluționari pașoptiști, spune socialistul Șt. Petică în 1898 „revoluția pe lîngă caracterul ei democratic și social, avea unul și mai de seamă, aducerea unității și a neatîrnării naționale"[28].

Este semnificativ pentru intenția permanentă a socialiștilor de a prezenta trecutul istoric ca un exemplu pentru contemporani, articolul întitulat *„3 (15) mai 1848 și azi"* publicat în 1898 în *Revoluția socială*. Pornind de la punctul de vedere că „ziua de 3 (15) mai 1848, fiind aurora renașterii naționale a poporului român, este de o mare însemnătate istorică și ca atare nu o putem trece cu vederea ...", socialiștii subliniau unitatea de acțiune care a caracterizat „zecile de mii de desmoșteniți adunați pe Cîmpia Libertății de lîngă Blaj pentru a pune la cale dezrobirea ..." și care pentru aceasta „se legară prin jurămînt sărbătoresc, de a jertfi cu toții pe altarul cauzei ultima picătură de sînge pentru dezrobire, chemînd pe toți frații lor la lupta în care n-aveau nimic de pierdut, ci numai de cîștigat"[29]. Îndemnînd poporul român asuprit din Transilvania să învețe din experiența amară de la 1848/49, cînd Curtea din Viena i-a dat pe mîna clasei stăpînitoare maghiare, socialiștii subliniază concluzia ce se impunea din aceste evenimente pentru prezent și anume aceea că dezrobirea „de orice jug nu o puteți obține prin escrocii cocoțați în jurul tronului ci și azi, ca și la 1848, făcînd cauză comună cu proletariatul cu socialismul, tot numai prin voi înșivă ..."[30]. Gazeta cere românilor asupriți din Austro-

[24] „Lumea Nouă", din 2 iunie 1898 .
[25] „Dacia Viitoare", nr. 12 din 16 februarie 1883.
[26] Loc. cit.
[27] Loc. cit., nr. 4, din 15 martie 1883.
[28] „Lumea Nouă", nr. 1170, din 13 iunie 1898.
[29] „Revoluția Socială", nr. 8 din 3 mai 1898.
[30] Loc. cit.

Ungaria să se organizeze pentru a-şi cuceri un viitor mai bun, aşa cum a făcut generaţia paşoptistă, căci: ,,Istoria, care este oglinda mersului omenirii, ne dovedeşte în mod nu se poate mai luminat că, de cîte ori s-a adus vreo îmbunătăţire de soartă a speciei umane, ea a fost smulsă întotdeauna de la clasa dominantă ..." prin lupta unită a maselor muncitoare[31].

Văzînd pe bună dreptate, o legătură directă între aspiraţiile naţionale, exprimate în cursul revoluţiei de la 1848, şi Unirea înfăptuită în 1859, socialiştii apreciau că acest din urmă eveniment istoric nu a realizat decît un prim pas pe linia eliberării naţionale, fiind doar începutul unui proces ce se cerea desăvîrşit de generaţiile următoare. ,,Asta unire e incompletă — spunea gazeta *Dacia Viitoare* despre unirea din 1859. — Peste Carpaţi trei milioane de Români, care zic ca noi: Sînt Român, care vorbesc aceiaşi limbă şi au aceleaşi sentimente ca noi" sînt asupriţi, astfel încît pe această bază şi pe temeiul drepturilor istorice, spune în continuare aceeaşi gazetă, poporul român are dreptul ,,de a aspira la o Dacie Română. Acest pămînt udat cu sîngele şi sudoarea strămbunilor noştri, înmulţit cu ţărîna lor de douăzeci de ori secular e al nostru"[32]. Exprimîndu-şi, pe baza unei temeinice analize istorice, convingerea în izbînda cauzei juste a poporului român, aceeaşi gazetă subliniază că factorii obiectivi care, în ciuda tuturor piedicilor şi opreliştelor, au dus la Unirea din 1859, vor acţiona şi în continuare cu acelaşi efect în direcţia desăvîrşirii unităţii de stat a poporului român.

Conştienţi însă de necesitatea ca poporul român să acţioneze în direcţia mersului obiectiv al istoriei şi a deschide astfel calea dezvoltării şi progresului societăţii româneşti, socialiştii se străduiau a face pe contemporani să-şi asimileze idealurile înaintaşilor şi să le desăvîrşească în conformitate cu noile condiţii cerute. Adresîndu-se tinerilor, viitorilor soldaţi în armata de luptă care să continue ceea ce înaintaşii au început, gazeta *Dacia Viitoare* scria: ,,Strămbunii noştri ne-au conservat limba şi pămîntul strămoşesc; părinţii noştri, generaţiunea care se duce a făcut unirea, independenţa, şi mult lucrat-au pentru libertate. Acum e rîndul nostru: nouă ne este dat a completa unitatea naţională, a întări libertarea şi a face ca egalitatea să nu fie un van nume"[33].

Îmbinînd dragostea faţă de pămîntul natal, udat cu sîngele atîtor generaţii, cu preţuirea caldă faţă de lupta revoluţionară a înaintaşilor, socialiştii demonstrau că patriotismul oamenilor muncii era altceva decît spiritul patriotard al claselor dominante, care se mărgineau cel mult la un sentiment de admiraţie faţă de trecutul istoric. Mergînd dincolo de aceasta, patriotismul socialiştilor acţiona ca o forţă motrice în direcţia mobilizării maselor la luptă pentru transformarea revoluţionară radicală a societăţii.

---

[31] Loc. cit.
[32] ,,Dacia Viitoare", nr. 2 din 16 februarie 1883.
[33] Loc. cit.

Iată de ce pentru socialiști tradițiile istorice constituiau în primul rînd un imbold la o luptă hotărîtă, considerînd aceasta în condițiile date, drept singura cale de a duce la izbîndă aspirațiile seculare ale poporului. Subliniind că succesul luptei de emancipare a românilor transilvăneni asupriți poate fi rezultatul ridicării în masă a poporului în stilul marilor ridicări din trecut ale acestuia, gazeta socialistă *Drepturile Omului* scria: „Pentru ca ziua mîntuirii să sosească pentru ardeleni trebuie ca poporul muncitor să se răscoale și, încă odată, ca pe vremea lui Horea și ca pe vremea lui Avram Iancu, să-și recîștige libertatea politică și economică"[34].

Popularizarea momentelor cruciale din istoria poporului român constituia pentru socialiști un mijloc important de promovare a unor valori naționale și umane în lupta pentru libertate socială și națională, pentru democrație și progres.

În opoziție cu clasele dominante, care căutau să răspîndească idei eronate, concepții naționaliste, socialiștii prin însăși concepția lor materialist dialectică contribuiau la restabilirea unor puncte de vedere științifice asupra fenomenelor trecutului istoric al poporului român. Socialiștii au meritul de a fi făcut ca să rămînă mereu trează în memoria poporului amintirea unor evenimente pe care clasele dominante se străduiau să le facă uitate sau să le denatureze semnificația.

Astfel, prin evidențierea aportului maselor populare de diferite naționalități la progresul economic, social și cultural comun, la dezvoltarea civilizației pe meleagurile natale, socialiștii dezvăluiau temeliile adînci în istorie ale conviețuirii și relațiilor frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Sînt deosebit de semnificative în acest sens două din articolele publicate în „Munca științifică și Literară" referitoare la răscoalele iobagilor din 1437 și 1514. Exemplul acestora, se afirma de la bun început, arată concludent că „în vremurile grele țăranul ungur și cel român, departe de a se dușmăni, se luptau frățește pentru nevoile lor"[35]. Cu toate că se sublinia, pe baza unei analize temeinice, caracterul social al celor două răscoale, autorul se oprește și asupra problemei românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului al XIX-lea, arătînd că românii asupriți „au tot dreptul să se lupte împotriva celor ce-i năpăstuiesc"[36]. Socialiștii ajung însă la concluzia, pe baza analizei fenomenelor tratate ale luptei comune de veacuri, că românii trebuie să facă deosebire între poporul muncitor maghiar și clasele stăpînitoare, căci nimeni nu poate „să facă răspunzător pe sărmanul proletar ungur de neghiobiile magnatului ori numai bogatului exploatator" și că deci este o crimă „a învrăjbi pe muncitorii români ori slavi cu cei maghiari ...; proletariatul român și ungur trebuie să *lupte alături* și istoria ne spune că, la timp, așa au și făcut"[37].

---

[34] „Drepturile Omului", nr. 75 din 5 mai 1885.
[35] „Munca Științifică și Literară", din 24 martie 1894.
[36] Loc. cit.
[37] Loc. cit.

Evocarea tradiţiilor comune de luptă ale românilor şi naţionalităţii conlocuitoare maghiare din Transilvania avea o dublă semnificaţie : aceea de protest împotriva politicii de maghiarizare a guvernanţilor maghiari şi, totodată, de consolidare a unităţii de acţiune a forţelor revoluţionare ale ambelor popoare. Astfel socialiştii români, arătînd că şi în timpul revoluţiei de la 1848 ,,revoluţionarii români din Principatele Dunărene tratau cu revoluţionarii unguri spre a se înţelege şi a lucra în comun pentru izbînda libertăţii", susţineau că numai ,,vinovăţia revoluţionarilor unguri care ţineau morţiş la maghiarizarea românilor" a împiedicat înfăptuirea unităţii proiectate[38]. În semn de protest împotriva transformării în politică de stat a ceea ce era considerat o greşeală pentru 1848, socialiştii români au publicat, după lucrarea lui Kossuth ,,Amintiri şi scrisori din exilul meu pe timpul resbelului Italiei", apărută în 1880, două convenţiuni încheiate în mai 1859 între Cuza şi generalul maghiar Klapka. Aceste dovezi de colaborare şi sprijin în lupta pentru eliberare prezentau după cum scria gazeta *Dacia Viitoare*"... o importanţă particulară astăzi cînd Ungurii < e vorba de guvernanţi >vor să maghiarizeze pe fraţii noştrii din Transilvania"[39]. Pe această cale principială socialiştii români se străduiau să educe masele în spiritul frăţiei şi solidarităţii proletare.

Socialiştii români au urmărit cu perseverenţă să promoveze prin evocarea unor tradiţii istorice grăitoare, idei umanitare valoroase, să înarmeze masele populare din ţara noastră cu un spirit de adevărat patriotism, străin de tendinţele naţionaliste şovine promovate de burgheziile dominante din toate ţările. Reflectînd concepţia proletariatului revoluţionar asupra noţiunii de patriotism, gazeta socialistă *Emanciparea* a publicat un articol scris de C. Boeru (A. Bacalbaşa) intitulat ,,Cine sîntem" în care se afirma crezul socialiştilor români: ,,Sîntem români şi patrioţi pînă la marginea aceea care este încă necunoscută şovinismului şi patriotismului nostru, — legitimat prin robia veacurilor trecute, cît şi prin dreptatea ce au neamurile mici de a trăi independente în mijlocul arsenalului european —, nu-şi va manifesta fiinţa nici prin lovituri aduse drepturilor neamurilor străine, nici prin revendicări care ar fi mai mari decît permite dreptatea şi adevărul istoric"[40]. Este concepţia pe care proletariatul, mergînd pe linia unor tradiţii seculare, a promovat-o în tot decursul istoriei sale pînă în zilele noastre, cînd România socialistă proclamă şi susţine pe arena vieţii internaţionale principiile egalităţii în drepturi a tuturor popoarelor şi statelor, mari sau mici, dreptul lor de a decide singure asupra soartei lor fără a prejudicia interesele vreunei alteia.

Cultul neabătut faţă de adevărul istoric, dublat de capacitatea de a descifra şi defini sensul fenomenului istoric, pe care le-o dădea situarea pe poziţiile socialismului ştiinţific, fac din articolele scrise de fruntaşii socialişti în legătură cu unele evenimente şi fapte ale înaintaşilor, adevărate studii de istorie care stau şi astăzi în picioare. Este vorba în primul rînd

[38] ,,Contemporanul", nr. 12 din aprilie 1895.
[39] ,,Dacia Viitoare", nr. 5 din 1 aprilie 1889.
[40] ,,Emanciparea", din 15 aprilie 1883.

de fapte și evenimente pe care istoriografia claselor dominante le ignora sau al căror conținut era denaturat. Așa sînt, spre exemplu, articolele legate de răscoalele țărănești, între care se impune articolul „Cauzele răscoalei lui Horea"[41]. La fel sînt și articolele amintite despre răscoalele din 1437 și 1514[42] sau cele privitoare la răscoala lui Tudor Vladimirescu[43], ca și numeroase articole consacrate de-a lungul anilor revoluției de la 1848 din Țările Române[44].

În anii în care în țara noastră se desfășura o aprigă luptă pentru dezvoltarea culturii naționale și cînd, tot ce era înaintat, cu adevărat național și democratic în opera intelectualilor pașoptiști începea să fie escamotat, ignorat de clasele dominante, mișcarea socialistă, prin fruntașii săi și revistele editate, între care se remarca „Contemporanul", a demonstrat că întreaga cultură românească își avea rădăcinile istorice adînci în creația spirituală a înaintașilor.

Pe linia popularizării trecutului glorios al poporului se înscrise astfel și popularizarea ideilor înaintate pe care generația de la 1848 le-a adus pe linia dezvoltării culturii românești. Pornind de la punctul de vedere științific al legăturii dialectice între artă și aspirațiile unui popor, Dobrogeanu-Gherea susținea, în articolul său „Mișcarea literară și științifică"[45], că cele două mari țeluri ale revoluției de la 1848 „transformarea unei întregi întocmiri sociale și redeșteptarea națională", puteau fiecare în parte „să provoace o puternică mișcare intelectuală", ori cu atît mai puternică a fost această mișcare în țara noastră cu cît ambele idealuri, amintite mai sus, au constituit de fapt „scopul generației de la 1848". Arătînd că cei mai mulți dintre fruntașii pașoptiști erau poeți și scriitori și că în această calitate dublă, de revoluționari și oameni de cultură, au dat expresie unității dintre concepția și gîndirea lor și aspirațiile și simțămintele poporului, autorul subliniază concluzia că pentru toți aceștia literatura „era un instrument de luptă, era o armă puternică de deșteptare, o armă politică și morală totodată. Și această literatură se adresa la un public cititor care gîndea ca și scriitorii, care aveau aceleași năzuințe acelaș dor. Era o armonie perfectă între acești doi factori necesari pentru producerea unei mișcări literare și iată pentru ce epoca de la 1848 ne-a dat o mișcare literară în adevăratul înțeles al cuvîntului, o mișcare puternică și rodnică"[46].

Insistînd asupra caracterului militant al literaturii de la 1848, ca exemplu de urmat pentru contemporani, socialiștii subliniau că toate creațiile literare ale generației pașoptiste au fost „ ... rodul unei epoci de luptă și frămîntare în care »artiștii « cetățeni scriau mai mult pentru cauza pe care o apărau și entuziasmați de convingerile lor și de ideile ce le profesau, idei produse de conflictul dintre vechea stare de iobăgie

---

[41] „Lumina", nr. 5 și nr. 6 din aprilie 1895.
[42] „Munca Științifică și Literară", din 24 martie și 15 aprilie 1894.
[43] „Dacia Viitoare", nr. 1 din 1 februarie 1883.
[44] „Lumea Nouă", din 5 aprilie, 2 și 27 mai, 6, 9 și 13 iunie, 4 iulie 1898.
[45] „Literatură și Știință", 1893, pp. 1—28.
[46] Loc. cit.

şi feudalism, care ajunsese la faliment, şi între începuturile unei organizaţii burgheze în ţara noastră"[47].

Socialiştii nu se mărgineau doar la a sublinia caracterul militant al literaturii paşoptiste, ci şi faptul că generaţia de la sfîrşitul secolului al XIX-lea era tributară înaintaşilor şi din punct de vedere al realizării artistice a creaţiilor lor. „Forma poetică atît de desăvîrşită precum o avem astăzi — se afirma în *Evenimentul Literar* — nu este decît rezultatul muncii poeţilor anteriori, limba literară de acum nu este decît un stadiu al evoluţiunei fireşti a limbei noastre literare"[48].

Iată de ce socialiştii considerau că pentru a face să fie înţeleasă literatura contemporană, critica literară avea datoria de a studia „actuala literatură în firească ei evoluţiune", fiind nevoie „de o adîncă cercetare a celor scrise la noi în perioada numită »de la '48 «", fapt care ducea la concluzia firească, ştiinţifică că acea literatură „era produsul natural al stării economico-politice şi morale din acele vremuri, că, evoluînd această stare socială împreună cu literatura ei ne-a adus fatal starea politică şi socială de azi"[49]. Socialiştii au promovat astfel şi în domeniul culturii concepţia înaintată materialist-dialectică, ce impunea cercetarea fenomenelor culturii în evoluţia lor istorică.

Studierea şi popularizarea tradiţiilor istorice din domeniul creaţiei literare de către socialişti avea drept scop nu numai de a face înţeleasă dinamica fenomenului literar de la noi, ci şi pentru a îndemna pe contemporani să urmeze exemplul înaintaşilor în direcţia angajării lor în sprijinul luptei pentru înfăptuirea doleanţelor poporului muncitor din ţara noastră. „O amănunţită cercetare critică a literaturii de la 1848 — se spune în concluziile articolului intitulat *Literatura de la '48* — ar putea să ne aducă mari foloase şi să ne servească, întru multe, de pildă şi învăţătură"[50]. Într-o perioadă în care clasele dominante căutau să arunce vălul uitării peste tot ce aducea a iz de revoluţie, socialiştii au fost cei care au menţinut trează amintirea tradiţiilor paşoptiste, care au continuat astfel să fie un factor generator de idei înaintate în cultura română.

Consecvenţi principiului de a pune trecutul în slujba unei mai bune înţelegeri a prezentului, în vederea mobilizării tuturor forţelor sociale progresiste în jurul proletariatului, a cărui luptă corespundea unor comandamente istorice superioare, socialiştii înfăţişau în permanenţă trecutul glorios al înaintaşilor în antiteză cu realităţile prezentului ce se cerea a fi schimbat.

Nu odată, analizînd diferite aspecte ale vieţii economice şi social-politice din orînduirea capitalistă a vremii, socialiştii făceau comparaţie între principiile şi idealurile proclamate de revoluţia burgheză şi situaţia creată pentru masele populare după ce burghezia devenise clasă dominantă a societăţii. Astfel, vorbind de caracterul asupritor al statului burghez con-

[47] „Evenimentul Literar", nr. 5 din 17 ianuarie 1894.
[48] Loc. cit.
[49] Loc. cit., nr. 4 din 10 ianuarie 1894.
[50] Loc. cit., nr. 5 din 17 ianuarie 1894.

temporan lor, socialiștii români făceau incursiuni în istoria universală, referindu-se la perioadele revoluției burgheze și scoțînd în evidență faptul că după victoria acestora burghezia a renunțat la propria sa lozincă a „libertății, egalității și fraternității", lozincă prin care a reușit să atragă alături de lupta sa antifeudală masele largi populare. „Burghezia — spune un articol intitulat sugestiv *Chestiunea socială* — devenită clasă stăpînitoare, emancipată de muncă, abuză de privilegiile ei, recurge la forța brutală și la jaf, la șarlatanie și la abrutizare, pentru a putea să-și mențină stăpînirea sa"[51].

Antiteza între trecut și prezent nu era însă pentru socialiști o cale de a denatura adevărul istoric și a minimaliza importanța unor evenimente istorice cruciale pentru destinele omenirii sau a unor popoare, cum e cazul revoluției franceze, numai pentru că burghezia contemporană renunțase la idealurile pe care le profesase cînd reprezenta o clasă progresistă a societății. Situarea pe pozițiile materialismului istoric permitea socialiștilor români să facă o analiză temeinică, științifică unor asemenea evenimente. Astfel, vorbind de raporturile de clasă ale forțelor participante la revoluția din 1789 se sublinia neconcordanța obiectivă, datorită limitelor de clasă ale burgheziei, între idealurile proclamate și țelurile finale ale maselor populare: „În revoluția cea mare franceză, niciodată domnia capitalismului burghez n-a format idealul mișcărilor populare. Burghezia, în lupta ei cu feudalitatea și regalitatea, s-a folosit de revoltele poporului și a exploatat năzuințele muncii de a se scutura de lanțul robiei, pentru a se introna într-un regim priincios sieși, iar în urmă să înăbușe, cu forța orice alte aspirațiuni care ar fi trecut peste drepturile ei de clasă. Istoria, precum a dovedit că o revoluție este cu neputință fără sprijinul gloatelor, tot așa a arătat că aspirațiile nebuloase ale popoarelor pot fi exploatate de o clasă conștientă care să-și asimileze progresul social cu interesele sale proprii"[52]. Învățămintele trecutului, dezvăluind proletariatului dinamica și evoluția forțelor de clasă în decursul istoriei, îi lumina calea propriului său viitor și necesitatea de a-și alia sub conducerea sa toate păturile nemulțumite ale societății capitaliste.

Iată de ce socialiștii români se orientau în analiza trecutului cu preferință spre aspectele sociale ale evenimentelor. Combătînd unele afirmații tendențioase ale ideologilor burghezi, după care socialismul „punînd interesele sociale mai presus de cele individuale, adică subordonînd pe individ societății, va stînjeni libertatea individuală" și arătînd că aceștia „judecă libertatea din punct de vedere al liberalismului burghez", socialiștii au recurs tot la exemplul revoluției franceze pentru a demonstra caracterul formal al așa zisei „libertăți" în orînduirea burgheză. Amintind de celebra lozincă lansată de burghezie „libertate, fraternitate, egalitate", socialiștii apreciau că: „Această formulă, înscrisă în proclamația drepturilor omului, ca mai toate marile principii ce au constituit punctul de plecare a lui 1789, a rămas doar ca un moment luminos în istoria omenirii, ca semnul

[51] „Drepturile Omului", din 15 martie 1885.
[52] „Revista Ideii", nr. 19 din iulie 1902, p. 138—139.

unei generoase năzuinţe ce n-a putut fi atinsă. Azi libertatea unuia încetează acolo unde începe bunul plac al altuia .... Urmaşii celor de la 1789 exaltează azi libertatea individuală, care pentru ei e neţărmurită, iar pentru cei slabi, pentru popor nu există"[53].

Analiza profundă, de pe poziţiile socialismului ştiinţific, a locului şi rolului pe care, cu toate limitele sale, le-a avut revoluţia franceză în istoria omenirii, servea socialiştilor români nu numai pentru demascarea rînduielilor nedrepte din orînduirea burgheză contemporană lor, dar şi pentru combaterea manifestărilor dăunătoare, anarhiste din rîndurile mişcării muncitoreşti, care negau importanţa revoluţiilor anterioare, considerînd că „toate au căzut" şi pe această bază negau caracterul lor legic de promotor al evoluţiei sociale. Combătînd, de exemplu, pe anarhistul Kropotkin, despre care socialiştii români afirmau că „dovedeşte o neînţelegere completă a istoriei" atunci cînd susţine că „revoluţia de la 1789 a căzut căci nu a ajuns »poporul « la putere", ei demonstrau că nici nu se putea altfel în condiţiile istorice date: „Revoluţia de la 1789 a fost făcută de burghezie şi burghezia a izbutit, deci revoluţia n-a căzut"[54]. Autorul articolului intitulat „Burghezism inconştient", preciza că numai „dictatura revoluţionară a proletariatului" va fi chemată a transforma radical societatea bazată pe exploatare, dîndu-i „forma comunistă, adică desfiinţează clasele şi astfel dezrobirea proletariatului coincidează cu dezrobirea întregii omeniri". Se preciza, totodată, că „pe lîngă proletariat vor fi şi alte pături nemulţumite de starea actuală care să dorească schimbarea societăţii şi care să ajute pe proletariat. Dar aceste pături vor fi numai auxiliare, vor fi grupate în jurul proletariatului, aşa cum au fost grupate masele populare „faţă de burghezie în 1789"[55]. Tradiţiile istorice evocate, constituiau astfel temeiuri ştiinţifice de înţelegere a evenimentelor prezentului, întărind totodată, prin lumina pe care o proectau în viitor, încrederea maselor muncitoare în justeţea luptei proletariatului şi a partidului său politic, al cărui program corespundea unor necesităţi istorice obiective pentru ridicarea societăţii româneşti pe noi trepte ale civilizaţiei şi progresului.

Socialiştii români nu s-au mărginit însă, mai ales cînd era vorba de istoria naţională, numai la evocarea unor evenimente cu caracter social. Pentru demascarea tuturor racilelor orînduirii burghezo-moşiereşti, a slăbiciunilor de care dădeau dovadă reprezentanţii politici ai vremii, socialiştii apelau la exemple ale activităţii predecesorilor din trecutul istoric. Astfel, analizînd situaţia internaţională de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, caracterizată prin puternice frămîntări sociale şi naţionale, situaţie care ar fi fost prielnică luptei de eliberare a românilor, socialiştii români criticau, prin pana lui Anton Bacalbaşa, neputinţa şi incapacitatea politicienilor români de a răspunde necesităţilor ridicate de dezvoltarea societăţii româneşti a vremii. „Popoarele sătule de apăsarea claselor îmbogăţite din munca robilor, conştiente de chemarea şi de drepturile lor pe lume, îşi strîng rîndu-

[53] „România Muncitoare", din 5 mai 1902.
[54] „Munca" din 27 septembrie 1892.
[55] Loc. cit.

rile tot mai tare și tot mai tare duc lupta. Europa întreagă e zguduită de mișcarea aceasta"; însă „oamenii politici din țara lui Mihai Viteazul n-aud murmurul surd al vremii"[56]. Opunînd realităților prezentului, chipul legendar al lui Mihai Viteazul, primul făuritor al unirii românilor, socialiștii demascau de fapt slăbiciunile guvernanților din România liberă în apărarea populației românești de peste Carpați, supusă unei intensificări a politicii de oprimare națională.

Străduindu-se să popularizeze marile figuri care au ilustrat zbuciumata istorie a poporului român, socialiștii căutau să scoată în evidență că forța și tăria acestora rezida în legătura lor strînsă cu masele populare, ale căror interese și năzuințe le exprimau în activitatea lor. Într-un moment în care problema țărănească, de exemplu, se ridica cu tot mai mare acuitate în țara noastră, *Contemporanul* evoca atitudinea lui Ștefan ce Mare față de țărănime, subliniind că altele erau raporturile sociale în acele vremuri între cei ce conduceau țara și popor, ceea ce explică și faptul că masele populare, pătrunse de patriotism, s-au ridicat cu hotărîre pentru apărarea independenței țării. Socialiștii subliniau că domnitorul Moldovei a înțeles legătura organică între lupta pentru apărarea țării și ocrotirea țăranilor de abuzurile feudalilor. Revista amintită sublinia că „răzeșii și țăranii au refuzat de a mai merge contra turcilor pînă cînd nu li se va face dreptate", înapoindu-li-se pămînturile de care „boierii îi despuiaseră. Ștefan le-a făgăduit și poporul s-a dus să-și apere moșia lui"[57]. Evocarea figurii lui Ștefan cel Mare, cunoscut apărător al țărănimii împotriva abuzurilor feudale, avea o adîncă rezonanță în inimile și sufletele țăranilor români, care și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, după numeroase tributuri de sînge date pentru făurirea României moderne, erau ținuți de către guvernanți și monarhie într-o stare jalnică.

Și figura luminoasă a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care, plămădit în spiritul generației pașoptiste, și-a închinat întreaga viață emancipării poporului român, a stat în permanență în atenția socialiștilor din țara noastră. În persoana și activitatea acestui domnitor erau exprimate aspirațiile și năzuințele poporului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: realizarea unității naționale de început a statului român modern și înlăturarea stărilor feudale din Principatele Române Unite. Cuza întruchipa în ochii posterității năzuința de a desăvîrși opera începută de el pe toate aceste tărîmuri.

Iată de ce Cuza a fost atît de popular și în rîndurile tuturor socialiștilor români, de pe ambele versante ale Carpaților. Este deosebit de semnificativ faptul că *Voința Poporului*, organ de presă muncitoresc din Transilvania, a publicat în 1904 o poezie intitulată „Hora lui Cuza Vodă", cu mențiunea că aceasta „a rămas ca manuscript la Academia din București, pînă acum nepublicat"[58]. După ce în primele rînduri este redată apariția lui Cuza

---

[56] „Democrația Socială", nr. 3 din 19 ianuarie 1892.

[57] „Contemporanul", an I, p. 259; cf. *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, Editura politică, București, 1964, p. 107—108.

[58] „Voința Poporului" nr. 14 din 25 aprilie 1904.

ca o figură din basmele noastre populare, în versuri înaripate, sînt redate realizările obţinute de poporul român sub acest domnitor, ceea ce l-a făcut să rămînă pe vecie nu numai în istoria ţării, dar şi în inimile urmaşilor:

„Frunză verde pom rodit,
De cînd Cuza s-a domnit,
Pîinile s-au mai dospit,
Orele s-au mai sporit,
Cuza Vodă să trăiască,
Oştile să le mărească,
Pe ciocoi să-i umilească,
Ţară mîndră să croiască,
Pe călugări să spăşească,
Pe clăcaşi să-i dezrobească,
Cu moşii să-i dăruiască"[59].

Asemenea versuri populare erau menite a mobiliza masele muncitoare din Transilvania la o luptă mai hotărîtă pentru eliberarea lor socială şi naţională.

Devotaţi poporului şi crezului lor socialist, reprezentanţii de frunte ai mişcării muncitoreşti din ţara noastră, căutînd să explice obiectivele luptei revoluţionare ale prezentului prin prisma evoluţiei istorice, evocau cu fiecare prilej figura lui Cuza în opoziţie cu cea a reacţionarului rege Carol I, adus pe tronul României de „monstruoasa coaliţie" pentru a-i asigura dominaţia şi a-i apăra interesele.

Cu ocazia aniversării a 50 de ani de la Unirea Principatelor Române presa socialistă din ţara noastră a publicat numeroase articole cu caracter istoric, care scoteau în evidenţă personalitatea lui Al. Ioan Cuza, demonstrînd cu date şi fapte netemeinicia încercărilor acelora care, pentru a face pe plac regelui Carol I, diminuau rolul istoric al domnitorului Cuza în făurirea României moderne. Astfel, M. Gh. Bujor sublinia următoarea constatare: „Cuza reprezintă curentul democratic ... Cuza a devenit un simbol", în timp ce Carol I „reprezenta tocmai contrariul", adică apărarea unor interese reacţionare, politică „care a mers pînă la sălbăticie şi a culminat ... cu măcelurile criminale din anul 1907"[60].

Înarmaţi cu învăţătura socialismului ştiinţific asupra rolului personalităţilor în istorie, socialiştii români argumentau ştiinţific cauzele obiective ale opoziţiei dintre cei doi domnitori, apreciind că: „Antagonismul dintre Cuza şi Carol nu este rezultatul unei uri personale; el este întruchiparea antagonismului a două curente sociale potrivnice"[61]. Mergînd pe această linie, socialiştii demonstrau că personalitatea lui Cuza consta în faptul că a ştiut să exprime în activitatea sa năzuinţele şi doleanţele seculare ale maselor populare, a căror exponent se considera: „Vodă Cuza în comparaţie

[59] Loc. cit.
[60] „România Muncitoare", nr. 73 din 1 februarie 1909.
[61] Loc. cit.

cu Vodă Carol reprezenta democrația, iubirea de popor, priceperea nevoilor maselor populare .... Vodă Cuza contrar lui Vodă Carol a fost cunoscut și iubit de tot poporul"[62]. Astfel, tradițiile istorice democratice de luptă pentru libertate, independență națională și progres social, cît și personalitățile care au ilustrat aceste tradiții, au constituit pentru socialiști un mijloc de însuflețire și trezire a conștiinței patriotice, dar și de mobilizare a forțelor sănătoase ale națiunii la lupta împotriva unor stări de lucruri anacronice, cum era monarhia, care constituia o piedică în calea propășirii țării și poporului român.

Exponenți ai celor mai înaintate forțe politice din societatea românească a vremii, socialiștii militau cu consecvență împotriva formelor învechite de guvernare, pentru un regim democratic, care să asigure condiții optime progresului material și spiritual al poporului român. În lupta lor antimonarhică socialiștii invocau tot învățămintele istoriei, care demonstrau caracterul perimat și parazitar al acestei instituții pentru o societate modernă: „A introduce dar regalitatea în zilele noastre acolo unde nu exista, cum bunăoară s-a făcut la noi, ea se opune curentului, ea nu pricepe curentul timpului"[63]. Analiza trecutului istoric și învățămintele pe care le desprindeau din aceste analize, dădeau socialiștilor români cheia înțelegerii prezentului și a aplicării creatoare a învățăturii marxiste la condițiile țării noastre.

De pe aceste poziții au combătut cu succes instituția monarhiei și pe reprezentantul acesteia în țara noastră, Carol I, care, după afirmația socialiștilor, s-a „urcat pe ruinele tronului democratului Cuza Vodă" și „nesocotește aspirațiile legitime ale poporului român", contribuind „în mod direct și indirect la neizbînzile ce sufăr în lupta pentru emancipare frații noștri de peste Carpați ... ". Concluzia firească ce se desprindea din asemenea analize era chemarea la luptă pentru răsturnarea monarhiei, chemare ce era adresată tuturor acelora care „au știut la 1877—78 pe cîmpiile bulgare să lupte pentru independența țării în speranța unui viitor mai bun", dar care au fost amăgiți și înșelați: „De aceea dar, pioni români de pretutindeni cari ați cucerit tunurile de oțel din care i-au făurit lui coroana cu care se mîndrește, iar vouă lanțul ce vă înjosește, luptați matematicește să reușim a duce la frontiera țării pe acela căruia să-i zicem: Mat rege!"[64].

Punînd un mare accent pe lărgirea drepturilor și libertăților democratice, ca o condiție de bază a înfăptuirii progresului social, resprezentanții de frunte ai mișcării muncitorești din țara noastră au folosit cu pricepere tradițiile glorioase ale înaintașilor, a căror luptă fundamenta istoric legitimitatea aspirațiilor proletariatului. Tradițiile istorice contribuiau la înrădăcinarea convingerii, care de altfel corespundea și adevărului istoric, că lupta proletariatului își avea înfipte adînc rădăcinile sale în trecutul glorios al poporului nostru.

---

[62] Loc. cit. nr. 43 din 3 iunie 1912.
[63] „Drepturile omului", nr. 30 din 8 martie 1885.
[64] „Revoluția Socială", din 10 mai 1898.

Istoria devenea astfel o armă puternică în mîinile socialiştilor pentru ridicarea maselor la înţelegerea misiunii lor în procesul asigurării evoluţiei societăţii româneşti pe noi trepte ale progresului şi civilizaţiei. Aceasta era desigur în primul rînd valabil pentru masa proletariatului român, care prin poziţia sa de clasă în orînduirea capitalistă, avea misiunea istorică de a se elibera pe sine şi odată cu aceasta de a elibera pe toţi oamenii muncii de sub orice exploatare şi asuprire.

Dînd dovadă de înţelegerea misiunii istorice a proletariatului în societatea românească a vremii, socialiştii arătau maselor că acesta era chemat la „cucerirea puterii politice pentru înfăptuirea unei organizaţiuni sociale bazată pe proprietatea comună a mijloacelor de producţie", subliniind în acelaş timp rolul pe care istoria şi învăţămintele sale îl jucau pentru ridicarea conştiinţei de clasă a proletariatului: „Istoria omenirii de pînă acum ne arată că o clasă socială nu poate să ia locul unei alte clase decît atunci cînd ea e conştientă şi organizată. Clasa burgheză pentru a putea înlocui pe cea a nobilimei feudale, a trebuit să se pregătească pentru aceasta dinainte... Clasa muncitoare, clasa apăsată şi stăpînită, nu-şi va putea atinge ţinta decît atunci cînd, organizată şi luminată asupra rolului ei istoric, va duce cu hotărîre lupta contra capitalismului pe propriul ei teren de clasă"[65].

Îmbinînd în mod armonios trecutul glorios al înaintaşilor, de luptă pentru ridicarea continuă a creaţiei materiale şi spirituale a poporului, cu realităţile şi îndeosebi cu cerinţele acestor realităţi ale prezentului, fruntaşii mişcării socialiste se străduiau să facă masele să înţeleagă aceste necesităţi şi să le mobilizeze pentru traducerea lor în practică. Astfel, la începutul secolului al XX-lea, cînd problema organizării proletariatului din ţara noastră, tocmai în vederea acestui scop, constituia una din sarcinile cele mai stringente, socialiştii au căutat să reînvie, drept exemplu, tradiţiile de solidaritate de care a dat dovadă, nu odată, poporul nostru de-a lungul zbuciumatei sale istorii, în momentele grele prin care a trecut. Militînd pentru ca masele muncitoare să urmeze aceste exemple din istorie, socialiştii insuflau maselor optimism şi încredere în viitor. „Deşi în timpurile trecute — scria un articol dintr-un ziar socialist — nu se simţeau atîtea mizerii şi atîtea suferinţe ca în prezent, totuşi însă găsim prin cărţi şi prin arhive vechi cum că bătrînii, părinţii noştrii, se uneau şi se ridicau ca un singur om ori de cîte ori se vedeau nedreptăţiţi şi victoria era a lor"[66]. Roadele unei asemenea agitaţii, desfăşurate pentru consolidarea unităţii de voinţă şi de acţiune a proletariatului din ţara noastră n-au întîrziat să se arate, concretizîndu-se în reorganizarea la 1910 a Partidului Social Democrat din România şi impulsionarea luptei revoluţionare a maselor muncitoare.

Sub conducerea partidului său de clasă, proletariatul român şi-a intensificat lupta, punînd un accent tot mai mare pe lărgirea drepturilor şi libertăţilor democratice ca una din condiţiile importante pentru asigurarea

[65] „România Muncitoare", din 27 aprilie 1908.
[66] „Apărătorul", din 3 iunie 1901.

progresului mai rapid al societății românești. Și în această direcție exemplul înaintașilor venea să demonstreze legitimitatea luptei socialiștilor. Astfel, susținînd cu argumente de ordin istoric necesitatea introducerii votului universal, socialiștii subliniau că acest deziderat își avea rădăcinile adînci încă în perioada de la începuturile capitalismului, în mișcările populare: „Tudor Vladimirescu, în proclamațiunea lui de la 1821, spunea că sfatul obștesc este «lucrul cel mai cu dinadinsul ce se cere de către obștea pămîntului». Cererea lui Tudor Vladimirescu este și a noastră"[67] — se afirma într-un articol din *Convorbiri Sociale*. Socialiștii nu uitau să precizeze că prin aceasta se înțelegea „votul obștesc, » sub care au trăit românii din timpurile cele mai vechi » cum zice Heliade și care e singurul prin care » toate clasele societății, cum zice proclamațiunea de la Islaz, din 1848, vor avea reprezentanți, pentru ca țara să fie condusă de toți fii ei «"[68]. Reînvierea tradițiilor, strămoșești de participare a întregului popor la treburile obștești, în contrast cu situația de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru în care majoritatea poporului era exclusă de la dreptul de vot, avea darul de a întări voința și hotărîrea de luptă a maselor muncitoare pentru a-și impune doleanțele lor legitime de participare la viața politică a țării.

Prezent tot mai viguros pe arena vieții social-politice din toate țările, proletariatul a înscris el însuși glorioase pagini de luptă care au intrat în arsenalul mijloacelor educativ-politice ale socialiștilor de pretutindeni. Și socialiștii români au știut să îmbine armonios, în activitatea lor de trezire și întărire a conștiinței de clasă a oamenilor muncii, tradițiile naționale cu cele internaționale acordînd o atenție deosebită tuturor momentelor care au avut un rol și un răsunet în mișcarea muncitorească de pretutindeni.

Un astfel de exemplu mobilizator, eveniment dătător de energii și încredere în forțele și justețea cauzei sale, a fost pentru proletariatul de pretutindeni Comuna din Paris. Subliniind importanța Comunei, Marx spunea: „Parisul muncitorilor și Comuna lui va fi în veci cinstit ca vestitorul glorios al unei societăți noi. Numele martirilor lui rămîn pe veci săpate în marea inimă a clasei muncitoare"[69]. Această apreciere a fost confirmată pe deplin de desfășurarea ulterioară a evenimentelor, fapt care a îndreptățit pe V. I. Lenin să afirme că marea ridicare a comunarzilor „este cauza revoluției sociale, cauza eliberării politice și economice depline a oamenilor muncii, cauza proletariatului din lumea întreagă. Și în acest sens ea este nemuritoare"[70].

Această importanță a fost sesizată de la bun început și de către socialiștii și proletariatul român, în rîndurile căruia, după cum se știe, Comuna din Paris a avut un larg ecou, înscriindu-se la loc de frunte în cadrul

[67] „Convorbiri Sociale", din ianuarie 1916, pp. 33—35.
[68] Loc. cit.
[69] Marx, K., Engels, Fr., *Opere*, vol. 17, București, Editura politică, 1962, p. 380—381.
[70] Lenin, V. I., *Opere*, vol. 17, E. S. P. L. P., București, 1957, p. 124.

manifestărilor aniversare pe care an de an muncitorii din țara noastră le organizau ca un omagiu adus înaintașilor[71].

Subliniind eroismul proletariatului parizian, socialiștii români se străduiau, pe măsura dezvoltării mișcării socialiste din țara noastră, să facă cunoscută în cercuri tot mai largi esența experienței Comunei, cu toate implicațiile sale pentru ideologia și practica revoluționară a proletariatului. Aceasta era în același timp o cale importantă prin care socialiștii români făceau cunoscute sarcinile imediate, cît și cele de perspectivă, ale mișcării revoluționare din România. Socialiștii apreciau că ziua de 18 martie a însemnat și pentru poporul muncitor din țara noastră „semnalul deșteptării", cum spunea gazeta *Dacia Viitoare*, care, descriind evenimentele ce au avut loc în timpul Comunei, sublinia: „Luînd act de fapt, voim a trage foloase din lecțiunile trecutului, recunoscînd că mișcarea n-a fost zadarnică..."[72].

An de an, cu prilejul aniversărilor organizate, presa socialistă sublinia, sub multiple aspecte, însemnătatea istorică a Comunei, exprimînd în același timp și recunoștința proletariatului român pentru cei „ce pentru prima oară în secolul nostru au ridicat steagul luptelor de clasă..." și au făcut ca ziua de 18 martie să rămînă „neclintită în calendarul partidului muncitorilor", ca o „zi sfîntă în care steagul roșu, semnul de luptă al poporului, a fîlfîit deasupra Parisului, zi care a umplut de nădejde sufletele noastre ..."[73].

Ocupînd un loc de cinste în tradițiile mișcării muncitorești din România, Comuna a devenit, prin exemplul ei, un argument pentru socialiștii români, permanent și de prestigiu, care întărea încrederea oamenilor muncii în justețea și motivarea istorică a acțiunilor organizate de mișcarea socialistă. Cu ocazia aniversării a 40 de ani a Comunei, *România Muncitoare*, publicînd un amplu articol, a subliniat de la început că „... gîndul proletariatului se întoarce mereu și mereu spre glorioasele timpuri ale primei republici muncitorești ce a fost Comuna, care a realizat pentru un moment idealul social pe care-l urmărește"[74].

Proletariatul din țara noastră, care-și reorganizase partidul său politic și se afirma cu tot mai mare vigoare pe arena politică a țării, a înțeles mereu mai profund sensul și învățămintele Comunei pentru propria sa luptă de eliberare. Fără a renunța, ci dimpotrivă subliniind cu date și fapte eroismul comunarzilor, socialiștii scoteau tot mai mult în evidență experiența Comunei pentru practica revoluționară a proletariatului de pretutindeni: „Poporul a fost liber, neatîrnat, stăpîn pe destinele sale și neuitat va rămîne pe veci chipul cum a știut el să organizeze viața și afacerile republicei rămase în mîinile sale. Neuitate vor rămîne figurile de

[71] Vezi: Cristea, Gh., *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în România (1871—1944)*, în „Studii", anul XV (1961). nr. 3, pp. 659—685.; Idem, *România și Comuna din Paris*, în „Studii", tom 24, nr. 2 din 1971, pp. 207—220.

[72] „Dacia Viitoare", nr. 4 din 15 martie 1883.

[73] „Munca", din 3 martie 1891.

[74] „România Muncitoare", din 6 martie 1911.

lucrători, măreţe prin devotamentul şi cinstea lor, în mîinile cărora au fost predate serviciile publice şi care au rămas ca exemple în istoria omenirii. Neuitată epocă de fericire şi moralitate ce a fost Comuna, licărirea trecătoare a marei şi luminoasei epoci către care ţinteşte azi proletariatul mondial socialist"[75].

Subliniind legătura indisolubilă între idealurile comunarzilor şi cele ale proletariatului de pretutindeni, socialiştii români scoteau în evidenţă necesitatea de a continua opera începută de către comunarzi. Arătînd că prin comemorarea evenimentului istoric din secolul trecut, socialiştii români aduc „luptătorilor din 1871, astăzi şi în toţi anii, alături de proletariatul socialist din întreaga lume, prinosul de recunoştinţă şi admiraţiune", Călin Ottoi scria: „Dar din luptele şi căderile sale trecute proletariatul soarbe puteri pentru cele viitoare. Chipul cel mai strălucit prin care a ştiut clasa muncitoare să cinstească memoria luptătorilor căzuţi întru apărarea republicei proletare din 1871 este acela de a continua opera începută de dînşii. Mănunchiul mic de luptători pentru libertate din 1871 a devenit măreaţa Internaţională socialistă de astăzi şi idealul ... numai pentru un moment realizat al comunarzilor, a devenit ţelul luminos şi clar către care se îndreaptă astăzi hotărîtă şi sigură măreaţa falangă socialistă, care numără milioane, zeci de milioane de proletari"[76]. Urmărind astfel să trezească la generaţiile tinere mîndrie şi respect faţă de trecutul de luptă al clasei muncitoare, faţă de capacităţile sale creatoare, nu numai ca producători de bunuri materiale, dar şi de organizare şi conducere a societăţii — manifestate plenar în timpul Comunei —, socialiştii contribuiau la formarea unor convingeri şi dorinţe ferme în rîndul noilor generaţii de a duce mai departe aceste tradiţii.

Conştient, prin însuşirea învăţăturii marxiste, de rolul său istoric, proletariatul era în aceeaşi măsură conştient de importanţa şi rolul pe care l-au jucat întemeietorii acestei învăţături pentru destinele clasei muncitoare din toate ţările. „Viaţa şi opera lui Marx — scria *Lumea Nouă* — este un criteriu în mersul dezvoltării omenirei, criteriu de conştiinţă şi de neconştiinţă al acestui mers"[77]. Apreciind personalitatea lui Marx, un ziar socialist din Arad, făcînd cunoscută atît activitatea teoretică, cît şi cea practică revoluţionară, ajungea la concluzia că sarcina proletariatului de pretutindeni era de a-şi însuşi opera lui Marx, spunînd că „el a pus bazele marelui edificiu socialist şi noi să continuăm construirea sa". Concluzionînd, gazeta considera că prin aceasta „*Marx va trăi şi după moartea sa*"[78].

În aprecierea rolului istoric al întemeietorilor socialismului ştiinţific pentru destinele omenirii, socialiştii porneau de la însăşi concepţia marxistă asupra rolului personalităţii în istorie. Astfel, unul din articolele închinate lui Friedrich Engels sublinia interdependenţa între studiul şi cunoaş-

[75] Loc. cit.
[76] Loc. cit.
[77] „Lumea Nouă", din 21 noembrie 1894.
[78] „A Munka Öre", din 25 martie 1893.

terea legilor obiective ale dezvoltării istorice şi forţa de manifestare a unei personalităţi: ,,Noi spunem că schimbările se întîmplă independent de voinţa, nu însă şi de acţiunea personalităţilor. Ceeace voieşte cineva cînd lucrează nu influenţează asupra evoluţiei istorice, ci numai faptul că lucrează. Dacă însă voinţa unei personalităţi decurge din studiul adînc al legilor care domină schimbările istorice, atunci această voinţă, coincizînd cu chiar mersul de fapt al lucrurilor, va putea să aibă o influenţă însemnată asupra scimbărilor sociale"[79]. O asemenea personalitate a fost Marx şi Engels şi de aceea, considerau socialiştii români încă de la sfîrşitul secolului trecut, că opera lor va fi un îndreptar preţios în tot decursul activităţii mişcării muncitoreşti din orice ţară.

Conştienţi că la baza învăţăturii marxiste stătea studiul atent, ştiinţific al evoluţiei societăţii de-a lungul istoriei omenirii, cît şi tot ceeace mintea omenească a cucerit pînă la Marx şi Engels, socialiştii români căutau să orienteze întreaga lor activitate revoluţionară pe baza acestei învăţături şi a studiului realităţii româneşti. Într-un articol intitulat ,,Programul nostru", se sublinia că la baza acestuia stătea ,,concepţia materialistă a istoriei, care va rămîne în veci legată de nemuritoarele nume ale lui Marx şi Engels. Dacă este adevărat că » nu sînt vremurile sub cîrma omului —spre a întrebuinţa graiul lui Miron Costin —, ci bietul om sub cîrma vremii«, trebuie să se precizeze însă ce se înţelege prin cuvîntul «vremi ». Ei bine, Marx şi Engels sînt cei care au demonstrat că aceea forţă obiectivă care diriguieşte voinţa «bietului om» este modul de producţiune, este, în termeni mai generali, evoluţia economică"[80].

În cadrul vastei activităţi de popularizare a vieţii şi operelor întemeietorilor socialismului ştiinţific, fruntaşii mişcării muncitoreşti din România au acordat de la început o deosebită atenţie sublinierii faptului că opera lui Marx şi Engels reprezenta rezultatul cercetărilor atente şi profunde a realităţii din vremea lor, ceea ce însemna că socialiştii români înţelegeau caracterul istoric evolutiv al acestei învăţături pe măsura dezvoltării societăţii şi a mişcării muncitoreşti. Într-un articol închinat lui Marx, fruntaşul socialist O. Călin combătea afirmaţia tendenţioasă că ,,prin laudele" pe care le aduce proletariatul luptătorilor săi de frunte s-ar face chipurile ,,un cult al persoanelor" şi susţinerea că mişcarea socialistă de pretutindeni vedea în persoana întemeietorilor socialismului ştiinţific ,,oameni", dar care aveau meritul că ,,cei dintîi au avut curajul să ia steagul dreptăţii şi libertăţii în mînă şi să formeze avangarda proletariatului". Autorul sublinia că mişcarea socialistă ,,ştie că oamenii şi ideile pe care ei le reprezintă nu sînt ceva izolat de timp, ci rod al unei anumite epoci sociale, şi, admirînd deci pe un om, ea admiră modul cum a ştiut el să pătrundă şi să se identifice cu timpul în care a trăit şi cum a ştiut să devie purtătorul şi realizatorul acelei idei"[81]. Ori, după cum sublinia autorul articolului, o asemenea caracterizare nu i se potrivea mai bine nici unui luptător al

[79] ,,Lumina" nr. 3 din septembrie 1895.
[80] ,,Viitorul Social", din august 1907, p. 1—7.
[81] ,,România Muncitoare", din 2—3 martie 1908.

proletariatului decît lui Marx, în persoana căruia „s-a îmbinat toată viața și ideile unei epoci — societatea capitalistă ; el se contopește cu aspirațiile și idealul unei clase — proletariatul ; el a știut să unifice această clasă într-o forță unitară, care să lupte pentru realizarea acestui ideal"[82].

Același lucru se sublinia și despre Engels. În necrologul, prezentat în numărul de doliu dedicat de gazeta socialistă *Lumina* morții lui Engels, se spunea: „A descrie viața lui Engels înseamnă a face istoricul tuturor mișcărilor social-democrate"[83]. Era astfel exprimată conștiința socialiștilor români că între viața și opera creatorilor socialismului științific și mișcarea muncitorească de pretutindeni exista o legătură indestructibilă.

Exprimînd această conștiință, socialiștii afirmau, cu ocazia comemorării în 1908 a unui sfert de veac de la moartea lui Marx, că proletariatul român aducînd „memoriei sale prinosul de recunoștință și admirație" reamintește în același timp „viața și faptele marelui său apostol", cu scopul de „a le face cunoscute la cît mai mulți spre a servi de «încurajare luptătorilor bătrîni și de pildă celor tineri »"[84]. Pe această cale, viața și opera lui Marx și Engels, care reprezentau o sinteză și un rod al efortului uman de cunoaștere, trebuiau să devină un bun al proletariatului de pretutindeni, iar însușirea creatoare a acestei învățături, un îndreptar în lupta pentru dezrobirea de sub orice fel de exploatare și asuprire.

Studiul vieții și operei marilor personalități care au ilustrat mișcarea socialistă internațională era împletit de către fruntașii socialiști români cu studiul dezvoltării și evoluției mișcării proletare din țara noastră. Concluziile pe care le desprindeau din astfel de analize veneau în sprijinul activității de popularizare a învățăturii marxiste și de lărgire în același timp a bazei de masă a mișcării socialiste prin atragerea în mișcare a unor pături tot mai largi de muncitori conștienți. În același timp însă se întărea și încrederea maselor în trăinicia ideilor și a mișcării socialiste în ciuda tuturor vitregiilor la care acestea erau condamnate de politica oprimatoare a claselor dominante.

Pornind de la învățămintele istoriei, care arătau că în orice epocă „clasele stăpînitoare au căutat să sugrume orice încercare de ridicare a poporului asuprit", un articol scris de O. Călin cu titlul „Socialismul nu piere" arăta că și în capitalism ideile socialiste întîmpină aceeași opoziție dușmănoasă din partea claselor dominante : „Înspăimîntate de întinderea socialismului — stafia care amenință dominațiunea lor ele au încercat să-l distrugă de la început. Totdeauna și pretutindeni însă încercările lor au rămas zadarnice. Istoria socialismului ne povestește la fiecare pagină a sa că reacționarismul brutal și sîngeros al stăpînitorilor a fost în stare cel mult să potolească, pentru un moment, focul aprins al luptei, niciodată să nimicească pentru totdeauna energia și hotărîrea masei"[85]. Justețea aprecierii era demonstrată de însăși evoluția mișcării socialiste din țara noastră.

---

[82] Loc. cit.
[83] „Lumina", Supliment, nr. 26, an II, nr. 5 din septembrie 1895.
[84] „Lupta", din 26 aprilie 1908.
[85] „Vrem Legalitate", din 6 februarie 1908.

Pornind de la acest fapt, I. C. Frimu, în articolul ,,O ochire asupra vechii mişcări socialiste din România", după ce face istoricul mişcării, trecînd în revistă momentele şi evenimentele mai semnificative, trăgea următoarea concluzie : ,,Ideile nu mor şi nici nu pot fi impiedicate în mersul lor. Întocmai ca şi cursul unei ape căreia i se pun în cale diguri şi stavile, ea le îneacă sau rupe, tot asemenea ideea socialistă n-a putut fi oprită nici prin puterea forţei armate, nici prin calomnii şi nici prin ani de închisoare. Ea îşi urmează drumul înainte pînă la transformarea societăţii de astăzi în cea socialistă"[86]. Socialiştii români subliniau caracterul obiectiv transformator al ideilor socialiste şi rolul lor mobilizator, ca şi mersul mereu ascendent al mişcării socialiste purtătoarea acestor idei şi a progresului societăţii spre un stadiu superior de dezvoltare.

În acţiunea de îmbărbătare şi de mobilizare a maselor la lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii româneşti, fruntaşii mişcării socialiste făceau apel nu numai la trecutul istoric îndepărtat, dar şi la evenimentele istorice contemporane lor, evenimente care s-au impus prin semnificaţia lor deosebită. Astfel a fost răscoala ţărănească din 1907, eveniment care a dominat istoria ţării noastre în primul deceniu al secolului al XX-lea.

Comemorarea răscoalelor ţărăneşti a constituit an de an un prilej de mobilizare a maselor muncitoare la lupta împotriva guvernanţilor şi a politicii lor reacţionare, pentru drepturi şi libertăţi democratice. ,,Oricît de cumplit ar fi trecutul — spunea un articol comemorativ închinat răscoalei şi intitulat *Martie 1907* — nu ne vom aminti din acest trecut decît ceeace este strict necesar ca să pregătim viitorul ... Ne vom aminti sîngele vărsat, sîngele semănat în ţarinele altora şi amintindu-ne gestul simplu şi larg cu care ţăranii ştiau să şi-l semene, vom aştepta cu încredere recolta răzbunătoare a zilelor de mîine să aşteptăm şi să pregătim ziua aceea"[87].

În opoziţie cu strădania guvernanţilor de a arunca vălul uitării peste jertfele celor 11.000 de ţărani căzuţi în 1907, fruntaşii socialişti, proletariatul întreg, s-au străduit, aşa cum scria gazeta socialistă transilvăneană *Adevărul*, ca întreg poporul român să păstreze veşnic ,,memoria martirilor picaţi jertfă în urma răzbunării călăilor guvernanţi români"[88].

Caracterul viu, mobilizator al amintirii epopeii sîngeroase a răscoalelor ţărăneşti este ilustrat deosebit de concludent de apariţia în martie 1910 a revistei *Facla*. În editorialul program al acestei publicaţii se afirma deschis legătura între apariţia revistei şi evenimentele din 1907 : ,,Nu-i o simplă împrejurare faptul că revista aceasta apare în ziua de aniversare a răscoalelor din 1907... Am ales intenţionat acest moment şi această aniversare ... Cei vechi îşi transmiteau din mînă în mînă, din generaţie în generaţie focul sacru. Ca şi dînşii, în ziua celei de a treia aniversări a marii răscoale ţărăneşti, la ultimele răsfrîngeri ale incendiilor din primăvara anului 1907 aprin-

[86] ,,Calendarul Muncii", 1916, p. 44—49.
[87] ,,Viaţa Socială", din martie 1907, p. 81—82.
[88] ,,Adevărul", nr. 4 din 17 aprilie 1909.

dem «Facla» aceasta. Fie ca în drumul pe care și-l croiește în lume, raza ei să lumineze, focul ei să încălzească, flacăra ei să ardă fără părtinire și fără cruțare"[89].

Acest eveniment istoric a fost pentru socialiști un prilej de învățăminte concrete, eficiente, care să-i facă să intuiască marele comandament al înfăptuirii alianței muncitorești — țărănești, ca factor esențial în asigurarea victoriei aspirațiilor de progres ale societății românești. Pornind de la punctul de vedere că asupra unui eveniment de însemnătatea răscoalelor țărănești din 1907 „opinia publică ar trebui să revină mereu asupra lui, să-l discute și să scoată învățăminte pentru viitor", un manifest din 1913 al Partidului Social Democrat din România, înfierînd sîngeroasa represiune a guvernanților și omagiind memoria țăranilor căzuți, exprima în același timp și „sentimentul de solidaritate al muncitorimii de la orașe către toată muncitorimea de la sate"[90]. Dezvăluind situația grea în care se afla țărănimea, P.S.D.R. milita pentru o strînsă alianță între proletariat și țărănime în vederea consolidării rezistenței și luptei comune împotriva guvernanților și a politicii acestora de oprimare și exploatare, care se intensifica tot mai mult.

Studierea trecutului glorios de luptă al poporului român, cît și al altor popoare, a devenit pentru socialiști un factor generator de energie și avînt și, prin intermediul lor, pentru masele muncitoare și în primul rînd pentru proletariat, chemat să asigure calea spre descătușarea poporului de orice asuprire și exploatare. Este semnificativ în acest sens un articol al fruntașului socialist M. Gh. Bujor, intitulat „Martie, luna revoluțiilor"[91], care aruncă o privire retrospectivă asupra principalelor momente care jalonează istoria modernă națională și europeană: revoluția de la 1848, Comuna din Paris din 1871 și răscoalele țărănești din 1907. Constatînd din această retrospectivă istorică faptul că „martie a ajuns o *lună de luptă*, de aducere aminte a evenimentelor și oamenilor care s-au jertfit pentru cauza mare a dezrobirii proletariatului și omenirii", autorul se oprește îndeosebi asupra unui fenomen caracteristic istoriei moderne și anume creșterea rolului maselor muncitoare în înfăptuirea momentelor revoluționare cheie ale epocii. Concluzia desprinsă era aceea că proletariatul „devine un factor tot mai *activ* și mai *conștient* în prefacerile sociale și vechea luptă pentru descătușarea omenirii ..." și de aici necesitatea studierii de către socialiști a trecutului de luptă al popoarelor pentru înțelegerea dinamicii forțelor sociale, căci: „Revoluțiile trecute au avut și în această privință un rol important. Ele au creat pentru proletariatul internațional, unul și nedespărțit, o *tradiție revoluționară*, dătătoare de energie și avînt. Ele au trezit masele și le-au deprins mintal cu ideia de luptă și de sacrificiu. Ele sînt un ferment revoluționar, pe care nici o represiune și nici o rigoare nu-l mai poate stîrpi din societate. Aceste mișcări revoluționare aștern

[89] „Facla", din 13 martie 1910.
[90] „România Muncitoare", din 10 martie 1913.
[91] „Convorbiri Sociale", din 1 martie 1916, p. 121—126.

şi netezesc drumul Revoluţiei Sociale"[92]. Tradiţiile istorice erau astfel înţelese de socialişti ca un important mijloc de a forma şi întări în rîndurile maselor conştiinţa de luptători ai marei armate proletare.

Popularizarea momentelor mai importante din istoria poporului român sau a altor popoare reprezenta un mijloc deosebit de instructiv şi în acelaşi timp de promovare de către socialişti a unor valori naţionale şi umane neglijate de istoriografia oficială a burgheziei, dar care pentru mase reprezentau un stimulent în lupta pentru libertate socială şi naţională, pentru democraţie şi progres. Astfel, după izbucnirea primului război mondial, socialiştii români făceau apel în propaganda lor antirăzboinică la „învăţămintele istoriei", pentru a demonstra că războaiele nu au adus decît dezastru popoarelor şi în acest sens, spuneau ei, era concludent exemplul popoarelor antice care „şi-au pierdut independenţa şi glorioasa şi strălucita lor civilizaţie, originală şi vie, au putut să fie nimicite... în primul rînd din cauza nenumăratelor războaie de care e plină istoria antică, războaie care au stors vlaga şi au oprit progresul societăţilor străvechi"[93] Analizînd cauzele reale ale primului război mondial şi situaţia statelor mici, socialiştii români, care ştim că s-au situat în aripa de stînga a Internaţionalei a II-a în problema războiului, au militat pentru păstrarea de către România a neutralităţii în conflagraţia imperialistă. Ei au ajuns la concluzia că: „România, care are în faţa ei... învăţămîntul zbuciumatei sale istorii, nu poate urma o altă cale"[94].

Asemenea poziţii principiale nu aveau însă nimic a face cu o poziţie nepatriotică, aşa cum căutau să speculeze clasele dominante. atitudinea socialiştilor. Dimpotrivă, apreciind că existau şi războaie juste, fie de eliberare naţională fie de apărare a patriei împotriva cotropitorilor străini, socialiştii, masele populare n-au pregetat să-şi verse cu abnegaţie sîngele pentru a alunga pe cotropitorii germani, înscriind pe răbojul istoriei filele de neuitat ale bătăliilor de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz.

Păstrători ai glorioaselor tradiţii de luptă ale înaintaşilor şi purtători în acelaşi timp a celor mai avansate idei ale epocii lor, socialiştii au înţeles şi necesitatea istorică obiectivă a desăvîrşirii unităţii naţionale de stat a poporului român. În această luptă, cu adînci rădăcini în istoria poporului nostru, socialiştii s-au situat pe cele mai înaintate poziţii, militînd pentru o formă de stat democratică. Analizînd poziţia socialiştilor români la Alba Iulia şi vorbind în cunoştinţă de cauză ca participant direct la această acţiune, poetul Emil Isac arăta că reprezentanţii muncitorimii se situau pe poziţia recunoscută că „socialismul este duşmanul oricărui trecut istoric care nu asigură în întregime libertatea popoarelor..."; ori poporul român din Transilvania „nu-şi avea nici cele mai elementare drepturi politice... ; cultura i-a fost supusă capriciilor diferitelor guverne, progresul economic i-a fost imposibil, progresul social nu i-a fost asigurat ... Poporul român a trăit viaţa de sclavie şi a fost înşelat şi sub Horea, şi în

[92] Loc. cit.
[93] „Der Weker", din 17 octombrie 1915.
[94] „Convorbiri Sociale", din 1 ianuarie 1916.

1848 și în 1868...". Pe atare considerente istorice, de data aceasta în sens pozitiv, nefiind vorba de a justifica perpetuarea unei nedreptăți istorice, întreg poporul, spunea în continuare autorul, toți românii „socialiștii și naționaliștii*, vrem unirea tuturor elementelor românești, căci numai astfel sîntem asigurați că putem trăi viața unui popor civilizat și numai astfel ne este posibil ca, însfîrșit, toată energia noastră să nu fie jertfită în lupta de rezistență, ci ca energia aceasta să poată fi folosită pentru progresul cultural, social și economic. Independența noastră este o condiție sine qua non a viitorului nostru și independența nu ne poate fi asigurată decît dacă nu vor mai exista provincii românești, ci dacă toată românimea va trăi o singură viață de stat. Asta-i argumentul suprem pentru care socialismul român s-a declarat la Alba Iulia pentru idealul unirii tuturor românilor"[95]. Socialiștii români au știut astfel să desprindă din analiza istorică legile generale care acționau în societate și, pe această bază, au înțeles că unitatea de stat, libertatea și independența poporului român, și a oricărui alt popor, reprezintă condiții necesare unei dezvoltări firești.

Devenind treptat conștient prin însușirea învățăturii marxiste, de rolul său istoric, proletariatul devenea în aceeași măsură conștient și de importanța cunoașterii istoriei pentru înțelegerea procesului de dezvoltare a societății românești , în care era chemat să joace un rol tot mai important pe măsura acestei dezvoltări.

Iată dece, în tot decursul activității lor, de la primii pași de afirmare a proletariatului pe arena vieții social-politice a țării și pînă la maturizarea sa și la crearea Partidului Comunist Român, care va ridica pe noi culmi mișcarea muncitorească și va duce poporul muncitor la victorie, pentru fruntașii socialiști și comuniști istoria reprezenta nu numai un izvor de cunoștințe despre trecutul omenirii și al propriului lor popor, dar și un izvor de învățăminte concrete și eficiente pentru lupta lor revoluționară.

În atenția socialiștilor au stat cu precădere evenimente istorice cu caracter social-politic, momente importante ale luptei de eliberare socială și națională, viața și opera personalităților care au ilustrat această luptă, în general toate acele evenimente și momente istorice din experiența cărora se puteau trage concluzii și învățăminte pentru educația revoluționară a maselor. Prin aceasta tradițiile istorice progresiste au fost un redutabil instrument de antrenare a maselor muncitoare și în primul rînd a proletariatului în lupta pentru atingerea obiectivelor pe care și le-a propus, într-un moment sau altul, societatea românească, pentru asigurarea progresului general uman.

Tradițiile istorice constituiau astfel temeiuri științifice de înțelegere a prezentului, întărind încrederea maselor în justețea liniei politice promovate de mișcarea socialistă, de partidul clasei muncitoare, care acționau în spiritul cerințelor vieții social-politice și răspundeau astfel unor comandamente istorice. Aceasta și era, dealtfel, finalitatea socială pe care o urmă-

* Se referă la conducătorii Partidului Național Român, nu are nimic de a face cu noțiunea de „naționalism".

[95] „Adevărul" din 23 decembrie 1918 st.v. 5 ianuarie 1919 st.n.

reau fruntaşii mişcării muncitoreşti prin cultivarea tradiţiilor istorice revoluţionare ale poporului nostru ca şi ale altor popoare.

Istoria era însă pentru socialişti nu numai o călăuză a vieţii, un izvor de inspiraţie şi înţelepciune, cum o considerau învăţaţii antici, ci şi un mijloc de descifrare a viitorului poporului muncitor, extrăgînd din acest trecut istoric tot ce le putea fi necesar înţelegerii mai profunde a sensului dezvoltării societăţii. Istoria devenea astfel pentru proletariat un mijloc de a se orienta în viaţa socială în mijlocul căreia trăiau şi îşi desfăşurau activitatea şi a cărei cunoaştere nu se mai făcea numai pe baza contactului spontan, ci şi pe un temei mai profund, un temei s-ar putea spune ştiinţific, dacă ne gîndim că socialiştii şi mai apoi comuniştii interpretau fenomenele sociale de pe poziţiile materialismului istoric.

Străduindu-se să dea tradiţiilor istorice adevărata lor forţă mobilizatoare, transformatoare şi de formare a conştiinţelor prin imprimarea unui spirit militant, ancorat organic în contemporaneitate, socialiştii au făcut din trecutul istoric o armă care genera noi energii de luptă în vederea transformării revoluţionare a societăţii româneşti.

Toate mijloacele folosite de fruntaşii mişcării muncitoreşti pentru a face cunoscute glorioasele tradiţii istorice ale poporului nostru, de la propaganda scrisă şi orală pînă la organizarea unor adevărate universităţi populare, muncitoreşti —, aveau drept scop formarea şi dezvoltarea în rîndurile unor largi pături populare a sentimentului de mîndrie şi respect faţă de trecutul de luptă al înaintaşilor, faţă de capacităţile creatoare ale producătorilor de bunuri materiale şi spirituale din societatea românească, pentru a forma convingeri şi dorinţe ferme de a duce mai departe aceste tradiţii glorioase.

Tradiţiile istorice revoluţionare care reprezentau o uriaşă colecţie de experienţă umană, odată cunoscută această experienţă prin popularizarea trecutului istoric, nu putea să nu contribuie la formarea unor luptători activi pentru înfăptuirea idealurilor pentru care s-au jertfit atîtea şi atîtea generaţii de înaintaşi fără a le putea însă duce pînă la capăt.

Făcînd cunoscut trecutul istoric, străbătut veacuri de-a rîndul de puternice lupte sociale şi naţionale îndreptate împotriva exploatării şi asupririi de orice fel, socialiştii contribuiau la sădirea adînc în conştiinţa proletariatului, a maselor populare, a dorinţei şi voinţei de libertate şi dreptate, a urei împotriva a tot ceeace ameninţa sau stătea în calea acestor năzuinţe. Prin aceasta socialiştii şi-au manifestat patriotismul lor fierbinte, dragostea de acest popor şi această ţară.

Prin intermediul socialiştilor, tradiţiile istorice revoluţionare ale poporului nostru, a cărui istorie a fost deosebit de zbuciumată, au constituit un mijloc de însufleţire, de înaripare a luptei celor asupriţi împotriva asupritorilor, ajutînd masele muncitoare să tragă concluzia firească, că adevăratul făuritor al istoriei este poporul însuşi.

IOAN CICALĂ

REVOLUTIONÄRE GESCHICHTLICHE TRADITION – MOBILISATORISCHER FAKTOR IM KAMPFE DES PROLETARIATS AUS RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Das Studium der Vergangenheit des Volkskampfes zwecks besserer Kenntnis der Gegenwart und zugleich der Übernahme und Entwicklung des in diesem Kampfe erworbenen Ideengutes – gemäss des Moments und der gegebenen geschichtlichen Bedingungen – war und ist für das rumänische Proletariat und seine Klassenpartei eine dauernde Beschäftigung seit seinem ersten Auftritt in das politische Leben des Landes.

Durch die Verehrung des legendären Eroismus unserer Vorfahren und durch die Wachrufung der grossen Denker und Schaffer materieller und geistiger Werte, der Revolutionären welche ihr ganzes Leben in den Dienste der Freiheit und der Unabhängigkeit und des Wohlergehens der rumänischen Nation gesetzt haben, trachteten die sozialistischen Anführer den Bestreben für den Fortschritt der rumänischen Gesellschaft nachzukommen.

Auf diese Art werden die geschichtlichen Traditionen ein Kampfmittel des rumänischen Proletariats für die Durchführung der gerechtfertigten Bestreben unseres Volkes für die Freiheit, nationaler Unabhängigkeit, gesellschaftlichen Fortschrittes und Zivilisation.

Diese Traditionen werden von der R. K. P. übernommen und auf eine höhere Stufe gehoben.

LUPTA REVOLUȚIONARĂ ȘI NAȚIONALĂ ÎMPOTRIVA OCUPAȚIEI HORTHYSTE, PENTRU REÎNCADRAREA NORDULUI TRANSILVANIEI ÎN HOTARELE ROMÂNIEI

Noua ,,ordine horthystă'' instaurată în nordul Transilvaniei pe vîrfuri de baionete, legi militare, rechiziții, restricții alimentare, șomaj, asuprire națională, șovinism, aţîţare la război, arestări, concentrări și deportări etc., a pricinuit maselor muncitoare românești, maghiare și de alte naționalități din această parte a țării, o viață grea, istovitoare, nesigură, plină de privațiuni și necazuri.

În zilele de după dictatul de la Viena priveliștea nordului Transilvaniei era deosebit de tristă, Puhoaie de refugiați cu sufletele îndurerate umpleau drumurile. Neomenescul mecanism al refugiului a generat infinite dureri și amărăciuni. El a continuat în tot timpul celor patru ani de ocupație horthystă. Pînă la 1 septembrie 1944 au fost înregistrați oficial 217.942 de români care au fost nevoiți să-și abandoneze căminul și averea în nordul Transilvaniei pentru a trece în România[1]. La acest număr trebuie adăugat cel al refugiaților care n-au trecut pe la controlul și fișierul central, cifrați la aproximativ 60—70.000, ceea ce dă un total de 280—290.000 de refugiați[2]. În aceeași perioadă conform statisticilor ungare, din România au trecut în nordul Transilvaniei cca. 60.000 de maghiari[3].

Începînd cu 5 septembrie 1940, pe măsură ce armata și administrația românească se retrăgea conform etapelor planificate, pe teritoriul nordului Transilvaniei a fost instaurată administrația militară horthystă, care a adus cu sine justiția statarială, organele de siguranță, aparatul polițienesc horthyst și alte organe de represiune. Armata horthystă împreună cu organizațiile naționaliste și paramilitare care o însoțeau : ,,Rongyosgárda'' (Garda zdrențăroșilor), ,,Nemzetörség'' (Garda națională), ,,Tüzharcosok'' (Luptătorii din liniile de foc.), ,,Levente'' (Premilitari) etc., ,,au săvîrșit crime, violuri, devastări și maltratări, pentru a distruge cît mai mulți români și a teroriza pe cei rămași, spre a-i determina să plece în România''[4]. În ziua de 9 septembrie 1940 în măcelul săvîrșit de sol-

---

[1] Arhiva M. A. N., fond ,,Conferința de pace de la Paris'', anul 1946, vol. 108.

[2] ,,Nord-Vestul'', Timișoara, februarie 1944.

[3] Csatári Dániel, *Forgó-szélben (Magyar-román viszony)*, [În vîltoare. Relații maghiaro-române], *1940—1945*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, p. 140.

[4] Arhiva M. A. N., loc. cit.

dații horthyști în comuna Trăsnea (jud. Sălaj) au fost maltratate, apoi asasinate 81 de persoane. În noaptea de 13/14 septembrie 1940 au fost măcelărite 159 de persoane din comuna Ip (jud. Sălaj), aproape toți locuitorii români ai comunei. Au scăpat de măcel cîteva persoane care au reușit să se ascundă sau nu erau acasă.

Concomitent cu masacrele în grup și individuale, regimul horthyst a trecut la drastice măsuri de expulzări a românilor, îndeosebi a celor considerați a fi ,,primejdioși'' pentru statul maghiar horthyst, sau a celor care prin atitudinea lor fățișă își manifestaseră aversiunea față de noul regim. Unele expulzări în masă au fost efectuate și cu scopul de a intimida și a ,,liniști'' masele muncitoare românești. Totalul acestor expulzări se cifrează la peste 10.000 suflete. Expulzările individuale executate în 1940 s-au practicat pînă în 1943 și ele însumează mii de cazuri[5].

Regimul horthyst a debutat pe plan economic prin promovarea, încă din primele zile ale ocupației, a unei politici de exploatare colonială în nordul Transilvaniei, cu scopul de a-i jefui în mod barbar bogățiile binecunoscute: cereale, alimente, sare, lemne, minereuri neferoase, produse animale etc. S-a introdus sistemul rechiziționării produselor cerealiere și animale, și cel al cartelelor, ceea ce a dus la înrăutățirea aprovizionării populației cu alimente, îmbrăcăminte și încălțăminte, la creșterea vertiginoasă a prețurilor ca urmare a inflației și speculei, la scumpirea enormă a pieții.

Întreprinderile au fost militarizate, s-au introdus metode fasciste de terorizare și intimidare a muncitorilor: legarea la stîlp, bătaia cu fierul scurt, carcerele. A fost introdusă ziua de muncă de 10—12 ore, apoi chiar de 16 ore. Regimul horthyst a numit în fiecare întreprindere comisari militari.

,,Regimul care a pătruns în nordul Transilvaniei în urma armatei, a adus cu el nu numai metode noi, fasciste, dar și vechea exploatare feudală. Grofii maghiari reîntorși au început să-și reia pămînturile împărțite țăranilor români și maghiari odată cu reforma agrară din 1923. A fost interzisă circulația bunurilor stabile (pămînt, casă etc.), interzise majoritatea băncilor românești[6].

Pe plan politic și social, regimul horthyst a introdus un regim feroce, tocmai pentru a înăbuși încă în față orice încercare de exprimare a nemulțumirii maselor populare. Regimul ocupant horthyst a creat în nordul Transilvaniei, o situație gravă din punct de vedere național, populația românească majoritară fiind supusă unei oprimări sistematice și conștiente.

Pe plan economic și social oprimarea națională s-a făcut simțită prin: rechizițiile efectuate cu preponderență la familiile românești, restricțiile pentru cultivarea forțată a cerealelor și furajelor, neajutorarea cu alimente a ținuturilor muntoase, cu populație majoritar românească, discriminări naționale la împărțirea alimentelor, recuperarea de către grofi și mari pro-

[5] Szenczei László, *Magyar-román kérdés* [Problema maghiaro-română], Officina, (1946), p. 161.

[6] Op. cit., p. 162.

prietari a pămînturilor primite de țărani prin reforma agrară din 1923, interzicerea eliberării pentru români a autorizațiilor industriale și comerciale, precum și discriminările în eliberarea autorizațiilor de funcționare pentru medici, advocați, funcționari români, problema pensiilor și pensionarilor români, concedierea în masă a muncitorilor și funcționarilor români, interzicerea funcționării majorității băncilor românești, împiedicarea prin fel de fel de metode a activității cooperativelor etc.

Pe plan cultural, național, confesional oprimarea s-a manifestat prin desființarea aproape totală a rețelei de cultură publică (școli elementare, medii, profesionale, superioare românești, așezăminte culturale), prin suprimarea dreptului bisericii de a susține școli elementare, prin suprimarea tuturor publicațiilor, periodicelor, tipăriturilor (înafara celor oficiale, autorizate de statul horthyst), interzicerea asociațiilor și societăților culturale ș.a.m.d.

Pe plan politic, național horthysmul a aplicat un regim de oprimare feroce exprimat prin numeroase arestări, condamnări, expulzări, măsuri de intimidare și exterminare (bătăi, schingiuiri, crime), internări în lagăre, concentrări în detașamentele de muncă forțată etc., toate acestea în contextul unei politici abile de șovinism și învrăjbire națională. Concedierea muncitorilor români din fabrici și întreprinderi a căpătat proporții îngrijorătoare, chiar în toamna anului 1940, ea servind anulării posibilităților de existență pentru români, pauperizării lor, slăbirii puterii lor economice și sociale. Pînă în 1944 nu a mai rămas întreprindere în care să se găsească mai mult de 1—2% muncitori de origine română. Astfel la 30 august 1940 se găseau la Atelierele C.F.R. din Cluj 1680 muncitori români. Peste exact un an au mai rămas doar 100. La fabricile de piele Dermata din 700 muncitori români au mai rămas 72. La manufactura de tutun din Cluj din 500 muncitori români au mai rămas 25. La Întreprinderile Comunale de Apă și Canalizare din Cluj la 30 august 1940 se găseau 22 de muncitori maghiari și 58 români. În anul 1941 n-a mai rămas decît un singur român. Muncitorii și salariații îndepărtați din serviciu nu au dreptul la plata preavizului și nici alte despăgubiri[7], conform ordonanței nr. 4470/1941.

În multe cazuri ,,ordinea'' horthystă a încercat să rezolve problema acută a șomajului prin învrăjbiri și șovinism, concediind muncitori români pentru a putea angaja în locul lor șomeri maghiari localnici sau refugiați.

Analizînd procesul concedierilor muncitorilor români din bazinul industrial Baia Mare (cu localitățile Baia Mare, Baia Sprie, Ferneziu, Capnic, Băiuț, Nistru, care mai recrutează mînă de lucru și din plasele : Seini, Oaș, Copalnic—Mănăștur, Șomcuta Mare, Șugatag), rezultă cîteva date statistice elocvente : raportul etnic în această regiune este de 79,53 % români, față de 20,47% alte naționalități. ,,Deci populația este în majoritate absolută românească, este deci natural ca și munca, atît cea fizică, cît și cea de răspundere să fie prestată în majoritate tot de români''[8].

---

[7] Arhiva M. A. N., loc. cit.

[8] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1943, Acte confidențiale, Pachet 1239, dosar 24, pg. 114—115.

În realitate situația angajaților în bazinul minier Baia Mare după trei ani de ocupație horthystă arăta în felul următor:

La 30 august 1940 funcționarii erau în număr de 295, din care români 182 (61, 67%) de alte naționalități 113 (38,33%). La 30 august 1942, funcționarii sînt în număr de 395 din care 14 (3,97%) români și 381 (96,21%) maghiari.

Muncitori în 1940 sînt 6442, din care 3939 (61,83%) români și 2506 (38,17%) maghiari; iar în 1942 numărul total este de 5481 din care 2610 (47,61%) români, iar 2871 (52,39%) maghiari. Deci „au fost eliminați din serviciu 168 funcționari români, rămînînd doar 14 (în posturi mici, fiind menținuți pe baza legăturilor familiare). Numărul total al funcționarilor — contrar normelor economice — a crescut cu 100 (33%), ajungînd la 395, cu toate că întreprinderile și-au redus exploatările, numărul muncitorilor scăzînd în general cu 961 față de 6442, adică 14%.

Acești funcționari fac parte din oamenii cei mai devotați regimului horthyst, puși pe căpătuială. Bineînțeles că astfel sînt afectate cheltuielile de regie a întreprinderilor, iar elementul muncitoresc este mai nemilos exploatat. Funcționarii tehnici inferiori români au fost concediați toți, fără excepție, înlocuindu-i numai cu maghiari.

Pe lîngă faptul că numărul muncitorilor industriali s-a redus cu 961, reducîndu-se activitatea întreprinderilor, au fost concediați 1326 de muncitori români... Românii sînt menținuți numai în locurile unde munca este foarte grea, rar în serviciile în care nu au putut fi înlocuiți. La topitoriile minelor statului din Ferneziu, unde munca este foarte grea, din 880 muncitori 878 sînt romîni; tot acolo la Ferneziu, în mina de plumb a societății „Hungaria" din 530 muncitori, 301 sînt români"[9].

Meseriașii români din nordul Transilvaniei au fost excluși din cîmpul muncii prin diverse metode: „li s-au retras brevetele, au fost expulzați, nu li s-au distribuit materii prime, au fost forțați să se refugieze în România".

În județele Bihor, Satu—Mare, Cluj, Mureș, din totalul de 18.352 meseriași deabia 1.261 sînt români, aceștia aproape toți sînt în comune românești[10].

Înafara măsurilor privind concedierea muncitorilor români, regimul horthyst a introdus în nordul Transilvaniei un regim de intimidare, de anihilare a acelor persoane române care erau considerate potrivnice ocupației horthyste sau nu prezentau garanție pentru siguranța statului. La cîteva zile doar de la instalare, autoritățile militare horthyste încep deportările în lagăre a românilor. În săptămîna dintre 19—27 septembrie 1940 numai la lagărele de la Losoncz și Püspökladány au fost deportați 2022 români[11]. La 23 septembrie se înființează lagărele de la Someșeni și Florești.

În scurt timp iau ființă și detașamentele de muncă forțată românești. Printre primele se află și cel alcătuit din 36 muncitori, țărani, intelec-

[9] Ibidem.
[10] Ibidem, Anexa, p. 3.
[11] Ibidem, 1940, dosar 54, 98 și 255.

tuali din plasa Cluj, persoane indezirabile din punct de vedere politic, care sînt concentrate la 20 noiembrie 1940 la construcţia de drumuri pe ruta Bonţida—Răscruci[12]. Ele vor lua amploare peste cîteva luni, după izbucnirea războiului antisovietic.

Abuzurile, nedreptăţile, şicanele împotriva românilor din nordul Transilvaniei iau proporţii îngrijorătoare, însăşi autorităţile militare şi civile horthyste fiind nevoite să recunoască aceasta[13]. Datele statistice şi documentele oficiale dovedesc că numai în primii doi ani ai stăpînirii horthyste, 991 de români au fost ucişi fără nici un motiv şi fără judecată. La acest număr se adaugă cifra celor asasinaţi sau morţi în urma maltratărilor, fără ca aceste cazuri să fi fost înregistrate. Bătăile, schingiuirile şi maltratările populaţiei româneşti au urmărit acelaşi scop al distrugerii sau alungării ei din Transilvania. Mulţi au fost acei care, în urma bătăilor suferite, au rămas pentru totdeauna invalizi sau inapţi de muncă.

În primii doi ani ai stăpînirii horthyste au fost înregistrate 6.813 cazuri de maltratări şi schingiuiri grave[14].

Odată cu instaurarea ocupaţiei horthyste în nordul Transilvaniei situaţia maselor populare s-a înrăutăţit foarte mult. O situaţie şi mai grea au avut de suferit masele populare româneşti din această parte a ţării supuse unei duble asupriri, sociale şi naţionale, acţiunilor teroriste ale ocupanţilor horthyşti.

Populaţia românească din nordul Transilvaniei nu s-a împăcat niciodată cu ideia acceptării dictatului de la Viena, a ocupaţiei horthyste. Masele populare erau conştiente de necesitatea luptei pentru refacerea hotarelor ciuntite ale patriei, pentru dezrobirea milioanelor de oameni rămaşi sub teroarea ocupaţiei străine.

Apărător al intereselor vitale, generale ale întregului popor, interpret fidel al sentimentelor antifasciste ale maselor, al aspiraţiilor lor fierbinţi de libertate şi unitate naţională, Partidul Comunist Român, avangarda revoluţionară a clasei muncitoare, s-a situat în fruntea luptei pentru refacerea hotarelor ciuntite ale patriei. Comuniştii au meritul de a fi luptat de la bun început pentru organizarea mişcării revoluţionare, naţionale a românilor din nordul Transilvaniei, ocupat vremelnic de regimul horthyst.

În primele zile ale lunii septembrie 1940, Secretariatul C.C. al P.C.R. a dat directive membrilor de partid rămaşi să activeze în nordul Transilvaniei, privitor la problema organizării populaţiei româneşti pe baze revoluţionare pentru apărarea drepturilor ei politice naţionale, economice, culturale, spirituale, religioase, pentru apărarea cooperativelor româneşti. Prin canalizarea tuturor energiilor naţionale pe calea luptei revoluţionare, comuniştii urmăreau contracararea unei politici antifasciste, şovine, atît din partea burgheziei reacţionare maghiare cît şi a celei române.

---

[12] Ibidem, 1940, Fond Administraţie civilă maghiară, dosar 1, nenumerotat.
[13] Ibidem, dosar 16, nr. 863, dosar 23 nr. 969.
[14] Arhiva M. A. N., loc. cit.

Unul din documentele Secretariatului Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei elaborat la două luni după Dictatul de la Viena și trimis Comitetului Central al P.C.R. analizează situația nou creată în această parte a țării și declară că: „în pofida schimbărilor teritoriale țelurile luptei noastre rămîn aceleași... nu s-a schimbat nici metoda de luptă a partidului nostru"[15].

În problema națională, documentul enunță cu fermitate principiul luptei pentru eliberarea națională a românilor din nordul Transilvaniei și înregistrînd realizările existente deja pe tărîmul organizării revoluționare, naționale a populației românești subliniază că „*mișcarea națională populară românească* este salutată cu bucurie de Comitetul Regional. Mișcarea național revoluționară românească, lupta ei dusă pentru eliberarea națională este sprijinită de comitet din toate puterile. Despre această problemă — se arată în documentul adresat Comitetului Central al P.C.R. — vă vom relata pe larg pe altă cale"[16]. După cum rezultă și din acest document, în ciuda faptului că apăruse granița despărțitoare, comuniștii nord transilvăneni au reușit să găsească modalități pentru a realiza legătura cu C.C. al P.C.R., unde trimiteau rapoarte și informații, primind îndrumări și relații utile. Încă în septembrie 1940, Secretariatul Comitetului Regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei (pe baza îndrumărilor primite de la C.C. al P.C.R.) a început organizarea mișcării național-revoluționare a muncitorilor și țăranilor români din nordul Transilvaniei, trasînd această sarcină lui Vasile Pogăceanu, unul din membrii Comitetului Regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei[17]. S-a constituit un comitet național revoluționar care avea sarcina să organizeze și să conducă munca și din care, alături de Vasile Pogăceanu, mai făceau parte și comuniștii Pavel Bojan și prof. Teofil Vescan (jr.).

În mișcarea revoluționară, națională începută de acest comitet, au fost atrași intelectuali români progresiști, simpatizanți ai mișcării muncitorești ca Theodor Bindea, Iulian Chitta, prof. Victor Constantinescu, Iosif Bălaj. Ioan Popu și nu peste mult Nicolae Pojghi, Romulus Hatos, Mihail Pop, Augustin Vădan, precum și muncitori ceferiști ca Petre Naznan, Gheorghe Timofi, Mihai Brînzaș etc.

Avînd în frunte comuniști cunoscuți pentru activitatea lor revoluționară, Comitetul a fost conceput ca o organizație ilegală; dar după cîteva luni de activitate și organizare, îmbinînd cu măiestrie formele ilegale cu cele semi-legale și legale de luptă, el și-a lărgit sfera de activitate, a atras noi cadre hotărîte să se înroleze în lupta pentru eliberarea națională și socială a românilor, cîștigîndu-și astfel un caracter de *Uniune național-revoluționară a românilor din nordul Transilvaniei.*

Conferința ilegală de constituire a Uniunii a avut loc la mijlocul lunii noiembrie 1940 la Cluj, în casa avocatului Iulian Chitta și la ea au partici-

[15] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P.C.R. (în continuare Arh. I. S. I. S. P.), cota A. XXIV nr. 34, nr. inv. 1601.

[16] Ibidem

[17] Pavel Bojan, *Vremurile mele*, Editura Eminescu, București, 1971, p. 259.

pat printre alţii. Vasile Pogăceanu, Pavel Bojan, Ioan Pampu, Iosif Bălaj, Iulian Chitta, Ioan Popu, Vasile Ierima din Sighet, Traian Banciu din Bistriţa etc. La această conferinţă regională participanţii au dezbătut şi şi-au însuşit programul Uniunii, redactat şi aprobat de Secretariatul Comitetului Regional al comuniştilor din nordul Transilvaniei. Programul cuprinde un preambul care argumentează şi arată mijloacele luptei urmat de cele 15 puncte în care sînt expuse principiile, ţelurile şi dorinţele populaţiei româneşti din nordul Transilvaniei[18].

Din preambul desprindem ideea că „Uniunea muncitorilor şi ţăranilor români luptă pentru libertăţile poporului român, contra asupritorilor de tot felul, pentru eliberarea lui...

Poporul român din Ardealul de nord e adînc convins că eliberarea politică, buna lui stare socială şi economică o poate cîştiga numai prin lupta comună [cu cea] a poporului muncitor maghiar, cu care trăieşte împreună de 1000 de ani, şi nu prin dictatul puterilor străine asupritoare. În această luptă, în alianţă cu muncitorimea (şi ţărănimea maghiară) ajută la răsturnarea domniei asupritoare şi imperialiste, a marilor capitalişti şi moşieri din Ungaria. Prin această luptă comună (Uniunea) ajută (să ajungă) la putere un guvern popular care asigură pentru poporul român din Ungaria dreptul naţional de autodeterminare, pînă la despărţirea de statul maghiar".

Atitudinea hotărîtă de împotrivire faţă de dictatul de la Viena, neacceptarea pentru nici un moment a ciuntirii teritoriului României de către imperialismul german şi fascismul horthyst, este exprimată clar în textul programului unde se îndeamnă la luptă pentru libertatea naţională, pentru nerecunoaşterea dictatului de la Viena şi pentru reintegrarea nordului Transilvaniei în hotarele firesti ale României. Celelalte puncte cuprind stipulaţiile privind drepturile politice, naţionale, economice, sociale, culturale şi spirituale ale românilor din nordul Transilvaniei,

Uniunea naţional-revoluţionară din nordul Transilvaniei a fost o organizaţie concepută şi construită pe filiera organizatorică a mişcării comuniste ilegale. Organizaţia regională era formată din trei comitete de circumscripţie (Someş, Mureş, Criş), care la rîndul lor aveau comitete judeţene şi comunale. Conducerea centrală o avea Secretariatul regional, urmat de comitetele de circumscripţie şi cele judeţene. În cadrul organizaţiei exista un comitet financiar, se plăteau cotizaţii, Uniunea avînd aparatura sa tehnică ilegală, arhiva şi bugetul ei[19]. Promovînd o politică de extindere a mişcării, Uniunea şi-a înfiinţat organizaţii judeţene în Maramureş, Năsăud, Sălaj, Cluj, Dej, Oradea, Valea Mureşului.

---

[18] Gh. I. Bodea, *Date despre organizarea Comitetului naţional-revoluţionar al românilor din nordul Transilvaniei în perioada stăpînirii horthyste.* Comunicare ţinută la sesiunea ştiinţifică a cercetătorilor de la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P. C. R., 22–25 decembrie 1969.

[19] Kohn Hillel, *Căderea din 1941*, mss., pg. 34 şi 100.

În cadrul Comitetului regional al Uniunii existau trei resoarte concrete de activitate : organizatoric, agitație și propagandă, corpul de instructori teritoriali.

Bine orientată și dirijată, Uniunea național-revoluționară s-a extins, a luat proporții incluzînd persoane cu vederi democratice, antifasciste. Pentru a camufla cît mai bine caracterul revoluționar, legătura strînsă cu mișcarea comunistă, conducătorii Uniunii au luat măsuri conspirative utile. Astfel, ședințele, întîlnirile, seminariile nu se țineau decît la români, pentru a se crea impresia unor întîlniri între conaționali. În mișcare erau atrași intelectuali, muncitori, țărani săraci sau mijlocași, comuniști, social-democrați, național-țărăniști, foști aderenți ai Frontului Plugarilor, sau membri ai diferitelor organizații cu vederi progresiste.

Un rol important în activitatea mișcării național-revoluționare a românilor din nordul Transilvaniei a revenit colectivului de comuniști din Comitetul regional al Uniunii (Vasile Pogăceanu, Iosif Bălaj, Ioan Popu), care coordona munca în cadrul cooperativelor românești — terenul cel mai propice, mai vast și mai adecvat pentru munca național-revoluționară, unde s-au întîlnit toate forțele progresiste românești din nordul Transilvaniei : comuniști, social-democrați, elemente animate de un sentiment patriotic național cinstit din rîndurile țărănimii, muncitorimii, a burgheziei, oameni de cultură și artă, intelectualitatea cu vederi democratice, reprezentanți ai bisericii românești. Aici, în cadrul cooperativelor legale s-a dezvoltat baza organizatorică de masă a Uniunii național-revoluționare și tot prin mijlocirea cooperativelor se face legătura între mișcarea național-revoluționară a Uniunii ilegale și mișcarea legală, națională a Comunității românești din nordul Transilvaniei.

Pe lîngă avantajele de ordin economic pe care le oferea înființarea Centralei cooperativelor românești, ea mai permitea desfășurarea unei activități sociale, naționale, politice, culturale. Populația românească organizată în aceste cooperative pe baze legale, pe lîngă avantajele economice, avea deci posibilitatea de a se întruni, a se organiza, întemeind astfel pe baze largi o formă solidară de rezistență împotriva exploatării economice și asupririi naționale exercitată de regimul horthyst. Metoda era bine aleasă, deoarece pe baza reciprocității, în sudul Transilvaniei funcționa o centrală a cooperativelor maghiare din România cu sediul la Aiud.

Încă în primele zile ale instaurării în nordul Transilvaniei, regimul horthyst a început să aplice măsuri hotărîte împotriva cooperativelor românești, forțîndu-le (unde s-a putut) să intre în Országós Központi Hitelszövetkezet (Centrul național al cooperativelor de credit)* pentru a le împiedica activitatea și a le putea mai ușor controla. Pentru a contracara aceste încercări horthyste, în circulara din 18 septembrie 1940 a grupului de inițiativă clujean, se cere Federalelor vechi românești („Zorile" din Cluj, „Someșul" din Dej, „Andrei Mureșanu" din Bistrița, „Sălajul" din Șim-

* În județele Crișana, Satu Mare, o parte din Sălaj, peste 100 de cooperative românești au fost obligate să adere la Centrala maghiară (cf. Csatári Dániel, *op. cit.*, p. 48).

leul Silvaniei, ,,V. Lucaciu" din Baia Mare) să fuzioneze în centrala cooperativelor românești cu sediul în Cluj. Acest pas întărea mișcarea cooperatistă românească.

Adunarea generală de constituire a Centralei cooperativelor românești din nordul Transilvaniei, numită ,,Plugarul" a avut loc la Cluj între 20—25 decembrie 1940, fiind o ,,frumoasă pildă de solidaritate cooperatistă și românească"[20]. În consiliul de administrație — organ reprezentativ — au fost alese persoane necompromise în fața autorităților horthyste, cu o activitate economică, națională. Președinte a devenit dr. Emil Hațieganu (Cluj), iar în Consiliu au intrat Tit Liviu Moga (Cluj), dr. Victor Pop (Cluj), Nicolae Nechita (Dej), dr. Arthur Anderco (Baia Mare), Ioan Costan (Bistrița), Valer Nenciu (Bistrița), dr. Ioan Tibil (Baia Mare), Arion Calborean (Șimleul Silvaniei); Ion Buzea a preluat funcția de director.

Concomitent și paralel cu organizarea ilegală a Uniunii național-revoluționare, are loc și organizarea pe baze naționale legale a burgheziei românești, rămasă în nordul Transilvaniei.

În zilele imediat următoare dictatului de la Viena, în rîndurile burgheziei românești domnea panica și nesiguranța. O mare parte a părăsit teritoriul nordului Transilvaniei refugiindu-se în România. Exodul unor personalități politice, economice, culturale și confesionale a produs dezamăgire în rîndul unei părți mai hotărîte a burgheziei române rămase pe loc. La aceasta s-a mai adăugat atitudinea nesigură, șovăielnică, fără perspectivă politică și națională manifestată de Iuliu Maniu la consfătuirea din Cluj, din 2 septembrie 1940 avută cu un grup de tineri intelectuali clujeni. În plus, ,,Comitetul ardelean pentru organizarea rezistenței", constituit din inițiativa organizației național-țărăniste din Cluj, avînd în componență personalități cunoscute ca Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Lucian Blaga, Octavian Stanca, Victor Jinga, Emil Hațieganu, Al. Borza, Onisifor Ghibu, Emil Coposu etc., nu a desfășurat practic nici un fel de activitate[21].

În aceste împrejurări tulburi, cînd nerealizarea frontului patriotic pe plan național a avut consecințe negative asupra acțiunilor maselor populare, lipsindu-le de o conducere comună, la Cluj, unele elemente ale burgheziei române, îndeosebi tineri intelectuali animați de sentimente naționale, patriotice, încearcă să se organizeze, să acționeze. Deoarece în întreg nordul Transilvaniei nu apărea nici un organ de presă în limba română care ar fi putut informa masele românești, un grup de intelectuali format din gazetarul Gh. Giurgiu, Iacob Tis, George Sbîrcea, Corneliu Albu, Liviu Hulea etc., hotărăsc, la propunerea lui Emil Hațiegeanu, să editeze un cotidian românesc intitulat ,,Gazeta noastră", apărută începînd din 4 septembrie 1940 timp de cîteva zile, pînă la intrarea trupelor horthyste în Cluj.

În aceste condiții, încă înainte de 10 septembrie 1940 la Cluj, unele elemente intelectuale ale burgheziei române, fără deosebire de concepții

[20] ,,Tribuna Ardealului", Cluj, din 25 decembrie 1940.
[21] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, 1972, p. 213.

politice, iau inițiativa constituirii unui nucleu organizatoric, în care au intrat la început: Emil Hațieganu, Aurel Socol, dr. Alexandru Lupan, dr. Liviu Telea, dr. Liviu Pop, Ion Buzea, V. Ghircoiașu, avocat Vasile Hossu, ing. Teodor Burzo, Gheorghe Giurgiu, precum și episcopii Nicolae Colan și Iuliu Hossu. Acest grup stă la baza *„Comunității naționale a românilor din nordul Transilvaniei"*, formațiune organizatorică ce tinde să devină conducătoare politică legală a populației românești din teritoriul căzut sub ocupație horthystă. În fruntea Comunității naționale românești a fost desemnat avocatul clujean Emil Hațieganu[22].

Pentru început, timp de cîteva luni, activitatea Comunității se grupează în jurul ziarului „Gazeta noastră", apoi a „Tribunei Ardealului". „Tribuna Ardealului" apare pentru prima oară la 15 septembrie 1940 în urma interzicerii de către autoritățile militare maghiare a „Gazetei noastre" — considerată nelegală — și a tuturor celorlalte organe de presă românești. Conform dispozițiunilor horthyste populația românească din nordul Transilvaniei nu putea avea decît următoarele publicații: cotidianul „Tribuna Ardealului" din Cluj, săptămînalul „Săptămîna" din Bistrița, și „Viața Ilustrată", revistă lunară cu caracter religios. În afară de ele au mai apărut sporadic periodicele religioase „Cuvîntul Ardealului" și „Cuvîntul creștin"[23]. Dintre ele, „Tribuna Ardealului" subîntitulat „organul de afirmare al românilor din Ungaria", va juca un rol important în viața politică și națională din nordul Transilvaniei. În redacția acestui ziar s-au creat posibilități pentru întîlnirea exponenților mișcării revoluționare și naționale a românilor din nordul Transilvaniei: comuniști, elemente burgheze cu vederi democratice, patriotice, luptători ai cauzei naționale.

Dezorientate pentru moment, elementele burgheziei românești caută calea de afirmare economică, politică, națională. Spre sfîrșitul anului 1940 recunoscînd că masele populare și în primul rînd țărănimea constituie forța socială determinantă în lupta atît economică, politică, cît și națională, burghezia își începe activitatea în cadrul cooperativelor.

În primăvara anului 1941 se consolidează viața politică, se normalizează relațiile și legăturile directe sau pe căi ocolite cu guvernul din București, încep să sosească regulat prin intermediul băncilor românești rămase încă în activitate, ale episcopilor, prin cooperație, prin legația de la Budapesta și consulatele române din Cluj și Oradea anumite sume destinate ajutării populației românești, îndeosebi a mișcării cooperatiste.

În sînul burgheziei românești din nordul Transilvaniei, în primele luni după Dictatul de la Viena au loc frămîntări privind orientarea pe tărîm social, politic. O parte este adepta pasivismului politic, dar cea mai mare parte se alătură curentului activist, care caută să-și definească platforma de luptă politică, națională, atrăgînd de partea ei forțele sociale și politice românești partizane ale acțiunii.

În acest răstimp, Comunitatea națională a românilor organizează consfătuire după consfătuire, întocmește lista nedreptăților, încearcă să-i

[22] „Timpul", București, din 11 septembrie 1940.
[23] Csatári Dániel, *op. cit.* p. 47.

convingă pe românii din nordul Transilvaniei să nu opteze, face recensământul celor rămaşi aici, dar pentru că nu li se aprobă să ducă o activitate politică pe deplin legală, depun eforturi pentru mobilizarea forţelor în cadrul organizaţiilor cultural-religioase şi economice. Au fost create unele formaţii artistice, coruri, echipe de teatru, echipe culturale şcolare, s-au înfiinţat cooperative şi organizaţii de credit la Oradea, Şimleu, Baia Mare, Bistriţa, Zălau etc.

O altă formă de organizare a populaţiei româneşti a fost linia confesională care în multe cazuri a avut puncte de legătură cu cea cooperatistă. În noua mişcare naţională biserica ortodoxă şi cea greco-catolică şi-au dat mîna, aplanînd divergenţele şi tensiunea dintre ele. Constatînd acest lucru, autorităţile horthyste îşi exprimă părerea că ,,această tensiune ar fi trebuit să o menţinem chiar cu preţul unor sacrificii, sau să o fi declanşat în chip artificial"[24].

Pentru a putea contracara activitatea naţională în domeniul confesional oficialităţile horthyste propun măsuri de intimidare, supraveghere, controlare a conducătorilor confesionali, a slujbelor din biserici, a întîlnirilor cu credincioşii, precum şi ,,folosirea în regiunile româneşti a preoţilor greco-catolici maghiari"[25].

Consolidarea regimului horthyst întîmpină greutăţi deosebite. Atmosfera de nemulţumire împotriva ocupanţilor horthyşti existentă de la început în rîndurile populaţiei româneşti a început să se generalizeze, în anul 1941, şi la masele maghiare şi ale celorlalte naţionalităţi. La cîteva luni de la instaurarea regimului horthyst, populaţia maghiară din nordul Transilvaniei a ajuns la concluzia că: ,,a schimbat stăpînul, dar cîinii au rămas ... Am crezut, că odată cu noua lume, va pătrunde şi la noi un spirit nou ... Acest lucru l-am aşteptat, dar, noi ardelenii ne-am înşelat!

Ajutoarele trimise din Ungaria sînt împărţite preferenţial, unor persoane care şi aşa au ce le trebuie, bogătaşilor satelor, în loc să le primească cei într-adevăr săraci"[26], se arată într-un memoriu trimis lui Horthy în 1941.

Procesul de asuprire naţională a românilor continuă sub cele mai diferite forme de manifestare politică, economică, culturală, confesională. Populaţia românească continuă să-şi manifeste sentimentele naţionale în toate împrejurările, sub cele mai diverse chipuri.

În primăvara anului 1941 un raport confidenţial arată că în ,,comunele de pe frontieră Someşeni, Cara, Dezmir, există o circulaţie continuă şi febrilă în România din partea populaţiei româneşti. Cetăţenii noştri trec zilnic graniţa fără nici o greutate, pentru a cumpăra petrol, zahăr etc ... După cum am constatat pe teren, este atît de vie circulaţia românilor de pe o parte pe alta a frontierei, încît graniţa este

[24] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura judeţului Cluj, Acte confidenţiale ale prefectului, 1940, dosar 4, nenumerotat.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem, Acte confidenţiale, 1941, dosar 1, nr. 34.

aproape iluzorie" [27]. Într-un memoriu trimis lui Horthy se scrie că românii „așteaptă și azi reîntoarcerea trecutului apropiat, speră, — ba mai mult — cred nestrămutat în aceasta"[28].

Dese sînt rapoartele care arată că locuitorii români se întîlnesc, cînd la unul, cînd la altul, ascultă postul de radio București, comentează, fac propagandă antihorthystă, națională „și speră mult în eliberare". Astfel de cazuri se înregistrează la Petrind (Aghireș), în plasa Borșa, Huedin, Apahida, Coasta—Gherla, Someșeni, Cluj, Băgaciu etc.[29]. Autoritățile horthyste constată „o adevărată febră printre români. Ei devin mai siguri pe ei, mai conștienți și de foarte multe ori chiar agresivi ...

Toate acestea ar fi fără importanță din punct de vedere național maghiar, dacă cele mai sus expuse nu ar cauza faptul că maghiarii ce trăiesc în mijlocul mării românești, își pierd încrederea în sine, mai nou ei nu sînt sentinelele intereselor maghiare locale, ci în starea lor fără de speranță și perspectivă, avînd complexe de inferioritate, aproape că sînt complezanți față de români. Ba mai mult, gospodarul maghiar cu 8—10 iugăre angajează ca argat — în chip convențional — pe micul gospodar român, pentru ca astfel să-l scutească pe acesta de concentrare, respectiv de taberele de muncă. Bineînțeles este vorba de relații de angajare absolut fictive"[30].

În iarna și primăvara anului 1941, mișcarea național-revoluționară a depus o activitate fructuoasă, multilaterală, manifestările ei fiind conduse direct de Secretariatul Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei. În multe cazuri comuniștii își îndeplineau sarcina folosind linia mișcării național-revoluționare. Prin intermediul acestei mișcări ei efectuau acțiuni de propagandă, muncă de lămurire, difuzau manifeste și materiale de partid.

În ședința Secretariatului Comitetului regional al comuniștilor din nordul Transilvaniei din 10 mai 1941, a fost analizată activitatea mișcării național-revoluționară și s-a conchis că munca depusă în cadrul acestei organizații este ascendentă și că s-au obținut rezultate frumoase pe această linie[31].

Începînd cu primăvara anului 1941, Comunitatea națională a românilor mobilizează forțele burgheziei și ale intelectualității românești (învățători, preoți, avocați, studenți), atenția lor îndreptîndu-se spre redactarea unor memorii trimise guvernului horthyst, în care se trec toate nedreptățile și abuzurile comise față de populația românească. Comunitatea duce muncă de lămurire împotriva optărilor, și își concentrează acțiunea mai ales pe aspectele cultural-religioase și economice, cooperatiste. Apar noi echipe culturale românești, coruri, echipe de teatru, grupuri culturale școlare,

---

[27] Ibidem, dosar 20, nr. 1169.
[28] Ibidem, dosar 1, nr. 34.
[29] Ibidem, dosar 2, nr. 105; dosar 8, nr. 59, 136; dosar 20, nr. 1185; dosar 5, nr. 22.
[30] Ibidem, Acte confidențiale ale prefectului, 1940, dosar 4, nenumerotat.
[31] Kohn Hillel, *Memoriile scrise în 1945 despre căderea organizației de partid din nordul Transilvaniei în iulie 1941*, mss. p. 15.

se înjghebează societăţi studenţeşti (Reuniunea „Mariana" din Cluj) etc.

O preocupare a Comunităţii naţionale româneşti a fost şi mobilizarea avocaţilor români pentru a apăra în procese pe cei neajutoraţi. Avocaţi conştienţi desfăşoară o activitate prodigioasă în ajutorul ţărănimii crunt lovită prin decretul nr. 1440/41 M.E. din februarie 1941 al guvernului horthyst, care a instituit revizuirea actelor reformei agrare de după primul război mondial. Între februarie şi octombrie 1941, în nordul Transilvaniei au fost intentate peste 17.000 de procese împotriva ţăranilor români şi maghiari de către moşierii maghiari. Ele au constituit una din cele mai importante şi mai grave probleme sociale, economice şi naţionale care a lovit deosebit de greu ţărănimea română majoritară în nordul Transilvaniei.

O altă formă de manifestare a luptei naţionale a constituit-o viaţa cultural-artistică a românilor din nordul Transilvaniei, care, în ciuda opreliştilor şi greutăţilor puse de ocupaţia horthystă după un început slab, nesemnificativ, cunoaşte o înviorare notabilă în cursul anului 1941. După unele date statistice incomplete, între 30 august — 31 octombrie 1940 au fost în total 3 manifestări artistice (1 concert şi 2 spectacole teatrale de amatori), în timp ce în anul 1941 sînt înregistrate 52 asemenea manifestări.

După ce la 27 iunie 1941 guvernul maghiar a declarat război Uniunii Sovietice, horthyştii au trecut la arestarea şi internarea în lagăr a comuniştilor şi antifasciştilor cunoscuţi din teritoriul nordului Transilvaniei. Cu această ocazie mişcarea naţional-revoluţionară şi cea cooperatistă au primit lovituri grele, fiind arestaţi o parte din cei mai de seamă membri ai acestei mişcări.

Odată cu izbucnirea războiului antisovietic, autorităţile horthyste iau noi măsuri de înfricoşare, de constrîngere, de asuprire crîncenă a populaţiei româneşti din nordul Transilvaniei. Astfel la 9 iulie 1941 Comandamentul Corpului IX armată Cluj. prin ordinul 3712 or. III — 1941 anunţă prefecturile judeţelor din nordul Transilvaniei că Ministerul Apărării a hotărît înfiinţarea detaşamentelor de muncă româneşti, puse la dispoziţia autorităţilor militare şi civile pentru diferite munci. Un detaşament românesc avea patru plutoane a cîte 50 de oameni[32].

Înafara detaşamentelor de muncă, autorităţile horthyste folosesc metode diverse pentru accentuarea asupririi naţionale de la cele mai — aparent — nesemnificative pînă la cele mai drastice. Funcţionarii sau angajaţii maghiari care în serviciul de zi cu zi dovedesc faţă de populaţia românească o anumită înţelegere, compasiune, simpatie, sînt urmăriţi de siguranţa horthystă şi pasibili de pedepse. Aşa este cazul agentului fiscal Jakabffy Tivadar din Apahida şi al notarului cercual Vörös Daniel care sînt acuzaţi

[32] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura judeţului Cluj, Acte confidenţiale-prezidiale, 1941, dosar 2. nr. 162.

că ,,au relații prea bune cu românii din localitate, beau cu ei în cîrciumă, le fac cereri și reclamații către autoritățile superioare"[33].

Populația românească era urmărită cu atenție de agenții horthyști în toate manifestările ei și pentru cele mai diverse ,,vini", românii sînt internați în lagăre, arestați, întemnițați. Dăm spre exemplificare cîteva cifre pe întregul nord al Transilvaniei despre arestările operate în rîndul populației românești în anii 1941—1942, pentru ,,vina" de a fi avut legături cu rudele din România, de a fi discutat cu soldații italieni aflați în trecere prin localitate, pentru a se fi vizitat reciproc cu alte familii românești din localitate sau din alte localități și a fi ,,complotat" împotriva statului maghiar, pentru a fi revendicat dreptul de a putea învăța în limba maternă etc. După datele oficiale horthyste între 1 iulie 1941 — 4 martie 1942 au fost arestați 1441 de români.

Cu toată oprimarea și teroarea la care sînt supuse, masele populare românești nu pot fi demobilizate; ele găsesc noi forme de protest, împotrivire și de luptă împotriva oprimării, a cotropirii horthyste. În octombrie 1941 în întregul nord al Transilvaniei sute de sate românești cer înființarea de școli confesionale în care să învețe în limba română. În județul Cluj sînt 80 asemenea localități (55 greco-catolice, 25 ortodoxe). În comunele Morlaca, Măcicaș, Straja, Fildul de jos, Fildul de mijloc, Fildul de sus, Sîncraiul Almașului, Brăișor etc., unde funcționează școli de stat cu limba de predare maghiară, locuitorii au cerut să se învețe și în limba română[34].

Mișcări naționale românești sînt anunțate la sfîrșitul anului 1941 din Florești, unde ,,frecvente sînt legăturile și transmiterile de știri între cei de aici și cei din România. ,,Aceleași fenomene se petrec și în Luna de sus, Jucul de sus, Baciu, Coasta—Gherla, Cojocna[35].

În fața acestei situații, Ministerul de interne cere în noiembrie 1941 prefecților din județele nordului Transilvaniei ,,măsuri hotărîte împotriva mișcărilor iredentiste române, care se înmulțesc din zi în zi ... Această mișcare ține sub tensiune și agitație unele regiuni locuite de români. Românii aduc prin contrabandă reviste, publicații iredentiste, aduc mesaje, zvonuri prin cei ce trec oficial sau nu granița"[36].

Pentru a stînjeni activitatea de propagandă națională românească, la 24 ianuarie 1942 se confiscă toate aparatele de radio de la posesorii români, ca urmare a unui ordin superior[37].

În raportul din 17 iunie 1942, notarul cercual din plasa Petrind, arată că ,,atitudinea politică a românilor nu este deloc liniștitoare, se simte că ei sînt organizați de ceva sau cineva, dar dovezi concrete nu se pot aduce, nici nu pot fi acuzate persoane concrete"[38].

---

[33] Ibidem, dosar 2, nr. 1591.
[34] Ibidem, 1941, Acte confidențiale-prezidiale, dosar 3, nr. 274.
[35] Ibidem, Pretura Cluj, dosar 8, nr. 284.
[36] Ibidem, dosar 3, fila 225.
[37] Ibidem, 1942, Pachet 1211, dosar 4, nr. 350.
[38] Ibidem, 1942, Pachet 1215, dosar 14, Prezldiale Petrind, nr. 27/1942.

Documentele de arhivă vorbesc despre felurite forme prin care se manifestă oprimarea națională a românilor din nordul Transilvaniei și în cursul anului 1942. Într-o notă strict confidențială din 1942 se atrage atenția oficialităților horthyste ca în comunele românești autorizațiile pentru clădiri publice sau orice clădire mai mare să fie analizate foarte amănunțit „și să fie folosite toate modalitățile ce se pot imagina, pentru ca autorizația de construcție să poată fi negată", urmînd să-și mărească vigilența pentru a nu fi dejucate. „Negarea autorizațiilor de la construcțiile amintite este necesară, deoarece astfel de clădiri mari oferă românilor posibilități de a se aduna și pot fi un punct de plecare a răspîndirii efectelor negative ale propagandei antimaghiare"[39].

La 2 iunie 1942 Consiliul de Miniștri a hotărît să trimită la lucru în Germania 5.000 de muncitori agricoli și forestieri din județele nordului Transilvaniei, în exclusivitate din rîndurile românilor și, în parte, a rusinilor. Conform planificării, din județul Maramureș și Satu Mare urmau să plece cîte 700, din Bistrița—Năsăud 500, din Cluj 450, din Solnoc Dobîca 500, din Sălaj 450 ș.a.m.d. Cei trimiși puteau fi și tineri sub 17 ani, precum și femei[40]. În urma refuzului populației românești de a merge la lucru în Germania, la începutul lunii iulie este așteptată sosirea delegatului ministrului muncii german pentru a impulsiona recrutările[41]. Numărul românilor trimiși la muncă în Germania în cei 4 ani de ocupație horthystă se ridică la aproape 30.000.

În iunie 1942 persoanele care atentează la siguranța statului horthyst: comuniști, agitatori naționali, răspînditori de zvonuri, sioniști, cele care fac propagandă antirăzboinică sînt luate în evidență, li se întocmesc fișe politice și sînt propuse a fi trimise pe front în batalioane disciplinare, în tabere de muncă forțată, în închisoare, domiciliu forțat etc. La 20 iunie notarul din Palatca raportează că din acest punct de vedere toată populația românească din comună este potrivnică statului horthyst[42].

Cu toată înăsprirea și diversificarea metodelor de oprimare și asuprire, anul 1942 marchează un pas înainte și în activitatea național-revoluționară. Comuniștii și elementele revoluționare intelectuale reușesc să influențeze și viața culturală a românilor din nordul Transilvaniei. Teofil Vescan — junior, Tudor Bugnariu, Vasile Pogăceanu intră în legătură cu cîțiva redactori tineri de la „Tribuna Ardealului", elemente cu vederi revoluționare, dintre care unii ca Alexandru Anca, Romulus Hatos, Francisc Păcurariu devin comuniști. Înfruntînd cenzura aspră horthystă, apar materiale, articole ideologice scrise de publiciști comuniști ca Tudor Bugnariu, poetul Mihail Beniuc, Gheorghe Dăncuș etc., precum și materiale care militează împotriva războiului, pentru drepturi sociale și naționale, pentru înfrățirea maselor muncitoare române și maghiare exploatate[43].

---

[39] Ibidem, Fond Prefectura județului Cluj, 1942, Acte confidențiale dosar 3, nr. 5.
[40] Ibidem, Pachet 1210, dosar 1, nr. 146.
[41] Ibidem, Pachet 1212, dosar 6, nr. 285.
[42] Ibidem, Pachet 1215, dosar 14, Notariat Palatca, nr. 36.
[43] Gh. I. Bodea, L. Fodor, L. Vajda, *Cluj, Pagini de istorie revoluționară*, 1971, p. 206.

O manifestare culturală, națională, menită să contribuie la întărirea sentimentului patriotic, național a fost organizarea de către grupul tinerilor intelectuali democrați români din Cluj a unei expoziții românești de pictură. Inițiator a fost Raul Șorban care împreună cu Emil Cornea, Petre Abrudan și Teodor Harșia au deschis între 25 ianuarie — 8 februarie 1942 expoziția de pictură, în subsolul Căminului muncitoresc al metalurgiștilor, cu ajutorul artiștilor și social-democraților maghiari, după ce autoritățile horthyste refuzaseră să le dea avizul. Expoziția a constituit un eveniment cultural-politic și național mult comentat de publicul numeros care a vizitat-o, nu numai clujean, dar și din alte localități ale nordului Transilvaniei[44].

Referitor la manifestările de conștiință națională a românilor, autoritățile sînt nevoite să raporteze tot mai des că ,,românii... își țin religia, nu doresc să-și uite limba, sperînd mult la restaurarea României"[45]. La 16 iunie 1942 notarul din Ticu-colonie își exprimă părerea că Centrala cooperativelor ,,Plugarul" din Cluj a fost și este îndrumătoarea politică a populației românești din nordul Transilvaniei[46]. Peste numai o zi notarul din Petrind raportează: ,,Atitudinea politică a românilor este în general nesatisfăcătoare, se simte că o mînă secretă îi ține organizați, dar nu avem dovezi palpabile", iar din Gilău se anunță că ,,în ultimul timp, tot mai dese sînt cazurile de fugă în România a elementelor instigatoare și conducătoare românești"[47].

Acțiunile de împotrivire iau și forme mai hotărîte, ca la Cojocna, unde în luna mai 1942 populația românească a ajuns la conflict deschis cu autoritățile refuzînd în grup să iasă la munca obligatorie. De altfel numărul celor care se împotrivesc deschis autorităților, regimului, comițînd delicte de ,,ofensa națiunii", ,,ofensa regentului Horthy" este tot mai mare[48]. În raportul notarului din Someșeni din 4 iulie 1942 se arată că ,,populația românească este nemulțumită. Față de oficialitățile statului maghiar manifestă o atitudine pasivă, îndeplinește ordinele de mîntuială, dar în adîncul sufletului nu e mulțumită... cu actualele rînduieli economice și este de părere că acțiunile de reluare a pămînturilor căpătate prin reforma agrară, le aduc grave prejudicii, întrucît ei au drept legal asupra acestor pămînturi"[49].

Înfrîngerile suferite de coaliția hitleristă în războiul antisovietic, manifestările tot mai vădit antihitleriste care au loc și în Ungaria horthystă la sfîrșitul anului 1942 și începutul anului 1943, determină guvernul horthyst să ia noi măsuri de teroare, intimidare împotriva tuturor forțelor potrivnice hitlerismului, războiului. Se înăsprește exploatarea și oprimarea națională a românilor din nordul Transilvaniei. Astfel, în 1943 rechiziționarea româ-

---

[44] *Op. cit.*, 307.

[45] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1944, Pachet 1374, dos. 4, document din 27 aprilie 1942.

[46] Ibidem, document din 16 iunie 1942.

[47] Ibidem, document din 27 iunie 1942.

[48] Ibidem, Parchetul General Regal Maghiar, 1942, dos. 3, fila 69.

[49] Ibidem, Fond Prefectura județului Cluj, 1942, Acte confidențiale, Pachet 1215, dos. 14, Prezidiale Someșeni nr. 48.

nilor pentru muncă are loc într-un ritm intens (înafara celor concentrați în companii de muncă forțată).

În 1943 după unele date incomplete aproximativ 15.000 de români sînt concentrați în companii de muncă forțată și obligați la diferite munci: construirea de drumuri, aeroporturi, canaluri, în cariere de piatră, în fabrici de sticlă, de bere, de cherestea, în mine de cărbuni etc. pe teritoriul Ungariei. O mică parte lucrează și în localitățile din nordul Transilvaniei.

Românii „sunt ținuți concentrați, fără a se respecta vreun termen, cu îmbrăcăminte proprie zdrențuită. Culcați în colibe, bărăci, grajduri neîncălzite și fără așternuturi sau măcar paturi, ci pe paie într-o murdărie de nedescris și plini de paraziți, hrăniți insuficient, munciți pînă la epuizare, cu asistența medicală iluzorie cu toate că îi pîndesc cele mai grave boli din cauza frigului, murdăriei și a paraziților și în sfîrșit înjurați, bătuți și insultați pentru că sînt români, adică sînt exploatați ca muncitori și batjocoriți ca oameni"[50].

Anul 1943 a fost deosebit de frămîntat și agitat pentru populația nordului Transilvaniei cît și pentru mișcarea național — revoluționară a românilor. Încă în ianuarie 1943 la o consfătuire a partidului comunist, Teofil Vescan (jr.), Mihail Pop și Nicolae Pojghi au primit sarcina de a căuta și a mobiliza elementele democratice cu ajutorul cărora va putea lua ființă o organizație de luptă legală pentru drepturile naționale ale românilor, pentru apropierea tuturor forțelor antifasciste, antirăzboinice. S-a luat legătura în primul rînd cu elemente mai reprezentative din cooperație, cu intelectuali avînd vederi progresiste[51]. Se pare că ideia și inițiativa nu era străină de dr. Petru Groza care în desele vizite făcute în Clujul aflat sub ocupație horthystă avea întîlniri secrete cu comuniști români, maghiari (Józsa Béla, Balogh Edgár, Teofil Vescan jr.) și cu elemente democratice, patriotice românești.

Numărul românilor care aderă la mișcarea democratică, antifascistă este tot mai mare cuprinzînd chiar și aderenți ai falimentarei tactici pasiviste. Membrii români ai Partidului Social-democrat legal (în care intrau și comuniști), desfășoară o acțiune de mobilizare a maselor largi. Se înregistrează forme de rezistență și împotrivire din partea populației românești care refuză în masă să se prezinte la munca forțată, se împotrivește autorităților venite să le ia pămînturile primite prin reforma agrară, dezertează de la muncile obligatorii etc. Se simte vizibil cum se trezește la luptă mișcarea populară românească din nordul Transilvaniei.

Concomitent cu mișcarea democratică pornită în rîndul muncitorilor, țăranilor, intelectualilor români, comuniști, social-democrați, antifasciști, patrioți, se pornește o mișcare mai largă și în sînul burgheziei române din nordul Transilvaniei în frunte cu Emil Hațieganu. La 8 martie 1943 a avut loc la Bistrița ședința unui grup de conducători români ai mișcării naționale la care a participat și Emil Hațieganu. Scopul ședinței a fost „organizarea

[50] Ibidem, 1943, Acte confidențiale, Pachet 1239, dosar 24, p. 131.
[51] Párt-történeti Közlemények, nr. 3/1968, p. 72—73.

cadrelor românești". Fenomenul organizării românilor se observă și în alte județe și plăși, ceea ce determină autoritățile să le urmărească cu atenție și îngrijorare[52].

Acțiunile de front democratic, patriotic, antifascist care se înfiripă în cursul anului 1943 printre românii din nordul Transilvaniei nu sînt străine de acțiunile similare inițiate de P.C.R. în România. Hotărîrea C.C. al P.C.R. din iunie 1943 cînd „conștient de gravitatea istorică a momentului... propune tuturor partidelor și organizațiilor patriotice formarea unui comitet național de luptă pentru eliberarea țării", chemarea la luptă pentru „răsturnarea Dictatului de la Viena și eliberarea poporului din Ardealul de nord de sub jugul hitlerist al lui Horthy"[53] a avut ecou și în rîndurile comuniștilor, democraților din nordul Transilvaniei, deoarece coincidea și cu țelurile luptei din această parte a țării căzută sub ocupația horthystă.

Încă în vara anului 1943 poliția horthystă raportează despre pregătirea înființării la Cluj a unei *Asociații democratice române*, care s-a constituit în august 1943 în prezența lui Tudor Bugnariu, Raul Șorban, Iacob Tis, Gheorghe Giurgiu, Aurel Socol, Emil Cornea, Aurel Coza, Ion Buzea și alții, sub numele de *Frontul român de rezistență democratică în nordul Transilvaniei* numit și *Comitetul român democratic*, avînd sarcini de luptă comună antifascistă, democratică, împreună cu forțele antifasciste, democratice maghiare. Au fost redactate și difuzate cîteva manifeste către masele țărănești din nordul Transilvaniei, în care acestea erau chemate la luptă pentru drepturi politice, sociale, naționale[54].

Mișcarea național-revoluționară a suferit lovituri grele cu ocazia arestărilor și respresaliilor întreprinse de autoritățile horthyste în februarie și noiembrie 1943 în scopul de a distruge întreaga mișcare comunistă, democratică, antifascistă din nordul Transilvaniei. Au fost arestați printre alții comuniștii simpatizanți ai mișcării revoluționare, antifasciști, democrați cu sarcini și activitate în cadrul mișcării național-revoluționare.

În pofida tuturor represaliilor, mișcările revoluționare și cele naționale cîștigă noi aderenți, noi simpatizanți.

Numărul celor care trec clandestin granița în România, pentru a scăpa de urmărirea jandarmeriei, a poliției, a armatei horthyste este în continuă creștere. Tot mai mare este numărul celor care dezertează de pe front, nu se supun rechizițiilor, se împotrivesc oficialităților horthyste, refuză să plătească dările, sabotează companiile de muncă forțată, instigă la revoltă.

Starea de spirit a populației românești din nordul Transilvaniei este sugestiv redată într-un raport confidențial din octombrie 1943 în care se arată că „din punct de vedere național maghiar atitudinea românilor lasă de dorit, nu poate fi numită loială... Nici azi nu se pot încadra în viața maghiară, nu frecventează manifestările naționale maghiare, nu sprijină nici o acțiune

---

[52] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura județului Cluj, 1943, Pachet, 1215, dos. 14.
[53] Arhiva C.C. al P. C. R., Fond 1, Dosarul nr. 7944, filele 35–37.
[54] Gh. I. Bodea, L. Fodor, L. Vajda, *op. cit.*, p. 319.

maghiară... În general nu sînt mulţumiţi cu actuala stare de lucruri, îndeosebi cu situaţia aprovizionării, comportarea lor fiind influenţată de apropierea graniţei maghiare, avînd o permanentă legătură secretă cu partea românească, de unde primesc tot timpul informaţii, îndrumări"[55]. Autorităţile horthyste întocmesc la 16 ianuarie 1944 listele românilor din zonele de graniţă care nu inspiră încredere, urmînd să fie strămutaţi forţat. Notarul din Sînnicoara în raportul său arată că toţi românii, „fără excepţie, sînt animaţi de sentimente naţionale româneşti exagerate şi se încălzesc cu ideia reîntoarcerii" nordului Transilvaniei la România, notarul fiind de părere că „toţi ar trebui strămutaţi de pe zona de graniţă"[56].

Populaţia românească se împotriveşte oprimării şi exploatării din toate puterile. În unele comune sînt bătuţi agenţii fiscali, în altele se refuză predarea forţată a cerealelor sau se împotrivesc sechestrărilor de animale. În unele localităţi româneşti din judeţele Mureş-Turda, Sălaj, Maramureş, populaţia s-a împotrivit cu atîta dîrzenie autorităţilor care încercau să-i înroleze în companiile de muncă forţată, încît a fost nevoie să se aducă armata[57]. Numărul dezertorilor români din armata horthystă sau din detaşamentele de muncă, care se ascund în păduri se ridică la mai multe mii.

După ocuparea, la 19 martie 1944, a Ungariei de către trupele germane şi instaurarea guvernului pro-hitlerist Sztojay, teroarea, arestările, internările în masă a tuturor elementelor revoluţionare, comuniste, social-democrate, antifasciste, democrate, române, maghiare, evreeşti iau amploare.

În primăvara şi vara anului 1944 „populaţia românească, reclamă, pe bună dreptate, că atunci cînd sînt concentraţi în detaşamente de muncă nu primesc alimente şi simbria este neîndestulătoare pentru aprovizionarea cea mai modestă. Aceasta este în bună măsură explicaţia că în faţa ordinelor de chemare mulţi trec clandestin graniţa... Aprovizionarea cu încălţăminte este proastă, îmbrăcămintea n-o poate procura nici cu bani grei, untură nu este...

Firesc, că populaţia românească în marea ei majoritate trăieşte cu dorinţa ascunsă a unirii ei cu românii din sudul Transilvaniei...

Străduinţele ascunse ale românilor sînt evidente"[58]. Românii „în fond, în simţăminte şi în suflet sînt duşmanii ideii de stat maghiare", iar legăturile cu România sînt strînse şi frecvente, arată un raport din 12 iulie 1944[59].

„Atitudinea politică a românilor este absolut incertă — notează un alt raport. Absoluta majoritate a românilor este alimentată de speranţa că terminarea războiului va aduce o schimbare radicală în favoarea lor... Cu siguranţă ei au o organizaţie secretă la Cluj care-i dirijează"[60].

---

[55] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura judeţului Cluj, 1943.
[56] Ibidem, 1944, Pachet 1371, dos. 2, nr. 13.
[57] Csatári Dániel, *op. cit.* p. 310.
[58] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura judeţului Cluj, 1944, Pachet 1373, dos. 1, nr. 194.
[59] Ibidem.
[60] Ibidem, Pachet 1371, dos. 2, nr. 84.

Autoritățile horthyste iau măsuri pentru a „supraveghea într-o măsură mai intensivă organizarea secretă a românilor din nordul Transilvaniei, munca lor organizatorică și persoanele lor conducătoare"[61].

Cu toate acestea, la 18 august 1944 autorităților superioare li se raportează că românii „în ultimul timp... vorbesc în secret că nordul Transilvaniei va fi din nou pămînt românesc... sînt trup și suflet împreună cu frații de sînge de dincolo de granță, și așteaptă doar clipa ca visul românesc să se împlinească. Fuga peste granță este la ordinea zilei... Azi ne trezim cu cea mai mare uluire în fața unui fapt incontestabil: Dușmanul se află înăuntrul granțelor țării"[62].

Un raport-bilanț despre situația românilor din nordul Transilvaniei din 22 iulie 1944 care tratează direcțiile „de organizare secretă a românilor din nordul Transilvaniei" arată: „Cu toate că nu pot aduce dovezi concrete, îndrăznesc să cred — scrie br. Inczédy Joksmann — că românimea este în stare să se pregătească și pentru o luptă de partizani. Cunoscînd condițiile grele de muncă ale organelor noastre grănicerești, precum și condițiile naturale favorabile ale acestor granțe, există prea mari posibilități pentru a desfășura o acțiune serioasă de contrabandă cu arme"[63]. „Țărănimea română — continuă raportul — vede și simte zi de zi că statul român se interesează de soarta ei, și aceasta o împiedică sufletește să se poată încadra în concepția maghiară de stat, deoarece este convinsă că actuala stăpînire ungară este doar o perioadă de trecere... marea masă a populației românești a devenit într-un scurt timp surprinzător de curajoasă"[64]

În această atmosferă și împrejurări evenimentul istoric de la 23 August 1944 a provocat în rîndurile populației românești din nordul Transilvaniei un entuziasm de nedescris, o puternică hotărîre de luptă pentru alungarea cotropitorilor și eliberarea întregului teritoriu al patriei. Dar pînă în ceasul mult așteptat al eliberării i-a fost dat populației românești să mai cunoască multe privațiuni, măsuri de exterminare și intimidare.

Speriate de întorsătura radicală pe care o luau evenimentele în dimineața zilei de 24 august 1944, autoritățile horthyste au emis dispoziții speciale (nr. 15656, 1944/VII res., dat de Ministerul de interne) în virtutea cărora au fost arestate și întemnițate toate elementele românești suspecte în ochii autorităților. Numai în orașul Sighet au fost întemnițate 23 de persoane, în timp ce în întreg județul Maramureș au fost închise în lagăre de concentrare special instituite la Sat-Slatina, Carei, Dragomirești etc. peste 200 de persoane. Alte 41 de persoane au fost domiciliate forțat, 11 dintre ele fiind luate ca ostateci, de către armata horthystă[65].

---

[61] Ibidem, Pachet 1374, dos. 4, nr. 1.
[62] Ibidem, Pachet 1371, dos. 2, nr. 84.
[63] Ibidem, dos. 1, nr. 244.
[64] Ibidem.
[65] Gh. I. Bodea, *Din acțiunile populației regiunii Maramureș pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei și zdrobirea fascismului (23 august 1944 — 25 octombrie 1944)*, în „Acta Musei Napocensis", vol. III, 1966, p. 352.

În plasa Cluj într-o singură zi au fost arestate 48 de persoane, în Huedin 11. Au fost confiscate toate aparatele de radio ale românilor[66]. Arestările în întregul nord al Transilvaniei au luat în cîteva ore aşa amploare încît la 24 august 1944, ora 14, Ministerul de interne emite prin radio tuturor prefecţilor şi şefilor poliţiilor din nordul Transilvaniei ordinul nr. 4593 în care se arată că ,,mi s-a adus la cunoştinţă că unele persoane civile şi confesionale române sînt transportate în public cu cătuşele pe mîini... Dispun ca toţi bărbaţii civili sau confesionali proeminenţi români care joacă un rol conducător să fie luaţi sub stare de arest la locuinţa lor pînă cînd nu veţi întocmi formele de acuzare pe motiv de spionaj, apoi procedaţi conform legilor"[67].

În faţa acestor măsuri de teroare, după 23 august 1944, fuga peste graniţă a românilor ia o amploare deosebită. Numai din plasa Nadăş au trecut acum graniţa 64 de persoane, din Huedin 23, din plasa Cluj 76 persoane, din plasa Borşa 18. Pe lista românilor ce urmează să fie expulzaţi, fiind periculoşi pentru existenţa statului maghiar, sînt trecute în judeţul Cluj 251 persoane[68].

În luna septembrie 1944 arestările şi internările românilor continuă, brutalităţile iau amploare. La 22 septembrie 1944 jandarmeriile din judeţele Ciuc, Mureş, Satu Mare, Dej, Zălau, Bistriţa, Oradea, Sighet primesc dispoziţii speciale despre felul cum trebuie să se poarte faţă de arestaţii români, dată fiind ,,sensibilitatea populaţiei româneşti"[69]. În aceste împrejurări, în zilele istorice cînd trupele eliberatoare începuseră luptele în nordul Transilvaniei, P.C.R. a adresat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din teritoriul cotropit de trupele fasciste în care se arăta: ,,Patrioţi români din Ardealul cotropit! distrugeţi căile de comunicaţie în spatele cotropitorilor, dezarmaţi-i, predaţi-i Armatei Române şi Armatei Roşii sau nimiciţi-i...

Ţărani români şi maghiari din Ardealul cotropit! nu daţi vite şi căruţe pentru retragerea hitleriştilor, nu-i găzduiţi în satele voastre, loviţi-i din toate părţile"[70]. Ecoul chemărilor Partidului Comunist Român s-a făcut simţit în rîndul populaţiei aflată de patru ani sub stăpînirea horthystă. Un grup de patrioţi români din Baia Mare şi împrejurimi a redactat şi răspîndit în aceste zile un manifest întitulat: ,,Tovarăşi" în care se scria: ,,Se apropie ziua răfuielilor cu fasciştii români, maghiari şi germani. Antonescu, Horthy, Hitler şi slugile lui ne-au batjocorit... Fascismul ne-a adus şi nouă celor din Ardealul de nord mizerie, foamete şi ruinarea tuturor.

Popoarele asuprite de fascism nu mai pot răbda...

---

[66] Arhivele Statului Cluj, Fond Prefectura judeţului Cluj, 1944, Pachet 1371, dosar 1 nr. 273.

[67] Ibidem.

[68] Ibidem, Pachet 1373, dos. 1, nr. 5.

[69] Ibidem, nr. I/15/1944.

[70] Arhiva I.S.I.S.P., Cota A. XVIII—24.

Grăbiți și voi cu toate forțele, apropierea victoriei forțelor progresiste. Sabotați pe toate căile mașina de război hitleristo-horthystă. Puneți mîna pe arme, dezarmați-i pe fasciști.

Formați comitete sătești, comunale și orășenești cu cîte-un responsabil și acționați cît mai unit...

Moarte ocupanților fasciști!

TRĂIASCĂ ZIUA VICTORIEI CARE SE APROPIE!"[71]

După patru ani de ocupație horthystă, pentru populația nordului Transilvaniei se apropia mult așteptata zi a victoriei, ziua reîncadrării teritoriului răpit prin dictatul funest de la Viena, în hotarele firești ale patriei-mamă, România.

GH. I. BODEA

DER REVOLUTIONÄRE UND NATIONALE KAMPF GEGEN DIE HORTHYSTISCHE BESETZUNG UND FÜR DIE WIEDEREINGLIEDERUNG NORDSIEBENBÜRGENS IN DIE GRENZEN RUMÄNIENS

(Zusammenfassung)

Vorliegender Aufsatz, welcher einer grösseren Abhandlung angehört, ist einem besonders bewegtem Zeitabschnitt der Geschichte des rumänischen Volkes gewidmet, jener nach dem odiösen Wiener Schiedsspruchs durch welchen aus dem Leibe des Landes der Norden Siebenbürgens mit einer vorwiegenden rumänischen Bevölkerung entrissen wurde, indem dies Gebiet für mehr als vier Jahre in die Arme des horthystischen Revisionismus geworfen wurde. Unter der fremden Herrschaft der Horthysten haben die rumänischen Volksmassen—welche einer doppelten Unterdrückung (sozial-ökonomischer und national-politischer) ausgesetzt waren—zusammen mit den fortschrittlichen und demokratischen Kräften der mitwohnenden Nationalitäten sich zum entschlossenen Kampf für politische, nationale und kulturelle Rechte erhoben.

Das höchste, im Kampfprogramm eingeschriebene Ziel, war die Befreiung Nord-Siebenbürgens und seine Einverleibung in die natürlichen Grenzen des Vaterlandes Rumänien.

[71] Arhiva comitetului județean P. C. R. Maramureș, Dosarul „Contribuția populației din regiunea noastră la sprijinirea eliberării întregului teritoriu al patriei" (23 august — 25 octombrie 1944) fila 52.

Unter den Bedingungen des Hitlerkrieges hat dieser Kampf einen antifaschistischen, antihitleristischen und antihorthystischen Charakter, in welchem alle fortschrittlichen demokratischen Kräfte, abgesehen von der Nationalitätsangehörigkeit, an der Spitze mit den Kommunisten und den andern Revolutionärkräften, mobilisiert wurden.

Die geschichtliche Analyse und Verfolgung der Ereignisse, und der sozialen und nationalen Kräfte, welche während der vierjährigen horthystischen Herrschaft in Nord-Siebenbürgen teilgenommen haben, erscheinen im Vordergrund dieses Aufsatztes. Als Quellenbeleg benützte der Verfasser unveröffentlichte Aktenstücke aus fremden und einheimischen Archiven, als auch die bis zur Zeit erschienene Fachliteratur.

MISCELLANEA

ATACURILE CUMANO-TĂTARE ASUPRA TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XIII-LEA

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, istoria Transilvaniei cunoaşte o puternică agitaţie ca, dealtfel, întreg regatul arpadian, cauzată de procesul intens de-acum, al fărîmiţării feudale cu toate implicaţiile sale social-economice şi politice, de slăbirea autorităţii regale în detrimentul celei voevodale precum şi de multele tulburări interne şi externe.

Feudalitatea trece mai susţinut decît în perioada anterioară la ofensivă împotriva obştiilor libere, smulgînd noi şi importante drepturi de la rege. Prin actul lui Béla al IV-lea din 1267, nobilii sînt scutiţi de orice dijmă şi nu sînt obligaţi să mai găzduiască pe nimeni; nici-un nobil nu putea să fie arestat, închis sau osîndit de rege, fără o hotărîre judecătorească; pămînturile nobililor ajunse în stăpînirea cetăţilor sau a curtenilor erau înapoiate; bunurile nobililor morţi fără moştenitori puteau fi înstrăinate numai pe baza hotărîrii rudelor; nobilii nu puteau fi siliţi să participe la vre-o expediţie militară în afara regatului fără voia lor. Regele se leagă prin jurămînt să respecte aceste prevederi, încălcarea lor atrăgînd pedeapsa bisericii[1]. Importante imunităţi obţine şi biserica. Mai tîrziu oamenii bisericii din Transilvania sînt scoşi „cu totul de sub puterea de a judeca atît a voievodului Transilvaniei ce va fi în slujbă, cît şi a comiţilor comitatului, cît şi a oricăror alţi judecători", de către regele Ladislau a IV-lea. Stăpînirea lui Ştefan, fiul lui Bela al IV-lea, aduce noi beneficii şi contribuie la întărirea nobilimii ardelene, interesată în menţinerea Transilvaniei neatîrnată faţă de regele Bela al IV-lea. După mai multe conflicte, regele trebuie să-i recunoască fiului său stăpînirea asupra teritoriului de la răsărit de Tisa, în calitate de „rege tînăr al Ungariei, duce al Transilvaniei şi domn al cumanilor". Tendinţele de autonomie a Transilvaniei se accentuează tot mai mult în perioada crizei politice din vremea domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272—1290), cînd toate forţele politice şi sociale încearcă subminarea puterii centrale[2]. Nobilimea era interesată atît în întărirea poziţiei sale economice, cît şi în dobîndirea unor imunităţi, care-i permiteau conso-

---

[1] E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, part. 1, p. 331—332; *Documente privitoare la istoria României*, seria C, Transilvania, veac. XIII, vol. II, Bucureşti, 1952, p. 94—95.

[2] Ştefan Pascu, *Voivodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 174—179.

lidarea politică şi fărîmiţarea feudală. Biserica, ofensată de atitudinea tînărului rege faţă de morala creştină şi, la insistenţele papalităţii, protectoarea regatului investit cu misiunea de cruciadă împotriva păgînilor şi ,,schismaticilor" din această parte a Europei, îndemna la nesupunere şi revoltă pe toţi cei nemulţumiţi, pentru a readuce pe rege la misiunea sa ,,apostolică".

Răpirea libertăţilor şi a autonomiei de către marii feudali laici şi clerici, jafurile, prădăciunile au ridicat la revoltă pe saşi şi pe românii din Oltenia sub conducerea voevodului Litovoi, uniţi cu cei din sudul Transilvaniei. Anul 1277 este un an de mişcare aproape generală în Transilvania, răsculaţii profitînd de conflictul lui Ladislau al IV-lea cu Ottokar al II-lea al Boemiei şi de mişcarea bulgarilor din Banatul de Mačva, ameninţaţi de feudalii maghiari[3].

Numeroasele campanii militare împotriva nobililor separatişti din interior, cît şi conflictele din Boemia, Austria, Bulgaria, Polonia costau mult visteria statului şi secătuiau vieţi omeneşti. Revoltele cumanilor precum şi invazia din 1285 a tătarilor au sporit confuzia şi au avut repercusiuni grave asupra ţării.

După cum se ştie, aşezarea cumanilor în Ungaria, în vremea lui Bela al IV-lea, a stîrnit de la început proteste şi a fost în cursul celei de a doua jumătăţi a veacului al XIII-lea, motivul permanent de reacţie din partea nobilimii şi bisericii[4]. Cumanii au primit unele privilegii de la Bela al IV-lea şi Ştefan al V-lea, din rîndul lor ridicîndu-se unii demnitari şi mai ales oastea în multele campanii militare de peste graniţă. Ladislau al IV-lea, a cărei mamă era cumană, îi prefera pe cumani nobililor, şi a adoptat felul lor de viaţă. Clerul înalt, cu sprijinul papalităţii făcea necontenite presiuni asupra cumanilor şi apela mereu la rege pentru a-i converti la catolicism. În 1279 a venit în Ungaria legatul papal Filip de Fermo, care pe lîngă predicarea cruciadei avea misiunea de a stărui asupra convertirii cumanilor. Regele, mai mult constrîns, a făgăduit în faţa legatului pontifical că va porni o expediţie generală împotriva cumanilor din Ungaria şi din ţinuturile învecinate pentru a-i sili ,,la primirea, împlinirea şi păzirea tuturor... poruncilor legate de convertire la catolicism"[5] La presiunile clerului, regele încearcă să-i convingă pe cumanii conduşi de Alpar şi Uzur în 1279, să-şi lapede ,,cultul idolilor şi să părăsească corturile şi casele de pîslă pentru a locui în sate, în clădiri şi în case statornice". Deasemenea ia măsuri împotriva cumanilor

---

[3] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 457—459; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 272. Pentru ecoul acestei mişcări în ,,Banatul de Severin" poate fi amintit şi documentul lui Ladislau al IV-lea pentru banul Grigore, care a fost trimis împotriva bulgarilor răsculaţi, ocupînd de la aceştia cetatea Orşova. *(Castrum Urchov propriis suis viribus idem Gregorius Banus optimuit expugnatum)*, Fejér, G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol, V, 3, p. 157.

[4] Rogerius magister, *Carmen miserabile*, cap. 3, 7, 8, 12, 14, în *Catalogus Fontium Historiae Hungariae*, ed. A. F. Gombos, vol. III, p. 2067—2071; Simon de Keza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, în *Catalogus*, vol. III, p. 2217.

[5] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 421—423; *Documente*. veac XIII, vol. II, p. 205—208.

pentru a nu mai cotropi unele pămînturi nobiliare, silindu-i să rămînă „cu neamul lor între Dunăre şi Tisa sau lîngă rîul Criş, ori între rîurile Mureş şi Criş, sau pe amîndouă părţile acelui rîu, ori între Timiş şi Mureş..., pe acele rîuri sau locuri şi pămînturi pe care regele Bela... a aşezat dintru început fiecare seminţie"[6]. Cumanii urmau să se bucure de aceleaşi drepturi şi privilegii ca toţi nobilii regatului. Dar regele n-a respectat cele făgăduite lui Filip de Fermo; ba mai mult, l-a alungat pe acesta din ţară, ceea ce-l va determina pe papa Nicolae al III-lea să-i scrie în decembrie 1279 regelui în termeni aspri, mustrîndu-l şi acuzîndu-l de tulburările din ţară pe care le-a provocat prin comportarea sa, şi îndemnîndu-l să-şi schimbe atitudinea pentru a nu sili scaunul apostolic să recurgă la măsuri extreme[7].

Revoltele nobilimii, instigată în parte de papalitate şi de prelaţii din Ungaria, prentru a-l despărţi pe rege de cumanii săi şi a-l obliga să ia măsuri împotriva lor, au dus la rîndul lor la atacuri ale cumanilor împotriva unor domenii nobiliare şi mănăstireşti. Astfel de atacuri au avut loc în Banat şi Bihor din partea cumanilor aşezaţi în aceste locuri, la care au participat chiar şi unii nobili. Într-un document se vorbeşte de un oarecare Albert, fiul lui Zalauch, care venind cu cumanii a nimicit satul Cadea al comitelui Cosma şi a jefuit toate averile oamenilor din acel sat, stricînd şi biserica. Comitele Toma, fiul lui Pancraţiu din neamul Cenad, s-a plîns regelui că nişte posesiuni ale sale aşezate lîngă Tisa, Egyházaskert, Pasan, Csoka, Zenth-Miklos şi Borumlak, precum şi biserica sa din Temerkény, unde îşi păstra documentele, au fost jefuite şi arse de către cumani, fiindu-i ucişi cu acest prilej doi fraţi şi mai mulţi iobagi[8]. Cumanii au atacat în 1282 şi mănăstirea de la Igriş, unde se găseau în acel timp podoabele şi bijuteriile casei regale. Mănăstirea bine apărată, n-a putut fi ocupată[9]. Aceste atacuri, cît şi altele au premers răscoala generală a cumanilor din 1282, de sub conducerea lui Oldamir, care îşi manifesta intenţia de a-l alunga din ţară pe însuşi regele Ladislau[10]. La început regele a avut o poziţie şovăielnică faţă de această mişcare, dar ridicarea la luptă a nobilimii din întreagă ţara l-a determinat să pornească împotriva cumanilor. Cele două tabere s-au ciocnit

---

[6] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 426—429; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 217—221.

[7] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol, I, 1, p. 430—434; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 223.

[8] Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus*, vol. IX, p. 386, 419—422; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 270, 274—277. Neînţelegerile şi conflictele dintre cumanii aşezaţi în cîmpia Mureşului inferior şi a Tisei şi puternicii nobili din neamul Cenad au continuat vreme îndelungată, motivul principal constituindu-l răpirile reciproce de pămînturi (Cf. Borovszky S., *Csanád vármegye története 1715-ig*, vol. I, Budapest, 1896, p. 65—80).

[9] Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 207; Györffy Gy., *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, vol. I, Budapest, 1963, p. 855—856.

[10] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 484—485; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 292—293. Cronicile relatează despre aceeaşi intenţie a cumanilor: „Postea A.D. 1282 Oldamyr dux Cumaniae congregato exercitu Cumanorum circa lacum Hood vocatum, volens hostiliter invadere regnum Hungarorum, ut suo dominio subiugaret" (*Chronicon Pictum Vindobonense, Chronicon Posoniense*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery E., vol. II, Budapest, 1938, p. 44, 471, 472); Simon de Keza, *op. cit.* în *Catalogus*, vol. III, p. 2153; Karácsonyi J., *A Hód-tavi csata éve*, în *Századok*, 1901, p. 626—636.

lîngă mlaştinile de la Hood (azi orăşelul Hodmezővásárhely din Ungaria). Lupta trebuie să fi fost îndîrjită, după cum o apreciază unele izvoare şi documente. O serie de nobili, printre care Roland Borşa, Gheorghe şi Toma fiii lui Simon Baksa, Rofoyn fiul Ştefan, comiţii Petru şi Iwanka, nobilii din neamul Rathold şi alţii, precum şi secuii din Kezdi au primit donaţii serioase în urma acestei lupte[11]. Cumanii înfrînţi, cîţi au scăpat din această bătălie, au fugit peste munţi la tătarii lui Nogai. Consecinţele alianţei cumanilor cu tătarii erau de prevăzut. Regele însuşi a întreprins o campanie, probabil tot în 1282, pentru a-i readuce în ţară. Dintr-un document din 1288, care se referă la această acţiune, reiese un fapt vrednic de semnalat; această campanie s-a desfăşurat în teritoriile de peste Carpaţi unde niciunul dintre înaintaşii lui Ladislau al IV-lea nu mai călcase *(de finibus et terminis Tartarorum quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra Alpes)*[12].

După mai multe izvoare contemporane evenimentelor, tătarii din stepele de la nordul Mării Negre şi de la Dunărea de jos au fost instigaţi de către cumani şi conduşi de aceştia, au întreprins învazia din 1285 din Ungaria şi Transilvania[13].

Către sfîrşitul veacului al XIII-lea s-au desprins părţile de apus dintre Nipru, Dunărea de jos şi Carpaţi, din cadrul hanatului Hoardei de aur, sub conducerea lui Nogai, nepot de frate al lui Batu-han, a cărei putere a început să se simtă, mai ales după moartea hanului Berké (1266). El ajunge să fie temut chiar de hanii Hoardei de aur. Atras în politica europeană, mai ales de bazinul Mării Negre şi de Balcani, Nogai întreţine bune relaţii cu genovezii din Caffa şi cu Mihail al VIII-lea restauratorul imperiului grecesc de la Constantinopol, a cărui faimă s-a întins şi la nord de Dunăre. Nogai devine ginerele împăratului şi întreprinde la cererile acestuia mai multe campanii împotriva bulgarilor, duşmanii bizantinilor. Ţarii bulgari ajung vasalii hanului, care se amestecă tot mai mult în treburile interne ale acestei ţări frîmîntată de o seamă de mişcări social-politice. Hanul tătăresc

---

[11] Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 165—166, 215, 250—251, 279—280, 418, 453; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 443—444, 415—452; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 254—255, 303—304, 313

[12] Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 410; *Documente*, veac. XIII, vol. II p. 292—293. Această expediţie este menţionată şi într-un act din 1286, cînd se spune: „specialiter Ultra Alpes, in confinio Tartarorum impenderunt" (Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 516).

[13] „Tandem postea pauci qui ex ipsis [Comanis — n.n.] remanserant, ad Tartaros fugierunt. Quorum instinctu Tartari anno Domini 1285 secunda vice in Hungariam venerunt et usque Pest universa miserabiliter combusserunt" (*Chronicon Pictum Vindobonense, Chronicon Posoniense*, în *Scriptores*, ed. Szentpétery, vol. II, p. 44, 472). „Post natavitatem Domini Comani et Tartari cum innumerabili multitudine intraverunt Ungariam et vastaverunt eam" (*Chronicon Anonymi Leobiensis, Chronicon Austriacum anonymi*, în *Catalogus*, vol. I, p. 277, 514). „Tartari per Cumanos inducti Hungariam caedibus et spoliis usque ad Pest vastaverunt" (Paltramus seu Vatzo, *Chronicon Austriacum*, în *Catalogus*, vol. III, p. 1959; Matthias Miechovius, *Tractatus de duabus Sarmetiis*, în *Catalogus*, vol. II, p. 1610). „Huius tempore* [Ladislai regis — n.n.] Tartari instinctu Cumanorum qui evaserunt et se in Tartariam receperant, secunda vice anno scilicet Domini MCCLXXXV Hungariam invaserunt et usque Pesth miserabiliter omnia cremaverunt" (*Chronicon Varadiense*, în *Scriptores*, ed. Szentpétery, vol. I, Budapest, 1937, p. 213).

şi-a impus suzeranitatea şi asupra principilor ruşi din Halici şi Volînia. Evenimentele tulburi din Ungaria i-au atras atenţia ambiţiosului Nogai şi aştepta prilejul supunerii acestei ţări. În contextul acesta, voievodatele şi cnezatele româneşti din sudul şi estul Carpaţilor aflate între cele două puteri — tătarii şi Ungaria — speculau rivalităţile politice şi luptau pentru scuturarea dominaţiei străine.

La sfîrşitul anului 1284, după cum afirmă cronicile ruseşti şi poloneze, Nogai a întreprins campania al cărui ţel principal era Ungaria. Cetele lui Nogai şi Telebuga, aliate cu cumanii, şi însoţite de principii vasali, Leo Danilovici al Haliciului şi fii săi Iurii şi Mstislav şi de Vladimir Wasilkovici din Vladimir-Volînia, precum şi de cetele de lituanieni, au pustiit ducatul polonez de Sandomir, de unde s-au îndreptat spre Silezia. Ducele Leszko cel Negru al Poloniei Mici, părăsit de nobilii şi armata sa, revoltată şi aliată cu Conrad de Mazovia, a fugit în Ungaria. Ştirile privind invazia tătarilor în Polonia sînt destul de confuze. Se pare că această ţară a fost pustiită mai rău în 1287 cînd au fost arse oraşele Lublin, Sieradz, Sandomir şi Cracovia. Singurul autor care menţionează două atacuri tătăreşti, în 1285 şi în 1287 este Mattias Miechovius, pe cînd alţii vorbesc despre a treia pustiire a Poloniei de către tătari numai în 1287 (după cele din 1241 şi 1259)[14].

Trecînd munţii Carpaţi prin nord cu caii lor iuţi, tătarii s-au îndreptat spre centrul Ungariei, pe care au prădat-o şi jefuit după unele mărturii, din ianuarie pînă în a doua jumătate a lunii martie 1285 *(ab octava epiphaniarum usque ad festum Paschae)*[15]. Năvălitorii şi-au aşezat tabăra undeva în nord-estul Ungariei, pe un spaţiu destul de larg[16], de unde au întreprins raiduri în diferite direcţii ajungînd pînă la Pesta. În faţa lor, regele a fugit dincolo de Dunăre. Regina Elisabeta, închisă în cetatea de la Buda, a văzut cu proprii ei ochi incendiile şi lupta orăşenilor şi a unor nobili pentru apărarea oraşului[17]. Distrugerile trebuie să fi fost considerabile, mai ales în comitatele din nordul Ungariei, Borsod, Heves, Sáros, Abauj,

---

[14] Hodinka Antal, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916, p. 449—451. Cronicarul polon Miechovius relatează: „Ingens Tartarorum exercitus et multis legionibus conflatus, et per gentes Rutenorum atque Lithvanorum adauctus, cum ducibus Tartarorum Nogay et Thelebuga post festum sancti Andreae in terram Sandomiriensem advenit" (*Tractatus de duabus Sarmatiis*, în *Catalogus*, vol. II, p. 1610). Acelaşi autor arată: „Anno Christi 1287 undecima die Decembrie ferocissima gens Tartarorum in Lublinenses, Sendomirienses, Sieradienses et Cracovienses oras in numero locustarum venit" (*Chronicon Polonorum*, în *Catalogus*, vol. II, p. 1606) şi alte izvoare menţionează a treia invazie a tătarilor în Polonia în anul 1287 (*Annales Sandigovii*, în *Catalogus*, vol. I, p. 199; Iohannes Dlugossius, *Vita beate Kingae*, în *Catalogus*, vol. III, p. 2456.

[15] Matthias Miechovius, *Tractatus de duabus Sarmatiis*, în *Catalogus*, vol. II, p. 1610.

[16] „Gens barbara, videlicet Tartari Ungariam intrant hostiliter ... cum tanta multitudine, quod castra meciuntur ad longitudinem 10 rastarum et in latitudine 6" (*Chronicon Salisburgense*, în *Catalogus*, vol. I, p. 682). „Tempore Ladislai ... Tartari in tanta multitudine intraverunt Hungariam, quod dicebantur cum exercitu suo undecim miliaria ocupare" (Weichard de Polhaim, *Continuatio Annalium S. Rudberti Salisburgensis*, în *Catalogus*, vol. III, p. 2653; *Chronicon Osterhoviense*, în *Catalogus*, vol. I, p. 591; Eberhardt de Regensburg, *Annales ad a. 1273—1305*, în *Catalogus*, vol. II, p. 863).

[17] Fehér G., *Codex*, vol. VII 2, p. 110.

unde sînt menţionate lupte îndîrjite ale nobililor şi populaţiei împotriva tătarilor. Documentele care se referă la participarea unor nobili în aceste lupte, relativ multe, nu conţin ştiri concrete din care să se poată deduce proporţiile distrugerilor şi obiectivele atacate. Ştirile cronicăreşti destul de lapidare şi uneori confuze nu ne permit decît într-o mică măsură să apreciem consecinţele acestei invazii. Sînt menţionate în special atacuri împotriva bisericilor şi mănăstirilor pustiite de tătari pe teritoriul Ungariei[18]. În luptele care s-au dat în părţile de nord, armatele nobiliare au capturat din mîinile tătarilor prăzile şi numeroşii prizonieri, pe care aceştia îi luaseră cu ei. Astfel de fapte au săvîrşit nobilii din neamul Aba, care în frunte cu palatinul Omodeus, cel care s-a distins şi împotriva cumanilor la Hood, au ucis o mulţime de tătari printre care şi zece căpetenii ale acestora *(Decem capita Principium de ipsa gente perfida ipsi Regi Ladislao presentavit)*. S-au distins deasemenea Roland voievodul Transilvaniei, împreună cu Petru şi Nicolae fii lui Meggyes, eliberînd mulţi ostateci, Ştefan şi Iwanka, fii lui Zeud, comitele Petru şi fratele său Iwanka, care au luptat în comitatul Sáros, magistrul Gheorghe, fiul lui Simon (acelaşi din luptele împotriva lui Litovoi, bulgarilor, boemilor şi cumanilor), care împreună cu oamenii săi a ucis peste 1000 de tătari şi a eliberat o mulţime de prizonieri din mîinile acestora, stînd de pază la Szepes *(in eodem confinio et circa indagines terre Scepus mansit pro defensione regni)*, luptîndu-se cu tătarii alături cu alţi nobili pe munţii Tarkö şi Regecz[19].

Pe la sfîrşitul lunii martie, după ce cnezii de Halici s-au întors acasă, fiind atacaţi de polonezi, tătarii au pornit spre Transilvania, pe care au devastat-o în lung şi în lat[20]. Populaţia de aici, românii, secuii, saşii au organizat o rezistenţă considerabilă, preferînd să lupte cu ei în cîmp deschis decît să se închide în cetăţi. Acţiunea ardelenilor şi-a găsit un puternic ecou în izvoarele narative contemporane[21]. Dar sărăcia izvoarelor şi con-

[18] „Tartari... tempore Ladislai regis, qui Budam usque pervenerunt, et que raedificate fuerunt igne combusserunt" (*Anonymi Carthusiani, Fundatio Lapidis Refugii*, apud Şt. Katona *Historia Critica Regum Hungariae stirpis Arpadianae*, Buda, 1782, p. 904—905; Salimbene de Parma, *Chronica*, în *Catalogus*, vol. III, p. 2109). Albertus Malioli, în *Liber chronicae imperatorum...*, arată: „A. 1285. Tartari intraverunt in regno Ungariae et interfecerunt multos religiosos et sanctimoniales personas" (*Catalogus*, vol. I, p. 49). În *Annales Reinhardtsbrunnenses* se relatează: „multa claustra religiosorum cum variis ecclesiis everterunt" (*Catalogus*, vol. I, p. 193). Printre altele, au fost distruse capitlul din Buda veche şi casa ordinului ospitalierilor din Strigoniu (Fejér, G., *Codex*, vol. V, 3, p. 301, 527).

[19] Wenzel G., *Árpádkori új Okmánytár*, Budapest, 1874, vol. 12, p. 492—497; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 502—503; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 274, 323—325; Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 282, 393—397, 399; vol. VI, 2, p. 151.

[20] „Eodem anno Thartari terram Hungariae, qui dicitur de Septemcastris intraverunt et multos christianos captivaverunt et occiderunt" (*Annales Polonorum, Annales minoris Poloniae, Annales a primo christiano duce Meschone Polonorum...*, în *Catalogus*, vol. I, p. 88, 177, 180, 159), O relatare interesantă asupra teritoriului pustiit de tătari conţine lucrarea lui Aventinus, *Annales Boiorum*: „Scytae Ungariam transdanubiam ubi quondam Gepidae, Getae, Daci consederunt, usque Pestum devastant" (*Catalogus*, vol. I, p. 384).

[21] „Tandem vero ab incolis terra e circa Septem-Castra turpiter sunt de terra fugati, occisa ex eis innumerabili multitudine" (Anonymi Leobiensis, *Chronicon. A. 1—1343*, *Chronicon Austriacum, anonymi, continuatio Vindobonensis a. 1267—1327*, în *Catalogus* vol. I, p. 277, 514, 787).

fuziile pe care le conţin unele nu permit nici în cazul Transilvaniei reconstituirea proporţiilor acestei invazii. Desigur ea nu se poate compara cu cea din 1241, nici din punct de vedere al forţelor tătăreşti şi nici din punct de vedere al distrugerilor. Consecinţele ei au fost mai puţin grave decît ale celei precedente. Totuşi unele aşezări mai mari, cetăţi, oraşe, mănăstiri, unde erau adunate mai multe bunuri şi mai mulţi oameni, au căzut în primul rînd victime ale tătarilor.

După ce au trecut din Bihor[22] în Transilvania, tătarii au atacat centrele miniere şi meşteşugăreşti, precum şi unele oraşe din această provincie. Astfel au fost atacate Dejul, Bistriţa, Turda, Rimetea Trascăului, Clujul, Braşovul şi poate şi altele. Locuitorii acestor centre se vor plînge mai tîrziu regilor Ladislau al IV-lea şi Andrei al III-lea, despre pustiirile suferite cu ocazia invaziei tătarilor şi vor cere reînnoirea unor privilegii.

Locuitorii din Bistriţa „prăpădiţi şi sărăciţi de pustiirea şi pîrjolul tătarilor", sînt scutiţi de către regele Ladislau Cumanul, de plata a două treimi din dările lor[23]. Andrei al III-lea în 1291 le-a reînnoit „oaspeţilor" la Ocna Dejului, care au îndurat multe pagube şi sărăcie „din pricina tulburării vremurilor", privilegiile „întocmite cu privire la libertatea lor care au fost pierdute şi rătăcite din cauza năvălirii tătarilor în timpul regelui Ladislau"[24], pentru ca să se bucure de aceleaşi libertăţi ca şi orăşenii din Buda, Strigoniu şi Sătmar.

Pe valea Arieşului, tătarii au atacat pe locuitorii şi „oaspeţii" de la minele din Rimetea Trascăului şi de la salinele din Ocna Turzii. Minerii de la Rimetea au reclamat la regele Andrei al III-lea pierderea actelor „asupra chemării lor din Austria, precum şi drepturile şi privilegiile ce le-au fost dăruite cu bunătate, atunci cînd au început să locuiască acele pămînturi..., arse şi mistuite de prăpădul focului, de către tătari"[25]. În această zonă s-au dat lupte importante sub cetatea Trascăului, apărată cu îndîrjire de voievodul Roland Borşa şi de către secuii din Kezdi aşezaţi mai înainte pe pămîntul Arieş de către Ştefan al V-lea. Într-un document din 17 decembrie 1289 sînt subliniate meritele secuilor care luptaseră şi în 1282 alături de rege împotriva cumanilor răsculaţi, iar în 1285 „s-au împotrivit bărbăteşte în faţa cetăţii, năvalei şi furiei tătarilor cu care au luptat în chip vrednic de laudă ... şi în această luptă au slobozit mai bine de 1000 de oameni din jalnica şi nelegiuita robie a tătarilor" *(Castro Thuruczkou se viriliter obiecerunt, et contra eosdem Tartaros laudabiliter dimicarunt)*. Aceşti secui au primit teritoriul dintre Mureş şi Arieş pentru faptele lor de arme şi pentru 80 de cai, daţi regelui, teritoriu pe care s-a

[22] *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 356. Invazia tătarilor din 1285 a avut ca efect şi construirea unor cetăţi de piatră şi formarea unor mari domenii nobiliare în părţile Bihorului şi ale Sătmarului, ca urmare a donaţiilor regale (Győrffy, Gy., *op. cit.*, p. 578).

[23] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 462; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 354.

[24] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 504; *Documente*, veac XIII, vol. II, p. 279.

[25] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 182—184; *Documente*, veac, XIII, vol., II, p. 378.

organizat scaunul Arieşului. Mai tîrziu (cca 1290), contele Ehelleus le conferă cetatea sa Rimetea, pentru a se apăra în ea împotriva tătarilor şi altor duşmani şi dreptul ,,de a intra liber în zisa cetate a Trascăului, ca în cetatea lor de moştenire, împreună cu toate bunurile lor"[26]. ,,Oaspeţii" de la Ocna Turzii au primit de asemenea de la Andrei al III-lea privilegii noi, precum şi unele posesiuni, deoarece ,,au declarat că toate actele lor întocmite cu privire la libertăţile lor au fost mistuite de foc şi arse în cetatea banului Micud, în vremea tătarilor şi de către aceşti tătari"[27].

Cu această ocazie se pare, că a fost atacată şi abaţia de la Cluj-Mănăştur, fiind arse şi aici unele privilegii. Abatele Henric, capelanul regelui Andrei al III-lea, îi cere acestuia în 1296 să intervină pe lîngă capitlul de la Alba Iulia pentru a hotărnici moşiile de la Mănăştur şi pentru a redobîndi dreptul asupra unor dijme pe seama conventului benedictin[28]. Se pare că mănăstirea a suferit unele distrugeri, de vreme ce în 14 septembrie 1299, Petru, episcopul Transilvaniei, schimbînd nişte moşii cu abaţia din Cluj-Mănăştur, specifică un fapt nu lipsit de interes: ,,abatele de faţă [Lazăr — n.n.] ca şi abaţii viitori, de cîte ori vor voi sau vor avea nevoie de lemn pentru a ridica clădiri în cuprinsul mănăstirii sau pentru a repara mănăstirea sau casele aflătoare în cuprinsul ei, să aibă voie liberă a tăia lemne din pădurea Leske"[29]. Alte date nu avem despre distrugerea mănăstirii; s-ar putea ca cercetările arheologice viitoare la acest obiectiv să aducă unele limpeziri.

---

[26] Fejér G., *Codex*, vol. V, 3, p. 452—454; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 280, 488, 489; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 313—314, 325.

[27] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*..., vol. I, p. 181—182; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 520; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 376—377. Părerea noastră este că ,,cetatea banului Micud" trebuie să se fi aflat undeva în apropierea Turzii, ceea ce este şi logic pentru ca ,,oaspeţii" de la Ocna Turzii să-i fi încredinţat acestui nobil păstrarea documentelor. Este mai plauzabil să fie în această zonă, poate la Sînmiclăuş (azi înglobat în oraşul Turda), moşie pe care o vinde în 1288 episcopului Petru al Transilvaniei (*Documente*, veac XIII, vol. II, p. 294—295). Nu ştim dacă acest nobil a stăpînit şi cetatea Dăbîca; ştim doar că el primeşte de la Ladislau al IV-lea satul cetăţii Dăbîca (Şt. Pascu, M. Rusu, etc., *Cetatea Dăbîca*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 156).

[28] Jakab Elek, *Apátságok Erdélyben*, în *Magyar Történelmi Tár*, vol. XIII, 1867, p. 5; St. Pascu, V. Marica, *Clujul medieval*, Bucureşti, 1969, p. 15. Documentul din 1296, singurul de altfel care aminteşte pustiirea abaţiei de la Cluj-Mănăştur în 1285, a fost publicat în <Iohannes Szegedi>, *Decreta et vitae regum Ungariae qui Transylvaniam possederunt*, Cluj, 1753, p. 371—372. Asupra acestui document există unele îndoieli (Fr. Pall, *Contribuţii la problema locurilor de adeverire din Transilvania medievală*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 399). Actul acesta poate fi o plăsmuire cu scopuri materiale; acest lucru nu exclude posibilitatea ca tradiţia, sau chiar memoria emitentului să fi reţinut ca fapt real atacul din 1285 al tătarilor asupra acestor locuri. Voievodul Ladislau Kán cere, la 21 aprilie 1297, capitlului de la Oradea să hotărnicească moşiile de la Mănăştur şi Sînbenedic ale abaţiei din Cluj-Mănăştur, iar capitlul orădean scrie regelui, în 12 iunie acelaşi an, că a executat aceste hotărniciri. Trebuie să se fi întîmplat ceva cu documentele şi cu semnele de hotar, de vreme ce au fost mobilizate atîtea autorităţi în problema reînnoirii hotarelor conventului benedictin. (Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*..., vol. I, p. 205, 206—208; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 434—435, 436, 438).

[29] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch* ..., vol. I, p. 212; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 468—469.

În drumul lor spre trecătorile munților, tătarii s-au abătut și asupra teritoriilor săsești. Un izvor contemporan menționează că o mare parte din tătari au pierit, fiind uciși de către sași. Iar cronica rusească de la Ipatiev arată că Nogai s-a îndreptat asupra Brașovului[30]. Cetele lui Telebuga, voind să treacă munții, s-au rătăcit și au pierit în mare parte atît din cauza frigului și a precipitațiilor abundente, cît și datorită curselor întinse de locuitorii acestor regiuni, care după ce au tăiat pădurile, fortificînd cu prisăci trecătorile, i-au înconjurat și măcelărit pe tătari[31]. Această tactică tradițională a populației din Transilvania, cît și din celelalte două țări române, și-a dovedit de nenumărate ori eficiența în cursul evului mediu.

Românii și-au adus o contribuție substanțială la lupta împotriva tătarilor, și acum, și mai înainte, la 1241, și mai tîrziu, pentru alungarea acestora de pe teritoriul Țării Românești și Moldovei. Fiind o forță demnă de luat în considerare în epoca aceea și în contextul unor evenimente de seamă, ei au fost luați ca atare. Un document papal din 1288 li se adresează deopotrivă și lor, ca și nobililor, sașilor și secuilor din sudul Transilvaniei, cerîndu-le să nu se supună regelui și să-l împiedice pe acesta în menținerea legăturilor cu tătarii[32]. Credem că nu trebue ignorată tradiția istorică inserată în *Cronica moldorusă* despre lupta românilor din Transilvania împotriva tătarilor în vremea „craiului Laslău", deși acest izvor păcătuiește de o serie de confuzii și erori, mai ales în ceea ce privește proveniența acestor români. Aceste știri false cît și altele din alte izvoare au fost combătute începînd cu Miron Costin. Alte erori s-au strecurat în istoriografie începînd cu Engel, care interpretînd în mod tendențios un pasaj din cronicarul bizantin Pachymeres, arată că românii ar fi venit, chipurile,

---

[30] „Tartari intraverunt Hungariam, quorum maxima multitudo occisa est a Theotonicis" (Henric de Heimberg, *Annales sive Cronica Boemorum*, în *Catalogus*, vol. II, p. 1132). „Noga proide na Braşev " (Hodinka A., *op. cit.*, p. 450; Győrffy Gy., *op. cit.*, p. 824 827). Prin sudul Transilvaniei se putea ajunge cel mai repede spre ținuturile tătărești. Astfel, în vara anului 1288, Lodomer, arhiepiscopul de Strigoniu, se adresează tuturor prelaților, nobililor, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiu și Bîrsa, sub amenințarea cu afurisenia, dacă nu-l vor împiedica cu forța pe regele Ladislau al IV-lea în menținerea legăturilor cu tătarii (*Documente*, veac XIII, vol. II, p. 296—299). De altfel, în toamna și iarna aceluiași an, 1288, regele Ladislau Cumanul se afla la Brașov, alungat de nobili și de armata întregului regat, probabil pentru că a luat legătura cu tătarii împotriva răsvrătiților (*Documente*, veac XIIII, vol. II, p. 304).

[31] Ottokar de Stiria, *Oesterreichische Reinchronik*, în *Catalogus*, vol. III, p. 1824. O serie de cronici relatează despre luptele ardelenilor cu tătarii: „Quod audientes Septemcastrenses Deo victoriam commiserunt, dicentes: Melius est gladio perire quam fame in castris et in civitatibus propter Tartharos interire" (*Annales minoris Poloniae, Annales Polonorum*, în *Catalogus*, vol. I, p. 159, 177, 180). „Tandem vero ab incolis terrae circa Septem-Castra turpiter sunt de terra fugati, occisa ex eis innumerabili multitudine; reliqui vero qui evaserant quamvis pauci, fugientes, latitantes inter montes et valles nemorosas, divino iudicio ibidem fere omnes perierunt" (Anonymi Leobiensis, *Chronicon*, în *Catalogus*, vol. I, p. 277). „Tandem vero, propitiante Deo, turpiter fugati ab illa terra, occisis ex eis pene centum milibus" (*Chronicon Sampetrinum Erfurtense*, în *Catalogus*, vol. I, p. 474).

[32] *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 296—299.

prin 1284—85, deci în perioada acestei invazii tătărești, din Bizanț și ar fi fost colonizați de către regele Ladislau al IV-lea[33].

Este suficient să arătăm că o populație „infiltrată", acum sau cu un secol mai înainte, nu putea juca un rol politico-social sau militar, cum l-au jucat românii în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În această perioadă ei s-au bucurat de aceleași drepturi politice alături de nobili, sași și secui, participînd chiar la congregațiile generale ale țării[34].

În același an 1285, Nogai cu hoardele sale de la Dunărea de jos a întreprins o nouă campanie împotriva Bulgariei, frămîntată și dezmembrată în urma luptelor feudale, transformîndu-l pe țarul de origină cumană, Gheorghi Terteri (1280—1292) în vasalul său. Înaintînd împotriva Bizanțului, tătarii au ajuns pînă în Macedonia și Tracia, unde au fost opriți și înfrînți de armatele bizantine, conduse de kuropalatinul Umpertopoulos[35]. Bulgaria a rămas vasală tătarilor pînă în 1299, fiind pustiită de hoardele acestora aproape în fiecare an. În 1292 Nogai a întreprins o acțiune și asupra Vidinului, al cărui stăpîn Șișman, împreună cu boierii săi și cu cei de la Branicevo, s-au refugiat în nordul Dunării, probabil în Banatul Severinului, cerînd ajutor de la regele Andrei al III-lea al Ungariei[36]. În același timp, regele sîrb Ștefan Milutin, care încercase și el să ocupe Vidinul, „protejat" de Nogai, este obligat să-i recunoască acestuia suzeranitatea. Astfel toată partea de nord a Peninsulei Balcanice era sub controlul puternicului han. Ambițiilor sale însă, li se pune capăt de către Tohtai hanul Hoardei de aur în 1299, cînd Nogai este ucis în luptă. Curînd piere și fiul său Ceákas, care ajunsese țar la Tîrnovo. Astfel se pune capăt dominației tătare în sudul Dunării, ceea ce va favoriza consolidarea statului bulgar la începutul veacului al XIV-lea, în timpul lui Teodor Svetoslav (1300—1322).

În teritoriile nord-dunărene, aflate și ele sub controlul tătarilor, după moartea hanului Nogai și în timpul luptelor pentru tron din Ungaria,

[33] *Cronicile slavo-române*, ed. îngrijită de P. P. Panaintescu, București, 1959, p. 159—161. Problemele legate de tradiția din această cronică privind întemeierea Moldovei, au fost interpretate cel mai bine de D. Onciul în *Originea Principatelor Române* (*Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946, p. 70—75). Cronicarul bizantin Pachymeres arată că în 1285, bizantinii bănuitori, că tătarii care năvăliseră atunci în imperiu, ar putea să se alieze cu vlahii din preajma Constantinopolului, i-au mutat pe aceștia din urmă în Anatolia (Georgius Pachymeres, *De Andronico seniore Palaeologo*, în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, ed. Bonn, 1835, cap. 37, p. 106). Interpretarea greșită a acestui pasaj de către Engel a fost sesizată și criticată de Gheorghe Șincai (*Hronica Românilor*, vol. I, București, 1967, p. 435—436).

[34] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 510—511; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 369.

[35] „Illa porro tempestate nubes Scytharum e circumdanubianis collecta tractibus numerum fere implens capitum dieces milium, transcursa Bulgaria vicinisque isti regionibus vaga direptione vastatis ad iugum exterius consedit ... e finitimis Macedonia vel Thracia praedas mox, quas aiunt, Mysorum abacturae (Georgius Pachymeres, *op. cit.*, cap. 29, p. 80

[36] Într-un act de danie al lui Andrei al III-lea din 1293, se spune: „quod cum perfida gens Tartarorum propter coronationem nostram secundo anno circa ... quandam particulam regni nostri Macho vocatam venisset ad spoliandum" (E. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözesen im Mittelalter*, Münster, 1927, p. 221). Autorul anonim al *Descrierii Europei Orientale* arată că pe la 1292 tătarii au ocupat o parte din Bulgaria care înainte era în stăpînirea Ungariei (G. Popa—Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. II, București, 1934, p. 27, 54)

procesul firesc de închegare a statului feudal Țara Românească, început cu decenii înainte, se accelerează.

Întorcîndu-ne la Ungaria și Transilvania, după incursiunea tătarilor din 1285, observăm că frămîntările interne, departe de a se ameliora, continuă cu o mare intensitate, fiind alimentate de viața scandaloasă a regelui, înconjurat de cumani și tătari. Abandonîndu-și și întemnițîndu-și soția, pe napolitana Elisabeta, sora regelui Carol al II-lea cel Șchiop, Ladislau Cumanul a adoptat poligamia, precum și alte moravuri ale necredincioșilor, stîrnind protestul și indignarea atît a clericilor cît și a laicilor. La cererile repetate ale lui Lodomer, arhiepiscop de Strigoniu, care-l învinuiește pe rege de cele mai grave fapte[37], curia papală a intervenit între 1287 și 1290 cu insistente și repetate mustrări și amenințări la adresa regelui, care și-a uitat misiunea sa ,,apostolică". Scrisorile papale, adresate atît cercurilor eclesiastice și laice din Ungaria, cît și monarhilor, prelaților și nobililor din imperiul german, Boemia, Austria, Polonia și din alte țări vecine, îndemnau la folosirea oricăror mijloace de constrîngere, pînă la pornirea unei cruciade împotriva ,,rătăcitului" rege și a păgînilor și ,,schismaticilor" din preajma sa sau din afara țării[38]. În acest sens a fost trimis și legatul Benvenuto de Gubbio în anul 1290 în Ungaria. La aceste îndemnuri și la insistențele lui Lodomer, regele a fost prins și întemnițat în iarna anului 1287. După ce a promis că va alunga pe tătari, cumani și alți păgîni, și nu va mai întreține legături cu ei, iar bisericii îi va păstra respect și o va ocroti, a fost eliberat. Nerespectînd aceste promisiuni a fost alungat de armata întregului regat, găsindu-și adăpost, în toamna și iarna anului 1288 și 1289 și apoi în august-septembrie 1289 în Transilvania, unde probabil spera, fie în ajutor de la tătarii de peste munți, fie în sprijinul populației de aici. În ciuda efortului de a atrage printr-o serie de privilegii unele cercuri de partea sa, n-a reușit să zdruncine autonomia acestei țări cîștigată de prea puternicul voievod Roland[39]. Alte nemulțumiri sporesc confuzia din țară și înșiși cumanii ,,pe care el îi îmbrățișase", sînt cei care se revoltă împotriva sa, iar șefii lor Arbuz și Tertul, l-au asasinat la 10 iulie 1290, la Cheresig. Un singur izvor, *Cronica de la Ipatiev*, menționează că împreună cu cumanii au participat la asasinarea regelui și românii: ,,În acest an cumanii sau polovții cu volohii l-au ucis pe regele ungur numit Volodislav"[40]. Faptul nu ne miră, dacă ne gîndim atît la rolul politic activ pe care-l aveau romînii la sfîrșitul secolului al XIII-lea, într-o serie de evenimente social-politice și militare, cît și la spiritul de revoltă care anima pe români într-o epocă în care libertățile și autonomia lor erau serios amenințate de feudalitate.

---

[37] *Századok*, 1910, p. 2—8.

[38] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, vol. I, 1, p. 463—465, 467, 475—476, 477—478, 492—493, 494—495; *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 281, 283—284, 285—286, 287, 291—292, 316—318, 318—320.

[39] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 188—189.

[40] Hodinka A., *op. cit.*, p. 453; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în veacul al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, VII, 1936—1938, București, 1939, p. 110.

Domnia lui Ladislau al IV-lea a provocat acea criză din care nu şi-a mai putut reveni Ungaria, nici după două decenii. Însăşi izvoarele epocii au semnalat-o. „În timpul acestui Ladislau, a început Ungaria să se încovoaie" — spune autorul *Cronicii de la Bratislava*, iar autorul *Cronicii pictate de la Viena* arată că „în timpul acestui rege Ladislau, Ungaria a început să decadă din gloria ei cea strălucită..., au început să se ivească războaie interne şi să nimicească oraşe, să se reducă la nimic satele prin incendii ... şi oamenii, întocmai ca dobitoacele, înjugaţi la telegi *(biga, scilicet duarum rotarum vehiculum)* îndeplineau rolul de animale"[41].

Cauzele acestei crize trebuie căutate firește şi în politica acestui prea tînăr şi nestatornic purtător de coroană, înclinat probabil, spre un mod de viaţă neconform preceptelor epocii. Dar aceleaşi cauze pot proveni şi din întărirea regimului feudal şi din dorinţa nobilimii de a-şi impune dominaţia chiar şi asupra coroanei, declanşînd procesul anarhiei şi fărîmiţării feudale, comun tuturor statelor feudale ale epocii. Regele, poate pentru a nu ajunge o simplă unealtă în mîinile clerului şi nobilimii, a încercat să se opună acestora, bazat pe forţa mai mult militară a cumanilor, tătarilor, „schismaticilor". Firește contradicţiile şi complicaţiile societăţii feudale din acea vreme şi-au pus amprenta şi asupra politicii sale, atît de contradictorie şi de şovăielnică, făcînd din aliaţii săi, în unele momente, cei mai înverşunaţi duşmani.

Noul rege, veneţianul Andrei al III-lea, ultimul arpadian, a trebuit să facă noi concesii nobilimii pentru a înlătura cel puţin în parte unele consecinţe ale domniei înaintaşului său. Politica sa faţă de Transilvania urmărea diminuarea autorităţii voievodale, în acest *„regnum"* autonom, pe care şi-a cîştigat-o Roland Borşa şi mai apoi Ladislau Kán (1294—1315). În acest sens regele caută să sporească în general, prerogativele şi imunităţile nobililor şi saşilor de aici, pe care doreşte să-i atragă în sfera sa, în detrimentul autorităţii voievodale. Deasemenea încercă să aducă la supunere şi să pedepsească pe toţi răzvrătiţii care au abuzat de unele bunuri ale coroanei şi au diminuat autoritatea regală. Aceste măsuri au sporit nemulţumirile. Un astfel de caz, se petrece pe la 1291, cînd regele aflat la Alba Iulia, la o congregaţie „cu toţi nobilii, saşii, secuii şi românii" îi retrocedează lui Ugrinus, fostul voievod al Transilvaniei, domeniile Făgăraş şi Sîmbăta, care „i-au fost înstrăinate pe nedrept"[42]. Românii din Ţara Făgăraşului ameninţaţi încă de mai înainte cu pierderea libertăţii, presaţi din nou acum, poate că au întreprins acea acţiune împreună cu unii saşi şi „papistaşi", nemulţumiţi din aceleaşi motive, în jurul căreia s-a ţesut tradiţia populară, inserată mai apoi şi în cronici — „descălecatul" din Ţara Românească[43]. A fost un act de revoltă, atunci cînd n-au mai putut rezista unor presiuni ale feudalităţii, trecînd o parte dintre ei în sudul munţilor unde şi-au adus aportul la procesul care se desfăşura aici, de închegare a statului feudal.

---

[41] *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II, p. 46, 473.
[42] *Documente*, veac. XIII, vol. II, p. 369.
[43] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 185.

Anarhia feudală din ultimele decenii ale veacului al XIII-lea, cît și dominația tătară și încursiunile înfăptuite adeseori de aceștia, au frînat desigur procesul formării statelor feudale românești, dar în același timp, aceste evenimente au arătat necesitatea grupării tuturor forțelor, a unirii formațiunilor mici într-un stat închegat. Ieșirea din sfera de acțiune a Ungariei pe o perioadă de aproape două decenii, cît au durat luptele pentru tron și vindecarea efectelor lor, cît și prăbușirea stăpînirii tătarilor la Dunărea de jos a permis afirmarea, în primele decenii ale veacului al XIV-lea a statului feudal Țara Românească.

P. IAMBOR

UN „ARTICUȘ" ÎN LIMBA ROMÂNĂ DE VECINĂTĂȚI DIN SCAUNUL MEDIAȘULUI LA SFÎRȘITUL VEACULUI AL XVIII-LEA

Vecinătatea (Nachbarschaft) este una din instituțiile caracteristice comunităților săsești din Transilvania, cu origini care se pierd în trecutul istoric îndepărtat și cu o viață istorică ce și-a continuat existența pînă în zilele noastre. Mai bine cunoscută ne apare vecinătatea la sași din sec. al XVI-lea, de cînd încep să se păstreze actele specifice ale instituției, acele statute de vecinătate — *Nachbarschaftsbuch* — sau, în românește, „articușuri de vecinătate". Bibliografia istorică semnalează numeroase asemenea acte, în creștere, mai ales în sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Le cunoaștem pe cele din Bistrița[1], Brașov[2], Mediaș[3], Sibiu[4], Sighișoara[5].

Vecinătatea, în această denumire, se întîlnește și în cazul satelor românești din Transilvania, cel puțin în unele sate românești din teritoriile de colonizare săsească. Fără a se ști cît este de veche și nici ce arie a ocupat în geografia socială a provinciei, se știe în schimb că și în cazul satelor românești instituția s-a prelungit pînă tîrziu, pînă cînd a putut fi surprinsă de cercetările sociologice moderne. Dar chiar înainte de acest moment, importanța din punct de vedere practic a instituției a fost sesizată la noi de Ion Codru Drăgușeanu. Fost pretor și vicecăpitan al districtului Făgăraș, el a întocmit și recomandat (prin intermediul administrației pe care o conducea) broșura intitulată „Regulamente pentru vătășii și decurii proiectate a se introduce în comunitățile Districtului Țării Făgărașului" (Sibiu, 1864,

---

[1] Daichendt, G., *Nachbarschafts-Artikeln vom 7 Aug. 1710, 1713, 1714 u. 1722 aus Bistritz*, în „Korrespondenzblatt' (Sibiu) 1891, p. 93—96; 111—115; H. A., *Die sächsischen Nachbarschaften in Bistritz u. Umgebung*, în „Bistritzer Kalender", 1920, p. 96—100.

[2] Morres, W., *Die kronstädter Nachbarschaften*, în „Kronstädter Zeitung", 1922, nr. 232; Fabritius, H., *Unsere kronstädter Nachbarschaften, im Wandel der Zeiten*, în „Festausgabe der Kronstädter Zeitung", 24 mai 1936, p. 25.

[3] ***, *Aus der Langgässer Nachbarschaftslade*, în „Mediascher Zeitung, 1929, nr. 10, 11.

[4] Zimmermann, Fr., *Die Nachbarschaften in Hermannstadt* (...), în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" N. F., XX, LH. (1885), p. 47—202.

[5] Maior, O., *Vecinătățile săsești în istoria orașului Sighișoara*, (lucrare de diplomă susținută la Facultatea de istorie-filosofie a Univ. „Babeș-Bolyai" din Cluj, 1970), exemplar în posesia conducătorului științific conf. dr Pompiliu Teodor, care ni l-a oferit spre consultare cu multă amabilitate.

8°, 35. p.)[6], în care partea a doua, ,,Regulamentul decurial sau ordinea vecinătății pentru Districtul Țării Făgărașului", reprezenta tocmai modelul unui statut pentru organizarea vecinătăților în satele românești din Făgăraș în scopul de ,,a ne ajuta spre regenerarea națională și socială", după cum mărturisește autorul în prefața lucrării. ,,Regulamentul decurial..." al lui I. Codru-Drăgușeanu, alcătuit după ,,statutele imprumutate de la sași și prelucrate după lipsele și împrejurările noastre", înscrie în cele 47 de articole, repartizate în IV capitole, prevederile obișnuite al regulamentelor săsești referitoare la structura organizatorică a instituției, drepturile și îndatoririle mai marelui peste vecinătate (numit în ,,Regulament" decurin), la adunările de vecinătate, la sarcinile bisericești, cetățenești și economice ale vecinătății.

La 1864, cînd apărea lucrarea lui I. Codru-Drăgușeanu, vecinătatea în satele românești din Țara Făgărașului nu era prea răspîndită de vreme ce autorul adresează îndemnul: ,,ca să se adopte în fiecare comunitate", să se conlucre la introducerea instituției și în satele românești.

La români instituția a început prin a fi studiată în cadrul anchetelor sociologice, în perioada interbelică, din inițiativa lui H. H. Stahl, care alcătuiește primul chestionar pentru studiul vecinătăților[7] și întreprinde la Drăguș (Făgăraș), între anii 1929—1932, prima anchetă specială privind vecinătățile de acolo[8]. Pe baza acelei anchete, Stahl a descris cele 12 vecinătăți, cîte funcționau în Drăguș, cu modul lor de organizare (adunări generale, tați de vecini), cu rosturile lor ca societăți de înmormîntare, ca participante la lucrul comunal, ca mijloace de transmisie a știrilor oficiale, ca păstrătoare ale ordinii publice, ale curățeniei ș.a. Ancheta ajunge, printre altele, la concluzia că legăturile pe care vecinătățile le au în viața satului sînt destul de mari. Firește, pe sociologul anchetator l-a interesat și vechimea instituției mai ales pentru a înțelege de ce într-un sat românesc de veche organizare socială pe bază familială, vecinătatea funcționează nu pe această bază, ci ,,după număruș", adică după așezarea pe aceeași uliță. Dar autorul n-a stăruit asupra istoricului vecinătății. Partea istorică a studiului a rezervat-o unei discuții speciale, asupra căreia n-a mai revenit. În ,,Chestionarul pentru studiul vecinătăților" H. H. Stahl a prevăzut însă acest aspect, adică ,,Descrierea istorică a vecinătăților. De cînd există și cum erau organizate înainte" (pct. 9), precum și importanța publicării actelor despre vecinătate (pct. 10). După cîte știm, pînă acum n-au

---

[6] Broșura a fost reeditată de Iuliu Moisil, *Vătășii sau fraternități și decurii sau vecinătăți*, în ,,Transilvania" (Sibiu), an. 67, 1936, p. 132—146, dar cu rezerve privind paternitatea lucrării. Lucrarea era însă sigur opera lui I. Codru-Drăgușeanu. Autorul își recomanda însuși lucrarea în iulie 1868 la o ședință a ,,rîndului I în protoprezbiteriatele greco-orientale ale Făgărașului" unde a cuvîntat în calitate de vicecăpitan al districtului. ,,Cuvîntul..." a apărut în ,,Federațiunea" II (1869) nr. 104, p. 416. Notița din ,,Federațiunea" fusese remarcată de N. Iorga, *Prefață* la: I. Codru-Drăgușeanu, *Călătoriile unui român ardelean*, ed. II, București, 1924, p. 17, nota 1.

[7] Stahl, H. H., *Chestionar pentru studiul vecinătăților*, în ,,Sociologie românească", I (1936), nr. 1, p. 54—55.

[8] Idem, *Vecinătățile din Drăguș*, în ,,Sociologie românească", I (1936) nr. 1, p. 18—31.

fost publicate asemenea acte în limba română pentru vecinătăți românești.

Studiul lui Candid C. Mușlea[9] despre vecinătățile la românii brașoveni, care analizează instituția mai ales în lumina unui „articuș de vecinătăți" din 1840, a apărut fără anexa promisă (p. 337, nota 79). Din descrierea manuscrisului original din lucrarea de mai sus rezultă că actul este de fapt o adaptare la necesitățile situației din 1840 a unui act mai vechi, din 18 octombrie 1778, redactat și acesta din nou la 21 mai 1797[10]. Articușul începe cu un protocol inițial evocînd împrejurările care reclamă actul respectiv, în general aceleași întîlnite în toate cazurile de vecinătăți. Urmează articolele care reglementează rînd pe rînd alegerea și atribuția gocimanilor, ajutorul reciproc al membrilor vecinătății la înmormîntări, drepturile și alte îndatoriri ale membrilor vecinătății. Concluzia autorului pe marginea regulamentului era că românii din Brașov au preluat instituția adaptînd-o necesităților lor, lucru care se reflectă și în efortul stabilirii unei terminologii proprii pentru realitățile proprii.

Din cele de mai sus rezultă că vecinătatea este o instituție întîlnită și la românii din Transilvania semnalată însă pînă acum numai pentru părțile sudice ale provinciei, la Brașov și în Țara Făgărașului; de asemenea că — deși se știa că instituția funcționa și la români pe baza unui regulament propriu — un asemenea act n-a fost încă publicat, unicul cunoscut pînă acum nefiind mai vechi de 1840.

Contribuția de față, prezentînd articușul de vecinătăți din scaunul Mediașului, arată că aria de răspîndire a instituției se dovedește a fi mai largă incluzînd părți și din Transilvania centrală și, în al doilea rînd, că, cel puțin deocamdată, cel mai vechi regulament de vecinătăți care ni s-a păstrat este mai vechi decît 1840, el datînd de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, mai precis din anii 1794—1798.

Articușul de față se păstrează astăzi între manuscrisele românești ale fondului Blaj din secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.S.R. Filiala Cluj[11]. Este un manuscris (13 f.; 21,5 × 16,5 cm) scris într-o chirilică caligrafică, cu o dispunere studiată a textului pe capitole, paragrafe și puncte, cu titlul în cerneală roșie, față de textul propriu-zis într-o obișnuită cerneală neagră. Fila 12 a fost legată mai tîrziu — întreaga legătură este tîrzie — între filele 10 și 11 de cineva care n-a urmărit îndestul continuitatea textului.

Actul în forma care ni se păstrează este incomplet. Dacă textul propriuzis al regulamentului (cuprinzînd 73 de articole dispuse în 3 capitole, capitolul I cu 4 secțiuni diferite) ni s-a păstrat integral, preambulul actului și protocolul final al acestuia cu indicațiile necesare localizării și datării exacte a manuscrisului ni s-au păstrat doar fragmentar, fragmentele la rîndul lor fiind șterse și greu de descifrat. Interpretate și sprijinite și de alte informații

[9] Candid C. Mușlea, *Contribuții la instituția „veciniei" la românii brașoveni*, în „Studii și articole din istorie", II, 1957, p. 317—344.

[10] Idem, *o.c.* p. 337.

[11] Biblioteca Acad. R.S.R., Filiala Cluj, Secția manuscrise, Fond Blaj, ms. rom. 710.

indirecte ele permit totuși să răspundem cu oarecare aproximație la întrebările privind împrejurările, data și locul redactării actului. Din finalul preambulului, care s-a păstrat (vezi: *Anexa*, f.1[r]) rezultă că articușul de față trebuia să fie un exemplar dintr-o serie pregătită, la data redactării sale, pentru întregul scaun al Mediașului ca o măsură generală în vederea unei mai bune administrări scăunale. Așa se și explică locul lăsat intenționat liber în titlul actului. Nu este exclusă nici ipoteza ca manuscrisul de față să fie chiar exemplarul model după care ar fi urmat să se execute copiile necesare pentru toate cazurile de vecinătăți românești ale scaunului Mediaș și care după ce și-a îndeplinit acest rol a preluat funcția exemplarului special pentru o anumită vecinătate. Fragmentele din protocolul final al actului (f 13[v]) ne conduc la supoziția că actul românesc s-a făcut după un model în limba germană, redactat la 27 mai 1794, la Mediaș, fie de notarul orașului sau al scaunului, fie de un oarecare „Johan M.", după care model a fost tradus românește „de Gavril Kălboreanu" la 2 februarie 1798.

Pentru localizarea exactă a manuscrisului, indicațiile pe care acesta le cuprinde sînt insuficiente. Ele adaugă însă un fapt important despre continuitatea și evoluția instituției. Într-o însemnare tîrzie, de o altă mînă, ni se spune că vecinătatea respectivă s-a despărțit în anul 1844 în două vecinătăți, avînd ca gociomani sau „tați de vecinătate" (în ms.: nobîrfotăr < Nachbarvater) pe Niculaie Stană, și respectiv, pe Gheorghe Muntean (f.1[r]).

În aceeași colecție de manuscrise a Filialei din Cluj a Bibliotecii Acad. R.S.R., pe lîngă originalul manuscrisului de față, se mai găsește o copie a acestuia, făcută de Al. Lupeanu-Melin, intitulată „Articușul vecinătăților din comuna Ighișul Nou"[12]. Nu știm pe ce bază Lupeanu-Melin a localizat manuscrisul la Ighișul Nou. În arhiva personală[13] a acestuia n-am găsit nimic care să ne ajute în acest sens. Nici nu știm să fi publicat textul copiat ca să fi fost nevoit a se explica. O listă a lucrărilor tipărite de autor pentru anii 1909—1935, aflată printre hîrtiile sale, nu menționează nici o lucrare legată direct sau indirect de acest articuș de vecinătăți. Localizarea lui Al. Lupeanu-Melin poate fi însă luată în considerare. Personalitate culturală bine cunoscută în vremea sa, om cu multiple relații în regiunea respectivă — dacă ar fi să menționăm doar activitatea sa în cadrul despărțămîntului cultural „Astra", membru corespondent al Comisiunii Monumentelor Istorice, sau susținuta sa activitate de propagandist cultural și ziarist — fost bibliotecar al Bibliotecii blăjene (1919—1937)[14], nu este exclus ca însuși Lupeanu-Melin să fi achiziționat manuscrisul pentru bibliotecă și să fi cunoscut deci proveniența lui. Putem considera deci că articușul de vecină-

[12] Ibidem, ms. rom., 641.

[13] Biblioteca Acad. R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva Istorică, Fond Blaj, Corespondență Al. Lupeanu-Melin, material în curs de aranjare.

[14] Datele biografice despre Al. Lupeanu-Melin la: G. Preda în „Transilvania", an. 68, (1937), p. 444—447 și Nic. Comșa, *Dascălii Blajului*, în „Anuarul Liceului de băieți (...) din Blaj pe anul școlar 1939/40", p. 145—146; pentru activitatea sa de bibliotecar vezi: Șt. Manciulea, *Biblioteca centrală din Blaj*, Blaj, 1939, p. 42—46.

tăți — probabil din Ighișul Nou[15] — este (cum am afirmat înainte) cel mai vechi regulament de acest fel care ni s-a păstrat în limba română și că el lărgește geografic aria de funcționare a instituției la o zonă mai vastă decît sudul Transilvaniei, dar nu în afara teritoriului de convietuire româno-săsească; dimpotrivă, în cazul Ighișului Nou, într-o localitate cu alcătuire etnică mixtă româno-săsească.

Ce cuprinde articușul de vecinătăți?

Prima parte (I, A, 3 articole) înscrie normele convietuirii creștinești — „vietuire de obște" — ale fiecărei gazde răspunzătoare în fața vecinătății atît pentru sine cît și pentru întreaga sa familie, inclusiv pentru slugile sale. Să ducă deci o viață creștinească, să meargă la biserică, să-și dea copiii la școală. Se prevăd amenzi pentru neparticiparea la slujba bisericească din diferite motive. Sub pedeapsa „birșagului" în timpul slujbei să nu crîșmărească, să nu umble cu carul la moară, sau cu vin, să nu umble la lucrul cu palmele, sau să nu joace cărți. Pot lipsi numai dacă bolesc, dacă sînt în slujbă domnească, dacă sînt plecați la tîrguri, sau dacă culeg viile. Copiii vor urma școala de la 5 ani pînă la intrarea în „frăție"[16] a băieților și, în cazul fetelor, pînă merg la sfînta cuminecătură. Școala se ține obișnuit în ceasurile de dimineață în toate lunile de iarnă, pînă la Sf. Gheorghe (23 aprilie), după această dată, în lunile de vară, numai cîte o oră dimineața.

A doua secțiune a primei părți (I, B, 7 art.) cuprinde regulile de prevenire a incendiilor — "osebita și cea de obște grijă" — să țină în bună stare coșurile de fum („urloaiele") și locurile de foc; gazdele bogate să-și facă urloi de piatră; să nu țină fîn sau alte lucruri care se aprind ușor lîngă urloi, sau unde umblă cu lumînări; să nu fumeze în locuri cu grîu și fîn; lojnițele de uscat prune să le sape în afara satului; să folosească cuptor de piatră, făcut pentru întreaga vecinătate, așa cum sînt la orașe.

Secțiunea a treia (I, C, 1 articol) stabilește că nimeni nu va putea așeza temelia vre-unei construcții fără consimțămîntul vecinului, iar dacă va fi împotrivă să aștepte hotărîrea vecinătății, sau hotărîrea celei mai înalte stăpîniri de judecată.

Secțiunea ultimă a primei părți, „osebita curățenie" (I, D, 7 art.) stabilește regulile igienei personale și publice, de protecție împotriva bolilor și a epidemiilor: vitele bolnave să fie anunțate gocimanului, vitele moarte să se îngroape într-un loc anume indicat de „tisturile" locului; se interzice aruncarea în uliță a gunoiului de casă, a resturilor alimentare; să se întrețină cărarea înaintea casei.

Partea a doua (II, 25 articole) stabilește obligațiile fiecărei gazde față de societatea vecinească din care face parte și față de vecinii apropiați în diferitele împrejurări ale vietii comune. Să înștiințeze pe gociman de orice nouă avuție (case, curți) dobîndite în cadrul vecinătății, sau de orice altă

[15] Șt. Manciulea, cînd a publicat acest „articuș" (într-o ediție cu numeroase lacune — a omis de pildă protocolul inițial și protocolul final al actului — precum și cu transcrieri defectuoase, din care unele reproduc greșelile copiei Lupeanu-Melin) n-a făcut nici o altă precizare asupra localizării actului în afara titlului: *Articușul vecinătății din Ighișul Nou* în „Sociologie românească", IV (1942), nr. 7—12, p. 522—525.

[16] Pentru probleme privind textul actului, vezi notele *Anexei*.

schimbare de proprietăţi ; cei noi, la adunarea vecinătăţii, să fie primiţi în vecinătate ; să se arate în haine de sărbătoare la adunările vecinătăţii şi să se poarte acolo cuviincios ; să transmită tabla vecinătăţii fără nici o întîrziere ; să participe la acţiunile poruncite de gociman, la lucrul bisericesc, la şcoală şi la lucrul viilor ; să participe la lucrările de construcţii începute de vecinii săi, obligatoriu la aşezarea temeliilor acestora ; să-i ajute pe vecini la slobozitul sau la scosul vinului din pivniţe unde nu sînt ,,şirodari" puşi pe acea treabă ; să contribue la paza uliţei noaptea ; să întreţină în bună stare portiţa din ,,gardul podului" ; să construiască gard nou şi să-l întreţină ; să nu ţină în casele lor adunare de oameni certaţi cu legea ; să-şi ajute vecinii la nunţi şi înmormîntări etc. Partea a treia (III, 20 articole) stabileşte cine poate fi ales gociman şi care sînt atribuţiile sale. Gocimanul se alege obişnuit pe un an sau, dacă vecinătatea îl roagă, gocimanul în funcţie poate fi reales. El se alege din oamenii blînzi şi înţelepţi. Dacă gocimanul ales se dovedeşte leneş sau cu năravuri rău, el poate fi arătat la stăpînirea scaunului şi pedepsit cu birşag. Despre treburile funcţiei sale gocimanul răspunde întîi în faţa bătrînilor vecinătăţii şi apoi în faţa întregii vecinătăţi. Gocimanul are în grijă toate aspectele vieţii din vecinătate : el ţine evidenţa tuturor gazdelor şi a schimbărilor intervenite în proprietăţile lor ; convoacă adunările de vecinătate şi la unele adunări ţine ,,zi de învăţătură", adică reîmprospătează prevederile articuşului de vecinătate. Gocimanul asigură participarea vecinilor la nunţi, înmormîntări, la toate acţiunile comune ale vecinătăţii. El stabileşte locul şi ora prezentării la aceste acţiuni. Încasează şi păstrează banii din amenzile cu care se pedepsesc membrii vecinătăţii. Gocimanul face legătura dintre vecinătatea sa şi organele din administraţia scăunală şi din ierarhia bisericească. Anunţă birăul despre cazurile de boală, anunţă preotului lucrurile pierdute şi pe cele găsite. Se îngrijeşte de prezenţa copiilor la şcoală, controlează şi ia măsuri pentru prevenirea incendiilor, pentru întreţinerea fîntînilor ; asigură paza satului, asigură procurarea şi întreţinerea uneltelor pentru treaba buţilor. Gocimanul păstrează lada vecinătăţii în care se ţin actele vecinătăţii şi banii strînşi din amenzi.

Din cele de mai sus rezultă că vecinătatea, în înţelesul articuşului pe care l-am prezentat, este o comunitate de gazde, legate prin :

a) situarea lor într-un perimetru dat al localităţii, dacă ea nu se confundă cu aşezarea însăşi în întregimea acesteia ;

b) respectarea preceptelor moralei creştine şi apartenenţa la aceeaşi biserică ;

c) participarea comună la evenimentele semnificative ale vieţii familiale, nunţi, botezuri, înmormîntări ;

d) executarea în comun a unor activităţi economice, pentru biserică, pentru şcoală, la culesul viilor, sau prin aportul individual la construirea şi întreţinerea unor bunuri obşteşti, paza uliţei, gardul podului, construcţii de casă ;

e) combaterea în comun a calamităţilor (incendii, molime).

Structura organizatorică a vecinătății se caracterizează prin instituționalizarea în cadrul ei a unor funcții tipice cum sînt: adunarea vecinătății, sfatul bătrînilor, gocimanul (mare și mic), sfatul gocimanilor — în cazul mai multor vecinătăți în aceeași localitate, statute scrise, lada vecinătății, tabla vecinătății, cuptorul vecinătății. Autonomă în ce privește viața sa internă, vecinătatea se subordonează ierarhic birăului locului, preotului, tisturilor scăunale, scaunului de judecată scăunal. Însăși redactarea regulamentului de față dovedește tendința oficiilor scăunale de a controla și pe această cale obștile satelor românești din jurisdicția proprie.

La Ighișul Nou vecinătatea înzestrată la 1794—1798 cu statute proprii în limba română se dovedește viabilă, evoluția ei făcînd necesară la 1844 despărțirea vecinătății în două vecinătăți, fiecare cu gocimanii lor.

Statului de vecinătate pe care-l prezentăm aruncă o lumină nouă asupra unei obștii țărănești, nevoită să-și adapteze formele ei tradiționale la necesitățile economice și administrativ-politice caracteristice structurilor scăunale din veacul al XVIII-lea.

AUREL RĂDUȚIU

ANEXĂ

f. 1v

ARTICUȘUL

tuturor cinstitelor vecinătăți ale crăescului și slobodului sat[1] ... slăvit și ci[nstitutului][2] s[caunului] Mediașului după una fieștecare gazdă[3] căsii cătră sine însuși și cătră celedul[4] casii sale și cătră fieștecare vecin de osebi și cătră povățuitorii săi precum sînt gocimanii[5] vecinătății la adunări și la alte prilejuri cum trăbue să urmeze și după care mai pe urmă și gocimanii să

f. 2r urmeze și să să ție//

I. Pentru ținerea unii gazde al căsii cătră sine însuși și cătră celedul casii sale.

A. Pentru creștineasca viețuire de obște.

1. Fiește care gazda căsii mai nainte de toate să se teamă de Dumnezeu și ca pe un Dumnezeu gazda căsii să-l slăvească și cu dragoste să-l cinstească nu numai pentru sine însuși, ci și singură pentru voea lui în fapte bune și în frica lui Dumnezeu să petreacă și prin rugăciune

---

[1] Urmează un spațiu liber pentru a fi scris numele satului.

[2] Întregirile din paranteze drepte [ ] ne aparțin.

[3] *Gazdă*, în text cu sensul de cap al familiei și al gospodăriei; < mgh. *gazda*

[4] *Celed*, argat, slugă; < mgh. *cseléd*.

[5] *Gociman*, obișnuit cu sensul de epitrop; în text cu esensul de „tată de vecin"; < germ. *Gottsmann*.

cu umilinţă şi vieţuire creştinească întru toate ce va vrea să facă şi să lase şi cu sîrguinţă // întru f. 2v
lucrare să să roage ca să dobîndească blagoslovenia lui Dumnezeu. Pre găzdoaea lui, pre copiii lui şi pre tot celedu lui cu creştinească vieaţă şi vieţuire şi cu pilde bune să lumineze şi învăţături să le dea, ca pre dînşii la toate bunătăţile să-i deprinză şi din căderea în nevoe să-i scoaţă; dimineaţa şi sara cu rugăciune să să ţie cu aceasta dragoste şi cinste să căştige şi pre ai săi întru bunătăţi să-i procopsească.

Acum urmează:

2. Precum că dumineca şi sărbătorile ceale oprite după cuprinderea poruncii a treia cu plăcearea lui Dumnezeu să prăznuesc şi pentru aceea fieştecine să meargă la bisearică şi de la toate lucrurile trupeşti să să păzească // cine după aceea. f. 3r

3. Fără îndestulare de pricină precum iaste beteşugul, trimiterea sau slujba domnească nu va fi la predicaţie duminecă dimineaţa să plătea[scă] 60 de dinari sau bani.

4. Pentru utrene să plătească 18 bani.

5. Cine să leneaşte cînd iaste slujbă dumnezească să va pedepsi cu 50 de bani.

6. Cine dumineca înainte de slujba dimineţii vin sau rachiu va crăjmui sau va vinde, birşag 40.

7. Cine va face aceasta în vremea slujbei, 99.

8. Cine în zioa duminecii va umbla cu caru cu vitele încoace şi încolo la moară // sau vin f. 3v
va aduce sau măcar ce lucru va lucra cu vitele sau cu mîinile să plătească 42.

La aceasta să iau afară slujba domnească şi meargerea la tîrguri şi cînd iaste culesu viilor, aducerea vinului după utrenie.

9. Cine în zioa dumenecii şi sărbătoarea în vreamea slujbei supt bisearică să va juca în cărţi sau va bea şi alte lucruri va face, pedeapsă 60 de d[inari].

10. Şi iarăşi fieşte cine are copiii săi şi aşa dumineca şi în zile de lucru şi tocma în vreamea verii, dimineaţa un // ceas să-i trimiţă la şcoală, iară în lunile de iarnă pînă la Sfîntul Gheorghe[6] f. 4r
obicinuita şcoală să să ţie înainte de amiazi.

11. Cine nu-ş va da copiii la şcoală de amăndoao părţile deaca vor ajunge la cinci ani, 30 de bani.

12. Şi după dojana gocimanului încă nu-i va da la şcoală, 50 de bani.

13. Cine îşi va lua copiii de la şcoală pînă nu ajung la vreame să să ia întru frăţie[7] şi featele pănă nu merg la sfînta cuminicătură sau îi va lua pănă nu pot ceti de cîte ori s-a face aceasta, birşag, 50 bani, // pentru că tinereaţele să nu fie slobode, ci totdeauna întru învăţătură f. 4v
şi rînduială să trăiască.

B. Despre osebita şi cea de obşte grijă.

14. Urloaele[8] şi locul focului întru bună stare şi grijit să să ţie şi mai vărtos iarna urloele adease şi bine să se măture şi de toată funinginea şi stereviea de fum[9] să să măture şi să să curăţă, de nu, trăsură[10], 25 bani.

---

[6] 23 aprilie.

[7] *Frăţie*, numită şi *vătăşie* „se chiamă legămîntul tuturor junilor de parte bărbătească dintr-o comunitate, de cum ies din şcoală pînă să căsătoresc" (Ion Codru-Drăguşeanu, în „Transilvania" an 67, 1936, p. 136—139).

[8] *Urloiu*, horn, coş.

[9] *Strerevie de fum*, funingine, muiată de apă de ploaie; *Sterègie (stireghie)*, apă de ploaie neagră, ce curge din streaşină; vezi: Al. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale* ..., Bucureşti, 1906, p. 137; termenul a fost înregistrat la *Cornești* (lîngă Tîrnăveni).

[10] *Trăsură*, amendă, birşag.

f. 5r 15. Cui va fi voea să să grijească de foc bine să-şi facă urloi de pieatră // şi de la oameni bogaţi să ţine oprit aceasta urloiu în grădini sau de scînduri să nu să facă.

16. Cine va ţinea în pod sup coperiş sau aproape de urloiu şi de locul focului şi acolo unde umblă adease cu lumina în fîn sau pae sau alte lucruri de aprins sau va lua cenuşă herbinte în vas de lemn şi o va pune într-un loc podit, cu lemn, sau va duce jar de la cuptoriu în vas descoperit sau va umbla cu lumina fără lămpaş încoace şi încolo şi cu tăciuni va umbla luminînd prin cămară sau airea în loc cu primejdie de foc, va cădea în birşag, 99 bani.

f. 5v 17. Cine va trage tăbac afară din // casă, în curte sau în uliţă, în cîmp slobod unde va fi grîu sau fîn încărcat în car, birşag, 99 de bani.

18. Lojniţele[11] de uscat de prune să nu să pue în curţi sau în grădini aproape de casă sau de sat, birşag 99 bani.

Aceasta să fie ca despre grădina de lîngă casă nice o grijă despre primejdia focului să nu fie despre care gocimanul şi cu un vecin mai de aproape cu cercare să ia aminte.

19. Nice un cuptoriu de pită să nu să facă supt coperişul airea fără în tindă supt urloi unde va fi tinda boltită şi urloiu de pieatră. Iară cuptoarele acelea care vor fi almintrilea
f. 6r sau // în căsi sau în curţi la care să aibă gazda căsii primejdie de foc, fieştecare gazda casii unele cuptoare ca acelea să le strice, de nu, birşag, 99 de bani.

20. Fieşte care vecin acolo să coacă cu toată vecinătatea într-un loc unde iaste cuptoriul cel făcut de vecinătate precum sînt la oraşe.

C. Lîngă lucrare şi direagere.

21. Fieşte care gazda căsii cine va vrea să facă sau să puie temeiu la ceva întăi să arate
f. 6v vecinului unde vrea să puie temeiul; şi de // nu va pricinui cu aceea nimica vecin-s-o şi nu să pune împotrivă, aşa va putea el lucra şi pune temeiul. Iară de va fi împotrivă, să nu facă nimică pănă nu va arăta înaintea vecinătăţii sau la cea mai înaltă stăpănire de judecată.

D. Osebite curăţenie.

22. Pentru că curăţeniea şi spălarea iaste cea mai bună mijlocire de sănătate pentru aceea să porunceaşte la toată casa să să ţie în curăţenie.

23. Cine nu înştiinţează pe gocimanul vecinătăţii cînd îi va lovi boala o vită de năpraz-
f. 7r nă, 90 bani. //

24. Cine va îngropa în curte sau în grădină vreo vită moartă, 40 bani.

25. Vitele care mor de boală trebuie să se îngroape afund în pămînt unde va fi arătat tisturile locului loc de vite bolnave.

26. Cine va arunca în uliţă gunoiu din casă, zeamă de varză sau dreave[12] şi alte asemenea, bîrşag 18 [bani].

27. Toate pierdutele lucruri macar cine le-ar afla să arate la tistul sau birăul locului pentru ca băgubaşul să-şi capete al său. Iară de va ţinea cineva ce au găsit pănă a 3 duminecă şi nu va arăta înainte, trăsură 99 bani.

28. Cine nu va direage cărăruşa pe dinaintea casii sale şi nu grijaşte bine, trăsură 33
f. 7v b[an]i. //

II. Pentru ţinerea unuia gazdă a casii întru îndreptare la soţietatea vecinească şi către vecinul său, la nunte, la morţi şi al alte adunări.

---

[11] *Lojniţă*, groapă pentru foc prevăzută deasupra cu o leasă din nuiele pentru uscat fructe (T. Pamfile, *Industria casnică la români*, Bucureşti, 1910, p. 233, fig. 342).

[12] *Dreave*, resturi obţinute după stoarcerea strugurilor sau a altor fructe; < germ. *Treber*.

1. La tot vecinul să porunceaşte să fie procopsit cu înţăleagere, iubitoriu de toţi oamenii în prieteşug. Şi cînd va avea aproapele său bucurie să-i slujească, la întristare să-l mîngăe, în lucrurile ceale cu îndoială bine să-l sfătuiască şi în nevoe de primejdia bine să-l ajutoreaze. Pentru care cei procopsiţi nu numai spre însuşi vecinătatea ci încă spre adevărata şi vecinica prietenie să-i povăţuiască; şi precum pentru însuşi binele său aşa şi pentru binele aproapelui său după putere să să străduiască. // f. 8r

2. Tot lăcuitoriul în oraş sau în sat, fie însurat, văduvoiu sau văduvă, după ce au căpătat sau au miruit el o avuţie a unii case sau curte, sau un lăcaş i s-au venit de undeva între 14 zile să înştiinţeze pe gocimanul acela a căruia va fi vecinătatea aceea unde va fi lăcaşul sau curtea aceea, de nu, birşag, 24 bani.

3. Si cînd să va aduna vecinătatea mai curănd să-i vestească, să-l ia în vecinătate şi numele al aceluia şi închinarea să o plătească cu 24 bani.

4. Cine nu să va arăta la vreamea zilii de învăţătură sau la alte adunări în haine de sărbătoare cînd va fi chemat de gocimanul şi pricina pentru ce au rămas nu o va // arăta, trăsură, 24. f. 8v

5. Cine va cumpăra o casă sau va schimba sau macar în ce chip într-altă vecinătate s-ar strămuta din vecinătatea sa, să plătească la închinarea eşirii, 24.

6. Şi aşa precum s-au zis mai sus să fie primărea sa înainte după 1 şi al 2-lea punctoş să-l numească.

7. Cine la zioa de învăţătură sau la adunarea vecinătăţii cu netremnicie să va purta, va bea, să va sfădi sau alte închipuiri reale, măcar în ce chip ar fi, sau încă iarăşi cînd să ţine zi de învăţătură, sau cînd s-au aduna vecinătatea şi la slobozenie cînd să risipesc nu aste acolo, 24.

8. Cine va ocărî pe gocimanul vecinătăţii sau îl va necinsti cu ceva, 50. // f. 9r

9. Cine va sudui de faţă au întru ascuns pre vreun vecin, 12.

Dară vinovăţiile de cinste şi vătămările de fapte reale să să arate părîşii partea cea vătămată la stăpănirea judecăţii şi de la aceea să-şi capete îndestulare.

10. Cine nu va duce înainte tabla vecinătăţii şi nu spune vecinului sau preste noapte o ţine la sine şi gocimanului nu-i mearge în mănă, 6 bani.

11. Cine nu să va arata la ceasul cel poruncit de gocimanul, 6 b[ani].

12. Cine nu să va arăta cu vecinătatea la lucrul bisericii sau popesc sau la şcoală şi la lucrul viilor nu va fi, să plătească 34 bani. // f. 9v

13. Cine la ridicarea sau la punerea temeiului unuia vecin nu va fi la ceasul cel hotărît să plătească, pentru tot ceasul pentru birşag 6. Iară pentru zioa întreagă, 24.

14. Cine nu va ajuta unuia vecin la slobozitul sau la scosul vinului din pivniţă, unde nu sînt şirodari[13] puşi pe acea treabă, sau, deşi sînt, nu să capată, 24.

15. Cine nu spune înainte păzitoria uliţii de noaptea şi nu păzeaşte, 99.

16. Sărbătoarea şi dumineca şi cînd iaste slujbă dumnezească păzitoria tot să se ţie, de nu, trăsură, 50.

---

[13] *Şirodar*, categorie de meşteri specializaţi în transportul buţilor de vin; *sirod* (= „Treaba buţilor") < germ. *Schrod (Schrodt, Schrot, Schrotte)*; în vecinătăţile de la Sibiu termenul însemna grupul de vecini — o vecinătate putea avea 2—3 grupuri — care administrau economia viticolă; vezi Fr. Zimmermann, *op. cit.* p. 80—84; în Moldova acest corp de meşteşugari specializat se numeau *mahali*; vezi: Const. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 120.

17. Cine nu ține portița din gardul podului sau gauri are să poată tuna omul pe acolo, trăsură, 6.

f. 10r 18. Cine va face un gard nou și nu-l va griji // cu coperișul și lasă nuiale de să strică, trăsură, 50.

19. Cine va pușca în noaptea Crăciunului sau la o nunte și la alte prilejuri, 99 de bani. Și despre aceasta mai tare se vor pedepsi de la judecata scaunului unii ca aceia după tocmeala lor, au cu 24 de beațe sau cu 12 florinți.

20. Cine va sălășlui în casa sa oameni blăstămați sau adunare de acest fealiu ține în casa sa sau la vecin-s-o, îi va luoa pe sine că sînt oameni buni și gocimanului nu-i arată, 22.

21. Cine nu va ajuta la nunte, la morți și la alte prăznuitoare întâmplări cu mease, cu lăviți, cu scaune, cu tealere, cu oale, cu blide și cu păhară pe fiștecare ar avea credință, 9.

22. Cine la aceale mai sus zise întîmplări de ospeațe, după ce să face slobozenia de eșit
f. 10v va rămînea acolo (afară din prieateni și streini), 16 bani. //

23. Cît ar muri cineva îndată să spue gocimanului.

24. Nice un mort să nu să îngroape mai nainte de 24 de ciasuri, fără de ar fi fost cineva cumva cu o vătămare de boală care iaste de trebuință să să îngroape mai curând.

25. Cine nu va fi la meargerea mortului sau la îngropăciune fără de a spune gocimanului, sau nu va petreace pe mortu până la groapă după trebuința locului, trăsură, 24.

III. Pentru ținerea gocimanilor de osebi

[1] Gocimanii după numirea lor cu adevărat să fie părinți vecinătății și cu viețuirea vieții de bun năravînaintea vecinătății să să arate și ca niște povățuitori pentru prefacerea năravu-
f. 12r lui între vecinii lui cu // osîrdie să ia aminte pre cei neascultători dup[ă] înainte stătătoarele pravile să-i birșuguiască și prin birșaguri să facă orînduială întru toate încheieturile vecinătății și lîngă aceea să să ție.

2. De s-ar afla vreun gociman cu năravrău sau iarăși tistiea lui cu lenevire și defăimare o ar purta așa unul ca acela să să arate la stăpânirea scaunului pentru pedepsirea birșagului.

3. Gocimanul la vreamea sa cea obicinuită trebuie să ție zi de învățătură năravului.

4. La fiștecare zi de învățătura năravului să să cetească articușurile vecinătății, ca nimenea să nu bage vină că n-au știut.

5. Fiștecare gociman datoriu iaste să fie [un an iar dacă] l-ar aleage vecinătatea și să-l roage spre mai mulți ani să fie gociman vecinătății după curgerea anului, așa și atuncea.

6. Tistia lui care o au a[v]ut să o mulțămească și celor mai bătrîni ai vecinătății toate socotealele să le pue înainte și cu sfat[ul] bătrânilor spre aleagerea gocimanului celui mai
f. 12v b[ătrîn] și celui mai [mic] // să pășească înainte.

7. La aleagerea gocimanilor să să ia sama ca să fie oameni blînzi, înțelepți și să grăească cu înțelepciune atîta pentru sine cît și pentru toată casa lui, să aibă nume bun, mai întâi de la bătrânii veciniei să să răspunză, apoi și de la toată vecinătatea care să fie gociman să-l aleagă, după aceaea și pe cel mai mic și mai pe urmă un poruncitoriu să hotărască.

8. Fiștecare gociman să ia aminte ca tot lăcuitoriul din prejur să se îndrepteaze bine întru vecinătatea.

9. Și spre aceasta iarăși să ia sama și aminte ca pre copii să-i trimiță toți la școală și de nu vor ajuta nimica trăsurile ce sînt scrise mai nainte întru aceste articușuri, împotrivorii prin preoți [duhovnicești] să să arate la domnii scaunului pentru mai ascuțită pedepsire și pentru schimbarea vrearii lui.

10. De au oblicit gocimanul despre o boală grabnică a vitelor în vecinătatea lui sau va fi înştiinţat de un vecin sau de altul pentru acel lucru îndată să spue birăului.

11. Acele lucruri de găsit care le-ar fi arătat gocimanului la preoţii [duho]vniceşti sau funogiului[14]// să arate ca prin spunerea înainte să poată ajunge păgubaşul la lucru său. f. 11r

12. Gocimanul cu osîrdie să ia sama zioa şi noaptea pentru păzitorie dumineca şi sărbătoarea şi cînd iaste slujbă dumnezeească ca păzitoria să să ţie totdeauna.

13. Pentru morţii carii nu vor fi arătaţi gocimanului de vreun vecin după trebuinţa a tot locul să înştiinţeaze gocimanul pe preotul duhovnicul.

14. Gocimanii au a porunci ca urloele de la toate casele din cuprinsul vecinătăţilor să să caute vara în toate fîrtaele [15] şi iarna tot la 14 zilele să să facă cercare la toate casele la urloae prin urloiariul.

15. De ar avea vrajbă oare care feaţe din multe vecină[tăţi] atuncea împăcarea lor să să facă la adunarea tuturor vecinătăţilor adecă [a] gocimanilor întru ca[re] sînt cei pîrîţi şi cei ce s-au vătămat.

16. Fîntînile iarăşi să să cearce prin gocimani prin urloiariul pentru ca să vază unde să strică sau să surupă şi să dir[eagă] cu vecinătatea şi// [din] vreame să le şi curăţe. f. 11v

17. Tot gocimanul să facă o ladă a vecinătăţii întru care să să ţie articuşurile vecinătăţii şi banii strînşi la birşaguri întru aceea să-i grijească.

18. Gocimanii au să facă din banii ce[i] veniţi din trăsuri la aceale vecinătăţi, ceale ce sînt de trebuinţă pentru foc unealte şi aceale între stare de trebuinţă să să ţie.

a) La toată vecinătatea să fie doao cîrlige pentru foc.
b) Doao scări trebue.
c) Doao buţi de căratu apei.
d) La toată vecinătatea să să facă creplă de apă.

19. La toată vecinătatea să să facă unealte pentru şirod adecă pentru treaba buţilor.

20. Ceale mai nainte scrise unealte pentru şirod şi pentru foc şi alte unealte ale vecinătăţii prin urloiariul bine să să// grijască şi la gocimanul cel mai mare şi mai bătrîn să să păzească. f. 13r

Şi cine nu va duce unealtele vecinătăţii la gociman să să tragă birşag, 24.

Să să ştie că ţifrele ceale pre margine la sfîrşitul rîndurilor însemneaze dinari adecă bani.// f. 13v

[...] Magistratul Mediaşului [...] şi slobodul sat [...] al Mediaşului la [Trau]got Krau[ss][16] notareş.

[...] Mediaş 27 Mai 1794.
[...] nemţeaşte de Johan M [...]
[...] de Gavril Kălboreanu (?)
[...] A. 1798 feb. 2 (?)

---

[14] *Funogiu*, primar, jude, birău; <magh. *falnagy*.
[15] *Fîrtaiu*, pătrar, într-un an interval de 3 luni.
[16] Întregire după *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transsylvaniae pro anno 1794.*, Cluj [1794], p. 72; „D. Andreas Traugott Krauss, Ord[inarius] Notarius".

[*Alte însemnări. de aceeași mînă*:]

f. 1r . [...] atuncea lucruri ce nu era bine aşăzate: [...] tragă afară şi pe departe povăţuirea cătră bunul năravv şi rînduială între norodul acestui scaun spre aceştii depărtată închipuire spre bunii şi folositorii ai ţării orăşeani şi petreacerea întru luarea aminte a legii şi aşăzăminturilor şi care iaste întru această vreame aşa de lipsă ascultării înainte stăpînitoarelor rînduieli următoarelor articuşuri ale vecinătăţii pentru tot comitatul sau ţinutul acestui scaun şi acealea carea care întrînsul să cuprind vecinătăţi şi vecini spre însuşi viitoarele însemnări s-au aşezat şi a celor comitaturi şi vecinătăţi.

Aci s-au dat afară.

[*De o altă mînă:*] În anul 1844 s-au despărţit vecinia în doao părţi fiind nobîrfotăr[17] Niculae Stană şi Gheorghe Muntean.

f. 13r [*De o altă mînă:*] 1808, la moartea muierii sasului care n-au fost obla muntea. Flor [...] aci Ion Pintea.

[17] *Nobîrfotăr*, „Tată de vecini" < germ. *Nachbarvater*.

SEMNIFICAȚIA EUROPEANĂ A RĂSCOALEI LUI HOREA ÎN COMENTARIUL LUI W. L. WEKHRLIN

Ecoul european al răscoalei lui Horea e un subiect care i-a atras pe mulți istorici[1] și-i mai tentează încă. O suită de știri, impresionantă ca volum, răsfirată în paginile zecilor de periodice și broșuri din toate țările europene va putea fi astfel în curînd adunată într-un volum, spre a ne reda răsunetul acestei manifestări românești în cunoștința și conștiința Europei veacului al XVIII-lea. În majoritate ele sînt simple consemnări de fapte și știri, preluate succesiv și diluate treptat pînă la a deveni ecouri fanteziste ce satisfăceau doar cunoscuta ,,Sensationshunger'' a cititorilor. Sînt rare excepții luările de atitudine, cu atît mai mult cele în favoarea răsculaților. Din ultima categorie, istoriografia răscoalei a identificat glasul avocatului francez Jean Pierre Brissot, care s-a ridicat fără rezerve în apărarea lui Horea, justificînd dreptul la revoltă a românilor oprimați. Celebra sa ,,pledoarie'' adresată împăratului Iosif al II-lea în 1785 e apreciată ca ,,cel mai puternic strigăt de protest ridicat în sprijinul iobagilor români ardeleni''[2]. La publicarea broșurii sale în 1785[3], Brissot însuși se considera *primul*[4] apărător al acestora: ,,*Le premier*, je defens...la cause des Valaques, sacrifiés à la force dans cette insurrection... *Le premier* je viens réclamer sur leurs cendres... mêmes. C'est mon devoir, et J'en ai le droit''. Cunoscînd numai opinia defavorabilă a claselor feudale despre răscoala românilor lui Horea, ,,care a făcut atîta vîlvă prin gazete''[5], era firesc să afirme că ,,nu știu ca vre-un scriitor să fi tratat pînă acum acest subiect așa cum trebuie''[6].

---

[1] N. Bălcescu, *Știri despre răscoala lui Horea culese din ziare franceze contemporane*, în ,,Tezaur de monumente istorice'', București, 1864, vol. III, p. 351–364; D. Prodan, *Din ecourile răscoalei lui Horea în străinătate*, în ,,Gînd Românesc'', Cluj 1935, II; Șt. Pascu, *Știri noi privitoare la revoluția lui Horea*, Sibiu, 1943; M. Dan, *Ecoul european al răscoalei populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan*, în ,,Lucrări științifice'', Seria B, Oradea, 1969, p. 263–275; N. Edroiu, *Ecoul răscoalei lui Horea în presa franceză*, în ,,Apulum'', VIII, 1971, p. 127–136; Ileana Bozac și N. Edroiu, *Un ziar german (Real-Zeitung, Erlangen) despre răscoala lui Horea*, în ,,Studia Universitatis Babeș-Bolyai'', 1973.

[2] M. Dan, *op. cit.*, p. 273.

[3] *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II sur son réglement concernant l'émigration et principalement sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de revolte du peuple*, Dublin, 1785.

[4] sublin. n.

[5] Brissot, *op. cit.*, p. 12: ,,... la fameuse révolte des Valaques, dont le chef Horiah a tant fait de bruit dans les gazettes ...''.

[6] Ibid.: ,,Je ne sache pas, qu'aucun ecrivain ait encore traité cet sujet comme il convient''.

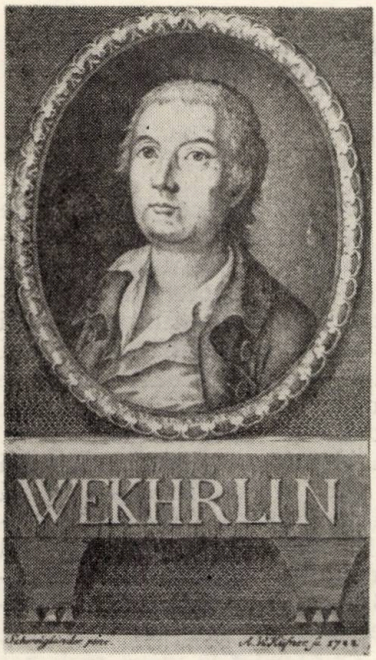

Fig. 1. Portretul lui Wekhrlin

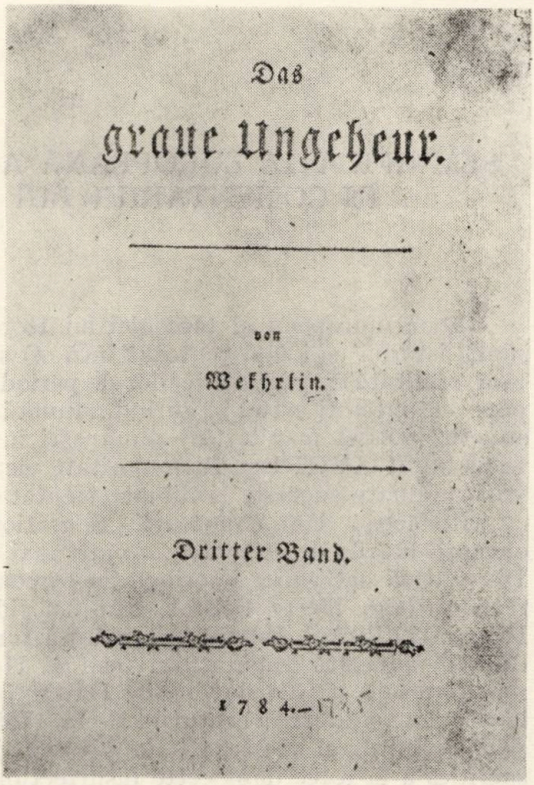
Das
graue Ungeheur.
von
Wekhrlin.
Dritter Band.
1784.

Fig. 2. Foaia de titlu a periodicului „Das Graue Ungeheur"

Şi totuşi, înaintea lui Brissot un alt glas, tot atît de îndrăzneţ şi puternic, dar poate mai clarvăzător, s-a ridicat în Apus — încă în decembrie 1784 — în favoarea românilor răsculaţi. Dar de astă dată nu din Franţa, unde clocotul mocnit al spiritelor nemulţumite va izbucni cu violenţă peste 5 ani, ci dintr-un orăşel german, Baldingen, situat la sud-vest de Stuttgart. Era publicistul german *Wilhelm Ludwig Wekhrlin*[7] cu periodicul său *„Das graue Ungeheur* (1784—1789). El n-a dedicat răscoalei lui Horea broşură separată ca francezul Brissot, şi nici n-a publicat periodic ştiri despre întîmplări şi evenimente locale aşa cum făceau diferitele jurnale. Tot ceeace ştim că el a spus despre răscoală este concentrat într-un singur articol. Era un strigăt de indignare şi revoltă împotriva nedreptăţii şi asupririi din lumea feudală, ce i-a fost smuls spontan la aflarea veştilor despre răscoala românilor din Transilvania.

[7] 7 iulie 1739—24 nov. 1792. Din familia poetului Georg Ludwig Wekerlin. Dintre cei 7 fraţi (şi cei 10 ai tatălui său), el este singurul care şi-a schimbat numele în *Wekhrlin*.

Pentru istoriografia răscoalei, articolul lui Wekhrlin a rămas practic nevalorificat pînă acum, deşi a fost semnalat — fără a-l data — de către Michael Auner[8], singurul care a utilizat textul, după exemplarul din Österreichische National Bibliothek, din Viena, pe care l-am folosit şi noi.

În raport cu prestigiul lui Brissot, devenit şeful girondinilor în timpul revoluţiei, jurnalistul german cu nume neobişnuit şi aproape necunoscut la noi, s-ar părea a fi fost doar un neînsemnat publicist. Cîteva date biografice dovedesc însă contrariul.

Wekhrlin face parte din grupul iluminiştilor germani care combat regimul feudal în numele principiilor de libertate şi egalitate. Dar este dintre cei mai combativi, mai temerari, cu pana mai ascuţită. Mînuia cu pasiune şi cu remarcabil talent arma ironiei pentru a critica şi ataca tirania feudală, spre deosebire de patosul însufleţit al compatriotului său (din Bavaria), jurnalistul şi poetul Christian Daniel Schubart[9] Wekhrlin împreună cu Adolf. v. Knigge e considerat precursor al scriitorilor germani iacobini după 1789[10].

Prin convingeri şi atitudine Wekhrlin e un voltairian: „Ich bin ein Anbeter Voltair's ich habe zu seinem Rauchfass geschworen... Ich gedenke mit ihm zu leben und zu sterben"[11]. Admiraţia sa pentru opera lui Voltaire e nemărginită: a publicat articole despre Voltaire, i-a difuzat ideile în statele germane prin revistele pe care le-a editat, iar propriile sale scrieri abundă în aprecieri superlative şi citate din opera voltairiană.

Contactul lui Wekhrlin cu ideologia burgheziei franceze în general, cu opera lui Voltaire în special, nu a fost sporadic, ci unul intens şi de durată. El s-a format chiar în acest mediu, cînd, la vîrsta cea mai receptivă (între 17 şi 27 ani), a trăit şi studiat în Franţa zece ani încheiaţi. Din acest timp datează şi apropierea sa de concepţia revoluţionară a lui Simon-Nicolas-Henry Linguet (1736—1794)[12], strălucit jurist şi literat, autor al celebrelor „Annales" şi „Mémoires sur la Bastille" (Londra, 1783), urmărit de teroare şi ghilotinat la Paris la un an după Brissot (1894) . Alţi 10 ani (între 1767—1777), în continuarea celor 10 petrecuţi în Franţa, pînă la vîrsta de

---

[8] Michael Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen, 1784*, Hermannstadt, f.a. [1935].

[9] Care pentru cele publicate în *„Deutsche Chronik"*, a suferit ani de zile arest greu; *Deutsche Geschichte* Bd. I, *Von den Anfängen bis 1789*, Berlin, 1789, p. 715.

[10] *Ibid.*

[11] *Das Graue Ungeheur*, III, 1784, p. 7.

[12] Wekhrlin comentează şi chiar reproduce articole ale lui Linguet ca d.ex. disculparea acestuia din procesul pentru confiscarea şi arderea publicaţiei sale *„Annales politiques, civiles et litteraires ..."*, în: *„Hyperboreische Briefe"*, 1789, Bd. IV, 4. Bändchen, p. 20—38. Chiar în prefaţa la *„Das Graue Ungeheur"* îşi exprimă admiraţia faţă de geniul lui Linguet. Identitatea de opinii se poate deduce şi din aprecierea unui autor anonim care, într-o broşură apărută în 1785 îl numeşte pe Wekhrlin „Linguet al Germaniei": „Der Glaube ans sittliche und bürgerliche Beste, sagt *Deutschlands Linguet* [subl. n.] scheint die einzige Religion zu seyn, wozu ein Mensch mit Recht gezwungen werden kann"; în capitolul „Freiheit im Denken und Toleranz überhaupt", din broşura *Wahrscheinlichkeiten, von einem unpartheiischen Beobachter entworfen*, f.a., Philadelphia, 1785, Geschrieben zu Kosmopel, im Jänner 1785, p. 83.

37 ani, Wekhrlin a activat la Viena, şi ea centru al filozofiei luminilor şi al începuturilor reformelor de tip iozefin, timp în care şi-a lărgit orizontul, întregindu-şi experienţa de viaţă. Ideologia luministă antifeudală, reprezentată cu atîta strălucire de maestrul său francez Voltaire, a cultivat-o Wekhrlin printr-o bogată şi prodigioasă activitate publicistică de circa 25 de ani.

La vîrsta de 37 ani, pe deplin format în mediul filozofic francez şi austriac, se reîntoarce în sudul Germaniei, locuind mai întîi la Nördlingen apoi la Baldingen, două orăşele în apropierea Stuttgartului. Activitatea publicistică desfăşurată de el în Baldingen, l-a consacrat ca pe unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai privilegiilor şi asupririi feudale şi ai injustiţiei şi ca un înfocat adept al principiilor de libertate, egalitate şi dreptate.

A scris şi editat relativ mult, în special periodice tipărite în fascicole şi răspîndite sub formă de volum. Mai importante sînt: *Das Felleisen* (Nördlingen, 1777) care a marcat începutul, urmat între 1779—1781 de *Chronologen*, din care au apărut 12 volume, tipărite la Frankfurt şi Leipzig; alte 12 volume apar din periodicul *Das Graue Ungeheur* (1784—1789), continuat de *Hyperboreische Briefe* (6 volume, între 1788—1790) şi *Paragraphen* (3 volume, între 1791—1792)[13]. Volumele sale devenind tot mai incisive, chiar violente faţă de abuzurile autorităţilor locale, l-au adus foarte curînd în conflict cu ele. Curajul opiniei exprimate fără rezervă ori de cîte ori i se oferea prilejul, l-a obligat nu odată pe Wekhrlin să părăsească localitatea respectivă; a fost şi motivul mutării sale din Nördlingen la Baldingen[14]. Pentru critica adusă unei sentinţe judiciare, date de un tribunal din Elveţia, publicată în *„Chronologen"*, *„Französische Berner Zeitung"* din 20 decembrie 1783, anunţa „arderea pe rug prin mîna călăului" a periodicului lui Wekhrlin, şi publica un „Steckbrief" către cantoanele federate, cu semnalmentele lui, somat să se prezinte în faţa tribunalului din Glaris (Elveţia)[15]. Wekhrlin sfidează tribunalul care l-a condamnat: inserează un răspuns îndrăzneţ, în propriul ziar, afirmînd: „să te prezinţi în faţa unei instanţe unde te judecă acuzatorul...?" şi expediază pe adresa amintitului tribunal un portret al său în tuş (seine Silhouette) spre a fi ars pe rug în locul său[16].

Cu alt prilej, în 1786, publică o broşură împotriva primarului din oraşelul Nördlingen, numindu-l ironic *Pips von Hasenfuss*[17], iar pe consilierii acestuia „11 păpuşi" (eilf Puppen), le demască abuzurile, şi-i îndeamnă pe „cetăţeni" să-i demită. Era un nou act de îndrăzneală care a ridicat autorităţile împotriva sa şi pentru care n-a mai fost iertat. Sub pretextul că a „jignit" pe împăratul Iosif al II-lea, atribuindu-i intenţii de anexarea

---

[13] Knoblauch v. Hatzbach, *Wekhrlin Wilhelm Ludwig*, în: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 41. Bd., Leipzig, 1896, p. 645—653.

[14] *Ibid.*

[15] *Das Graue Ungeheur*, apr. 1784, Bd. II, Hft. 4, p. 128—136. Semnalmentele lui Wekhrlin: „30 ani, faţa palidă şi slabă [?], talie mică, picioare mici, et en general la figure très desagreable".

[16] *Ibid.*

[17] Broşura purta acest titlu.

Bavariei în schimbul Țărilor de Jos — ceea ce nu era de loc fals[18] — a fost arestat (în 1787), detenție transformată după un an în domiciliu forțat în castelul Hochhaus unde fusese închis; iar în 1792, pe motiv că este prieten al Franței revoluționare, este maltratat în plină stradă în orașul Ansbach. A și murit din cauza aceasta la numai cîteva zile, în vîrstă de 53 de ani.

Wekhrlin n-a atacat abuzurile și nedreptatea doar din jurul său, ci ori unde aflase că se manifestau: scrie articole despre „tirania din India de răsărit", despre corupția și huzurul nobilimii din Franța, despre despotismul din Turcia, Persia etc. Atitudinea de frondă față de clasele feudale și de apărare a maselor oprimate i-au adus faima periodicelor sale și o mare popularitate în toate statele germane. Un biograf al său de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea îl caracteriza pe Wekhrlin ca pe un „foarte citit jurnalist", a cărui „celebritate s-a extins (din Baldingen — n.n.) asupra întregii Germanii ... exercitînd o influență importantă și de lungă durată asupra veacului său"[19].

Titlurile neobișnuite ale periodicelor sale au devenit aproape un simbol al atitudinii protestatare; o confirmă și faptul că după moartea sa sînt reluate și imitate de alți autori cu opinii similare: exemplu: *„Neue Hyperboreische Briefe"*, *„Das Neueste Graue Ungeheuer"* etc.[20] Portretul său a avut o largă circulație în timpul vieții, putînd fi procurat prin librării[21]. iar pictat în ulei putea fi găsit în casele particularilor din Schwaben chiar după cîteva decenii de la moartea sa[22].

Cel mai popular periodic editat de Wekhrlin — pentru că era și cel mai incisiv și agresiv — a fost *Das Graue Ungeheur*[23], apărut între anii 1784—1789, pe care își permite să-l tipărească fără să apeleze la prenumerări și subscripții, cunoscînd viul interes al publicului cititor pentru publicațiile sale. Larga difuzare nu a fost împiedicată de prețul destul de ridicat, de 1 fl. 12 creițari pentru fiecare dintre cele trei volume apărute anual[24] și care puteau fi procurate prin oficiile poștale sau prin librării[25]. Articolele sale se adresau și căutau să atragă și să stîrnească interesul cititorilor de toate categoriile. Printre teme căutat variate, ca:

---

[18] Conflictul de pe rîul Schelda; vezi Hantsch, Hugo, *Die geschichte Osterreichs*, Bd. II.

[19] Knoblauch v. Hatzbach, *loc. cit.*

[20] *Ibid.*; *Deutsches Anonymen Lexikon*, 1501—1850, Bd. IV, Weimar, 1907.

[21] *Hyperboreische Briefe*, I. Bd. nr. 2, p. 236 bis: O listă bibliografică contemporană anunță și „Wekhrlins Portrait, gestochen von Küffner" care se vinde independent, sau anexat la o carte: *Die Reisenden für Länder- und Völkerkunde*, I-ster Band, mit Wekhrlins Portrait", vîndute la librăria Carl Felsseckers seel. Söhnen in Nürnberg.

[22] C. J. Weber, *Der Geist Wilhelm Ludwig Wekhrlins von Wekhrlin junior*, Stuttgart, 1823, p. 22, citat în *Allgemeine Deutsche Biographie, art. cit.*

[23] *Le monstre gris* în franțuzește; cf. *Das Graue Ungheur*, II, 1784, p. 9.

[24] *Das Graue Ungeheur* era tipărit în fascicole (Hefte, Stücke, jedes zu 8 Bögen starck), numerotate continuativ pe toată durata apariției periodicului. Cîte 3 fascicole erau legate într-un volum variind între 350—360 pagini, format mic (11/18 cm) după obiceiul timpului. Inițial autorul a intenționat să scoată 4 volume pe an: „12 Monatsstücken, jedes zu 8 Bögen stark; 3 Stücke vollenden einen Band. Începînd cu vol. X, Heft 29 (1787) e publicat la Hochhaus.

[25] „Die Liebhaber dieser Schrift können jedes Stück durch Postämter oder Buchhandlung ihres Ortes erhalten".

Masca de fier, zborul lui Montgolfier cu balonul, francmasoneria, cataclismul din Islanda etc., alternînd cu anecdote, inserează articole din domeniul literaturii, al filozofiei, dar cu preferinţă al politicii: Meditaţii despre teoria libertăţii politice; despre contradicţiile politice ale timpului nostru — axat tot pe ideea de libertate —; un foarte lung comentariu despre războiul cu Olanda şi incidentul de pe Schelda care ameninţa să se transforme într-un război european; un articol lung despre emigraţie şi altul despre edictul de toleranţă al lui Iosif al II-lea; articole despre personalităţi politice: Fox şi Pitt, Necker etc.

Prin sugestivul motto: *Quaerens quem devoret* tipărit pe prima pagină, Wekhrlin anticipă şi defineşte programul noului său periodic *Das Graue Ungeheur*, prevenind pe cititori de agresivitatea şi tonul violent cu care va înfiera cu îndrăzneală nedreptatea şi asuprirea[26], „scoţînd la lumină cîte un adevăr remarcabil" (eine besondere Wahrheit ans licht zu bringen, hier ist mein Sinn) şi continua — ca o profesiune de credinţă: „Nu este nevoie de prea multă înţelepciune ca să fii de părerea principiilor dominante; dar e nevoie de foarte multă, ca să ai o opinie pe care lumea o va recunoaşte peste 30 de ani[27].

Din primul an de apariţie (1784) articolele lui Wekhrlin din noua sa publicaţie sînt scrise pe un ton din ce în ce mai agresiv, violent şi revoluţionar, culminînd cu ultimul volum din acel an în care comentează şi ia atitudine faţă de răscoala lui Horea. Avertizat probabil, atenuează brusc tonul în volumul următor (IV), pe care îl începe cu resemnatul motto: „Desormais je serais sage. Encore celui-la"[28].

În vremea cînd scria despre răscoala lui Horea, Wekhrlin era în plină maturitate (în vîrstă de 45 de ani), cu o concepţie bine definită şi cu spirit critic format. Din puţinele date aflate ştie să surprindă, să sesizeze sensul real al răscoalei, desprinzîndu-l din reţeaua de ştiri denaturate şi adeseori confuze ajunse pînă la el. Nu indică sursa de informare, dar desigur că pe lîngă informaţia aflată din presa oficială austriacă şi din presa germană, primise ştiri şi de la persoane particulare din capitala imperiului austriac, Viena, unde petrecuse 10 ani după întoarcerea din Franţa.

---

[26] „Tausendäugigstes Ungeheur ... hast so manches Unbild gerügt, so manches Erdensohn unter Schutz deiner scharf gestählten Klauen genommen ...", i se adresează mai tîrziu un colaborator anonim; cf. *Hyperboreische Briefe*, I, 1788, p. 99.

[27] „Es gehört nicht viel Verstand dazu, von der herrschenden Meinung zu seyn; aber es verrät ein grosses Maas, von einer Meynung zu seyn, wozu sich die Welt nach dreissig Jahren bekennen wird". Prefaţa la *Das Graue Ungeheur*, ian. 1784, Bd. I, nr. 1.

[28] Nu numai savuroase, ci şi semnificative sînt *motto*-urile de la începutul volumelor sau care preced tabla de materii; după incendiarul volum al II-lea tipăreşte unul similar pe al III-lea în care apare şi articolul despre Horea — la începutul căruia îşi exprimă convingerea că totuşi nu va fi ultimul („Darf diss stehen bleiben, wofern dieses Heft nicht das lezte seyn soll? — Schlözer"). Dar după arestarea sa, din motto-ul cu care începe următorul volum (al X-lea/1787) transpare o amară resemnare, neobişnuită la Wekhrlin: „Wir Menschen sind oft nichts, als Tasten am Klavire. Und hängen davon ab, wenn-, wie- und wo? man uns berüre". Totuşi curînd îl regăsim nestăpînit, în ironia ţîşnită la adresa suveranilor: „Mücken zu fangen war einst eine kaiserliche Freude" (vol. XI/1787, nr. 31—33).

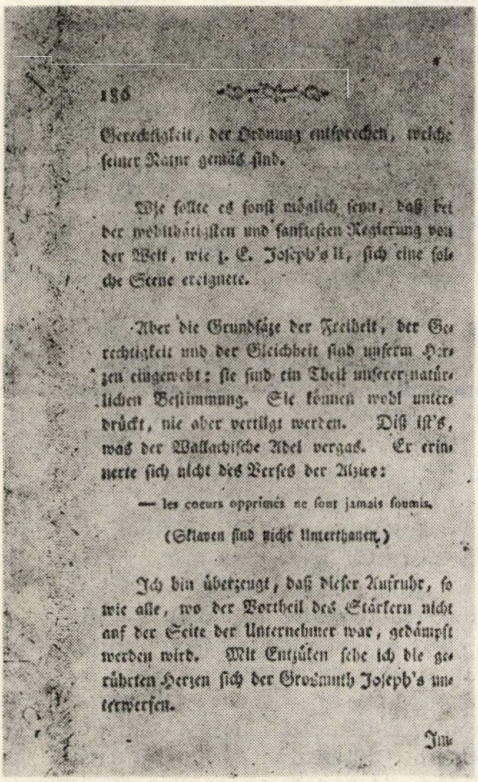

186

Gerechtigkeit, der Ordnung entſprechen, welche ſeiner Natur gemäß ſind.

Wie ſollte es ſonſt möglich ſeyn, daß bey der wohlthätigſten und ſanfteſten Regierung von der Welt, wie J. E. Joſeph's II, ſich eine ſolche Scene ereignete.

Aber die Grundſäze der Freiheit, der Gerechtigkeit und der Gleichheit ſind unſerm Herzen eingewebt: ſie ſind ein Theil unſerer natürlichen Beſtimmung. Sie können wohl unterdrückt, nie aber vertilgt werden. Diß iſt's, was der Wallachiſche Adel vergaß. Er erinnerte ſich nicht des Verſes der Alzire:

— les coeurs opprimés ne ſont jamais ſoumis.

(Sklaven ſind nicht Unterthanen.)

Ich bin überzeugt, daß dieſer Aufruhr, ſo wie alle, wo der Vortheil des Stärkern nicht auf der Seite der Unternehmer war, gedämpft werden wird. Mit Entzüken ſehe ich die gerührten Herzen ſich der Großmuth Joſeph's unterwerfen.

Im

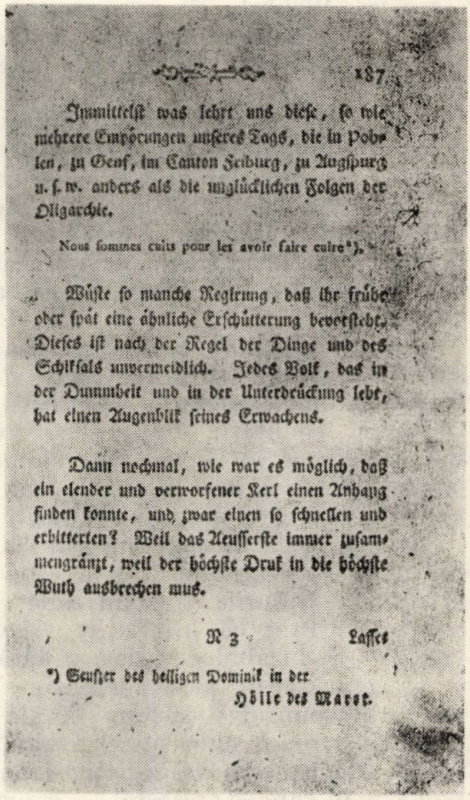

187

Inmittelſt was lehrt uns dieſe, ſo wie mehrere Empörungen unſeres Tags, die in Polen, zu Genf, im Canton Freiburg, zu Augſpurg u. ſ. w. anders als die unglücklichen Folgen der Oligarchie.

Nous ſommes cuits pour les avoir faire cuire*).

Wüſte ſo manche Regierung, daß ihr früher oder ſpät eine ähnliche Erſchütterung bevorſteht. Dieſes iſt nach der Regel der Dinge und des Schikſals unvermeidlich. Jedes Volk, das in der Dummheit und in der Unterdrückung lebt, hat einen Augenblik ſeines Erwachens.

Dann nochmal, wie war es möglich, daß ein elender und verworfener Kerl einen Anhang finden konnte, und zwar einen ſo ſchnellen und erbitterten? Weil das Aeuſſerſte immer zuſammengränzt, weil der höchſte Druk in die höchſte Wuth ausbrechen muß.

N 3 Laſſet

*) Seufzer des heiligen Dominik in der Hölle des Marot.

Fig. 3—4. Pagini din text.

Articolul privitor la Horea, întitulat: *„Despre răscoala românilor din Transilvania. Un paragraf"*, e precedat de analiza și comentariul — cu ample citate — făcut de Wekhrlin unei cărți franceze, confiscate imediat ce a apărut din cauza conținutului incendiar ce instiga fățiș la revoltă[29], precum și de un articol despre emigrare în care Wekhrlin se postează net de partea celor săraci și asupriți, și e urmat de un articol în care comentează edictul de toleranță al lui Iosif al II-lea. Plină de idei înaintate expuse dens, cu curaj și claritate, expunerea despre Horea e concentrată doar pe cîteva pagini, fapt concludent pentru felul său de a scrie, formulat de el însuși în critica unei cărți pe care, real, o aprecia mult: „Ihr Schulgelehrten, wann werdet ihr lernen etwas gutes kurz schreiben!" Publicat în luna decembrie 1784, cînd încă nu se cunoștea deznodămîntul

[29] *Der rechtliche Monarch, oder Wunderwerke der Weisheit, der Güte und der Einsicht Sr. Kaiserl. Maj. Joseph's II, geprüft von dem Richterstuhl der Vernunft und Billigkeit von Herrn von Languinais, Schulregenten zu Moudon,* comentată în articolul întitulat „Der Geist des rechtlichen Monarchen. Eine Bücheranzeige.

răscoalei, Wekhrlin îl prevestește, anticipînd cu o logică intuiție „convingerea că această răscoală va fi înăbușită, așa ca și toate celelalte în care avantajul de a fi cel mai puternic nu e de partea celor ce o întreprind".

Comentariul lui Wekhrlin reprezintă o interesantă analiză contemporană a răscoalei românilor din Transilvania; el însumează o serie de probleme ridicate de răscoală, probleme pe care Wekhrlin le explică și le justifică, deoarece răscoala lui Horea — la fel cu alte mișcări sociale din Europa (din Boemia, Moravia, Slovacia, Ungaria, Croația) — provocate de frămîntări care răspundeau nevoii generale de prefaceri, spiritului luminist sau revoluționar al timpului, găsea ecou, coincidea cu însăși concepția autorului.

Wekhrlin pune accent pe sensul social al răscoalei românilor, pe legitimitatea revendicărilor de *libertate, egalitate* și *dreptate*, asupra cărora revine în două rînduri: „Spiritul omenesc ... tînjește după legi care corespund egalității, dreptății și ordinei, legi care sînt pe măsura naturii sale" — afirmă el — căci "principiile libertății, dreptății și egalității sînt întrețesute în inima noastră; sînt o parte a destinului nostru natural. Ele pot fi — ce-i drept — înăbușite, dar niciodată extirpate".

Chiar de la început autorul caută adevăratele cauze, adînci, ale răscoalei și explicația lor: Cum este cu putință, ca un popor exploatat și învățat cu lipsurile — se întreabă el — ajunge dintr-odată la ideea să se elibereze? Prin ce însuflețire „devine dintr-odată sensibil, răzvrătit și viteaz?" Și în alt loc: „încă o dată, cum a fost posibil că un om necăjit și sărac a putut găsi aderenți, și încă atît de repede și atît de îndîrjiți?". Răspunsul îl găsește Wekhrlin în însăși „ordinea lucrurilor și a sorții" — cum o numește el — care fac acest lucru „inevitabil, deoarece fiecare popor care trăiește în întunecare [neștiință] și oprimat, are un moment în care se trezește" — și explică: „Deoarece extremele se apropie întotdeauna, deoarece oprimarea maximă trebuie să izbucnească cu o furie extremă".

Wekhrlin înscrie răscoala românilor din Transilvania între mișcările sociale europene de eliberare, provocate de oprimarea, abuzurile și injustiția feudală: „Ce ne învață această răscoală [a românilor, n.n.], așa ca multe altele din zilele noastre, din Polonia, Geneva, din Cantonul Friburg, din Augspurg etc., altceva — constată el — decît urmările nenorocite ale oligarhiei?". El critica nobilimea inconștientă care „a uitat" — spune Wekhrlin — că principiile de libertate, egalitate și dreptate fac parte din însăși ființa umană, și găsește prilejul să reamintească acestei nobilimi „versurile Alzirei" lui Voltaire: „Les coeurs opprimés ne sont jamais soumis", versuri pe care le tălmăcește, liber, și în limba germană: „Die Sklaven sind nicht Unterthanen".

Chiar și prin ultima frază a articolului său, consacrat răscoalei românilor din Transilvania, Wekhrlin justifică inevitabila ridicare a țăranilor împotriva nobilimii care, în răscoală și-a primit doar răsplata meritată: „Dați-ne voie să recunoaștem... că un rău cumplit a trebuit să fie acela care a avut nevoie de o cură atît de drastică".

Jertfa ţăranilor români din Transilvania nu a rămas fără ecou. Mesajul ei străbate fulgerător pînă în apusul îndepărtat, ca un serios avertisment pentru oprimatori, mesaj pe care Wekhrlin nu se sfieşte să-l formuleze cu îndrăzneală, atrăgînd atenţia suveranilor asupra perspectivei vremurilor noi ce se anunţau: „De ar şti unele stăpîniri că în curînd sau mai tîrziu le aşteaptă o astfel de zguduire!". Semnalul de alarmă nu se adresa doar unuia sau altuia dintre suverani; cu clarviziune Wekhrlin prevesteşte marea revoluţie burgheză din Franţa care va cutremura din temelii întreaga Europă, el fiind cel dintîi care face — anticipat — o asociere cu răscoala lui Horea: Răscoala românilor dă suveranilor o importantă lecţie — scrie el —. Ea confirmă observaţia că spiritul [Geist] omenesc este copt pentru o *răscoală generală* [subl. n.] în numele [libertăţii] egalităţii, a dreptăţii şi a ordinei.

Astăzi sîntem ispitiţi să facem o paralelă între cei doi apărători din occident ai răscoalei lui Horea, Brissot şi Wekhrlin. Probabil că ei s-au cunoscut în timpul petrecut în Franţa de Wekhrlin, dar trebuie să excludem schimbul de păreri între ei asupra acestui subiect, deoarece în timpul răscoalei Brissot se afla închis la Bastilia. Evenimentele din Transilvania le-au atras deopotrivă atenţia, confirmînd, cu argumente în plus, propria lor concepţie. Sînt multe asemănări între atitudinea pe care cei doi autori o iau cu interes, simpatie şi combativitate revoluţionară faţă de răscoala lui Horea. Broşura lui Brissot, apărută anonim, în 1785, după înăbuşirea răscoalei, ia apărarea lui Horea însuşi, justificînd argumentat dreptul la răscoală a românilor. Wekhrlin, animat de aceleaşi idei înaintate, ia atitudine înainte de Brissot, înainte de a se cunoaşte deznodămîntul, apărînd cu toată energia şi convingerea cauza libertăţii, a egalităţii şi a dreptăţii poporului român răsculat. Se preocupă însă de sensul, de semnificaţia răscoalei lui Horea, aducînd în circuitul european o analiză critică a evenimentelor din Transilvania, un avertisment pentru suverani asupra apropiatelor zguduiri sociale. O face deschis, cu curaj, sub propria-i semnătură (fiind unul dintre puţinii contemporani care semnează articolele despre răscoala lui Horea), într-un articol publicat într-un periodic ce-i asigură o mai largă difuzare, contemporană.

Considerăm binevenită cunoaşterea acestui important izvor străin privitor la răscoala românilor din Transilvania în 1784, mai ales că, după o lungă perioadă de ignorare din partea multor istorici străini a evenimentului şi a adevăratelor sale semnificaţii, abia azi ajunge să fie apreciată just şi în istoriografia apuseană: trecute sub tăcere multă vreme, fiind uitate poate, mişcările sociale din Transilvania erau calificate acum cîţiva ani de către un istoric apusean ca simple „Kravallen". În schimb, într-o carte apărută în anul trecut la Londra, un alt autor le considera „*violentă jaquerie* [subl.n.] a ţăranilor români condusă de Horea la sfîrşitul anului 1784"[39].

Clarviziunea, înţelegerea justă a semnificaţiei răscoalei lui Horea, temeritatea cu care ia atitudine, făţiş, în numele libertăţii şi a dreptăţii

[39] E. Wangermann, *The Austrian Achievement 1700—1800*, London, 1973, p. 167.

împotriva asupririi feudale, pentru cauza românilor, înscrierea răscoalei lui Horea în şirul mişcărilor similare europene cu egală pondere în pregătirea răsturnărilor sociale pe care le prezice, consacră articolul lui Wekhrlin ca pe un document cu largă publicitate, dintre cele mai remarcabile şi relevante pentru opinia Europei progresiste din 1784—1785, despre noi. Scoaterea lui la lumină şi completarea informaţiei, în deosebi a celei de provenienţă străină, contribuie la cunoaşterea dimensiunilor reale a faimei europene a răscoalei lui Horea şi a puternicului ecou stîrnit în conştiinţa europeană.

ILEANA BOZAC

CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA IOAN PIUARIU-MOLNAR

(1749 — 1815)

Rezultatele bogate ale cercetărilor din ultimii 30 de ani, privitoare la viața și activitatea multilaterală a lui Ioan Piuariu—Molnar, au creat premisele ca istoricii noștri să treacă la redactarea unei monografii, la nivelul cerințelor istoriografiei marxiste și demne de această figură luminoasă a poporului român. Descoperirile arhivistice recente ale lui Al. Neamțu și ale altora, precum și punerea lor în valoare în coloanele diferitelor reviste de specialitate[1] permit să afirmăm că unele cercetări ulterioare de amănunt nu pot aduce date noi care să modifice esențial profilul veridic al marelui cărturar și savant luminist. Ele vor întregi doar cantitativ informațiile existente; unele vor confirma pe cele cunoscute, eventual vor contribui la nuanțarea registrului spiritual al lui Piuariu.

În spiritul celor enunțate mai sus, vom încerca să valorificăm în articolul de față unele piese de arhivă descoperite prin anii 1954—1964, în cursul muncii noastre de arhivist, desfășurată la Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei R.S.R. Filiala Cluj. Dintre acestea unele se referă la călătorii, respectiv la relațiile pe care le-a avut Piuariu în Moldova și Țara Românească, altele la solicitarea sa în calitate de oculist de către persoane din Viena și Brno. Cele mai multe însă aduc știri noi privitoare la tratamentul bolnavilor de ochi, aici în Transilvania. O scrisoare a lui Piuariu reflectă grija sa pentru soarta bisericii ortodoxe din Transilvania, rămasă fără păstor prin moartea episcopului Gherasim Adamovici. Petiția redactată împreună cu medicul șef al Transilvaniei Neustädter relevă transacțiile lor bănești comune. Scrisoarea medicului Ladislau Bruz adresate lui Josif Benkő atestă relațiile pe care Piuariu le-a avut cu intelectualii maghiari ai vremii sale, iar inscripția privind manufactura de lînă de la Sadu, redactată în limba latină de către colonelul-inginer Mihail Péchy, ilustrează stima și prețuirea de care s-a bucurat Piuariu ca întreprinzător, printre intelectualii de altă naționalitate. Printre documente se află și un certificat eliberat de Piuariu, despre audierea cursurilor lui de către un student.

---

[1] Cf. Al. Neamțu, *Date noi despre Ioan Piuariu-Molnar*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia, Fasc, 1. 1970, p. 53—71, unde la nota 2 autorul dă bibliografia lucrărilor și studiilor mai importante despre viața și activitatea lui Ioan Piuariu-Molnar.

Respectînd gruparea semnalată mai sus, vom trece în revistă fiecare piesă în parte, urmînd ca în funcţie de importanţa lor, unele să le reproducem în anexă.

Contesa Salm, născută Rogendorff[2], în scrisoarea sa din 7 martie 1786, adresată contelui Gheorghe Bánffy, îi mulţumeşte pentru aprobarea dată oculistului Molnar, ca acesta, în vara anului 1785 să mai poată zăbovi cîtva timp la Viena. Desigur, motivul prelungirii petrecerii lui Piuariu în capitala imperiului trebuie să-l punem în legătură cu tratamentul pe care-l făcea, fie contesei, fie vreunei persoane din familia ei. Nu este exclusă nici chiar o intervenţie chirurgicală; dar nu putem preciza cu siguranţă. În continuare, contesa îl roagă pe Bánffy să transmită lui Piuariu scrisoarea, prin care-l urgentează să-i procure din Bucureşti actul de botez al cameristei sale, născută acolo, care fără acest act nu poate să se căsătorească. Piuariu a fost rugat şi personal cît timp era la Viena; contesa e de părere că el a uitat promisiunea sa. Noi însă credem că trebuia să fi intervenit alte piedici, eventual de ordin birocratic[3].

Această piesă comportă un deosebit interes, şi din două motive: ne furnizează informaţii că Piuariu era reţinut la Viena, în vara anului 1785, pentru a-şi exercita profesiunea sa de oftalmolog; în acelaşi timp ea atestă că în capitala Austriei se ştia despre relaţiile sale din Ţara Românească.

Scrisoarea din 15 mai 1797, adresată de Piuariu guvernatorului Bánffy, confirmă conţinutul scrisorii contelui Mitrowski din ziua următoare[4]. Piuariu scrie că la cererea domnului Moldovei (Alexandru Callimachi), care l-a chemat printr-un curier special, — urmează să se deplaseze pentru 4—5 săptămîni în capitala Moldovei şi cere îngăduinţa guvernatorului să facă această călătorie, obligîndu-se ca la înapoiere să înştiinţeze pe guvernator[5].

Literatura de pînă acum nu avea cunoştinţă că printre pacienţii vienezi ai lui Piuariu se număra şi un oarecare Passotti, pe care însă nu am reuşit să-l indentificăm mai precis. Din rîndurile scrisorii soţiei acestuia, adresate lui Gheorghe Bánffy, la 16 septembrie 1790, reiese clar că marele oculist român, în vara acelui an, l-a tratat timp mai îndelungat. Ea mulţumeşte lui Bánffy pentru faptul că a prelungit şederea lui Piuariu la Viena, care „...a reuşit atît de bine în vindecarea soţului meu, încît [acesta] se află atît de bine cum nu puteam spera niciodată..."[6]. Din

---

[2] Maria Rafaela von Rogendorf (1726—1807), soţia lui Anton Salm Seifferschied-Krautheim (1728—1769), cavalerul Ordinului lînei de aur, prim tezaurar al împăratului Iosif al II-lea, înainte, timp de 19 ani, educatorul acestuia. Cf. C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Viena, 1874, partea XXVI, p. 270—271 şi partea XVIII, p. 129. În măsura posibilităţilor dăm şi anii de viaţă ai persoanelor care apar în materialul nostru, mai ales acelora care au fost tratate de Piuariu-Molnar.

[3] Cf. Anexa I. În textele franceze am făcut mici intervenţii ortografice pentru a uşura lectura, formele arhaice însă le-am păstrat.

[4] Cf. Al. Neamţu, *op. cit.*, p. 55

[5] Cf. Anexa II-a

[6] Cf. Anexa III-a

scrisoare reiese că autoarea a înduplecat pe medic să-şi amîne chiar călătoria de întoarcere în Transilvania cu cîteva zile, faţă de timpul ce-i era aprobat să stea acolo.

Şirul informaţiilor descoperite de noi despre aprecierea şi popularitatea de care s-a bucurat Piuariu ca medic practician oculist în Transilvania, îl deschide pasajul din scrisoarea contesei Juliana Nemes, văduva contelui Gheorghe Korda, din 30 ianuarie 1780, adresate contelui Iosif Teleki. Autoarea vorbeşte despre o baronesă căsătorită Kemény, „... care după tratamentul aplicat de doctorul Molnar, din bunăvoinţa lui Dumnezeu, este atît de bine, cum nu a fost de patru ani de zile încoace..."[7]. Scrisoarea fiind datată din Cristurul Secuiesc, este posibil ca şi bolnava să fi fost în apropiere şi ca Piuariu să o fi tratat acolo.

În 28 septembrie 1780, Ştefan Sikó, advocatul lui Samuil Bethlen de Ictar îi comunică acestuia că: „... sărmanul Domn Sala aproape de două săptămîni este tratat de oculistul din Sibiu, domnul Molnar, dar pînă acum nu se observă nici cea mai mică înbunătăţire..."[8]. Bolnavul era Mihail Sala (1746—1813), care în 1793 a ajuns magistru protonotar la Tabla Regală din Tg. Mureş[9].

Scrisoarea lui Moise Bartha, din 7 ianuarie 1794, se remarcă prin bogăţia informaţiilor privitoare la Piuariu. Bartha scrie contelui Gavril Kornis (1755—1806)[10], că în urma poruncii acestuia l-a căutat pe Piuariu şi l-a rugat să se ducă la el. Piuariu i-a comunicat că pentru moment este reţinut de prelegerile de la Universitate, iar apoi trebuie să plece la Alba Iulia, să trateze pe canonicul Dominic Szereday (1740—1799)[11], care este într-o stare gravă şi pentru care a fost rugat chiar de episcopul de la Alba Iulia (Ignaţie Batthyány). După aceea însă va veni neapărat. Şi mai scrie Bartha că orice scrisoare va voi să scrie Kornis să o adreseze doctorului, la Sibiu[12].

Din această scrisoare constatăm că prelegerile din primul semestru academic ţineau pînă la începutul lui ianuarie şi Piuariu ştiind că boala contelui era mai uşoară, se gîndea să se ducă mai întîi la Alba Iulia, la un bolnav mai grav, al cărui tratament necesită aproape o lună. Această informaţie evidenţiază atît corectitudinea lui Piuariu, cît şi faptul solicitării lui deosebite în ţară, care nu-i permitea o şedere mai îndelungat

---

[7] „...*Báró Keményné (a'ki Isten jóvoltából olly jótskán vagyon a'Doctor Molnár uram curája után, a'hogy nem vala négy esztendöktöl fogva), alázatos attyafiságos szív[v]el tiszteli M[é]l[tósá]gos Groff Uramat...*" Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arhiva din Luna de Jos a fam. Teleki; Misive.

[8] "...*P.S.A' szegény Sala Uramat szinte két héttöl fogva a' Szebeni Oculista Molnar Ur curalja, de még eddig legkissebb jobbulása sem látszik...*" Bibl. Acad. R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva Istorică; arh. fam Bethlen de Ictar; R. III. fasc. CXLIX. nr. 23. Corespondenţa avocatului Şt. Sikó.

[9] Bibl. Academiei R.S.R., Filiala Cluj, Arhiva Istorică; Colecţia de anunţuri mortuare.

[10] Cf. E. Veress, *A gróf Göncz-Ruszkai Kornis család anyakönyve*, Budapesta, 1917, p. 128.

[11] Este identic cu Anton Szereday, canonic şi istoric; Cf. I. Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, XIII, Budapesta, 1909, p. 814—815.

[12] Cf. Anexa IV-a.

într-un loc, nici chiar la Sibiu de care era ataşat prin legături familiare, de treburi obşteşti etc.

Scrisoarea lui Piuariu, trimisă din Sibiu contelui Emeric Teleki, poartă data de 3 august 1799. Omiţînd formulele de politeţe, redăm în limba română numai corpul scrisorii:

„Scrisoarea [măriei tale] adresată mie, am citit-o cu cea mai mare cuviinţă; îndeplinirea poruncii măriei tale o socot ca cea dintîi ... îndatorire a mea [mă voi strădui] în aşa fel, încît în [ziua] 9 a acestei [luni] să pot fi la [L]una întru cinstirea măriei tale, spre mulţămirea şi pînă atunci rămîn ... Ioan Molnar ... doctor de ochi şi profesor public"[13].

Piuariu s-a ţinut de cuvînt; ceea ce o dovedeşte registrul de socoteli al solicitantului: În dreptul zilei de 19 august 1799, găsim următoarea însemnare: „Domnului doctor de ochi Molnar, pentru osteneala sa pînă aici, i s-a dat din [suma] de 400 de florini u(ngureşti), bani proveniţi din Maramureş, 120 Fl(orini); detto: pentru cheltuială de drum, 24 fl(orini) detto: cărăuşului care l-a adus la Luna, 36 fl(orini)"[14]. Dintr-o reţetă din 1798, fără specificarea zilei şi a lunii, precum şi dintr-o alta, care poartă data de 12 noiembrie 1799 reiese că pacientul lui Piuariu suferea de conjunctivită[15]. Aflînd despre această împrejurare, fiul său, Emeric Teleki junior, elev la colegiul din Aiud, la 8 septembrie al aceluiaş an scria tatălui său: „Precum aflu de la grăjdarul meu, spre marea mea bucurie, puterea măriei tale acum a revenit puţin, încît poate să umble ... De-ar putea ajuta D(octorul) Molnar ochilor măriei tale, care aud că acesta pe măria ta iarăşi te-a supus tratamentului său ..."[16]. O primă scrisoare despre boala lui Teleki este datată din 14 octombrie 1798. Fiul său îi scria tot de la Aiud: „... Spre marea mea bucurie aflu de la măria sa, mama mea, că măria ta a-i duce-o mai binişor, numai că te necăjesc ochii. Adevărat, că aceea este (o) stare anevoioasă, dar eu am nădejdea că Dumnezeu totuşi îmi va asculta ruga, şi-ţi va reda lumina ochilor măriei tale, la care nu puţin va ajuta, dacă măria ta va urma prescrierile medicilor..."[17]. Tînărul Teleki a urmărit cu îngrijorare evoluţia bolii tatălui său. La 24 octombrie se afla la Cricău, la culesul viilor. În vîrtejul veseliei de cules însă, nu întîrzie să transmită tatălui său vestea că de la Sibiu a aflat că „D(octorul) Molnar s-a ridicat acum dintr-o

---

[13] Cf. Anexa V-a.

[14] „*Molnár Szem Doctor Urnak ide való faradtságáért adodott a Máramarosi 480 m. forint Jövedelem pénzböl 120 f; Detto Utra költségnek 24 f., Detto A Szekeresnek aki ide Lonara hozta 36 f.*" Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arh. din Satul Lung a fam. Teleki, Fasc. 88. Carte de socoteli din 1798—1799.

[15] Ibidem, reţete, chitanţe neclasate

[16] Ibidem; corespondenţa lui Emeric Teleki senior „... *A' mint az Lovászomtol értem nagy örömömre most Nagyságod ereje egy kévesre meg jött; ugy hogy ismét járhat is, bár D. Molnar a' ki azt hallom, ismét Curája alá vette Nagyságodat, használhatna az Nagyságodnak szemeinek* ...".

[17] Ibidem, „... *Nagy örömmel hallom az Anyám eo Nagyságatol hogy Nagyságod külömben jobbatskan volna csak hogy még Nagyságod a'szemével bajoskodik. Igaz az igen terhes állapot, de még is még van reménységem, hogy az Isten kéréseimet meg hallgatja, és Nagyságodnak szeme világát meg adja...*".

stare acută de febră şi se simte încă slăbit deabinelea ..."[18]. În continuare scrie că Piuariu, cel mult în două sau trei săptămîni, va fi cu siguranţă la Cluj, unde trebuia să fie încă la 8 octombrie.

Dintre informaţiile ce am găsit în arhiva din Satu—Lung a familiei Teleki, aceasta din urmă este cea mai de valoare: aflăm din ea de boala lui Piuariu, în acelaşi timp şi de data cînd trebuia să-şi înceapă prelegerile la Liceul Academic din Cluj.

Într-o scrisoare adresată de tezaurarul Gabriel Haller din 15 septembrie 1813, contesei Rozalia Bethlen (1752—1826)[19] se aminteşte că Piuariu a prescris medicamente pentru vindecarea ochilor slăbiţi ai adresatei[20].

A treia scrisoare a lui Piuariu este de o importanţă deosebită. Atît aspectul exterior, limbajul, cît şi cuprinsul îl caracterizează în deaproape pe renumitul medic. Dominată de o logică sobră, în fiecare frază pulsează grija, sentimentul de răspundere care l-a nutrit în totdeauna faţă de treburile obşteşti ale neamului său; în cazul de faţă, mai concret, faţă de soarta bisericii tolerate a românilor ortodocşi din Transilvania, rămasă fără păstor, după moartea episcopului Gherasim Adamovici.

Piuariu se grăbeşte să anunţe guvernatorului ţării cît mai repede evenimentul trist şi-l informează că şi consistoriul, la rîndul lui, îl va înştiinţa, mai amănunţit cum s-au petrecut lucrurile, precum şi hotărîrile luate în problema succesiunii: „... Eu deci, avînd în considerare binele obştesc ... scaunul fiind vacant ... socotesc întru-cîtva trebuincios a vă face cunoscut ... că clerul ... în multe locuri ... se lasă derutat de nişte oameni neastîmpăraţi, pe de o parte au loc certuri, neînţelegeri şi învrăjbiri; pe de alta, tocmai în urma acestora: conducerea treburilor obşteşti suferă, fie că ea se întrerupe, fie că apar greşeli, dezordini şi confuzii în dauna celor interesaţi". Piuariu cere lui Bánffy să ia măsuri împotriva acestora şi roagă să aibă grijă ca Aron Budai să rămînă în slujba consistoriului în calitate de vicar, care fiind deja secretar al consistoriului de cinci ani — încă în timpul episcopului defunct — a dat dovadă laudabilă de pricepere şi de cunoaşterea problemelor. În încheiere, Piuariu se angajează ca în măsura puterii sale să supravegheze menţinerea ordinei şi periodic să exercite un control al treburilor[21].

*

Este în deobşte cunoscut că Ioan Piuariu Molnar era înzestrat pe lîngă capacităţile sale intelectuale deosebite, şi cu un echilibrat simţ gospodăresc. Veniturile sale provenite din onorarii, din salariu, din banii înca-

[18] Ibidem, „...*Szebenből el erkezett a' tudositás, a'melly abbol áll, hogy Dr. Molnár éppen most költ fel a'forró nyavallyából, és még gyengén érzi magát ugyan, de mind azonáltal mivel már 8 dik Octobris Kolosvárt kellett volna lenni neki, és betegsége meg akadályoztatta, két vagy három hét mulva legg felyebb Kolosvárt fogg lenni bizonyoson...*".

[19] Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; Colecţia de anunţuri mortuare.

[20] „...*Ayant recu la Reprise (?) cy jointe de Mr. le Molnar comme il eu deja remis la remède pour vos Yeux, que vous trouvez affaiblies...*" Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva Istorică; arh. fidecomisională a fam. Jósika, Misive.

[21] Cf. Anexa VI-a.

saţi pentru tipăriturile lui etc., înmulţite apoi şi cu averea soţiei sale, l-a făcut să ajungă la o situaţie materială prosperă. O parte din capitalul realizat l-a investit într-o manufactură de lînă din satul său natal. După uzul general din vremea sa, o altă parte a veniturilor a fructificat-o prin acordarea de împrumuturi diferitelor persoane. O astfel de transacţie o ilustrează petiţia lui către judele Scaunului Mureş[22], scrisă împreună cu medicul şef al Transilvaniei Mihail Gottlieb Neustädter (1736—1806)[23]. În cerere se arată că în ziua de 12 septembrie 1790, contele Ioan Lázár (1755—1800)[24] a luat de la Neustädter suma de 2000 de florini nemţeşti, iar trei ani mai tîrziu de la Piuariu 2000 de florini ungureşti, cu dobînda legală şi cu obligaţia ca în caz de nerestituire a sumelor, la o admoniţie legală, creditorii să aibă dreptul să-şi recupereze suma din bunurile mobile şi imobile ale contelui. În continuare, petiţionarii arată că Sigismund Árkosi, avocatul şi imputernicitul lui Lázár în ziua de 8 iunie a anului înaintării petiţiei, s-a obligat printr-un contract la restituirea banilor pînă la 11 noiembrie. În contract se stipula că după o simplă sesizare (admonitio tridualis) creditorii vor avea dreptul să opereze o execuţie judiciară la oricare din moşiile lui Lázár. După cît se vede, banii nu au fost restituiţi la termenul cuvenit. De aceea Piuariu şi Neustädter au fost nevoiţi ca la 25 noiembrie să facă o sesizare (admonitio tridualis) împotriva contelui îndatorat, iar în 27 noiembrie Josif Szilágyi, vicejudele Scaunului a încercat să ocupe pe seama lor moşia din Sîntana—Nirajului. Punerea lor în stăpînirea moşiei a fost însă împiedicată de proprietar, ceea ce petiţionarii au dovedit cu actele de care dispuneau. În continuare, solicitanţii au cerut ca pe baza articolului provizional nr. 136 din 1791, judele regesc să ordone trimiterea organelor de execuţie scaunale şi astfel, în conformitate cu contractele încheiate, să li se facă dreptate[25]. Nu cunoaştem data recursului, dar din nişte însemnări cu caracter de contabilitate putem conchide că trebuia să fi avut loc în decembrie 1794[26]. Din acestea rezultă şi constatarea că pînă la urmă s-a ajuns la proces, în urma căruia banii împrumutaţi au fost restituiţi creditorilor.

Ladislau Bruz, medicul comitatului Hunedoara, a tipărit la Cluj o cărticică de popularizare a cunoştinţelor medicamentelor cu titlul: *Házi patika* (Farmacie de casă). Din scrisoarea trimisă la 5 octombrie 1782 de autor lui Josif Benkő[27], aflăm că, la sfîrşitul cărţii sale, Bruz a dat

[22] A fost Francisc Tholdalagi, Cf. *Schematismus... Transsylvaniae pro anno MLCCXCV*, p. 60.

[23] Cf. I. Szinnyei, *op. cit.*, IX, Budapesta, 1903. p. 1825—1827.

[24] Cf. Miklós Lázár, *A gróf Lázár család*, Cluj, 1858, p. 102—103.

[25] Cf. Anexa VII-a

[26] Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva istorică; arh. din Gialacuta a fam. Lázár. Acte neclasate.

[27] Anul apariţiei cărţii, la Szinnyei, *op. cit.* I. Budapesta, 1893, este redată: 1781. Cu toate că ea a apărut la Cluj, nu am reuşit să o găsim în nici una din bibliotecile oraşului. S-ar putea că Szinnyei a greşit şi în loc de 1782 eventual 1783 a dat 1781; dar nu este exclus ca ea să fi apărut într-adevăr cu specificarea anului 1781; în acest caz trebuie să presupunem că pe foaia de titlu a manuscrisului cărţii, iniţial a figurat această dată. Acad. Emil Pop, în lucrarea sa *Cei dintîi culegători ai numelor româneşti de plante*, apărută în revista „Ţara Bârsei" II, 1930, nr, 2, p. 164—174 şi nr. 2. p. 234—244 nu pomeneşte de această carte a lui Bruz.

o listă a denumirilor latineşti, ungureşti, nemţeşti şi româneşti a plantelor medicinale. În scrisoare, printre altele, Bruz îşi exprimă regretul că nu i-a fost posibilă folosirea nomenclatorului botanic al lui Benkő; apoi descrie sistemul propriu după care a întocmit lista. El îi comunică corespondentului său că i-ar trimite nomenclatorul propriu, dacă ar şti că acela va mai rămîne la Sibiu. În legătură cu denumirile româneşti, Bruz scrie următoarele: „Nomenclatorul românesc încă la începutul verii l-am comunicat oculistului Molnar ca să-l supună verificării vre-unui doctor român, dar nu am primit din partea lui nici-un răspuns ..."[28]. Presupunem că Bruz l-a cunoscut personal pe Piuariu; altfel nu i-ar fi cerut ajutorul. În lipsa cărţii nu ne putem pronunţa dacă denumirile româneşti din manuscrisul lui Bruz au fost modificate, ori nu în urma intervenţiei lui Piuariu, sau a vre-unui alt medic român. În orice caz, rîndurile lui Bruz mărturisesc încă odată prestigiul lui Piuariu în problemele ştiinţifice.

Volumul întitulat „*Notabilia*"[29] adunat de Sigismund Katona, ne-a păstrat copia unei inscripţii[30], referitoare la manufactura de lînă din Sadu, redactată de către colonelul inginer Mihail Péchy (1754—1819)[31]. Însemnarea lui Katona, în traducerea românească sună în felul următor: „Unchiul meu Mihail Péchy, colonel-inginer, a scris această inscripţie pentru manufactura de lînă a doctorului Molnar, medic de ochi, construită la Sadu, lîngă Sibiu: «Vezi, în acest lăcaş, eu Molnar, pentru prima oară am învăţat pe Daci să depane cu măiestrie lînă de pe roţi»"[32].

La prima vedere s-ar părea că inscripţia aparţine mai mult domeniului curiozităţilor. Ea însă, credem noi, are o semnificaţie mai adîncă: inginerul militar salută evenimentul care putea să influenţeze în sens pozitiv nu numai situaţia ţăranilor din satul natal a lui Piuariu, dar şi progresul economic al ţării în general. Prin redactarea ei, într-o latină aleasă, autorul a vrut să-şi exprime aprecierea pentru această realizare a lui Piuariu. Este verosimil că a dedicat-o direct acestuia; dar a fost accesibilă şi altora precum o dovedeşte însemnarea lui Katona.

Datorită ultimelor cercetări, azi ştim mai mult despre preocupările lui Piuariu din domeniul pregătirii cadrelor medicale[33]. Un „testimoniu" eliberat pentru un fost student al său întregeşte cunoştinţele noastre în acest sens: certificatul dat lui Samuil Demjén la 27 ianuarie 1801, care,

---

[28] Cf. Anexa VIII-a.

[29] Cf. Szabó Attila, T. *A Kuruckori „Pro Libertate" kuruc és labanc magyarázata*, în „Erdélyi Múzeum", (XXXVI), II, 1931, p. 205—206, unde se dă şi descrierea manuscrisului şi datele biografice ale autorului consemnărilor. S. Katona (1767—1833), a fost căpitan de Chioar, mai tîrziu consilier gubernial. În tinereţe a făcut studii în Germania şi Olanda. Scrisorile şi însemnările sale de călătorie din această perioadă a vieţii sale mărturisesc un deosebit interes pentru realizările din domeniul tehnicii manufacturiere şi miniere din ţările dezvoltate ale Europei. (Aceste scrisori se păstrează în Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj, arh. din Luna de Jos a fam Teleki, Misive; Însemnările de călătorie: Ibidem, arh. fam. Tholdalagi).

[30] Însemnarea dintre anii 1800—1807, p. 63 verso.

[31] L. Kőváry *Erdély nevezetesebb családai*, Cluj, 1854, p. 203.

[32] Cf. Anexa IX-a.

[33] Cf. Al. Neamţu, *op. cit.*, p. 60—61

după terminarea studiilor la colegiul reformat din Cluj, intenţiona să se dedice carierei de medic. În acest scop a audiat cursurile de medicină la Liceul medico-chirurgical din Cluj, frecventînd fireşte şi prelegerile lui Piuariu; „... cu cea mai mare sîrguinţă şi la examen a primit calificativul cel mai bun ..."[34], după cum reiese din certificatul — necesar tînărului, probabil, la obţinerea bursei Goldbergiane la Universitatea din Viena. Nu cunoaştem motivele care l-au îndemnat pe Demjén să renunţe la studiile la Viena. Mai tîrziu îl găsim ca student şi practician la Institutul Georgicon de la Keszthely. Pe urmă el se evidenţiază ca unul dintre cei mai de seamă agronomi în Transilvania, în prima parte a veacului trecut. Dispunînd în specialitatea sa de o pregătire teoretică şi practică temeinică, pătruns de idei social-politice progresiste, a contribuit mult la introducerea unei agriculturi raţionale în Transilvania[35].

IOAN DANI

ANEXA I

7 martie 1786, Brno

Contesa Salm născută Rogendorff, către contele Gheorghe Bánffy

Monsieur,

Vous m'avez accordé monsieur si obligeamment cet été passé la permission, que je vous demandai, que Monsieur Molner[!] l'oculiste pût rester quelques temps à Vienne, que je ne puis assez vous-en remercier. Permettez, que je vous importune encore de nouveau pour vous prier de vouloir bien avoir la bonté de lui faire remettre cette lettre cy en mains propres; j'ignore s'il est à Hermonstadt [!] ou non; il s'agit du baptistaire de ma femme de chambre, qui est née à Bugarecht [!] en Valachie [!]. Mr. Molner lui avait promis de le lui faire avoir apparamment qu'il l'a oublié, je le somme de sa promesse; elle est prète a se marier, après pâques, mais c'est un empêchement icy, où mariage lorsque l'on ne peut pas produire son baptistaire; vous consolerez, monsieur le comte, deux époux qui

[34] Cf. Anexa X-a.

[35] Cf. Benkő, Samu, *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéseiről* în volumul: Elek Csetri, şi alţii, *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*, Bucureşti, 1956, p. 125—127.

soupirent l'un après l'autre, et vous obligerez infiniment celle qui se dit avec l'estime la plus distinguée.

Monsieur, votre très humble et très obéissante servante, la Comtesse de Salm, née Comtesse de Rogendorff.

Brünn, le 7 de mars 1786

Permettez, aussi je vous pris, que la réponse de Mr. Molner soit remise à votre adresse et faites moi le plaisir de me l'envoyer ensuite icy à Brünn.

(Pe verso) Monsieur Le Comte Pamfi [!] chambellain actuel de Sa Majesté L'Empereur et chancellier de Transilvanie à Vienne. in der Siebenbürgischen Cantzley abzugeben.

Biblioteca Academiei R. S. R. Filiala Cluj; Arhiva istorică; arh. fam. Bánffy; Corespondența guvernatorului Gh. Bánffy. Orig. pe pagina l-a a unei coli 4-to.

ANEXA II

15 mai, 1797, Sibiu

Ioan Molnar-Piuariu către contele Gheorghe Bánffy

Excellentissime Domine Comes, Gubernator Regie!

Serenissimo Domino Principe Moldaviae litteris ad Excellentissimum Dominum Comitem à Mitrovski supremum Armorum Praefectum estaffetaliter directis ac sub hodierno acceptis celerem meam in objecto ad oculorum curam spectante Jassinum excursionem, licet praelaudatus Excellentissimus Dominus praevio itineri crastina luce memet accingere jusserit, ac facultatis eatenus praevie minus impetratae excusationem Excellentiae Vestrae propediem substernendam in semet susceperit, strictissimarum attamen partium mearum ego quoque esse duxi, Excellentiae Vestrae, idipsum humillime praevie significare quae me paterne excusatum habere dignaretur demisse orare.

Quod meam commorationen ibidem attinet, spero ultra quatuor aut quinque septimanas neutiquam duraturam.

Caeterum quemadmodum nunc praevie abitum, ita non minus eotunc redditum Excellentiae Vestrae notum facere obligationis meae fore ducum. Interea me etiam Paternis gratiis ac favoribus demisse commendo emorior.

Excellentiae Vestrae

humillimus Servus
Joannes Molnar m.propria
Professor Morborum oculorum

Cibinii, 15-ta Maii 1797.

(Adresa pe un plic separat, prevăzut cu pecetea de închidere de ceară roşie, cu blazon) Excellentissimo Domino Comiti Georgio Bánffi L. Baronis de Losontz Sacrae Coronae R. et Apost. Maiestatis Status Consiliario actuali Intimo etc. per M(agnum) Principatus Regio Gubernatori Domino Patrono gratiosissimo, *Claudiopoli*
Bibl. Academiei R. S. R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică., arh. fam. Bánffy; Corespondenţa guvernatorului Gheorghe Bánffy. Orig. pe trei pagini a unei coli 4-to.

ANEXA III

16 sept. 1790, Viena

Frédérique Passotti către contele Gheorghe Bánffy

Excellence,

Ce ceroit une ingratitude impardonnable de ma part, si je différois plus longtemps de faire mes sincèrs remerciments de la bonté qu'ont son Excellence de vouloir m'accorder un si long délai pour le séjour d'ici de Mr. *Molnar*, qui a si bien réussi dans la guérison de mon mari, qu'il se trouve mieux, que je n'aurais jamais espéré. J'abuse tellement des grâces de son Excellence, qui j'ai osé persuader le médecin de différer son voyage de quelques jours; Non sans inquiétude de m'attirer par là un titre d'indiscrétion, que je ne mériterois, que trop si je ne faisois fond sur les bontés dont son Excellence voulut bien donner de si grandes preuves à son

très humble et obéissante
servante

Frédérique de Passotti

Vienne, le 16 Septembrie, 1790

Bibl. Academiei R. S. R. Filiala Cluj; Arhiva istorică;
Arh. fam. Bánffy; Corespondenţa guvernatorului Gh. Bánffy
Orig. pe prima pagină a unei coli 4-to.

ANEXA IV

7 ian. 1794, Cluj

Din scrisoarea lui Moise Bartha, către contele Gavril Kornis

„ ... Az estve lévén szerentsém tisztelni N[agysá]god hozzám méltoztatott parantsolattyát, mostani holnap utánig itten mulató Szemgyógyító Orvos Molnár Urat, ma reggel requiráltam 's kértem a' kimenetelre, ki is azt jelenté, hogy N[agyság]toknak tett igéretéről nem felejtkezett el, — de eddig tartoztatta a' Tanítás, most pedig vette Canonok Szeredai Domokos Ur[na]k az iránt való Levelét, hogy veszedelembe levő szeme orvoslására mennyen Károllyvárra, 's erről a' M[é]l[tosá]gos Püspök Ur ő Ex[cellenciá]ja is parancsolt, melly szerént holnap után arra veszi uttyát, és azt végezvén, semmiféle curát nem vállal addig, mig N(agyság-)tokhoz tett igéretének tellyesitője nem lesz, 's Februariusban (mert Januarius eltelik á' jelentett Kánonok Ur curájával) előre tudosítván N[a]g[ység]tokat bizonnyoson is udvarol, azonban penig, ha N[agysá]god is méltoztatik írni az Ur[na]k, levelét utasicsa [!] Szebenben, mert ha ott nem lenne is, onnét kezébe küldik ...".

Bibl. Academiei R. S. R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arh. Fam. Kornis; Misive.
Orig. pe 2 foi de scrisoare de format 4-to.

ANEXA V

3 august 1799, Sibiu

Ioan Molnar-Piuariu către contele Emeric Teleki

Méltoságos Groff Ur!
Nekem méltoztatott Patronus Uram,

Hozzám utasitott Levelét a legnagyobb illendoséggel [!] olvastam, a Nagyságod parantsolattyának eleget tenni a (lege)lsö köt(eles)ségemnek esmérem, ugy (igyekezem, hogy) ugy

mint 9-dik ennek, (Szeben)-böl bizonyason indulni, hogy (L)onan circiter 12-tikén ennek, Nagyságadat (!) tiszteletire lehessek, a ki addig is maradok

A Méltoságos Groff Urnak, Nagyságodnak

kész szolgája

Molnár János m[anu pro]pria
Szem Doktor és Közönséges Tanito

N. Szeben 3-dik Augustus 1799.

Bibl. Academiei R. S. R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arh. din Satu-Lung a fam. Teleki; Misive

Orig. pe prima pagină a unei coli 4-to, fără plic, cu rupturi; lipsurile le-am întregit pe baza contextului, în ( ).

ANEXA VI

27 aprilie, 1796, Sibiu

Ioan Piuariu-Molnar către contele Georghe Bánffy

Excellentissime Domine Comes, Gubernator Regie!

Obitum Illustrissimi Domini disunitorum Episcopi Gerasimi Adamovits Com<m>uni cum sibi concrediti luctu et merore interventum, subsecutasque circa haereditatem derelictam dispositiones Excellentia Vestra ubertim percipere dignabitur, e relatione a parte consistorii substrata.

Ego proinde, reflexe ad Diaeceseos unice, vacante sede, administrationem in quantum ex publici boni consideratione memet ingerere possum, Excellentiam vestram, qua Magnum Patriae Patrem, humilima in submissione praevie notificare obligationis meae quasi duco, ut cum notorium sit, qualiter clerus, sede vacante, per unum alterumve hominem inquietum multifariam se informari patiatur, imo in tadiosas mutuas quaerimonias, contentiones atque dissentiones abire soleat, ab una; parte vero ab altera, quott [!] diebus occurentium [!] negotiorum etiam publicorum manipulatio ob id ipsum, cum supplicantium damno aut interrumpatur, aut disordo, confusio atque defectus in eadem causentur; dignaretur Excellentia vestra et subversantibus hismotivis paterne praecipere, qvatenus secretariatum consistorii a qvinqvenio [!] penes defunctum iam Episcopum cum laude ac reqvisito mederanime supportans, Aron Budai, ad sub-

secuturam usque altissimam determinationem penes consistorium maneat, vicariusque vacantem hunc Episcopatum administraturus debitam cum eo, velut ante actorum noticiam [!] habente, foveat, cointelligentiam.

Imo si Excellentiae vestrae ita visum fuerit, ego qvoqve bono ordini inviligare et ad interim inspectionem habere pro virili adnitar perseverans omni veneratione

Excellentiae Vestrae humilimus servus

Cibinii 27ta Aprilis 1796 Joannes Molnar m[anu pro]pria

Professor publicus morborum
Oculorum

Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arh. fam: Bánffy; Corespondenţa guvernatoru.lui Gheorghe Bánffy
Original pe 2 şi jumătate de pagini a unei coli 4-to

ANEXA VII

1794

Ioan Piuariu-Molnar şi Mihail Gottlieb Neustädter către contele Francisc Tholdalagi, judele regesc al Scaunului Mureş

Nagy Méltóságú Gróf, nekünk Kegyes Urunk Patrónusunk!

Gyalakuti Méltóságos Gróf Lázár János Úr Ő Nagysága még 1790-ben szeptembernek 12-én tőllem Protomedicus Neustedter Mihálytól 2000 német forintokat, 1793-ban, szeptembernek 13-án pedig tőllem Oculista Molnár Jánostól 2000 magyar forintokat effective vett volt fel költsön törvényes interesre olly maga köteledzésével, hogy ha erga legitimam admonitionem meg nem adhatná, vagy meg adni nem akarná a fenn ki tett két rendbéli Fő pénzt, a Nemes Haza Törvénnye szerént magunknak eleget vehessünk, s, vétetthessünk akármi névei [!] nevezendő ingó,s, ingatlan Jovaiból; de tovább a fenn tisztelt Méltóságos Gróf Lázár János Urnak Jurium Ispectora, és e részben Credentionatussa Tiszteletes Árkosi Sigmond Úr ez follyó esztendőben Junius 8-án tulajdon subscriptioja, s petséttye alatt költt Levele által arra kötelezte magát, hogy ha nékünk a most nem régiben elmult Szent Márton Napjára elég nem tétettetnék, tsak egy Tridualis Admonitio mellett is az Executiot ki vihessük akármellyik Joszágára, és magunknak eleget vétethessünk; a mint hogy November 25-én a Méltóságos Gróf Úr ellen a triduális Admonitiot véghez vitettettvén, az azután következett No-

vember 27-én Ákosfalvi Tekintetes Szilágyi Josef Ur Nemes Marosszék edgyik érdemes Vicekirály Birája által a Szereda Szent Annai Jósságában az Executio tentáltatott is, de mi októl viseltetvén sokszor tisztelt Méltóságos Gróf Ur, az, az Executiot Repulsioval impediáltatta; amint mind ezek ki tettzenek az ide zárt 3 darab Contractusokból, az Admonitiorol, és az Executio tentalásárol költt Relatiokbol.

Instálunk azért Nagyságodnak nagy alázatossággal, hogy a bé adott Levelekből igaz Expositionkat ki látni méltoztatván, az 1791-beli Provisionális 136. Articulus szerént a Nemes Szék erejét ki rendelvén, nekünk a Méltóságos Gróf Úr Contractussai szerént mindenekben eleget tétetni méltóztassék, nagy tisztelettel lévén

A Méltóságos Gróf Fő Király Biró Urnak

alázatos Szolgái

Protomedikus Neustedter Mihály és
Oculista Molnár János

Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva Istorică; arh. fam. Lázár de Gialacuta. Acte neclasate, copie simplă.

ANEXA VIII

5 octombrie 1782 <!>, Orăştie

Din scrisoarea lui Ladislau Bruz către Iosif Benkő

„...Házi Patikámat ki dolgoztam, tsak kevés purizátio hijja, mellyet gyakor praxisom akadályaztat végére vinnem, ugyan tsak azon leszek, hogy Karácsonkor sajto alá mehessen. Szerettem volna látni T[iszteletes]U[ram]Nomenclatorát, de nem lehetet szerentsém. Az Officinales és Systemat[icales] nevek után a magyar neveket ugy tettem fel hogy az elsö rendben szokásban levö Papaianus nevek légyenek, ezeket követik a Bejte és Mélius Péter nevezetei és mellyek után vagynak a Német és Olá nevezetek. Sok bajam volt a Csapo Füves Kertével, mellyben a Specieseket töbnyire mind öszeve zavarta; találtam-é én, mások itélik meg. Ha tudnám, hogy T[iszteletes]U[ram] még ezen holnapba Szebenbe mulat, a neveket bé küldeném. Az Olá Nomenclatort még a nyár elein közlöttem Oculista Molnárral, hogy valamelly Olá Doctorral nézesse meg, de semmi válaszát nem vehettem...'"

Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj; Arhiva istorică; Colecţia lui Alexandru Mike.

Orig. pe trei pagini a unei coli 4-to.

ANEXA IX

Inscripţia manufacturii de la Sadu

„Szem orvos, Doktor Molnárnak Szeben mellett Czódón épitett gyapju fábrikájára, Ingineur Oberster Pechy Mihály Bátyám ezt az Inscriptiot irta:
«Arte, vides primum Dacos divellere rotis
Vellera, me Molnár, hac Docuisse me»"

Manuscrisul se află în proprietatea profesorului universitar Szabó T. Attila. Mulţumesc şi pe această cale atît Domniei sale pentru bunăvoinţa cu care mi-a pus la dispoziţie manuscrisul, cît şi tovarăşului Engel Károly, cercetător ştiinţific, care mi-a atras atenţia asupra acestei inscripţii.

ANEXA X

27 ianuarie, 1801, Cluj

Certificatul de studii al lui Samuil Demjén

Infra scriptus testor Dominum Samuelem Demjén Praelectiones meas de morbis Oculorum diligentissime frequentasse et in tentamine prima obtinuisse classim, fidem per praesentes subscribo. Sig[natum] 27 Ianuarii 1801

Joannes Molnár
M[anu]pro[pria]

Professorpub[licus]Ordinarius
morborum Oculorum Academiae Claudiopolitanae

Bibl. Academiei R.S.R. Filiala Cluj, Arhiva Istorică;
Fondul: Arh. Col. ref. din Cluj: arh, persoanală a lui Samuil Demjén

Orig. pe o jumătate de coală îndoită, în stînga semnăturii fiind prevăzută cu pecete de ceară roşie cu blazon

PROBLEME DE ISTORIA ŞTIINŢEI ŞI TEHNICII OGLINDITE ÎN ARHIVA TEZAURARIATULUI MONTANISTIC

Încă acum mai bine de un deceniu, am avut prilejul de a ne exprima opinia, într-un modest studiu, asupra unuia dintre cele mai preţioase tezaure arhivistice păstrate la Cluj : Arhiva Tezaurariatului Montanistic[1]. Consecvent constatărilor făcute la primul contact cu această sursă documentară, am încercat mai tîrziu să punem în valoare — într-o serie de studii şi articole[2] — o parte infimă din materialele privind istoria, atît de puţin cunoscută, a mineritului în patria noastră. De data aceasta ne vom referi la un aspect pe cît de puţin cercetat pe atît de actual pentru dezvoltarea ştiinţei istorice : unele probleme de *istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti*, în lumina cîtorva informaţii mai concludente pe care ni le furnizează pomenitul fond arhivistic minier.

Se ştie că unul din sectoarele fundamentale ale economiei noastre naţionale l-a constituit, încă din trecutul îndepărtat, *mineritul* cu ramura

---

[1] Al Neanţu, *Cîteva probleme de istorie oglindite în arhivele miniere din Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, Seria nouă, 1958, nr. 1, p. 150—158.

[2] Idem, *Situaţia minerilor de pe domeniul Zlatnei şi participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horea (1784—85)*, în *Studii*, 1956, IX, nr. 2—3, p. 35—57 ; *Inovatori români în tehnica minieră din Transilvania în a doua jumătate a secolului XVIII*, în *Studii*, 1957, nr. 2. p 97—126 ; *Contribuţii noi privitoare la doctorul I. Piuariu-Molnar*, în *Studii şi Cercetări de istoria medicinii*, Bucureşti, 1957, p. 88—100 ; *Frămîntări în rîndurile minerilor din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie*, 1957, VIII, p. 119—142 ; *Situaţia sanitară pe domeniul Zlatnei în anii revoluţiei din 1848—1849*, în *Revista Arhivelor*, Seria nouă, 1959, vol. II, nr. 2, p. 158—174 ; *Un raport oficial din anul 1827 despre inovaţia unui iobag român*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1958—1959, p. 383—384 ; *Condiţiile de muncă şi salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii şi comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis*, 1961, III, p. 243—268 ; *Situaţia şi lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV, 1961, p. 111—185 ; *Contribuţii documentare noi privitoare la lupta minerilor din Transilvania în sec. XVIII*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* Series Historia, Fasc. 1, 1965, p. 33—46 ; *Exploatarea minieră de la Căpuşul Mic în a doua jumătate secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 277—294 ; *Exploatările de fier de la Hunedoara la mijlocul sec. XIX, în lumina unui raport oficial*, în *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 293—306 ; *Aspecte ale asistenţei medicale în mineritul din Transilvania oglindite în activitatea doctorilor I. Piuariu-Molnar şi Vasilie Popp*, în vol. *Lucrări ştiinţifice*, I, Tg. Mureş, 1969, p. 291—297 ; *Greva tăietorilor de la ocnele de sare din Cojocna (jud Cluj) din anul 1849, Ibidem*, p. 275—280 ; *Exploatările miniere de la Mărgău, Negreni şi Răchiţele (jud. Cluj) în a doua jumătate a sec. XVIII şi prima jumătate a sec. XIX*, în *Studia...* Fasc. 2, 1970, p. 51—64 ; *Proveniența capitalului şi formarea societăţilor pe acţiuni în industria extractivă din Transilvania în sec. XVIII*, în *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, p. 227—247.

sa anexă: *siderurgia*. Prin însăși natura și structura sa, acest sector economic reclama utilizarea de mijloace tehnice mai avansate, precum și recrutarea de forță de muncă cu o calificare corespunzătoare. Nu este deci de mirare dacă problema unor inovații și perfecționări de ordin tehnic s-a pus în acest domeniu cu mai mare stringență decît în alte sectoare ale economiei. Extragerea și mai ales prelucrarea metalelor prețioase, necesita mai multă pricepere și îndemînare din partea muncitorului, fapt care atrăgea după sine un mai mare grad de cointeresare a acestuia în procesul de producție.

Faptul că Transilvania secolului al XVIII-lea era socotită, pentru marile sale resurse de zăcăminte metalifere de către reprezentanții Curții de la Viena, drept un adevărat ,,*Eldorado*", explică pe deplin eforturile susținute ale acestora de a scoate mineritul de aici din stadiul tradițional al ,,exploatării de suprafață" și a-l orienta în direcția unor ,,exploatări de adîncime", pe baze tehnice și științifice noi, care aveau să-i sporească simțitor rentabilitatea. Pe linia acestei politici economice mercantiliste a Vienei, este pe deplin explicabilă adoptarea, din partea forurilor montanistice, a unor măsuri operative pentru înviorarea sectorului minier prin: inițierea de *prospecțiuni* și sondaje de noi zone metalifere, întocmirea de *hărți, schițe* și *planșe topografice miniere* trimiterea de specialiști însărcinați cu efectuarea de ,,*excursiuni geognostice*" (geologice) etc.

Paralel s-a urmărit și formarea de cadre de specialiști indigeni, pentru nevoile sporite ale tehnicii miniere determinate de introducerea de noi procedee, confecționarea de noi modele de șteampuri de zdrobit minereul și de ,,mașini" de spălat aurul, construirea de topitorii (cohuri) cu o capacitate mai mare etc. Pe lîngă toate acestea nu trebuie să uităm nici folosirea, pe o scară mai largă, a bogatei experiențe cu vechi tradiții, de care dădeau dovadă minerii localnici, care nu odată au pus în lumină spiritul lor inventiv, prin eforturi și căutări uneori de-a-dreptul dramatice. În acest sens cazul — pe care ni-l dezvăluie materialele Arhivei Tezaurariatului minier — al unor *mineri români inovatori* (*artifices naturales*) de la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, ca Idu Crăciun, Munteanu Urs și Palade Constantin, constructori de noi modele de șteampuri ce urmau să funcționeze, în timp de secetă și îngheț ,,fără apă" — și recunoscuți ca atare chiar de Curtea de la Viena, — constituie o dovadă elocventă a afirmării spiritului inventiv românesc, chiar și în condiții dintre cele mai vitrege. Iată de ce socotim că într-o viitoare istorie a tehnicii românești, *tehnica minieră*, cu tradițiile ei glorioase și cu deschizătorii de drum răsăriți din popor va trebui să ocupe un loc de frunte[3].

[3] Cf. Idem, *Inovatori români în tehnica minieră*... Aceasta cu atît mai mult cu cît datele furnizate de arhiva Tezaurariatului Montanistic situează tehnica minieră românească la nivel european. Ca ilustrare a acestei afirmații este suficient să amintim faptul că recent un cercetător englez care se ocupă cu istoria mineritului pe plan european, aprecia într-o scrisoare, — pe baza unui studiu al subsemnatului — că procedeul de transportare a minereului pe pante abrupte, folosite la minele din Săcărîmb la începutul sec. XIX, constituie prin originalitatea lui primul de acest fel întîlnit de dînsul în Europa.

De altfel apreciem ca fiind un postulat de mare actualitate valorificarea tuturor materialelor arhivistice legate de tehnica mineritului, prin depistarea sistematică și integrală a materialului ilustrativ (schițe, desene, planșe), aflător din abundență în Arhiva Tezaurariatului minier din Cluj (ca și în cele din Baia Mare, Reșița, Deva, Brad, Hunedoara, Timișoara) și publicarea acestuia, în condiții tehnice corespunzătoare, sub forma unui *Album al istoriei tehnicii miniere* din Transilvania. Aceasta cu atît mai mult cu cît, pe lîngă necesitatea popularizării acestui valoros tezaur al creației românești în țară și chiar peste hotare, s-ar putea pune bazele unei documentații corespunzătoare în scopul înființării și înzestrării unui *Muzeu al tehnicii miniere*, atît de imperios reclamat de o țară cu asemenea tradiții, în care chiar și prima mașină cu aburi a fost generată și pusă în aplicare tot pentru nevoile mineritului, în anul 1838 pe domeniul Zlatnei[4].

Am prezentat aceste cîteva considerații privind istoria tehnicii miniere, pentru a putea demonstra mai ușor, pe bază de date concrete culese din aceeași Arhivă a Tezaurariatului Montanistic, felul în care necesitățile de ordin practiv ale producției din acest sector economic au generat premisele pentru dezvoltarea unor ramuri de știință (discipline), strîns legate de nevoile și progresul mineritului. Este suficient să subliniem existența în acest fond arhivistic a unui mare număr de așazise *„rapoarte geognostice"* (geologice) din sec. XVIII, întocmite de specialiști ai vremii, însărcinați să întreprindă anumite *„excursiuni geognostice"* în scopul exercitării de prospecțiuni miniere. Din rapoarte se poate constata nu numai gradul de pricepere a acestor „geologi" în analiza și identificarea unor minereuri cu conținut de metale prețioase, dar și o serie de indicații practice valoroase, privitoare la urme ale unor vechi exploatări miniere abandonate din diferite motive, și care incontestabil că ar putea trezi interesul geologilor din zilele noastre, în scopul punerii în valoare de noi zăcăminte minerale și de noi resurse economice[5].

---

[4] Despre introducerea și folosirea forței aburului, a primei mașini cu aburi în patria noastră se știe prea puțin. Se menționează doar că ea a fost pusă în funcțiune pentru prima dată la Zlatna, în anul 1838. Cercetînd însă prețicasa arhivă a Tezaurariatului Montanistic din Cluj, am întîlnit un bogat și concludent material privitor la această mașină, care are o întreagă „poveste" nu lipsită de interes. Astfel, printre altele, rezultă că încă din anul 1834 se purtau tratative între Curtea de la Viena și administrația minieră din Zlatna, pentru confecționarea de către o mare firmă vieneză a acestei mașini cu aburi, care abia peste patru ani a fost executată și livrată administrației topitoriilor de aur din Zlatna. Amănunte de tot felul, stipulații contractuale, descrierea mașinii cu lux de amănunte a modului de funcționare, ca și randamentul superior realizat prin folosirea ei, sînt lucruri care merită toată atenția nu numai din punct de vedere al istoriei economiei naționale, dar și din acela al istoriei tehnicii.

[5] Cf. în acest sens: Al Neamțu, *Exploatarea minieră de la Căpușul Mic (jud. Cluj) în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 277—294; Idem, *Exploatările miniere de la Mărgău, Negreni și Răchițele (jud. Cluj) în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a sec. XIX*, în *Studia...* Fasc. 2, 1970, p. 51—64. Pornind de la considerentul că este necesar ca materialele arhivelor miniere să fie cercetate mai intens și să fie puse în slujba activității productive, de prospectare și valorificare a unor noi zăcăminte de minereuri — obiectiv pe care îl are în vedere Ministerul Minelor și al Geologiei în scopul, *descoperirii de noi materii prime și valorificării zăcămintelor*

Tot în jurul exploatărilor miniere și legat de nevoile tehnico-economice ale acestora, se poate constata — pe baza documentelor vremii — o oarecare dezvoltare a *matematicii* (geometria, statistica), *fizicii* și mai ales a *chimiei*, legată de procesul de producție din topitoriile de aur. Necesitatea descoperirii și exploatării de noi zăcăminte metalifere duce la *dezvoltarea topografiei*. Materialele arhivei Tezaurariatului Montanistic, din sec. XVIII, vorbesc de nenumărați așa-zișii *„Markscheideri"* un fel de „ingineri-geometri" ai vremii care făceau măsurători pe teren și întocmeau schițe topografice pentru zonele ce urmau să fie luate în exploatare. Aceste profiluri și schițe topografice uimesc și astăzi, prin precizia și măiestria cu care sînt executate precum și prin calitatea materialelor și a uneltelor cu care au fost realizate. De asemenea impresionează și bogăția și complexitatea calculelor puse în lumină de materialele privitoare la construcția și punerea în funcțiune a primei mașini cu aburi la Zlatna, în anul 1838. De altfel însăși problemele contabilității unei exploatări miniere erau relativ destul de complexe și necesitau specialiști care se formau, ca de altfel și alți tehnicieni, în *școlile montanistice* pe care le întîlnim în centrele miniere mai mari. Cea mai vestită școală de acest gen se afla, la începutul sec. XIX, la Săcărîmb (Hunedoara), exploatare minieră care număra peste 800 de muncitori și tehnicieni și unde numărul copiilor de școală angajați la muncă depășea cifra de 200[6].

Trebuie să subliniem apoi faptul că, prin frecventele *accidente și boli profesionale* specifice condițiilor grele de muncă în mediu toxic, mineritul a favorizat, mai mult decît alte sectoare economice, *dezvoltarea farmaciei și a medicinii* în Transilvania, concretizată prin crearea și organizarea unor adevărate rețele de asistență sanitară, desigur cu profilul determinat de condițiile social-economice al vremii. În acest sens materialele arhivei Tezaurariatului Montanistic permit, începînd mai ales cu a doua jumătate a sec. XVIII, reconstituirea cu lux de amănunte a situației medico-sanitare de la unele exploatări miniere sau întreprinderi metalurgice (topitorii sau cohuri). Interesantele și detailatele *rapoarte medicale*, ale „fisicilor și chirurgilor" de la minele de pe domeniul Zlatnei din sec. XVIII, ne fac cunoscute numele a sute de mineri bolnavi și infirmi, cu indicarea diagnosticului, a prescripțiilor terapeutice precum și a vechimii și mersului bolii. Este explicabil și faptul că pe acest domeniu minier prin excelență — unde mizeria și sărăcia lucrătorilor contrasta în mod izbitor cu bogă-

cu conținut util mai sărac" mai ales în urma sarcinilor trasate de Plenara C.C. al P.C.R. din 10—13 dec. 1969 — socotim că și istoricii pot și trebuie să-și aducă contribuția lor utilă la cercetările geologice, prin *investigații sistematice de geografie și topografie istorică minieră* care să urmărească — în lumina documentelor arhivistice inedite și a unor vechi *schițe, planșe* și *hărți topografice* — stabilirea locurilor în cari, de-a-lungul istoriei, au fost observate *zăcăminte de minereuri și minerale utile*, chiar dacă acestea la vremea lor au fost abandonate din motive de „nerentabilitate". Cunoașterea mai aprofundată, pe bază de izvoare inedite, a istoriei folosirii resurselor naturale și a tehnicii de producție corespunzătoare, poate aduce printre altele și *sugestii și rezolvări* unor probleme economice actuale.

6 Cf. Al. Neamțu, *Proveniența forței de muncă și gradul de răspîndire a muncii salariate în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 251—266.

țiile subsolului și unde bolile sociale și profesionale erau la ele acasă — se pun bazele, încă înainte de răscoala lui Horea, în a. 1783, la recomandarea medicului I. Schönbauer, unei *biblioteci medicale* de specialitate, făcîndu-se în același timp demersuri repetate pentru procurarea, prin firmele vieneze, a unui instrumentar medical corespunzător. Actele vremii păstrează atît lista celor peste o sută de cărți medicale, ce urmau să constituie această bibliotecă uzuală de primă necesitate, cît și nomenclatorul variat al celor mai bine de o sută cincizeci de instrumente și aparate de medicină chirurgicală ce urmau să fie procurate prin aceeași sursă vieneză. Aceleași rațiuni de ordin medico-sanitar au generat și demersurile, începînd cu anul 1782, pentru înființarea unui spital de boli venerice la Cîmpeni[7].

În asemenea condiții nu trebuie socotit întîmplător nici faptul că *primul medic oculist român, I. Piuariu-Molnar* (1749—1815), întemeietorul medicinii științifice românești, și-a legat faima sa — pusă în lumină prin materialele aceluiași fond documentar — de alinarea suferințelor minerilor moți din Munții Apuseni, cărora le-a venit în ajutor prin izbutite operații de cataractă, redîndu-le astfel bunul cel mai de preț, lumina ochilor pierdută în frecventele accidente provocate de explosibil[8].

La fel de meritorie trebuie socotită și bogata și rodnica activitate, pusă în slujba sănătății minerilor, a celui de *al doilea mare medic român*, doctorul *Vasilie Popp* (1789—1842) care alături de I. Piuariu-Molnar și Pavel Vasici formează *triumviratul de aur* al medicinii științifice românești din Transilvania feudală. Angajat timp de peste 13 ani într-o muncă asiduă, dusă cu remarcabilă competență și spirit de sacrificiu, Dr. Vasile Popp inițiază o adevărată campanie sanitară pentru combaterea bolilor sociale (sifilisul), a unor maladii endemice (gușa) și profesionale, care subminau sănătatea minerilor de pe domeniile Zlatnei și Hunedoarei (1829—1842). Rapoartele medicale ale acestuia, străbătute de un înalt simț al răspunderii profesionale și rămase pînă nu demult sub praful uitării, constituie o dovadă elocventă de afirmare a medicinii practice românești, pusă încă de la începuturile ei științifice în slujba alinării suferințelor adevăraților creatori de bunuri materiale și spirituale. Ceea ce trebuie să subliniem în mod deosebit în activitatea acestui deschizător de drum în știința medicală românească, este marea sa dragoste pentru oameni în general și pentru suferinzi în special, lucru care transpare cu prisosință din toate rapoartele sale, străbătute de o înaltă ținută etică, deontologică[9].

---

[7] Cf. studiile citate ale aceluiași: *Situația sanitară pe domeniul Zlatnei...*, *Condițiile muncă și salarizare în industria extractivă...*

[8] Cf. Idem, *Contribuții documentare noi privitoare la doctorul I. Piuariu-Molnar* (nota 2). Pentru cunoașterea multilaterală a acestei ilustre figuri a medicinii românești vezi și studiul mai recent al subsemnatului, alcătuit pe baza unui vast material documentar inedit cules din Arhivele Statului din Budapesta: *Date noi despre Ioan Piuariu-Molnar 1749—1815*, în *Studia* ..., 1970, Fasc. 1 p. 53—71; supra, p. 247—261.

[9] Cf. Idem, *Aspecte ale asistenței medicale în mineritul din Transilvania oglindite în activitatea doctorilor I. Piuariu-Molnar și Vasile Popp*, în vol. *Lucrări științifice*, I, Tg. Mureș, 1969, p. 291—297.

Am prezentat succint — în lumina materialului arhivistic — doar două exemple elocvente și concludente de personalități de seamă de la începuturile medicinii științifice românești, cu un pronunțat caracter instructiv-educativ, care fac cinste poporului din care au răsărit și pe care l-au servit fără preget, așezînd astfel pietre de temelie trainice la construirea edificiului medicinii științifice în patria noastră și inaugurînd o tradiție cu care se mîndrește întregul nostru corp medical. Cei care își vor lua osteneala să parcurgă migăloasele rapoarte ale doctorului Vasilie Popp de acum aproape un veac și jumătate — pe care intenționăm să le dăm luminii tiparului —, vor putea constata cu ușurință, cu cîtă fermitate și consecventă a combătut această personalitate plurivalentă, adevărat apostol al științei și culturii românești, o serie de racile și vicii de care erau stăpînite unele cadre medicale ale vremii sale. Doctorul Vasilie Popp se pronunța cu toată hotărîrea împotriva ignoranței, diletantismului, superficialității și tendințelor de căpătuială ale medicilor, înfierînd cu asprime și fără cruțare spiritul mercantil cu întreg cortejul de abuzuri săvîrșite pe seama minerilor suferinzi și oropsiți. În același timp, în calitatea sa de *„Physicus Cameralis"* (medic șef al domeniului), el înțelegea să se manifeste ca un povățuitor și încurajator al cadrelor medicale oneste și dornice să-și desăvîrșească pregătirea profesională în interesul alinării suferințelor celor măcinați de boli. Pe această linie și în acest spirit se înscrie și viziunea lui înaintată despre *necesitatea colaborării* dintre diferiți medici, motivînd și subliniind utilitatea unei asemenea colaborări în cuvinte ca acestea: „niciodată nu este spre paguba societății existența mai multor medici în același loc, ci întotdeauna numai spre folosul ei, deoarece prin aceasta se fac posibile consultările între medici în bolile dubioase, se crează un spirit nobil de emulație și se îmbogățește știința medicală cu experiențe variate"*(... quod plures uno eodem loco medici nunqvam societati detrimento, sed semper utilitati sint, cum hac ratione in morbis dubiis consilia permittentur, diligentia nobili quadam aemulatione amatur, scientia medica per varias experientias augeatur)*[10]. Tot el nu pierde nici un prilej pentru a sublinia și a se pronunța fără rezerve și cu dovezi practice convingătoare pentru afirmarea funcției preventive a medicinii concluzionînd în finalul unui raport din anul 1838 privind combaterea epizootiilor pe domeniul Hunedoarei, că „este mult mai ușor să te împotrivești de la început unei boli, decît să încerci să o tratezi după ce odată s-a răspîndit în toate părțile" (... *facilius est initiis obstare, qvam latepropagatum morbum curare)*[11].

Materialele arhivei Tezaurariatului Montanistic pun în lumină și o altă latură meritorie a activității doctorului Vasilie Popp. Este vorba de încercarea acestuia de a elabora, în urma unor îndelungate și sistematice cercetări pe teren, o *„Topografie medicală* a domeniului Zlatnei" (1839—1840), prima lucrare de acest fel a unui medic român și care precede

[10] Ibidem.

[11] Ibidem. Cf. și studiul aceluiași: *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, în *Acta Musei Napocensis*, IX, 1972, p. 647—662.

cu aproape două decenii pe aceea a doctorului I. Oroszhegy. Dacă mai adăugăm la toate acestea și intensa lui activitate pentru combaterea epizotiilor și a ciumei, avem schițat tabloul marilor acțiuni de ordin medico-sanitar, întreprinse de acest neobosit luptător pentru binele și progresul neamului din care a răsărit și pe care l-a slujit cu un exemplar devotament[12].

Chiar și numai în lumina celor cîteva materiale din arhiva Tezaurariatului, prezentate succint, credem că am reușit să demonstrăm necesitatea și utilitatea formării unui *colectiv interdisciplinar* de cercetători, care să procedeze fără zăbavă la depistarea și valorificarea întregului material inedit privind trecutul științei și tehnicii românești. În felul acesta s-ar pune bazele unei documentații largi multilaterale, prin publicarea unor *Corpus-uri de documente*[13] privitoare la diferite ramuri ale științei, printre care cel de *istoria medicinii* se conturează de pe acum ca monumental, prin bogăția și importanța materialului. S-ar crea în chipul acesta premisele științifice necesare pentru a se putea trece la redactarea — la nivelul exigențelor științei mondiale — a unei masive *opere istorice de sinteză* pe ramuri, a științei și tehnicei românești, operă a cărei valoare instructiv-educativă nu poate fi pusă la îndoială ; cu atît mai mult cu cît în această direcție s-a făcut regretabil de puțin în istoriografia noastră. „Istoria științelor — conchidea recent cunoscutul om de știință, acad. Șt. Milcu — e o ramură încă insuficient dezvoltată în țara noastră ; există puține lucrări care să cuprindă evoluția diferitelor discipline, personalitățile care le-au ilustrat, strădania lor de a promova noile descoperiri care au îmbogățit știința universală"[14]. Pentru realizarea acestui nobil și patriotic deziderat, care primește tot mai mult aspectul unui imperativ științific de mare actualitate, socotim că arhiva Tezaurariatului Montanistic constituie un incontestabil punct de plecare, ce nu poate fi nesocotit de cercetătorul care urmărește atent și sistematic punerea veridică în valoare a tradițiilor înaintate ale științei și culturii din patria noastră.

AL. NEAMȚU

---

[12] Cf. Ibidem.

[13] Cf. *Contemporanul*, 21 febr. 1964, nr 8 (906), p. 7.

[14] Referindu-se la problemele fundamentale ale istoriografiei noastre și subliniind necesitatea primordială a lărgirii bazei documentare prin publicarea de cît mai multe și variate *Corpus-uri de Documente*, acad. C. Daicoviciu conchidea, printre altele, că : *„numai operînd pe un vast material documentar și numai avînd o privire de ansamblu asupra acestuia, se vor putea trage concluzii viabile de ordin istoric, fără riscul dezmințirii la tot pasul, prin ivirea unui material ignorat"*. Cf. *Revista Învățămîntului Superior*, București, 1959, nr. 1, p. 73.

PROIECTE PRIVIND CONSTRUIREA PRIMELOR CĂI FERATE ÎN TRANSILVANIA

E bine cunoscută importanţa excepţională pentru viaţa economică mondială, pe care a avut-o revoluţionarea transporturilor terestre şi maritime cu ajutorul forţei aburului. Procesul s-a petrecut la relativ scurtă vreme după începerea „revoluţiei industriale". În toate ţările, cu excepţia Angliei, el s-a desfăşurat aproape paralel cu „revoluţia industrială", iar pe alocuri chiar a precedat-o şi a înlesnit-o.

Pe la mijlocul veacului trecut, construirea căilor ferate devenise o problemă de interes general, de la un capăt la altul al continentului european. Preocuparea pentru această problemă a cuprins şi cercurile conducătoare, politice şi financiare, din Imperiul Habsburgic, la numai cîţiva ani după deschiderea primelor căi ferate, în Anglia. Imperiul Habsburgic era un stat întins cu o economie puternic diversificată, în temeiul pluralităţii naţionale şi al tradiţiilor istorice. Aceste raţiuni, la care se adaugă şi cele de ordin strategic, explică graba cu care monarhia austriacă şi-a însuşit ideea construirii de căi ferate, înainte chiar de a dispune de mijloace financiare suficiente.

Încă în anul 1836 se adoptă o lege de încurajare, în termeni deocamdată destul de generali, pentru construirea de căi ferate, canale şi poduri[1]. Ea a fost urmată totuşi de apariţia primelor proiecte şi a primilor antreprenori de căi ferate, în persoana baronului Georg Sina şi a lui Moritz Ullmann. Acesta din urmă era în legătură cu grupul financiar Rotschild, interesîndu-se de posibilitatea construirii unei căi ferate între Viena, Pesta, pînă la Szolnok şi cu perspectiva ulterioară a prelungirii ei pînă la Arad şi Debreţin[2]. La sfîrşitul anului 1841 sînt promulgate hotărîrile imperiale pentru construirea primelor segmente de căi ferate în Austria şi Cehia[3]. În 1844 s-a acordat concesiunea pentru calea ferată Viena-Pesta-Szolnok. Ea a fost obţinută de grupul Rotschild, care a constituit, în acest scop, o societate pe acţiuni, numită „Die Ungarische Central — Eisenbahn Gesellschaft", care a şi început curînd lucrările, dînd în exploatare primul segment între Pesta şi Vácz (34 de km), la 15 iulie 1846[4].

---

[1] Arthur Lorenc, *Die Eisenbahnpolitik Ungarns*, Heidelberg, 1909, p. 1—3.

[2] Ibidem, p. 1—3; *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik : die österreichischen Eisenbahnen im Jahre 1850*, p. 69

[3] Sipos Kámilló, *A vasutak történetének vázlata Erdélyben*, Cluj, 1911, p.10.

[4] Arthur Lorenc, *op. cit.*, p. 3—10.

Aceste proiecte, împreună cu modestele şi lentele lor începuturi de punere în aplicare, au stîrnit interesul şi au găsit sprijinul nobilimii reformatoare din Ungaria, în frunte cu contele Ştefan Széchenyi. Acestuia îi aparţine, încă de prin 1845, formularea primului plan cunoscut de construire a unei căi ferate care, plecînd din regiunile centrale ale monarhiei, să pătrundă adînc în Transilvania[5]. În anul 1848, în calitate de ministru al comunicaţiilor în guvernul maghiar instaurat după revoluţia din martie, Széchenyi şi-a dezvoltat acest proiect, prevăzînd construirea chiar a două căi ferate în Transilvania : una pe distanţa Arad — Alba Iulia — Odorhei — pasul Oituz, iar alta de la Satu Mare prin Dej, la Cluj[6].

Planurile lui Széchenyi n-au fost primite favorabil de unele cercuri din Transilvania, ca de pildă marii moşieri din centrul şi nordul principatului. sau orăşenimea din Oradea şi Cluj. Se cunosc mai multe memorii, din luna iulie 1848 care exprimă aceste nemulţumiri şi formulează contrapropuneri. De pildă memoriul semnat la 23 iulie 1848 de un delegat al oraşului Oradea demonstrează că linia proiectată de la Arad prin valea Mureşului şi a Tîrnavelor, pînă la pasul Oituz nu ar avea decît o importanţă secundară şi nu ar fi nici suficient de rentabilă, din cauza posibilităţii transporturilor pe apă oferite de rîurile amintite, îndeosebi Mureşul. Cel de al doilea traseu prevăzut, peste Satu Mare, Dej, ar traversa regiuni prea puţin bogate în materii prime sau stabilimente industriale şi ar face din Cluj, veritabilul centru al Transilvaniei, o staţie — terminus a unei linii secundare şi ocolite.

Singurul traseu raţional, susţine memoriul, ar fi acela care ar străbate, plecînd de la Oradea, valea Crişului Repede, ajungînd direct la Cluj, iar de aci coborînd spre valea Mureşului şi Tîrnavelor, pînă la pasul Oituz. Această linie ar atinge zona ocnelor de sare de la Cojocna, Turda, Ocna Mureşului, a minelor de fier şi întreprinderilor metalurgice de la Trăscău, ar pune în legătură oraşele cele mai importante, în frunte cu Clujul. Acelaşi punct de vedere, cu argumente mai numeroase, dar asemănătoare în esenţă, le întîlnim într-un memoriu din 25 iulie 1848, semnat de contele Dominic Teleki, în calitate de preşedinte al comitetului pentru căile ferate din Oradea, Cluj şi comitatul Cojocna.

Avem şi un amplu proces-verbal, consemnînd discuţiile purtate de delegaţii comitetului menţionat, în şedinţele lor de la Pesta, la hotelul „Vulturul de aur", între 18 şi 27 iulie 1848, cînd se aflau acolo tocmai pentru a discuta cu guvernul maghiar problema căilor ferate în Transilvania. Prin comparaţia textelor, se vede cu uşurinţă că cele două memorii citate mai sus au fost tocmai rezultatul clasificării şi sistematizării punctelor de vedere ale delegaţilor, în discuţiile purtate între ei, înaintea celor cu ministerul de resort[7].

Evident, asemenea planuri n-au putut fi realizate, în condiţiile desfăşurării operaţiilor militare din timpul revoluţiei. După 1849, regimul abso-

[5] Ibidem, p. 3—10.

[6] Sipos Kámilló, *op. cit.*, p. 8 ; cf. şi Kohn György, *Huszonhat mozgalmas év az Erdély vasut történetéből*, în „Műszaki hagyomány és haladás", 1958, p. 1497.

[7] Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Fond. Teleki Domokos, Date privitoare la calea ferată : Budapesta—Oradea—Cluj.

lutist a revenit cu hotărîre la problema căilor ferate. E foarte probabil, dată fiind situaţia financiară şi mai precară a monarhiei, ca reluarea cu mai multă insistenţă a construcţiilor să fi fost dictată, după experienţa revoluţiei şi de considerente de securitate internă. În orice caz, ceea ce vrem să subliniem este că după 1850 căile ferate îşi fac apariţia şi în Transilvania, fiind cele dintîi construcţii de acest gen pe teritoriul patriei noastre.

Prima cale ferată construită pe teritoriul ţării noastre a fost aceea dintre Oraviţa şi Baziaş. Prioritatea ei s-a datorat, evident, necesităţii de a pune în legătură importantul bazin minier şi industrial din sudul Banatului cu un port dunărean. Planurile acestui traseu erau deja alcătuite, deşi nu definitiv, încă din anul 1847, după cum reiese, printre altele, şi din cîteva acte inedite de la Arhivele Statului din Timişoara.

Între februarie şi aprilie 1847 au loc un schimb de cereri, memorii şi răspunsuri între reprezentanţii comunităţii orăşeneşti şi magistratul din Bela Crkva (Biserică Albă)[8], direcţia minieră din Oraviţa şi direcţia generală minieră din Viena. În această corespondenţă se vorbeşte despre faptul că pentru viitoarea linie ferată Oraviţa — Baziaş sînt în studiu două trasee posibile, din care unul urma să treacă prin Bela Crkva, necesitînd exproprierea a 10 iugăre din viile oraşului. Consiliul oraşului, exprimîndu-şi dorinţa ca linia ferată să treacă neapărat prin Bela Crkva, declară că va acoperi, în acest caz, cu mijloacele sale, o parte din despăgubirea ce urmau să o primească proprietarii terenurilor de vie supuse exproprierii, şi anume 340 florini pentru un iugăr, urmînd ca numai 400 de florini să fie achitaţi de către fisc. Oferta a fost înaintată forurilor responsabile cu o recomandare favorabilă[9].

Paralel cu aceasta, în aprilie 1847 se înaintează direcţiunii generale a minelor un memoriu prin care se propune ca exproprierea terenurilor necesare pentru începerea iminentă a construirii segmentului Oraviţa — Răcăşdia, să se facă printr-o procedură cît mai simplă şi rapidă, anume prin despăgubirea celor interesaţi în bani sau porumb, pe baza unei evaluări a pămîntului, a clădirilor eventual aflătoare pe el şi a ameliorărilor aduse de proprietar sau posesor. Se recomandă, în interesul urgenţei lucrărilor, a se evita cealaltă procedură mai anevoioasă, de a oferi posesorilor de pămînt urbarial o suprafaţă echivalentă în altă parte din pămîntul alodial, subînţelegîndu-se, probabil, că în acest caz despăgubirea bănească ar fi primit-o moşierul, proprietar de pămînt alodial [10]. Micul fond de documente pe care l-am identificat şi studiat nu ne permite să răspundem întrebării cum s-a rezolvat modalitatea exproprierilor. Le-am semnalat conţinutul pentru a releva unele dificultăţi suplimentare pe care persistenţa proprietăţii feudale, cu categoriile ei diverse şi cu regimul ei juridic complicat, le ridicau în calea primelor construcţii de căi ferate. De asemenea, pentru a sublinia faptul, de altfel cunoscut şi din alte părţi ale Transilvaniei şi

[8] În R.S.F. Jugoslavia
[9] Arh. Statului Timişoara, Fondul S.S. Moldovan nr. 80/6
[10] Ibidem

anume că de la început organele locale şi opinia publică locală au primit foarte favorabil proiectele acestor construcţii.

În sprijinul acestei afirmaţii putem invoca şi declaraţia din 29 august 1848, trimisă de comitetul reprezentativ permanent al comitatului Cojocna contelui Dominic Teleki, aflat la acea dată încă tot la Pesta, în calitate de preşedinte al comitetului pentru problema căilor ferate. În această declaraţie se spune că terenurile necesare pentru construirea unei căi ferate care ar străbate comitatul Cojocna vor fi puse la dispoziţie de către comitat în mod gratuit. De asemenea comitatele vecine, Dobîca şi Turda, sînt dispuse la aceeaşi ofertă[11].

După revoluţia din 1848—1849, statul austriac a încercat să continue construcţiile de căi ferate cu mijloace proprii. Aceste mijloace erau însă reduse, lucrările mergeau încet şi în cursul anului 1854 guvernul de la Viena s-a decis să redeschidă larg porţile capitalului particular, vînzînd şi liniile ferate deja terminate, sau în construcţie, unor societăţi private. În această perioadă (pînă în 1854), a fost terminată linia Oraviţa — Baziaş, fiind prelungită chiar cîţiva kilometri la nord de Oraviţa, pînă la satul Lişava, în direcţia minelor de cărbuni de la Steierdorf-Anina. De asemenea a început construirea liniei dintre Seghedin şi Timişoara [12].

La 1 ianuarie 1855, aceste linii au fost vîndute de statul austriac unei societăţi finanţate de marea bancă „Credit mobilier" printre conducătorii căreia regăsim pe baronul Georg Sina [12]a.

Această nouă întreprindere a primit aproape imediat autorizaţia necesară pentru terminarea liniei Seghedin-Timişoara şi concesiunea pentru prelungirea ei de la Timişoara pînă la un punct de intersecţie cu linia Oraviţa-Baziaş, deja terminată, pentru a face astfel legătura între Timişoara şi Dunăre. Lucrările au decurs în ritm susţinut şi la 1 noiembrie 1857 era terminată porţiunea Seghedin-Timişoara, iar la 28 iulie 1858 porţiunea Timişoara-Baziaş[13].

În acest timp întreprinderile metalurgice de la Reşiţa au lucrat din plin pentru livrarea de utilaje necesare căilor ferate, astfel că în anul 1857 producţia lor pentru export a fost foarte redusă[14].

Pe teritoriul fostului mare principat al Transilvaniei problema rămîne încă tot în stadiul de proiect. În parte, întîrzierea s-a datorat şi ciocnirii de interese între cercurile care preferau unul sau altul din traseele schiţate de planurile contelui Széchenyi. Bine înţeles, rivalitatea aceasta găsea prilej de manifestare şi din cauza slabelor mijloace financiare de care

---

[11] Arh. Inst. Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Fond Teleki nr. 51/1848

[12] Linia, făcînd parte din patrimoniul acelei „Ungarische Central Eisenbahn" constituite la 1844, fusese trecută în posesia statului la 1850, sub firma unei societăţi de stat numite „Südöstliche Staatseisenbahn"; cf. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik : die österreichischen Eisenbahnen im Jahre 1850*, p. 69

[12] a) D. Károlyi, în lucrarea sa *Construcţia de căi ferate în Banat (1856—1914)* în Banatica 1973, p. 204, dă data 31 decembrie 1854.

[13] Ujhely Géza, *A vasutügy története*, Budapesta, 1910, p. 195

[14] *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik : Industrie = Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1857*, Heft II, Maschinen, Wien, 1858, p. 76

dispunea monarhia în acel moment. Ele nu îngăduiau deocamdată decît speranţa a cel mult unei singure linii. Prioritatea acordată unui traseu care era probabil să rămînă multă vreme singurul, ar fi dat un avantaj economic hotărîtor regiunii alese, în detrimentul celorlalte. De aici ascuţimea disputelor, a manevrelor şi contramanevrelor financiare şi politice.

O grupare angajată în această dispută era a burgheziei săseşti sibiene, care milita pentru aprobarea cu prioritate a traseului Arad — Vinţul de Jos — Sibiu — Turnu Roşu. Argumentul cel mai puternic al aderenţilor acestui plan era lungimea relativ redusă a liniei, lipsa unor obstacole naturale greu de învins pe plan tehnic şi, în consecinţă, costul general scăzut al întregii construcţii. Ar fi fost vorba, într-adevăr de numai 311 km[15], iar valoarea investiţiilor s-ar fi ridicat la numai 31,5 milioane florini[16].

Cealaltă grupare reprezenta interesele marii moşierimi maghiare, avînd ca aliată, inconsecventă însă, burghezia săsească braşoveană. Ea apăra ideea traseului Oradea — Cluj — Teiuş — Valea Tîrnavelor — Braşov — pasul Buzău. Era o distanţă de 541 km, al cărei cost evaluat se cifra la 67,5 milioane florini, deci la mai mult decît dublu şi la un cost mai ridicat pe 1 km de linie[17], din cauza terenului mai puţin favorabil, necesitînd amenajări tehnice mai complexe decît în primul caz. Burghezia săsească din Braşov, căreia i s-a alăturat şi cea românească, nu sprijinea însă necondiţionat acest al doilea traseu. Pe ea o interesa numai ca Braşovul să nu rămînă fără cale ferată, indiferent dacă aceasta şi-ar fi avut punctul de plecare la Oradea sau la Arad.

Se pare că încă din 1856 cele două grupări ar fi constituit sau ar fi încercat să constituie societăţi pe acţiuni în vederea atragerii de capitaluri, pentru iniţierea construcţiei preconizate. Evident, realizarea acestei premise financiare putea juca un rol hotărîtor în decizia finală a guvernului de la Viena, astfel încît cursa care se angajează e foarte viu disputată ; dar, timp de cîţiva ani, fără rezultate concrete.

La 30 septembrie 1856, comandamentul suprem al armatei austriece, sub semnătura generalului Toggenburg, se ocupă, la rîndul său, de liniile ferate transilvănene, în urma unei sesizări din partea autorităţilor civile din Oradea. Actul pe care-l posedăm, probabil o circulară, se adresează Comitetului pentru lucrările pregătitoare ale liniei ferate transilvănene Oradea — Cluj — Braşov. Acestuia îi comunică faptul că înaltul comandament al armatei austriece a hotărît să trimită, în persoana colonelului de stat major Bils, un fel de observator, care să aibă consfătuiri cu autorităţile locale, militare şi civile, în toate punctele importante sub raport militar, de pe traseele proiectate. Acestea erau, după informaţiile comandamentului, următoarele : Oradea — Cluj — Tîrgu Mureş — Braşov — pasul Oituz, cu o derivaţie pornind din Cluj, spre Alba Iulia — Sibiu ; un al doilea traseu era : Timişoara — Arad — Sibiu — Braşov.

[15] Documentele noastre folosesc cifra de 42 de mile. Este vorba de mila geografică folosită în Austria, egală cu 7,42 km (Distanţă actuală între Arad — Turnu Roşu pe calea ferată este 309 km).

[16] Arh. Ist. Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Arh. Blaj Fond T. Cipariu nr. 584, anexa

[17] Cu aproape 25%. Cifrele absolute în actul citat în nota 16.

În consecință, punctele pentru consfătuirile prevăzute de misiunea colonelului Bils urmau să fie Cluj — Tîrgu Mureș — Brașov — Alba Iulia — Sebeș — Sibiu și Arad, precum și localitatea din care va porni efectiv linia derivată Cluj — Sibiu. Se mai menționează că la Timișoara o asemenea consfătuire, menită să informeze cercurile militare și totodată să expună punctul lor de vedere în problema viitoarelor construcții de căi ferate, a și avut loc.

Comitetul pentru lucrările pregătitoare ale liniei Oradea — Cluj — Brașov e invitat de comandamentul suprem să designeze un delegat care să ia legătura cu colonelul Bils[18] și să participe în continuare, la consfătuirile acestuia în diverse localități din Transilvania[19].

N-am reușit, pînă în prezent, să descoperim vreun proces-verbal al discuțiilor purtate în timpul îndeplinirii misiunii sale de către amintitul ofițer austriac[20]. Documentul dezvăluie însă faptul că încă din faza preliminară, preocupările de ordin strategic au jucat și ele rolul lor în Transilvania. După războiul Crimeii, cînd armata austriacă trebuise a rezolva anumite probleme de transport prin Transilvania, în scopul ocupării temporare a Principatelor Dunărene, acest lucru e foarte explicabil. Autoritățile civile și grupările financiaro-politice care sprijineau diversele proiecte și-au dat seama de acest fapt și, ca urmare, în memoriile și demersurile lor următoare, nu va lipsi, printre altele și argumentul avantajelor sau dezavantajelor de ordin strategic pe care le prezintă un traseu sau altul.

Un punct culminant al agitației în jurul proiectelor de cale ferată în Transilvania se înregistrează în anul 1862. Nu întîmplător. Prin diploma din 1860 și patenta din februarie 1861 regimul imperial anunța o cotitură în politica sa internă, abandonînd absolutismul și instaurînd un regim constituțional, cu pretenții chiar „liberale", care se voiau întemeiate pe restabilirea dreptului provinciilor „istorice" ale monarhiei de a avea o dietă proprie, bucurîndu-se de oarecare autonomie internă.

În această atmosferă de fierbere politică, de speranțe în posibilități mai mari de realizare a intereselor provinciilor, cercurile transilvănene intensifică acțiunea lor în vederea construirii de căi ferate. Problema (afirmă un autor din secolul trecut) era în 1862 atît de viu dezbătută, încît ocupa locul al doilea, după aceea a convocării dietei, în preocupările opiniei publice din Transilvania [21].

Și în această etapă avantajul momentan părea să încline în favoarea cercurilor burgheziei săsești sibiene, beneficiind de un credit moral la curtea

---

[18] Acesta urma să părăsească Viena la 2 octombrie 1856.

[19] Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Fond Mikó-Rhédey, acte personale ale lui Mikó Imre.

[20] La 1 octombrie 1856 Anton Bils încunoștințează același comitet că la 5 sau 6 octombrie va fi la Oradea unde va ține prima din consfătuirile preconizate, restul intenționînd să le organizeze în cursul aceleiași luni. El vorbește de „lucrări preliminare pentru căi ferate, concesionate unor diverse societăți"; credem însă că e vorba mai mult de oferte, ale căror termene comandamentul militar voia să le verifice la fața locului. Cf. Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, *ibidem*.

[21] Ürmössy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetébol*, vol. II, Timișoara, 1894, p. 52.

din Viena, precum şi de promisiuni de sprijin material din partea mai multor grupări financiare, puternice, cum era grupul Haber — Chotek — Fürstenberg şi societatea vieneză „Kreditanstalt für Handel und Gewerbe", patronată de grupul Rotschild. Interesele ultimului depăşeau însă pe acelea ale burgheziei sibiene, vizînd şi Braşovul, unde avea capital investit într-o întreprindere minieră şi siderurgică din această zonă. Se suprapuneau acestora şi interesele unui grup financiar englez, care se angajase în construcţia căii ferate Constanţa — Cernavodă, pe atunci încă pe teritoriu turcesc, şi se preocupa de posibilitatea unei prelungiri a acesteia de la Dunăre spre Bucureşti şi Turnu Roşu[22].

Marea moşierime din nordul şi centrul Transilvaniei combate din răsputeri aceste planuri. E reactivat comitetul pentru problema căilor ferate cu sediul la Cluj. Preşedintele său era acum contele Toldalagi Ferenc. El convoacă mai multe şedinţe şi redactează noi memorii în favoarea căii ferate Oradea — Cluj — Braşov. Cîştigă aliaţi la Pesta în rîndurile „Uniunii agrare naţionale maghiare", prezidată de contele Károlyi György şi numărînd printre membrii numeroşi reprezentanţi ai aristocraţiei : conţii Zichy Ferenc şi Edmund, Szapári Antal, baronul Sennyei Pál şi alţii, printre care viitorul ministru Lónyai Menyhért. Această activitate, concretizată în numeroase memorii scrise, este în general cunoscută şi semnalată, în conţinutul ei esenţial, în lucrările de specialitate. N-am întîlnit însă o analiză detailată a activităţii amintite, nici indicii despre consultarea atentă şi completă a textului propriu-zis al memoriilor redactate cu acest prilej.

Sîntem în posesia mai multor documente aflate în Arhiva Istorică a Filialei Academiei R.S.R. din Cluj, care reprezintă, după părerea noastră, concepte şi lucrări pregătitoare ale memoriilor definitive înaintate guvernului din Viena[23]. Unele sînt nesemnate şi nedatate. Între ele se observă însă o legătură, în sensul că unele preiau şi dezvoltă, cu argumente din ce în ce mai pertinente, teza favorabilă construirii căii ferate Oradea — Cluj — Braşov. Dintre cele care poartă indicaţii mai precise, unul are semnătura lui Toldalagi Ferenc, fiind, probabil, un concept sau un duplicat. E vorba aşadar de documente cuprinzînd o parte din activitatea comitetului din Cluj pentru problema căilor ferate. În afară de acestea am mai aflat şi un memoriu al Camerei de Comerţ şi Industrie din Braşov, adresat împăratului, datat din Viena la 3 iulie 1862 şi semnat de C. L. Meissner şi Carl Maager, în numele nu numai al Camerei, dar şi al oraşului şi districtului Braşov, al oraşelor Făgăraş, Mediaş şi Sfîntu Gheorghe şi al scaunelor Rupea, Mediaş, Trei Scaune şi Ciuc.

Deoarece toate documentele de care vorbim au exact aceeaşi temă, deosebindu-se doar prin dezvoltarea ei mai restrînsă sau mai largă, nu le vom analiza separat (ceea ce ar duce la repetări), ci vom sintetiza punctele lor mai importante. Unul din acestea constă în combaterea violentă a

---

[22] Kohn György, *op. cit.*, pp. 1501—1502.

[23] E probabil că ele sînt în legătură mai ales cu pregătirea şedinţei din 6 iunie 1862 a „Uniunii agrare naţionale maghiare" în cursul căreia s-a adoptat în unanimitate un memoriu, în problema căilor ferate, tratînd şi despre cele transilvănene. Cf. Sipos Kámilló, *op. cit.*, p. 14.

proiectului căii ferate Arad — Sibiu — Turnu Roşu. Se emite aprecierea că datele acestuia se sprijină pe o bază falsă şi pe comparaţii neraţionale. Se foloseşte din plin argumentul polemic şi cam demagogic că amintitul proiect are în vedere numai profiturile şi interesele acţionarilor întreprinderii, neglijîndu-le complet pe ale ţării. Se constată condiţiile naturale mai lesnicioase pentru construirea acestei linii, în consecinţă şi costul ei mai redus pe unitate de distanţă, afirmîndu-se că aceste date nu se intemeiază pe cercetări şi măsurători exacte, ci pe rapoarte şi măsurători superficiale care denotă părtinire în favoarea proiectului. Linia Arad-Sibiu ar atinge numai un ,,colţ periferic'' al Transilvaniei. Debuşeul ei extrem este nesigur, deoarece realizarea, pe teritoriul Ţării Româneşti a unei linii Turnu Roşu — Bucureşti — Dunăre stă încă sub semnul incertitudinii complete, la fel ca şi perspectiva unui pod peste Dunăre la Cernavoda, care să permită trecerea trenurilor şi mărfurilor, fără transbordare, pînă la Constanţa. Chiar dacă s-ar realiza toate aceste condiţii, şi atunci traseul, pentru mărfurile de export, n-ar fi prea convenabil, deoarece pînă la debuşeul maritim mărfurile ar parcurge o distanţă considerabilă pe teritoriul Ţării Româneşti, deci o cotă mai mare din taxele de transport s-ar plăti în afara monarhiei. Linia ferată Arad — Turnu Roşu, continuă documentele, tocmai prin scurtimea ei şi prin aşezarea sa prea excentrică, nu va putea conta pe un trafic local, intern, prea mare. Orice cale ferată transilvană îşi are raţiunea sa de a fi, numai dacă favorizează şi traficul extern de export — import sau tranzit, asigurînd o legătură cu Marea Neagră. De aceea este injust să se compare cele două proiecte pe baza lungimii lor pe teritoriul Transilvaniei ; 311 km pentru Arad — Turnu Roşu, faţă de 541 km pentru Oradea — pasul Buzău. Comparaţia trebuie făcută între distanţele utile complete, adică Arad — Turnu Roşu — Cernavodă şi Oradea — pasul Buzău — Galaţi. Or, în acest caz, primul proiect însumează 667 km, iar al doilea cu numai 30 km în plus, fiind realizabil cu o cheltuială suplimentară de numai 4 milioane de florini, iar nu de peste 35 de milioane, cum susţineau cei interesaţi în proiectul arădeano-sibian[24].

În opoziţie cu denigrarea acestuia, memoriile pledează pentru linia Oradea — pasul Buzău, insistînd îndeosebi asupra funcţiei sale internaţionale, datorită rolului important al portului Galaţi, cu care ar urma să facă legătura. Se invocă şi traseul mai central al acesteia, susceptibil de a servi mai bine interesele economice interne ale Transilvaniei. De asemenea avantajele ei politice, prin faptul că ar străbate zonele şi centrele tuturor naţionalităţilor conlocuitoare, iar nu numai ale uneia[25].

Memoriile analizate pînă acum au ca scop principal combaterea proiectului Arad — Turnu Roşu. În faţa acestui caracter polemic apare chiar puţin cam palidă argumentarea în favoarea proiectului Oradea — pasul Buzău, avantajele acestuia autorul (sau autorii) părînd a considera că le demonstrează în mare parte prin discreditarea proiectului rival.

---

[24] Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Arh. Blaj, Fond T. Cipariu, nr. 589, 590.
[25] Ultimele cuvinte sînt o săgeată la adresa saşilor.

Alte două memorii, din care unul, mai scurt, poartă semnătura lui Toldalagi Ferenc, iar altul, mult mai dezvoltat, poartă numai data : Viena 15 noiembrie 1861, discută problema căilor ferate din Transilvania într-un context mult mai larg[26]. În cadrul acestora sînt discutate perspectivele a nu mai puţin de şapte proiecte de căi ferate pentru Transilvania, bine înţeles urmînd a se opta în favoarea unuia, pentru început.

În afara celor două, larg discutate în memoriile examinate anterior, se mai vorbeşte ca posibile, sau chiar ca fiind în stadiul de plan, despre liniile :

a) Arad — Alba Iulia — Teiuş — Sighişoara — Braşov — pasul Buzău
b) Timişoara — Lugoj — Caransebeş — Haţeg — Alba Iulia — Teiuş — Sighişoara — Braşov — pasul Buzău
c) Arad — Alba Iulia — Sibiu — Făgăraş — Braşov — pasul Buzău
d) Timişoara — Caransebeş — Haţeg — Alba Iulia — Sibiu — Turnu Roşu şi în fine
e) Satu Mare — Dej — Cluj — Teiuş — Sighişoara — Braşov — pasul Buzău.

Memoriile combat, cu argumentele pe care le-am expus deja, proiectele care preconizau Turnu Roşu ca punct-terminus al liniilor, indiferent dacă ele aveau ca punct de plecare Aradul sau Timişoara.

Proiectul care prevede în cadrul său porţiunea Sibiu—Făgăraş — Braşov e combătut atît cu argumente de ordin tehnic — dificultăţi naturale la traversarea lanţului Perşani — cît mai ales strategic : faptul că linia ar trece prea aproape de frontieră.

Considerînd astfel ca demonstrat că, cel puţin pentru o jumătate a liniei, singurul traseu convenabil este de la Teiuş, prin Sighişoara la Braşov şi pasul Buzău, memoriile discută apoi pe unde ar fi mai oportun să se facă legătura între Teiuş şi frontiera de vest al Transilvaniei.

Posibilitatea legăturii cu Aradul, prin valea Mureşului, e respinsă, mai cu seamă cu argumentul unor greutăţi tehnice şi al ineficienţei economice a acestei porţiuni. De fapt, cele ce se opun în memoriu în această privinţă sînt lucruri eronate. Exceptînd faptul că porţiunea Arad—Teiuş ar fi atins o zonă oarecum mai periferică a Transilvaniei, nici dificultăţile tehnice nu erau chiar aşa de mari, nici regiunea nu era chiar aşa de puţin dezvoltată şi deci de nerentabilă din punct de vedere al traficului feroviar, cum pretind memoriile.

Traseul Timişoara — Caransebeş — Haţeg — Alba Iulia e denigrat, mai ales, din motive tehnice şi strategice.

Urmează apoi o elogiere a avantajelor porţiunii Oradea — Cluj — Teiuş din care aflăm că planuri pentru linia Oradea — Cluj fuseseră întocmite deja de un grup de ingineri englezi. Repetînd o serie de avantaje, arătate

[26] Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Arh. Blaj, Fond T. Cipariu, nr, 592,593. Identitatea cîtorva pasaje ne face să credem că ambele memorii au fost, fie redactate de acelaşi autor, fie, cel puţin, că autorii celui de al doilea l-au cunoscut pe al lui Toldalagi.

şi în memoriile anterioare, se insistă şi asupra abundenţei materialului de construcţie, de-a lungul întregului parcurs.

Singura ipoteză faţă de care memoriile noastre se arată îngăduitoare este aceea a traseului Satu Mare — Cluj — Teiuş, dar numai în al doilea rînd, adică în sensul ca după prioritatea acordată liniei Oradea—Teiuş să se construiască şi o derivaţie de la Cluj, prin Dej la Satu Mare[27].

În partea finală a celui de al doilea memoriu se aminteşte de încă un proiect, lansat foarte recent în paginile unui ziar din Frankfurt. Era vorba de o linie care să servească direct bazinul minier din Munţii Apuseni. În acest scop ar fi urmat să plece de la Arad spre nord-est, să urce pe valea Crişului Alb, pe la Boroşneu, Şebiş, să ajungă la Baia de Criş şi de aici la Alba Iulia, probabil prin valea Ampoiului, deoarece documentul spune că traseul ar fi revenit în valea Mureşului din sus de Alba Iulia. Recunoscînd marea însemnătate pe care o astfel de linie ar putea-o avea pentru dezvoltarea unor ramuri industriale, documentele noastre obiectează însă, pe drept cuvînt, împotriva marilor dificultăţi tehnice pe care le-ar comporta construcţia ei[28].

Deadreptul patetic în expresii este memoriul din 3 iulie 1862, adresat direct împăratului şi semnat de C.L. Meissner şi Carl Maager, în numele instituţiei, al oraşelor şi scaunelor menţionate, din sud-estul şi răsăritul Transilvaniei. El afirmă că lupta transilvănenilor pentru a obţine o cale ferată durează de 16 ani, fără rezultat. Iar acum, eventualitatea aprobării traseului Arad — Turnu Roşu ar însemna nici mai mult, nici mai puţin decît „ruina economică" şi „distrugerea provinciei", întrucît aceasta ar fi „pentru totdeauna ştearsă din rîndul ţărilor... cărora legătura feroviară le oferă o binefacere pentru producţie şi un stimul pentru circulaţia mărfurilor, mijlocindu-le (încadrarea în) traficul mondial...'

Argumentele de fond şi de amănunt ale memoriului, contra liniei Arad —Turnu Roşu şi pentru cea de la Oradea la pasul Buzău sînt aproape identice cu ale memoriilor examinate anterior. Reţine atenţia accentul deosebit pe care autorii — membri de frunte ai Camerei de Comerţ şi industrie din Braşov — îl pun asupra necesităţii de a prelungi viitoarea linie ferată transilvană pînă la Marea Neagră şi repetarea insistentă a afirmaţiei că fără realizarea acestui deziderat, comerţul şi traficul feroviar din Transilvania îşi pierd orice perspectivă.

Memoriul mai cuprinde şi o destul de tăioasă aluzie politică, absentă din celelalte documente. El spune că, dacă situaţia constituţională a Transilvaniei ar fi soluţionată, dacă tratativele pentru convocarea corpurilor sale reprezentative[29] şi a dietei sale ar fi încheiate, n-ar mai exista nici o primejdie ca problema căilor ferate să nu fie rezolvată în conformitate cu interesele ţării, iar nu sacrificate pentru generaţii intereselor unor oameni de afaceri. Întrucît însă opinia publică din Transilvania nu are încă nici o posibilitate de exprimare legală, constituţională, iar „... înal-

[27] Arh. Ist. a. Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Fond Blaj, arh. T. Cipariu, mai ales nr. 593.
[28] *Ibidem*, nr. 593.
[29] Se înţeleg, prin aceasta, municipalităţile şi consiliile comitatense şi scăunale

ţii funcţionari imperiali, cu toată predispoziţia lor binevoitoare faţă de provincie, n-au putut pînă acum contrabalansa în sens pozitiv puterea banului..."[30], nu rămîne altă cale decît refugiul la picioarele tronului, pentru a aduce direct la cunoştinţa împăratului dorinţele majorităţii supuşilor săi din Transilvania.

Alt element propriu al acestui memoriu îl constituie tonul destul de apăsat în care aminteşte împăratului că Transilvania, în ultimii 12 ani, deci de la introducerea noului sistem de impozite, a contribuit din plin la ridicarea materială a altor provincii ale monarhiei şi chiar la construcţiile de căi ferate şi la activarea traficului dunărean cu ajutorul noilor vase cu aburi. Este, prin urmare, dreptul indiscutabil al Transilvaniei ca să ajungă acum şi ea la rînd, şi să fie ajutată prin construirea unei căi ferate corespunzătoare. La aceasta, tezaurul statului e chemat să contribuie, prin garantarea suficientă a unor dobînzi la capitalurile ce se vor angaja în construirea primei căi ferate[31].

Frămîntările pe această temă au continuat în cursul anilor 1863—1865, pînă cînd ele au făcut loc preocupărilor politice, legate de pregătirea pactului dualist şi de consecinţele înfrîngerii de la Sadova.

În scurtă vreme, rivalităţile care se manifestaseră în raport cu alegerea unui traseu sau a altuia s-au dovedit perimate, deoarece necesităţile economice şi marşul triumfător al căilor ferate pe plan mondial au impus adoptarea unui plan de construcţii cu mult mai vast decît cel în jurul căruia se discutase atît de aprins în 1862 şi mai înainte.

Între timp, competiţia pare a fi fost cîştigată de linia Arad—Sibiu, care încă la 22 decembrie 1868 era terminată pînă la Alba Iulia, avînd, pînă la 28 august 1870 şi o ramificaţie de la Simeria la Petroşani[32].

Prioritatea reală a aparţinut însă liniei Oradea—Braşov, care a devenit coloana vertebrală a traficului feroviar transilvan. Societatea anonimă care a preluat construcţia ei, s-a constituit definitiv în aprilie 1867, cu un capital iniţial de 35 de milioane de florini, cu largă participaţie a „Societăţii de mine şi turnătorii din Braşov". Lucrările, începute aproape imediat şi desfăşurate în ritm foarte intens, au dus la deschiderea pentru circulaţie a porţiunii Oradea—Cluj la 7 septembrie 1870, iar pînă la 14 august 1873 era terminat întreg traseul, pînă la Braşov, cu ramificaţiile Războieni—Tîrgu Mureş şi Copşa Mică—Sibiu, şi cu legătura între Teiuş şi Alba Iulia, deci cu punctul pînă la care avansase linia dinspre Arad în lungul văii Mureşului.

Pentru istoria economică, îndeosebi comercială, a Transilvaniei, se încheia astfel o epocă şi începea alta, la un nivel calitativ superior.

H. MUREŞANU

[30] De remarcat formularea diplomatică a acestei fraze.

[31] Arh. Ist. a Bibl. Acad. R.S.R. Cluj, Fond Mikó-Rhédey, Acte privitoare la activitatea politică şi economică a lui Mikó.

[32] Képessi Arpád, *A magyar vasutügy története*, Budapesta, 1908, p. 66 şi nota.

PRESA TANSILVĂNEANĂ ŞI ÎNFIINŢAREA SOCIETĂŢII LITERARE ROMÂNE (1866—1867)

Pentru românii din Transilvania şi celelalte provincii ale imperiului habsburgic, înfiinţarea unei societăţi cu menirea de a pune bazele ştiinţifice ale ortografiei limbii române constituia o preocupare şi o aspiraţie existentă cu mulţi ani înaintea realizării acesteia, la Bucureşti.

Ziarele româneşti din Transilvania deşi puţine, şi într-un timp relativ scurt (aprilie 1866 — august 1867) oferă un mare număr de informaţii, atît cu privire la proiectata *Societate literară română*, cît şi la unele probleme specifice locale legate de acest eveniment, operînd totodată şi o trecere în revistă a unor încercări mai vechi în acest sens.

Avînd în vedere interesul major al românilor din imperiu faţă de problemele viitoarei societăţi, precum şi legătura — uneori organică — dintre articole, în afară de *Gazeta Transilvaniei* (Braşov), *Telegraful român* (Sibiu) şi *Archivu pentru filologie şi istorie* (Blaj), am considerat necesar să includem în cercetările noastre şi *Familia* (Pesta), *Concordia* (Pesta) şi *Albina* (Viena), dat fiindcă deşi nu apăreau în Transilvania se declarau întotdeauna purtătoare de cuvînt şi susţinătoare a intereselor ardelene.

Desigur, ziarele cercetate sînt un bogat depozit de informaţii valoroase şi în cazul de faţă mai puţin susceptibile de a nu reflecta veridic opinia autorului sau a publicului, datorită caracterului lor cultural. Cu toate acestea, acolo unde informaţiile primesc un colorit politic, bineînţeles situaţia se schimbă, sinceritatea împiedecată de cenzură şi autocenzură trebuie să-şi găsească alte forme de expresie, care pentru a fi înţelese azi în adevăratul lor sens necesită o disociere atentă precum şi o riguroasă interpretare.

Perioada istorică în care se desfăşoară dezbaterea problemelor legate de înfiinţarea *Societăţii literare române*, este deosebit de agitată din punct de vedere politic: se schimbase regimul în România, se pregătea compromisul austro-ungar, iar românilor din Transilvania li se anulau treptat toate drepturile cîştigate în Dieta de la Sibiu (1863—1865). Cu toate acestea, jurnalele româneşti din imperiu găseau spaţiu şi nu puţin, pentru această importantă problemă ce afecta unitatea de limbă a tuturor românilor.

De la început se impune o constatare de ordin general, anume că toate aceste gazete româneşti sînt unanim de acord asupra *necesităţii* înfiinţării unui for academic care să procedeze la unificarea diverselor ortografii existente la acea dată.

Anunţînd decizia de constituire a *Societăţii literare române*, *Gazeta*

Transilvaniei îşi informează cititorii asupra organizării şi scopului acesteia, subliniind că evenimentul ,,face onoare eternă" iniţiatorilor[1].

Necesitatea înfiinţării *Societăţii* apare în presă nu numai ca expresie a condeielor autohtone ; *Gazeta* de pildă, întreţinea un viu dialog cu corespondenţii săi din Bucureşti, dintre care unul, G. Bîrsan, afirmă că problemele politico-naţionale ale românilor din imperiu nu sînt cunoscute la Bucureşti şi din cauza limbii folosite în ziare de către publiciştii ardeleni care scriu ,,într-o limbă ce aici este nesuferită şi neînţeleasă" şi a căror barbarisme nu sînt agreate[2].

Telegraful român, militînd pentru unificarea ortografiei, relevă că neînţelegerile în această privinţă ,,împiedică luminarea şi tot progresul spre cultură la consolidarea caracterului naţional"[3].

Prin condeiul lui Iosif Vulcan, *Familia* salută şi ea ,,cu bucurie acest act naţional" şi îndeosebi îşi exprimă recunoştinţa faţă de ministrul C. A. Rosetti, care, afirmă autorul articolului, ,,a mijlocit realizarea unei dorinţe fierbinţi a bărbaţilor noştri de litere şi a tuturor amicilor literaturii noastre", căci numai astfel se va putea realiza unificarea ortografiilor, fixarea unei gramatici şi întocmirea unui dicţionar ,,pentru toţi românii"[4].

Concordia adresează mulţumirile sale ,,tuturor românilor pentru acest act [cu] adevărat românesc"[5]. Gazetele româneşti cercetate, analizează imperativul unificării ortografiei române atît din punct de vedere ştiinţific cît şi naţional.

La românii din imperiul austriac, după părerea lui N. I. Mihelţeanu se disting trei ortografii principale — una în Transilvania, stabilită de Comisia filologică de la Sibiu în 1860 sub influenţa covîrşitoare a lui T. Cipariu; a doua, în Ungaria, — practicată de jurnalul *Concordia* al cărui redactor era Al. Roman şi a treia cea al cărei promotor fusese A. Pumnul[6]. În ce priveşte ortografia folosită de românii din Ungaria, Georgiu Popa (Pop), redactorul *Albinei*, susţine că tot ce s-a scris aici se apropie mai mult de ortografia lui T. Cipariu, decît de a *Concordiei*[7].

În esenţă, haosul de pînă atunci în limbă, apreciază *Albina*, se datoreşte luptei dintre ,,etimologişti şi fonetişti", luptă care curge încet dar hotărît[8].

Entuziasmului de început îi ia locul dezamăgirea datorită amînării lucrărilor *Societăţii*, programate pentru 1 august 1866. Ştirea este difuzată de *Gazeta Transilvaniei* în 4 august 1866[9]. Amînarea motivată cu iz-

---

[1] *Gazeta Transilvaniei*, XXIX, nr. 27 din 21/9 aprilie 1866, p. 108: *„Faptă rară pentru literatura română"*.

[2] *Ibid.*, nr. 59 din 11 aug./31 iul., p. 235. *„România"* (din scrisoare privată) de G. Bîrsan, *„Bucureşti 5 aug. n."*.

[3] *Telegraful român*, XIV, nr. 71 din 8/20 sept. 1866, p. 281—282, *„Ortografia română"* de N.I. Mihelţianu, director la şcoala română greco-ortodoxă din Răşinari.

[4] *Familia*, II, nr. 11 din 15/27 april. 1866, p. 131, *„Societatea literară română"* de Iosif Vulcan.

[5] *Concordia*, VI, nr. 30 din 14/26 april. 1866, p. 137 (supliment), *„România"*.

[6] *Telegraful român*, nr. 71, loc. cit.

[7] *Ibid.*, nr. 69 din 21 sept./3 oct. 1866 (în notă).

[8] *Albina*, I, nr. 48 din 29 iulie/10 aug. 1866, *„Problema ortografiei române"*.

[9] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 57 din 4 aug./23 iul. 1866, p. 227.

bucnirea epidemiei de holeră a fost pusă la îndoilală. Arătînd că și la București amînarea a făcut o impresie foarte rea, corespondentul *Gazetei*, relatează un zvon după care ,,Unii voiesc a ști, că nu holera, ci numai lipsa de bani a fost adevărata pricină pentru care se amînă acea adunare''[10]. Este reprodusă și cuvîntarea lui I. Brătianu din 12 septembrie 1866, rostită în sala Slătineanu la o adunare publică, în care se spunea ,,fie-mi permis a zice în treacăt, că nu înțeleg de loc ideea ce a făcut a se amîna acea Societate. D-a fost o economie, a fost rău înțeleasă, căci se poate face economie în toate, dar nu în chestiuni d-asemenea natură''[11].

Indiferent de cauzele autentice ale amînării, holera a fost o realitate. În anumite regiuni ale Transilvaniei de la 31 august și pînă în 15 septembrie 1866, s-au înregistrat 1763 cazuri de îmbolnăvire, iar în Austria unde holera a erupt la 1 iulie, a făcut pînă în 15 septembrie 70.000 de victime, dintre care 40.000 de morți[12].

În acest sens, este interesant un articol din *Gazetă*, care relatează că frica de holeră care în România era mai mare, a adus la Brașov oaspeți din toate clasele mai alese, realizîndu-se ,,o Românie în miniatură''[13], exprimîndu-se și speranța că musafirii vor lua parte la adunarea *Astrei* din 27/15 —31/19 august 1866, unde T. Cipariu și-a susținut dizertația sa ,,*Despre ortografie și principiul etimologic*''[14], moment ce putea deveni o bună platformă de discuții importante între ardeleni și oaspeți privind viitorul limbii.

Cu toată dezamăgirea contemporanilor, amînarea în sine a avut în mod obiectiv, un excepțional rol pozitiv. Jurnalele românești din imperiul austriac au fost stimulate la o vie activitate privind problemele de limbă ca și cele legate de viitoarele lucrări ale *Societății literare române*.

Presa românească din imperiu, vorbește și despre planuri și străduințe mai vechi de unificare a ortografiei limbii românești. Timotei Cipariu însuși amintește de editarea *Organului luminării* începînd cu 4 ianuarie 1847, ca prima gazetă din istoria presei românești care a apărut tipărită integral cu litere latine, ceea ce a constituit un moment de cotitură în viața culturală de atunci. Cu toată orientarea sa etimologistă în limbă, acest merit nu i se poate contesta. Acolo a publicat o serie de articole ,,*Principia de limbă și de scriptură*'', începute în numărul 4 din 1847 și curmate în nr. 63 din 10 martie 1848, datorită evenimentelor revoluționare.

Retrospectiv, T. Cipariu apreciază că ,,Dacă viața acelui ziar nu era așa de scurtă, și dacă împrejurările n-ar fi împiedicat reapariția sa, s-ar fi putut spera că o parte din scopul ce ne propusem l-am fi realizat mai curînd și mai precis: stabilirea ortografiei române cu litere latine''[15].

---

[10] *Ibid.*, nr. 59, loc. cit.

[11] *Concordia*, nr. 80 din 6/18 oct. 1966, p. 347, ,,*România*''.

[12] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 77 din 13/1 oct. 1866, p. 307.

[13] *Ibid.*, nr. 60 din 15/3 aug., p. 237—238.

[14] V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Ed. șt., 1968, p. 97.

[15] *Arhivu pentru filologia și istoria*, I, nr. 1 din 1 ian. 1867, p. 3—5, ,,*Programa archivului*''.

La 1850 şi *Gazeta* schimbă în parte chirilicele cu literele latine, apoi *Telegraful român*, şi în Ungaria, *Concordia* (1861) apare de la început în întregime tot cu litere latine.

Acum, T. Cipariu încerca să atingă din nou acelaşi scop, reluîndu-şi activitatea publicistică după o lungă întrerupere, în coloanele *Archivului pentru filologie şi istorie*, înfiinţat de el. Intenţia sa de a reînoda firul continuităţii cu *Organul*, a mărturisit-o încă în 1865 la adunarea din Abrud a *Astrei*. Proiectul său a fost însă refuzat, luîndu-se hotărîrea de a se mai continua discutarea problemelor ortografiei încă un an de zile prin jurnale.

Familia care salută întreprinderea lui Cipariu susţine că de la acea adunare şi pînă în martie 1866 în ziarele din Ardeal şi Ungaria nu s-a scris nici un rînd în această privinţă. Deci, se susţine şi aici că „fără foaie specială — mai ales acum cînd ziarele politice şi pentru grandioasele întîmplări politice sînt înguste — în cauza unificării ortografiilor nu putem înainta"[16].

Vorbind în noua sa foaie despre unificarea ortografiei, învăţatul filolog recunoaşte că această chestiune devine din zi în zi mai urgentă, şi încheie în felul următor: „Cine să ne-o dea? Vre[o] una autoritate? Departe să fie! Asta ar fi despotism şi tiranie. Acum ochii tuturor sînt întorşi către ..."[17] şi aici lăsînd ideea neterminată ne sugerează că se gîndea la *Societatea literară*, întrebîndu-se mai jos şi ce autoritate va avea aceasta.

Privind încercările repetate ale lui T. Cipariu de a edita o foaie filologică şi cu deosebire la ridicarea acestei probleme în adunarea generală a *Astrei*, la Alba Iulia, *Familia* notează: „Tot am aşteptat ca cineva să-şi înalţe graiul şi să aducă în dezbatere cauza unificării milioanelor de ortografii ale noastre. Anu [trecut — n.n. G.N.] s-a fost decis ca să mai aşteptăm un an, iacă anul trecu fără a se face oricît de puţin în treaba asta. Afară de dl. Cipariu nime n-a vorbit despre această chestiune arzătoare. Sau să mai aşteptăm un an? Sau fiindcă la Bucureşti s-au făcut oarecari paşi în privinţa aceasta, noi să stăm cu mîinile în sîn"[18].

O altă încercare de unificare a ortografiei amintită în presa românească este aceea propusă de Vincenţiu Babeş la adunarea generală a *Asociaţiunii* din Arad[19]. *Albina* reia mai pe larg acest moment, relatînd: „societatea literară din Arad, simţind necesitatea unei unificări în ortografie se puse în corespondenţă cu celelalte societăţi române, anume cu cea din Bucovina şi din Transilvania, ca adică, după o dezbatere premergătoare în scris, să se adune cîte cîţiva membri la un loc, cari pe baza unei înţelegeri să stabileze principiile de unificare a ortografiei"[20]. Deoarece pasul era doar parţial şi după mai multe luni s-a constatat că nu avea perspective de reuşită, s-a renunţat. Autorul articolului afirmă însă legătura strînsă

---

[16] *Familia*, nr. 7 din 5/17 mart. 1866, p. 84, *„O foaie nouă"*.

[17] *Archivu ...*, nr. cit., p. 12, *„Despre unificarea ortografiei"*. Discurs ţinut în adunarea generală a Asociaţiunei române transilvane la Alba Iulia, la 28 aug. 1866.

[18] *Familia*, nr. 27 din 28 aug./9 sept. 1866, p. 322—323.

[19] *Ibid.*, nr. 11, loc. cit., cf. V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 54—55.

[20] *Albina*, II, nr. 83 din 28 iul./9 aug. 1867, *„Conferinţa literară în Bucureşti"*, semnat „S".

dintre această încercare și hotărîrea guvernului român de a întemeia o *Societate literară*.

Nu se trece cu vederea de către presă nici acțiunea Societății pentru cultura poporului român din Bucovina pornită în adunarea din ianuarie 1866, cînd s-a decis ca cele trei asociații culturale românești din imperiu să aleagă din sînul lor delegați, care adunîndu-se într-o comisie să dezbată unificarea ortografiilor române. Este indicată și suma de 400 f[lorini] v[alută] a[ustriacă] pentru cheltuielile delegaților numitei societăți[21].

Simion Mangiuca înregistrează între antecedentele acțiunilor de unificare lingvistică apelul său către învățații românilor din *Gazeta Transilvaniei*, nr. 38 din 1860[22]. Tot în *Gazeta Transilvaniei*, apare o relatare autobiografică deosebit de interesantă a lui G. Barițiu, despre o discuție la care a asistat în octombrie 1845 la Viena, între fostul domn Al. Grigore Ghica și tînărul Ioan Ghica. Relatarea avea rostul de a face legătura dintre preocupările înaintașilor și interesul pentru limbă din acea vreme.

Discuția relatată de Barițiu se referea la activitatea lingvistică a lui I. Heliade-Rădulescu care în *Curierul românesc* și în *Curierul de ambe sexe* ocupa un spațiu excesiv de întins. Orientarea lui Heliade era susținută și lăudată de Al. Ghica. I. Ghica îl atacă însă pe Vodă ripostîndu-i: „M[ăria] Ta, Eliad ocupă pe români cu A.B.C. [-ul] numai ca să-i abată de la studii practice și anume, de la politică". La fel în Transilvania în cei zece ani de absolutism (1850—1860), *Foaia pentru minte...*, era adesea plină de articole privind ortografia, care pînă la urmă, notează Barițiu „nu le citea nici 10 dintre abonați". Cu mulți ani după aceea, meditînd la menționata discuție, G. Barițiu se întreba care din cei doi Ghica avusese dreptate. Concluzia sa a fost că amîndoi au avut dreptate, deoarece în acea vreme cenzura țaristă nu permitea dezbaterea în public a vreunei probleme naționale și politice, așa încît, conchidea Barițiu: „Pe atunci a scrie A.B.C.[-ul] românește însemna a face politică românească"[23].

Toate aceste date, simple rememorări fragmentare risipite în coloanele jurnalelor românești din Austria, oferă imaginea pe care și-o făceau contemporanii asupra antecedentelor *Societății literare române*.

În ce privește *locul* în care să se înființeze o societate cu o misiune atît de înaltă ca aceea a unificării ortografiilor, aceiași contemporani îl considerau firesc a fi România. Numai aici era posibilă realizarea unui astfel de înalt for științific. Convingerea acestora este atestată de I. Vulcan: „Și considerînd debila noastră stare materială, toți eram de un acord, că acest plan grandios numai prin impulsul și ajutorul fraților noștri de peste Carpați se va putea realiza"[24]. Părere întărită și de corespondentul bucureștean al *Gazetei*, care arătînd că ardelenii au făcut pe cîmpul literaturii cu mijloace modeste aproape tot atît cît s-a făcut în România cu îmbelșugate fonduri publice. *Societatea* nu se putea totuși înființa în Transilvania, de-

[21] *Familia*, nr. 9 din 25 mart./6 apr. 1866, p. 108.
[22] *Concordia*, nr. 63 din 7/19 aug. 1866, p. 276.
[23] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 76 din 10 oct./28 sept. 1866, p. 304.
[24] *Familia*, nr. 11, loc. cit.

oarece lipsea capitalul, iar statul austriac nu ar fi contribuit în acest scop. Astfel, ,,această sarcină cade cu tot dreptul pe tezaurul statului român''[25].

Redactorul Iacob Mureşianu mai adaugă într-o notă că înfiinţarea *Societăţii* fusese pregătită în urmă cu 8 ani şi că ar fi fost ,,Planul lui Maiorescu şi al Goleştilor''[26]. Referindu-se tot la întemeierea *Societăţii literare*, *Concordia* ţine să amintească cititorilor săi că ea de mai mulţi ani a cerut a se lua ,,aceasta dispoziţiune, de cel mai mare interes pentru naţionalitatea noastră şi care va avea pentru viitor cele mai însemnate rezultate''[27].

Numirea membrilor din Transilvania, Banat şi Maramureş (Ungaria) a provocat unele neînţelegeri şi chiar polemici ascuţite în presă. Cu această ocazie reiese şi modul în care s-a procedat. Pentru a potoli oarecum spiritele, corespondentul de la Bucureşti, al *Gazetei* descrie cum a avut loc desemnarea membrilor, mult timp înaintea căderii lui Cuza. În octombrie 1865, cînd G. Bariţiu se găsea la Bucureşti, aflîndu-se la Al. Papiu Ilarian, directorul departamentului cultelor a venit acolo şi a citit numele şi statutele *Societăţii*. Fiind prezent şi corespondentul (G. Bîrsan) îşi aminteşte că Bariţiu s-a rugat să nu fie trecut între membrii acelei societăţi, avînd altă specialitate, recomandînd în locul său pe un preot din Răşinari şi pe un profesor din Braşov. I s-a răspuns că nu e nevoie ca toţi cei 21 de membri să fie filologi, deoarece ,,guvernul voieşte să intre şi alte capacităţi, anume oameni de stil bun şi iarăşi de talente organizatoare, pentrucă nici un român n-are cuget a rămînea numai pe lîngă gramatică şi dicţionar''[28]. Rolul lui Al. Papiu Ilarian în numirea membrilor din Transilvania şi Ungaria pare să fi fost deosebit de important.

Se mai vorbea despre o anumită scrisoare adresată de unul din membrii numiţi (probabil Iosif Hodoş) către ,,Consîngeanul'' (probabil Al. Papiu Ilarian cu care Hodoş se înrudea) şi al cărui răspuns a fost: ,,cum ai putut tu numai crede, că nu voi purta eu grija, ca să fi tu denumit''?[29]. Sigismund Pop, redactorul *Concordiei* (în urma retragerii lui Al. Roman), confirmă că membrii din aceste părţi au fost numiţi ,,prin influenţa şi recomandarea acelui demnitar renumit literat şi zelos compatriot al nostru''[30], adică de Al. Papiu Ilarian. Procedura a fost naturală, căci C.A. Rosetti nu avea de unde să-i cunoască pe aceştia. La informaţiile de mai sus se adaugă faptul că decretele de numire împreună cu invitaţiile membrilor din Ungaria, Banat şi Transilvania au fost trimise de către C.A. Rosetti direct lui Al. Roman (prieten cu Al. Papiu Ilarian) profesor la catedra de limba şi literatura română a Universităţii din Pesta, pe atunci încă re-

---

[25] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 59, loc. cit.

[26] *Ibid.*

[27] *Concordia*, nr. 30, loc. cit.

[28] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 68 din 12 sept./31 aug. 1866, p. 271—272, *„Corespondenţa particulară a Gazetei"*, „Bucureşti, 8 sept. n.", semnat „B-nu".

[29] *Concordia*, nr. 77 din 26 sept./7 oct. 1866, p. 334.

[30] *Ibid.*, nr. 78 din 29 sept./11 oct. 1866, p. 338—339, *„Răspuns d-lui S. Mangiuca"*.

dactor la *Concordia*, cu însărcinarea de a le împărți. Avea și împuternicirea de a invita altă persoană în cazul că ar fi întîmpinat vreun refuz[31].

Polemica ce a urmat privind numirile și-a avut izvorul în recomandările făcute de *Familia*, cu toate că ele erau deja tardive. Se recomandau ca demni de această onoare și Dionisie Păscuțiu fost profesor de limba română la gimnaziul din Oradea și Simion Mangiuca fost profesor de limba română la gimnaziul din Timișoara[32]. Urmează o *„epistolă deschisă către redactor"* semnată de St. Rîmniceanu și A.G. Calinescu, care fac și ei recomandări din Moldova. Propunerile sînt motivate cu argumentul că *„e bine să facem și noi românii ca alte națiuni* [s.n. G.N.] adecă să răspîndim cît vom putea mai mult numele tuturor românilor cari se ilustrară pe cîmpul literaturii ..."[33].

Un anonim considera că în locul propunerii lui D. Păscuțiu este mai îndreptățit I. Hodoș[34]; urmează răspunsul la recomandare[35]; polemica se ramifică în *Albina*, care publică *„răspuns la răspuns"*[36] și așa mai departe.

Se comenta acum că ar fi fost o metodă mai bună în alegerea membrilor consultarea celor trei asociații în scris, pentru a-și oferi fiecare în parte candidații, punîndu-i și în discuția jurnalelor[37]. Mai sînt menționate numele cîtorva candidați posibili, printre care N. Tincu Velia și dr. Atanasie Șandor.

S-au ridicat și voci care cereau ca lucrările *Societății* să se desfășoare undeva pe pămînt austriac. Părerea avea însă o cauză mai adîncă. Unele cercuri de la *Albina*, și mai ales de la *Telegraful român*, au rămas impresionate de atmosfera proastă ce se crease, de către autorități, intelectualilor români, cărora le era refuzată participarea la lucrările *Societății literare*. Vincențiu Babeș a primit concediul solicitat, dar i s-a interzis formal să participe, motiv pentru care pune întrebarea că oare „n-ar fi fost mai bine a se proiecta acea adunare undeva pe teritoriul austriac, și că oare nu s-ar putea face încă acum ceva în astă privință?"[38]. *Concordia* îi ripostează imediat întrebînd și ea că „oare Mecca se duce la Mahomed sau Mahomed la Mecca"?[39]; vrînd prin aceasta, desigur, să arate că lucrările nu pot avea loc decît în România.

Cu îngrijorare este publicată știrea arestării lui Candiano Popescu ca emisar daco-român, ceea ce duce la reluarea propunerii de a se desfășura lucrările *Societății* pe teritoriul austriac. De data aceasta o face *Telegraful român* argumentînd că „dacă un singur Candiano a putut da ansă [motiv n.n.] la temeri așa grave [pentru autorități — n.n.] încît să fie escortat peste margine [...] întrebăm acum că oare nu vor stîrni și mai

---

[31] *Albina*, nr. 13 din 4/16 mai 1866.
[32] *Familia*, nr. 11, loc. cit.
[33] *Ibid.*, nr. 12 din 25 apr./7 mai 1866, p. 143—144.
[34] *Concordia*, nr. 34 din 10 mai/28 apr. 1866, p. 154.
[35] *Ibid.*, nr. 36 din 5/17 mai 1866, p. 164.
[36] *Albina*, nr. 82 din 23 oct./4 nov. 1866.
[37] *Concordia*, nr. 61 din 31 iul./10 aug. 1866, p. 268, *„Societatea literară adunîndă la București și membrii ei din Austria"* de S. Mangiuca.
[38] *Albina*, nr. 80 din 21 iul./2 aug. 1867.
[39] *Concordia*, VII, nr. 57 din 4 aug./23 iul. 1867, p. 228.

mari suspiciuni o adunare mai mare de bărbaţi?"[40]. *Telegraful* îşi exprimă nemulţumirea şi pentru faptul că presa din România nu a dus o campanie corespunzătoare pentru a linişti autorităţile poliţiei din Transilvania reproşînd totodată guvernului că a alocat bani unor cetăţeni străini, ceea ce le îngreunează situaţia. Chiar dacă *Telegraful* publică asemenea ştiri îngrijorătoare „de ochii lumii" adică ai autorităţilor, ziarului îi scăpau şi sincere accente de revoltă: „Au doară am ajuns acolo, încît fraţilor noştri de peste Carpaţi, — de cari în respectul literar nu este putere pe lume care să ne poată despărţi — să nu le fie mai mult iertat a-şi cerceta pe fraţii săi de dincoace nici chiar pentru scopuri curat literare?!"[41]. Misiunea lui Candiano Popescu reprezenta pe plan mai general intensificarea activităţii de unitate naţională, ca reacţie împotriva compromisului dualist[42].

Pentru a se putea asigura participarea oamenilor de ştiinţă români din imperiul austriac la lucrările *Societăţii*, presa românească de aici a fost realmente obligată să desfăşoare o campanie serioasă pentru a-i „dezvinovăţi" de daco-românism. Aceasta în ciuda faptului că însăşi ziarele respective declarau că de la *Societate* se aşteaptă *întărirea naţiunii române*.

Cu toate greutăţile pe care le-a întîmpinat, presa românească şi-a făcut pe deplin datoria în acest sens, şi fără îndoială că eforturile ei de a apăra chiar *Societatea literară* de atacurile unor ziare străine, constituie o premisă la succesul şi reuşita inaugurării acestui prestigios for academic.

Gazeta Transilvaniei pentru a linişti şi ea autorităţile, afirmă (gratuit — evident) credinţa că „regimul se va bucura de începutul acesta literar, care n-are nimica să-l facă suspicios"[43].

Albina dispreţuieşte atacurile ziarului conservator *Pesti Hirnök*, îndreptate împotriva „comisiunii filologice", „ce se crede că se va aduna la Bucureşti"[44]; iar *Concordia*, răspunde atacurilor aceleiaşi gazete printr-un fulminant articol intitulat „*Un spectru*", în care îi impută jurnalului conservator că în toate mişcările românilor vede spectrul „Daco-României"; „Dacă în Transilvania se înfiinţează o „Asociaţie literară română" e „Daco-România"; dacă în Bucovina se face „asociaţiune română de litere" e „Daco-România", dacă în Arad s-a înfiinţat „Societate pentru cultura poporului român", e Daco-România", [...]. dacă în Bucureşti are să se formeze o „societate literară română" — e „Daco-România", dacă românul din Ţara Românească zice către românul din Austria „frate!" (măcar sînt fraţi) — e „Daco-România"[45].

Viitoarea *Societate literară* este concepută de *Familia* nu numai ca o autoritate care să stabilească o ortografie comună, ci şi promotoarea unităţii spirituale[46]. *Albina* mai răspunde atacurilor ziarului vienez *Die*

[40] *Telegraful român*, XV, nr. 60 din 27 iul./8 aug. 1867, p. 237.

[41] *Ibid.*, nr. 57 din 16/28 iul. 1867, p. 227–228.

[42] V. Maciu şi V. Netea, *L'unité nationale dans la préccupation de l'Académie Roumaine*, în *Revue roumaine d'histoire*, V, 1966, nr. 6, p. 927–928.

[43] Vezi *Telegraful român*, nr. 62 din 3/15 aug. 1867, p. 248.

[44] *Albina*, nr. 30 din 17/29 iun. 1866.

[45] *Concordia*, nr. 34 din 10 mai/28 apr. 1866, p. 153–154, semnat „G".

[46] *Familia*, III, nr. 27 din 2/14 iul. 1867, p. 322–323, „*Meditaţiuni literare*" de Julian Grozescu.

Presse care referindu-se la *Societatea literară* întreabă; „oare Austria putea-va privi în liniște asemenea mișcări, fără a cădea în prepus [bănuială — n.n.G.N.] de slăbiciune?"[47]. Chiar și de prieteni era nevoită să se apere presa românească. Astfel ziarul ceh *Politik* din Praga, care a privit întotdeauna cu simpatie la mișcările românilor, afirma de această dată — pe drept cuvînt de altfel — că „pentru ideea daco-românismului e ocaziune bine venită, căci tocmai acum nemulțumirea e generală..."[48].

Important pentru înființarea *Societății* a fost faptul că anunțarea acestui eveniment a declanșat o activitate publicistică pusă în slujba filologiei, cum n-a avut loc în presa românească din Austria timp de mai mulți ani. Titlurile articolelor sînt extrem de numeroase și nu vom cita decît o polemică foarte interesantă desfășurată între T. Cipariu și G. Barițiu.

Barițiu începe cu un articol intitulat *„Despre litera u în ortografia noastră"*[49] în care ia apărarea *Albinei*[50] ce a trecut la o măsură practică în ortografie, eliminînd *u* final în numeroase situații, deși încă *Societatea literară* nu își începuse lucrările pentru a se pronunța în această chestiune. Răspunsul apare în *Familia*[51], semnat doar „C". Redactorul *Familiei* adaugă că din respect față de autor lasă ortografia articolului neschimbată (din unele aluzii la trecut, l-am identificat în mod sigur pe autor ca fiind T. Cipariu). Polemica se continuă cu *„Prea plecată rugăminte către d-nii filologi"*[52], în care Barițiu le cere acestora să nu mai aștepte multe conferințe (adică lucrările *Societății literare)* pentru a-și da părerea în unele chestiuni de limbă[53]. Și atrage totodată atenția lui Cipariu că nici o forță din lume nu va putea obliga cele 8 milioane de români să vorbească ca în urmă cu 1000 de ani. Mărturisind deschis simpatia sa pentru curentul fonetist într-un alt articol, G. Barițiu adresîndu-se lui Cipariu îi mărturisește acestuia că și-a impus două reguli în ce privește limba: „scrie precum vorbești; învață însă a vorbi românește așa încît să te priceapă cei mai mulți români"[54].

Apoi G. Barițiu critică și ortografia unor ziare din România: *Vigilența, Regenerațiunea, Trompeta, Reforma, Legalitatea*, și pune întrebări *Românului*[55]. Critică și ortografia *Ordinei*[56]. Metoda lui Barițiu va fi mai tîrziu folosită de Titu Maiorescu în *„Limba română în jurnalele din Austria"* apărută în 1868, care ar putea fi considerată și ca o replică la criticile aduse ziarelor din România în 1866 de către Barițiu.

Remarcăm și publicarea unui vechi studiu de limbă, din 1819, pe care redactorul *Albinei* îl consideră actual: *„Cultura limbei și a graiului în conversațiune"*[57] de Vasiliu Gergeli de Ciocotiș. Articolul critică familiile

[47] *Albina*, nr. 87 din 9/21 aug. 1867.
[48] *Ibid.*, nr. 85 din 2/14 aug. 1867, *„Societatea literară din București"*.
[49] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 61 din 18/6 aug. 1866, p. 244.
[50] *Albina*, nr. 41 din 13/25 iul. 1866, *„Redacțiunea pentru ortografie"*.
[51] *Familia*, nr. 26 din 21 aug./2 sept. 1866, p. 308—309.
[52] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 72 din 26/14 sept. 1866, p. 288.
[53] *Ibid.*, nr. 74 din 3 oct./21 sept. 1866, p. 296.
[54] *Familia*, nr. 36 din 30 oct./11 nov. 1866, p. 429—430, *„Domnule redactor al Familiei"*.
[55] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 73 din 29/17 sept. 1866, p. 292.
[56] *Ibid.*, nr. 79 din 20/8 oct. 1866, p. 316.
[57] *Albina*, nr. 106 din 28 dec. 1866/9 ian. 1867.

române care preferă să vorbească în casă cu copiii, limba germană, sau alte limbi străine în locul celei materne.

Are o mare însemnătate pentru lucrările ulterioare ale *Societăţii literare* şi faptul că, treptat, în Transilvania s-a pregătit temeinic terenul pentru o orientare justă, raţională în ce priveşte limba. Această tendinţă este potenţată de asimilarea ideilor maioresciene care penetrează tot mai insistent în publicistica românească intra-carpatică. În *Familia* se scria cu admiraţie că ,,cei din România sînt pînă acum superiori în stil. Stilul lor este uşor, curgător, armonios ..."[58].

Pe linia fonetismului se înscrie seria de articole ,,*Problema ortografiei române*"[59] de Juan Pop Florentinu publicată în *Albina*. Aceeaşi gazetă declară că ,,Limba poporului şi limba literaturii la români va fi una şi aceeaşi"[60]. Ţăranul de la plug va trebui să-l priceapă pe avocat. Atitudine care fără discuţie venea în sprijinul direcţiei fonetiste în limbă, împotriva sistemului etimologic care ,,ar fi putut să sape o prăpastie între limba păturilor culte şi graiul viu al poporului"[61].

Tocmai aceasta este şi preocuparea *Telegrafului român*, cum să se pregătească drumul spre stabilirea unei ortografii cît mai raţionale pentru a uşura prin aceasta ,,calea şi claselor mai puţin culte spre cunoaşterea şi priceperea limbei materne...". Cu atît mai mult cu cît azi toată lumea urmăreşte ca problemele ortografiei să fie simple şi practice spunea autorul — continuînd: ,,Toţi ţintesc a uşura poporului de jos intrarea în palatul muzelor, se silesc toţi a ridica poporul din pulbere şi din neştiinţă — la lumină şi cunoştinţă şi a nu mai lăsa ca ştiinţele să fie privilegiu numai pentru o clasă de oameni, ci un bun comun pentru toţi"[62].

Se mai recomandă apoi, de către acelaşi ziar, ca în chestiuni de ortografie, pedagogii care instruiesc copii în şcolile elementare să nu fie uitaţi, ci să li se ceară şi lor părerea[63].

Este foarte bine primită lucrarea lui Titu Maiorescu ,,*Despre scrierea limbei române*", apărută la Iaşi în 1866. Studiul este pus în legătură cu viitoarele lucrări ale *Societăţii literare* şi se consemnează: ,,Cu privire la adunarea literaţilor din toate părţile românimei opul acesta este un apropos ce poate fi foarte bine primit, de oricare român inteligent"[64].

Apar mai multe republicări după *Convorbiri literare*, semnate de T. Maiorescu[65] şi C. Negruzzi[66], iar literaţilor din Transilvania şi Ungaria le este recomandată tipografia Societăţii literare *Junimea* din Iaşi[67].

---

[58] *Familia*, nr. 42 din 11/23 dec. 1866, p. 499—500, ,,*Cum scriem astăzi?*" de Radu Năsturel.
[59] *Albina*, nr. 54 din 11/26 aug. 1866.
[60] *Ibid.*, nr. 64 din 11/23 iun. 1867.
[61] A. Oţetea, *Centenarul Academiei R.S.R.*, în *Studii*, t. 19, nr. 6, 1966, p. 1056.
[62] *Telegraful român*, nr. 71 din 8/20 sept. 1866, p. 281—282.
[63] *Ibid.*, nr. 63 din 11/23 aug. 1866, p. 250—251, ,,*Ortografic*".
[64] *Ibid.*, nr. 58 din 24 iul./5 aug. 1866, p. 232.
[65] *Ibid.*, nr. 34 din 27 apr./9 mai 1867, p. 134—135, ,,*Despre poesia română*".
[66] *Ibid.*, nr. 55 din 9/21 iul. 1867, p. 218—219.
[67] *Concordia*, nr. 21 din 24/12 martie 1867 p. 84.

Din intensa activitate a presei cercetate se mai poate stabili că în perioada de la anunțarea înființării *Societății literare române* și pînă la inaugurarea ei, românii din Transilvania și Ungaria au avut sentimentul permanent că *„planul este copt pentru o Academie de știință"*, cum se spunea în *Gazeta Transilvaniei*[68], iar în momentul convocării acesteia în 1867, același jurnal făcea urarea „Fie ca această adunare să pună baza la o Academie științifică română!"[69]. Contemporanii aveau certitudinea și o mărturiseau că inaugurarea *Societății literare române* constituia un moment istoric, „începutul unei epoci de aur pe cîmpul literaturii noastre"[70].

În concluzie, apreciem ca un merit deosebit faptul că presa românilor din Transilvania și din celelalte provincii ale imperiului, într-un răstimp scurt (aprilie 1866 — august 1867), a pregătit temeinic opinia publică pentru succesul inaugurării *Societății literare române*, ocupîndu-se de toate aspectele înființării acesteia, iar prin articolele de specialitate apărute a înlesnit și a influențat lucrările ei ulterioare.

Jurnalele cercetate, dezbătînd problemele înființării *Societății literare*, a dus după cum am văzut la publicarea unor serii de date interesante și cu privire la geneza acesteia. De o mare importanță a fost influența jurnalelor asupra opiniei publice și chiar a învățaților în ce privește grija lor pentru orientarea în ortografie a viitoarei *Societăți* pe un asemenea drum, încît masele să aibă un acces cît mai larg la cultură. Aceleași jurnale au facilitat treptat osmoza cu ideile filologice progresiste din România. În fine, entuziasmul opiniei publice și a oamenilor de cultură din aceste părți, dovedesc cu prisosință ardoarea cu care a fost așteptată înființarea acestei *Societăți* pregătită în secole de cultură.

GELU NEAMȚU

[68] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 68 din 12 sept./31 aug. 1866, p. 272.
[69] *Ibid.*, XXX, nr. 59 din 11 aug./30 iul. 1867, p. 236.
[70] *Ibid.*, nr. 60 din 14/2 aug. 1867, p. 240.

MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE STAREA DE SPIRIT ŞI POLITICA ROMÂNILOR ARDELENI (SEPTEMBRIE 1865 — MAI 1867)

Rescriptul imperial din 1 septembrie 1865, anunţînd dizolvarea dietei din Sibiu şi convocarea unei alte diete la Cluj, pe 19 noiembrie 1865[1], nu a făcut decît să consfinţească oficial stadiul politic real în care se aflau tratativele austro-pestane începute mai înainte. Deşi pînă la înfăptuirea practică a dualismului avea să se mai scurgă o bucată de vreme, gestul politic de la 1 septembrie fu primul dintre cele semnificative pentru direcţia tot mai simţită pe care o luau lucrurile, pentru resemnarea treptată cu care curtea vieneză ceda tot mai mult teren în faţa insistenţei obstinate a lui Deák Ferenc şi a grupărilor politice din Ungaria care-l sprijineau. Deşi mulţi dintre români, cei mai clarvăzători, se convinseseră încă mai demult de şubrezenia bazei pe care austriecii operaseră experimentul parlamentar din deceniul şapte al secolului trecut, unii nu erau totuşi în stare a crede nici acum că preponderenţa politică românească îşi trăise traiul încă înainte de a fi fost transpusă în faptă, şi că legile dietei din 1863—64, unele sancţionate de împărat, aveau să fie cu atîta uşurinţă anulate[2]. Faptul a creat o oarecare confuzie politică în toamna lui 1865. „În luna septembrie nu apare încă o orientare hotărîtă într-o direcţie sau alta. Starea de spirit se mişcă incert, în funcţie de interese şi poziţii, de la consternare spre supunere sau protest", constată pe bună dreptate autorul studiului celui mai nou şi mai competent care a abordat pînă acum subiectul în discuţie[3]. De aceea se nasc tocmai acum, nu ca idee ci ca atitudine, cele două forme de manifestare ale mişcării româneşti din Transilvania: pasivismul şi activismul[4].

---

[1] T.V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, p. 772.

[2] S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania faţă de dieta de la Cluj, din 1865*, în *Studia Univ. Babeş-Bolyai* series hist., fasc. 2, 1966, p. 105—106. Lucrări mai vechi, neconsistente, sau care ating numai tangenţial chestiunea, sînt enumerate în citatul studiu, la p. 2, în notă. La acestea ar mai fi de adăugat studiul lui Keith Hitchins, *The Romanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860—1865*, în *Balkan Studies*, Tesalonic, 5, 1964.

[3] S. Retegan, *op. cit.*, p. 113.

[4] Ideea nu ne aparţine. Poate fi găsită, dintre istoricii mai noi, la K. Hitchins, *op. cit.*, p. 108, şi, mai declarat formulată, la S. Retegan, *op. cit.*, p. 113.

Avînd în vedere importanţa politică a perioadei cuprinse între toamna lui 1865 şi primăvara lui 1867 pentru evoluţia ulterioară a mişcării româneşti din Transilvania, am socotit potrivit a pune în circulaţie cîteva documente (6 la număr) revelatoare pentru epoca de răscruce, traversată de poporul român din imperiul habsburgic în aceşti ani.

Hazardul, care hotăreşte de multe ori soarta documentelor istorice, a făcut ca piesele la care ne referim să nu fi fost folosite de autorii deja citaţi, lucru explicabil pentru cel care cunoaşte multitudinea de materiale ce asaltează pe cercetătorul anilor 1865—1867, dispersate în numeroase arhive şi fonduri, mai mult sau mai puţin ordonate la zi. Cele şase piese au fost depistate în arhivele Bibliotecii filialei Cluj a Academiei R.S.R., fond Ioan Micu Moldovan[5]. Deşi n-au fost scrise de aceeaşi mînă, nici măcar adresate toate aceleiaşi persoane, le-am găsit totuşi cîteva idei comune, care justifică alăturarea lor în vederea publicării. Fără a încerca o prezentare a textelor lor, de altfel inutilă din moment ce cititorul le are sub ochi, credem totuşi util a ne opri în cîteva rînduri, asupra a ceea ce au comun, a informaţiilor noi pe care le conţin şi a semnificaţiei lor istorice.

De la prima vedere, toate aceste materiale izbesc prin gravitatea tonului lor, prin nota de îngrijorare care o degajă în legătură cu viitoarea soartă politică a Transilvaniei. Nemulţumirea faţă de încercările de anihilare a cuceririlor politice ale poporului român din anii precedenţi poate fi surprinsă cu uşurinţă. Semnatarii celor cinci scrisori şi autorul proiectului de comportament în faţa alegerilor (piesa I) dovedesc o înţelegere remarcabilă a situaţiei politice ; unii sînt mai optimişti alţii mai plini de rezervă, dar nici unuia nu-i scapă nevoia în care românii se aflau de a acţiona energic, dacă nu voiau a-şi compromite viitorul. Lipsa de siguranţă, incertitudinile, ezitările conducătorilor români pot fi de asemenea observate. Pe cîtă vreme piesele I, II şi IV cuprind afirmarea fără echivoc a lipsei de îndreptăţire a noii diete convocate la Cluj, condamnarea încercărilor de suprimare a autonomiei Transilvaniei, precum şi informaţii despre acţiuni menite a contracara politica unionistă, celelalte trei, mai ales documentele V şi VI, reflectă preocupări şi greutăţi care frămîntau populaţia *anumitor* regiuni ale Transilvaniei : pe Tîrnave străduania românilor de a nu fi nesocotiţi în oficiile din comitat, în nord-est năsăudenii, constrînşi la multă cumpănire în demersurile lor politice de situaţia aparte a districtului Năsăud, „octroat"[6] de împărat, şi de acţiunea juridică în care se aflau angajaţi pentru 120.000 de iugăre de munţi şi păduri, jinduite de fisc şi de familia Kemény[7].

---

[5] Doc. I cota 8687a (păstrat acum în fondul Bariţ, neinventariat) ; doc. II cota 3972 ; doc. III cota 4835 ; doc. IV cota 6682 ; doc. V cota 6936 ; doc. VI cota 4328. Ţinem a mulţumi cercetătorilor de la biblioteca numită pentru amabilitatea care ne-au arătat-o.

[6] Vezi piesa VI.

[7] *Ibidem.*

Prima dintre piesele noastre, purtînd titlul *Temeiuri pentru abţinerea generală de la alegeri în a. 1865*[7a] este o înşiruire de motive care ar fi trebuit să-i determine pe români a nu se prezenta la urne. Nedatat cu precizie şi nesemnat, documentul pare a fi fost scris de mîna lui George Bariţ; simplă presupunere, la care avem totuşi dreptul, cunoscînd atitudinea generală a omului politic braşovean în tot decursul anului 1865. A fost fără îndoială întocmit între 1 septembrie şi începutul lunii noiembrie, dată la care încep alegerile[8]. Conţinutul de idei, formularea lor ar pleda de asemenea pentru presupusa paternitate a actului. De altfel, dacă asemănarea de scris nu este înşelătoare, greu am putea presupune că Bariţ s-ar fi apucat să copieze ceva ce a venit de la altul, pentru a retransmite în această formă un conţinut de idei, lucru la care l-ar fi slujit cu rezultate mult mai bune tiparul. Tonul hotărît face ca dimensiunea politică a actului să cîştige, deşi pentru moment orice supoziţie legată de eventuala lui circulaţie ar fi labilă. Nu credem însă nepotrivit a sublinia valoarea acestui document, chiar dacă există mai multe exemplare ale lui, apreciindu-l din alt unghi de vedere, anume din acela al *foarte pronunţatului manifest pasivist* pe care-l constituie. După ştiinţa noastră avem de a face aici cu unul dintre primele texte de această natură, poate chiar primul, dacă începuturile pasivismului, ale adevăratului pasivism ardelean, trebuie căutate după 1 septembrie 1865.

Cea de a doua piesă, o scrisoare (ca şi următoarele 4) adresată după toate probabilităţile de deputatul din dieta clujeană Lazar Petcu din Deva lui Dimitrie Moldovan[9] (consilier din 1863 la cancelaria aulică a Transilvaniei din Viena), datată la sfîrşitul lunii noiembrie, este interesantă pentru informaţiile ce le aduce despre o fază înaintată a preparativelor pregătitoare de dualism. Dieta din Cluj îşi începuse deja dezbaterile, iar românii

---

[7a] Am văzut în arhiva menţionată trei exemplare ale acestui document, dintre care unul, scris pe hîrtie albastră, cam dură, pare a fi prototipul celorlalte două (este păstrat în fondul George Bariţ, neinventariat). Ne bizuim în supoziţia noastră pe faptul că celelalte două exemplare sînt reluări complete ale textului primului; dintre ultimele, unul are un mic adaus la urmă, sub forma unor rînduri de scrisoare, iar celălalt este copiat, poate de altă mînă, pe a doua foaie a unei scrisori autografe semnată de George Bariţ în 14 octombrie 1865 (păstrată în fondul Alexandru Sterca Şuluţiu). Menţionăm că scrisoarea din 14 octombrie 1865 conţine, exprimată clar, dezaprobarea autorului ei faţă de eventuala participare a românilor la alegeri, idee de bază a piesei publicate de noi sub nr. I. Nu se poate exclude, ipotetic, existenţa altor exemplare, în afara celor pomenite, căci este evident că Bariţ căuta prin intermediul lor a-şi face cunoscute ideile unora din şefii naţionali români.

[8] K. Hitchins, *op. cit.*, p. 108.

[9] Presupunerea noastră se bazează pe următoarele elemente: dintre cei doi oameni politici români care se numesc Lazar (unul ca nume de familie, celălalt ca nume de botez), prezenţi amîndoi la dieta din Cluj, Alexandru Lazar şi Lazar Petcu, primul este exclus din discuţie fiind vorba de el în textul scrisorii ca de o persoană aparte. În al doilea rînd, Dimitrie Moldovan, care nu venise încă la dietă, deşi fusese desemnat a face parte din ea ca regalist, şi care e sfătuit a nici nu veni, ci a încerca să lucreze pentru cauză acolo unde se afla (Viena), se număra printre foarte puţinii funcţionari imperiali români cu mare influenţă, capabil a obţine ceva pentru neamul său. Semnatarul nu poate fi o persoană în afara grupului de deputaţi români, căci prea vorbeşte în cunoştinţă de cauză de treburile politice; cît despre destinatar, nu putem crede că ne înşelăm, cu atît mai mult cu cît în ultimul alineat este menţionată Johanna, fiica lui Dimitrie Moldovan.

prezenți, în frunte cu mitropoliții Șaguna și Șuluțiu, luaseră poziție împotriva ei, declarînd că nu erau dispuși a participa la discuțiile despre raporturile dintre Transilvania și Ungaria decît în cadrul unei diete convocate pe baza legii votate la Sibiu în 1863[10]. Cum va fi ajuns această scrisoare destinată lui Dimitrie Moldovan între hîrtiile aparținînd lui Ioan Micu Moldovan, pe atunci profesor în Blaj, nu e ușor de aflat. De bună seamă autorul ei era rudă cu Dimitrie Moldovan, sau bun cunoscut al acestuia, căci i se adresează într-o formă relativ familiară și semnează cu numele mic. Important este că atît în cuprinsul ei cît și în al următoarei[11], trimisă de protopopul greco-catolic al Clujului, Ioan Pamfilie, mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, care se întorsese la Blaj, poate fi constatată conduita diferită a deputaților români. Aceiași Ladai și Hosu fac cauză separată. Scrisoarea lui Pamfilie completează cunoștințele despre ambianța generală în care își încheie lucrările ultima dietă a Transilvaniei. Între data ei și a piesei IV s-a scurs mai bine de un an, interval în care pasiunea disputei politice s-a întețit în Transilvania. Reflectînd frămîntarea unor fruntași români aflați în afara Ardealului, în cazul nostru la Viena, piesa din urmă reține atenția prin protestul hotărît împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria, dar mai ales prin propunerea unor modalități concrete de manifestare a acestui protest. Destinatarul este probabil unul din canonicii blăjeni, poate Ilie Vlasa, mai activ pe tărîm politic decît alții[12].

Piesa V, adresată lui Ioan Micu Moldovan, datează din 24 aprilie 1867. Provenind din cercuri greco-catolice din Tîrnăveni[13], scrisoarea vădește hotărîrea intelectualilor români din această parte a Transilvaniei, retranșați în oficiile comitatense, de a apăra și păstra atît cît era posibil din pozițiile lor pe la ,,oficiolate''. Manifestări similare pot fi constatate și în alte regiuni ale Transilvaniei. Iminența înfăptuirii dualismului pare însă a nu fi găsit pregătiți pe toți militanții naționali, lucru care se desprinde din ultimele rînduri ale scrisorii. Semnatarii, îngrijorați de viitorul națiunii, solicită sfatul și prezența lui Ioan Micu Moldovan, a cărui îndrăzneală politică se va manifesta public un an mai tîrziu, cu ocazia ,,Pronunciamentului'' de la Blaj.

În sfîrșit, ultimul document (VI), datînd din 4 mai 1867, este cel mai apropiat în timp de momentul în care dualismul va deveni o realitate politică. Mai amplă decît celelalte, scrisoarea adresată tot lui Ioan Micu Moldovan, este semnată de vicarul Năsăudului Grigore Moisil. Pe lîngă informațiile de natură culturală din primele pagini, cele politice, din a doua parte a piesei, ne introduc în atmosfera oarecum aparte ce domnea între românii din părțile Năsăudului, explicabilă prin specificul econo-

[10] Vezi piesa II.

[11] Vezi piesa III.

[12] Prezența acestei piese printre hîrtiile lui Ioan Micu Moldovan, pe atunci profesor la Blaj, este explicabilă, date fiind raporturile sale cu ceilalți fruntași blăjeni, deși aceste încurcături au fost cel mai probabil cauzate de vicisitudinile de transport ale fondurilor documentare dintr-un loc în altul.

[13] Comitatul Tîrnava. Tîrnăveni (Dicső-Szent-Márton în maghiară, sau Dicio Sînmartin cum spuneau în secolul trecut românii) era centrul administrativ al comitatului.

mico-politic al regiunii. Confirmînd prin atitudinea lor motivele de îngrijorare ale semnatarilor scrisorii precedente, năsăudenii, o parte din ei cel puţin, lasă, pare-se, să primeze interese care realizate, deşi nu lipsite de virtuale consecinţe demne de luat în seamă pentru viitorul locuitorilor din zona în discuţie, nu se încadrează cu totul între imperativele politice de prim ordin ale momentului. Deosebirile de opinii dintre fruntaşii politici români, fie că este vorba numai de cei din partea locului, fie de ei faţă cu ceilalţi din Transilvania, se desprind cu pregnanţă din paginile scrisorii. Pentru ca pasivismul, pe care l-am văzut înfiripîndu-se programatic şi în parte practic, în preajma dietei din Cluj (septembrie 1865) să ajungă a predomina între românii transilvăneni, fără a reuşi să şteargă cu totul tentaţia activistă ce-i mai încerca pe unii, va trebui să mai treacă timp, va trebui ca dualismul, structură politică cu o ireductibilă tendinţă de desnaţionalizare, să se instaleze de facto în imperiu. Unisonul politic nu se va realiza însă între conducătorii români din Transilvania nici pînă la sfîrşitul secolului trecut.

Cele şase documente ale mişcării româneşti din Transilvania ni se par înrudite, în afară de elementele lor comune înşirate la începutul prezentării noastre, prin însuşi faptul că succesiunea lor în timp, dar mai ales conţinutul, le fac să se ofere cercetătorului într-o ordine sugestivă, punctînd cursul politicii româneşti din imperiu şi starea de spirit a românilor ardeleni, în devenirea lor de o neuniformitate, de multe ori justificabilă în funcţie de stadiul tratativelor austro-maghiare şi de zona geografică în cauză. Centrul de convergenţă al rezistenţei transilvănene în faţa dualismului, Blajul intelectual, viitorul organizator al *„Pronunciamentului"* îşi relevă (dacă este să-l raportăm la actul său politic din 1868) şi prin aceste materiale de arhivă, remarcabile antecedente militante. Publicîndu-le, sperăm în utilitatea lor pentru cercetarea istoriei anilor 1865—1867.

GEORGE CIPĂIANU

I

Temeiuri pentru abţinerea generală de la alegeri în a. 1865.

1. Aristocraţia candidă înadins pentru comitate şi cîte un deputat român, între care sunt nu numai unionişti ci şi antiunionişti; pre aceştia voiesc ei a-i alege cu voturi comune, apoi însă a le da instrucţiuni. Minunată şi fină manevra aceasta!

2. Alegerile vor fi conduse numai de amploiaţi unionişti, care le vor şi influenţa după pofta inimii lor, încît se poate întîmpla, ca sau să nu se aleagă nici un candidat de al românilor autonomişti, sau ca instrucţiunile să iasă toate în sens unionistic.

3. Alegătorii noştri, cîţi vor fi, sunt peste măsură împrăştiaţi, încît va fi peste putinţă de a compune din ei măcar o minoritate insuflătoare de respect, prin urmare la multe locuri ne-am face numai de rîsul Europei.

4. Din contra, dacă am decide că nu voim nici măcar să luăm parte la alegeri şi am rămîne toţi pe acasă, nimeni nu ar putea şti cîţi era să fim dacă ne adunam la locurile de alegere, prin urmare absenţa ca demonstraţiune ar fi atîta mai impunătoare, încît s-ar adeveri că poporul ştie distinge între 8 şi 8 fl.[14], între 1791 şi 1863/4[15] şi că el încă este disciplinat!

5. De vom lua parte la alegeri, am dat hoc ipso concluziunii loc, că aşadar alegătorii români se supun din capul locului decretelor dietei din 1865 tocmai şi în caz cînd acele ar fi identice cu 1848, că prin urmare cunosc legalitatea şi nelegalitatea celei din 1863/4, şi în ultimă consecinţă, că românii în a. 1848/9 au fost rebeli şi au meritat a fi trataţi ca rebeli.

6. Dacă dieta din 1865 este legală, atunci 10—20 deputaţi aleşi din români nu intră acolo ca români, ci ca maghiari sau ca saşi, că legile din 1791 nu recunosc pe naţiunea română, iar dieta din 1865 nu recunosc (sic!) înarticularea noastră din 1863.

7. Să punem[16] că de s-or alege cîţiva deputaţi români unionişti, cîţiva antiunionişti, atunci apoi să vază lumea dezbinarea, ruptura şi ruşinea noastră! În acest caz noi nu putem presupune nici atîta că vom merge numai pînă la uşa dietei, apoi ne vom depărta cu toţii. Şi apoi ce le-ar păsa lor că ne-am reîntoarce noi, că ei chiar şi fără saşi tot mai rămîn vreo 250.

8. Deputaţii români tocmai de ar fi toţi autonomişti şi antiunionişti, nu ar putea da vreun vot separat, pentru că legea din 1791 nu suferă aşa ceva. Din cauză că ei nu reprezintă pe naţiune; preste aceasta ei ar putea lucra tot numai după instrucţiunea dată de către majoritatea alegătorilor.

9. În cazul cînd suveranul nu va reeşi[17] cu schimbarea totală a articolului III unguresc şi cu toată complanarea diferinţelor dintre el şi Ungaria, atunci rezistenţa noastră pasivă tocmai şi lui îi va fi foarte bine venită şi doară va avea ocaziune de a ne cunoaşte şi mai bine.

10. Că funcţionarii îndatoraţi a merge la dietă nu vor avea sprijoană în deputaţii aleşi, atît mai bine pentru astădată, tocmai de aici au să înveţe pe venitor şi ei şi contrarii naţiunii, ce înseamnă a voi să rupi pe funcţionari de către corpul naţional, precum şi că naţiunea ştie să umble şi fără amploiaţi pe picioarele sale.

Să fim bine înţeleşi: naţiunea nici provoacă pe arhierei şi pe funcţionari ca să meargă la dieta din 1865/1791, nici îi desmîntă ca să nu meargă, ci ea are a face numai cu dreptul său electoral şi cu reprezentanţa sa cea firească. Dacă arhiereii şi funcţionarii vor merge la orice dietă sau adunare politică ca *chemaţi* sau *denumiţi*, şi totuşi vor apăra interesele naţiunei aceasta le va şti mulţumi, iar în cazul opus ea îi va desvota categoric şi le va ţine minte purtarea lor.

---

[14] Este vorba de faptul că legea electorală din 1791, modificată în vederea alegerilor din toamna lui 1865, prevedea un cens de 8 florini în care nu intra însă capitaţia, ceea ce reducea foarte mult numărul alegătorilor români care s-ar fi putut prezenta la vot.

[15] Aluzie la dieta din Sibiu din 1863—1864 cu majoritate românească, la lucrările ei şi la legea electorală votată de ea.

[16] Să presupunem.

[17] Reuşi.

II

Cluj, în 29/XI 1865.

Prea stimate Baci![18]

Chiar acum primii pe preţuita-vă epistolă, am simţit foarte bine aruncarea[19] făcută şi am fost şi pregătit la ea, de orce bunăcuviinţă mi-a aduce în sine, ca să vă înştiinţez despre unele ce în nerăbdare voiţi a şti, însă cunoscîndu-vă ca pe un bărbat a[l] faptelor am ştiut şi aceea cumcă vorbe goale fără nici una însemnătate nu vă place şi aşa mi-am rezervat a vă scrie numai atunci cînd vă poci comunica concluse ale naţiunei, concluse ce au preţ, şi aşa ştirea vă va face oareşicare plăcere, ori chiar neplăcere, însă căpătaţi ceva pozitiv, drept aceea după ce acum suntem în curat am avut voie a vă comunica unele chiar deşi nu îmi preveneaţi cu provocarea din epistola primită, şi aşa îmi împlinesc cea mai plăcută datorinţă cînd vă comunic cumcă:

Deşi arhiereii[20] erau la început aproape de dezbinare, acum sunt uni consensu, am adus un conclus unanim, afară de domnii Cons. Lazar, Com. S. Laday şi D. Domşa et Hoszu· prin care naţiunea română prin cei veniţi la dieta aceasta declară Maiestăţii Sale cumcă dieta prezentă e ilegală şi incapace a aduce concluse de o[a]r[e]ce aceea nu e reprezentată după legile aduse de dieta din [1]863 şi sancţionată de către Maiestatea Sa, şi se roagă pentru convocarea unei alte diete pe baza legei electorale aduse de către diata din Sibiu şi subşternută Maiestăţii Sale spre sancţionare, declarînd cumcă pînă atunci însă pînă cînd aceasta nu se va întîmpla, diata se va privi din partea românilor de ilegală, şi conclusele ei se vor privi din partea noastră ca aduse de noi fără de noi.

În altă diată însă, convocată pe baza legii electorale din [1]863 românii vor să [i]e parte la discutarea obiectelor de acum.

Aceasta s-a formulat într-o adresă care se va preda diatei spre înaintare către Maiestate şi după înmînare avem să ieşim din diată.

Aşadar stînd aşa lucrurile, şi adăugînd eu mai departe că şi aşa de aţi întîrziat cu venirea, eu aflu mai salutaver[21] ca să rămîneţi acolo cu toate că vor fi şi de aceia care au să strige în contra dumneavoastră, însă totuşi e mai bine aşa.

Expresiunile cele dure a[le] maghiarilor în [contra] românilor, şi îndeosebi în contra amploiaţilor nadaşdieni numai ne-ar vătăma şi aţi trebui să vă expuneţi, că numai ar strica naţiunii. Ajutaţi şi lucraţi numai acolo cît se poate Baci, şi ceilalţi, şi fiţi încredinţaţi că naţiunea nu vă va blestema.

Noi ne vom isprăvi atîta cît se poate [de] bine, că arhiereii sunt în una.

Adresa e subscrisă de toţi românii cei buni, afară de Laday şi Hoszu.

---

[18] În anumite părţi ale Ardealului folosit pentru *nene*, în altele desemnează un grad de rudenie ceva mai îndepărtată.

[19] Reproş.

[20] Cei doi mitropoliţi: Alexandru Sterca Şuluţiu şi Andrei Şaguna.

[21] Folositor.

Opiniunea mea despre toate voi ve-ţi (?) comunica după ce trece votizarea.

Astăzi e şedinţă; după şedinţă am să vă scriu iarăşi, pînă atunci însă rămîn, sărutînd mîinile doamnei, sărutînd pe Johanna şi recomandîndu-mă dumniavoastră al prea stimatului Baci deobligat serv,

LAZAR

P.S: Eu am sosit tîrziu aici în Cluj numai alaltăieri.

III

Excelenţă![22]

Trimit cele două broşure, care din demandarea Excelenţei Voastre le-am dat la un compactor de aici ca să le lege, dimpreună cu conto-ul compactorului, cu aceea umilită rugare ca preţul compacturei să binevoiţi a mi-l trimite data ocaziune spre a i-l admanua.

În 9 ianuarie st.n. s-a ţinut ultima şedinţă a dietei din 1865, în care s-a citit rescriptul regesc[23].

Această şedinţă era să se ţină în 4 ianuariu, însă s-a amînat pe ziua de mai sus, din cauza că precum spun unii, s-ar fi aşteptat să vină şi C. Mikó şi B. Jósika, iar după alţii din cauza sărbătorilor noastre.

Rescriptul însuşi, dacă e adevărat ce mi s-a spus că d. cons. şc. Dr. Maior vi l-a trimis cu poşta de alaltăieri, cred că-l veţi fi cetit, sau dacă nu, îl veţi ceti în nrul. 4 din „Korunk" precum şi decursul scurtei şedinţe din 11 ianuariu.

E interesant a şti că în 8 s-a publicat din casă în casă în tot oraşul că orice demonstraţiune, precum ar fi prin scoaterea flamurilor de uniune, iluminaţiune sau conduct de făclie, după cum erau aceste hotărîte să se facă în ziua în care se va ceti rescriptul, sînt strîns oprite, şi aceasta din ordinul exc. sale guvernatorului şi comisarului regesc[24], şi că în 9 au umblat patrule milităreşti pe strade.

---

[22] Cu această formulă un preot greco-catolic se putea adresa, dintre superiorii săi, numai mitropolitului, eventual unui episcop. În cazul de faţă, textul scrisorii ne lămureşte că a fost trimisă la Blaj, ori aici nu putea avea alt destinatar decît pe mitropolit.

[23] Rescriptul fusese dat la 25 decembrie 1865. La cunoştinţa dietei ajunge la data din document. El prevedea trimiterea de către dieta din Cluj a unor deputaţi care să ia parte la lucrările dietei de încoronare din Pesta (vezi S. Retegan, *op. cit.*, p. 121—122).

[24] În Transilvania împăratul era reprezentat ca rege al Ungariei.

Aud că această măsură i-a indignat foarte pe unguri. Cît pentru cuprinsul rescriptului, acesta firește că-l interpretează în favoarea lor; din fizionomiile cele posomorîte şi din alte expectoraţiuni, ce au aruncat ici-colea, se poate cunoaşte că nu sunt mulţumiţi.

Dintre deputaţii români din afară au fost de faţă: Puşcariu, Antonelli, Florian, Raţiu, Măcelariu jun., Balaşiu, Balomiri şi Tulbaşiu, iar dintre cei interni toţi regaliştii de la Guvern! Au fost de faţă Lădoiu[25], Hoszu şi Boeriu.

De la Tablă nici un român.

Zişii deputaţi şi regalişti români în 8 au ţinut o conferinţă cu scopul ca să se înţeleagă că ce ar fi de făcut faţă cu trimiterea de deputaţi la Pesta?

Pluralitatea a fost ca să rămînem pe lîngă hotărîrea conferinţei naţionale cunoscute — „activitate pe terenul dat de Maiestate" — singur Dr. Maior a fost de părere ca să nu alegem nici să trimitem deputaţi la Pesta.

Era să se mai ţină încă una conferinţă în 9 după închiderea dietei, dar a rămas. S-a văzut că lipseşte conducătorul! Ieri s-au dus care încotro pe acasă, fără de a se fi înţeles deplin.

Drept noutate vin a vă împărtăşi mai încolo, că Sectionscheful *Krigsau*, cu un anumit Hirsch, se află de vreo cîteva zile în Cluj. Scopul venirii lui se zice a fi ca din însărcinarea ministrului Belcredi[26], în a[l] cărui minister se află, să sondeze *Stimungul*[27] locuitorilor ţării etc. şi că de aici va călători la Sibiu, Braşov, şi de acolo prin secuime la Mureşoşorhei etc.

Aici în Cluj a cercetat casina magnaţilor şi a primit vizite din parte-le precum şi din partea saşilor. Nu ştiu dacă l-a cercetat şi vreun român, poate d. cons. Lazar?

Oare nu vă va face şi Excelenţei Voastre vizită în Blaj? se poate.

În fine, dintr-o funtană[28] sigură am înţeles că mitropolitul Şaguna de cînd s-a dus ar fi stat în corespondenţă cu C. Mikó, despre ce nu putui afla. Se zice şi aceea că înalt-preasînţia sa de aceea nu a venit la diată că s-a pregătit a merge la Pesta, spre a-şi cuprinde scaunul în casa magnaţilor, după zisa d-lui dr. V...[29], ţinta supremă a aspiraţiunilor sale!

După care, rugîndu-vă de iertare căci am îndrăznit a vă incomoda cu aceste şiruri, şi poftindu-vă de la atotputernicul sănătate şi an nou fericit, rămîn sărutîndu-vă sfinţita dreaptă al Excelenţei Voastre cel mai umilit fiu,

Cluj, 11 ian. 1866.

I. PAMFILIE

Ppu. Clujului.

---

[25] Augustin Ladai, comite suprem în Alba superioară.
[26] Richard Belcredi, ministru preşedinte (sau prim-ministru) la Viena.
[27] Starea de spirit.
[28] Sursă.
[29] Probabil Paul Vasici, aflat atunci în conflict declarat cu Andrei Şaguna, de aceea afirmaţia trebuie privită cu multă rezervă.

IV

Reverendissime Domnule!

Faţă cu evenimentele zilelor mai noi se simte general (sic!) că e de lipsă numaidecît ca românii transilvani să facă paşi mai energioşi spre salvarea onoarei lor politice, dacă nu voiesc a-şi pierde înaintea tuturor partidelor însemnătatea de un factor vital de căpetenie la orice decidere asupra destinelor Transilvaniei, şi dacă nu vor a abdica de misiunea lor providenţială faţă cu întreaga românime. Fără îndoială sente oricare român pricepător că punctul arhimedic al politicei românilor e susţinerea autonomiei Transilvaniei cu orice preţ, şi momentul e urgent.

Conduşi de această convingere, noi mai mulţi dintre tinerii mai bărboşi din Viena, după consultări serioase, am aflat mai cu sfat spre arătatul scop următoarea purcedere:

Năsăudenii, şi de s-ar putea şi făgărăşenii, să declare cît mai curînd un protest în contra uniunii făcute de noi fără de noi către care să se alăture apoi comunele şi corporaţiunile române de prin ţară, care cum vor putea, prin declarări simple de consimţire; fireşte că mai cu scop ar fi cînd protestul s-ar face într-o adunare districtuală. Dacă însă aceasta nu s-ar putea ţine, e destul şi într-o conferinţă a inteligenţei districtuale cît se poate de cercetată. Deschizîndu-se mai tîrziu adunările comitatense, protestul şi declarările să se repeţească chiar şi de către minorităţi.

Ca să arătăm seriozitatea cu care ne-am ocupat de chestiunea din vorbă, compuserăm laolaltă alăturatul substrat de protest, care-l tramitem tot azi şi p.t. domnilor Bariţiu, Dr. Raţiu, Nicola, Axente Sever, Ioachim Mureşan şi Const. Papfalvi[30]. Departe să fie de la noi a voi să ne arogăm prin aceasta vreo rolă de iniţiatori! tendinţa noastră e numai ca în cazul acesta mare să contribuim după puteri la lămurirea cauzei naţionale. Toată acţiunea în prezent o aşteptăm dimpreună cu naţiunea de la înţelepciunea şi judecata desecată (sic!) a Reverendissimei Domniei Voastre şi unica dorinţă ne-ar mai fi numai ca cu înţelegerea rezultată din consfătuirile necesare ale Reverendiss. Domniilor Voastre dimpreună cu alţi bărbaţi aleşi ai naţiunii să producă efectul cel mai salutar[31] pentru patrie şi naţiune, oferindu-ne în direcţiunea ce veţi afla cu cale a o alege, şi noi serviciul nostru după puteri rămînînd cu deosebită reverinţă al Reverendissimei Domniei Tale prea plecat serv.

Viena, 7 martiu, 1867.

Dr. GREGORU SILAŞI[32]
prefect de stud.

---

[30] Canonic blăjean.
[31] De folos.
[32] Doctor în teologie la Universitatea din Viena în 1862, fu numit profesor la seminarul de acolo. În 1872 fu numit profesor de limba şi literatura română la Universitatea din Cluj, unde desfăşură o remarcabilă activitate pe teren filologic şi literar.

V

Prea Onorate Domnule!

Maghiarii din comitatul nostru[33] au ţinut pînă în prezent o mulţime de conferinţe fără a lua şi vreun român parte la acelea.

În conferinţa din urmă au decis a plenipoteri pe 7 membri, care să comunice principiile statorite de dînşii pe baza cărora ar avea a proceda în venitor atît la restauraţiunea comitatului cît şi la toate agendele ce cad în sfera municipielor comitatense. Aceasta s-a întîmplat ieri în 23ª aprilie s.n. unde au fost de faţă 4 români.

La principiile desvoltate de fraţii maghiari ne-am dat părerile individuale cu aceea rezervă că răspunsul pozitiv asupra primirii ori neprimirii principiilor îl vom da numai după una consultare cu inteligenţa din comitat.

Din care cauză ne-am hotărît a defige ziua de co[î]nţelegere pe 4 mai a.c. în Do. Sîntmartin pe cînd ne luăm îndrăzneala cu toată stima a vă ruga ca să aveţi bunătate a ne onora cu prezenţa mult onorat D[um]neavoastră care o considerăm cu atît mai necesară căci din lipsa consfătuirilor nu suntem siguri de direcţiunea ce vor lua românii prin comitate şi suntem foarte îngrijiţi ca din lipsa coînţelegerii lor să nu compromitem trecutul şi periclităm viitorul naţional.

Do. Sîntmartin, 24 a[prilie] 1867.

ŞULUŢIU[35]

Moldovan[34]

[Pe verso adresa:] Prea onoratului domn Ioane Moldovan, profesor gimnazial cu distinsă onoare, în Blaj.

---

[33] Tîrnava (Küküllő).

[34] Foarte probabil Vasile Moldovan, fost prefect în 1848. Din 1862 pînă în 1867, cînd ajunge vice-comite, a lucrat ca „vice-notar" în Tîrnăveni (Dicio Sînmartin).

[35] Iosif Şterca Şuluţiu, nepot al mitropolitului Şuluţiu, funcţionar la Tîrnăveni, unde se aflau oficiile comitatului Tîrnava (Küküllő). Informaţia am primit-o de la tov. Liviu Botezan, cercetător ştiinţific principal la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, căruia îi mulţumim pentru amabilitatea cu care ne-a servit.

VI

Prea onorate d-le profesor!

Numai acum îmi permit împrejurările a apuca condeiul ca să răspund la prețuita d-tale scrisoare din 4 aprilie a.c.

Cărțile mie trimise în luna lui fbar. a.t. în preț de 1 fl. 65 × v.a.[36] le-am primit, despre ce, de nu greșesc, am amintit într-o scrisoare trimisă dl. dr. Bob[37].

Prea puține cărți s-au dat la școlari, celelalte zac la mine în archiv, dară cu începutul cursului școl. 1868 le voi putea cheltui și trimite banii. Din istoria și geografia Ardealului am împărțit pe la școlile triviale[38] dar banii încă nu mi s-au referit din fondul scolastic. Întreprinderea d-tale de a eda dicționarul latino-român și româno-latin, a aflat și aici consimțămîntul și lăudăm această întreprindere. Se înțelege că acest op va fi compus pentru de a înlesni mai buna înțelegere a clasicilor.

Am conferat cu profesorii gimnaziali de aici, și îmi apromit sprijinul său (sic!). Una sută pînă [la] 120 de exemplare din amintitul dicționar prenumăr acum înainte, mai multe aș prenumera dacă ar fi gimnaziul nostru complet de 8 clase, acum însă fiind numai 4 clase mai multe nu cutez a prenumera, dar pînă ce voi fi director îmi voi da toată silința a sprijini întreprinderea d-tale și a blăjenilor. Năsăudul și pînă acum a cumpărat cărțile din Blaj, și de aici înainte le va cumpăra cît vor corespunde scopului, numai ca să deoblegați pe năsăudeni, trebuie ca și blăjenii să cumpere cărțile ce vor ieși din Năsăud și vor corespunde. Așa d.e. gramatica limbii maghiare de O. Barițiu[39] să o întroduceți și dv. în gimnaziul de acolo. La Magazinul pedagogic nici un prenumerant din Blaj nu este, cînd din Ungaria sunt cei mai mulți prenumeranți la acea foaie scolastică, încă mulți și ortodocși. Pînă ce ieșea un abecedar corespunzător, să fi întrodus abecedarul lui Petri[40] mai bine în școlile poporale din arhidiecezã, decît să fi retipărit abecedarul din evul mediu. E bine ca să se coleze reciprocitatea între noi. Cu începutul anului școl. 1868 intenționăm a deschide clasa V[a] gimnazială, de cumva alte împrejurări vitrege nu s-or pune în cale, apoi va fi și un prospect mai bun pentru trecerea cărților d-voastră. D. dr. Bob n-a aflat altă numire la foaia ce o redige d-sa. decît numirea de foaie administrativă? Singură această numire înstrăinează pe mulți de la prenumerare. Samănă mult a absolutism pe care se dă astfel de foi. Noi credem că publicarea ordinațiunilor arhiep[isco]pești etc. ar fi obiect secundar a[l] unei foi, vasăzică în frunte să stea articuli aleși, apoi cele publice ordinațiuni.

---

[36] 1 florin, 65 creițari valută austriacă.

[37] Ioan Bob, doctor în teologie, profesor la seminarul din Blaj.

[38] Cursul inferior.

[39] Octaviu Barițiu, din 1864 profesor la gimnaziul din Năsăud, autor al cărții *Gramatica limbei maghiare* (vezi Szinnyei József, *Magyar irók. Élete és munkái*, Budapesta, 1891, vol. I, p. 587).

[40] Vasile Petri, pedagog transilvănean și autor de lucrări didactice. Între 1860–1869 a fost profesor la „pedagogiul" din Năsăud. Abecedarul în cauză l-a scris în 1864 (Vezi C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, Sibiu, 1904, vol. III).

Mă rog să nu luaţi în nume de rău, dacă voi a mai zice ceva în obiectul cărţilor. Văd că v-aţi propus să tipăriţi cărţi scolastice, ca tipografia să nu stee neactivă. Bine e de doriţ ca toate cărţile scolastice cît va fi cu putinţă să se tipărească, dar nu faceţi monopol numai pentru dumneavoastră, ci debe cărţile tipărinde să fie cît de alese şi celea mai bine lucrate să se prefereze. Pentru aceea ar fi bine cînd aţi provoca pe bărbaţii de specialitate a-şi trimite opurile lor la tipărire în Blaj, din care apoi să se aleagă care vor corespunde mai bine scopului, şi care să aibe şi trecere mai bună, ca să nu stea cu deceniile de pradă pulberii şi molielor. Dacă de exemplu istoria şi geografia Ardealului fizică precum şi istoria biblică a d. profesor Gav. Pop[41] nu era cu întrebări şi răspunsuri, ci se compunea aşa, ca de o perso[a]nă pe eveniment mai însemnat, se proceda o istorisire mai pe larg, în care să se cuprindă mai multe întîmplări etc. atunci corespundea mai bine, şi aflau şi trecere mai mare. Cărţile scolastice cu întrebări şi răspunsuri nu-s pentru timpul de faţă şi sistema modernă. Istoria biblică [...] d. can. Cipariu e mai corespunzător lucrată, luîndu-se momentele cele mai p[rinci]pale. Mi-ar place cînd d-voastră v-aţi acomoda cu scrierea opurilor, după sistema modernă recomandată şi observată de pedagogii cei mai renumiţi. Apoi fiecare autor să scrie opul de sfera sa, nu aflu bun ca profesorii gimnaziali să scrie cărţi pentru şcolile poporale, acestea să le scrie şi edee învăţătorii poporali, care s-au pregătit numai pentru astfel de şcoale. Profesorii gimnaziali şi de teologie să dee cărţi pentru aceste şcoli la care propun.

În prima mai s-a îndeplinit aici actul decorării cu crucea de aur cu coroană la fisicul (sic!) districtual Ştefan Popa şi cooperatorele meu Ioan Lazar. Tot în astă zi s-a ales ablegat la dieta de încoronare la Pesta d. consiliar gubernial Alesandru Lazar, care ne-a promis primirea candidaturii. Îmi pare bine că eu am scăpat de a merge la Pesta. Din capul locului nu avem voie a merge la acea dietă, pentru aceea m-am îngrădit cu condiţiuni, între care şi libertatea de a vorbi româneşte, ca să scap, că presupuneam că maghiarii nu s-or abate de la principiile şi legile lor, prin urmare nu m-or verifica. De altmintrelea, iarăşi voiam a face o comedie cu ei, şi să mai storc un document pentru unionişti că de la maghiari[42] românii n-au ce să aştepte. Un testimoniu mai eclatant nu s-a dat în faţa lumii, decît neverificîndu-mă pe mine de ablegat la dieta pestană, din cauză că am pretins a vorbi româneşte în acea dietă. Acum poate fi convinsă şi naţiunea română şi Europa întreagă că maghiarii nu vor a socoti pe români, nici legile dietei sibiene pentru înarticularea naţiunii române, a confesiunilor şi limbii ei. Acum ştim cum stăm faţă cu ei, şi din astă privinţă sum liniştit, că batîr atîta am lucrat şi eu.

Cu toate acestea năsăudenii sînt siliţi de împrejurări a duce o politică diferită la părere de a celorlalţi români. Sînt condamnaţi la aceasta. Districtul Năsăudului e un municipiu nou, octroat de imperatorul, şi neîntărit de legislaţiune, prin urmare stă ca frunza pe apă, şi cînd le va plesni maghiarilor prin cap se poate şterge. Fi-va oare spre folosul naţiunii noastre, ca şi acest unic municipiu românesc să se şteargă? Pentru susţinerea lui debe să conlucre tot românul din punct [de vedere] naţional.

Un teren de 120.000 de iugăre pătrate de alpi[43] şi păduri se lucră să se iee din posesiunea graniţelor şi să se dee parte fiscului, parte la familia Kemény. Acum decurge lucrul

---

[41] Gavril Pop, din 1858 profesor de teologie la Blaj. În text se face aluzie la cartea sa: *Istoria biblică pentru şcoalele elementare* (vezi C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1904, vol. III).

[42] Autorul se referă, ca şi în fraza următoare, la clasele dominante maghiare.

[43] Munţi.

la ministerul pestan ca să nu-l scăpăm din mînă. E momentul prezent de acea natură ca să te pui în poară cu acest minister şi cu maghiarii, care se văd astăzi cei mai potinţi, cînd vrei să nu scapi 12 mile pătrate din posesiune? Apoi singur existenţa şcolilor de aici, şi gimnaziul cel neîntărit s-ar periclita cu o rezistenţă făţişă cu ei, manifestată de către năsăudeni. Aceste motive sînt destul de grele ca năsăudenii să aleagă şi trimită la Pesta ablegaţii săi, (sic!), care nu vor vorbi în numele naţiunii ci al districtului, şi care au să apere mai mult interesele particulare a[le] locuitorilor de aici decît a[le] naţiunii. De cumva ministerul pestan va rezolva cauza noastră, bine, aceea va fi legală, şi nimeni altul nu va strica, tocmai de s-ar şi dizolva acel minister, dacă nu se va rezolva bine, atunci nu ne va face mai mare rău decît ministerul vienez şi cancelaria aulică, care vrea să ne iee acea întinsă posesiune. Sperăm însă că acest minister va rezolva în favoarea noastră, prin urmare va face nu numai graniţelor Năsăudului, ci la naţiunea întreagă un folos mare. Dar şi cînd s-ar şterge districtul acesta, şi s-ar lua cele 12 mile de pămînt, dacă vor susta numai şcoalele de aici nu va fi pierdere aşa mare, că prin şcoală tot s-or mai creşte bărbaţi care vor lucra pentru recîştigarea celor pierdute. Pînă la [1]848 românii nu aveau nimic, numai o şcoală înaltă în Blaj şi alta mai inferioară în Năsăud, şi ce bine n-au făcut numai aceste două şcoli? Dacă nu erau nici aceste două institute puteau veni românii la ce au venit? Nu! Aşadar şi numai şcoli de ne va (sic!) rămîne nu e de disperat, că acestea iarăşi ne va (sic!) pune în picioare.

Pentru aceea pe năsăudeni să-i scuze fraţii, să nu-i condamne ca pe unionişti, dară nici să aştepte acum odată ca Năsăudul să conducă pe alţii, ci năsăudenii să se sutocmească după ceilalţi fraţi. Cu toate acestea eu nu zic să nu ogoiesc pe nimeni din afară, ca să reprobeze politica năsăudenilor, din contra mi-ar place să-i împumneze alţii pentru politica lelească, că poate ne-ar folosi mult nu numai nouă ci doară la întreaga naţiune. Şi în Năsăud se află bărbaţi care nu-s înţeleşi cu astă politică, dar şi pe aceia-i fac susatinsele motive să amuţească, că văd bine că şi aşa e rău, şi între două rele să alegi pe cel mai mic. Ci destul acum. Pe lîngă salutare la dd. profesori, mă însemnez d-tale stimător frate,

Năsăud în 4/5 867.

GREGORIU MOISIL
vicar.

PRESA ROMÂNEASCĂ DESPRE COOPERAȚIA DIN TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SEC. XX-LEA

Preocupările pentru promovarea unei literaturi economice și chiar a unor periodice de profil, ca urmare a dezvoltării producției capitaliste după 1848 și a necesităților sporite de informare și instruire, s-au impus permanent în atenția specialiștilor și a personalităților marcante românești, dornice să dezvolte o economie națională înaintată, prosperă și independentă. Astfel de o parte și de alta a Carpaților, cu mai multă ușurință în România, cu restricții și greutăți în Transilvania, s-a profilat treptat, o adevărată mișcare pentru scrieri cu caracter economic. În Transilvania specialiștii români economiști, agronomi și de finanțe reușiseră, în a doua jumătate a secolului XIX, să editeze primul periodic de economie generală, „Economul"[1] (Blaj, 1873—1881), cîteva lucrări monografice de specialitate și să pună treptat bazele unei literaturi și evident unei gîndiri economice originale, care exprimau nevoile populației românești transilvănene și se refereau la condițiile concrete de dezvoltare economică ale acesteia[2].

Asemenea acțiuni de amploare desfășurate îndeosebi pe linia popularizării cunoștințelor economice avansau idei ce sugereau soluții și mijloace din cele mai practice și mai potrivite pentru propulsarea vieții economice naționale la nivelul celorlalte popoare din Monarhia Austro-Ungară, în consonanță cu principiile și inițiativele cele mai recente ale epocii. Scopurile concrete ale literaturii economice românești din Transilvania țineau mai întîi ridicarea nivelului cunoștințelor de economie elementară în rîndul maselor, luminarea acestora față de realizările și descoperirile cele mai noi ale economiei moderne. În al doilea rînd se urmărea îndeaproape punerea bazelor unei organizări economice cît mai temeinice la sate prin răspîndirea și întruparea ideilor de asociere.

Promovarea mișcării cooperatiste corespundea ideilor unui adevărat curent economic european prezent la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, cu implicații mai largi în domeniul agrar în țările din sud-estul Europei. Ideile asociaționismului și apoi ale cooperativismului

[1] T. Pavel, *„Economul" — primul periodic economic al românilor din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* series Historia, fasc. 1, 1966, p. 65—76.

[2] N. Cordoș — I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului XIX*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 291—316.

erau prezente deja în publicistica şi gîndirea economică românească transilvăneană în a doua jumătate a secolului trecut. G. Bariţiu, Paul Vasici, Ştefan Pop, Visarion Roman, Partenie Cosma, Eugen Brote, D. Comşa se numărau printre cei mai fervenţi susţinători ai principiilor asociaţioniste, promovatori, mai întîi a reuniunilor economice şi apoi a diferitelor forme de cooperaţie[3].

Ca o consecinţă directă a propagandei pentru asociere, desfăşurată de burghezia şi intelectualitatea românească, înregistrăm constituirea bazelor cooperaţiei moderne, de tip capitalist, prin acţiunile de pionerat ale Institutului de credit şi economii „Albina" care într-o scurtă perioadă (1872—1875), înfiinţase 17 reuniuni de credit, în sistemul „Schultze-Delitsch" ca şi prin activitatea cooperatistă a conducătorilor Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului.

În secolul XX preocupările pentru mişcarea cooperatistă s-au intensificat, prin participarea directă a instituţiei culturale româneşti ASTRA, care şi-a propus, din anul 1912, să întemeieze şi să coordoneze activitatea unor unităţi cooperatiste. De asemenea, aceste iniţiative erau sprijinite intens în literatura economică de specialitate şi îndeosebi în presa românească de profil, care şi-a luat rolul de sfătuitor şi coordonator al întregii activităţi de acest fel. Printre periodicele economice cu o activitate deosebită, în domeniul propagării ideilor de asociere, se aflau la începutul secolului XX „Bunul econom" (1900—1908, Orăştie), „Tovărăşia" (1906—1911, Hunedoara), în comparaţie cu Revista Economică (1906—1948, Sibiu) organ exclusiv financiar, şi „Economia" (1906—1909) în Caransebeş, periodic de orientare ştiinţifică generală ; publicaţii care îşi înscriau activitatea în curentul general al eforturilor îndreptate spre întărirea şi diversificarea literaturii economice naţionale.

„Bunul Econom", organ al Reuniunii economice din Orăştie pînă în anul 1902 şi apoi şi al Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului îşi înscrisese în programul său revitalizarea vieţii economice naţionale prin susţinerea înfiinţării şi generalizării tuturor formelor de asociere la sate sub forma reuniunilor sau a cooperativelor. Folosind datele concrete din activitatea celor două reuniuni economice româneşti, periodicul se lansa într-o susţinută propagandă cooperatistă demnă de a fi reţinută prin expunerea precisă şi clară a obiectivelor şi foloaselor cooperaţiei în viaţa economică. Timp de cîţiva ani, pînă la apariţia publicaţiei „Tovărăşia" „Bunul Econom" a fost singurul organ de presă care a militat cu consecvenţă pentru răspîndirea ideilor de asociere la sate. Apariţia în 1906 a „Tovărăşiei", la Hunedoara, apoi din motive financiare şi redacţionale, ca supliment economic al organului social-politic „Libertatea", din Orăştie, va contribui la lărgirea sferei de abordare teoretică şi practică a mişcării cooperatiste în rîndurile maselor ţărăneşti din Transilvania. Rod al activi-

[3] N. Cordoş, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 335—344.

[4] V. Dobrescu, *Din activitatea Secţiei Economice a „ASTREI"* (1900—1914), în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia fasc. 1, 1972, p. 101.

tății pline de abnegație a economistului Vasile C. Osvadă[5] (editor și redactor) precum și a unui grup restrîns de entuziaști sprijinitori ai inițiativelor ce vizau progresul economic al poporului român, ca Ștefan Erdelyi, Traian I. Iarca, Ioan Moța, Gavril Todică și alții, publicația reușea să oglindească noile orientări social-economice ale timpului și să completeze eforturile publicisticii românești de specialitate.

De aceea „Tovărășia" și „Bunul Econom" au suscitat în scurta lor existență atenția deosebită a publicului. Dovadă fiind cele peste 7.000 de abonamente ale periodicului „Tovărășia", înregistrate în anul al cincilea de apariție, cifră demnă de reținut pentru acea epocă[6]. Larga răspîndire a celor două periodice, aproape în întreaga Transilvanie se datora și colaborării a o serie de economiști și specialiști cunoscuți în domeniul cooperației și al vieții economice în general, ca R. Simu, I. I. Lăpedatu, D. Comșa, C. Baciu, I. Mihai și alții.

Publicațiile „Bunul Econom" și „Tovărășia" porneau de la afirmarea importanței factorului economic în istoria și evoluția unui popor și își propuneau să impună în politica și viața națională a românilor transilvăneni, în primul rînd acțiunile economice, socotite ca cele mai potrivite și mai eficiente forme pentru asigurarea succesului manifestărilor naționale, garanții sigure ale unor largi mișcări politice independente. „Acțiunile economice sînt cele mai potrivite mijloace pentru a ajunge la o mai bună existență și la afirmarea ca factor al omului, al cetățeanului și al națiunilor. Un om, un neam, ce vrea să trăiască, să se valideze și să-și întrupeze idealurile trebuie să-și aibe armele puternice ale bunăstării economice"[7].

Astfel, conținutul articolelor „Tovărășiei" și „Bunului Econom" era integral orientat pe ideea luptei pentru progresul material, politic și cultural al națiunii române. În această privință este privită principial problema organizării vieții economice pe baze naționale, arătîndu-se că numai în asemenea cadru propice se pot aplica orice fel de inițiative, care nu diminuează spiritul de înțelegere dintre națiuni; ci dimpotrivă fructificîndu-se la maximum potențialul lor economic, acestea pot să contribuie real la

---

[5] Economistul Vasile Osvadă (1875—1931) fiu al unui modest notar din Măhaciu Măhăceni, (județul Alba) și-a făcut studiile la școlile din Blaj, Brașov și Facultatea de economie de la Viena. Este mai puțin prezent în viața politică a românilor transilvăneni, numărîndu-se totuși în gruparea „tinerilor oțeliți" care acorda o importanță mai mare în cadrul luptei naționale principiului emancipării economice a poporului român. Pe linia ocupațiilor profesionale îl găsim ca director de bancă la „Agricola" din Hunedoara, director la Reuniunea proprietarilor de vite din Orăștie. Întemeietor al periodicului economic „Tovărășia", Vasile Osvadă a fost un fecund publicist care a colaborat la majoritatea periodicelor românești pînă la 1918. Datorită calităților sale, a inițiativelor de propagare a progresului în cadrul economiei naționale, Vasile Osvadă a fost ales ca membru al secției economice a „ASTREI" și solicitat să contribuie la fundamentarea Cooperației de credit concepută sub controlul acestei instituții. Adept fervent al cooperativismului, Osvadă a publicat o serie de lucrări cu acest subiect și a contribuit efectiv la întemeierea cooperativelor în satele Transilvaniei. Printre ultimele funcții mai de seamă pe care le ocupa, după 1918, a fost aceea de secretar al resortului agriculturii în Consiliul Dirigent.

[6] *Tovărășia*, V, nr. 15 din 7/20 oct. 1910, p. 1.

[7] Idem, I, nr. 1 din 1 ianuarie 1906, p. 1.

progresul general[8]. „Fiecare neam își are trebuințele lui, își are calitățile lui speciale și prin urmare puterea și importanța fiecărui neam ca factor economic este deosebită". Trebuie deci să li se ofere acestora „... cadrele trebuințioase pentru ca să poată folosi toată puterea lor economică, ca astfel să fie factori folositori pentru neamul lor, patriei și prin aceasta oamenii întregi"[9]. Adevărata politică economică națională pe care o defineau cele două publicații era aceea care știa să pună în valoare toate ramurile de activitate, toate capacitățile creative ale poporului, să le dirijeze spre ridicarea bunăstării lui[10].

Expunerea clară a acestor tendințe, prezente în viața economică a Transilvaniei la începutul secolului XX, ca reflex al ideilor politice ale unei părți mai active din cadrul burgheziei românești, printre care se numără și Vasile Osvadă, R. Simu, V. Tordășeanu, și alții, în periodicele de specialitate se va concretiza în sfaturile și orientările pe care aceste publicații vor căuta să le schițeze asupra evoluției ramurilor economice îmbrățișate sau necesare a fi profesate de către poporul român în vederea consolidării vieții sale economice. „Bunul Econom" își formula în mod expres, drept conduită generală în orientarea sa asupra vieții social-economice din Transilvania, să urmărească cu precădere asemenea deziderate. „Vom da o deosebită atențiune mișcărilor societăților noastre culturale, agricole, de meserii, comerciale, tovărășii de consum etc."[11].

Pentru atingerea acestor idealuri mijlocul cel mai eficient era întrevăzut în răspîndirea spiritului de asociere în rîndurile poporului „în sprijinirea înființării, înmulțirii și dezvoltării tovărășiilor economice"[12], În acest sens periodicele vor relua, dezvolta și sistematiza, în condițiile concrete de la începutul secolului XX din Transilvania, ideile cooperativismului în vederea soluționării unor acute cerințe economice naționale. Totodată, ele vor încerca să slujească efectiv, printr-o propagandă consecventă și îndrumări practice, ideile cooperației, tinzînd să transforme cooperația într-o mișcare de masă care să cuprindă aproape toate ramurile activității social-economice practicate de către poporul român.

Ideile cooperatiste erau profesate îndeobște, în această epocă, ca un panaceu pentru remedierea situației materiale sau atenuarea contradicțiilor sociale. Din atare punct de vedere, revistele se integrează perfect curentului general cooperatist, cînd opun perspectivei ruinării micilor producători de către concurența capitalistă opțiunea înființării „însoțirilor economice" considerate ca „armele cele mai bune și mai puternice"[13]. „Cu ajutorul acestor tovărășii — citim în Bunul Econom — s-ar putea purta lupta strașnică în contra sărăciei"[14].

---

[8] „Bunul Econom", nr. 2, din 8/19 ian. 1901, p. 1—2.
[9] „Tovărășia", VI, nr. 10 din 17 octombrie 1911, p. 1.
[10] Idem, V, nr. 2 din 28 ianuarie/10 februarie 1910, p. 1.
[11] „Bunul Econom", III, nr. 1 din 12 ian. 1902, p. 1.
[12] „Tovărășia", I, nr. 1 din 1 ianuarie 1906, p. 1.
[13] Idem, III, nr. 24 din 25 decembrie 1908, p. 1.
[14] „Bunul Econom", II, nr. 16 din 14/27 apr. 1901, p. 4.

În condiţiile social-politice specifice ale populaţiei româneşti din Transilvania, cooperaţiei i se atribuiau funcţii suplimentare deosebite. Micilor unităţi cooperatiste constituite pe baze naţionale li se acordau mai multe şanse de succes în cadrul manifestărilor pe terenul vieţii politice. Realizarea preconizată sporirii bunăstării materiale a ţărănimii ca membri ai uniunilor cooperatiste, în cadrul sistemului politic dualist, ar fi format implicit elementele sociale necesare susţinerii activităţii politice din ce în ce mai active a burgheziei române. În consecinţă, publicaţiile prezintă avantajele sistemului cooperatist, mai întîi în mod teoretic, şi apoi prin exemplificări la situaţia concretă, de obicei precară, a micilor producători de la sate, cărora le sugerează în permanenţă soluţii legate de întemeierea diverselor tipuri de cooperative. „Ţinta însoţirilor este să adune şi să întărească pe cei mici şi slabi, pe cei săraciţi", deoarece prin ele, aceştia „pot să-şi ajute producţiunea, valorizarea şi comerţul de care au trebuinţă"[15].

Numeroase articole relevă şansele mari pe care le oferă cooperaţia acţiunii de emancipare economică a poporului român, posibilităţile infinit mai mari ale acestuia de a-şi procura unelte perfecţionate, maşini, vite de rasă, altoi, de a depăşi momentele critice ale unor crize economice sau cataclisme naturale, de a-şi procura mai uşor creditele necesare activităţii agrare, fără a fi expus spolierii cămătarilor. „Căci avînd tovărăşii săteşti, ţăranii noştri îşi vor satisface mai uşor prin acestea lipsurile lor de cîteva coroane ce le au începutul lucrărilor de cîmp şi astfel vor scăpa de ghearele cămătarilor... Prin tovărăşii îşi vor putea cumpăra primăvara bucatele de lipsă şi îşi vor valoriza prisosurile de tot felul"[16]. Folosindu-se de ocaziile cele mai diverse pe care le furnizează activitatea cotidiană, revistele sugerează, ţinînd cont de ocupaţiile şi de valoarea materială a gospodăriilor micilor producători, cooperative ca cele de valorificare a păsărilor şi ouălor[17], de asigurare a vitelor ca cel mai de seamă inventar viu din gospodăria ţărănească". Pentru că nimic nu poate interesa mai mult pe ţăranul nostru agricultor ca grija ce să poartă, pentru ca să-l păzească de pagubele ce se pot ivi în orice moment prin pierderea vitelor"[18]. De asemenea, lipsa de pămînt, puternic resimţită la sate, o vedea suplinită prin alcătuirea unor tovărăşii de cumpărare sau arendare a pămîntului[19].

În propaganda cooperatistă publicaţiile folcsesc ca argumente şi realizările rodnice ale cooperaţiei naţionalităţilor din Transilvania, ale popoarelor din monarhia austro-ungară sau ale vecinilor acesteia, în primul rînd ale cooperaţiei din România. „Poporului trebuie să-i arăţi multe pilde reuşite colo şi colo, dacă e să-l poţi îndupleca, a porni şi el la ceva nou în viaţa economică şi culturală. Pentru aceea prin „Tovărăşia" ne-am străduit din capul locului să aducem înainte, mai ales pilde şi dovezi din încercările de colo şi de colo care să încredinţeze în sufletul său pe fiecare român că bine face de va porni pe drumul tovărăşirii în cele economice, căci însoţirea

[15] „Tovărăşia", I, nr. 2 din 7/20 ianuarie 1906, p. 11.
[16] Idem, I, nr. 11—12 din 10 mai 1906, p. 83.
[17] Ibidem, p. 90. Vezi şi „Bunul Econom", III, nr. 24 din 21 iunie 1902, p. 2.
[18] „Tovărăşia", I, nr. 13 din 20 mai 1906, p. 104.
[19] Idem, II, nr. 8 din 20 martie 1907, p. 1.

face şi pe cei slabi ca şi pe cei tari, pe cei neînsemnaţi să ajungă la însemnătate... Că dacă cei din *Ţară* la bine au ajuns prin introducerea întovărăşilor, apoi negreşit că nici la noi, la rău nu o să ducă"[20]. Exemplificările şi relaţiile pe care ,,Tovărăşia" le stabileşte între cooperaţia românească din Transilvania şi cea din regatul român îşi aveau nu numai o firească filiaţie economică cu efecte stimulatoare, ci şi o nuanţă evident politică. Nu rareori sînt puse în antiteză bilanţurile cooperaţiei de dincolo şi de dincoace de Carpaţi, pentru a se arăta discrepanţa evidentă între relativul progres al cooperaţiei din România după 1900 şi evoluţia anevoiasă a celei româneşti din Transilvania. Apariţia sistematică a unor articole de acest gen sub titlul general ,,Mişcarea tovărăşiilor în România" sau ,,Noi şi ceilalţi" ofereau totodată prilejul dezvăluirii unor forme sau modalităţi noi de întemeiere practică a cooperaţiei. Pe de altă parte, periodicele subliniau necesitatea stabilirii unor legături cît mai trainice şi mai fireşti între românii din monarhia austro-ungară şi statul român independent în vederea accelerării progresului economic general al poporului român. În acest sens sînt lansate îndemnuri şi propuneri pentru lărgirea contactelor cu caracter economic, participarea la manifestări comune de genul expoziţiilor economice. Sînt semnificative în această privinţă rîndurile scrise de ,,Tovărăşia" cu ocazia participării românilor transilvăneni la Expoziţia din 1906 de la Bucureşti. ,,Dorul nostru e dus pe aripile nădejdii ca expoziţia română să fie un puternic imbold, un promiţător început, ca să căutăm şi să aflăm legăturile economice între noi şi între fraţii din Regat şi fraţii din celelalte ţări unde românii locuiesc. De la legăturile acestea economice aşteptăm noi izbăvirea neamului nostru, izbăvirea dorită cu atît de dulce meşteşug de iubitul nostru Goga..."[21].

În favoarea argumentelor de aplicativitate a ideilor cooperatiste în mijlocul ţărănimii transilvănene se apela la existenţa unor tradiţii străvechi de întrajutorare obştească a sătenilor în caz de nenorocire sau pagube materiale. ,,Fruntaşii noştri n-au decît să umple aceste rame, să organizeze, să formuleze aceste datini"[22].

Enumerînd multiplele posibilităţi de întemeiere a cooperaţiei în diversele sale forme de manifestare, periodicele sperau în realizarea practică a ideilor propagate cu atîta sîrguinţă şi asiduitate. Li se păreau firească şi nu îndepărtată data consemnării existenţei unor însoţiri economice în fiecare din satele Transilvaniei. De aceea îndemnurile lor sînt atît de sugestive şi expresive. ,,Să nu fie sat românesc — scria ,,Bunul Econom" — fără banca lui, fără bolta lui, fără magazinul lui, făcut cu ajutorul întovărăşirii"[23].

Pentru reducerea impedimentelor şi riscurilor în activitatea practică de înfăptuire a cooperativelor, periodicele prezintă pe larg legile statului care permiteau înfiinţarea şi favorizau dezvoltarea acestora, însoţindu-le în recomandări amănunţite şi practice. Din aceleaşi motive, ca şi pentru

---

[20] Idem, II, nr. 18 din 30 iunie 1907, p. 1.
[21] Idem, I, nr. 16—17 din 1 iulie 1906, p. 124—125.
[22] ,,Bunul Econom", IV, nr. 7 din 22 febr. 1903, p. 2.
[23] Idem, IV, nr. 11 din 23 martie 1903, p. 2.

înlesnirea răspîndirii cît mai rapide și eficiente a formelor cooperatiste, sînt publicate proiecte de statute tip, privind diverse ,,însoțiri economice'' de obicei dintre cele mai simple și mai apropiate prin natura lor de situația economică specifică a țărănimii transilvănene. Spre exemplu, sînt prezentate proiectele tip pentru tovărășii de asigurare a vitelor, de arendare a unor suprafețe de pămînt, ,,de lăptării'' etc. De asemenea îndrumările exprimate în periodicul ,,Tovărășia'' se referă în mod amănunțit la formele cele mai potrivite ale cooperației ca și la întîietatea întemeierii acestora în funcție de nevoile și posibilitățile economice ale satului. Astfel, fără a impune o ierarhizare rigidă în mișcarea cooperatistă articolele publicației consideră că, pentru început, ar fi mai potrivite și necesare forme cooperatiste implicate direct în dezvoltarea mijloacelor de producție și valorificarea produselor agrare, cum ar fi tovărășiile pentru procurarea de mașini și unelte perfecționate, de sămînță sau altoi etc. ,,După cît cunoaștem noi trebuințele poporului nostru, apoi pe cele mai multe locuri credem că ar fi mai ușor de înființat și mai ușor de a încredința pe tot poporul despre foloasele tovărășiilor, însoțirilor mici pentru procurarea de mașini agricole''[24]. Considerăm mai adecvat stării de lucruri de la sate sistemul cooperatist Raiffeisen, față de celelalte sisteme cooperatiste cunoscute. De pildă ,,Bunul Econom'' propunea înființarea ,,băncilor'' sătești, sistem Raiffeisen, care nu permit ca banii împrumutați să fie întrebuințați decît numai pentru lucruri folositoare și producătoare''[25].

Prin asemenea tovărășii mărunte sau ,,ocazionale'' care trebuiau să împînzească practic satele românești se concepeau în viitor întemeierea unor organizații economice cooperatiste mai complexe și mai închegate ce urmau să cuprindă aproape toate formele din viața economică ale țărănimii dintr-una sau mai multe localități, precum și organizarea unor adevărate foruri conducătoare a mișcării cooperatiste — centralele de tovărășii[26]. ,,Tovărășia'' va închina acestei probleme, neabordată în mod programatic și distinct de către publicistica economică românească transilvăneană de pînă atunci, numeroase articole teoretice și mai ales propagandistice. Rațiunea alcătuirii unor ,,tovărășii centrale'' la nivelul comitatelor sau a unor zone economice compacte era demonstrată prin posibilitățile mari pe care acestea le ofereau în acțiunea de răspîndire și susținere a cooperației și desigur, prin necesitatea de a coordona activitatea multiplă a tuturor unităților cooperatiste supuse fluctuațiilor economice, lipsei de credit sau de îndrumări practice și eficiente pentru o bună organizare și funcționare[27]. În vederea înfăptuirii centrelor cooperatiste, publicația a prezentat o serie de propuneri concrete care aveau ca punct de plecare instituțiile financiare românești cu posibilități mari de creditare și cu perspective sigure de a se transforma pentru început în centrale cooperatiste în cercul

[24] ,,Tovărășia'', II, nr. 2 din 1 ianuarie 1907, p. 1.
[25] ,,Bunul Econom'', IV, nr. 5 din 8 febr. 1903, p. 2.
[26] ,,Tovărășia'', I, nr. 11—12 din 10 mai 1906, p. 82—83; nr. 15 din 20 iunie 1906, p. 109—111; II, nr. 8 din 28 febr. 1907, p. 1—2.
[27] Idem, I, nr. 15 din 20 iunie 1906, p. 110.

lor de activitate[28]. De asemenea, în articolele sale periodice a avansat ideea alcătuirii unei centrale cooperatiste sub auspiciile ASTREI, care prin prestigiul şi scopurile sale ar fi dat garanţii mult mai mari principiilor de asociere. ,,Prin faptul că ,,Asociaţiunea" şi nu băncile ar lua în mînă acţiunea tovărăşiilor, această acţiune ar fi mîntuită de umbra, că prin ea s-ar face politică de dividende ori de căpătuială financiară"[29].

Considerînd totuşi necesară crearea unei centrale a tovărăşiilor săteşti — — după înfiinţarea a mai multor însoţiri — pentru promovarea cu mai mult succes a cooperaţiei, ,,Tovărăşia" şi redactorul acesteia, Vasile Osvadă sprijiniţi de un grup de simpatizanţi convinşi de valoarea principiilor cooperaţiei, iniţiază fără nici un fel de intermediar acţiunea de întemeiere a unei centrale cooperatiste la Orăştie. Concepînd-o ca un vast organism de coordonare a tuturor cooperativelor româneşti transilvănene, ca un for prin care să fie răspîndit progresul în viaţa economică, naţională, proiectata Centrală, căreia i s-au pus formal bazele în 22 decembrie 1907, trebuia să ţină vie ,,mişcarea pentru tovarăşii cu toate mijloacele; prin scris, prin prelegeri, prin sfaturi şi mijlociri de credit, de legături comerciale"[30]. Fondurile strînse prin intermediul periodicului ,,Tovărăşia" s-au dovedit însă reduse pentru ambiţiosul proiect, acţiunea influenţînd însă procesul de constituire a unei Centrale a tovărăşiilor de asigurare a vitelor cu sediul în Orăştie, evident cu o sferă de activitate şi acţiune mai restrînsă, la constituirea căreia atît redactorii Vasile Osvadă şi Ioan Moţa, cît şi publicaţia ,,Tovărăşia" au avut un rol mobilizator de prim rang.

În articolele cuprinse în coloanele ,,Bunului Econom" şi ,,Tovărăşia" se insista mult asupra diversificării cooperaţiei, orientării acesteia spre latura practică a ocupaţiilor ţărănimii, manifestînd reţineri faţă de însoţirile de credit popularizate şi mai mult răspîndite în cooperaţia românească de pînă atunci. Se aprecia, şi în parte argumentaţia era reală, că rolul cooperaţiei de credit ca mijlocitoare a procurării unor modeste capitaluri imperios necesare nevoilor curente pentru încercările de modernizare a gospodăriilor ţărăneşti era suplinită în Transilvania de către băncile româneşti şi măruntele lor filiale şi aşa prea numeroase în unele zone şi localităţi. Remarcînd această realitate unul din articolele specifica ,,... la noi acum e lipsă pentru alte trebuinţe economice, pentru valorizarea (cîştigare de trecere, de vindere) a roadelor economiei de orice fel, pentru îmbrăţişarea prin însoţiri de consum, de prăvălii ale tovărăşiilor, apoi prin procurarea de maşini şi unelte economice, pentru cumpărarea de moşii şi parcelarea lor, pentru îngrijirea de mai bună cultivare a vitelor, a poamelor, din care se pot face azi bani frumoşi şi unde e de lipsă, să se facă băncuţe săteşti"[31].

Cooperativismul promovat de periodicele economice ţintea spre îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale unei însemnate părţi a ţărănimii, spre

---

[28] Idem, II, nr. 9 din 10 martie 1907, p. 1.

[29] Idem, II, nr. 10 din 20 martie 1907, p. 1. Vezi şi Arhivele Statului Sibiu, fond ASTRA, dos. 306, act 723/1907, f. 1—2.

[30] ,,Tovărăşia", II, nr. 21 din 30 iulie 1907, p. 1.

[31] ,,Tovărăşia", II, nr. 18 din 30 iunie 1907, p. 1

implicarea acesteia într-o activă și permanentă acțiune economică, înglobînd totodată o doză apreciabilă de ,,altruism'' utopic. La bazele cooperativismului se puneau principiile probității și a unei morale desăvîrșite care să excludă tendințel ede parvenitism și speculă. ,,Ajutorarea împrumutată, umanismul și năzuința înaintării generale a economiei sînt temeliile pe care se pot și trebuie să se ridice tovărășiile economice'', deoarece succesul reușitei lor înlătură ,,de la început planuri și scopuri anumite, special personale''[32]. Periodicele și redactorii însăși își autodefineau activitatea pornită dintr-un sincer spirit de voluntarism, atunci cînd precizau că ,,însuflețirea și dorul de a munci și noi, ca să ajutăm poporul nostru să apuce mai ușor pe calea înaintării economice, ne-a îmbărbătat să ridicăm steagul tovărășiilor''[33]. Susținînd principiile social-morale ale activității obștești dezinteresate, periodicele manifestau, în aceeași măsură, grija pentru bunul mers al cooperației. Dintre sistemele cooperatiste mai cunoscute pe plan european erau preluate laturile care se potriveau cel mai bine cu situația concretă din Transilvania, fiind explicate într-o formă populară, accesibilă tuturor celor interesați în organizarea cooperativelor[34]. Era combătută ideea preluării sau copierii formelor cooperatiste străine de teritoriu, de ocupațiile și viața poporului român.

În acțiunea de propagandă cooperatistă periodicele economice au trebuit să combată îndoielile și opiniile pesimiste privind viitorul și succesul cooperației, acuzînd lipsa de răspundere a unor factori economici din viața Transilvaniei, de la care se așteptau nu numai solicitudine mai multă, ci și spirit de inițiativă, ca băncile românești sau unele elemente ale burgheziei sătești, ce aduceau în mod nejustificat ca argumente ale dezangajării lor nepregătirea poporului. Dezaprobînd asemenea opinii dăunătoare în contextul general economic și politic, publicațiile susțineau capacitatea maselor de a dezvolta o economie înaintată, rațională, precum și posibilitatea de a îmbrățișa toate formele de activitate economică inclusiv cea care viza întemeierea cooperativelor[35].

În programul propagandistic cooperatist, periodicele au înscris la loc de frunte organizarea și extinderea sistemului de prelegeri economice la sate, prin antrenarea tuturor persoanelor competente îndeosebi a intelectualității satelor[36]. Era justificată susținerea unor conferințe și prelegeri cu caracter social-economic practic la sate, avîndu-se în vedere numărul mare de analfabeți prezenți în rîndurile țărănimii. Se pornea de la un principiu real că dezvoltarea economiei naționale și introducerea unei agrotehnici înaintate precum și organizarea economiei prin cooperație se poate face numai printr-o instruire permanentă a maselor, prin împărtășirea acestora cu elementare cunoștințe de specialitate aplicabile în activitatea practică. ,,Ca să ne putem împlini acest dor și să fie năzuințele noastre cu roade

[32] Idem, II, nr. 8 din 28 februarie 1907, p. 3.
[33] Idem, I, nr. 2 din 1 ianuarie 1906, p. 1.
[34] Idem, II, nr. 5 din 30 ianuarie 1907, p. 1.
[35] Idem, IV, nr. 10 din 7/20 noiembrie 1909, p. 3.
[36] Idem, II, nr. 3 din 10 ianuarie 1907, p. 1.

bogate încununate, avem datoria faţă de noi şi faţă de neamul nostru — să învăţăm!"[37] De asemenea, „Tovărăşia" insista asupra calităţii conţinutului şi modalităţilor celor mai potrivite de susţinere a prelegerilor menite să atragă şi să ofere cunoştinţe noi într-o formă adecvată locuitorilor de la sate. Se atrăgea atenţia, în această direcţie ca prelegerile să fie temeinic pregătite, să fie susţinute de specialişti şi să cuprindă elemente ale economiei raţionale, politicii economice, de sociologie şi desigur îndrumări pentru cooperaţie[38]. Trebuie să se trateze deopotrivă teme din domeniul agriculturii şi „din ramul industriei, comerţului, finanţelor, legislaturii economice şi mai ales a organizării economice — ca să ne însuşim şi să cîştigăm ce nu avem încă"[39]. O atenţie deosebită i-a acordat „Tovărăşia" ASTREI, care după 1900, prin secţia sa economică îşi propusese şi în parte reuşise să organizeze sistematic prelegeri populare la nivelul întregii Transilvanii[40].

În vederea îmbunătăţirii instrucţiei şcolare şi a formării unei educaţii economice trainice în şcoli, articolele din coloanele publicaţiilor economice militau pentru introducerea unor temeinice cunoştinţe economice[41]. În faţa pericolului deznaţionalizării care ameninţa învăţămîntul românesc din partea oficialităţilor burghezo-moşiereşti maghiare „Tovărăşia" oferea ca remediu *cooperaţia*, care şi-ar fi extins activitatea şi asupra instrucţiei publice şi ar fi întreţinut prin propriile ei mijloace învăţămîntul. În acest fel tovărăşiile ar fi contribuit nu numai „la bunăstarea poporului", ci ar fi devenit „nişte nepreţuite izvoare de învăţătură şi cultură românească"[42]. În mod firesc, prin întreaga activitate propagandistică pe care au desfăşurat-o periodicele economice se desprinde concluzia că mişcarea cooperatistă concepută şi propagată în coloanele lor viza rezolvarea mai uşoară şi mai grabnică a unor deziderate primordiale economice, culturale şi naţionale.

*

Deşi majoritatea articolelor publicaţiilor au ca obiectiv domeniul cooperaţiei în lumea satelor din motive lesne de înţeles (cea mai mare parte a populaţiei româneşti era ocupată în această ramură economică), totuşi nu vor fi neglijate, din acest punct de vedere, nici celelalte sectoare ale economiei. Dimpotrivă, existenţa unei agriculturi prospere, aplicarea unei agrotehnici înaintate este văzută în strînsă legătură cu progresul general al tuturor ramurilor economiei naţionale. În coloanele lor periodicele au inclus permanent materiale care interesau activitatea meseriilor, comerţului, finanţelor, industriei (îndeosebi cea de casă) privite prin prisma perspectivei înfăptuirii şi extinderii cooperaţiei.

În vederea progresului meseriilor şi comerţului, „Tovărăşia" iniţiază o interesantă anchetă statistică, cu implicaţii de natură sociologică, prin

[37] Idem, IV, nr. 13 din 5/18 decembrie 1909, p. 1; cf. şi „Bunul Econom", IV, nr. 20, din 25 mai 1903, p. 1—2.
[38] „Tovărăşia", II, nr. 14 din 30 aprilie 1907, p. 1.
[39] Idem, I, nr. 2 din 7/20 ianuarie 1906, p. 2
[40] Idem, III, nr. 8 din 2/15 august 1908, p. 1.
[41] Idem, V, nr. 17 din 25 noiembrie/8 decembrie 1910, p. 1.
[42] Idem, II, nr. 16 din 30 mai 1907, p. 4.

care urmărea să elucideze cerințele populației pentru produsele manufacturiere și industriale, în virtutea căreia urmau să fie distribuite și orientate forța de muncă a meseriașilor și negustorilor, pregătirea profesională, profilul de activitate al acestora și viitoarele forme de organizare prin asociere"[43]. În lipsa unei mari industrii românești, „Tovărășia" insista nu numai asupra întemeierii unui birou central de informații și plasare a meseriașilor și negustorilor[44], ci și pentru sporirea și întărirea lor economică firește prin organizarea în reuniuni separate ale meseriașilor și negustorilor. În „Bunul Econom" se avansa ideia înființării unei reuniuni generale a meseriașilor pe întreaga Transilvanie, care urma să coordoneze și să orienteze activitatea acestora în funcție de cerințele pieții și nevoile naționale[45].

Un rol important în organizarea și susținerea mișcării cooperatiste le-a fost acordat de către periodicele economice, băncilor românești socotite ca instituțiile naționale cele mai puternice și cele mai viabile ale burgheziei, motiv pentru care acestea vor face deseori apel la forța lor financiară. În această privință sînt lansate numeroase îndemnuri la activitate, în mediul rural a băncilor, în vederea întemeierii de „întovărășiri economice"[46] sau sînt aprobate intențiile „Solidarității" din anul 1909 de a patrona și pregăti întemeierea viitoarelor cooperative. În legătură cu această problemă „Tovărășia" scria: „Credem că și „Albina" s-a pătruns pe deplin de însemnătatea tovărășiilor pe sate și cît de curînd va munci cu dinadinsul pentru înființarea de tovărășii. Întrucît dorința asta nu să ține pentru plănuita „Reuniune a băncilor române", băncile noastre în frunte cu „Albina" sunt chemate să găzduiască mișcarea pentru tovărășii pe satele noastre"[47].

Revenind adeseori asupra situației țărănimii în materialele publicate în coloanele revistelor economice cu ocazia sublinierii importanței cooperației, s-a ivit posibilitatea de a se face aspre și veridice aprecieri asupra stării materiale precare în care se afla majoritatea membrilor acestei clase sociale. Erau stigmatizate abuzurile autorităților, incapacitatea și inactivitatea guvernului, a parlamentului de a promova o politică economică favorabilă păturilor și claselor sociale sărăcite. „Adevărata lor preocupare — preciza un articol — sunt însă propriile lor interese economice. Noi cu toții știm că marile mase ale populației, fie unguri, fie români, fie de oricare alt neam — nu ne-am simțit bine, am simțit amar și îndesat că în starea de lucruri de pînă aici nu ne putem afla îndestularea"[48]. Erau de asemenea criticate tendințele de sporire exagerată a sarcinilor fiscale pe seama micului producător, lipsa principiului progresivității impozitului pe avere, precum și părtinirea elementelor moșierești de către nedreapta legislație agrară[49].

---

[43] Idem, I, nr. 11—12 din 10 mai 1906, p. 86—88 și nr. 13—14 din 20 mai 1906, p. 102—103.
[44] Idem, II, nr. 17 din 10 iunie 1907, p. 1—2.
[45] „Bunul Econom" an. II nr. 31 din 27 iulie/10 aug. 1901, p. 1.
[46] „Tovărășia", III, nr. 13 din 17 mai 1908, p. 2.
[47] Idem, II, nr. 9 din 10 martie 1907, p. 1.
[48] Idem, V, nr. 9 din 27 mai/9 iunie 1910, p. 1.
[49] Idem, III, nr. 16 din 19 iulie 1908, p. 1.

Concluzia firească în această privinţă, pe care o trăgea unul din autorii unor asemenea articole era aceea că: „Ţăranul n-a luat parte la făurirea legilor, proprietarii latifundiilor, da”[50].

Această realitate impune periodicelor economice româneşti să insiste cu şi mai multă tărie asupra îmbrăţişării cooperaţiei de către populaţia satelor, pentru a se alcătui o pavăză economică puternică faţă de politica claselor dominante.

Prin propaganda agrar-cooperatistă desfăşurată în coloanele lor şi informaţiile economice cu conţinut practic, „Bunul Econom” şi „Tovărăşia” exprimau poziţia micii-burghezii şi a intelectualităţii progresiste româneşti, care doreau să se apropie, prin soluţiile economice şi sociale sugerate, de doleanţele maselor populare. Ele oglindesc intenţiile de ridicare a bunăstării materiale şi culturale a ţărănimii prin intermediul cooperaţiei, exprimînd în această privinţă principiile de bază ale curentului cooperatist din acea vreme.

Pe de altă parte trebuie remarcată ancorarea mişcării cooperatiste promovată de burghezia română faţă de obiectivele politice şi naţionale pentru înfăptuirea cărora avea nevoie de elementele ţărănimii, meseriaşilor şi negustorilor cît mai numeroase şi economiceşte cît mai bine întărite. S-a dovedit însă că periodicele economice în mod utopic au acordat prea mare însemnătate cooperaţiei şi ca remediu universal al înapoierii economice şi materiale a maselor şi al contradicţiilor sociale, deoarece realitatea social-economică a demonstrat că mişcarea cooperatistă de tip capitalist n-a reuşit să înlăture efectele concurenţei, permiţînd în schimb ridicarea unor elemente burgheze la sate.

V. DOBRESCU — I. KOVÁCS

[50] Idem, V, nr. 10 din 1/14 iulie 1910, p. 4.

RECENZII

KURT HOREDT — CARL SERAPHIN, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sigişoara — Schässburg*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1971; 102 p. +69 planşe.

Cartea celor doi autori a fost tipărită în colecţia Antiquitas, 3 vol. 10. Ea are drept scop publicarea materialelor descoperite prin săpăturile făcute, între 1902 şi 1904, pe Dealul Turcului de la Sighişoara, de către C. Seraphin. Dată fiind importanţa deosebită a descoperirilor, mai cu seamă a acelora din epoca bronzului care au dat numele uneia dintre cele mai importante culturi transilvănene, publicarea aşa de tîrzie a acestora este totuşi binevenită. În acest fel ele sînt puse definitiv şi complet la îndemîna specialiştilor, adăugînd că lucrarea beneficiază de o bogată ilustraţie alcătuită din 69 planşe şi de o descriere a fiecărei piese făcută de către autorul săpăturilor.

Prima parte aparţine profesorului K. Horedt de la Universitatea din Cluj, iar cea de a doua bunicului său, Carl Seraphin, fost profesor la Liceul din Sighişoara pînă în 1923 cînd s-a pensionat. În introducere este prezentată viaţa şi opera lui C. Seraphin, strădaniile lui pentru săpăturile pe care le-a efectuat şi pentru prelucrarea descoperirilor. K. Horedt a făcut şi el o mică săpătură de control în anul 1938. Autorul trece apoi la discutarea problemelor pe care le ridică materialele descoperite la Sighişoara şi a stadiului actual al cercetărilor. Se începe cu aşezarea din epoca bronzului, care a dat numele culturii Wietenberg, cultură pe care autorul a prelucrat-o monografic[1]. La cele 189 descoperiri pe care le cunoştea în 1960, K. Horedt adaugă acum însă 23 de localităţi[2]. Folosind întreaga bibliografie, autorul discută fazele culturii Wietenberg şi legăturile ei cu alte culturi, insistînd în special asupra sfîrşitului ei. Concluzia la care ajunge este că ea durează de-a-lungul întregii epoci propriuzise a bronzului (Br. A—D) şi cuprinde trei faze care urmează însă a fi precizate mai exact.

Următorul capitol este consacrat descoperirilor dacice din epoca Latène, care ridică cîteva probleme importante şi asupra cărora vrem să stăruim puţin. Prima dintre acestea o constituie însuşi caracterul descoperirilor. Este vorba de aproximativ 100 de gropi cilindrice în care s-au găsit cele mai multe materiale. În jurul rostului acestor gropi s-au purtat numeroase discuţii fără să se fi ajuns la un punct de vedere comun. K. Horedt trece în revistă toate părerile exprimate cu privire la acest subiect, fără să opteze ferm pentru una din ele. În acest fel nu îşi formulează nici părerea cu privire la obiectivul dacic de pe Dealul Turcului cercetat la începutul secolului de către C. Seraphin. Autorul enumeră toate posibilităţile: loc de cult, cimitir şi aşezare, poate cu gropi de cult. Lipsa de precizare, nu poate fi imputată autorului, deoarece datele de care dispunem, furnizate de Carl Seraphin, nu sînt îndeajuns de clare pentru a putea îmbrăţişa una dintre ipoteze. Lipsesc planurile şi profilele săpăturilor, înregistrarea minuţioasă a locului în care s-au găsit diferitele materiale, asocierea lor.

---

[1] K. Horedt, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 107—137.

[2] Într-un studiu recent T. Soroceanu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 497 menţiona 250 de localităţi cu asemenea descoperiri. Numărul acestora sporeşte continuu dovedind importanţa culturii Wietenberg.

Toate acestea ar fi dus la lămurirea monumentului. Lipsurile semnalate nu pot fi imputate nici lui C. Seraphin; să nu uităm că este vorba de începutul secolului nostru și că autorul săpăturii nu era arheolog profesionist.

În discutarea caracterului monumentului dacic de la Sighișoara, K. Horedt se referă și la săpăturile începute aici în 1967 de către Gh. Moldovanu. Din păcate rezultatele acestor săpături n-au fost încă publicate. Din relatările profesorului K. Horedt reiese că s-au descoperit 12 gropi, cele mai multe conținînd schelete umane, fără să fie însă morminte obișnuite. O groapă, de ex., conținea șase schelete aruncate unul peste altul, iar în alta s-a găsit un schelet de matur fără cap și două schelete de copii. Chiar dacă nu este vorba de morminte obișnuite și dacă nu toate gropile descoperite sînt morminte, totuși înmormîntările de pe Dealul Turcului nu pot fi tăgăduite; o dovedesc cu prisosință scheletele umane descoperite de C. Seraphin și Gh. Moldovanu. În ce privește vechile săpături, din descrierile lui C. Seraphin se poate deduce că ar fi și morminte de incinerație în urnă sau în groapă, alături de cele de inhumație. Este adevărat însă că nu avem deplină siguranță în acest sens. Experiența dobîndită la dezvelirea necropolei Latène de la Fîntînele ne autorizează să formulăm această ipoteză. La Fîntînele forma gropilor mormintelor, adîncimea lor, cît și conținutul sînt foarte variate. Există acolo gropi rotunde, ovale ori patrulatere care se adîncesc de la 20 de cm pînă la peste 2 m, măsurînd de la suprafața actuală a solului. În privința resturilor adunate de la rugul funerar și depuse în gropile funerare, situația este și ea foarte diversă în cazul mormintelor de incinerație de la Fîntînele. În general cantitatea de oase e mică. Uneori arderea este incompletă și fragmente de oase se păstrează destul de bine; alteori însă cremațiunea este perfectă și întîlnim doar o cenușă albicioasă în care oasele umane cu greu mai pot fi distinse.

Descrierile lui C. Seraphin pentru unele situații corespund întru totul cu morminte descoperite la Fîntînele, ceea ce ne permite să postulăm la Sighișoara morminte de incinerație în urnă sau în gropi, alături de morminte de inhumație. Cu aceasta nu vrem să spunem însă că toate gropile descoperite ar fi fost gropi funerare și că ne-am găsit în prezența unei mari necropole dacice în care ritul predominant să fie incinerația în gropi simple și mai rar în urnă, alături de inhumație și ea destul de sporadică și referitoare, mai cu seamă, la copii. Împotriva unei atari concluzii pledează existența vetrelor de foc situate uneori în apropierea gropilor. Situații similare am întîlnit în așezarea dacică de la Pecica. Mai trebuie adăugat apoi și zidul de piatră descoperit de C. Seraphin în colțul de nord-est al platoului care însă, din păcate, n-a fost urmărit pe toată întinderea lui și nu se poate preciza astfel dacă este un zid de incintă sau de temelia unei mari construcții.

O altă problemă importantă o constituie datarea monumentului dacic. K. Horedt este de părere că el se datează între 125 î.e.n. și 25 e.n. Bineînțeles că în discuție trebuie luate mai întîi monedele, așa cum a făcut și autorul. Este vorba de o monedă dacică, cinci din Dyrrhachium, un denar eravisc, unul republican și doi imperiali: unul de la Antoninus Pius și unul de la Caracalla. K. Horedt ia în considerare și o monedă din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. ce s-ar fi găsit în mormîntul 6 descoperit de Gh. Moldovanu. Cu privire la această ultima monedă nu ne putem pronunța pînă nu vedem materialele descoperite în aceeași groapă sau pînă cînd ele nu vor fi publicate. Pare mai probabil ca ea să nu fi aparținut mormîntului respectiv. În ce privește monetele găsite de C. Seraphin sîntem cu totul de acord cu K. Horedt care susține că cele două monede imperiale din sec. II—III e.n. nu aparțin monumentului și că ele au fost pierdute mai tîrziu, în epoca romană. Mai rămîn așadar, opt monede care se datează de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. pînă la mijlocul

secolului I î.e.n., ultima monedă fiind datată în 50—40 î.e.n. Pe această bază nu se poate însă plasa sfîrşitul monumentului dacic de la Sighişoara în anul 25 e.n. Este un decalaj de aproximativ 75 de ani. Apoi este bine cunoscut faptul că monedele în general reprezintă doar un *terminus post quem*, care nu poate fi stabilit decît pe baza altor descoperiri din acelaşi complex. Sfîrşitul în primul sfert al secolului I e.n. nu este sprijinit nici de celelalte descoperiri de la Sighişoara a căror datare poate fi, mai mult sau mai puţin, precizată. Ne vom referi aici doar la cîteva categorii. Fibulele de argint sînt reprezentate prin fibule cu nodozităţi fibule cu placă triunghiulară sau cele în formă de lingură. Toate acestea au o largă răspîndire în lumea daco-getică, descoperite fiind atît în aşezări cît şi în tezaure. Atît fibulele cu nodozităţi, cît şi cele în formă de lingură îşi au epoca de înflorire în secolul I î.e.n., menţinîndu-se însă şi în secolul I e.n.[3]. Fibule cu placă triunghiulară se întîlnesc, de exemplu, în tezaurul de la Poiana Gorj care se încheie cu monede de la Domitian, cea mai recentă fiind emisă în anul 81 e.n.[4].

Cu privire la importuri, putem cita o toartă din fier de la o situlă, terminată în capete de lebădă (fig. 67, 3) ce aparţine tipului 42 al lui Eggers şi se datează în faza B_2 (50—150 e.n.)[5]. Asemenea piese se cunosc şi din alte aşezări dacice, de exemplu cea de la Costeşti[6].

Mai trebuiesc adăugate o mulţime de descoperiri, printre care figurează unelte de fier ca: securi ori dălţi, apoi frigări, zăbale sau pinteni, foarfeci etc., care îşi găsesc analogii numeroase în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei ori în alte aşezări dacice care se datează atît în sec. I î.e.n., cît şi în sec. I e.n.

La toate acestea se mai adaugă ceramica deosebit de abundentă în descoperirile lui C. Seraphin, printre care figurează forme ce se datează atît în sec. I î.e.n., cît şi în sec. I e.n.[7].

În concluzie trebuie să spunem că datarea prof. K. Horedt este prea restrînsă şi exactă şi că ea nu poate fi limitată la 125 î.e.n. şi 25 e.n. Monumentul de aici începe cu siguranţă pe parcursul secolului al II-lea î.e.n. şi se încheia probabil la anul 106 odată cu cucerirea Daciei de către romani. Nimic nu sprijină oprirea la primul sfert din secolul I e.n. şi singularizarea faţă de toate celelalte monumente din Dacia. Deasemenea nu putem fi de acord nici cu afirmaţia lui K. Horedt după care pentru cultura materială dacică ar exista un decalaj între datarea istorică şi cea arheologică şi a unei retardări pe parcursul sec. I e.n. Problema datării şi a duratei Latène-ului tîrziu este încă discutată de către numeroşi învăţaţi şi spaţiul nostru nu se singularizează faţă de restul Europei[8]. Este în afară de orice discuţie, după părerea noastră, că evoluţia culturii materiale daco-getice s-a desfăşurat normal şi neîntrerupt pînă

---

[3] Cf. Oct. Floca, *Contribuţii la cunoaşterea tezaurelor de argint dacice*, Bucureşti, 1956, p. 15 şi 32. Vezi şi W. Krämer, în *Germania*, 49, 1971, p. 124.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 203—215 în special p. 215.

[5] H. J. Eggers, *Römische Bronzegefässe in Britanica*, în *Jahrb. RGZM* 13, 1966, p. 110, nr. 81 şi fig. 18; idem, *Der römische Import im freien Germanien*, 1951, tip 42, p. 163—164.

[6] I. Glodariu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 356, nr. 12—13.

[7] Pentru ceramica descoperită la Sighişoara a se vedea monografia noastră *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969.

[8] Vezi de ex. F. Fischer, în *Festschrift für P. Goessler*, Stuttgart, 1954, p. 35—40; H. Schönberger, în *Saalburg Jahrb.*, XI, 1952, p. 21—130, W. Krämer, în *Germania*, 37, 1959, p. 149; R. Hachmann, în *BerRGK*, 41, 1960, p. 254; G. Mahr, *Die jüngere Latènekultur des Trierer Landes*, în col. *Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, vol. 12, Berlin, 1967.

la cucerirea romană, existînd o perfectă continuitate ce poate fi demonstrată pentru fiecare categorie de obiecte.

Discutînd despre imitaţiile după cupe deliene K. Horedt este de părere că acestea constituie importuri din afara Carpaţilor, sprijinindu-se pe faptul că nu cunoaşte din Transilvania, pe lîngă Sighişoara, decît o singură localitate cu asemenea descoperiri. Argumentul cade dacă adăugăm descoperirile de la Piarta Craivii[9], Slimnic[10] şi Sibiu-Guşteriţa.

La sfîrşitul primei părţi K. Horedt a adunat toată bibliografia cu privire la descoperirile făcute pe Dealul Turcului de la Sighişoara.

Partea a doua a cărţii aparţine lui C. Seraphin care descrie locul unde a efectuat săpăturile şi face un istoric al descoperirilor şi al cercetărilor. Primele descoperiri au fost făcute întîmplător şi datează din anul 1898, iar prima publicare o face în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 22, 1899, p. 1—4. Autorul face apoi o descriere amănunţită a săpăturii şi a stratigrafiei din care reţinem că a existat un singur nivel în care materialele s-au găsit amestecate. Mai trebuiesc adăugate cele aproximativ 100 de gropi răspîndite pe întreaga suprafaţă a platoului, uneori în legătură cu vetre de foc. În capitolele următoare sînt prezentate descoperirile grupate pe baza materialelor din care au fost lucrate: piatră; os; ceramică; subîmpărţită în ceramică confecţionată cu mîna (ornamentată ori neornamentată) şi cu roata, decorată ori nu; mînere şi torţi; alte descoperiri şi unelte de lut acordîndu-se un spaţiu larg vetrei ornamentată din epoca bronzului. În capitolul următor sînt cuprinse metalele: bronz; argint; fier; monedele; obiecte de sticlă; descoperiri de natură organică, plante, oase de animale domestice ori sălbatice. Apoi descoperiri antropogene, pentru a încheia cu consideraţii finale la care adaugă o listă bibliografică.

Fiecare piesă este descrisă sumar, i se dau dimensiunile şi adîncimea la care a fost descoperită, trimiţîndu-se la planşele de la sfîrşit, unde întregul material este fotografiat. Descrierile şi reproducerile fotografice făcute de C. Seraphin sînt deosebit de utile mai cu seamă că unele piese s-au pierdut.

Deşi, cu foarte mare întîrziere publicarea săpăturilor şi a descoperirilor din epoca bronzului şi Latène de la Sighişoara este foarte bine venită şi utilă tuturor cercetătorilor preocupaţi de problemele epocii bronzului şi a civilizaţiei dacice.

I. H. CRIŞAN

NICOLAE MAGHIAR — ŞTEFAN OLTEANU, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, 323 pagini, 45 figuri (nenumerotate, fără lista figurilor), 3 planşe pliate, rezumat în limba franceză p. 325—328, rezumat în limba rusă p. 329—332.

Iniţiativa de a se aborda într-un studiu mai amplu o problemă atît de importantă pentru istoria economică a ţării noastre este oricînd bine venită. O asemenea carte ar putea fi utilă nu numai pentru un cerc relativ restrîns de specialişti, dar şi pentru publicul larg. Gîndindu-ne la cititorii pe care monografia îi poate deruta în forme grave, printr-o serie de lacune şi erori, considerăm că se impune o analiză critică de ansamblu a acesteia: recenzia prezentă urmăreşte semnalarea şi rectificarea greşelilor celor mai izbitoare precum şi aducerea unor informaţii suplimentare cu privire la conţinutul volumului în discuţie.

---

[9] I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, pl. 66, fig. 18/2 reprodus şi în *Ceramica daco-getică*, pl. XCI, 2.

[10] Din săpăturile lui I. Glodariu căruia îi mulţumesc pentru informaţii.

„Din istoria mineritului în România" este prezentată așa cum scrie pe clapa întîia a supracopertei și într-o recenzie (singura pe care o cunoaștem pînă în prezent), drept „prima monografie științifică consacrată istoriei uneia dintre importantele ramuri ale economiei noastre naționale". Plecînd de la constatarea lui D. Vitcu (cu recenzia din *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași*, IX, 1972, p. 535) potrivit căreia această lucrare ar fi: „rod al unei colaborări demne de urmat între specialiștii din domenii de activitate diferite" (afirmație discutabilă, de altfel), nu surprinde faptul că lucrarea a scăpat pînă acuma unei analize critice de detaliu din unghiul de vedere critic obiectiv al istoricului. Dacă față de disproporția „în modul de abordare a problemelor mineritului pentru Transilvania pe de o parte, Țara Românească și Moldova pe de alta" nu vrem să luăm o atitudine atît de categorică precum pretinde recenzentul amintit, această proporție fiind justificabilă cu argumente pe care autorii N. Maghiar și Șt. Olteanu nu le întrevăd, vom face o analiză a modului de tratare a altor probleme, care știrbesc la fel sau chiar mai mult, valoarea unei astfel de încercări temerare de a scrie istoria mineritului pentru întregul teritoriu al României. Greșeli mai grave, pe cît de supărătoare pe atît de regretabile, ies la iveală ușor la parcurgerea subcapitolelor (părților), care corespund în măsură suprinzătoare cu periodizarea istoriei patriei noastre. Aici se impune prima „paranteză" arătînd că mineritul este o ramură economică în care factorii determinanți pentru dezvoltarea forțelor de producție obligă pe cercetător (mai ales în cazul Transilvaniei) să abandoneze ideea încetățenită despre apariția relațiilor de producție capitaliste abia în secolul al XIX-lea, fenomen nesesizat de autori în capitolul III.

Sîntem perfect de acord cu celelalte observații „de principiu" aduse de către D. Vitcu îndreptățite în cea mai mare parte. De exemplu faptul că nu se subliniază „rolul pe care l-au jucat unele bogății miniere în evoluția economică a fiecărui principat" lipsa unor referiri cît de vagi despre legislația minieră în epoca modernă (dar și pentru perioadele anterioare n. n.) ș.a.

Schițarea avantajelor unei colaborări interdisciplinare, la prima vedere nu lasă să se întrevadă și „riscurile" științifice, mai cu seamă în cercetarea istoriei miniere, unde cunoștințele istorice și cele tehnico-profesionale se împletesc strîns. Dar la examinarea mai atentă, se constată ușor „diviziunea muncii" autorilor în modul de repartizare a problemelor și a materialului documentar. Observația făcută în recenzia amintită în legătură cu „evidenta disproporție existentă între părțile lucrării, pentru istoria veche și medievală (200 p.)" este justă, mai ales dacă se are în vedere că partea referitoare la *„Preocupările miniere în cadrul orîndurii primitive"* cap. I—III (30 p). este supradimensionată și disproporționată (cunoscute fiind mica importanță și volumul redus al unor preocupări miniere în paleolitic, neolitc etc.). Apare clar că prin însăși introducerea acestei epoci în sfera subiectului tratat, s-au ignorat componentele elementare ale definiției mineritului. Abia începînd cu cap. IV *„Exploatarea minieră în prima epocă a fierului"* lucrarea se încadrează în subiect, dar în același timp se constată că cele două noțiuni de „minerit" și „metalurgie" se confundă de mai multe ori (poate intenționat cîteodată) atunci cînd pentru o anumită perioadă sau arie geografică autorii nu posedau material documentar suficient.

Recenzia de față fiind consacrată în primul rînd părții a IV-a *„Industria" minieră pe teritoriul României în timpul stăpînirii romane și după părăsirea Daciei de către romani* (sec. II—IX), nu insistăm asupra unor carențe de caracter general, deși atît firul logic al expunerii cît și modul de interpretare a informațiilor din izvoare, preluate de multe ori fără control sau discernă-

mînt, lasă cam mult de dorit. Dacă în introducere (p. 11) se spune în ce privește documentația, că „În cei 20 de ani care s-au scurs, rezultatele obținute de vechea istoriografie au fost îmbogățite, s-au făcut multe completări și întregiri de rigoare... [lucru ce nu reese deloc convingător din capitolul amintit] se citează cam des studii și articole sau chiar cărți mai vechi, care de multe ori nu erau scrise de specialiști în istorie (cum ar fi lucrarea lui Ion Rusu-Abrudeanu, *Aurul Românesc*, București, 1933 sau Victor Stanciu, *Aurul Daciei și Imperiul Roman*, Timișoara, 1942; vezi recenzia critică a lui C. Daicoviciu, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj—Sibiu, IV, 1941—1943, p. 301—302) sau se face apel la lucrările unor arheologi autodidacți, ca Téglás G., Rákoczi S. ș.a. În probleme de istorie universală legată de mineritul din imperiul roman, în loc ca autorii să consulte bibliografia de specialitate, recurg la informații orale (nepublicate) din partea ing. Ion Isaicu și prof. I. Blășian. Numai prin ignorarea bibliografiei de specialitate se poate ajunge la asemenea erori ce duc la alterarea cronologiei unor fenomene istorice de pe teritoriul țării noastre, vorbindu-se de exemplu de procesul de creștinare în Dacia deja în sec. II (III ?). La atare procedură confuzionistă se adaugă comoditatea în consultarea și utilizarea repertoriilor sau monografiilor arheologice și neglijarea unor fonduri arhivistice importante, acolo unde se tratează istoria mineritului medieval. Diferite fenomene istorice din cadrul istoriei montanistice din teritoriul României apar tratate ca fenomene izolate, lipsind cu desăvîrșire în partea referitoare la mineritul roman analogiile cu celelalte provincii romane. Pe de altă parte, ilustrația referitoare la mineritul și metalurgia din sec. XVI este în bună măsură luată cu toptanul (10 figuri) din vestitul tratat a lui G. Agricola, *De re metallica libri XII*, cu intenția de a exemplifica figurativ unele procese și instalații tehnice, atestate fie prin descoperiri arheologice din împrejurimile orașului Baia Mare (cf. SCIV, 1, 1965, p. 113—125), fie din inventarele minelor și monetăriilor din același oraș (cf. *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1964, p. 117—145). Dar autorii nu țin cont de diferența dintre nivelul tehnic de aici și cel din Saxonia, patria lui Agricola, diferență ce are la bază cauze mai adînci, ignorate și nesemnalate de autori (cf. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XVI, 1973, p. 469—473). În aceeași ordine de idei, nu apare verosimil ca fotografiile artistice executate de Bazil Roman în zilele noastre pentru a ilustra mai mult aspecte e t n o g r a f i c e ale mineritului din Valea Arieșului și Roșia Montană pot constitui o ilustrație documentară pentru dezvoltarea mineritului la începutul sec. al XIX-lea. O altă deficiență a ilustrației volumului este lipsa unor h ă r ț i care să oglindească răspîndirea centrelor miniere în diferite perioade istorice.

Fără a nega ideea unui progres de ansamblu pe care-l cunoaște mineritul din punct de vedere tehnic și economic începînd cu veacul al XVI-lea, trebuie menționat că în capitolele respective autorii nu se opresc deloc asupra unor factori de stagnare și a realelor momente de recul.

Pentru exemplificarea modului cum *nu trebuie scrisă* o istorie a mineritului, pare suficientă prezentarea mai detaliată a capitolului. Titlul lui și al subcapitolelor respective, deși sînt suspecte de a fi urmat succesiunea de prezentare și logica lucrării lui V. Christescu [nu „Cristescu" cum scriu autorii], *Viața economică a Daciei Romane* apărută în 1929 la Pitești (nu în 1921 la București — p. 47, nota 1) anunță o problematică interesantă, adică istoria mineritului pentru o perioadă în care apar primele urme concrete (materiale și informative) capabile să ateste această ocupație pe teritoriul țării noastre. După prezentarea principalelor centre miniere din regiunea auriferă a Munților Apuseni (care ar fi existent și în perioada romană ? ?) se face o trecere în revistă a procedeelor tehnice practicate în perioada romană, urmînd apoi considerații „istorice" cu privire la proprietatea și administrația minelor, mîna de lucru și condițiile de trai ale minerilor. Dacă valoarea acestei părți s-ar aprecia după bibliografia citată la p. 47, nota 1,

ea ar părea că satisface aşteptările cititorilor din partea unei „monografii ştiinţifice"; dar parcurgînd paginile următoare se vede că o serie de lucrări documentare şi de sinteză (ex. M. Rostowzeff, Waltzing ş. a.) citate la bibliografia generală nu sînt consultate şi nici măcar citate în aparatul critic, în eventualitatea că ar fi fost totuşi citite şi întrebuinţate. În schimb revista „*Bányászati és Kohászati Lapok*" devine o sursă bibliografică de bază nu numai pentru probleme tehnice (avînd un astfel de profil şi conţinînd numai studii răzleţe de istoria mineritului, scrise de specialişti mineri sau diletanţi autodidacţi), dar şi pentru cele istorice, care ar fi cerut consultarea unor studii de specialitate.

Se pare că N. Maghiar şi Şt. Olteanu nu cunosc nici lucrările mai vechi (J. F. Massmann, J. F. Neigebaur, T. Cipariu, H. L. Finály, C. Gooss ş.a.) sau cele mai recente (Pólay E., G. Ciulei ş.a.) în care se prezintă sau se interpretează conţinutul tablelor cerate din Dacia. Consultîndu-se cu noile opinii despre situaţia socială şi juridică a minerilor din Dacia, aşa cum se desprinde din contractele consensuale de pe tablele cerate, autorii puteau să aducă date concrete şi o contribuţie mai substanţială la subcapitolul „Mîna de lucru şi condiţiile de trai...". În atare situaţie, autorii se văd nevoiţi să reproducă un astfel de triptic după... I. Rusu-Abrudeanu, sau din *Istoria României*, vol. I. La fel şi inscripţiile litice romane, referitoare la zona minieră Ampelum-Alburnus, nu sînt citate şi studiate după *Corpus Inscriptionum Latinarum* III (1873—1902), operă de bază indispensabilă pentru izvoarele epigrafice, ci apar citate indirect, fie după Fr. Griselini (1780), fie după M. J. Ackner—Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, sau alţii mai vechi, citîndu-se chiar şi inscripţii f a l s e. Tot din această cauză în subcapitolul *Administraţia minelor* (p. 85—86) autorii inventează categorii noi de funcţionari din aparatul administrativ al minelor, fără să mai vorbim de faptul că nu se citează lucrări de specialitate ale lui H. G. Pflaum (1960—61), despre procuratori, A. Stein (1944) despre magistraţi, St. Mrozek (1958) tot despre procuratori ai aurăriilor, ş.a. Confuzia între funcţionari din aparatul administrativ — fiscal şi magistraţi din administraţia provinciei este frecventă, ajungînd la forme nebănuite.

Între erorile de conţinut şi de structură se numără şi cele de datare a unor vestigii de proveniență nesigură, pe care autorii le declară deobicei, fără a ţine cont de unii factori (contextul arheologic, particularităţi tehnico-ştiinţifice), drept r o m a n e. Asupra dificultăţilor de încadrare tipologică a lucrărilor miniere anterioare întrebuinţării substanţelor explosive, cînd elementele precise de datare lipsesc, s-a stăruit în alte studii (cf. *Apulum*, XII, 1974, p. 248—249), arătîndu-se, că informaţiile mai vechi referitoare la „descoperiri miniere romane" trebuie folosite cu multă prudenţă. În această privinţă autorii capitolului discutat n-ar putea fi acuzaţi de o scrupulozitate excesivă.

Mult mai grave apar însă greşelile de conţinut structural-istoric şi o serie de „afirmaţii pauşale", nejustificate sau rezultate din înţelegerea eronată a unor surse bibliografice ori de altă natură. Multe deformări, scrise în fugă, rezultate din ignorarea unor lucrări de bază despre istoria Daciei. Deşi în stadiul actual al cercetărilor privind limes-ul roman de vest, între Veţel (Micia) şi Bologa nu se pot face precizări cu privire la natura şi traseul liniei de apărare şi nici nu se cunosc unităţile militare ce ar fi putut staţiona aici, autorii afirmă totuşi la p. 53, nota 11: „Nimic nu evidenţiază mai clar importanţa dată de Traian regiunii aurifere din Munţii Apuseni, ca linia de apărare militară care împrejmuia aceşti munţi în scopul exploatării în linişte şi siguranţă a aurului". În text, la nota 11 se menţionează o colonie minieră romană aflată lîngă Băiţa (jud. Hunedoara), informaţie dintr-o sursă necunoscută nouă, ca la p. 54—55 să se spună că tot aici se afla „Centrul exploatărilor din această regiune ... şi conducerea minelor la dispoziţia căreia se găsea un grup de soldaţi, afectaţi nevoilor de apărare a

minerilor...". Imediat apoi, la p. 58—59 se poate citi: „Exploatările miniere romane s-au extins sub Traian şi în Banatul Timişorii, numit de romani Dacia Ripensis, unde au fost deschise minele la Sasca şi Moldova nouă". Aici trei greşeli de conţinut în două fraze constituie un mic record. Dacă s-ar putea trece cu vederea greşeli de localizare şi topografie (în eventuala lipsă de informaţii), nu se admit astfel de confuzii şi contradicţii: folosirea unor noţiuni politico-administrative medievale (tot greşit întrebuinţate) pentru pierioada romană, sau confundarea unor provincii şi epoci.

Dacă mai sus autorii păreau destul de „siguri" asupra traseului graniţelor provinciei Dacia intracarpatică, la p. 54 consideră că localităţile miniere Sasca Montană şi Moldova erau „în afara graniţelor militare". Ignorarea unor noţiuni elementare de istorie antică culminează prin plasarea unor realităţi creştine pentru Dacia în sec. II (III?), formulînd la p. 57 o frază ca: „La Baia de Arieş s-a descoperit într-o galerie romană o scenă cioplită în stîncă, reprezentînd doi îngeri ţinînd în mîini o cruce. Din această scenă se deduce că în această galerie au lucrat probabil mineri creştini liberi sau condamnaţi". Galeria descrisă este foarte probabil medievală, în ori ce caz tîrzie; chiar dacă este săpată după procedee mai vechi cu „ciocanul şi dalta" nu poate fi atribuită perioadei romane.

Prezentarea localităţilor menţionate în tablele cerate (mai ales din listele de martori — deşi n-ar fi trebuit înşirate în prezentarea topografică a ţinutului minier de unde provin descoperiri legate de mineritul roman) oferă alte surprize de transcriere. Fără pretenţia de a face o clasificare după origine etimologică sau rezonanţă illyro-dalmatină ori traco-dacică, ceeace este mai mult o problemă de specialitate (dar accesibilă prin intermediul bibliografiei), constatăm confecţionarea unor nume, sau copierea lor greşită, deformată (p. 53): „Cerneum" = ? derivat de autori probabil de la *Iupiter Cerneus* (CIL, III p. 924—7, cer. I) toponimic greu de identificat; „Carieptium" în loc de *Cavieretium* (CIL, III p. 937, cer. VI); „Marcinies" în loc de *Marcinium* ş.a. La fel este copiat greşit numele localităţii „Sclaetae" (cer. VI = Platonis Verzonis Sclaetis), „Tavetis" care desigur nu poate fi altul decît *Tovetae* (cer. VI = Platori Pr... Tovetis), lăsînd la o parte faptul că lista nu este completă, căci din ea lipsesc *Resculum* (cer. I) şi *Geldone* (cer. I).

Autorii nu se ocupă decît superficial de problema colonizării unor triburi de piruşti şi baridu şti din Dalmatia, ca dovadă că nu cunosc şi deci nu citează lucrările lui C. Patsch, R. Vulpe, I. I. Russu, A. Bodor, St. Mrozek ş.a. Cînd se ridică problema lămuririi mult controversatei noţiuni de *„leguli aurariarum"* (CIL, III 1260, 1307, surse neindicate dealtfel), autorii rezolvă prompt cu un procedeu „sui generis" dezacordul dintre opiniile lui J. Jung, Gh. Ştefan ş.a. care susţin că erau „culegători de aur, aceea a lui A. D. Xenopol că ar fi „sclavi ocupaţi în minerit" şi a lui M. Rostowzeff care îi considera mici arendaşi-concesionari, declarîndu-i: „spălători şi strîngători de aur cu un rol direct în producţie — care scoteau minereul cu troliul (crivac)". Toate acestea la p. 84, ca la p. 88 să se „răzgîndească", sau să uite afirmaţia anterioară spunînd: „cei mai mulţi dintre ei [colonişti dalmaţi] erau mici arendaşi de mine (leguli)". Trecînd peste lipsa oricărei argumentaţii, afirmaţia devine aleatorie printr-un amănunt tehnic (ce n-ar fi trebuit să scape la o „fericită" colaborare interdisciplinară): confundarea noţiunii de „troliu" cu aceea de „crivac", ultima fiind în minerit mai mult o invenţie medievală, decît romană antică.

Şi mai puţin convingătoare se pare definiţia dată noţiunii de l i b e r t (p. 85), libert = „om liber", dar mai ales felul cum se interpretează situaţia juridică şi materială a liberţilor ocupaţi în minerit. Dacă de exemplu condiţiile de predare a aurului din partea producătorului puteau fi pe undeva în imperiu (??) aşa cum se spune în carte, nu putem crede că liberţii

aveau o situaţie atît de greu de suportat. Liberţii atestaţi în izvoarele epigrafice în aparatul administrativ al aurăriilor de la Ampelum (Zlatna) — ca reprezentanţi ai visteriei imperiale şi specialişti apreciaţi în organizarea şi conducerea minelor din Dacia, au avut o situaţie materială destul de bună din moment ce ridică o mulţime de monumente onorifice, votive şi funerare. Acest lucru îl confirmă inscripţia CIL, III 1312 = ILS, 1593 referitoare la primul „procurator aurariarum" din Dacia: *M. Ulpius Hermias*, libert al împăratului Traianus sau a unui membru din familia sa. El a servit în atare calitate sub acest împărat sau eventual sub Hadrianus, fiind adus din Dalmatia şi a murit în funcţia pe care a deţinut-o, iar corpul lui nesufleţit a fost dus din aprobarea sau la îndemnul împăratului la Roma: „D. M., M. Ulpio aug. lib. Hermiae proc. aurariarum cuius reliquae ex indulgentia aug. n. Romam latae sunt. Salonia Palestrice coniux et Diogenes lib. benemerenti fecer. vixit ann. LV". Atare cinstire acordată defunctului pare să sugereze importanţa funcţiei pe care a deţinut-o acest libert împărătesc.

În prezentarea personalului funcţionăresc (p. 85) este o contradicţie cînd se arată că acest corp era constituit din „sclavi şi liberţi imperiali". Lista procuratorilor „procuratores aurariarum" prezentată în capitolul respectiv se restrînge la primul, M. Ulpius Hermias, şi la ultimul, din a. 215 *A. Senec(ius?) Contianus* (?) sau *Leontianus* (lectură nesigură din cauza conservării proaste a altarului, *Materiale*, VI, p. 887—889). Despre cel din urmă se spune că ar fi singurul procurator din ordinul ecvestru, ignorîndu-se astfel întreaga bibliografie a problemei, începînd cu articolul *Procuratores*, în RE, XXIII, 1, col. 1240—83 (G. Wesenberg), lucrările lui A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *Diss. Pann*, Ser. I, nr. 12, Budapest, 1944, p. 87—89; H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain*, vol. III, Paris, 1961, p. 1065 şi în fine St. Mrozek, *Die kaiserlichen Bergwerksprokuratoren in der Zeit des Prinzipats*, în *Zeszty Naukowa*, Torun, IV 1968, p. 52—53, plus tabel. Se poate face aici precizarea că din lista procuratorilor a lui A. Stein trebuie exclus *C. Sempronius Urbanus* (CIL, III, 1298, Ampelum). Cît timp se cunoştea numai această inscripţie, se considera că era procurator minier, însă de cînd se cunosc şi alte dedicaţii făcute la Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) CIL, III 7818 = AISC, I 1933, p. 84, 4 = *AnnÉp*, 1933, 15; AISC (Ibidem), 86, 5 = *AnnÉp*, 1933, 16; nu mai avem nici o îndoială că era p r o c u r a t o r în Dacia. Pe baza datării mai recente a inscripţiilor CIL, III 1622, 1088 referitoare la procuratori liberţi în Dacia St. Mrozek (*op. cit.*, p. 62—62) combate părerea potrivit căreia funcţia de „procurator aurariarum" s-ar fi acordat, începînd cu domnia lui Hadrianus, în mod exclusiv cavalerilor.

Aliniatul următor din subcapitolul intitulat *„Administraţia minelor"* ar merita să fie citat integral pentru a uşura atît recenzentului, cît şi cititorului munca sisifică de a distinge în conţinutul său plin de greşeli, erori sau aberaţii, elementele utile, acceptabile. O singură frază arată că ori ce comentariu devine de prisos: „După împărţirea Daciei în trei părţi, locul lui *procurator aurariarum* a fost luat de *procurator augusti*, care după noua organizare s-a ocupat numai de problemele de producţie; cele de ordin administrativ erau rezolvate de magistraţi locali". Fără să se indice izvoarele epigrafice, sînt înşirate alte categorii de funcţionari: *tabularii* fără însă ca autorii să cunoască prezenţa unor *tabularii aurariarum* (CIL, III 1297 = ILS 1594), *ab instrumentis tabulariorum* (CIL, III 1315 = EDR, IV 1930, p. 88—89, fig. 16) sau cele trei monumente epigrafice atestînd cîte un *adiutor tabularii* (CIL, III 1305; *Dacia*, VII—VIII, p. 304, nr. 4 = *AnnÉp*, 1939, 306; N. Igna, *Cultul lui Esculap şi al Higiei cu specială privire la Dacia superioară*, în *Biblioteca istorică*, Cluj, nr. 104, 1935, p. 92). Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru alte categorii de salariaţi ai fiscului: *dispensatores* (CIL, III 1085, 1301), sau *dispensatores aurariarum* (*Materiale*, VI, p. 887—889, nr. 25, fig. 24) sau *librarii*, care nu erau

„agenți ai fiscului" (p. 86), ci funcționari în administrația imperială pentru ținerea registrelor și cu chestiuni de „contabilitate". Cei care apar în epigrafele din regiunea auriferă de la Ampelum (Zlatna) erau ostași din Legiunea XIII Gemina (CIL, III 1317, 1318, 1320), detașați aici pentru paza sediului aurăriilor romane din Dacia; într-un singur caz libert (CIL, III 1314). De remarcat în această înșirare lipsa unei alte categorii de salariați de la aurăriile romane, așanumiții *beneficiarii*, recrutați deobicei dintre ostașii mai distinși din legiuni, fiind atașați uneori procuratorilor fiscali din provincie, la Ampelum procuratorului „aurariarum" (cf. *ActaMN*, V 1968, p. 459 = *Apulum*, VII 1968 [1969], p. 404 = *Latomus*, XXVII 1967, p. 997) : *Aurelius Gaius*, beneficiarius consularis ; și doi „beneficiarii procuratoris aurariarum Dacicarum" : *T. Aurelius Diocles* (CIL, III 1295) atașați pe lîngă procuratorii fiscali.

În schimb printre „alți funcționari" ai aurăriilor amintite, apar unii purtînd denumiri ca : *decuriones* (care soluționau probleme miniere locale ? ?) *practicantii* (?), termeni preluați de autori probabil din nomenclatura montanistică medievală (!) ; apar din nou „leguli" (de data aceasta iarăși ca culegători de aur „avansați" între timp la rangul de funcționari imperiali). Uimitoare este alături de acești modești funcționari și o categorie de „topitori de la uzinele metalurgice" (sic !) care poartă numele de t r i u m v i r i. Comentarea și îndreptarea unor asemenea erori este superfluă. Astfel nu trebuie să provoace mirare că autorii nu cunosc nici conținutul noțiunii de *„vilicii"* sau semnificația colegiilor profesionale din antichitate. Dacă la p. 86 se spune *„collegii aurarii* — lucrau la oficiul din Zlatna, se îngrijeau de mine și adunau arenda minelor", la p. 88 se apropie mai mult de rolul lor : *„Collegia aurariarum* sînt asociații de ordin profesional, în vederea exploatării în comun a anumitor mine". Nu știm de unde provine informația că acele *„collegii fabri"* erau constituite din „fierari care ascuțeau dălțile necesare minerilor" (? ?).

În subcapitolul *„Mîna de lucru și condițiile de trai ale minerilor"* se prezintă unele generalități referitoare la folosirea muncii sclavilor și a copiilor în minerit. În loc să lămurească problema, într-un fel sau altul, mai cu seamă că tăblițele cerate atestă atît vînzarea unor sclavi, cît și fenomenul angajării unor lucrători (mineri liberi) din partea micilor arendași, autorii se mulțumesc să aducă două argumente destul de aleatorii : menționarea unui sclav („puer") ca aparținînd minei (p. 86, nota 43) și existența cimitirelor de sclavi (? ?) de la Corabia-Vulcoi. Aici se vede că autorii au urmat pe V. Christescu sau I. T. Kruglikowa (în cazul că cunosc lucrarea ei ?) fără a consulta nici măcar o lucrare mai ușor accesibilă, aceea a lui St. Mrozek, *Aspects sociaux et administratifs des mines d'or en Dacie*, în *Apulum*, VII/1, 1968, [1969], p. 307—326 (variantă scurtată a unei lucrări mai ample : *Stosunki spoleczne w rzymskich kopalniach zlota w Dacji w II wieku naszy ery*, Torun, 1966, 128 p. (rezumat francez) ; recenzie critică de J. Trynkowski în *Przeglad Historyczny*, tom. LVIII, 3, 1967, p. 535—540. În acest studiu, chiar dacă problema nu se rezolvă integral, se expun cel puțin mai multe puncte de vedere. Comerțul de sclavi atestat în tablele cerate de la Alburnus Maior (Roșia Montană) cer. VI, VII, XXV, practicat ocazional de negustorii și de veteranii legiunii XIII Gemina la Apulum, este o dovadă pentru existența sclavilor în regiunea auriferă, fără să constituie însă după părerea noastră un indiciu pentru folosirea lor, sau pentru proporția în care s-au folosit ca producători direcți în această ramură.

Cînd se explică nume de mineri de origine illyro-dalmatină se constată erori regretabile, fiind necesar a rectifica antroponimele copiate greșit, fie că indicarea tablei cerate este eronată, fie că numele citate n-au nimic comun cu onomastica illyră. Astfel la p. 88, *Aelius Plator* (CIL, III p. 926, cer. I) „Aeli Plaetoris Geldonis" este rebotezat „Helius Plator" ; *Andueia Bato* (CIL, III p. 928, cer. III) „[Andu]eia Batonis (p. 944, cer. VIII) „Andueia Batonis" apare în

textul respectiv „Anducia Batonis". „Bradua Besun" este *Bradua Beusas* (CIL, III p. 948, cer. XI) eventual şi cer. XIV „[Bra]dua Beusantis". Cît priveşte numele illyrice latinizate se dau ca exemple (ca provenind tot din tabele cerate) „Beus Plato", autorii referindu-se probabil la inscripţia CIL, III 7824 (azi Abrud), unde apare într-adevăr acest nume *Beus Plato(r)*, de altfel specific illyr. *Plator Panentis* citat ca un alt exemplu de „nume latinizat" apare tot într-o inscripţie CIL, III 7824 (azi în Abrud), fiind şi el un antroponimic de origine illyră.

Cînd se interpretează conţinutul tabelelor cerate cu scopul de a scoate în evidenţă situaţia mizeră şi gradul intens de exploatare a minerilor care încheiau contracte de angajare cu micii arendaşi (lăsînd la o parte faptul că fraze întregi sînt preluate din *Istoria României*, vol. I, p. 401—402) se fac alte „afirmaţii pauşale", fără să se raporteze sumele stabilite în contract la alte preţuri din Imperiul roman în sec. II, şi nici măcar la lista de preţuri conţinînd o înşirare de alimente cumpărate în vederea unor serbări de mai (Laralia), CIL, III p. 953, cer. XV.

Printre inadvertenţele multe şi regretabile ce s-au strecurat în subcapitolul *„Organizarea siguranţei minelor din Dacia"*, de rectificat doar informaţii greşite referitoare la existenţa unor formaţii militare în regiunea auriferă a Munţilor Apuseni. Parcurgînd primele aliniate de la p. 91, am rămîne cu impresia că aici au existat cel puţin două trupe auxiliare care au asigurat paza *Ampelum*-ului (lăsînd la o parte trupele amintite la p. 53). Prima, „cohorta a II-a a Hispaniei", care ar fi staţionat aici pînă în 167, iar după această dată *„N(umerus) m(ilitum) Aur(ariarum) D(acicarum) Hispanorum Antoninianus"*, ambele ficţiuni sînt menţionate fără a se indica vre-o sursă bibliografică. Prezenţa unui detaşament în locul de reşedinţă a procuratorului aurăriilor pare să fie identificată prin patru epigrafe care atestă un *Numerus Maurorum Hisp(anorum?)*. Două din ele s-au descoperit la Zlatna mai de mult (CIL, III 1294, 1316 — fragment dispărut) a treia în anul 1966 în săpătură la marginea de S a oraşului (*ActaMN*, V, 1968, p. 473 = VI, 1969, p. 533 = *Apulum*, VII/ 1, 1968 [1969], p. 407 = *Latomus*, XXVI, 1967, p. 1001 = *Acte* V *Congr. Epigraphic*, 1971, p. 357—358), pe cînd ultima provine de la Bucerdea (CIL, III 1149), fiind transportată aici tot de la Ampelum. În inscripţiile CIL, III 1149 şi 1294 (cunoscute numai din manuscris) cuvîntul HISP era citit de unii TIB(iscensium) referindu-se la un numerus de mauri cu acest epitet (V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, p. 198; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 209—210.

Pe lîngă greşelile de fond şi de conţinut, care în funcţie de exigenţa cititorului-cercetător pot fi apreciate ca mai mult sau mai puţin grave, s-au strecutat în această parte a lucrării o serie de confuzii sau inadvertenţe datorită unor informaţii greşite. La p. 60 se vorbeşte despre existenţa „unui centru minier înfloritor la Baia Mare, unde ar fi funcţionat o monetărie"; o greşeală asemănătoare se face tot la p. 59—60, unde se atribuie galeria „Petru şi Pavel" din sec. al XVIII-lea de la Dognecea (nu „Valea Petru şi Pavel"), romanilor. Tratînd exploatarea sării în perioada romană autorii fac alte greşeli destul de grave, datorită necunoaşterii izvoarelor epigrafice. Astfel se citează o inscripţie de la Turda, descoperită în anul 1796 după Ackner-Müller, „piesă" care în CIL, III, nr. 42* a fost dovedită ca falsă (text fictiv). Lipsesc apoi informaţiile furnizate pentru acest subiect de bibliografia de specialitate (cf. *Studii şi Cercetări de Istorie*, Cluj, VII, 1956, p. 1—12). Avînd în vedere că posedăm atît de puţine izvoare despre extracţia sării în Dacia (multe din centrele citate de autori se află în afara graniţelor provinciei Dacia) este riscantă afirmaţia că romanii au practicat „o tehnică de extracţie în camere de 17—34 m adîncime", care în Transilvania se introduce abia la mijlocul sec. al XVIII-lea (cf. M. Stamatiu, în *Analele Academiei Române*, seria III, Memoriile

Secţiunii Ştiinţifice, Bucureşti, 1942, p. 605; Şt. Pascu, în *Studii*, 1 1957, p. 129), iar în Ţările româneşti abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea (cf. A. Ilieş, în *Studii şi Materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 173). Plecînd de la asemenea confuzii, autorii întrebuinţează o serie de expresii tehnice medievale (cu rezonanţă în adevăr latină) ca: „alpertura finalis" (corect: *apertura* sau *nyitó*, Aperturanfangslinie), *finalis* (fáragó, Finallinie) desemnînd capătul opus al unei felii în talpă; „apasitum" corect *appositum* ş.a. Opaiţele romane descoperite la Brad (colecţia întreprinderii miniere) sînt considerate ca opaiţe m i n i e r e, deşi în publicaţia unde erau prezentate pentru prima dată (*Sargetia*, I, 1937, p. 66—69) — neindicată de autori — se spune clar: „nici unul din cele două opaiţe nu arată vre-o urmă de foc. Se pare că nu au fost întrebuinţate la luminat" (p. 69). O altă confuzie ce ar putea să deruteze pe neavertizaţi în legătură cu colonizarea illyrilor şi organizarea lor în regiunea Alburnus-Ampelum se găseşte la p. 87, unde se confundă două inscripţii (CIL, III 1322 şi 1323); iar inscripţia găsită în 1776 pe Dealul Besedin (lîngă Moldova Nouă), de altfel reprodusă în CIL, III 1557, sună cu totul altfel în varianta pe care o propune Th. Mommsen: D M / Flavia Ingenua vixit / ann(is) XX / Iulius Flavianus / con(iugi) moestis / H. M. B./.

Trecînd peste alte erori, mai mici sau mari, mai trebuie îndreptat unele greşeli supărătoare de localizare de la p. 60, unde se spune: „Mureşul cu afluenţii săi între gura Arieşului şi gura Tîrnavelor [pînă aici corect] în localităţile Ighiu şi Cigmău...". Dacă scrierea greşită a unor localităţi se poate datora şi tiparului[1], păstrarea vechii terminologii administrative „raionul Zălau" nu se mai poate admite. La greşelile din text se adaugă altele din explicaţiile figurilor (p. 51) şi mari cantităţi se găsesc în aparatul critic unde în lipsa unei liste de abreviaţiuni se întrebuinţează prescurtări foarte originale sau contorsionate[2]. Tehnica de c i t a r e a unei inscripţii, care de altfel este foarte lacunară apare uneori în carte sub forma aceasta: p. 85, nota 40: CIL, (?) 1307; nota 41, *Ibidem*, 1312, la p. 87, nota 46: CIL, III 1322, în continuare la nota 47 se scrie *Ibidem* (unde pe lîngă faptul că se foloseşte un mod eronat de citare, constatăm o trimitere greşită, fiind de fapt CIL, III 1322). La această pagină, nota următoare 48 se scrie *Ibidem* (referindu-se de fapt la *Corpus Inscriptionum Latinarum*, nu şi la aceeaşi piesă, care în realitate este o tăbliţă cerată) p. 2994; dar volumul citat din CIL nu ajunge la acest număr de pagini, însumînd în total (fără indice) numai 1064 de pagini. Regretabile sînt şi alte „scăpări" în modul de trimitere bibliografică, de pildă la revista *Bányászati és Kohászati Lapok* unde numărul citat al revistei la p. 70, nota 32 nici nu există, iar la aceeaşi publicaţie se constată o inversare de număr de pagină şi a figurilor (p. 69). La p. 61, după nota 20 urmează un *Ibidem* absolut nejustificat şi greşit folosit. Cititorul nu poate constata din nota 21 la care din cele două lucrări citate la nota 20 se referă autorii.

Nu stăruim asupra cap. II, intitulat *Continuarea îndeletnicirilor miniere pe teritoriul României în sec. IV—IX*, în care de fapt se înşiră mai mult descoperirile arheologice referitoare la

---

[1] Aşa de exemplu se scrie: „Bata" în loc de Baţa; „Sintereag" în loc de Şintereag; „Simpaul" în loc de Sînpaul; „Tebea în loc de Ţebea; „Vîlcoi" în loc de Vulcoi ş.m. a.

[2] Publicaţia vienează *Jahrbuch der k. k. Central Commission Zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* este abreviată odată „*Central commiss. zur Erfindung* [sic! = invenţie în adevăratul sens al cuvîntului] *der Alterhümer*" (p. 49, nota 3) ca apoi la p. 60, nota 18 să apară ceva mai corect „*Jahrbuch der k. k. Central Commission für Erforschung und Ethaltung den Bandenkmäler*"; la fel „*Zeitschrift für Berg-Hütten und Salinenwesen im Preussischen Staate*" apare la p. 72 (explicaţia figurilor): „*Z. für Berg-Hütten u. Sal. im Pressischen Staate*" iar „*Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*" = *Ostr. Zff. f.B.n.H.w.* (fără nici un înţeles sau criteriu bibliografic) la p. 85, not 39. ş.a.

meşteşugul prelucrării fierului, „fără a constitui dovezi directe în ceea ce priveşte extracţia propriu-zisă a minereului metalifer", după cum o spun chiar autorii la p. 96.

În partea a IV-a a cărţii *Mineritul în evul mediu*, pe lîngă unele carenţe de ordin general arătate cu alt prilej, chiar nespecialiştii pot constata unele inadvertenţe şi aproape pretutindeni aceeaşi superficialitate în ce priveşte exactitatea datelor, nume sau titluri bibliografice. Printre problemele de conţinut se mai remarcă la p. 119 o afirmaţie care comportă unele obiecţii: „... exploatarea *fierului* ocupă, în continuare, ca importanţă, un loc de frunte". Dar documentele demonstrează clar că în sec. XIV—XVI nici măcar nevoile interne de fier ale Transilvaniei nu puteau fi acoperite, ca dovadă că se recurgea la importuri masive. La descrierea situaţiei minelor din Transilvania în sec. XV—XVI, autorii au omis o sursă documentară destul de importantă: raportul lui H. Dernschwamm, reprodus într-o traducere impecabilă în *Călători străini*..., vol. I, p. 256—295 (cu date bio-bibliografice). Cercetătorul familiarizat cu lucrările lui Tóth Z. şi D. Prodan, poate recunoaşte la p. 186—188 pasage întregi preluate aproape „ad literam"[3]. La aparatul critic se pot face aceleaşi constatări ca şi la capitolele precedente: deformarea unor titluri, lipsa de precizie a indicaţiilor bibliografice etc[4].

Parcurgînd partea referitoare la *Industria minieră pe teritoriul României în cadrul orînduirii capitaliste*, ori ce cititor mai atent poate observa unele formulări greşite sau scăpări, care trebuie semnalate chiar şi într-o recenzie consacrată în primul rînd istoriei mineritului din timpul stăpînirii romane din Dacia. Aşa de exemplu din p. 253 ar reieşi că societatea „Mica" a luat fiinţă înainte de primul război mondial; la p. 268 că la Reşiţa ar fi existat în anul 1897 industrie minieră ş.a. O verificare mai atentă a cifrelor de control legate de producţia de oţel între 1926—1928 (p. 271) stîrneşte imediat îndoiala: creşterea de la 37.706 t la 143.511 t nu reprezinta numai 28%. La toate aceste „scăpări" se mai adaugă scrierea greşită a unor nume de localităţi.

VOLKER WOLLMANN

AUREL RĂDUŢIU, *Incursiuni în istoriografia vieţii sociale*, Cluj, 1973, 202 p. Printre numeroasele publicaţii cu privire la valorificarea moştenirii istoriografice româneşti, cartea lui

---

[3] O copiere mai puţin exactă s-a făcut la p. 135, unde se inventează o serie de denumiri de puţuri ce nici nu figurează în indexul inventarelor minelor şi monetăriilor de la Baia Mare (cf. D. Prodan-S. Goldenberg, în *Anuarul Institutului de Istorie*, 1964, p. 128—131). Astfel se înşiră puţul „*Putens* (sic!) *Novens*"; „*Ablationis temporis*" (trad. trecerea timpului ??); „*Cerasi Steindrut*"; „*Copilul Valvo* (??)"; o serie de formulări greşite, date imprecis, confuze" p. 120 „Conrad Haas, comandantul garnizoanei militare a Sibiului între 1592—1569 (??)"; la aceeaşi pagină „Oppidum Hunyad" nu este menţionat la 1528; la p. 125 trebuie citit în loc de „alionum" *aliorum*, iar numele Posnania (p. 127) nu putea fi altul decît Pomerania. Chiar şi la recalcularea unor unităţi de măsură se fac greşeli de neatenţie: 674 de stînjeni (öl) reprezintă 1270 şi nu 1200 m.

[4] Colecţia de legislaţie minieră a lui Fr. A. Schmidt, *Chronologisch systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie* este citată la p. 103, nota 7: *Lammunhang der Berggestelze der Osterreichischer Monarchie*", iar în titlul ei întreg de la p. 162, nota 157, s-a omis o frază (un rînd) întreg: „*Chronologische Systematische Sammlung... der Dalmatien und der* (sic!) *Grossfürstenthums Siebenbürgen*"; la p. 137, nota 75, indicaţia de pagină inexactă, Lucrarea lui J. Fridwaldszki (p. 195, explicaţia figurilor) este citată la fel inexact, pe cînd pentru lucrarea lui J. Fichtel, *Beyträge zur Mineralgeschichte Siebenbürgens*, Nürnberg, 1780, se foloseşte într-o traducere nu prea reuşită de la Catedra de geologie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj (făcută pentru uz intern, mai mult pentru partea mineralogică): dar la Biblioteca de Manuscrise a Academiei R.S.R., filiala Cluj (peste drum de Universitate) se află două exemplare din lucrarea originală.

A. Răduțiu ocupă un loc aparte, datorită tematicii ei speciale. Autorul și-a propus, pentru întîia oară în istoriografia românească, studierea literaturii istorice cu scopul de a urmări momentele de constituire a istoriei sociale ca preocupare istoriografică constantă. Inițiativa tînărului istoric este cu atît mai salutară cu cît se încadrează perfect în strădaniile istoriografice moderne care urmăresc lărgirea cîmpului de investigație istorică, printre altele și prin elucidarea istoriei sociale și economice de-a lungul trecutului omenirii. Fără îndoială, prin aceasta istoricii încearcă să facă un pas important spre o colaborare promițătoare cu științele sociale, îndeosebi sociologia și demografia.

Autorul a parcurs literatura istorică românească de la cronicari pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În istoriografia românească istoria socială a debutat (nici nu putea să se întîmple altfel) prin studiul vieții și a raporturilor agrare, a țărănimii, a stării ei. Înfățișînd preocupările de acest fel ale istoricilor pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cartea de față constituie totodată, o contribuție la istoricul evoluției agrare în România.

Cartea se împarte în trei capitole, cu o cuprinzătoare și valoroasă introducere și o bibliografie selectivă.

Primul capitol este consacrat studierii apariției fenomenului social realizat în domeniul istoriei sociale de istoricii iluminiști.

Capitolul al doilea — cel mai reușit, credem — are ca problematică urmărirea constituirii definitive a cercetărilor de istorie socială în istoriografia românească. Perioada constituirii istoriei sociale în istoriografia românească a avut loc în deceniile patru și cinci din secolul al XIX-lea și era în raport direct cu fundamentala problemă politică și socială a epocii respective: ștergerea iobăgiei, a raporturilor feudale și constituirea relațiilor sociale de producție capitaliste.

Printre întemeietorii istoriei sociale Mihail Kogălniceanu a jucat un rol mare, mai ales în ceea ce privește orientarea în această direcție a cercetărilor istorice. Pasul decisiv a fost însă făcut de Nicolae Bălcescu, prin elaborarea primelor lucrări științifice de istorie socială. Analizînd contribuția deosebită a lui Bălcescu, A. Răduțiu subliniază că el a inclus în studiul fenomenelor sociale economia politică și a dezvoltat gîndirea materialistă la o treaptă superioară față de predecesori.

În economia lucrării autorul atribuie un spațiu mare — poate prea mare — analizei lucrării lui Al. Papiu Ilarian *Istoria românilor din Dacia Superioară*, considerînd că istoria socială se constituie ca disciplină în istoriografia românească din Transilvania prin elaborarea acestei lucrări. Papiu are în acest domeniu un rol asemănător cu al lui Kogălniceanu și Bălcescu.

Capitolul al treilea al lucrării prezintă dezvoltarea acestei ramuri noi a istoriografiei de către istoricii din a doua parte din secolul al XIX-lea: George Bariț, Ioan Pușcariu, Nicolae Densușianu și B. P. Hașdeu.

În continuare, unele observații critice. În primul rînd credem că obiectul lucrării ar fi necesitat o definiție a istoriei sociale ca preocupare științifică. De asemenea, trebuie să remarcăm că, după părerea noastră, statistica privind stratificarea socială a țărănimii din 1857 preluată de autor, este greșită întrucît exagerează foarte mult numărul de familii fără pămînt în totalul țărănimii (*op. cit.*, p. 119), atît în lumina datelor din perioada eliberării iobagilor (cf. *Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien, 1859, p. 1—23), cît și în prisma statisticilor efectuate pe baza recensămîntului din 1890 și 1900. În sfîrșit, e regretabil că nu s-a schițat în încheierea cărții o privire de perspectivă asupra dez-

voltării istoriei sociale a perioadei următoare, perioadă în care această disciplină a primit noi şi ample dimensiuni. Atare carenţe nu scad însă din valoarea ştiinţifică deosebită a cărţii.

În concluzie, putem afirma că Aurel Răduţiu a făcut un bun început oferindu-ne o carte utilă despre constituirea şi dezvoltarea istoriei sociale. Scoţînd în evidenţă existenţa unor asemenea preocupări în literatura istorică, a reconstituit scheletul acestei istorii pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Remarcăm, în sfîrşit, claritatea expunerii, stilul sobru, ştiinţific.

A. EGYED

•

IMREH I., *A rendtartó székely falu* [Organizaţia satului secuiesc] Editura Kriterion, Bucureşti, 1973, 340 p. Problema cercetării istoriei minorităţilor naţionale din ţara noastră şi a legăturilor lor cu poporul român a stat din totdeauna în atenţia istoriografiei noastre. Pe marginea ei s-a scris o bogată literatură şi s-au tipărit multe volume de documente, care oferă o vedere generală asupra acestei laturi a istoriei patriei. Pe baza muncii depuse se vor crea treptat posibilităţile redactării unor sinteze care să oglindească cît mai real dezvoltarea, cu caracteristici specifice, a maselor de minoritate naţională şi convieţuirea lor, munca şi lupta lor comună cu poporul romîn. În această activitate ştiinţifică de pregătire a sintezei istoriei secuilor se încadrează reuşita carte a istoricului Imreh I., care conţine valoroase documente şi un studiu introductiv.

Ea atinge o problemă puţin cercetată din viaţa satelor secuieşti, anume organizarea internă a lor. Documentele puse la dispoziţia cercetătorilor în această carte publicată de Editura Kriterion se referă, în general, la dezvoltarea secuimii în perioada de trecere de la feudalism la capitalism; dar ele ne îngăduie o vedere justă şi asupra perioadelor de mai înainte, de originea organizării vieţii interne a satelor secuieşti. Materialul documentar depistat din fondurile de stat Sfîntu Gheorghe, Miercurea Ciuc se referă la 14 comune secuieşti şi ele sînt deosebit de preţioase. Caracterul documentelor nu este cel obişnuit şi cules de istoriografia noastră pînă azi; ele sînt procese verbale despre activitatea celor 14 sate, întocmite de ştiutorii de carte ţărani din localităţile în cauză. Ele nu sînt rapoarte, adrese formulate către oficialităţi sau rescripte ale organelor superioare de stat. Atare volume de *„protocoale ale satelor"* sînt oglinda reală a întregii activităţi a populaţiei din localităţile respective. Şi deoarece satele secuieşti îşi păstrau caracterul lor de obşte pînă la 1848 aceste protocoale oferă posibilităţi largi pentru analizarea economiei satelor, a mult discutatei şi controversatei stratificări sociale a lor, formarea privilegiilor şi a supuşilor, a iobagilor şi jelerilor.

Pasagele depistate din cele 14 protocoale — după o concepţie justă, materialist dialectică a autorului — sînt grupate în 14 capitole, conţinînd 210 pagini în 8°. În primul capitol sînt grupate texte referitoare la dreptul de autoadministrare a satelor, la dreptul de a-şi alege conducători, înzestraţi şi cu puterea de a judeca ca for de primă instanţă. O serie de pasaje vorbesc în acest capitol despre regulile de ţinere a adunărilor de obşti, care erau chemate să asigure respectarea normelor obiceiurilor străbune, de obligaţia benevolă de a participa la muncă în comun de a ajuta pe cel care solicita. Capitolele II—VIII conţin părţi din protocoale referitoare la normele de folosire a comunităţii de avere, la regulile de aşezare a străinilor în comună, precum şi la schimbările ce au survenit în cursul secolelor în problema dreptului de proprietate şi folosinţă. Constituind o valoare deosebit de importantă pădurile, folosite nu numai pentru lemne de foc, de construit case şi de confecţionat necesare gospodăriilor ţărăneşti, dar şi pentru culegerea hranei animalelor, comunităţile secuieşti introduceau în cursul veacurilor reguli foarte severe de folosire a acestora. Pădurile erau proprietate comună, astfel

părarea lor era obligația fiecărui membru al comunității. În regulile devenite legi la nivelul satelor se prevedeau sancțiuni severe împotriva celor care nu au respectat regulile străbune.

Multe părți vorbesc despre modul de folosire a pășunilor și izlazurilor comune, despre folosirea „pămîntului sătesc", precum și de posibilitățile lărgirii loturilor pentru cultivare, prin defrișări, dar și de sancțiuni împotriva acelora care încearcă să răpească pămînturile comunității. Ocupîndu-se de problema muncilor agricole, protocoalele prevăd o serie de reguli ce se cer respectate și care ajută pe țăran să facă o gospodărire corespunzătoare atît intereselor lui personale cît și comunității. Reiese din aceste protocoale că în unele comune cultivarea legumelor, tutunului și a fructelor devenea o obișnuință încă în secolul al XVIII-lea. Creșterea animalelor constituia de asemenea o preocupare importantă ilustrată în protocoale.

Capitolele IX și XI se ocupă cu problema păstorilor, XI cu moștenirea, iar cele XII și XIII cu problema vieții de credit și a legăturilor dintre membrii comunității. În ultimul capitol se oferă un tablou foarte interesant — pe baza unor pasage expresive — despre sarcinile și drepturile meșteșugarilor satelor.

Pasajele publicate din cele 14 „protocoale ale satelor" nu sînt reguli osificate, prevederi scrise în articole, ci un fel de „historia domus" despre viața satelor, despre oameni, care își duc viața în cadrul regimurilor comunității sau făcînd greșeli, nerespectînd ici — colo prevederile, obiceiurile străbune. Astfel ele servesc ca o documentație fidelă pentru cunoașterea mai bine a vieții comunelor. Cele mai multe protocoale s-au scris începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea și conțin evenimente pînă la 1848. Astfel ele nu oglindesc o stare statică a satelor, ci dimpotrivă un proces de dezvoltare, de circa 100 de ani, dînd astfel posibilitate pentru unele concluzii în procesul de dezvoltare a satelor secuiești.

Cartea este precedată de un studiu amplu, temeinic al istoricului Imreh I., care analizează societatea din Secuime în perioada respectivă la un nivel științific ridicat. Studiul introductiv și pasajele protocoalelor constituie un cîștig pentru istoriografia noastră marxistă, o contribuție valoroasă la cunoașterea unei perioade de dezvoltare a secuilor.

I. KOVÁCS

EGYETEMI KÖNYVTÁR FOLYÓIRATOK SZEGED

I. P. Cluj — com. 590/1974.

128

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA paraît une fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressé à ROMPRESFILATELIA, Bucureşti P. O. Box — 2001 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40